

SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE ULUSLARARASI
ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

CİLT 1

EDİTÖRLER

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

PROF. DR. MUSTAFA METE

DOÇ. DR. NESLİHAN BOLAT BOZASLAN

ARALIK
2023

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2023

ISBN • 978-625-6760-82-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYAL VE BEŞERÎ

Bilimlerde Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler

Cilt 1

Aralık 2023

Editör

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

PROF. DR. MUSTAFA METE

DOÇ. DR. NESLİHAN BOLAT BOZASLAN

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

BİR İSTİKRARSIZLIK KAYNAĞI OLARAK FİNANSAL KIRILGANLIK

Cumhur ŞAHİN 1

Bölüm 2

YOKSULLUK VE AFET YÖNETİMİ İLİŞKİSİNİN KAMBOÇYA ÖZELİNDE İNCELENMESİ, GZFT ANALİZİ

Elif DEMİRBAŞ, Beyza ARMAĞAN, Murat IHLAMUR..... 15

Bölüm 3

DERİ ATIKLARININ AMBALAJ SEKTÖRÜNDE KULLANIMINA YÖNELİK ÖNERİLER

Ertan EROL, Hatice ER 29

Bölüm 4

ZEKA OYUNLARININ İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDEKİ MANTIKSAL, SOSYAL VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Dilek BAŞERER, Zeynep BAŞERER BERBER..... 45

Bölüm 5

AVUKATLIK KANUNU 12. MADDESİNDEKİ "HUKUK ALANI" KAVRAMININ KAMU YÖNETİMİ İLE İLİŞKİSİ VE ANAYASAYA AYRILIK SORUNU

Haydar ALBAYRAK 61

Bölüm 6

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE YAŞAM DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Ezgi AKINCI DEMİRBAŞ, Mehmet GÜNEY 77

Bölüm 7

**KÖYLERDE YAŞAYAN ENGELLİ BİREYLERİN YAŞAM KALİTESİNİN
ÖNÜNDEKİ ENGELLERİN ARAŞTIRILMASI: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ**

Kamer KARAARASLAN, Behiye ALTIN 91

Bölüm 8

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÖDEMELER DENGESİ SORUNUNA
GENEL BAKIŞ (2017-2023)**

Emek Aslı CİNEL, Mehmet Ozan CİNEL 107

Bölüm 9

TEDARİKÇİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RISK YÖNETİMİ

Nigar ÖZÇETİN..... 123

Bölüm 10

TÜRKİYE'DE TURİZMİN ÇEVREYE ETKİSİ

Aytaç PEKMEZCİ..... 135

Bölüm 11

**GİRESUN ÇEPNİ KÜLTÜRÜNDE HALK OYUNLARI VE MÜZİK
RİTİMLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ**

Gökhan HAMZAÇEBİ 149

Bölüm 12

**İNSANIN ÖTEKİLEŞTİĞİ DÜNYADA HAYVANI BERİKİ YAPMAK:
YAŞAM HAKKINDA SOKAK HAYVANLARININ YERİ**

Mustafa KOÇANCI 159

Bölüm 13

**OECD GÖSTERGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE YEŞİL BÜYÜMENİN
GELİŞİMİ**

Hacı Ahmet KARADAŞ, Fatma ÇELİK BAYRAM 185

Bölüm 14

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNİN EĞİTİM İLE İLGİLİ PROBLEMLERİ

Öznur YAŞAR 201

Bölüm 15

**PARTİLER, CEMAATLER, DERGİLER VE AYDINLAR IŞIĞINDA TÜRK
SİYASİ HAYATINDA SİYASAL İSLAM**

Muazzez ÖZDEMİR 223

Bölüm 16

**PSİKOSOSYAL RİSKLERİN İŞ VERİMLİLİĞİ VE İŞ KAZALARI
ÜZERİNE ETKİLERİ**

Cihandar HASANHANOĞLU 251

Bölüm 17

ÇOCUK VE ŞİDDET

Gönül ŞENER 295

Bölüm 18

OTEL GELİR YÖNETİMİ VE YAPAY ZEKA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Fırat ATBAŞ 313

Bölüm 19

**SAĞLIK MESLEK LİSESİ ÖĞRENCİLERİ İLE ENDÜSTRİ MESLEK
LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KÜLTÜR
DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Mehmet Ali ZENGİN, Mustafa SEKMEN, Murat TEKBALKAN 333

Bölüm 20

KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNDE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Gökçe Yasemin ERSÖZ 349

Bölüm 21

YERİNDE YAŞLANMADA ESENLİK

Ahmed Hamza ALPAY 383

Bölüm 22

GAZİANTEP MUTFAĞI VE GASTROMİLLİYETÇİLİK

Fatih Berzan KASAR, Hatice PEKMEZ 395

Bölüm 23

ROMA DÖNEMİ ÖNCESİNDE YÖNETİCİ KÜLTÜ

Haralambos NİKOLAYİDİS 419

Bölüm 24

**GASTRONOMİ TURİSTLERİNİN E-ŞİKAYET DAVRANIŞLARI:
TRIPADVISOR YORUMLARININ İÇERİK ANALİZİ**

Merve BAŞAR DEĞER, Derya ÖZİLHAN ÖZBEY 431

Bölüm 25

**KORAKESİON SİKKELERİ ÜZERİNDE TANRI VE TANRIÇA
TASVİRLERİ**

Mustafa YILDIZLI 445

Bölüm 26

**PAZARLAMA İLETİŞİMİNDE KELİMELERİN ÖTESİ: EMOJİLER VE
MARKALARIN ÖRNEK UYGULAMALARI**

V. Özlem AKGÜN, Selcan BOZOĞLAN 473

Bölüm 1

BİR İSTİKRARSIZLIK KAYNAĞI OLARAK FİNANSAL KIRILGANLIK

Cumhur ŞAHİN¹

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, cumhur.sahin@bilecik.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8790-5851

Giriş

Finansal istikrar, işletmeler, özellikle de finansal kurumlar ve piyasalar açısından son derece önemli bir politika hedefi olmasına rağmen, ne yazık ki finansal istikrarın iktisadi performansla olan bağlantısı ve hatta finansal istikrar teriminin kendisinin dahi ne derecede anlaşılır olduğu kuşkuludur. Finansal piyasalarda son 30 ve hatta 40 yıllık dönemde dikkat çeken bir gelişme, finansal liberalizasyon olgusudur. Finansal liberalizasyon her ne kadar finansal gelişme ve ekonomide uzun vadeli büyümeye yol açsa da aynı zamanda finansal kırılganlığın artmasında da önemli bir rol oynamıştır. Gelişmekte olan ve yeni sanayileşmiş ülkelerden kaynaklı finansal krizlerin bulaşıcılığı, Hyman Minsky'nin 1970'li yılların başlarında isim babası olduğu finansal kırılganlık kavramının doğmasına neden olmuştur. Adından da anlaşılabilirliği üzere olumsuz bir çağrışıma sahip olan ve ülke ekonomilerinde meydana gelen olumsuz gelişmelere karşı finansal piyasalardaki işleyişin bozulması, zafiyete uğraması olarak tarif edilebilen finansal kırılganlık, şirketlerin ve hatta devletler gibi önemli paydaşların dikkate alması gereken önemli bir kavramdır. Bu çalışmada finansal kırılganlık kavramı hakkında teorik ve kavramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır.

Küresel ekonomi mevcut finansal türbülans döneminden geçerken, ekonomistler ve politika yapımcılar tarafından bir ekonominin finansal istikrarsızlığa yatkın olup olmadığının nasıl anlaşılacağına giderek daha fazla dikkat edilmektedir. Spesifik olarak, finansal istikrarsızlığa yol açan koşullar nelerdir? Bu koşullar belirlendikten ve bunları tespit etmek için bir yöntem oluşturulduktan sonra, finansal istikrarsızlığın başlangıcını engelleyebilecek veya ortaya çıkması halinde istikrarsızlığı kontrol altına alabilecek kurumsal ve politik bir plan tasarlanmasının mümkün olduğu görünmektedir. Finansal istikrarsızlığa yol açan koşulların belirlenmesi zor olmuştur. Bu zorluğun bir nedeni “finansal istikrarsızlık” teriminin çeşitli tanımlarının olmasıdır. Her tanım hem tarihsel bağlamından hem de analiz etmek için seçilen teorik çerçevesinden etkilenmiştir. Örneğin, finansal istikrarsızlığın son dönem ana akım veya yeni Keynesyen analistleri; finansal kırılganlık, yüksek temerrüt olasılığı ve düşük banka karlılığı ile karakterize edilen finansal istikrarsızlık olarak tanımlanan ve “finansal kırılganlık” olarak adlandırılan bir konuyu ele almaya başlamışlardır. (Aspachs vd., 2007)

Finansal kırılganlık terimi en iyi Hyman Minsky'nin 30 yılı aşkın bir süre önce ortaya attığı Finansal İstikrarsızlık Hipotezi (FIH) bağlamında tanınmaktadır (Minsky, 1975). FIH, kapitalist piyasa ekonomisinin bir iş döngüsünün yükselişi sırasında doğal olarak üç durum veya rejim boyunca ilerlediğini savunmaktadır. Bu ilerleme, yatırıma ve yatırımlarını nasıl finanse ettiklerine ilişkin kararlar alan bireysel firmaların kolektif davranışlarına bağlanmaktadır. Birbirini izleyen her bir durum artan derecede finansal

kırılganlık içermektedir; burada kırılganlık, yükümlülükler üzerindeki ödeme taahhütleri ile varlıkların ürettiği brüt karlar arasındaki ilişki ile tanımlanmaktadır. Ödeme taahhütleri brüt kâra oranla arttıkça kırılganlık da artmaktadır. Dolayısıyla, kırılganlık geliştikçe ekonomi finansal istikrarsızlığa veya krize karşı giderek daha kırılgan bir hale gelmektedir. Bir ekonomi finansal açıdan en kırılgan durumdayken ya da Minsky'nin deyimiyle “Ponzi” aşamasındayken, finansal istikrarsızlığın ortaya çıkması muhtemeldir. Minsky ve diğer Post Keynesyen ekonomistleri için finansal kırılganlık, finansal istikrarsızlıkla sonuçlanan bir süreçtir.

“Finansal kırılganlık” terimi ilk olarak Minsky’de (1972) tarafından; Keynes’in (1936) yorumunun geliştirilmesi sırasında, ‘Genel Teorinin finansal istikrarsızlık dönemlerini’ açıklama kabiliyetini göstermeye çalışırken ortaya çıkartılmıştır. Finansal kırılganlık, zaman içinde gelişen bir süreç olarak tasvir edilmektedir ve bu süreç bir iş döngüsünün dip noktasında başlamaktadır. Bir dip noktasında, ekonominin bir sektöründeki teknolojik ilerleme, o sektördeki yeni yatırımların kar oranını ekonomi genelindeki ortalamanın üzerine çıkartmaktadır. Bu durumda sektördeki yatırım teşvik edilmekte ve bu da diğer sektörlerin çıktığı talebini ve karlılığını desteklemektedir. Ekonomi genelinde karlılık yeniden sağlandıkça ekonomi toparlanmakta ve genişlemektedir. Böylece, karlılık yeniden sağlandıkça firmalar gelecekteki karlılık değerlendirmelerinde giderek daha iyimser hale gelmektedir. Likidite değerlemeleri azalmakta ve yeni yatırımların finansmanı için borç kullanmaları konusunda daha az tereddütlü hale gelmektedir. Varlıklardan elde edilen nakit girişleri, yükümlülüklerin yarattığı borç servisi taahhütlerini yerine getirmek için giderek daha fazla harcanır hale geldikçe, ekonomide hem mikro hem de makro düzeyde finansal kırılganlık gelişmektedir. Dolayısıyla, bir ekonominin bir şoka karşı dayanıklılığı, şokun meydana geldiği sırada finansal kırılganlığın ne derece gelişmiş olduğuna bağlıdır. Mali açıdan sağlam bir ekonomi, mali açıdan kırılgan bir ekonomiye kıyasla bir şoka daha etkili bir şekilde dayanabilir. Ekonominin konjonktürel performansı ve krize elverişli koşullar, bireysel firmaların yatırım ve finansman kararlarına ilişkin kolektif davranışları tarafından oluşturulur. (Schroeder, 2009:290)

Finansal Kırılganlığın Alternatif Tanımları

Diğer birçok yazar finansal istikrarı ele almıştır ve bir düzeyde buterim hem teorik hem de pratik açıdan tanıdık görünmektedir. Bununla birlikte, analitik olarak titiz bir şekilde tanımlanması ve resmi olarak karakterize edilmesi için çok az girişimde bulunulmuştur. Akademisyenler ve politika yapıcılar çeşitli tanımlar önermişlerdir. Örneğin, Crocket (1997) “finansal istikrarın finansal sistemi oluşturan kilit kurumların ve piyasaların istikrarını ifade ettiğini” savunmaktadır. İstikrarın ise; finansal sistemdeki kilit kurumların istikrarlı olmasını, yani sözleşmeden doğan yükümlülüklerini kesintiye uğramadan

veya dışarıdan yardım almadan yerine getirmeye devam edeceklerine dair yüksek derecede güven vermesini ve kilit piyasaların istikrarlı olmasını, yani katılımcıların temel güçleri yansıtan ve temellerde herhangi bir değişiklik olmadığı kısa dönemlerde önemli ölçüde değişmeyen fiyatlar üzerinden güvenle işlem yapabilmesini gerektirdiğini” ifade etmektedir. Mishkin (1999) daha fazla bilgiye dayalı bir tanım sunarak “Finansal istikrarsızlık, finansal sisteme gelen şoklar bilgi akışına müdahale ettiğinde ortaya çıkar, böylece finansal sistem artık fonları üretken yatırıma fırsatlarına sahip olanlara kanalize etme görevini yerine getiremez” demektedir.

Diğer yazarlar, finansal istikrarsızlık tanımının gerekli bir bileşeni olarak optimal yatırım/tasarruf planından sapmaları vurgulamışlardır. Örneğin, Haldane vd.,2004 “finansal istikrarsızlık, finansal sektördeki kusurlardan kaynaklanan, ekonominin optimal tasarruf-yatırım planından herhangi bir sapma olarak tanımlanabilir” şeklinde bir önerme yapmaktadır. Ancak, Issing’in (2003) de belirttiği gibi, tasarrufların yatırıma etkin bir şekilde tahsisi, şüphesiz bir ekonominin çok arzu edilen bir özelliği olsa da, finansal istikrar tanımının bir parçası olmamalıdır. Örneğin, hiç kimse Sovyetler Birliğinde 1917 ile 1991 yılları arasında tasarrufların yatırım fırsatlarına verimli bir şekilde tahsis edildiğini söyleyemez, ancak Sovyetler Birliği, varlığının son dönemleri hariç, finansal istikrarsızlıktan muzdarip olmamıştır.

Foot (2003) finansal istikrarın finansal piyasa balonlarıyla ya da daha genel olarak finansal piyasa göstergelerindeki dalgalanmalarla ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Gerçekten de, balonlar finansal piyasaların etkinliğini bozarlar, ancak kendi başlarına finansal kırılganlığın ve daha genel olarak finansal istikrarsızlığın tanımlayıcı bir özelliğini oluşturmazlar. Schwartz (1986) bir finansal krizin ödeme araçlarının herhangi bir fiyattan elde edilemeyeceği korkusuyla körüklendiğini ve kısmi rezerv bankacılık sisteminde yüksek oranda güçlendirilmiş bir para için mücadeleye yol açtığını, bankaların rezervlerini geri kazanmak için nafile bir çabayla kredileri geri çağırabileceklerini, mevcut kredileri yenilemeyi reddedebileceklerini ya da varlıklarını satma yoluna gidebileceklerini öne sürmektedir. Allen ve Wood (2006) ta benzer bir tanım sunmaktadır.

Literatür Taraması

Lusardi, Schneider ve Tufano (2011) finansal kırılganlığı beklenmedik bir harcama ya da gelir şokuyla başa çıkma becerisi ölçmek için katılımcıların 30 gün içinde 2.000 dolar bulma kapasitelerini ölçen bir metrik sunmuştur. Araştırmanın sonuçları çarpıcıydı: 2009 yılında Amerikalıların yaklaşık %50’si ya kesinlikle ya da muhtemelen bir şokla baş edemeyeceklerini bildirmiştir. Bu tür bir finansal kırılganlığın görülme sıklığı düşük-gelirli gruplar arasında anlaşılır bir şekilde daha yüksek olsa da, orta sınıf Amerikalıların önemli bir kısmının da kırılgan olduğu tespit edilmiştir.

Anderloni vd., 2012 araştırmalarında eşdeğer bir ölçüt kullanarak, İtalyan hane halklarına 700 Avro luk beklenmedik bir harcamayla hemen başa çıkıp çıkamayacaklarını sormuştur. Bireylerin ve hane-halklarının finansal kırılganlığına ilişkin diğer ilgili araştırmalarda; Estonya (Rööm ve Meriküll, 2017), İtalya (Brunetti, Giardia ve Torricelli, 2016), Avro bölgesi (Ampudia, Vlokhoven ve Żochowski, 2016), Avrupa (Christelis, Vd., 2009), İngiltere (Del-Rio ve Young, 2005) ve Avustralya (Worthington, 2003) gibi belirli bölgeler veya ülkeler üzerinde benzer ölçümlere odaklanılmıştır.

Diğer çalışmalarda, rehin dükkanları ve maaş günü kredileri gibi alternatif finansal hizmetlerin kullanımı (Skiba ve Tobacman, 2009; Melzer, 2011) ve borçluluk seviyeleri gibi finansal sıkıntı kaynakları vurgulanmıştır. Jappelli vd., (2013) kurumsal faktörlerin finansal kırılganlık üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Özellikle, adli yaptırımların, bilgi paylaşımı düzenlemelerinin ve iflas yasalarının rolü tartışılmaktadır. Daha yakın bir zamanda, Morduch ve Schneider (2017) gelir ve harcama oynaklığını finansal kırılganlığın birincil nedenleri olarak incelemişlerdir.

Geçmiş araştırmalar finansal kırılganlığın hem nesnel hem de öznel ölçütlerine odaklanmıştır. Bunlardan ilki, hanelerin ve bireylerin başa çıkma kapasitesini değerlendirmek için birçok likidite veya borç oranının incelenmesini içermektedir (Bi ve Montalto, 2004; Brown ve Taylor (2008) Johnson ve Widdows (1985) finansal kırılganlığı, beklenmedik bir kriz durumunda likit varlıkların üç aylık yaşam giderlerini karşılama yeterliliği olarak ölçmektedir. Finansal kırılganlığın öznel ölçütleri, insanların güven düzeyini veya acil durum harcamalarını karşılama konusundaki algılanan yeteneklerini içermektedir Mevcut veya gelecekteki kırılganlığı tahmin etmek için hane-halklarının mevcut varlık seviyelerini değerlendiren ampirik ölçümlerin göze çarpmayan eksikliklerinin kabul edilmesi önemlidir. Bu varlıkların yeterliliğinde likit/likit olmayan varlıklar ve stok/akış varlıklarından, acil durumlar için hangi varlıkların kullanılacağını, borçlanma amacıyla hangi ağlara başvurulacağını ve beklenmedik maliyetlerle karşılaşıldığında hangi harcama kategorilerinin azaltılacağını belirleyen bireylerin tercihlerine kadar uzanan büyük farklılıklar bulunmaktadır. (Hasler vd.,2018:4).

Son zamanlarda Yeni Keynesyenler, Nasic'a'nın (2000) da belirttiği gibi, genellikle bu terimin nereden kaynaklandığına dair herhangi bir atıfta bulunmaksızın, ekonomi ve politika çevrelerinde finansal kırılganlık üzerine bir söylem sunmaya başlamışlardır. Yeni Keynesyen finansal kırılganlık literatürü son zamanlarda bankacılık, para ve borç krizleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi göstermeyi amaçlayan dördüncü nesil finansal kriz literatürü olarak anılmaktadır (Bordo ve Meissner, 2006; Chu, 2007). Finansal kırılganlığı tartışmaya yönelik ilk Yeni Keynesyen girişim Bernanke

ve Gertler (1990) tarafından yapılmıştır. Finansal kırılabilirlik, girişimcilerin kolektif net değerlerinin (yatırım projelerine göre) çok küçük olduğu bir ekonomi durumu olarak tanımlanmaktadır. Kırılabilirlik, zayıf teminat veya düşük net değer gibi, finansal araçların üzerinde hareket edebileceği firmaların sağlığı hakkında bilgi sağlayan zayıf mekanizmalar tarafından üretilmektedir.

Delli Gatti vd., (2005), yakın zamanda Greenwald ve Stiglitz'in (1990, 1993) finansal istikrarsızlık üzerine yaptıkları çalışmalarını genişletmiş ve bunu yaparken finansal açıdan kırılabilir firmaları yüksek kaldıraçlı ve dolayısıyla yüksek temerrüt riski altında olan firmalar olarak tanımlamışlardır. Yaklaşımları, heterojen ajanlar topluluğu lehine temsili ajan kullanımını reddetmeyi içermektedir. Finansal istikrarsızlık, firma iflasları negatif net değere yol açtığı ve banka özkaynaklarının küçülmesine neden olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bankaların özkaynakları küçüldükçe, bankalar kredileri azaltarak faiz oranlarında ve borç servisi ödemelerinde artışa neden olmaktadır. Agliari vd., (2006) iflasların cari gelir üzerinde etkili olan rastsal bir süreçten kaynaklandığını savunmaktadırlar. Bu yazarlar bir şokun tam gelişmiş finansal istikrarsızlığa dönüşebileceği koşulları veya durumu, yani finansal kırılabilirlik belirlediği için varlıklar ve yükümlülükler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadırlar.

Allen ve Gale (2004, 2005) güneş lekesi kavramını kullanarak finansal kırılabilirliği, küçük bir şokun varlık fiyatı oynaklığı veya temerrüt açısından orantısız derecede büyük etkilere sahip olabileceği bir finansal sistem durumu olarak tanımlamaktadır. Buradaki fikir, işlem maliyetleri ve asimetric bilginin varlığında, toplam bir şokun finansal araçları varlıkları satmaya teşvik etmesidir. Varlık fiyatları düşer, bu da araçlar tarafından başka bir varlık satışını tetikler ve bu böyle devam eder. Bu fikir, Allen'in güneş lekesi dengesini kullanmayan ve kırılabilir bir rejimin, krizin başlamasını önlemek için kredinin belli bir oranda genişlemesi gereken bir rejim olduğu önceki çalışmasıyla ilişkilidir. Finansal kırılabilirliğe Allen-Gale yaklaşımı, istikrarsızlığın kökenlerini finans sektörüne kaydırmakta, ancak yine de güçlenme sürecinin büyük olasılıkla gerçekleşeceği koşullardan ziyade güçlenme sürecini açıklamaya vurgu yapmaya devam etmektedir. (Ayrıca beklentilerin nasıl oluştuğu konusunda da uzak durmaktadır.

Van Order (2006:565), Allen ve Gale'inkine benzer bir araştırma yapmış, asimetric bilgi ve ters seçim içeren bir kısmi denge modeli kullanarak bir dengenin küçük parametre değişikliklerinin faiz oranları ve piyasa yapısı üzerinde orantısız derecede büyük etkiler yaratabilmesi anlamında nasıl kırılabilir olduğunu göstermiştir. Parametre değişimleri temel unsurlara değil, finansal yeniliklere bağlanmaktadır. Van Order, kırılabilirliğin kötü kredilerin yoğun olduğu bir sistemden ziyade nispeten az sayıda düşük kaliteli

kredinin olduğu bir sistemde ortaya çıkmasının daha muhtemel olduğunu öne sürmektedir. (Van Order'ın çalışması, finansal kırılganlık ve finansal serbestleşme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen Demiguc-Kunt ve Dedragilache'nin (1998) finansal kırılganlığı bankacılık sektöründe bir krize açıklık (veya kriz olasılığı) olarak tanımlamasıyla da ilişkilidir. Kırılganlığın kısmen ahlaki tehlikenin varlığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Loayza ve Ranciere (2006) finansal yenilikçiliği teşvik eden finansal liberalizasyonun uzun ve kısa dönemli etkileri arasında bir ayırım yapılması gerektiğini ekler; ampirik çalışmalarında finansal kırılganlık bankacılık krizi veya finansal dalgalanma olasılığına genişletilir. Bu durumda, ampirik çalışmalarda “finansal kırılganlığın” devlet odaklı bir tanımdan olay odaklı bir tanıma kaydığı görülmektedir. (Schroeder, 2009:291)

Fielding ve Rewilak (2015) hem finansal kırılganlığın ve hem de aşırı derecede kredi verilmesinin, bir bankacılık krizi olasılığının önemli belirleyicileri olduğundan hareketle sermaye girişindeki artışların, aşırı derecede kredi verilmesinin ve finansal kırılganlığın bankacılık krizi olasılığı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 121 ülkeden 956 bankanın 1999-2011 dönemi verileri incelenmiş olup, neticede, aşırı derecede kredi verilmesinin kriz olasılığını yalnızca nispeten kırılgan finansal sistemlerde artırdığı görülmüştür.

Egan vd., (2017) tarafından yapılan çalışmada, ABD bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların mevduat toplama rekabetleri ile finansal başarısızlıkları arasındaki ilişki incelenmiş olup, sonuç olarak %18'in altında sermaye ihtiyacı olan bankaların finansal kırılganlığa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Topaloğlu (2018), çalışmasında Türk bankacılık sektöründe 2002-2015 döneminde devamlı olarak faaliyet gösteren ticaret bankalarının finansal kırılganlıklarına etki eden mikro faktörlerin ortaya çıkarılması amaçlanmış olup, veriler analiz edildiğinde elde edilen sonuçlar, bankacılık sektörünün kırılgan bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir.

ABD'de finansal kırılganlığa ilişkin verilerin zaman içinde analizi iki önemli bulguya yol açmıştır. Birincisi, 2009 yılında finansal kırılganlık çok yüksektir. Amerikalı ailelerin yarısının orta büyüklükteki bir şokla başa çıkamayacak durumda olması, ailelerin finansal krizden ne kadar etkilendiğini göstermektedir. İkinci ve daha da önemlisi, ABD ekonomisi toparlanmaya devam ettikçe finansal kırılganlık zaman içinde azalmıştır, ancak ekonomi iyi gittiğinde bile kırılgan olan büyük bir aile grubu var olmaya devam etmektedir. Ocak 2020'de, borsa hala yükselirken ve işsizlik çok düşükken, Amerikalıların yüzde 27'si finansal olarak kırılgandır (Lusardi vd., 2020). Başka bir deyişle, nüfusun şoklardan ve politika değişikliklerinden orantısız bir şekilde etkilenecek bir grubu bulunmaktadır.

Şimşek vd, (2019), kırılğan ülkelerin makroekonomik özellikleri araştırılmış ve Türkiye özelinde ekonometrik analiz yöntemiyle ülke kırılğanlık skoru ile makroekonomik göstergeler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş olup, 2006 ve 2018 yılları arası Türkiye'nin kırılğanlık skoru, büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı ve ihracatın ithalatı karşılama oranları bu çalışmada analiz edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye için kırılğanlık üzerinde işsizlik ve enflasyon oranının etkili olduğu görülmüştür.

Diğer çalışmalar, ABD bağlamında finansal kırılğanlığın belirleyicilerini göstermiştir. Hasler ve Lusardi (2019) finansal okuryazarlığın gelir ve eğitim de dahil olmak üzere birçok demografik özellikle bağlantılı olduğunu göstermiştir. Wiersma vd., (2020) Hollanda verilerini kullanarak benzer sonuçlar bulmuşlardır, ancak Avrupa bağlamında çok daha az araştırma yapılmıştır. COVID-19 şokunun ardından AB hane-halklarının finansal açıdan kırılğan olup olmadığına dair kapsamlı bir analiz sunarak bu boşluğu doldurulmasına çalışılmaktadır.

Felek vd., (2021), 2007-2019 dönemi için finansal gelişme endeksi ve finansal kırılğanlık endeksinin temel bileşenler analizi yöntemi kullanılarak hesaplandığı çalışmada bu iki endeks arasındaki ilişkiler sınır testi yaklaşımı ile incelenmiş olup, veriler analiz edildiğinde Türkiye'de finansal gelişmişlik artarken finansal kırılğanlığın giderek azaldığı sonucuna varılmıştır.

Atukalp (2021), Türkiye'de kredi temerrüt takası, reel efektif döviz kuru, faiz oranı ve enflasyonun finansal kırılğanlık üzerine etkisini belirlemeyi amaçladığı çalışmasında, kredi temerrüt takasının, döviz kurunun, faiz oranının ve enflasyonun artmasının finansal kırılğanlığı artırdığını tespit etmiştir.

Finansal Kırılğanlık Kavramı

Finansal kırılğanlık kavramı ise, finansal piyasaların parayı yüksek ekonomik getiri ile karakterize edilen üretken yatırım projelerine yönlendirmedeki yetersizliğine işaret etmektedir (Mishkin, 2000: 9), bu durum da finansal piyasaların tüm yatırımcılar için mevcut olması gereken finansal piyasalarda işlem gören hisse senetleri ve menkul kıymetler aracılığıyla gerekli likiditeyi sağlamadaki verimlilik ve etkinlik eksikliği nedeniyle tasarrufların istihdam edilmesi ve üretken yatırım faaliyetlerine tahsis edilmesinde finansal piyasaların zayıf bir rolü olduğu anlamına gelmektedir.

Finansal kırılğanlık kavramı, makroekonomik düzeyde kamu maliyesi açısından, devletin iç kaynakları harekete geçirme kabiliyetinin zayıflığı, ülkenin tek bir gelir kaynağına (rant ekonomisi) bağlı olup olmadığı, tüm ekonominin bu sektörün egemenliğine ve küresel pazardaki fiyat dalgalanmalarına rehin olması olarak da görülebilir, ya da çok kaynaklıdır,

ancak zayıf ve verimsiz mali yönetim ve dış finansman kaynaklarına dayanmadan ekonomik büyüme oranlarını yükseltmek için GSYİH oluşum kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla üretken ekonomik sektörleri harekete geçirme ve canlandırma konusunda stratejik bir vizyon eksikliği ile karakterize edilebilir. (Hamad, 2022:2)

Sonuç

Finansal kırılganlık, finansal ve ekonomik krizin meydana gelebilmesine neden olabilecek bir finansal sistemin kırılganlığını göstermektedir. Birçok gelişmekte olan ekonomi, mali sistemlerinin ve kamu maliyelerinin kırılganlığı sorunundan muzdariptir ve bu durum, kamu bütçesini finanse etmek için alternatifler veya kaynaklar bulmanın yanı sıra şoklar ve acil durum koşullarıyla yüzleşmek için yerel yatırımları desteklemenin zorluğuna olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Yurtiçi gelirlerin azalması ve tek bir alanda, yani kira gelirlerinde yoğunlaşması, mali kırılganlığa neden olan ana faktörlerden birisidir. Bu nedenle hükümetler, yerel kaynakların ve tasarrufların harekete geçirilmesi, istihdam edilmesi ve yönlendirilmesi yoluyla harcama faaliyetlerinin finansman kabiliyetlerini araştırmak için mali sürdürülebilirliği arttıran mali alan yaratan uygun tedbirleri almalıdır. İlave olarak hükümet, kamu gelir tabanını çeşitlendirerek, özellikle vergi tabanını genişleterek ve yönetimini iyileştirerek maliye politikası araçları için hedefli programlar benimsemelidir. Ayrıca, kaynakların harekete geçirilebileceği ve mali, ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşılabilir yüksek getirili üretken faaliyetlerle doğru kalkınma yönüne yönlendirilebileceği özel hükümet harcama programlarının benimsenmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte başlayıp 1989'da tam geçiş yaptığı finansal liberalizasyon sürecinde bir yandan finansal gelişimini sağlarken öte taraftan finansal kırılganlıklara maruz kaldığı, dahası krizler yaşadığı bilinmektedir. Fakat, bu krizlerden çıkarılan dersler, zaman içinde finansal kırılganlıkların azaltılmasına yönelik birtakım yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasını da teşvik etmiştir.

Genel olarak ele alındığında bankalar başta olmak üzere finansal kurumların, finansal kırılganlıklarını azaltabilmeleri için sahip oldukları likit varlıkları daha etkin kullanmalarının yanı sıra daha yüksek oranda sermaye yeterlilik rasyosuna sahip olmalarının önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agliari, A., Delli Gatti, D., Gallegati, M. ve Lenci, S. (2006). "The complex dynamics of financially constrained heterogeneous firms", *Journal of Economic Behavior & Organization*, 61(4), 784-803.
- Allen, F. ve Gale, D. (2004). "Financial fragility, liquidity, and asset prices", *Journal of the European Economic Association*, 2(6), 1015-1048.
- Allen, F. ve Gale, D. (2005). "From cash-in-the-market pricing to financial fragility", *Journal of the European Economic Association*, 3(2/3), 535-546.
- Allen, B. ve Wood, G.E. (2006). Defining and achieving financial stability. *Journal of Financial Stability*, 2(2), 152-172.
- Ampudia, M., van Vlokhoven, H. Ve Żochowski, D. (2016). "Financial fragility of euro area households." *Journal of Financial Stability*, 27, 250-262.
- Anderloni, L., Bacchiocchi, E. Ve Vandone, D. (2012). "Household financial vulnerability: An empirical analysis." *Research in Economics*, 66(3), 284-296.
- Aspachs, O., Goodhart, C.A.E., Tsomocos, D.P. ve Zicchino, L. (2007). "Towards a measure of financial fragility". *Annals of Finance*, 3:37-74. DOI10.1007/s10436-006-0061-z
- Atukalp, M.E. (2021). "Makroekonomik Değişkenlerin Finansal Kırılganlık Üzerine Etkisi". *İzmir İktisat Dergisi*. 36(3). 695-708. Doi:10.24988/ije.202136313
- Bernanke, B. ve Gertler, M. (1990). "Financial fragility and economic performance", *Quarterly Journal of Economics*, 105(1), 87-114.
- Bi, L. ve Montalto, C.P. (2004). "Emergency funds and alternative forms of saving." *Financial Services Review*, 13(2), 93-109.
- Bordo, M. ve Meissner, C. (2006). "The role of foreign currency debt in financial crises: 1880-1913 versus 1972-1997", *Journal of Banking & Finance*, 30(12), 3299-3329.
- Brown, S. ve Taylor, K. (2008). "Household debt and financial assets: evidence from Germany, Great Britain and the USA." *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 171(3), 615-643.
- Brunetti, M., Giarda, E. ve Torricelli, C. (2016). "Is financial fragility a matter of illiquidity? An appraisal for Italian households." *Review of Income and Wealth*, 62(4), 628-649.
- Christelis, D., Jappelli, T., Paccagnella, O. ve Weber, G. (2009). "Income, wealth and financial fragility in Europe." *Journal of European Social Policy*, 19(4), 359-376.
- Chu, K. (2007). "Financial crises, liberalization, and government size", *Cato Journal*, 27(1), 37-52.
- Crockett, A. (1997). Maintaining Financial Stability in a Global Economy. In: Federal Reserve Bank of Kansas City's Symposium, Jackson Hole, Wyoming, 28-30 August 1997.

- Del-Río, A. ve Young, G. (2005). “The impact of unsecured debt on financial distress among British households.”
- Delli Gatti, D., Di Guilmi, C., Gaffeo, E., Guilioni, G., Gallegati, M. ve Palestrini, A. (2005). “A new approach to business fluctuations: heterogeneous interacting agents, scaling laws and financial fragility”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 56(4), 489-512.
- Demiguc-Kunt, A. ve Dedragilache, E. (1998). “Financial liberalization and financial fragility”, paper presented at World Bank Annual Conference on Development Economics, The World Bank, Washington, DC, available at: www.worldbank.org/html/rad/abcde/demiguc.pdf (accessed April 20-21).
- Egan, Mark; Hortaçsu, Ali; Matvos, Gregor (2017), “Deposit Competition and Financial Fragility: Evidence from the US Banking Sector”, *American Economic Review*, 107 (1), 169-216.
- Felek, Ş., Yayla, N. ve Çeviş, İ. (2021). “Türkiye’de Finansal Gelişme ve Finansal Kırılganlık İlişkisi Üzerine Bir Analiz: 2007-2019”. *Journal of Yasar University*, 16(63), 1164-1184.
- Fielding, D., ve Rewilak, J. (2015). Credit Booms, Financial Fragility and Banking Crises. *Economics Letters*, 136, 233-236.
- Foot, M. (2003). Protecting Financial Stability– How good are we at it? speech given at the University of Birmingham, June 6. Available on line at <http://www.fsa.gov.uk/Pages/Library/Communication/Speeches/2003/sp133.shtml>
- Greenwald, B. ve Stiglitz, J. (1990). “Asymmetric information and the new theory of the firm: financial constraints and risk behaviour”, *American Economic Review*, 80(2), 160-165.
- Greenwald, B. ve Stiglitz, J. (1993). “Financial market imperfections and business cycles”, *Quarterly Journal of Economics*, 108(1), 77-114.
- Haldane, A., Hall, S., Saporta, V. ve Tanaka, M. (2004). Financial stability and macroeconomic models, *Bank of England Financial Stability Review*, 80–88.
- Hamad, K.M. (2022). “FINANCIAL FRAGILITY AND ITS IMPACT ON THE PUBLIC BUDGET DEFICIT IN IRAQ FOR THE PERIOD (2004-2020)”. *World Economics & Finance Bulletin (WEFB)* Available Online at: <https://www.scholarexpress.net> Vol. 14, September 2022.
- Hasler, A., Lusardi, A. ve Oggero, N. (2018). “Financial Fragility in the US: Evidence and Implications”. GFLEC Global Financial Literacy Excellence Center, The George Washington University School of Business
- Hasler, A. ve Lusardi, A. (2019). “Financial Fragility Among Middle-Income Households: Evidence Beyond Asset Building”, GFLEC Working Paper, March.
- Issing, O. (2003). Monetary and financial stability: is there a trade-off? Paper presented at the Conference on Monetary Stability and the Business Cycle, BIS, Basel, 28–29 March 2003.

- Jappelli, T., Pagano, M. ve Di Maggio, M. (2013). "Households' indebtedness and financial fragility." *Journal of Financial Management, Markets and Institutions*, 1(1), 23-46.
- Johnson, D. Ve Widdows, R. (1985). "Emergency fund levels of households". In *The Proceedings of the American Council on Consumer Interests 31st Annual Conference* (Vol. 235241).
- Keynes, J. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, Macmillan, London.
- Loayza, N. ve Ranciere, R. (2006). "Financial development, financial fragility, and growth", *Journal of Money, Credit, and Banking*, 38(4), 1051-1076.
- Lusardi, A., Schneider, D.J. ve Tufano, P. (2011). "Financially fragile households: Evidence and implications" (No. w17072). National Bureau of Economic Research.
- Lusardi, A., Hasler, A. ve Yakoboski, P. (2020). "Building Up Financial Literacy and Financial Fragility", GFLEC Working Paper, July.
- Melzer, B.T. (2011). "The real costs of credit access: Evidence from the payday lending market." *The Quarterly Journal of Economics*, 126(1), 517-555.
- Minsky, H. (1972). "An evaluation of monetary policy". *Nebraska Journal of Economics and Business*, 11(4), 37-56.
- Minsky, H. (1975). *John Maynard Keynes*, Columbia University Press, New York, NY.
- Mishkin, F.S. (1999). *Global Financial Instability: framework, events, issues*. *Journal of Economic Perspectives*, 13(4), 3-20. DOI: 10.1257/jep.13.4.3
- Mishkin, F. (2000). *Financial stability and the macroeconomy*, Central Bank of Iceland (Economics Department), Working Papers N. 9.
- Morduch, J. ve Schneider, R. (2017). *The Financial Diaries: How American Families Cope in a World of Uncertainty*. Princeton University Press.
- Nasica, E. (2000). *Finance, Investment and Economic Fluctuations: An Analysis in the Tradition of Hyman Minsky*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Rõõm, T. ve Meriküll, J. (2017). "The financial fragility of Estonian households: Evidence from stress tests on the HFCS microdata" (No. wp2017-4). Bank of Estonia.
- Schroeder, S. (2009). "Defining and detecting financial fragility: New Zealand's experience". *International Journal of Social Economics*, 36(3), 287-307. DOI 10.1108/03068290910932765
- Schwartz, A. (1986). *Real and pseudo financial crises*. In: *Financial Crises and the World Banking System*. Capie, F.H., Wood, G.E., (eds.) Macmillan, London.
- Skiba, P.M. ve Tobacman, J. (2009). "Do payday loans cause bankruptcy?". *Vanderbilt Law and Economics Research Paper No. 11-13*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1266215> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1266215>

- Şimşek, N., Hazar, A. ve Babuşçu, Ş. (2019). “Türkiye’nin Finansal Kırılganlığına Etki Eden Makro Ekonomik Faktörler”. *Journal of Economics and Financial Researches*, 1(1-2), 48-74.
- Topaloğlu, E.E. (2018). “Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 15-38.
- Van Order, R. (2006). “A model of financial structure and financial fragility”, *Journal of Money, Credit, and Banking*, 38(3), 565-585.
- Wiersma, J., Alessie, R. A., Kalwij, A., Lusardi, A.ve van Rooij, M. (2020). “Skating on thin ice: new evidence on financial fragility”, Working Paper 670, De Nederlandsche Bank.
- Worthington, A.C. (2003). “Emergency finance in Australian households An empirical analysis of capacity and sources” (No. 163). School of Economics and Finance, Queensland University of Technology.

Bölüm 2

YOKSULLUK VE AFET YÖNETİMİ İLİŞKİSİNİN KAMBOÇYA ÖZELİNDE İNCELENMESİ, GZFT ANALİZİ

Elif DEMİRBAŞ¹

Beyza ARMAĞAN²

Murat IHLAMUR³

1 Öğr. Gör. Elif DEMİRBAŞ, Biruni Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3326-4822

2 Öğr. Gör. Beyza ARMAĞAN, Biruni Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Eczane Hizmetleri Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0009-0001-2584-9989

3 Öğr. Gör. Murat IHLAMUR, Biruni Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Elektronik ve Otomasyon Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-0458-5638

1.GİRİŞ

Kamboçya'nın nüfusu 15,8 milyondur. Dili Kmerce ve Cham dilidir. Nüfusun % 90'ı Kmer, % 10'u Vietnamlı, Çinli ve diğer milletlerdendir. Yönetim Biçimi Meşrutî monarşidir. Para Birimi Rieldir. Başkenti Punom Pen'dir. Yüzölçümü181.035 km²'dir (1).

Üyesi Olduğu Başlıca Uluslararası Kuruluşlar: Birleşmiş Milletler (UN), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO), Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO),Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Parlamentolar arası Birlik'tir (IPU) (1).

Siyasi ve İdari Yapı: Kamboçya siyasetinin sınırları 1993'te kabul edilen anayasa ile çizilmiştir. Devlet anayasal monarşi ve temsili parlamenter demokrasi ile yönetilmektedir. Hükümetin başı Başbakan Hun Manet'tir. Kral Norodom Sihamoni ise devletin başıdır. Başbakan, parlamentonun önerisi ve onayı ile kral tarafından atanır. Kamboçya, başkent dahil olmak üzere 24 şehirden oluşur. Şehirler ise kendi içlerinde 159 ilçe ve 26 belediyeye bölünmüştür (2).

Kamboçya 900'lü yıllarda farklı derebeyliklerden oluşmaktaydı. Angkor Khmer krallığı bu derebeyliklere son vermiş ve 300 yıl hüküm sürmüştür. Daha sonra farklı ülkelerin sömürgesi olan Kamboçya, 1954 yılında Fransız esaretinden kurtularak bağımsızlığını kazanmıştır. Khmer Cumhuriyeti 1972 yılında ilan edilip, Kamboçya komünist partisi ile mücadelesinde başarısız olmuş, iç savaşı "Kızıl Khmerler" (Khmer Rouges) kazanmıştır. 1976 yılında da ülkenin adı "Demokratik Kampuçya" olarak değiştirilmiştir. Daha sonrasında ise 1977' de Vietnam'la girdiği çatışma ile ülke tekrardan iç savaşa sürüklenmiş, Birleşmiş Milletlerin arabuluculuğuyla müzakereler başlamış ve sonucunda 1991'de "Kamboçya Devleti" adını almıştır. Kamboçya, 1993'ten bu yana Meşrutî Krallıkla yönetilmektedir (3).

Coğrafi Özellikleri: Kamboçya Krallığı; Tayland, Vietnam ve Laos ile komşuluk yapan Güneydoğu Asya'da bir ülkedir. Kamboçya'daki Tonle Sap Gölü, Güneydoğu Asya'daki en büyük tatlı su kütlesi ve dünyanın en üretken ekosistemlerinden biridir (4).

Kamboçya'nın doğal sınırını kuzeyde Dangrek dağı ve güney batıda ise Cardamom dağları oluşturur. En önemli su kaynakları; Tonle Sap Gölü, Mekong ve Bassac Nehirleridir. Kamboçya ormanlık alan bakımından diğer ülkeler içinde oldukça zengin olup bunların korunmasına yönelik herhangi

bir önlem almamakla birlikte bu alanların oldukça azalmasına seyirci kalmaktadır (5).

Kamboçya, Mekong Nehri boyunca yer alan beş ülkeden biridir ve arazisi inişli çıkışlı ovalardan oluşmaktadır. Muson mevsimi boyunca Kamboçya, genellikle şiddetli yağışlardan sonra ani sel yaşar. Kamboçya'daki kuraklık, çoğunlukla su kaybı veya çiftçi topluluğunu ciddi şekilde etkileyen beklenen mevsimsel yağışlardaki gecikmeler ile karakterize edilir. Özellikle pirinç ekimi ve hayvancılık çok etkilenir (6).

İklim Özellikleri: Kamboçya'nın iklimi iki ana mevsim ile karakterize edilir: Mayıs ortasından Ekim'e kadar yağmur getiren muson ve Kasım'dan Nisan'a kadar kurak mevsim şeklindedir (7).

Ekonomi: Kamboçya, ekonomik açıdan durağan bir görüntü vermekle birlikte oldukça fakirdir. Ana geçim kaynağı tekstil ve tarımdan oluşur. Diğer Asya Ülkelerinde olduğu gibi Pirinç üretimi tarımda önemli bir role sahiptir. Turizm de ise son dönemlerde olumlu gelişmeler yaşanmaktadır (5).

2. AFETLER VE KAMBOÇYA

Afet, yoksullara ve savunmasızlara en çok zarar veren küresel ve bölgesel sorundur. Afete maruz kalmayan hiçbir ülke yoktur, ancak afete karşı savunmasızlık değişiklik gösterir. Afetlere karşı dirençlilik için, hükümetlerin yanı sıra dünya çapındaki uluslararası kuruluşlar, politikalar ve uygulamalarda afet risk yönetimi yer alır. En maliyetli doğal afetlerden biri olan kuraklık, bir afet olarak tanımlanır ve tekrarlayan bir felaket olabilir. Nüfus artışına bağlı olarak artan su talebinin yanı sıra iklim değişikliği ve değişkenlik nedeniyle sınırlı ve belirsiz su kaynakları ile daha sık ve şiddetli hale gelmesi beklenmektedir. Afet kayıplarını azaltmak, tüm dünyadaki hükümetlerin ve kuruluşların birincil endişesi olmuştur. Doğal afetlerin Kamboçya'da yoksulluğu daha da kötüleştirdiği ve bu nedenle etkin afet yönetiminin yoksulluğun azaltılmasına önemli bir katkı sağlayacağı açıktır. İnsanların çoğunluğu, nüfusun %80'ini oluşturan kırsal alanlarda yaşadığından bu insanlar kentsel alanlara kıyasla en savunmasız kişilerdir (8).

2.1 Kamboçyanın Afetselliği

Kamboçya son yıllarda sadece siyasi ve güvenlik açısından değil, ekonomik ve sosyal açıdan da önemli olan tayfun, sel ve kuraklık gibi iklimsel risklerle maruz kalmaktadır (7). 2020 Dünya Riski Endeksi'nde, Kamboçya 181 ülke arasından en savunmasız 16. Ülke olarak yer almaktadır (9).

Sel: Sel, sürdürülebilir kalkınmayı tehdit eden doğal bir afettir. Kamboçya'da görülme oranı %72'dir. Seller, ülkedeki ölümlerin %97.4'üne neden olmakla birlikte ekonomi açısından büyük yıkımlara yol açar (%91.1).

Mekong Nehri ve Tonle Sap Gölü özellikle yağmur mevsimi sonrasında ani taşkınlar yaratır. Bu iki nehirde oldukça etkilenen Kamboçya 2000, 2011, 2013 ve 2020 yıllarında ciddi sellerle karşı karşıya kalmıştır. Uzaktan algılama teknolojisinin ilerlemesiyle, belirli sel olayları daha kolay belirlenebilmektedir (10). Kamboçya hükümeti Mekong Nehri'nin ana akışındaki tüm barajların inşaatlarını sel riskini azaltmak amacıyla en az 10 yıl boyunca askıya alındığını duyurmuştur (11).

İklim Değişikliği: Kamboçya'nın gelişimini tehdit eden unsurların başında iklim değişikliği gelmektedir. Hükümet her ne kadar çevre koruma ve iklim adaptasyonunu yaygınlaştırmak için çaba sarf etse de bu tehlikeyi önleyememektedir. Geleceğe yönelik tahminler, yıllık yağışta bir artışa aynı zamanda ülkenin kuzeydoğusundaki yağışta da azalmaya işaret etmektedir. Kıyı şeridinin, deniz seviyesinin yükselmesinin bir sonucu olarak önümüzdeki 90 yıl boyunca sular altında kalması öngörülmektedir. Alçakta kalan tarım arazileri yalnızca artan sele değil aynı zamanda tuzlu su girişine de maruz kalacak ve sıcaklıktaki her 1° artış için pirinç veriminde %10'luk bir düşüş yaşanacağı tahmin edilmektedir. Bu olaylar iklim değişikliğinin gıda güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu göstermektedir (12).

Kamboçya'da iklim değişikliğinin zararlı etkilerini azaltmak ve iklim değişikliğiyle mücadelede yönelik yasal düzenlemeler (13, 14):

- İklim Değişikliğine Ulusal Uyum Eylem Programı (2006)
- İklim Dayanıklılık Strateji Programı (2011)
- Kamboçya İklim Değişikliği Stratejik Planı (2014-2023)
- Yeşil Büyüme Ulusal Stratejik Planı (2013-2030)

Kuraklık: Sıcaklıkların yılda ortalama 64 gün boyunca 35° C'yi aşarak Kamboçya'nın dünyanın çoğundan daha yüksek sıcaklıklara maruz kalmasına sebep olmaktadır. Kamboçya'nın geniş kırsal nüfusu ve tarıma önemli ölçüde bağımlılığı göz önüne alındığında, kuraklığın sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri söz konusu olmaktadır. Kuraklığın iki ana türü Kamboçya'yı etkilemektedir; meteorolojik (genellikle yağış eksikliği ile ilişkilidir) ve hidrolojik (genellikle potansiyel olarak bölgenin daha geniş nehir havzalarından kaynaklanan yüzey ve yeraltı su akışındaki bir eksiklikle ilişkilidir). Sınırlı kaynaklara sahip olan topluluğun savunmasızlığı ve dayanıksızlığı, kuraklıkların olumsuz etkilerinin yüksek olacağı anlamına gelmektedir. Kamboçya'da kuraklıklardan en çok Kampong speu, Takeo ve Battambang eyaletleri etkilenmektedir (15).

2.2 Afetlerin Kamboçya'da Etkileri

Kamboçya'daki seller, eğitim ve geçim sıkıntısını beraberinde getirmekle birlikte ulaşımda da hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çerçevede okulu bırakma oranları oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra yoksul ailelerin ekonomi açısından daha da kötüye gitmesiyle beraber çocuklar için eğitimin aksamasına neden olmaktadır. Tarımda da ekonomik kayıplara yol açar. Sağlık hizmetlerini olumsuz yönde etkiler. 1996 ve 2013 yılları arasında hastanelerin %98 etkilenmiştir. Kamboçya topraklarının yaklaşık %80'ini Mekong Nehri ve Tonle Sap havzaları kapsamaktadır. Bu durum yağış mevsiminden sonra yaşanan sellerde her yıl tahmini 100-170 Milyon dolar kayıp yaşanmasına yol açar (12).

Kamboçya da dahil olmak üzere ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) bölgesinde oluşan afetler; sel, kuraklık ve siklonlar gibi doğal tehlikelerin yanı sıra yaşamı, sosyal ve ekonomik kalkınmayı tehdit eden haşere ve hastalıklar yüzünden durum gittikçe kötüleşmektedir. COVID-19 pandemisinin etkileriyle birleşen 2020 selleri, afet yönetiminde baş etme kapasitesini zorlamıştır (16).

Nüfusun neredeyse %90' ı tarımsal faaliyetlerle ilgilenmektedir. Geçim açısından balıkçılık sektörü de gelişmiştir. Hem önemli bir gelir kaynağı hem de yurt içi gıda için önemli bir faktördür. Deniz seviyesinin yükselmesi ve sıcaklıkların artmasıyla beraber hidrolojik döngülerin üretkenliğini azaltması beklenmektedir (17).

3. AFET YÖNETİM SİSTEMİ

Afet Risk Yönetimine ilişkin yasal çerçeve, 1995 yılında Ulusal Afet Komitesi kurulduğunda başlamıştır. Ulusal Afet Riskini Azaltma Eylem Planı (2014-2018) için, yoksulluğun azaltılmasını, ana kalkınma önceliği olarak vurgulayan ulusal stratejiyi sürdürürken, kapsamı da genişlemiştir. Ulusal Afet Riskini Azaltma Eylem Planı, kapasite geliştirmeye, afet riskinin azaltılmasını yaygınlaştırmaya, afet riskini azaltma ile iklim değişikliğine uyum arasında sinerji yaratmaya, ulusal afet yönetiminde ve kurumsal reformları hızlandırmaya, bununla birlikte araştırma ve akademik kurumları öne çıkarmaya odaklanır. Ulusal Afet Riskini Azaltma Eylem Planı, özellikle yoksulluk içinde yaşayan insanlar için kırılganlığın azaltılmasına odaklanmış ve Kamboçya'da kapsamlı afet riskini azaltmak için kılavuz sağlamak üzere oluşturulan Afet Riskini Azaltma Stratejik Ulusal Eylem Planı'nın yerini almıştır(2008- 2013). Afet Riskini Azaltma Ulusal Eylem planı (2019-2023) hükümetin önceki politikaları olan Ulusal Afet Riskini Azaltma Eylem Planı yerine geçmiştir. Planlar önceden, Hyogo Eylem Çerçevesi ile uyumlu (2005-2015) bir şekilde işleyiş göstermiştir. Afet Riskini Azaltma Eylem planı (2019-2023), uyumlu ulusal yasa ve yönergelerin yanı sıra Sendai Afet

Riskinin azaltılması çerçevesinde, iklim değişikliğine ilişkin Paris Anlaşması ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri de dahil olmak üzere geliştirilmiştir. 2015'te Ulusal Meclis tarafından kabul edilen Kamboçya'nın Afet Yönetim Kanunu, 1995'ten beridir yürürlükte olan afet yönetim sisteminde önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Bu kanun, afet yönetimi için daha geniş ve daha geniş kapsamlı bir yasal bir çerçeve çizmiştir. Kanun, yasal olarak bağlayıcı roller ve sorumlulukları belirlenmiş, kurumların yasal gereklilikleri açıklamış ve farklı kurumlar arasında koordinasyon için kaynak ve mekanizmaların tahsis edilmesini sağlamaya yardımcı olmuştur (17).

Afet yönetimi Kanunu'nun 2015 yılında imzalanmasıyla önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Kamboçya'nın hedefi, afet riskini azaltma önlemlerinin kalkınma planlanmasına entegrasyonun yanı sıra müdahaleye güçlü bir şekilde odaklanmayı kapsar. Yasa, iki önemli bölgesel ve uluslararası çerçeveye; ASEAN Afet Yönetimi ve Acil Durum Müdahale Anlaşması ve Sendai Çerçevesi ile bağlantılıdır (14).

Bu yasanın temel aldığı hedefler (18):

- Doğal veya insan kaynaklı afet öncesi dönemde önleme, hazırlık ve zarar azaltma
- Afet sırasında acil müdahale
- Afet sonrası dönemde iyileşme

3.1 Ulusal Afet Yönetim Komitesi –NCDM

1995 yılında kurulan Ulusal Afet Yönetimi Komitesi Kamboçya'daki afet yönetiminden sorumlu ana kurumdur (17). Ulusal Afet Yönetim Komitesi, ülke çapında meydana gelen tüm tehlike ve risklere karşı afet yönetim faaliyetlerini sürdürmek ve koordine etmek için Kraliyet Hükümetine bağlı merkezi bir kuruluştur. Afet yönetiminde merkezi yönetimin taşra temsilcileri olarak NCDM tarafından Belediye Afet Yönetimi Komiteleri, İl Afet Yönetimi Komiteleri, Afet Yönetimi Bölge Komiteleri, Afet Yönetimi Komün Komiteleri ve Köy Afet Yönetim Komiteleri kurulmuştur. Bu komiteler afet yönetimden sorumlu alt ulusal komiteler olarak geçer. Komiteler bölgelerinde meydana gelen afetleri yönetmekle doğrudan sorumludur. Bir afetin etkileri müdahale kapasitelerinin ve yeteneklerinin ötesindeyse, afet yönetimden sorumlu alt ulusal komiteler, yardım için derhal NCDM'ye rapor verir ve NCDM afet yönetimini devralır (18).

Ulusal Afet Yönetimi Komitesi; sekreterlik ve beş teknik departmandan ve farklı bakanlıklardan, Kamboçya silahlı kuvvetlerinden, Sivil Havacılık Otoritesinden ve Kamboçya Kızıl Haçından 22 üyeden oluşur (17).

Ulusal Afet Yönetimi Komitesi Genel Sekreterliği'ne bağlı departmanlar (7):

1. Acil Müdahale ve Rehabilitasyon
2. Yönetim ve Finans
3. Bilgi ve İlişkiler
4. Hazırlık ve Eğitim
5. Arama ve Kurtarma

Görevler ve sorumluluklar (19):

1. Afet riski verilerini yönetmek ve afet tehlikeleri hakkında raporlar geliştirmek
2. Afet müdahalesi için kaynak rezervlerini geliştirmek
3. Afet yönetiminde kapasite geliştirmek
4. Afet yönetimi politikalarının uygulanmasında koordinasyon sağlamak
5. Bilgi alışverişi ve paylaşımı
6. Afet müdahalesi için kaynakların koordinasyonu ve seferberliği

4. ASEAN – GÜNEYDOĞU ASYA ULUSLARI BİRLİĞİ VE AHA MERKEZİ

8 Ağustos 1967 yılında Malezya, Filipinler, Tayland, Endonezya ve Singapur tarafından kurulan Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği, farklı tarihlerde sırasıyla Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar ve Kamboçya'nın da örgüte (30 Nisan 1999'da) dahil olmasıyla bugünkü halini almıştır. ASEAN üyesi ülkeler toplam 500 milyonluk nüfusa ve yaklaşık 700 milyar dolarlık Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya sahiptir. Bölgedeki en eski ve en kapsamlı örgütlerden biridir (19).

AHA Merkezi, ASEAN Üye Devletleri arasında afet yönetiminin işbirliğini ve koordinasyonunu kolaylaştırmak amacıyla 10 ASEAN Üye Devleti (Brunei Sultanlığı, Kamboçya, Laos, Endonezya, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam) tarafından kurulan hükümetler arası bir organizasyondur. AHA Merkezi, yetkisini operasyonel hale getirirken öncelikle ASEAN Üye Devletlerinin Ulusal Afet Yönetim Kuruluşları ile birlikte çalışır. Ayrıca AHA Merkezi, Kızılhaç ve Kızılay Hareketi, Birleşmiş Milletler, uluslararası kuruluşlar, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği halindedir (20).

AHA Merkezi tarafından sunulan hizmetler (20):

- Afet İzleme ve Müdahale Sistemi
- Afet Bilgi Ağı
- Yıllık Risk İzleme Raporları
- Bilim Tabanlı Afet Yönetim Platformu

4.1 ASEAN Afet Yönetimi ve Müdahale Anlaşması

2015 yılında oluşturulan, Güney Doğu Asya Uluslar Birliği Afet Yönetimi ve Acil müdahale Anlaşması'nın amacı; tarafların sosyal, ekonomik ve çevresel afet kayıplarını önemli ölçüde azaltmak, afet acil durumlarına ulusal ve bölgesel önlemler olarak etkili mekanizmalar sağlamaktır. Güneydoğu Asya Uluslar Birliği Afet Yönetimi ve Acil müdahale Anlaşması, afet riskinin belirlenmesi, izlenmesi ve erken uyarı, önleme ve hafifletme, hazırlık, müdahale, rehabilitasyon, teknik işbirliği ve araştırma koordinasyon mekanizmalarına ilişkin hükümler içermektedir. Kamboçya, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği Afet Yönetimi ve Acil müdahale Anlaşması aracılığıyla afet yönetimi yükümlülüklerine girmiştir (14). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında Kamboçya'da bölgede meydana gelen birçok afet türünün etkileri hakkında afet veri tabanından gelen verilerin ön analizini çizelgeler, haritalar ve tablolar sunmaktadır (21). Erken uyarı sistemi 1294; Kamboçya'da meydana gelen sel olaylarında insanları önceden uyarır. Güneş enerjisi ile çalışan su ölçerler meteorolojik veriler akıllı sensörlerle risk bölgelerinde yaşayan vatandaşların kayıtlı cep telefonu numaralarına ses kaydı olarak ulaşmaktadır (22).

Kamboçya her ne kadar afetlere karşı mücadeleye hazır bir şekilde konuşlansa da hava olaylarının öngürülemezliği ve artan şiddeti, erken uyarı sistemlerinde iyileştirmeler yapılmasını işaret etmektedir. Erken uyarının amacı, aşırı hava olaylarında tahliye için zaman vermektir. Ayrıca yerel makamların çok sayıda insanı önceden tahliye etmesine veya barındırmasına olanak tanır; yardım kuruluşları lojistiklerini harekete geçirmek için yeterli zaman alabilir; hastaneler de daha fazla hasta almaya hazır konuma gelebilir. Etkin uyarı ve erken müdahalenin yaygınlaştırılması için mevcut sistemdeki boşluklar göz önüne alınıp gereksinimlerin uygun hale getirdikten sonra mevcut sistemlerin kalitesini, verimliliğini ve faydasını çoklu tehlike yaklaşımıyla iyileştirecek bir programın uygulanması gerekmektedir. Ayrıca, güçlü iletişim bağlantılarının ulusal düzeyden komün düzeyine kadar çok önemli olup Ulusal Afet Yönetimi Komitesi(NCDM) İle Su Kaynakları ve Meteoroloji Bakanlığı arasında daha fazla koordinasyonun gereklidir (23).

Gerçek Zamanlı Etki ve Durum İzleme Platformu, iklim tehlikelerinin en savunmasız topluluklar üzerindeki etkisini ve potansiyel riskini değerlendirir.

Uydulardan ve diğer uzaktan algılama kaynaklarından gelen bilgileri, saha değerlendirme bilgilerini, erken uyarı sistemlerini sosyo-ekonomik kırılganlığa ilişkin verilerle birleştirerek eyleme dönüştürülebilir. İklim bilgileri oluşturur ve en çok ihtiyacı olanlara öncelik verilmesine olanak tanır. Kuraklık ve sel dahil olmak üzere tehlikelere ilişkin göstergeler, etkileşimli haritalar aracılığıyla izlenebilir. Grafikler ve ilgili tablolar, bir tehlikenin kapsamını idari bölgelere göre ölçmeye yardımcı olur. Ayrıca sistem, herhangi bir zamanda bilinen güvenlik açığı ve tehlikelere maruz kalmaya dayalı olarak risk ve etki göstergelerini otomatik olarak üretebilir (23).

Afet Yönetim Sisteminin Diğer Paydaşları

- Kamboçya İnsani Forumu
- Kamboçya Hazırlık Örgütü
- Kamboçya Geliştirme Örgütü
- Kamboçya Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Dernekleri Federasyonu
- İnsani Ülke Ekibi
- İnsani Müdahale Forumu
- BM Ülke Ekibi
- Uluslararası Kızıl Haç Komitesi
- Kamboçya Kızıl Haçı

5. KAMBOÇYA AFET YÖNETİM SİSTEMİ GZFT ANALİZİ

İç Etkenler
GÜÇLÜ YÖNLER
• Ulusal Afet Yönetimi Komitesi (NCDM) ile Sivil toplum kuruluşlarının işbirliği içerisinde çalışması. • Su Kaynakları ve Meteoroloji Bakanlığı'nın hava ve taşkın tahminlerini yayınlaması. • Erken Uyarı Sistemi 1294 sisteminin sel uyarılarına karşı anlık veri paylaşımı gerçekleştirilmesi. • Mekong Nehri Komisyonu tarafından yakın zamanda Phnom Penh'de tam olarak faal bir bölgesel taşkın tahmin merkezi kurulması ve ayrıca ilgili teknik ürün ve hizmetleri sağlanması. • Ulusal Afet Yönetimi Komitesi (NCDM)'nin bölge, il ve köy düzeyinde yerel temsilcilerinin bulunması. • Kamboçya Afet Hasar ve Kayıp Bilgi Sistemi ile meydana gelen birçok afet türünün etkileri hakkında afet veri tabanından gelen verilerin ön analizi sağlanarak etkin müdahale imkanının bulunması. • Gerçek Zamanlı Etki ve Durum İzleme Platformu, iklim tehlikelerinin en savunmasız topluluklar üzerindeki etkisini ve potansiyel riskini değerlendirilmesi. • İklim değişikliklerine yönelik ulusal stratejik eylem planlarının yapılması. • Hükümet tarafından Makong nehrindeki baraj inşaatları durdurulması.

İç Etkenler
ZAYIF YÖNLER
• Sellere yönelik gelişmiş erken uyarı sistemleri bulunmaması. • Yağmur ölçüm istasyonlarının ülke bazında dağılımı sınırlı olması. • Ülkede sellere yönelik radar veri kullanımına rastlanmamıştır. • Coğrafi Bilgi Sistemlerinin kullanımı kısıtlıdır ve risk haritaları sınırlıdır. • Gelir seviyesini düşüktür. • Eğitim seviyesini düşüktür. • Sanitasyon uygulamalarında eksikler vardır. • Afet yönetim politikaları yetersizdir. • Ulusal Afet Yönetimi Komitesi (NCDM) finansal olarak yetersizdir. • Kurumlar arası koordinasyon eksikliği mevcuttur. • Afet bilinci seviyesinin düşüktür. Ve yerel halkı düzenli olarak eğitmek için sürdürülebilir bir mekanizma yoktur. • 2020 Dünya Riski Endeksi'nde, Kamboçya'nın 181 ülke arasından en savunmasız 16. Ülke olarak yer alır. • Kamboçya topraklarının yaklaşık %80'ini Mekong Nehri ve Tonle Sap Gölü etrafında yerleşmiştir. • Ulusal Afet Yönetimi Komitesi(NCDM) İle Su Kaynakları ve Meteoroloji Bakanlığı arasında koordinasyon yetersizliği. • Erken uyarı sistemleri sadece seller ve olumsuz hava koşulları üzerinde odaklanmıştır. • Ulusal düzeyde meydana gelen afetlerle baş etme kapasitesi yetersizdir. • Genel bir ulusal risk değerlendirmesi yoktur ve tehlike, kırılgenlik ve risk haritaları gibi önemli araçlar mevcut değildir. • Çeşitli dış destekli projeler kapsamında yerel riskler, tehlikeler ve güvenlik açıkları hakkında istatistiksel bilgiler oluşturulmuştur, ancak bu tür bilgileri periyodik olarak güncellemek veya tüm bilgileri toplamak ve sentezlemek ve nerede analiz etmek için ulusal ve alt ulusal düzeyde henüz bir sistem yoktur. • Ulusaldan belediyeye kadar tüm afet yönetim komitelerinin ve ayrıca ilgili bakanlıkların afetlerle ilgilenme konusundaki mevcut kapasiteleri yetersizdir. • Mevcut eğitim programları veya Kamboçya Kızıl Haçı ve diğer kalkınma ortakları tarafından yürütülen beceri geliştirme faaliyetleri için herhangi bir akreditasyon, değerlendirme veya geri bildirim sistemi bulunmamaktadır. • Acil müdahale için ekipmanlar alt-ulusal düzeyde var olmamakla birlikte yetersizdir.
Dış Etkenler
FIRSATLAR
• Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ile işbirliği içerisinde çalışır. • ASEAN Afet Yönetimi ve Müdahale Anlaşması ile izlenme, erken uyarı ve önleme politikalarının sosyal, ekonomik ve çevresel afet kayıplarını önemli ölçüde azaltması. • Avrupa Komisyonu'nun İnsani Yardım Departmanı (ECHO) ve diğer STK'lar tarafından finanse edilen, taşkınlara hazırlık konusunda il, ilçe ve belediye düzeyinde kapasite oluşturmak için seçilen yerlerde küçük ölçekli topluluk temelli projelerin uygulanması. • Uluslararası afet konusunda hizmet sunan kuruluşlar ile işbirliği çalışmalarına dahil olması. • Acil müdahale ve yardım faaliyetleri, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve Kamboçya Kızıl Haçı dahil olmak üzere insani yardım kuruluşları tarafından desteklenmesi. • Dünya Sağlık Örgütü ile halk sağlığı programını geliştirmeye çalışmak.

Dış Etkenler
TEHDİTLER
• Küresel ölçekte iklim değişikliğine bağlı kuraklık, sel ve fırtına riskinin artması.• Ekonomik yönden gelişmemiş olmanın getirdiği siyasal ve politik riskler.• Küresel ölçekte meydana gelen Covid-19 pandemisinin sel kaynaklı salgın hastalıklar ile bütünleşerek sağlık sistemini olumsuz yönde etkilemesi.• Deniz seviyesinin yükselmesi ve sıcaklıkların artmasıyla beraber hidrolojik döngülerin üretkenliğini azaltması.• Kıyı şeridinin, deniz seviyesinin yükselmesinin bir sonucu olarak sular altında kalması öngörülmesi.• Doğal çevrenin bozulması.

KAYNAKLAR

- T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, Kamboçya Ülke Profili, 2021
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Kamboçya Ülke Bülteni, Mayıs 2012.
- Marmaris Ticaret Odası, Kamboçya Ülke Bülteni, 2018.
- Sovannara UK, Yoshimura C, Siev S, Try S, Yang H, Oeurung C, Li S, Hul S. Tonle Sap Lake: Current status and important research directions for environmental management, *Lakes Reservoirs*, 2018;23(3):177-189.
- T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, Kamboçya Ülke Profili, 2021.
- Dutta R, Basnayake S, Ahmed AK. Assessing Gaps and Strengthening Early Warning System to Manage Disasters in Cambodia. *Journal of Integrated Disaster Risk Management*, 2015;5(2).
- ASEAN Federation of Engineering Organisations (AFEO), “Disaster Management Status Of the Kingdom Of Cambodia” Erişim Linki: <http://afeo.org/wp-content/uploads/2019/03/BEC-Disaster-Management-System-in-Cambodia.pdf> Erişim Tarihi: 29.10.2023
- Chhoun N, Disaster Management in Cambodia: Community-Based Disaster Risk Management in the Case of Drought, 2016;89-101.
- World Risk Report, 2020, Erişim Linki: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/WorldRiskReport-2020.pdf> Erişim Tarihi: 29.10.2023
- Koem C, Tantanee S. Flood Disaster Studies: A Review Of Remote Sensing Perspective In Cambodia, *Geographia Technica*, 2021;16:13-24.
- International Rivers, 2020 Year in Review: Building a new paradigm for our rivers, Erişim Linki: <https://www.internationalrivers.org/news/2020-year-in-review-building-a-new-paradigm-for-our-rivers/> Erişim Tarihi: 29.10.2023
- Disaster Risk Reduction in Cambodia, Status Report 2019, Erişim Linki: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/68230_1cambodiaupdaed16oct2019.pdf Erişim Tarihi: 29.10.2023
- Additional Financing of Flood Damage Emergency Reconstruction Project, Disaster Risk Management In Cambodia, Erişim Linki: <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/46009-003-sd-02.pdf> Erişim Tarihi: 29.10.2023
- Open Development Cambodia, Erişim Linki: <https://opendevelopmentcambodia.net/topics/disaster-preparedness-and-emergency-response-policy-and-administration/> Erişim Tarihi: 29.10.2023
- Climate Risk Country Profile Cambodia, 2021, Erişim Linki: https://climateknowledgeportal.worldbank.org/sites/default/files/2021-08/15849-WB_Cambodia%20Country%20Profile-WEB.pdf Erişim Tarihi: 29.10.2023
- Food and Agriculture Organization, Cambodia looking for new approach to reduce disaster impacts, protect lives and livelihoods, Erişim Linki: <https://www.fao.org/>

org/countryprofiles/index/en/?iso3=KHM Erişim Tarihi: 29.10.2023

Center For Excellence, In Disaster Management & Humanitarian Assistance, CAMBODIA Disaster Management Reference Handbook 2020.

Cambodia Disaster Management Framework, 2017 Erişim Linki: <https://www.rcrc-resilience-southeastasia.org/wp-content/uploads/2017/03/pamphlet-dm-cambodia-disaster-management-framework.pdf> Erişim Tarihi: 29.10.2023

Association of Southeast Asian Nations, Erişim Linki: <https://asean.org/> Erişim Tarihi: 29.10.2023

AHA Centre One Asean One Response, Erişim Linki: <https://ahacentre.org/governing-board-of-the-aha-centre/#> Erişim Tarihi: 29.10.2023

Kamboçya Afet Hasar ve Kayıp Bilgi Sistemi, NCDM: Erişim Linki: <http://camdi.ncdm.gov.kh/DesInventar/profiletab.jsp> Erişim Tarihi: 29.10.2023

Early Warning System 1294, Erişim Linki: <http://ews1294.info/en/home/> Erişim Tarihi: 29.10.2023

Dutta R, Basnayake S, Ahmed AK. Assessing Gaps and Strengthening Early Warning System to Manage Disasters in Cambodia. *Journal of Integrated Disaster Risk Management*, 2015;5(2).

Bölüm 3

DERİ ATIKLARININ AMBALAJ SEKTÖRÜNDE KULLANIMINA YÖNELİK ÖNERİLER

Ertan EROL¹

Hatice ER²

1 Öğr. Gör. Ertan EROL, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
ORCID ID: 0000-0002-2595-9387, eerol@nku.edu.tr

2 Dr. Öğr. Üyesi Hatice ER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
ORCID ID: 0000-0003-2125-7406 , her@nku.edu.tr

GİRİŞ

Ambalaj, içerisinde yer alan ürünü, ürünün yapısına ve şekline göre en iyi şekilde koruyan, temiz kalmasını sağlayan, taşınmasını kolaylaştıran ve aynı zamanda ürünün tanıtımını yapan değerli bir malzemedir. Önceleri sadece ürünü muhafaza etme ve taşıma görevini üstlenmiş olan ambalajlar günümüzde içindeki ürünü temiz bir biçimde saklayabilmenin yanında ürünü tanıtan anlatan bir araç haline almıştır. Bu açıdan ambalaj tüketicilerin satın alma kararlarında etkilidir. Özellikle sürdürülebilir üretimin son derece önemli olduğunu kavramaya başladığımız son yüzyılda geri dönüştürülmüş ürünler hayatımızın her alanında kendini göstermeye başlamış, bir üretim endüstrilerinin atıkları diğer bir üretim endüstrisinin hammaddesi haline gelmiştir. Deri sektörünün ise başlı başına çevresel etkiler ve sürdürülebilirlik konusunda sabıkalı olduğu düşünüldüğünde, bu sektörde ortaya çıkan atıkların kullanımı sektörün imajı için son derece önemli olmaktadır. Bununla birlikte deri ürünlerindeki fiyatlar göz önüne alındığında kullanıcıların gelir düzeyinin orta ve üst düzey oldukları görülmekte ve bu nedenle gerçek deri ürünlerinin kullanıldığı alanlar da giderek çeşitlenmektedir. Ambalaj sektöründe deri sektöründe oluşan atıkların kullanım önerisinin örneklerle sunulacağı bu bildirinin asıl amacı, deri sektöründeki atıkların değerlendirilmesiyle birlikte ambalaj sektöründe yeni hammaddelerin varlığını göstermektir.

Ambalaj, modern yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Ürünlerin korunması, taşınması, tanıtılması ve tüketiciye sunulması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ancak ambalajın sadece işlevsel bir unsur olmanın ötesine geçtiği günümüzde, estetik, çevresel etkiler ve sürdürülebilirlik gibi faktörler de önem kazanmıştır. Ambalaj, artık yalnızca bir ürünü muhafaza etme ve taşıma görevini üstlenmekle kalmayıp aynı zamanda ürünü tanıtmak, tüketiciye iletmek ve satın alma kararlarını etkilemek için kullanılan bir araç haline gelmiştir (Irmak, 2011).

Bu bağlamda, ambalaj sektörü sürdürülebilir üretim ve geri dönüşüm konularında büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda, bir endüstri sektörünün atıkları, diğer sektörlerin hammaddesi olmaktadır. Geri dönüştürülen malzemelerin kullanımı, çevre dostu üretim ve tüketim anlayışının bir parçası haline gelmiştir (Ünsal ve Govdere, 2023).

Tarihin ilkçağlarından günümüze kadar deri yaşamın her alanında kullanım alanı bulmuş bir ham maddedir. Ham deri hayvanların ölümü ile elde edilen bir yan ürün olup, gerek işlenmesi aşamalarında gerekse de işlenmiş halinden elde edilen ürünlerin de atık ürünleri oluşmaktadır (Çevik, 2016). Deri sektörünün üretim aşamalarının farklı safhalarında oluşan bu atıklar dünyada ve ülkemizde en önemli çevresel problemlerinden biri durumundadır. Bu atıkların değerlendirilerek ülke ekonomisine kazandırılması

hem çevre sorunlarının çözülmesi hem de katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi bakımından önemlidir.

Ortaya çıkan bu atıkları çeşitli şekillerde değerlendirilme yöntemleri bulunmaktadır. Bu çalışmada üretim sürecinde kabul görmeyen veya üretim esnasında kesim işlemlerinden kalan atık derilerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Deri, doğal kaynaklardan elde edilen değerli bir malzemedir. Ancak deri üretimi çevresel etkileri nedeniyle eleştirilen bir sektördür. Bu nedenle, deri sektöründeki atıkların değerlendirilmesi ve sürdürülebilir bir yaklaşımın benimsenmesi büyük bir öneme sahiptir. Deri ürünlerinin fiyatları göz önüne alındığında, bu sektördeki atık derilerin kullanımı, ambalaj sektörü için yeni ve değerli bir hammadde kaynağı olabilir.

Bu çalışmanın amacı, deri sektöründeki atıkların ambalaj sektöründe nasıl kullanılabileceğini ve bu kullanımın sürdürülebilirlik açısından nasıl faydalı olabileceğini incelemektir. Deri atıklarının ambalaj malzemesi olarak kullanılması hem ekonomik hem de çevresel açıdan avantajlar sunmaktadır. Deri atıklarının değerlendirilmesi, sadece çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ambalaj endüstrisine yeni ve çeşitli örneklerle deri atıklarının ambalajda nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Sonuç bölümünde ise bu önerilerin ambalaj sektörüne ve çevreye sağlayacağı faydaları tartışacak ve geleceğe yönelik perspektif sunacaktır.

1. AMBALAJIN ÖNEMİ VE EVRİMİ

İnsanlık tarihi boyunca ambalajın önemi, ilk dönemlerden günümüze kadar değişik şekillerde kendini göstermiştir. İlkel insanın, bozulmasını istemediği yiyecekleri ağaç yapraklarına sarması veya içme suyunu hayvan derilerine doldurması, gıdaları saklama ve taşıma ihtiyacının bilincini erken dönemlerde göstermiştir. Aynı şekilde, eski çağlarda kullanılan çamurdan yapılmış vazolar ve amforalar, ürünlerin depolanması ve taşınmasında önemli bir rol oynamıştır (Karaevli, 2008).

Bu dönemlerde, ambalaj insanların yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olmuş ve ambalajlar içlerine konulan ürünleri koruma ve taşıma amacıyla kullanılan sargılar ve kaplar olarak ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde, tahta fiçiler, toprak kaplar, deri tulumlar ve çuvallar gibi basit malzemeler kullanılmıştır. M.Ö. 3000 yıllarında Mısırlılar, Fenikeliler, İranlılar ve Türkler gibi eski medeniyetlerin yaprak ve hayvan derilerinden sepetler, cam üfleme teknikleriyle şişeler üretebildiği ve sıvı gıdalar için küp ve kavanoz gibi kaplar oluşturabildiği gibi, ambalajlama için özel bir tür papirüs kullanabilme yetenekleriyle bilinmektedir.

Bu tarihsel geçmiş, ambalajın insan hayatının önemli bir parçası olduğunu ve ne şekilde evrildiğini göstermektedir (Bayraktar, 2004).

Sonraları ise metal ve plastik gibi modern ambalaj malzemeleri kullanılmaya başlanmıştır. Ambalajın evrimi, endüstriyel devrimle hız kazanmıştır. 19. yüzyılın ortalarında, metal kutular, cam şişeler ve karton kutular gibi yeni ambalaj malzemeleri geliştirilmiştir (<https://ambalaj.org.tr/tr/ambalaj-ve-cevre-ambalajin-tarihcesi>).

Ambalaj, ürünlerin fiziksel hasarlardan, dış etkenlerden ve kirlilikten korunmasını sağlarken, aynı zamanda ürünlerin kalitesini ve tazeliklerini muhafaza ederek, tüketicilere güvenilir ve sağlıklı ürünler sunmayı amaçlamaktadır (Er, 2005).

Günümüzde ise ambalaj koruma, taşıma ve depolama özelliğinden çok, rekabet ögesi konumuna gelmiştir. Ürünün üzerindeki ambalaj tasarımı ve bilgiler, tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemekte ve marka kimliğini yansıtarak ürünün algılanmasını şekillendirmektedir. Ambalaj tasarımı, pazarlama stratejilerinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Filiz, 2018). Özellikle davranışsal pazarlama açısından bakıldığında tüketicilerin satın alacağı ürünün ambalajı konusundaki hassasiyetleri de son derece önemlidir (Erol ve Güngör, 2022). Öyle ki özellikle lüks segmentteki ürünlerde tüketicinin söz konusu ürüne sahip olamama korkusuyla karşılaştığı da çok defa kanıtlanmıştır (Güngör, Tomris Küçün ve Erol, 2022).

Ambalaj, modern toplumun üretim, taşıma, depolama ve tüketim süreçlerinde önemli bir rol oynayan çok yönlü bir araç olarak kabul edilir; zira ambalaj, içerdiği ürünleri koruma, hijyenik bir şekilde saklama, taşıma kolaylığı sağlama ve son tüketiciye ulaştırma gibi temel işlevlerin yanı sıra, ürünün tanıtımını yapma, marka kimliği oluşturma ve tüketiciye yönelik iletişim aracı olarak da işlev görmektedir (Erdal, 2019).

Ambalajlama, geniş bir yelpazede endüstriyel ve ticari sektörleri etkileyen çok yönlü bir konsepttir. Ambalajın işlevleri ve beklentileri sektörden sektöre, işletmeden işletmeye, ürünlerin özelliklerine ve pazarlama hedeflerine göre farklılık göstermektedir. Günümüzde tüketicilerin çoğu, sağlam, koruyucu, kullanımı kolay ve estetik olarak çekici ambalajlara talep göstermektedirler. Dolayısıyla, ambalaj endüstrisi de bu talepler ve beklentiler doğrultusunda, sürekli değişip gelişmektedir (Karagöl ve Gökdemir, 2023). Ayrıca ürünün ambalajlanmasında satış stratejisi açısından çerçeveleme etkisi de göz ardı edilemez. Çerçeveleme etkisi bir bilişsel ön yargı olarak bilinse de ambalaj bir çerçeveleme tekniği olarak görülebilir (Erol, Tomris Küçün ve Güngör, 2022).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRETİM VE GERİ DÖNÜŞÜM

Doğada bulunan kıt kaynakların, tüketicilerin sınırsız istekleri karşısında verimli ve etkin bir biçimde dağılımının sağlanması iktisadın temelidir. Tüketicilerin istekleri sonsuz ve yeniliklere açıktır. Bu sonsuz

isteklere ve farklı beklentilere karşılık verebilmek, doğada bulunan kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde, artan dünya nüfusu, sonsuz olmayan bu kaynakların gelecekte tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi anlamına gelmektedir. 21. Yüzyıla damgasını vuran “Sürdürülebilirlik” kavramı; insan ve çevre arasında bir denge oluşturup, doğal kaynakları tüketmeden, bugünün ve geleceğin yaşamı ve kalkınmasını programlama anlamını taşımaktadır (Hepbaşlı, 2010).

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ve doğal kaynaklar arasında büyük bir bağ vardır. Sürdürülebilir kalkınma en büyük üretim faktörü olan doğal kaynakların korunması ve de verimli kullanılması ile birlikte gerçekleşebilir. Dünya nüfusunun artışı, çevre kirliliği ve küresel ısınma nedeniyle doğal kaynaklar azalmaya ve zarar görmeye başlamıştır.

Günümüzde tüketiciler, bir ürün satın alırken etiketlerden daha fazlasını arıyor. Artık sadece ürünün kalitesi veya estetik görünümü değil, aynı zamanda ürünün üretim sürecinde kullanılan malzemelerin kaynağı, üretimde kullanılan iş gücünün koşulları, çevresel etkileri gibi unsurlar da dikkate alınıyor. Bu durum, tüketicilerin sadece ürünün kendisine odaklanmak yerine, ürünün ‘hikayesini’ ve üretim sürecini önemsemelerine neden oluyor (Karagöl ve Gökdemir, 2023).

Sürdürülebilirlik, etik üretim ve çevre dostu malzemeler gibi unsurlar, tüketicilerin karar verirken önemli bir etken haline geldi. Ürünlerin hammaddelerinin etik bir şekilde temin edilmiş olması, işçilerin koşulları ve üretim süreçlerinin şeffaf olması, bir ürünün cazibesini belirleyen faktörler arasında artık öne çıkıyor. Bu nedenle, tüketicilerin satın alma kararları artık sadece ürünün kendisi değil, aynı zamanda ürünün üretim sürecine olan katkısına da odaklanıyor (Erol, 2021).

Deri üretim sürecinde kullanılan malzemelerin içeriği, elde edilmiş şekli, dayanıklılığı ve geri dönüşüm olanakları, üretimin sürdürülebilirliği ve çevresel etkileri açısından kritik bir öneme sahiptir. Hammaddesi olan derinin üretim aşamaları, doğal kaynaklardan nasıl elde edildiği, işlenme şekli ve son ürüne dönüştürülme süreci, tüketici ve endüstri açısından büyük bir değer taşır. Bu sürecin her aşamasının dikkatle yönetilmesi, doğal kaynakların korunması ve geri dönüşüm olanaklarının en üst seviyede değerlendirilmesi, çevresel etkiyi minimize etmede önemli rol oynamaktadır.

Ham derinin işlenme sürecindeki tabaklama adımı, derinin gücünü, esnekliğini ve dayanıklılığını artırmak için oldukça önemlidir. Tabaklama sürecinde kullanılan krom bileşenleri derinin suya dayanıklı olmasını

sağlarken, işlenebilirliğini artırır. Günümüzde yaklaşık olarak derilerin %80'i krom tabaklama yöntemiyle işlenmektedir. Ancak, krom kullanımı, doğru şekilde işlenmediği durumlarda toksik olabilir. Bu durum, özellikle Krom (VI) içeriğine dikkat edilmesini gerektirir çünkü bu tür bir krom toksik olabilir ve sağlık sorunlarına yol açabilir. Ancak Krom (III), insanlar için önemli bir elementtir ve doğal olarak bulunur, ancak uygun işleme koşullarına dikkat edilmelidir. Deri üretiminde hangi tür kromun kullanıldığının ve nasıl işlendiğinin bilinmesi gereklidir. (Berber ve Keskin, 2021).

Bitkisel tabaklama, geleneksel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen bir işlemdir. Bitkilerin kabukları, yaprakları ve meyvelerinde bulunan doğal maddeler kullanılarak işlenir. Tabaklama maddeleri, deriye yavaşça nüfuz eder ve deriyle bağlantı kurar. Bu yöntem, krom tabaklamaya göre daha maliyetli ve nadir bulunan bir işlemdir. Geleneksel tabaklama işlemi, kimyasal kullanımını içerir ve işlem süresi genellikle 20 günü aşar. Farklı kimyasalların kullanımı ve işleme süreçleri, atık suların temizlenmesi ve bertaraf edilmesinde farklı yöntemler gerektirir (Çınar ve Tozun, 2020).

Deri endüstrisi, çevresel etkileri azaltmaya odaklanarak doğal ve işlenmiş kimyasalların kullanımını azaltmaya çalışmaktadır. Özellikle su kullanımında %35 oranında azalma sağlanmıştır. Leather Working Group (LWG), WWF ve Greenpeace ile birlikte geliştirilen kriterleri kullanarak tabakhaneleri değerlendirir ve sürdürülebilirlik odaklı statüler verir. Bu değerlendirme kriterleri, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile uyumlu çalışmaları hedeflemektedir (Caner Akın ve Oral, 2020).

Hayvan postlarının işlenmeyerek çöpe atılması, deri endüstrisinin atık yönetimi ve sürdürülebilirlik açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu durum, dünya genelinde oldukça yüksek bir oran olan %40'lık atık payıyla dikkat çekmektedir. Özellikle ABD'de dana derilerinin %85'inin deri endüstrisine katılması olumlu bir adım olsa da, hala yaklaşık 5.5 milyon derinin çöpe gittiği göz önünde bulundurulmalıdır (Polat ve Olgun, 2009).

Her bir derinin ortalama 25 kg ağırlığında olduğu düşünüldüğünde, bu atık miktarının oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. ABD'de gerçekleştirilen atık azaltımı, yılda 780.000 tondan fazla atığın bertaraf edilmesini önlemiştir. Ancak, atık oranlarının azaltılması ve geri dönüşüm uygulamalarının daha fazla genişletilmesi gereklidir (Işık, 2018).

Deri endüstrisinde, atıkların minimum seviyeye indirilmesi ve geri dönüşümün teşvik edilmesi, çevresel açıdan daha sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesine yardımcı olabilir. Bu, atık miktarlarını azaltırken, doğal kaynakların korunmasına ve çevreye olan olumsuz etkilerin azaltılmasına katkı sağlayabilir. Sektörde daha etkin geri dönüşüm stratejileri ve atık yönetimi planları uygulanarak atık oranlarının azaltılması

hedeflenmelidir (Erol, 2022).

Derinin özenle bakıldığında uzun ömürlü bir malzeme olması, özellikle deri ürünlerin dayanıklılığı ve kalitesi göz önüne alındığında oldukça önemlidir. Deriden yapılan cüzdanlar, çantalar, ayakkabılar ve aksesuarlar, uygun şekilde korunduğunda yıllarca kullanılabilir. Bu, hızlı moda anlayışının aksine “yavaş moda” olarak adlandırılır. <https://roarcraft.com.tr/blogs/trends/surdurulebilir-deri-urunler>

Yavaş moda, tüketicilere daha az tüketmeyi ve daha kaliteli ürünleri uzun süre kullanmayı teşvik eder. Deri ürünler, bu felsefeyi mükemmel bir şekilde temsil eder. Kaliteli deri, uzun vadeli yatırım anlamına gelir ve zamanla değerini korur. Ayrıca, derinin dayanıklılığı ve estetik çekiciliği, giyen kişiye benzersiz bir tarz ve zarafet katmada da önemli bir rol oynar (Erol vd. 2018).

Bu nedenle, deri ürünlerin özenle korunması ve bakımının yapılması, hem çevresel sürdürülebilirliği destekler hem de uzun ömürlü ve kaliteli eşyaların keyfini çıkarmanızı sağlar. Bu yolla, tüketiciler, “yavaş moda” prensiplerini benimseyerek daha bilinçli ve sürdürülebilir bir tüketim alışkanlığı geliştirebilirler.

Deri ürünleri, uzun süre dayanabilirler ve iyi bir bakım ile ömürleri uzatılabilir. Ayrıca, atıldıkları zaman ise, doğada daha hızlı bir şekilde ayrışabilirler. Bu nedenle, deri ürünlerin tercih edilmesi, çevre dostu bir seçim yapmak anlamına gelir ve moda kaynaklı karbon salınımını azaltabilir. Bu nedenle, deri ürünlerin uzun ömürlülüğü ve geri dönüşüm potansiyeli, çevresel etkileri azaltarak doğaya verilen zararı önemli ölçüde azaltabilir (Işık Emeksiz ve Akyüz, 2023).

3. DERİ ATIKLARININ OLUŞUMU

Deri endüstrisinin hammaddesi, hayvandan elde edilen ham deridir. Canlı hayvan temel hedef olarak eti için kesilirken, yan ürün olarak da deri üretimi gerçekleştirilmektedir. Kasaplık hayvanın kesimi sonucu, ham deri toplam hayvan değerinin çok küçük bir oranını (%10) teşkil etmesine rağmen, önemli bir hammadde olarak deri sektörünün temel girdisini oluşturmaktadır (Er, 2018).

Deri atıkları, genellikle deri üretimi sırasında ortaya çıkar. Deri üretim işlemleri, derinin tabaklama, boyama ve şekillendirme süreçlerini içerir. Her bir aşamada, farklı teknikler ve kimyasallar kullanılır. Bu süreçler, derinin kalitesini, dayanıklılığını ve kullanılacak ürünün türüne göre belirlenir. Derinin bahsi geçen üretim aşamalarında da atıklar ortaya çıkar (Kılıç, 2021).

Deri üretim atıkları genellikle atık parçalar, kesilmiş deri kısımları, boyama süreçlerinden kaynaklanan kimyasal atıklar ve endüstriyel işlemler

sırasında oluşan yan ürünler gibi farklı formlarda olabilir. Bu atıklar, daha sonra geri dönüşüm, bertaraf veya işlenme yöntemleriyle ele alınır. Bazı atıklar geri dönüştürülerek farklı ürünlerde kullanılabilirken, diğerleri çevreye zarar vermemesi için özel işlemler gerektirebilir. Bu nedenle, atıkların kontrolsüz bir şekilde bertaraf edilmemesi ve geri dönüşüm yöntemlerinin kullanılması önemlidir (Ömürbek vd.2012).

4. GENELLİKLE DERİ ÜRETİM AŞAMALARI SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN ATIK TÜRLERİ

4.1. Kesim Atıkları: Deri üretiminde, kesim aşamasında istenmeyen parçaların kesilmesi sonucu ortaya çıkan atıklardır. Bu atıklar genellikle işlenmeye uygun olmayan veya fazlalık olarak kabul edilen deri parçalarını içerir. Bu parçalar, büyük veya düzensiz şekilli olabilir ve miktarları, üretim hacmine ve işlem gören deri türüne bağlı olarak değişebilir. Büyük ölçekli bir deri üretimi işletmesinde bu atıklar önemli miktarlarda birikebilir. Kesim atıklarının uygun şekilde değerlendirilmesi, çevresel etkilerin azaltılmasına yardımcı olabilir. Atıkların geri dönüşümü veya yeniden kullanımı, çöplüklere gönderilmeden önce çevresel etkilerin azaltılmasına da katkı sağlar. Pamuk vd.2023).

4.2. İşleme Atıkları: Deri ürünlerinin şekillendirilmesi sırasında ortaya çıkan atıklardır. Örneğin, deri parçalarının işlenmesi, kesilmesi, şekillendirilmesi, dikiş atıkları gibi aşamalarda artıklar oluşabilir. Genellikle deri üretiminde şekillendirme ve imalat sırasında çıkan fazla parçalar, kalıntılar veya işlenmeye uygun olmayan deri parçalarını içerir. Yeniden işlenerek veya geri dönüşüm yoluyla farklı ürünlerde kullanılabilir. Örneğin, işlenmiş deri parçalarından aksesuarlar veya küçük deri ürünleri yapılabilir. Atıkların geri dönüşümü veya tekrar kullanımı, hem atık miktarını azaltabilir hem de doğal kaynakların daha verimli kullanılmasına olanak tanır (Işık Emeksiz ve Akyüz, 2018).

4.3. Küçük Parça Artıkları: İşlenmiş ürünlerin üretimi sırasında küçük parçaların kesilmesi veya şekillendirilmesi sonucu oluşan atıklardır. Bu küçük parçalar genellikle geri dönüşüme uygun nitelikte olabilir. Küçük parça artıkları, deri ürünlerinin şekillendirilmesi, kesilmesi veya montajı sırasında meydana gelen küçük ve genellikle düzensiz parçalardan oluşur. Bu parçalar, ürünlerin belirli şekillerde kesilmesi veya düzenlenmesi sonucunda geriye kalan unsurlardır. Üretim hacmine, ürünlerin karmaşıklığına ve işleme sürecinin detaylarına bağlı olarak, küçük parça atıklarının miktarı değişebilir. Işık, N. O. (2018) Bu parçalar, geri dönüşüme tabi tutularak yeniden kullanılabilir veya farklı ürünlerde değerlendirilebilir. Küçük

parça atıkları, deri üretim sürecinde dikkate alınması gereken ve sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlayabilecek önemli bir atık türüdür. Bu atıkların etkili bir şekilde yönetilmesi, hem çevresel hem de ekonomik açıdan olumlu sonuçlar doğurabilir (Karaoğlan, 2021).

5. ATIK DERİLERİN AMBALAJDA KULLANIMI

Deri, ambalaj endüstrisinde de kullanılabilen bir malzemedir ve atık deriler, çeşitli şekillerde ambalaj tasarımında kullanılabilir: Bunlardan bazıları aşağıda belirtilmektedir:

Doğal Ambalaj Malzemeleri: Geri dönüştürülen deri parçaları, ambalaj malzemeleri olarak kullanılabilir. Bu deri parçaları, özellikle lüks ürünlerin ambalajında veya diğer ürünlerin zarif ve dayanıklı ambalajlarında kullanılabilir.

Koruyucu Kaplamalar: Atık deriler, özellikle koruyucu kaplamaların bileşenleri olarak işlev görebilir. Ambalaj endüstrisinde kullanılan koruyucu kaplamalar veya malzemelerde bu atık deriler kullanılabilir (Torun, 2021).

Döşeme Malzemeleri: Atık deriler, ambalaj endüstrisi için döşeme malzemeleri olarak kullanılabilir. Özellikle ambalajın iç yüzeyini veya koruyucu döşemeleri oluşturmak için geri dönüştürülen deri parçaları kullanılabilir (Yavaşcaoğlu, 2012).

Sıfır Atık Stratejileri: Ambalaj endüstrisinde sıfır atık hedefleri doğrultusunda, atık derilerin geri dönüşümü ve değerlendirilmesi, daha sürdürülebilir ve çevre dostu ambalajlar oluşturmaya katkıda bulunabilir (Sevinç, Alodalı & Sevinç, 2022).

Estetik Ambalajlar: Estetik ambalajlar, ürünleri pazarlama ve sunma amacıyla kullanılan ambalajlardır. Bu tür ambalajlar, ürünlerin dikkat çekmesini, satışlarını artırmalarını ve müşterilerin ilgisini çekmesini amaçlar (Nazan, 2012). Atık deriler, estetik ambalajların tasarımında kullanıldığında bir dizi avantaj sunabilir. Yüksek kalitede ve dayanıklı oldukları için lüks ambalajlarda tercih edilebilir. Hediyeelik eşyalar, takı veya lüks ürünlerin ambalajlanmasında deri malzemeler kullanılabilir.

Deri, doğal bir malzeme olduğu için estetik ambalajlarda kullanıldığında zarif ve çekici bir görünüm sunar. Derinin dokusu ve rengi, ambalajın kalitesini yansıtabilir. Aynı zamanda, dayanıklı bir malzeme olduğu için uzun ömürlüdür. Bu, estetik ambalajların ürünleri güvenli bir şekilde saklamasına yardımcı olur ve ürünlerin taşınması sırasında korunmasını sağlar.

Atık deriler, boyanabilir, şekillendirilebilir ve dikişle işlenebilir. Bu, estetik ambalajların tasarımını özelleştirmek ve markanın kimliğini yaratıcı bir şekilde yansıtmak için kullanılabilir.

Sürdürülebilir bir geri dönüşüm malzemesi olduğu için, çevre dostu bir seçenek sunar ve tüketicilerin çevre bilinci yüksek markalara olan ilgisini artırabilir.

Kutu Kaplamaları: Atık deriler, kutuların veya hediye kutularının kaplamalarında kullanılabilir. Bu, kutulara zarif bir doku ve dokunuş katarken aynı zamanda daha çevre dostu bir seçenek olabilir. Dayanıklı bir malzeme olduğu için ve kutuların uzun ömürlü olmasını sağlar. Kutu kaplamalarında kullanıldığında ürünlere çekici bir estetik katkı sağlar. Aynı zamanda ürünlerin kalitesini ve değerini artırabilir. Bu durum, kutu kaplamalarının özelleştirilmesine ve marka kimliğiyle uyumlu hale getirilmesine olanak tanır.

Atık derilerin kutu kaplamalarında kullanılması, şık ve dayanıklı ambalaj seçenekleri sunar. Bu, ürünlerin markalaşmasına ve tüketicilerin dikkatini çekmesine yardımcı olabilir (Çınar, 2021).

Ürün Koruma: Atık derilerin kullanıldığı ürün koruma, çeşitli avantajlar sağlar. Deri, hassas ürünleri korumak için kullanılabilir. Özellikle kırılabilir veya değerli ürünler, özel deri ambalajlarla korunabilir. Doğal yapısıyla ürünleri çizilmelere, dış etkenlere karşı koruma da etkili olabilir. Ürünlerin estetiğini ve kalitesini artırabilir. Aynı zamanda ürünün şekline ve boyutuna kolayca uyum sağlayabilir. Geri dönüşüm, atıkların yeniden kullanılmasına olanak sağlar, böylece çevre üzerinde olumsuz etkileri azaltır. Deri, ürünlerin korunması ve estetik bir görünüm kazanmasında etkili bir malzeme olabilir. Hem dayanıklılığı hem de estetik özellikleri ile ürünlerin korunmasına ve değerinin artmasına yardımcı olabilir (Kocaman, 2014).

Atık deriler, çeşitli ambalaj tasarımlarında estetik bir değer ve dayanıklılık sağlamanın yanı sıra, çevreye faydalı ve estetik açıdan çekici bir geri dönüşüm seçeneği olarak değerlendirilebilir.

6. ÖRNEKLERLE ATIK DERİ AMBALAJLARI

Atık derilerin, ambalajlama veya etiketleme amacıyla kullanılması, genellikle geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik fikirlerine dayanır. Deri, estetik ve dayanıklılık açısından cazip bir malzeme olmasının yanı sıra geri dönüşüm potansiyeline de sahiptir (Erol, 2022).

Atık derilerden, özellikle küçük ve özel ambalajlarda kullanılan detaylı etiketler yapılabilir. Bu etiketler, marka isimleri, ürün bilgileri veya özel notlar gibi amaçlara hizmet eder. Genellikle sürdürülebilirlik ve geri dönüşümü vurgulamak için bu tür etiketler hazırlanabilir.

Atık derilerin geri dönüştürülerek etiket haline getirilmesi, ürünlere değer katan ve çevre dostu bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Bu tür kullanımlar, atık derilerin çöplüklere gitmesini engelleyerek daha sürdürülebilir bir döngü

oluşturur. Bu etiketler, ürünlere özgün bir dokunuş ve çekicilik katarak, sıradan etiketlerden ayrılabilir (Akdemir ve Korkmaz, 2021).

Atık derilerin ambalajlarda kullanımına yönelik bazı örnekler şunlar olabilir:

Deri Şeritler: Atık deriler, ince şeritler halinde kesilip etiketlerin üzerine yapıştırılabilir. Bu şeritlerin doğal dokusu ve renkleri, ambalaja rustik ve lüks bir hava katar.

Deri Dantel Desenler: Atık deriler, dantel şeklinde kesilerek zarif ve romantik bir etiket oluşturmak için kullanılabilir. Özellikle düğün hediye ambalajlarında tercih edilir.

Deri Bağcıklar: Atık derilerden ince bağcıklar veya kurdeleler üretilip ürün ambalajlarına bağlamak için kullanılabilir. Bu bağcıklar ambalajın açılmasını kolaylaştırırken dekoratif bir detay sunar.

Deri Şıklığı: Atık deri, ambalajın köşelerine veya kenarlarına yapıştırılarak zarif bir hava yaratır. Bu detaylar, ambalajın kalitesini vurgular.

Deri Cüzdan Ambalajı: Lüks cüzdanlar, ambalaj olarak atık derilerle kaplanabilir. Bu, cüzdanların korunmasına ve zarif bir sunuma katkıda bulunabilir.

Deri Takı Kutuları: Değerli takılar için özel olarak tasarlanmış deri kaplamalı kutular, ürünlerin güvenliği ve estetik sunumu için kullanılabilir.

Deri Şarap Şişesi Kaplamaları: Özel günler için hediye edilen şarap şişeleri, atık derilerle kaplanarak zarif bir hediye paketi oluşturabilir.

Deri Kitap Ciltleri: Defterler, günlükler veya özel belgeler için deri ciltler, ürünlerin korunmasına ve kişiselleştirilmesine yardımcı olabilir.

Deri Ayakkabı Kutuları: Ayakkabı kutuları, ayakkabıları korumak ve saklamak için atık deri kaplamalarla özelleştirilebilir.

Deri Parfüm Ambalajları: Lüks parfümler için tasarlanmış deri kaplamalı ambalajlar, ürünlerin zarif sunumunu tamamlar.

Deri Çanta Kutuları: Deri çantaların saklanması veya hediye edilmesi için özel olarak tasarlanmış deri kaplamalı kutular, şıklığı ve korumayı bir araya getirir.

Bu örnekler, atık derilerin ambalajlarda nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Her biri ürünlerin korunmasına ve estetik bir dokunuş eklemeye yardımcı olabilir.

Özellikle atık derilerin geri dönüşümüyle üretilen ambalajlar, birçok alanda kullanılmaktadır.

Deri Çanta ve Cüzdanlar: Atık deriler, çeşitli boyut ve şekillerde çanta ve cüzdanlar oluşturmak için kullanılabilir. Bu ürünler genellikle şık ve dayanıklı olmalarıyla bilinir.

Kutu ve Kaplamalar: Hediyelik kutular, karton ambalajların dış kısmını kaplamak için atık deri malzemeler kullanılabilir. Bu, hediyelik eşyaların sunumunu zenginleştirir.

Kırtasiye Malzemeleri: Defterler, ajandalar ve dosya kapakları gibi kırtasiye malzemeleri, kaplamada veya süslemede atık deri parçalarından yararlanabilir.

Restoran ve Barlarda: Atık deriler, restoran menülerinde veya bar tezgahlarında kullanılarak şık bir görünüm elde edilmesine yardımcı olabilir.

Giyim Endüstrisi: Atık deriler, moda endüstrisinde yedek parçalar, dekoratif unsurlar veya aksesuarlar için kullanılabilir.

Bu örnekler, atık derilerin dekorasyon, ambalaj ve ürün koruma alanlarında çeşitli şekillerde kullanılabileceğini göstermektedir. Atık derilerin geri dönüşümü, estetik ve işlevsel ürünlerin yaratılmasına olanak tanırken aynı zamanda çevreye duyarlı bir yaklaşım sunar (Pamuk vd. 2018).

7. SONUÇ VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

Deri atıklarının ambalaj sektöründe kullanımı, sürdürülebilir ve çevre dostu bir yaklaşımın göstergesidir. Bu uygulama, atık yönetimi konusunda önemli bir adım olmakla birlikte gelecekte daha geniş bir perspektife doğru gelişme gösterebilir. Ambalaj sektörü, atık derilerin kullanımı ile ilgili olarak şu yönlere odaklanabilir:

Geri Dönüşüm ve Teknolojik Gelişmeler

Deri atıklarının ambalajlarda kullanılmasını teşvik etmek ve daha etkin bir şekilde geri dönüşümünü sağlamak için endüstriye yatırımlar yapılabilir. Yenilikçi teknolojilerin ve yöntemlerin geliştirilmesi, atık derilerin daha verimli bir şekilde kullanılmasına olanak tanıyabilir.

Endüstri Standartlarının Geliştirilmesi

Deri endüstrisi, ambalajlarda atık derilerin kullanımı için standartlar belirleyebilir ve bunların uygulanmasını teşvik edebilir. Bu standartlar, atık derilerin geri dönüşümünü sağlarken aynı zamanda kaliteli ve güvenilir ambalaj ürünleri elde edilmesini destekleyebilir.

Daha Fazla Farkındalık ve İş Birlikleri

Toplumun genelinde sürdürülebilirlik konusunda farkındalık oluşturmak ve bu bağlam da iş birliklerine önem vermek, atık derilerin ambalaj endüstrisinde kullanımını daha geniş bir kapsamda yaygınlaştırabilir. Çeşitli sektörler arasında iş birlikleri ve ortak projeler, bu alanda önemli adımların atılmasını sağlayabilir.

Teknoloji ve Tasarım Odaklı Çözümler

Yenilikçi tasarım ve teknoloji odaklı çözümler, atık derilerin ambalaj endüstrisinde daha çeşitli ve işlevsel bir şekilde kullanılmasına olanak sağlayabilir. Bu yaklaşımlar, daha çevreci ve verimli ambalaj çözümlerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Deri atıklarının ambalaj sektöründe kullanımı, gelecekte daha fazla odaklanılarak ve desteklenerek sürdürülebilirlik anlayışına daha geniş bir perspektiften katkı sağlayabilir. Bu, çevreye duyarlı ve verimli ambalaj çözümlerinin geliştirilmesi ve kullanılması konusunda önemli bir adım olabilir.

KAYNAKÇA

- Akdemir İ., Korkmaz F.D. (2021). Sürdürülebilirlik Bağlamında Moda Ve Sanat İlişkisi. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (Inıjoss), 10(1). 191-207.
- Bayraktar, F. (2004). Kâğıda Dayalı Ambalaj Malzemeleri Sektör Araştırması, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara.
- Berber, G. Ş., & Keskin, E. (2021). Sürdürülebilir Modada Güncel Bir Yaklaşım: Vegan Deri A Current Approach In Sustainable Fashion: Vegan Leather. Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(2), 143-157.
- Caner Akın, G. & Oral H. V. (2020). Deri Endüstrisinde Sürdürülebilirliği Hedefleyen Deri Çalışma Grubu (Leather Working Group) (Lwg) Protokolünün İş Güvenliği Ve Çevresel Önlemlerinin Değerlendirilmesi, 6. Uluslararası İş Güvenliği Ve Çalışan Sağlığı Kongresi, s. 88.
- Çevik, S. (2016). Uluslararası Pazarlama Stratejilerinden Standartlaştırma Ve Uyarılmanın Ürün Ve Marka Kararlarına Etkisi Ve Dünya Geneline Tüketici Tercihlerine İlişkin Efes Markası Üzerine Bir Uygulama (Doctoral Dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir).
- Çınar, N. (2021). Deri Eserlerde Önleyici Koruma. Akademik Sanat, (12), 42-58.
- Çınar, N., & Tozun, H. (2020). Kültürel Miras Bağlamında Derilerin Fiziksel Özellikleri Ve Ham Derinin İşlenmesi. Sanat Tarihi Dergisi, 29(2), 371-397.
- Er, H. (2018). Deri Ve Deri Mamülleri Sanayinde Ham Derinin Önemi. Balkan & Near Eastern Journal Of Social Sciences (Bnejss), 4(4).
- Er, Ö. (2005). Ambalaj Tasarımında Yeniliğin Kaynakları, Iv. Uluslararası Ambalaj Kongresi Ve Sergisi, Tmmob Kimya Mühendisleri Odası Yayınları, İstanbul.
- Erdal, G. (2019). Cam Ve Cam Ambalajda Etkileşim Tasarımı, Uluslararası Asd Ambalaj Sanayi Kongresi, 21-22 Kasım, Cilt 1, S. 2, İstanbul
- Erhan, S. K. Gerede'de Deri Sanayisi Ve Çevresel Etkileri.
- Erol, K. & Güngör, S. (2022). Davranışsal Finans Ve Davranışsal Pazarlamanın Ortak Noktasını Keşfediyoruz: Müşteri Sadakati Ve Sahiplenme Eğilimi. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIII, Editör: Mustafa Kısa, Eğitim Yayınevi, 135-148.
- Erol, K. K. (2021). Consistency Of Sustainable Consumption With Values And Lifestyle In Post-Modern Tourists. Prizren Social Science Journal, 5(3), 23-40.
- Erol, K., Küçün, N. T., & Güngör, S. Telekomünikasyon Şirketleri Tarafından İş Hayatına Yönelik Hazırlanmış Reklam Kampanyalarındaki Çerçeveleme Etkisinin İncelenmesi: İş-Turkcell Örneği. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 15(39), 1072-1093.
- Erol, Ş. (2022). Düşük Kaliteli Ve Kesim Atığı Derilerden İleri Dönüşüm Giysi Tasarımı Önerileri. Usak University Journal Of Social Sciences/Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2).

- Erol, Ş. (2022). Düşük Kaliteli Ve Kesim Atığı Derilerden İleri Dönüşüm Giysi Tasarımı Önerileri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 82-103.
- Erol, Ş., Pamuk, B., & Aydın, M. Ç. (2018). Sürdürülebilir Moda Anlayışı İle Deri Tasarımında Ürün Geliştirme, *The Journal of Academic Social Science*, (74), 297-309.
- Ertem, H. (1999). Endüstri Ürünleri Tasarımı Açısından Ambalajın İncelenmesi Ve Ambalaj Tasarım Yöntemi İçin Bir Model Önerisi (Doctoral Dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Filiz, Ö. Z. E. N. (2018). Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Ambalajın Yeri Ve Önemi (Doctoral Dissertation, Himmet Karadal).
- Güngör, S., Tomris Küçün, N. & Erol, K. (2022). Fear of Missing Out Reality in Financial Investments, *International Journal of Business & Management Studies*, Vol.03 Issue No.10, 53-59.
- Hepbaşlı, A. (2010). Enerji Verimliliği Ve Yönetim Sistemi, Yaklaşımlar Ve Uygulamalar, Esen Ofset Matbaacılık, İstanbul, Türkiye.
- <https://Roarcraft.Com.Tr/Blogs/Trends/Surdurulebilir-Deri-Urunler> Erişim Tarihi: 27.10.2023
- Irmak, O. (2011). 1945'den Günümüze Türkiye'de Ambalaj Tasarımının Gelişme Dinamikleri (Doctoral Dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Işık Emeksiz, N. O. & Akyüz, F. (2023). Deri Sanayine Ekolojik Bir Bakış. Doğa ve Mühendislik Bilimlerinde Güncel Tartışmalar 12. Editör: Ferit Kargın, Suna Kızılyıldırım, Bidge Yayınları, 103-116.
- Işık, N. O. (2018). Manda Derisi Budama Atıklarından Farklı Yöntemlerle Jelatin Üretilmesi Ve Manda Jelatininin Reolojik Özelliklerinin Belirlenmesi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 15(3), 44-51.
- Karaevli, A. (2008). Türkiye'deki İşletme Gruplarında Çeşitlendirme Stratejilerinin Evrimi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (1-2)).
- Karagöl, R., & Gökdemir, M. Ş. (2023). Ürün Pazarlamada Ambalajların Yeri Ve Tüketici Tercihinde Etkisi. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 211-229.
- Karaoğlan, H. (2021). Deri Ve Örgünün Giysi Tasarımlarında Kullanılması (Yelek Örneği). *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 17-32.
- Kılıç, H. (2021). Deri Endüstrisinde Temiz Üretim Yaklaşımı: Su Ve Atıksu Yönetimi.
- Kocaman, Ş. (2014). Türkiye'de Ambalaj Tasarımında Baskı Teknikleri Ve Yeni Oluşumlar (Master's Thesis, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Nazan, D. (2012). Ambalaj-Reklam İlişkisi Ve Tasarım Eğitimindeki Yeri. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(6), 19-52.
- Ömürbek, N., Tunca, M. Z., Mercan, Y., & Yetim, T. (2012). Deri Sektöründe Çevreye Duyarlı Üretim Üzerine Bir Araştırma. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-14.

- Pamuk, B., Erol, Ş., Tereci Ergül, S., (2018). Deri Tasarımında İnovatif Yaklaşımlar: Şeffaf Deri Üzerine Yüzey Uygulamaları, Turkish Studies Social Sciences, Volume 13/10, 887-901. Doi Number: [Http://Dx.Doi.Org/10.7827/Turkishstudies.13620](http://Dx.Doi.Org/10.7827/Turkishstudies.13620) Issn: 1308- 2140, Ankara.
- Pamuk, B., Şengül, E. R. O. L., Sunerli, E., & Yalçın, F. (2023). Uşak İli Deri İşletmelerinin “Sürdürülebilirlik” Kavramına Bakış Açılımları Ve İşbirliği Kapsamında Deri Yüzey Tasarımında Uygulama Örnekleri. Star Sanat Ve Tasarım Araştırmaları Dergisi, 4(6), 123-136.
- Polat, H. E., & Olgun, M. (2009). Hayvancılık İşletmelerindeki Atık Yönetimi Uygulamalarının Su Kirliliği Üzerine Etkileri. Journal Of Agricultural Faculty Of Gaziosmanpaşa University (Jafag), 2009(2), 71-80.
- Sevinç, İ., Alodalı, M. F. B., & Sevinç, Ş. (2022). Türkiye Çevre Ajansı'nın Sıfır Atık Yönetimindeki Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme. Vizyoner Yönetim, 85.
- Torun, S. B. (2021). Bazı Çevresel Atıkların Ve Doğal Liflerin Kompozitlerde Kullanılabilirliği. Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 22(1), 126-133.
- Ünsal, S., & Govdere, B. (2023). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirliğin Sağlanmasında Sürdürülebilir Ambalaj Kullanımının Önemi. Uygulamalı Sosyal Bilimler Ve Güzel Sanatlar Dergisi, 5(11), 1-15.
- Yavaşcaoğlu, A. (2012). Tekstil Katı Atıkları, Katı Atık Oluşumunun Azaltılması Ve Geri Kazanımı. Mesleki Bilimler Dergisi (Mbd), 1(2), 137-148.
- Yüksel, D. (2023). Çevrimiçi Müşteri Yorumları Üzerine Bir İçerik Analizi: E-Ticaret Müşteri Şikâyetleri. Third Sector Social Economic Review, 58(3), 2573-2587.
- <https://ambalaj.org.tr/tr/ambalaj-ve-cevre-ambalajin-tarihcesi> (Erişim tarihi : 16.10.2023)

Bölüm 4

ZEKA OYUNLARININ İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDEKİ MANTIKSAL, SOSYAL VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Dilek BAŞERER¹

Zeynep BAŞERER BERBER²

1 Doç. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Felsefesi ve Mantık Anabilim Dalı. dilek.baserer@omu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7098-3645

2 Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü. zeynep.baserer@atauni.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5422-8532

Giriş

Katılımcıların belli bir hedefe yönelik olarak belli yapıdaki kaynakları yönetmek adına kararlar verdikleri sanatsal ürünler olarak oyunlar kültürün yansımasıdır. Bu nedenle Costikyan (2002) oyunları sanat olarak nitelemiştir. Her bir oyunun kendine özgü birtakım özellikleri bulunmaktadır. Oyuncular oyun sistemiyle etkileşir ve oynanışı deneyimler. Oyunlar gerçekliğin birer yansıması olsalar da en önemli özellikleri yapay olmalarıdır. Oyunda güçlerin mücadelesi vardır. Mücadele farklı şekillerde ortaya çıkabilir. İş birliği, yarışma, sistemle teke-teke oynama, sosyal mücadele bunlardan bazılarıdır. Oyunda kurallar oyunun genel yapısını belirler. Gönüllülük esasına göre gerçekleşen oyunlar, kuralları ve amaçları olan bunlarla beraber bir geribildirim sistemi bulunan yapılarıdır (McGonial, 2011).

Oyunlar, çocuğun fiziksel büyüme ve motor gelişimine, beyin gelişimine, bilişsel ve dil gelişimine, yaratıcılığın gelişimine, sosyal ve duygusal gelişime etki etmesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü gelişimsel olarak uygun birçok faaliyet gibi oyun, birbiriyle ilişkili birden fazla becerinin kademeli olarak gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Örneğin bilişsel ve sosyal-duygusal gelişimin birbiriyle ilişkili olması sosyal yeterlilik, akademik başarı ve zeka gelişimi için bir ön koşul olarak görülmektedir. Oyunda sosyal-duygusal, fiziksel ve bilişsel beceriler uygulandığından aynı anda birden fazla gelişim alanı becerisini geliştirmek mümkündür (Anderson-McNamee, & Bailey, 2010; Korkmaz, 2016; Rubin & Smith, 2018; Schlesinger, Hassinger-Das, Zosh, Sawyer, Evans, & Hirsh-Pasek, 2020).

Oyun, çocukluk ve özellikle erken çocukluk (0-8 yaş) dönemi ile yakından ilişkili ve yaşam boyunca eğlenceli etkinliklere katılım olarak ele alınmıştır. İlkokul çocuğunun bilişsel, duyuşsal, sosyal ve fiziksel yönden gelişimine katkı sağlayan önemli unsurlardan biri olan oyun, çocuğun sağlıklı bir şekilde büyümesinde etkili olan beslenme ve sevgi kadar etkilidir. Çocukluk döneminde temel amaçlardan olan öğrenme, iletişim kurma, yaratma, tecrübe kazanma ve yetişkinliğe hazırlanma süreçlerinde oyun bir araç olarak kullanılmaktadır. Oyun bir araç olarak duyguları ifade etmeyi sağlayan, haz ve mutluluk veren, çocuğu eğlendiren ve geliştiren, serbestlik sağlayan, sıkıntılardan kurtulmaya olanak yaratan tüm gelişim alanlarını destekleyen etkinliklerin tümüdür (Poyraz, 2003). Oyun çocukların zihninde uyarılmayı sağlayan bir araçtır. Buna göre oyunlar sırasında karar verme, bellek, strateji, gözlem, akıl yürütme, problem çözme ve yaratıcı düşünme gibi temel bilişsel becerilerde önemli ilerlemeler sağlanabilmektedir. Oyun oynanırken paylaşma, iletişim kurma, uyum sağlama kendini ifade etme ve empati becerileri geliştirilmektedir. Ayrıca oyun aracılığıyla farklı düşünceler ve tercihler fark edilmektedir. Bunlara ek olarak, gerçek davranışlardan kaynaklanabilecek tehlikelerle karşılaşmaksızın farklı davranışları ve

toplumsal rolleri de deneyimlenebilmektedir (Gander & Gardiner, 2001, s. 279).

Oyun kendi içinde eğlenceyi barındırmaktadır. Bu bağlamda ilkökul çağı çocukların gelişimsel özellikleri göz önüne alındığında eğlenerek öğrenebilecekleri bir öğretim sürecinin oluşturulması ve oyunların derslerde kullanılması önerilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı-MEB, 2017). Oyunlar özellikle zeka oyunları ve bilgisayar oyunları ile öğrenmeyi destekleyen güçlü araçlar olarak görülmektedir. Bu nedenle de eğitim araştırmacılarının bu alanlara olan ilgisi giderek artmaya başlamıştır (Kirriemuir & McFarlane, 2004). Bu ilgiden dolayı eğitim ortamlarında da oyunlardan yararlanmak, hem dersi ilgi çekici hale getirmek hem öğrenci motivasyonunu arttırmak hem de öğretim sürecini zenginleştirmek adına etkili olduğu görüşü kabul görmektedir. Bir öğretim yöntemi olarak, öğretim sürecinde oyundan yararlanmak, derste öğrencileri aktif kılmamanın yollarından biridir (Yang, 2012). Oyunla öğrenme sırasında öğrenciler aktif olarak öğretim sürecine katılarak çok yönlü gelişim sağlar ve eğlenerek öğrenme gerçekleşir. Bu da öğrencilerin derslere ilişkin motivasyonlarını, akademik gelişimlerini ve tutumlarını olumlu yönde etkilemiş olur.

Zeka oyunları dersinde öğrencilerin zihinsel becerilerinin farkına varmalarını sağlamak, bu becerilerini geliştirmek, günlük hayatta yaşadıkları sorunları çözmeye yönelik özgün ve farklı stratejiler geliştirmelerini sağlamak, üst düzey düşünme becerilerini geliştirmek, kararlarını hızlıca ve doğru biçimde verebilmelerini sağlamak, bireysel ve grupla çalışma becerilerini geliştirmek amaçlanmaktadır (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı-TTKB,2013).

Zeka oyunları dersinde öğrencilerin zeka potansiyellerini tanıması ve geliştirmesi, problem çözmeye yönelik olumlu bir tutum geliştirmesi, problemler karşısında özgün ve farklı stratejiler geliştirmesi, sistematik bir düşünce yapısı geliştirmesi, doğru ve hızlı karar vermesi, zeka oyunları kapsamında hem bireysel hem grupla hem de rekabet ortamında çalışma becerilerini geliştirmesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda zeka oyunları dersi öğrencilerin mantığı ve akıl yürütme düzeylerini etkili bir şekilde kullanabilmelerini, herhangi bir problemle karşılaştıklarında hızlı ve doğru karar verebilmelerini, problemleri algılama ve değerlendirme süreçlerini geliştirilmesini, bir konuya ve çözüme odaklanma alışkanlığı geliştirmelerini, herhangi bir konuda farklı bakış açıları oluşturabilmelerini sağlamaktadır. Böylece öğrenciler zeka oyunları ile bireysel ve grup çalışmalarında kendi potansiyellerini ve yeteneklerini daha iyi tanıyıp, geliştirmiş olacaktır. Bu da öğrencilerin özgüvenlerini artırarak başarılı olmaya dair disiplinli ve sistemli çalışma alışkanlıkları kazandıracaktır. Ayrıca öğrencilerin başarısız olma durumunda pes etmeden farklı strateji ve çözümler oluşturan davranış ve tutumları geliştirecektir (TTKB,2013).

Zeka oyunları dersi, öğrencilerin zeka potansiyelini keşfetmek, akıl yürütme becerisi kazandırmak ve geliştirmek üzere planlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) zeka oyunlarını altı farklı kategoriye ayırmıştır. Her bir kategoriye de kendi içinde farklı zeka oyunlarından oluşturmuştur. Öğrenciler için öğretici ve eğlendirici olan bu oyunlar, dünyanın en çok tercih edilen ve zeka geliştirici oyunlar olarak bilinen oyunlar arasından MEB tarafından seçmeli ders olarak verilmektedir. Bahsedilen oyunlar ise şu şekildedir (TTKB, 2013):

Sözcük ve Mantık Oyunları: Mantık karesi, kare bulmaca, sözcük merdiveni, 3-4 değişkenli mantık oyunları, şifreler gibi oyunlar sözcük ve mantık oyunlarıdır.

Akıllı Oyunları: ABC bağlamaca, sudoku, bölgesel sudoku, apartmanlar, sihirli piramit, çit gibi oyunlar akıllı oyunlarıdır.

Strateji Oyunları: 4x4 dama, nim, üç taş, tactix, tic tac toe, hex, sayı bulmaca, dokuz taş gibi oyunlar strateji oyunlarıdır.

İşlem Oyunları: İşlem karalama, kendoku, çarpımca, işlem karesi, sütun işlem, kakuro, kapsül gibi oyunlar işlem oyunlarıdır.

Mekanik Zeka Oyunları: Tetromino, pentomino, t-puzzle, şekil oluşturma küp sayma, tangram gibi oyunlar mekanik zeka oyunlarıdır.

Karma Zeka Oyunları: Çapa soruları, nehir geçme, kap aktarma, kibrit oyunları gibi oyunlar karma zeka oyunlarıdır.

Zeka oyunları ile ilgili literatürde çeşitli çalışmaların olduğu görülmüştür. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda zeka oyunlarının akıl yürütme ve problem çözme (Kurbal, 2015), matematik öğretimi ya da matematiksel beceriler (Bottino, Ferlino, Ott & Tavella, 2007; Erdoğan, Eryılmaz-Çevirgen & Atasay, 2017; Saygı & Alkaş-Ulusoy, 2019), matematiksel akıl yürütme yeteneği (Reiter, Thornton & Vennebush, 2014; Yöndemli & Doğan-Taş, 2018), geometrik düşünme düzeyi (Dokumacı-Sütçü, 2018; Siew & Abdullah, 2012), uzamsal beceri (Zeybek & Saygı, 2018; Yang & Chen, 2010), problem çözme becerisi (Şahin, 2019), strateji kullanma (Best, 1990), saldırganlık (Gençay vd., 2019), zihinsel beceri düzeyi (Marangoz & Demirtaş, 2017), üstün yetenekli öğrenciler (Alkan & Mertol, 2017), bilişsel ve duyuşsal etkiler (Demirel, 2015), dikkat ve görsel algı (Altun, 2017), değerler eğitimi (Sadıkoğlu, 2017), yaratıcı düşünme becerisi (Ott & Pozzi, 2012), eleştirel düşünme becerisi (Dewar, 2012; Savaş, 2019), iletişim becerisi (Zhu, 2012) gibi alanlarla ilişkileri veya birbirlerine etkileri araştırılmıştır. Ayrıca zeka oyunlarının veya zeka oyunları dersi programının incelenmesine yönelik (Devecioğlu & Karadağ, 2014; Akbaş & Baki, 2015; Alkaş Ulusoy, Saygı & Umay, 2017; Adalar &

Yüksel, 2017; Ekiçi, Öztürk & Adalar, 2017) çalışmaları da bulunmaktadır. Genel olarak oyun temelli öğrenme konusunda ilkökul düzeyinde yapılan çalışmalara bakıldığında ise eğitsel oyun kullanımının akademik başarıya (Bayazıtöğlü, 1996; Karabacak, 1996, Charlton, Williams & McLaughlin, 2005), dikkate ve algıya (Demirci, Demirci & Toptaş Demirci, 2006; Özer, Gürkan & Ramazanoğlü, 2006), tutumlara (Liu & Chen, 2013; Yağmur, 2020), kalıcı öğrenmeye (Sevigen, 2013; Boyraz & Serin, 2016), erişmeye ya da gelişim alanlarına (Tural, 2006; Kaya, 2007), problem çözme becerisi, akıl yürütme düzeyine (Koçyiğit, Tuğluk & Kök, 2007; Özsevgeç, Saka & Çakmak, 2018), bilimsel kavramları öğrenmelerine (Çangır, 2008; Aktepe, 2010; Torun, 2011), değer kazanmalarına (Al-Tarawneh, 2016; Şentürk, 2020) etkisi gibi konularda yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bunların bazıları literatür taraması şeklinde yapılırken, büyük bir çoğunluğunun deneysel çalışma olarak yapıldığı görülmektedir. Deneysel çalışmaların birçoğunda; deney grubunda yürütülen oyun temelli programlar, kontrol grubunda yürütülen geleneksel öğretim yöntemlerine göre anlamlı farklarla sonuçlanmıştır. Öte yandan zeka oyunlarının ilkökul öğrencilerinin üzerinde çeşitli değişkenler aracılığı ile etkisini ortaya çıkaran bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Çünkü MEB zeka oyunları dersini seçmeli ders olarak müfredata eklemiştir. Bu ders, matematik dersi gibi her öğrencinin katılmak zorunda olduğu veya her okulda uygulanan bir ders değildir. Bununla birlikte konuyla ilgili literatür incelendiğinde ilkökul düzeyinde zeka uygulamaların var olduğu (Bayazıtöğlü, 1996; Karabacak, 1996, Charlton, Williams & McLaughlin, 2005; Demirci, Demirci & Toptaş Demirci, 2006; Özer, Gürkan & Ramazanoğlü, 2006; Tural, 2006; Kaya, 2007; Koçyiğit, Tuğluk & Kök, 2007; Çangır, 2008; Aktepe, 2010; Torun, 2011; Liu & Chen, 2013; Sevigen, 2013; Boyraz & Serin, 2016; Al-Tarawneh, 2016; Özsevgeç, Saka & Çakmak, 2018; Şentürk 2020; Yağmur, 2020) görülmüştür. Bu çalışmalar ilkökul öğrencilerinin problem çözme becerisi, dikkat ve algı düzeyleri, değerlere bakışı, akademik başarı durumları ve eleştirel ile yaratıcı düşünme becerilerine ilişkin çalışmalardır. Fakat yapılan bu çalışmalarda öğrencilerin sosyal ilişki düzeyi, psikolojik gelişim süreci ve mantıksal düşünme becerisini ortaya çıkaracak yönler vurgunun olmadığı gözlenmiştir. Bu nedenle bu çalışma ile oyunla öğretim araçlarından biri olan zeka oyunlarının öğrencilerin birçok farklı becerisini geliştirmede yenilikçi araç ve yöntemler arasında değerlendirebilmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla ilgili literatürde eksik olarak kalan ve bu eksikliği doldurmak adına zeka oyunlarının öğrencilerin mantıksal, psikolojik, sosyal bakımdan gelişimine nasıl katkı sağlayabildiği konusunda bir çalışma planlanmıştır.

Çalışmada öğrencilerin akıl yürütüme becerilerini nasıl kullandığı, psikolojik olarak duygu durum hallerinin nasıl değiştiği ya da şekillendiği, tutum ve tavırlarının nasıl etkilendiği ve öğrencilerin oynadıkları oyunlar ile saygı, sorumluluk, dayanışma, yardımlaşma, paylaşımcı olma gibi sosyal

değerleri kazanmada nasıl etkide bulunduğu veya sosyal etkilerin kazanılıp kazanılmadığı durumu ele alınmıştır. Böylece literatürde ilköğretim düzeyinde yapılan çalışmalardan (değer öğretimi, problem çözme, düşünme becerilerinin gelişimi, algı ve dikkat ile akademik başarının ölçülmesi) farklı olarak bu çalışmada oyunların, öğrencilerin mantıksal düşünme becerileri (akıl yürütme ilke ve yöntemlerini kullanarak problem çözme, çıkarımda bulunma), sosyal ilişkileri (temel değerlerin kazanımı, sosyal ilişkiler ile iletişim düzeyleri) ve psikolojik durumları (duygu durum halleri, tutum ve tavırları) üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Zeka Oyunlarının Mantıksal, Sosyal ve Psikolojik Beceriye Katkısı

Zeka oyunları, bireylerin duyuşsal, zihinsel ve psikomotor becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanmış eğlenceli, öğretici ve dikkat çekici oyun materyalleri olarak tanımlanabilir. Bu nedenle zeka oyunları eğitsel oyun türleri arasında yer almaktadır. Bir kişinin bazı stratejileri kullanarak mantıksal problem çözme becerilerini inceleyen bir zeka oyunu, o kişinin hem düşünme süreçlerini destekleme hem problem çözme becerisi kazandırma hem de beyni eğitime işlevlerine sahiptir. Zeka oyunları öğrenmeyi teşvik etme, eğitsel bir bileşene sahip olma ve insanların oyun hakkındaki olumsuz düşüncelerini değiştirme gibi işlevleri vardır (Griffiths, 1996). Bu nedenle de zeka oyunlarının düşünme becerilerini geliştirme, stratejik düşünme ve mantıksal akıl yürütme açısından bireyi destekleyen bir özelliği bulunmaktadır. Zeka oyunlarının öğrenme etkinliğinin yanı sıra odaklanma, dikkati artırma, öğrenmeye karşı olumlu tutum geliştirme ve motivasyonu artırma gibi davranış temelli eğitimi destekleyen etkileri vardır (Bottino & Ott, 2006). Çalışmada bu etkilerden mantıksal, sosyal ve psikolojik etkiler olarak belirtilen etkiler başlıklandırılmış ve aşağıda sunulmuştur:

Zeka oyunlarının mantıksal etkileri, zihinsel- görsel dikkat, parça-bütün ve şekil- zemin ilişkisi, tümevarım yoluyla parçadan bütüne gitme, strateji geliştirme, kurallara uyarak doğru olana ulaşmaktır. Akıl yürütme yöntemlerinden olan tümdengelim ve tümevarım yöntemini açıkça yansıtan zeka oyunları dikkat isteyen ve hafızayı aktif tutan oyunlardır. Zeka oyunları, parça ve bütün arasındaki bağlantıyı sağlayarak akıl yürütme yöntemlerini ele alması ile mantıksal düşünmenin gelişimine de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca zeka oyunları stratejik düşünüp hamle yapmak adına akıl yürütme becerisini kullandırmaktadır. Zeka oyunları ile doğru düşünüp adım atma, sonraki adımları düşünebilme, kıyasta bulunma ve doğru hamle ile geçerli çıkarımlar yapmak mümkündür. Bu durumlarda mantıksal düşünmeyi geliştiren formlar olduğu için zeka oyunları ile doğru düşünme sağlanmış olacaktır. Zeka oyunları ile akli ve zekayı zorlayarak hedefe ulaşmak adına çeşitli hamleleri gözden geçirmek ve olabildiğince mantığın sınırları dahilince rakibi yenmek söz konusudur. Böylece zeka oyunları aklın kural ve

ilkelerine uyarak doğru adımlar atılmasını sağlamaktadır. Doğru düşünme, doğru hamlede bulundurtmayı sağladığından zeka oyunları mantıksal düşünmenin gelişiminde etkili olan ve katkı sağlayan oyunlar arasındadır. Dikkat ve konsantrasyon, strateji ve mantık yürütme, sosyal-duygusal gelişim adına etkili olan bu oyunda hesaplı adımlar atmak ve olasılıkları doğru kanallardan değerlendirmek söz konusudur. Oyunda tamamen duruma odaklanıp sonucu bulabilmek adına doğru hamlelerde bulunmak gerekir. Şans öğeleri içermeyen planlanmış ve programlanmış öğeler ile hareket etmeyi sağlayan oyunda mantık işin içindedir. Oyun, geçerli sonuca ulaşmak için tutarlı ve doğru öncüllerle hareket etmeyi sağlamaktadır (Başerer, 2021). Bununla birlikte mantıksal düşünme ile ilgili olarak da akıl yürütme yolları (tümevarım ve tümden gelimi kullanabilme), akıl ilkelerini (özdeşlik, çelişmezlik, yeter-sebep, 3. Halin imkansızlığı) ayırt etme, kavramlar arasında benzerlik ve eşitliği fark etme, kıyaslamalarda bulunarak doğru sonuca ulaşma, tutarlı ve geçerli çıkarımlar yapabilme açısından öğrencilerde etkisi bulunmaktadır. Zeka oyunu oynayan öğrenciler deneyimleri aracılığıyla hem kavram bilgilerini geliştirmekte hem de problem çözümlerinin farklı yollarına ulaşmaktadırlar (Erduran & Yılmaz, 2019). Bunun yanında akıl ve zeka oyunlarının öğrencilerde düşünme, dikkat toplama, odaklanma, akıl ve mantık yürütme, karar verme gibi becerilerin gelişiminde önemli katkılarının olduğu gözlemlenmiştir (Güneş & Yünkül, 2021).

Zeka oyunlarının sosyal etkilerine bakıldığında zeka oyunlarının, bireylerin kendilerini sürekli yenileyebilmelerini sağlamakla birlikte; kişinin herhangi bir problemle karşılaştığında kendine özgü çözüm önerileri geliştirebilmesini, özgüvenini arttırmasını, doğru ve hızlı karar verebilmesini sağlayan aktiviteler olduğu belirtilmektedir (Devecioğlu & Karadağ, 2014). Zeka oyunları, içerdikleri grup oyunlarının da etkisiyle öğrencilerin sosyal gelişimlerini desteklemekte, öğrencilerin özgüvenlerini arttırmakta ve herhangi bir başarısızlık durumunda bu başarısızlığa karşı çözüm yolu olarak başarıya ulaşmayı sağlamada motive edici yanları barındırmaktadır (Marangoz & Demirtaş, 2017). 21. yüzyıl becerileri incelendiğinde çağın ihtiyaçlarını karşılayacak becerilerin problem çözme ve üst düzey düşünme becerileri olduğu görülmektedir. Bu bakımdan öğrencilere bilgi aktarmanın yanı sıra problem çözme ve üst düzey düşünme becerilerinin öğretilmesine de önem verilmelidir. Bu bakımdan zeka oyunları, bireylere öğrenme fırsatları sunarak üst düzey düşünme becerilerinin öğretilmesinde ve geliştirilmesinde destekleyici bir materyal görevi görmektedir. Zeka oyunları bilginin ortaya çıkarılması ve öğrenilmesi açısından önemli bir eğitim aracıdır. Öğrencilerin sahip oldukları potansiyel, beceri ve bilginin farklı ortamlarda uygulamalarla hayata geçirilmesi, öğrencilerin öğrenme süreçlerini anlamlı ve rahat hale getirerek öğrenmeler arasında ilişki kurmalarının sağlanmasıdır (Sevinç, 2004). Zeka oyunları bireyler arası ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir.

Çünkü zeka oyunlarını oynayan öğrenciler oyun sırasında hayret etme, şaşırma, saygılı olma, hoşgörülü davranma, bekleme ve sabretme unsurlarını kullanırlar. Bu sayede karşı tarafa karşı adaletli olmayı ve haksızlık yapmamayı kavrarlar. Oyunu kaybetme durumunda otokontrolünü kullanarak bireyler arası ilişkilerine dikkat etmeyi özen göstermeyi öğrenir (Sadıkoğlu, 2017).

Zeka oyunlarının öğrenciler üzerinde mantıksal ve sosyal açıdan olumlu etkilerinin yanı sıra psikolojik açıdan da olumlu etkilerinden bahsetmek mümkündür. Çünkü öğrenciler oyun sırasında duygusal duyarlılıklarını geliştirmekte, duygularını ve hayallerini farklı nesnelere aktararak iç dünyasını zenginleştirmeye katkıda bulunmaktadır. Oyun çocuğun kendini güvende hissetmesini ve sabırlı olmasını sağlar (Tuğrul, 2019). Öğrencilere çaba gösterme, kendini kontrol etme, yenilgiyi kabul etme, kendini ifade etme, sırasını bekleyebilme ve zamanı doğru kullanmayı sağlar. Öğrencilerin paylaşma davranışının gelişiminde etki yaratarak kendilerini iyi hissetmelerine imkan verir (Güneş& Yünkül, 2021). Nitekim konuyla ilgili olarak Kula (2020) yaptığı çalışmada akıl ve zeka oyunlarının öğrencilerin özgüvenlerini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Zeka oyunlarının öğrenciler üzerindeki psikolojik etkilerinin toplumsal hayata yönelik katkıları incelendiğinde ise, iş birliği, yardımlaşma ve paylaşma becerilerinin gelişmesi yönünden katkısının olduğunu söylemek mümkündür (Güneş, 2021). Bunu destekler nitelikte olan Sadıkoğlu (2017) ve Kula (2020) çalışmalarında da akıl ve zeka oyunlarının öğrencilerin oyunu kaybettiklerini kabullenmeleri yönünden olumlu katkılarının olduğu sonucu çıkmıştır. Zeka oyunlarının öğrencilerin mantıksal, sosyal ve psikolojik açıdan katkıları olduğu açıktır. Zeka oyunları oynayan öğrenciler, arkadaşları ile farklı düşüncelere sahip olabileceklerini anlarlar. Oyun ile başkalarının farklı düşüncelerine saygı duymayı, bencillikten uzaklaşmayı ve kendi düşünceleri dışındaki farklı düşüncelere değer vermeyi öğrenirler. Oyun sırasında toplumsal davranışlar açısından değerli olan sırasını bekleyebilme, diğerlerinin haklarına saygı gösterme, sorumluluklarını yerine getirme gibi değerleri öğrenirler. Bunun yanında bu oyunlar yoluyla öğrenciler, sosyal kurallara uymayı, sosyal ortamlara uyum sağlamayı, etik değerleri benimsemeyi ve arkadaşlarıyla geçinebilmeyi daha hızlı ve kolay kazanırlar (Erduran & Yılmaz, 2019).

Sonuç

Günümüzde öğrencilerin bilgiyi öğrenen bireyler olmalarından ziyade, sorgulayan, düşünen, karşılaştığı problemlere doğru kararlar vererek çözüm üretebilen ve üst düzey düşünme becerilerini hayatın her alanında kullanılabilen bireyler olarak yetişmesi beklenmektedir. Bu beklenti doğrultusunda geliştirilen eğitim programlarında ise öğrenciyi bilişsel olarak aktif hale getirebilecek çeşitli öğrenme ve öğretme yaklaşımlarından yararlanılmaya başlanıldığı görülmektedir. Bireyi bilişsel olarak aktif

kılan alternatif öğrenme ve öğretme yaklaşımlarından biri oyunlardır. Oyunlar günlük yaşantıda çocukluk döneminden itibaren başlayan ve ileriki dönemlerde devam eden etkinliklerdir. Her yaş grubu için oyunlar farklılaşmakta ve dereceli olarak değişmektedir. Nitekim ilkökul öğrencileri için söz konusu oyunlar zeka oyunları, mantık oyunları, strateji oyunları, bireysel, grupta veya bilgisayar destekli oyunlardır. Bu çalışmanın kapsamına giren oyun türü ise zeka oyunlarıdır.

Zeka oyunları akıl yürütme, problem çözme, dikkat ve algıya odaklanma, sosyal ilişkiler ve iletişimi kuvvetlendirme için önemli oyunlardır. Bu oyunlar öğrencilerin zihinsel, sosyal, duygusal yapılarını geliştirmenin yanında düşünme becerilerini de aktif hale getirmesi adına etkili uygulamalardır. Bu nedenle zeka oyunları 2013-2014 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı tarafından seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Zeka oyunları temel olarak eğitici boyut ve eğlendirici boyut olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Özellikle kişisel gelişim boyutu dikkate alındığında öğrenciler için daha faydalı olduğu düşünülmektedir (Marangoz & Demirtaş, 2017). Öğrencilerin zeka oyunları ile erken yaşlarda tanışması özellikle bilişsel gelişimleri açısından dikkat çekicidir. Zeka oyunları genel olarak öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmede temel araçlar olarak düşünülmektedir. Öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmekle kalmayan zeka oyunları aynı zamanda öğrencilerde girişimcilik, empati, disiplin, öz kontrol, içsel motivasyon, öz yeterlilik, cesaret ve özgüven duygularını da geliştirdiği görülmüştür (TÜZDER, 2013)

Zeka oyunları zihinsel egzersizler açısından da oldukça önemlidir (Ott & Pozzi, 2012). Çünkü öğrenmeyi destekler. Akıl ve zeka oyunlarının eleştirel düşünme becerilerini (Bottino & Ott 2006; Ott & Pozzi, 2012) ve akademik başarıyı (Bottino, Ott & Tavella, 2013) geliştirdiği literatürde yaygın olarak kabul edilmektedir. Çeşitli stratejilerin, problem çözme becerilerinin ve mantıksal düşünme becerilerinin kullanılmasını gerektiren bu oyunlar (Alessi & Trollip, 2001; Muller & Pearlmutter, 1985) beyin egzersizleri olarak adlandırılmakta ve bilişsel işlevleri geliştirmektedir (Ott & Pozzi, 2012). Buna göre akıl ve zeka oyunlarının muhakeme ve mantıksal çıkarım gibi bazı düşünme becerilerini geliştirdiği de ileri sürülebilir (Bottino, Ferlino, Ott & Tavella 2007; Kiili, 2007; Mc Farlane, Sparrowhawk & Heald, 2002; Rohde & Thompson 2007). Gerçek hayat problemleri de dahil olmak üzere her türlü problemin oyunlaştırılması olarak tanımlanan (MEB, 2013) ve farklı türleri olan zeka oyunları, öğrencilere üst düzey düşünme, mantıksal akıl yürütme, stratejik düşünme becerileri kazandırmaktadır. Zengin oyun materyalleri ve özgün yapılar sayesinde düşünme, problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcılık ve girişimcilik becerilerini geliştirerek akademik başarılarını artırır. (Alkan & Mertol, 2017; Baki, 2018; Baş, Kuzu & Gök, 2020; Bottino & Ott, 2006; Bottino vd., 2007; Bottino vd., 2013; Demirel, 2015; Devocioğlu & Karadağ, 2014; Kula, 2020; Kurbal, 2015; Ott & Pozzi, 2012; Savaş, 2019).

Genel çerçevede zeka oyunları, bireylerin eğlenmesini, kendi yeteneklerini tanımasını, sorunlara doğru ve etkili çözümler üretmesini, kendini yenilemesini sağlamak amacıyla yapılan etkinlikler bütünü olarak adlandırılmaktadır (Şeb & Bulut Serin, 2017). Yapılan bu çalışmada da zeka oyunlarının öğrencileri mantıksal, sosyal ve psikolojik olarak nasıl etkiledikleri ele alınmıştır. Sonuç olarak literatür incelendiğinde zeka oyunlarının öğrencilerin akıl yürütme becerilerini geliştirdiği, eleştirel, sistemli ve derin düşünmeye sevk ettiği, probleme karşı çözüm yolu sunma becerisi kazandırdığı, öğrencilerin dikkat, algı, bellek ve zeka açısından gelişme göstermelerine yardımcı olduğu, motivasyon unsurunu arttırdığı ve derse daha istekli olarak katıldıkları, sorumluluk, yardımlaşma, iş birliği, paylaşımcı olma, hoşgörü, çalışkanlık, cömertlik, sevgi, ahlak, duyarlılık ve dayanışma gibi değerleri kazandırdığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Adalar, H. & Yüksel, İ. (2017). Sosyal bilgiler, fen bilimleri ve diğer branş öğretmenlerinin görüşleri açısından zeka oyunları öğretim programı. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(28),1-24.
- Akbaş, O. & Baki, N. (2015, Mayıs). *Zeka oyunları dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayında sunulan sözlü bildiri, Eskişehir Osman-gazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Aktepe, V. (2010). *İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde “yardımseverlik” değerinin etkinlik temelli öğretimi ve öğrencilerin tutumlarına etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, A. & Mertol, H. (2017). Üstün yetenekli öğrenci velilerinin akıl-zeka oyunları ile ilgili düşünceleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 57-62.
- Alkaş Ulusoy, Ç., Saygı, E. & Umay, A. (2017). İlköğretim matematik öğretmenlerinin zeka oyunları dersi ile ilgili görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 280-294. DOI: 10.16986/HUJE.2016018494
- Alessi, S. M., & Trollip, S. R. (2001). *Multimedia for learning: Methods and Development* (Third ed.). Massachusetts: Allyn & Bacon: Needham Heights.
- Altun, M. (2017). *Fiziksel etkinlik kartları ile zeka oyunlarının ilköğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Al-Tarawneh, M. H. (2016). The effectiveness of educational games on scientific concepts acquisition in first grade students in science. *Journal of Education and Practice*, 7(3), 31-37.
- Anderson-McNamee, J. K., & Bailey, S. J. (2010). The importance of play in early childhood development. *Montana State University Extension*, 1-4.
- Baki, N. (2018). *Zekâ oyunları dersinde uygulanan geometrik-mekanik oyunların öğrencilerin akademik öz yeterlik ve problem çözme becerilerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale.
- Baş, Ö., Kuzu, O., & Gök, B. (2020). Özel yetenekli öğrencilerle oynanan zekâ oyunlarının üst düzey düşünme becerilerine etkisi. *Journal of Education and Future*, (17).
- Başerer, D. (2021). Oyun temelli öğrenme ile mantıksal düşünmenin gelişimi. *Turkish Studies*, 16 (1). 87-98.
- Bayazıtoglu, E. N. (1996). *İlköğretim ikinci sınıf hayat bilgisi dersinde eğitsel oyunlar, erişimi ve kalıcılık* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Best, J. B. (1990). Knowledge acquisition and strategic action in “Mastermind” prob-

lems. *Memory & Cognition*, 18(1), 54-64.

- Bottino, R. M., Ferlino, L., Ott, M., & Tavella, M. (2007). Developing strategic and reasoning abilities with computer games at primary school level. *Computers & Education*, 49(4), 1272-1286.
- Bottino, R. M., Ott, M., & Tavella, M. (2013). Investigating the relationship between school performance and the abilities to play mind games. In *European Conference on Games Based Learning* (p. 62). Academic Conferences International Limited.
- Bottino, R. M., & Ott, M. (2006). Mind games, reasoning skills, and the primary school curriculum. *Learning Media and Technology*, 31(4), 359.
- Boyras, C., & Serin, G. (2016). İlkokul düzeyinde oyun temelli fiziksel etkinlikler yoluyla kuvvet ve hareket kavramlarının öğretimi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 89-101.
- Charlaton, B., Williams, L. R. & Mclaughlin, T. F. (2005). Educational games: A technique to accelerate the acquisitions of reading skills of children with learning disabilities. *The International Journal of Special Education*. 20(2), 66- 72.
- Costikyan, G. (2002). I have no words & I must design: Toward a critical vocabulary for games. In F. Mäyrä (Ed.), *Computer games and digital cultures conference* (pp. 9-33). Tampere: Tampere University Press.
- Çangır, M. (2008). *İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde eğitsel oyun yönteminin uygulanma durumu (Tuzla örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirci, E., Demirci, N., Toptaş Demirci, P. (2006). İlköğretim 1. kademe sınıf öğretmenlerine göre oyunla eğitimin çocuğun gelişimine ait görüşlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9, 3-5
- Demirel, T. (2015). *Zeka oyunlarının Türkçe ve matematik derslerinde kullanılması- nın ortaokul öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Dewar, G. (2012). *Board games for kids: Can they teach critical thinking?* <https://www.parentingscience.com/board-games-for-kids.html> retrieved from
- Devocioğlu, Y., & Karadağ, Z. (2014). Amaç, beklenti ve öneriler bağlamında zeka oyunları dersinin değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 41-61.
- Dokumacı-Sütçü, N. (2018). Geometrik-mekanik zeka oyunlarının öğretmen adaylarının geometrik düşünme düzeylerine etkisi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(14), 154-163.
- Ekiçi, M., Öztürk, F. & Adalar, H. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının zeka oyunlarına ilişkin görüşleri. *Researcher: Social Science Studies*, 5(4), 489-502.
- Erdoğan, A., Eryılmaz Çevirgen, A. & Atasay, M. (2017). Oyunlar ve matematik öğretimi: stratejik zeka oyunlarının sınıflandırılması [ERTE Özel Sayısı]. *Uşak*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 287-311.

- Erduran, N., & Yılmaz, M. (2019). *Oyun dünyam dünyam oyun*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Gander, M. J. ve Gardiner, J. W. (2004). *Çocuk ve ergen gelişimi* (5. bs). (Çev. B.Onur). Ankara: İmge Kitabevi.
- Griffiths, M. D. (1996). Behavioural addictions. *Psychology Review*, 3(2), 9-12.
- Güneş, D., & YÜNKÜL, E. (2021). Sınıf öğretmenlerinin akıl ve zekâ oyunlarının ilkokulda kullanımına yönelik değerlendirmeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (5), 784-803.
- Karabacak, N. (1996). *Sosyal bilgiler dersinde eğitsel oyunların öğrencilerin erişti düzeyine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, Ü.Ü. (2007). *İlköğretim 1. kademedeki İngilizce derslerinde oyun tekniğinin erişime etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Kiili, K. (2007). Foundation for problem-based gaming. *British journal of educational technology*, 38(3), 394-404.
- Kirriemuir, J. & McFarlane, A. (2004). Literature Review in Games and Learning. Report 8, Futurelab series. <https://telearn.archives-ouvertes.fr/hal-00190453/document> adresinden alınmıştır.
- Koçyiğit, S., Tuğluk, M. N. & Kök, M. (2007). Çocuğun gelişim sürecinde eğitsel bir etkinlik olarak oyun. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 325-342.
- Korkmaz, M. B. (2016). Sinir bilimsel yaklaşımla oyunun vazgeçilmezliği. (149). <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2016/07/01/sinirbilimsel-yaklasimla-oyunun-vazgecilmezligi/> adlı internet adresinden 15.11.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Kula, S. (2020). Zekâ oyunlarının ilkokul 2. sınıf öğrencilerine yansımaları: Bir eylem araştırması. *Milli Eğitim Dergisi*, 49 (225), 253-282.
- Kurbal, M. S. (2015). *An investigation of sixth grade students' problem solving strategies and underlying reasoning in the context of a course on general puzzles and games* (Master's Thesis), Middle East Technical University, Ankara.
- Liu, E., & Chen, P.-K. (2013). The effect of game-based learning on students' learning performance in science learning – A case of “Conveyance Go”. *Social and Behavioral Sciences*, 103, 1044-1051.
- Marangoz, D., & Demirtaş, Z. (2017). Mekanik zeka oyunlarının ilkokul 2. sınıf öğrencilerinin zihinsel beceri düzeylerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*.
- McFarlane, A., Sparrowhawk, A., & Heald, Y. (2002). Report on the educational use of games. ambridge: *TEEM (Teachers Evaluating Educational Multimedia)*.

- McGonigal, J. (2011). *Reality is broken: Why games make us better and how they can change the world*. Penguin Press.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2017). Geleneksel oyunlar ve zeka oyunları zeka oyunları öğreticiliği kurs programı. Ankara: <https://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kurslar/GelenekselOyunlar.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Muller, A. A., & Perlmutter, M. (1985). Preschool children's problem-solving interactions at computers and jigsaw puzzles. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 6 (2-3), 173-186.
- Ott, M. & Pozzi, F. (2012). Digital games as creativity enablers for children. *Behaviour & Information Technology*, 31(10), 1011-1019.
- Özer A., Gürkan A. C. & Ramazanoğlu M. O. (2006). Oyunun çocuk gelişimi üzerine etkileri, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 54-57.
- Özvegeç, L., Saka, A., & Çakmak, İ. (2018, Nisan). *Organlarla tombala*. [Tam Metin] Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresinde sunulan bildiri. İstanbul. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/324875069_ORGANLARLA_TOMBALA
- Poyraz, H. (2003). *Okul öncesi dönemde oyun ve oyuncak* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Reiter, H. B., Thornton, J. & Vennebush, G. P. (2014). Using kenken to build reasoning skills. *Mathematics Teacher*, 107(5), 341-347.
- Rohde, T. E., & Thompson, L. A. (2007). Predicting academic achievement with cognitive ability. *Intelligence*, 35(1), 83-92.
- Rubin, K. H., & Smith, K. A. (2018). Play in Human Development. M. Bornstein, M. E. Arterberry, K. L. Fingerman, J. E. Lansford (eds.) In *The SAGE Encyclopedia of Lifespan Human Development*. SAGE.
- Sadıkoğlu, A. (2017). *Zeka ve akıl oyunları dersinin değerler eğitimindeki rolünün öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahhatin Zaim Üniversitesi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Savaş, M. A. (2019). *Zekâ oyunları eğitiminin fen bilimleri öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerileri üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Saygı, E & Alkaş Ulusoy Ç. (2019). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının hafıza oyunları ile hafıza oyunlarının matematik öğretimine katkısına ilişkin görüşleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 331- 345.
- Schlesinger, M. A., Hassinger-Das, B., Zosh, J. M., Sawyer, J., Evans, N., & Hirsh-Pasek, K. (2020). Cognitive behavioral science behind the value of play: Leveraging everyday experiences to promote play, learning, and positive interactions. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 19(2), 202-216.

- Sevigen, F. (2013). *Oyun temelli Matematik eğitim programının çocuğun Matematik gelişimine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sevinç, M. (2004). *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde oyun*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Siew, N. M. & Abdullah, S. (2012). Learning geometry in a large-enrollment class: Do tangrams help in developing students' geometric thinking? *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 2(3), 239-259.
- Şahin, E. (2019). *Zeka oyunlarının ilkökul 4. Sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerine ve problem çözme algılarına etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Eğitim bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Şeb, G, & Bulut Serin, N. (2017). Kktc'de satranç eğitimi alan ve almayan ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algıları. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)* ISSN: 2146-9466, 6(3).
- Şentürk, C. (2020). Oyun temelli fen öğrenme yaşantılarının akademik başarıya, kalıcılığa, tutuma ve öğrenme sürecine etkileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(227), 159-164.
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2013). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu zeka oyunları dersi öğretim programı*. <http://teyd.org.tr/pdf/zekaoyunlari.pdf> adresinden 20.10.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Torun, F. (2011). *Çocuk hakları öğretiminde oyun yönteminin başarıya, kalıcılığa ve tutuma etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Tural, H. (2006). *İlköğretim matematik öğretiminde oyun ve etkinliklerle öğretimin erişimi ve tutuma etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tüm Üstün Zekalılar Derneği. (2013). TÜZDER. Zekâ ve akıl oyunları eğitimliği eğitimi notları kitapçığı.
- Yağmur, B. E. (2020). A game-based activity related to prime numbers. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi (ATED)*, 10(1), 18-30.
- Yang, J. C. & Chen, S. Y. (2010). Effects of gender differences and spatial abilities within a digital pentominoes game. *Computers & Education*, 55(3), 1220-1233.
- Yang, Y. T. C. (2012). Building virtual cities, inspiring intelligent citizens: Digital games for developing students' problem solving and learning motivation. *Computers & Education*, 59(2), 365-377. DOI: 10.1016/j.compedu.2012.01.012
- Yöndemli, E. N. & Doğan-Taş, İ. (2018). Zeka oyunlarının ortaokul düzeyindeki öğrencilerde matematiksel muhakeme yeteneğine olan etkisi. *Turkish Journal of Primary Education*, 3(2), 46-62.

- Zeybek, N. & Saygı, E. (2018). Apartmanlar oyununun ortaokul matematik öğretmen adaylarının uzamsal görselleştirme yeteneklerine olan etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4), 2541-2559.
- Zhu, D. (2012). Using games to improve students' communicative ability. *Journal of Language Teaching and Research*, 3(4), 801-805. DOI: 10.4304/jltr.3.4.801-805

Bölüm 5

AVUKATLIK KANUNU 12. MADDESİNDEKİ "HUKUK ALANI" KAVRAMININ KAMU YÖNETİMİ İLE İLİŞKİSİ VE ANAYASAYA AYRILIK SORUNU

Haydar ALBAYRAK¹

¹ Doç. Dr. Haydar ALBAYRAK, Kurumu: Malatya Turgut Özal Üniversitesi Battalgazi MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0002-8041-4339

Giriş

Bütün bilim disiplinleri arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki sayısal ya da sosyal bütün bilim dalları arasında vardır. Günümüzde bu ilişkiler her geçen daha da artmakta ve karmaşıklaşmaktadır. Hatta birçok bilimsel çalışma interdisipliner olarak yürütülmektedir. Bu nedenle bilim dallarını birbirinden net olarak ayırmak ve izole etmek mümkün görünmemektedir. Bazı bilim dalları arasındaki ilişkiler daha fazlayken bazıları arasındaki ilişkiler daha sınırlı olabilmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan kamu yönetimi ile hukuk arasındaki ilişki yüksek düzeydedir. Hatta bu iki disiplinin tamamen iç içe geçmiş olduğu da söylenebilir. Çalışmada hukuk alanı ile kamu yönetimi bilim dalı arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu inceleme tarihsel bir perspektiften yapılmaktadır. Ayrıca günümüzdeki ilişkileri ve bağlantıları da mevzuat, uygulama ve akademik perspektiften incelenmektedir. Bu çerçevede her iki bilim dalının geçmişi, gelişimi, geçmişteki ve günümüzdeki ilişkileri ve aralarındaki bağlantı ele alınmaktadır.

Çalışmanın fikrinin ortaya çıkışında Avukatlık Kanunu'nun "Avukatlıkla birleşebilen işler" başlıklı 12. maddesinin b fıkrasında yer alan "hukuk alanı profesörlük ve doçentlik" hükmündeki "hukuk alanında" kavramının içeriği üzerindeki tartışmaları önemli rol oynamıştır. Bir görüşe göre, bir bilim dalının hukuk alanı kapsamında değerlendirilebilmesi için öncelikle isminde hukuk ibaresinin bulunması gerektiği yönündedir. Diğer ve daha baskın olan görüşe göre ise terim anlamı üzerinden yapılan bu değerlendirmenin oldukça sığ bir yaklaşım olacağı, sağlıklı bir değerlendirmenin kavramsal ve içeriksel bir yaklaşımla yapılabileceği şeklindedir. Çalışmanın hipotezi, "kamu yönetimi hukuk alanı içinde yer almaktadır" şeklinde belirlenmiş olup çalışmada bu hipotez doğruluğu araştırılmaktadır. İçerik analizi ve metin/doküman analizi şeklindeki nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, konuyla ilgili akademik çalışmalar, mevzuat ve mahkeme kararları esas alınarak çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Ayrıca söz konusu kanun maddesinin Anayasaya aykırılık konusu üzerinde durulmaktadır.

1. Kamu Yönetimi

En az iki kişinin bulunduğu bir yerde yönetiminin varlığından bahsedilebilir. İki kişi, tek başlarına hareket ettiremeyecekleri bir taşı hareket ettirmek için işbirliği yaptığında, yönetimin ana öğeleri ortaya çıkmış olur (Simon vd., 1973: 1). Yönetim hem özel sektörde hem de kamu sektöründe bulunmaktadır. Çalışmanın konusu, kamu sektöründeki yönetim, diğer bir ifadeyle kamu yönetimi olduğu için özel sektördeki yönetime burada değinilmemektedir. Kamu yönetimi disiplininin gelişim sürecinde rol oynayan yaklaşım ve okulların, disiplininin nesnesi, kavramları ve yöntemleri üzerinde görüş birliği sağlayamamış olmaları, kamu yönetimi disiplininin kapsamının

ve sınırlarının tespitini zorlaştırmaktadır (Kirkhart, 1971:127; aktaran Kalfa, 2011: 404). Bu sorun, kamu yönetiminin “disiplinler arası” bir disiplin olmasından kaynaklanmaktadır (Özen, 1995: 71). Çalışmada öncelikle kamu yönetiminin tarihsel gelişimi, ardından bir bilim dalı olarak kapsamı ve içeriği ele alınmaktadır.

1.1. Kamu Yönetimi Disiplininin Tarihsel Gelişimi

Kamu yönetimi disiplininin gelişimi, Avrupa ve Amerika’da farklı şekilde olmuştur. Kamu yönetimi disiplininin Avrupa’daki gelişim süreci, Antik Yunana hatta daha öncesine kadar gitmektedir. Geçmişi çok eskiye dayansa da kamu yönetiminin bir disiplin olarak araştırma konusu olması, Almanyada ve Fransa’da 16. ve 17. yüzyılda ortaya çıkan mutlakiyetçi devlet yönetimleri döneminde gerçekleşmiştir (Şaylan, 2000: 7). Bu dönemde devletin en iyi şekilde nasıl yönetilebileceği sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan tartışmalar neticesinde yönetim üzerinde akademik çalışmalar yapmak fikri orta çıkmış ve ilk “kameral bilim” kürsüsü, 1729 yılında Prusya’da kurulmuştur. Ardından birçok Avrupa üniversitesinde “kameral bilim” kürsüleri kurulmaya başlamıştır (Ergun, 2004: 8-9). Toplumsal refahın güçlü bir devlet tarafından sağlanabileceğini savunan Kameralizm, “güçlü devlet nasıl ortaya çıkar, neleri nasıl gerçekleştirir” sorularını yanıt arayarak devletin ekonomik, siyasal ve mali alanlardaki işlevlerinin ve görevlerinin belirlenmesini amaçlamıştır (Güzelsarı, 2000: 6-7). Kameralizm, bu yaklaşımıyla yönetim konusunun bilimsel olarak incelenmesinin temelini atmıştır (Ergun ve Polatoğlu, 1988: 9).

Fransız ve İngiliz devrimleri, kamu yönetimi alanında da etkisini göstermiştir. 18. yüzyıl sonunda ve 19. Yüzyılda liberal anayasal devlet anlayışı yaygınlaşmaya başlamış, insan hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından korunması ilkesi benimsenmiştir. Bu çerçevede insan hak ve özgürlükleri, anayasal güvence altına alınmış ve böylece devlet yönetiminin hukuk ile sınırlandırılması amaçlanmıştır. Bu yaklaşım, kamu yönetimi üzerinde hukukun etkisini artırmıştır (Güzelsarı, 2000: 7). Devletin hukuk temelinde ele alınması ve yönetiminin bir hukuk sorunu olarak görülmesi, akademisyenlerce Genel Kamu Hukuku kürsülerinin kurulmasına yol açmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak 1812 yılında Fransız araştırmacı Bonnin tarafından yayınlanan “Kamu Yönetiminin İlkeleri” isimli eserde ilk defa “kamu yönetimi” kavramı kullanılmıştır. Bonnin, yapmış olduğu çalışmalarla ekonomi, siyaset bilimi, hukuk ve sosyolojiyi kapsayan kamu yönetimi disiplininin Avrupa’daki temelini atmıştır (Van der Eyden, 2003: 7; aktaran Saklı, 2011: 103). Ancak aynı dönemde kamu hukuku yaklaşımının baskın olarak ön plana çıkması nedeniyle genel kamu hukuku, kamu yönetimi üzerinde egemen olmuş ve kamu yönetimi disiplinine ilişkin çalışmalar geri plana itilmiştir (Selvi, 2020: 69). Bunun bir sonucu olarak devlet yönetimindeki “güçlü devlet için iyi yönetim” anlayışı yerini “vatandaşlık hak ve görevlerini” ön plana çıkartan bir

anlayışa bırakmıştır. Bu dönemdeki Fransa kaynaklı kamu hukuku yaklaşımı da devletin hukuksal temellere oturtulmasında önemli rol oynamıştır (Karasu, 2004: 227).

ABD’de kamu yönetiminin bir disiplin olarak ortaya çıkışı ise, pek çok kaynakta 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı olarak kabul edilmektedir. Woodrow Wilson tarafından 1887 yılında yayınlanan “İdarenin İncelenmesi” başlıklı makale, birçok akademisyen tarafından kamu yönetiminin doğum belgesi sayılmaktadır. Wilson’a göre, yönetim alanı, siyasetin bir unsuru olmakla birlikte bağlı bulunduğu ilkeler nedeniyle siyaset biliminden farklıdır. Bu nedenle Wilson, makalesinde idare tarafından kullanılan icra kuvvetini sağlam ilkeler üzerine oturtmak istemiştir (Wilson, 1961: 61- 64). “Bilimsel Yönetim” olarak adlandırılan ve Kıta Avrupası kaynaklı Genel Kamu Hukuku yaklaşımına alternatif olarak ortaya çıkarılan bu yaklaşımın etkisi 1930’lara kadar artarak devam etmiştir (Güler, 1994: 9). Bilimsel yönetim yaklaşımı, kamu yönetimi disiplinini siyaset ve hukuktan koparıırken, özel sektöre yaklaştırmıştır. Bu nedenle kamu sektörünün bir işletme mantığıyla özel sektör ilkelerine göre yönetilmesi gerektiği fikri gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır (Kalfa, 2011: 408).

Kamu yönetimi disiplinin Türkiye’deki gelişiminde 1950’li yıllar bir milat olarak kabul edilebilir. 1950 öncesinde Kara Avrupası, 1950 sonrasında ise ABD etkisi görülmektedir. Modern Türkiye’de kamu yönetimi, 1839 Tanzimat Fermanından sonra uygulanmaya başlanan Kıta Avrupası, özellikle Fransız sistemi örnek alınarak yapılandırılmıştır. Bu nedenle, laik Cumhuriyetin, Osmanlı döneminin yönetsel yapısı üzerine kurulduğu ve bu yapıyı yeni toplumun gereksinmelerine uyarladığı söylenebilir. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak, Kıta Avrupası’ndaki kamu yönetiminde idare hukukunun ağırlığı Türkiye’de de görülmüş ve uzun zaman, kamu yönetimi idare hukukunun bir alt dalı gibi okutulmuş ve hukuk profesörlerinin bir çalışma konusu olarak kalmıştır (Kaya, 1995: 253). Bu çerçevede Türkiye’de devlet olgusu, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar “Genel Kamu Hukuku” kürsülerinin konusu olmuştur. Bu dönemde ders kitaplarında yer alan “kamu hukuku” başlığı doğrudan devlet olgusunu ele alınmış, diğer bir ifade ile Devlet olgusu hukuk kavramı temelinde incelenmiştir (Güler, 1994: 4-5).

Türkiye’de kamu yönetiminin hukuktan ayrılarak bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950’li yıllarda gerçekleşmiştir. Disiplinin Türkiye’de gelişimi, Türkiye’nin kendi koşulları içinde gerçekleşmemiş, büyük ölçüde dış etkenlerden kaynaklanmıştır (Güler, 1994: 8). Bu dönemde kamu yönetimi alanında ders verilmeye başlanmış, enstitü kurulmuş, kürsü açılmış ve ders kitapları çıkarılmıştır. Bu gibi akademik faaliyetler nedeniyle Türkiye’de kamu yönetimi disiplininin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışı, 1950’li yıllar kabul edilmektedir. Bağımsız bir

kamu yönetimi disiplininin kurulduğu bu süreçte Türkiye’de mevcut olan “Genel Kamu Hukuku” birikimi yok sayılmış (Güler, 1994: 10), ABD’deki kamu yönetiminin siyaset biliminden ayrılarak gelişmesi örnek alınarak kamu yönetimi idare hukukundan ayrılarak geliştirilmeye çalışılmıştır (Keskin, 2006: 2). Diğer bir ifadeyle kamu idaresi-hukuk ağırlıklı Kıta Avrupası geleneğinden keskin bir dönüş yaparak ABD ekolu benimsenmiştir (Karasu, 2004: 236).

Bu kapsamda Türkiye’de iki önemli gelişme yaşanmıştır. İlk olarak, kamu yönetimi alanında eğitim vermek ve araştırma yapmak üzere 1953 yılında Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), ardından 1957 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde Kamu Yönetimi kürsüsü kurulmuştur. Kürsünün kurulması sürecinde İdare Hukuku Profesörü Tahsin Bekir Balta görevlendirilmiştir. Bu dönemle ilgili dikkati çeken diğer bir husus ise, kamu yönetimi disiplinin kuruluşunda görev alan yerli kadroların Anayasa Hukuku ile İdare Hukuku alanında uzman olan akademisyenlerden oluşmasıdır (Güler, 2008: 6-11). Kamu yönetimi disiplinin kuruluşunda ABD’den gelen uzmanlar da önemli görevler üstlenmiştir. Bu uzmanlar, kürsü ve enstitülerin Anglo-American modeline uygun olarak kuruluşuna öncülük etmişlerdir (Mihçioğlu, 1988, 49-51). Akademideki bu değişim sürecinin devamı olarak yeni açılan üniversitelerde kamu yönetimi bölümleri açılmaya başlamıştır (Kaya, 1995: 254).

1.2. Bilim Dalı Olarak Kapsamı ve İçeriği

Yönetim, “belli bir amacın gerçekleştirilmesi için kurulan örgüt veya bu amaca ulaşmak için yürütülen plânlı insan faaliyeti” olarak tanımlanmaktadır (Gözübüyük, 1999: 1). Bu tanımdaki yönetim hem kamu örgütlerini hem de özel örgütleri ve bunların örgütlerin faaliyetlerini ifade etmektedir. Ancak idare hukukunun konusunu oluşturan yönetim ya da idare denilince anlaşılması gereken; şirket, vakıf, dernek gibi özel yönetimleri değil, devletin idaresi, diğer bir ifadeyle kamu idareleridir (Gözler ve Gürsel, 2018: 9-10). Kamu idarelerinin yapmış oldukları faaliyetler, kamu hizmeti olarak adlandırılmakta olup idare tarafından sunulan kamu hizmetlerinin genel amacı, kamu yararını gerçekleştirmektir. Kamu yararını gerçekleştirebilmeleri için üstün ve ayrıcalıklı yetkilerle donatılan kamu idareleri (Uyanık, 2011: 1156), özel hukuk kişilerinden farklı olarak, faaliyetlerini tek yanlı iradeleriyle yürütebilir, icra-i nitelikte iş ve işlemler yapabilirler. İdarenin bu üstün ve ayrıcalıklı yetki alanının sınırları, kamu gücü, kamu hizmeti ve kamu yararı gibi kamu idarelerine özgü ölçütler kullanılarak belirlenmektedir (Özay, 2004: 370-372). Kamu yönetiminin temel amacı, kamu yararını gerçekleştirmektir. İdare hukuku, idarenin iş ve işlemlerini düzenleyerek ve denetleyerek kamu yararının gerçekleşmesini garanti altına almaya çalışmaktadır (Yıldırım ve Avcı, 2015: 136). Bu nedenle, idarenin hukuki yönüyle hukuk dışı yönünü (yönetim yönünü) birbirinden tamamen ayırmak mümkün değildir. Çünkü

idare kamu yararını gerçekleştirmek için bir yandan hukuki düzenlemeler çerçevesinde çalışmak, diğer yandan kamu idaresi olmanın getirdiği avantajlardan yararlanmak durumundadır (Aykaç vd., 2012: 53).

Kamu yönetimi bilim dalının ortaya çıkış sürecinde de görüleceği üzere kamu yönetimi disiplinler arası bir bilim dalıdır. Özellikle siyaset bilimi, idare hukuku ve işletme yönetimi ile birçok ortak yönü bulunmaktadır. Kamu yönetimi, devlet yönetiminin incelenmesinde siyaset bilimi ve idare hukukuyla birlikte ele alınmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak fakültelerin kamu yönetimi bölümleri; yönetim bilimleri, siyaset bilimi, hukuk bilimleri, kentleşme ve çevre sorunları gibi anabilim dallarından oluşmaktadır. Kamu yönetimi, siyaset bilimi ve hukuk, iç içe geçmiş disiplinlerdir. Kamu yönetimi ve idare hukuku devlet yönetiminin iki yönünü oluşturmaktadır. Bir tarafta yönetiminin tabi olması gereken yasal ve hukuki kuralları inceleyen idare hukuku, diğer tarafta hukuki ve idari kurallara uygun olarak yönetim faaliyetlerini inceleyen kamu yönetimi yer almaktadır (Saklı, 2011: 99-102). Türk Kamu yönetimi, her ne kadar ABD etkisiyle disiplin olarak idare hukukundan ayrılmışsa da Türkiye’de varlığını sürdüren Kıta Avrupası hukuk sistemi nedeniyle ABD’deki uygulamalardan farklı olarak ayrı bir yargı düzeni olan Kamu Hukukuna tabidir. Bu sistemde kamu yönetimi özel kişilere karşı üstün olup tek yanlı bağlayıcı karar alabilme ve bunları belli koşulların varlığında bizzat uygulayabilme yetkisine sahiptir. Kamu yönetiminin yapmış olduğu iş ve işlemlerin hukuki denetimi de İdari Yargı kolu tarafından yapılmaktadır (Berkün, 2017: 654).

2. Hukuk Alanı

Hukuk alanı başlıklı bu bölümde idare hukuku ele alınmakta, idare hukukunun gelişimi, kapsamı ve içeriği üzerinde durulmaktadır.

2.1. İdare Hukukunu Tarihsel Gelişimi

İdare hukuku, genç bir hukuk dalıdır. Diğer hukuk dalları ise çok daha uzun bir geçmişe sahiptir. Örneğin, medeni hukuk ve ceza hukukunun devletlerin kuruluşundan önce var olduğu ve uygulandığı bilinmektedir. Buna karşılık idare hukukunun varlığından bahsedebilmek için bir devletin varlığı şarttır. Ayrıca bu devletin basit bir yapıya değil, son derece iyi organize olmuş bir devlet sistemine sahip olması gerekmektedir (Atay, 2007: 514). Bu nedenle idare hukuku, modern devletlerin ortaya çıktığı son birkaç yüzyıla ait bir hukuk dalıdır.

İdare hukuku, “genel hukuktan farklılıkları olan ve kamu tüzel kişilerinin faaliyetlerini düzenlemek için var olan kuralların bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Atay, 2007: 503-504). İdare hukukunun konusunu “kamu idareleri”, diğer bir deyişle “devlet idaresi” oluşturmaktadır. Özel idareler, idare

hukukunun kapsamı dışında yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı idare hukukunun, aslında “kamu idare hukuku” şeklinde adlandırılması gerekir. Ancak dilde pratiklik sağlamak adına kamu idaresine “idare”, kamu idare hukukuna ise “idare hukuku” denilmektedir (Gözler ve Gürsel, 2018: 10). İdari faaliyetlerde amaç kamu yararını sağlamaktır. Nitekim, İdari Yargılama Usul Kanununun 2. maddesine göre “İdarî işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı” olduklarında yapılan idari işlem hakkında iptal kararı verilmesi gerekir. Bu maddede bahsi geçen maksattan kasıt, kamu yönetiminin temel amacı olan kamu yararınıdır. Dolayısıyla kamu yararını amaçlamayan herhangi bir idari iş ve işlem İdare Mahkemeleri tarafından iptal edilirler.

2.2. İdare Hukukunun Kapsamı ve İçeriği

İdare Hukuku, idare ve hukuk terimlerinin birleşmesiyle oluşmuş bir kavramdır. Bu terimlerin ayrı ayrı incelenmesinin İdare Hukuku kavramının anlaşılması açısından önemlidir. İdare, kamu yönetimi (kamu idaresi) anlamında kullanılmaktadır. Hukuk ise, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve kamu gücü ile desteklenen sosyal kurallar bütünüdür. Dolayısıyla idare hukuku, kamu yönetimini düzenleyen ve denetleyen kamu gücüyle desteklenmiş bir hukuk dalı olarak tanımlanabilir. İdarenin, günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gördüğü kamu hizmetleri ve kamu hizmeti seviyesine henüz gelmemiş ama uygulamaya ön aşama teşkil edebilecek her türlü faaliyetlerine genel olarak uygulanan kurallar, idare hukukunun konusunu oluşturmaktadır (Derdiman, 2003: 4-13).

İdare hukuku, bir yandan idarenin etkinliklerini ve örgütlenmesini düzenleyen bir hukuk dalı iken diğer yandan idare ile idare edilenler arasındaki ilişkinin niteliğini de belirlemektedir. İdarenin kamu gücünden kaynaklanan ayrıcalıklarını kullandığı durumlarda kamusal iş ve işlemlerin varlığından bahsedilmektedir. Bu durumda idarenin, kamu hukukuna tabi olması söz konusudur. Kamusal işlerin yürütülmesinde idarenin kamu hukukuna tabi olması, ortaya çıkacak uyuşmazlıkların idari yargı yerlerinde çözümlenmesi anlamına gelmektedir. İdarenin faaliyetlerin çeşitliliği, günün ihtiyaç ve şartlarına göre hızla değişmesi ve genişlemesi, idare hukukunun diğer hukuk dallarına nazaran günün koşullarını daha hızlı ve gecikmeksizin uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Aksi halde iyi işleyen bir idareden ve onu düzenleyen hukuk kurallarının varlığından bahsedilemez. Çünkü “iyi işleyen idare, idare edilenlerin varlığından haberi olmadığı idaredir” (Atay, 2007: 504- 511).

Hukuk disiplini içerisinde bir otonomisi olan idare hukuku, bir yandan hukukta olması gereken bütün nitelikleri taşıırken, diğer yandan kamu yönetimiyle sıkı ilişki içerisindedir. Ayrıca idare hukukunun iktisat ve siyaset bilimi ile de etkileşimi bulunmaktadır (Uyanık, 2011: 1153). Bu niteliği

nedeniyle disiplinler arası bir disiplin olarak nitelendirilen idare hukuku, Kara Avrupası hukuk sistemi içerisinde yer almasına karşın sahip olduğu bazı nitelikleri nedeniyle mensubu olduğu Kara Avrupası hukuk sistemine değil, Anglo Sakson hukuk sistemine daha çok benzemektedir. Örneğin; idare hukuku, Anglo-Sakson hukuk sisteminde olduğu gibi tedvin edilmemiştir. İdare hukukuyla doğrudan ilişkili tek yasa İdari Yargılama Usulü Kanunudur. Başka bir kanun bulunmamaktadır. Oysa ceza davaların ceza kanunu ve ceza muhakemesi kanunu; hukuk davalarında borçlar kanunu, medeni kanun, hukuk muhakemeleri kanunu vs. birçok yasal düzenleme söz konusudur. İdare hukukunun bu otonomisinin ve adli hukuktan ayrılmasının nedeni, idari iş ve işlemlerin kapsamının ve alanının çok geniş olması, sürekli gelişen ve değişen bir alan olması nedeniyle yapılacak yasal düzenlemelerle alanın tamamını kapsayabilecek bir düzenlemenin yapılmasının adeta imkânsız olmasıdır (Yıldırım ve Avcı, 2015: 135). Aynı zamanda alanın yasalarla sınırlandırılmak istenmemesidir. Ayrıca idare hukukunun Anglo Sakson hukuk sistemi kadar değilse de Kara Avrupası hukuk sisteminden daha çok içtihadi nitelikte olduğu söylenebilir. Mahkemelerce benzer durumlar için önceden verilmiş emsal kararlar, verilecek yeni kararlar açısından bağlayıcı değilse de çok ciddi yol göstericidir. Çünkü istinaf ve temyiz neticesinde kesinleşmiş bu kararlar, davalara bakış açısı ve yorum bakımından yargıçlar üzerinde önemli etki de bulunmaktadır.

Bu nedenle İdare Mahkemelerinde görülen davalarda dava konusu idari iş ve işlemlerle ilgili hakimler tarafından değerlendirme yapılırken bu iş ve işlemlerin dayanağı olan mevzuat ile kamu yönetimi uygulamaları ve teamülleri esas alınmaktadır. Bu durum kamu yönetimi uygulamaları ve teamüllerinin idare hukukunun en önemli kaynakları arasında yer almasına yol açmaktadır. İdari yargının bu uygulaması, idare hukuku ile kamu yönetimi arasında bağı net olarak ortaya koyan uygulamalar arasında yer almaktadır. Benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu döneminde Şura-ı Devlet adıyla kurulan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren yüksek yargı organlarından Danıştay üyeliğine kamu yöneticilerinin seçilmesinin asıl nedeni, davalarda karar verirken üst düzey kamu görevlilerini sürece dahil ederek onların tecrübe ve birikimlerinden yararlanmak ve böylece en doğru kararları vermek isteğinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak bütün bu uygulamalar, tarihsel süreç ve iki disiplin arasındaki ortak ders müfredatı bizlere kamu yönetimi ile idare hukukunun birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini ve kamu yönetiminin hukuk alanı içerisinde olduğunu göstermektedir.

3. Kamu Yönetimi Hukuk İlişkisi

Bu bölümde hukuk devleti kavramı ile kamu yönetimi ve idare hukukunun ilişkisi ele alınmaktadır.

3.1. Hukuk Devleti

Devletlerin tarih sahnesinde görülmeye başladığı ilk dönemlerde, devletin bir bütün olarak ele alındığı, idare ile yargının tek elde toplandığı bilinmektedir. Güçlü bir devlet olunabilmesi için idarenin yürütme ve yargı yetkisine de sahip olması ve bu yetkiyi etkin olarak kullanması gerektiği yönündeki görüşler nedeniyle bu uygulamayı değiştirmek kolay olmamıştır. Kamu yönetimi disiplinin hukuktan ayrışması, Fransız İhtilalinden sonra, yaklaşık 100 yıllık bir süreç sonunda, Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığına yönelik görüşlerinin de etkisiyle yargıçlara bağımsızlık garantisi verilmesinin ardından gerçekleşmiştir (Van der Eyden, 2003: 568; aktaran Saklı, 2013: 287). Kuvvetler ayrılığı ilkesinin anayasalara girmeye başladığı 18. yüzyıl sonlarından itibaren idare için hazırlanmış ve idareye özel bir hukuk sistemi olan idare hukuku ortaya çıkmıştır (Atay, 2007: 515).

Aydınlanma çağı olarak adlandırılan 18. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem, hukuk devleti ya da hukuka bağlı, hukuk kurallarıyla sınırlandırılmış devlet idaresine doğru bir gelişimin şekillendiği bir dönemdir. 19. yüzyıldan itibaren geçerli olan modern hukuk devleti anlayışı, bilinçli bir tercih olarak, devletin de rızasıyla, devlete birtakım sınırlarının olduğunu, devletin de kanuna ve hukuka bağlı olması gerektiğini empoze etmiştir. Devletin kendi kendini sınırlandırması ya da bu sınırlandırmaya bilinçli olarak rıza göstermesi kimi yazarlarca bir mucize olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde tam bir sınırlandırmadan bahsedilemese de devletin sınırlanması düşüncesinin fiili ve teorik olarak kabul ettirilmiş olması önemli bir gelişmedir. Bu gelişme, günümüzdeki idare hukukunun temelini oluşturmuştur (Atay, 2007: 517). İdare hukukunun doğuşu, hukuk devleti anlayışının kurumsallaşması açısından önemli bir adım olmakla birlikte yönetim biliminin bağımsız bir disiplin olarak gelişimini gözlemiştir. Çünkü 19. yüzyıl sonlarından itibaren kamu yönetiminin hukuk çerçevesinde incelenmesi ön plana çıkmaya başlamıştır (Tortop vd., 2016: 15).

Bir devlette idare ile idare edilen ilişkilerini düzenleyen ve yönlendiren bazı kuralların bulunması, zorunludur. Hukuk devletlerinde bu kurallara idare edilenler kadar idare edenler de uymalıdır. Aksi taktirde, bu kuralları, hukuk kuralı olarak nitelendirmek mümkün değildir. Devletin hukuka bağlılığı ve hukukla sınırlandırılması öncesinde, idare keyfilige ve geniş bir hareket serbestisine sahipti. Ancak bu serbesti idare edilenlerin hukuki güvenliğine ve toplum yararına aykırı bir durumdu. Bu sakıncaları gidermek için devletin, devlet faaliyetlerini yürüten idarenin ve devlette görev alan kamu görevlilerinin hukuka bağlı olması gerekir. Bu türden modern hukuk devletleri, yakın tarihimizde ortaya çıkmıştır (Atay, 2007: 514-515).

3.2. Kamu Yönetimi ve İdare Hukuku İlişkisi

1897 yılında Hauriou tarafından kaleme alınan “İdare Hukuku” isimli bir makalede kamu yönetiminin “Politik Bilimler” ve “Hukuk” olmak üzere iki açıdan ele alınabileceği belirtilmektedir. Hauriou’nun politik bilimden kastettiği Yönetim Bilimidir. İdare hukuku ise, kamu hizmetlerinin örgütlenmesi ve işleyişini, kamuya yarar hizmetlerin gözetimi ile ilgili kuralların bütünüdür. İncelemektedir (Kalkışım, 2023: 4-8). Bu bağlamda amaca ulaşmak için yapılacak olan planlama, personel seçim tekniği, koordinasyon ve denetleme gibi faaliyetler yönetim biliminin konusunu teşkil ederken; bunların kurallara bağlanmış hali ise idare hukukunun konusunu oluşturmaktadır. İdare hukuku, yöneten ve yönetilenlerin karşılıklı yükümlülüklerini ve haklarını inceler. Ayrıca idarenin hukuksal yönü, sadece hukukun değil, yönetim biliminin de konusu olabilir. Örneğin; yargıç, önünü gelen bir davada yalnız uygulanacak hukuk kuralını değerlendirmekle kalmaz; aynı zamanda davacı personelin yeterliliğinin ölçümü için kullanılan performans ölçümü gibi yönetim bilimi konularını dikkate almak durumundadır. Yönetim bilimi ve idare hukuku böylesine iç içe geçmiş iki disiplindir. Nitekim uzunca bir süre, idarenin incelenmesi hukukçulara ait bir konu olarak kabul edilmiştir. Bunun temel nedeni yönetim bilimi ve hukukun, farklı olarak değil aksine birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülmesidir (Tortop vd., 2016: 15-19).

Günümüzde idare hukuku ve kamu yönetimi birbirinden iki ayrı disiplin olarak kabul edilmektedir. Ancak herhangi bir idare hukuku kitabını açıp içindekiler bölümüne baktığımızda kitabının yaklaşık %75’inin Kamu Yönetimi ile ortak konuları içerdiği görülmektedir. Bu kitaplarda idare kavramı, kamu tüzel kişiliği, idarenin bütünlüğü ilkesi, merkezden ve yerinden yönetim usulleri ile bunların faydalı ve sakıncalı yönleri, merkezden yönetimin teşkilat şeması, yerinden yönetim teşkilatı, kamu personel rejimi, kamu görevlileri ve memurlar, kamu malları, kamu hizmeti, idari işlemler, amme alacakların tahsili, idarenin yetki ve görevleri, kolluk faaliyetleri, idari sözleşmeler, idarenin mali sorumluluğu vb. kamu yönetimiyle doğrudan ilişkili birçok konuya yer verildiğine şahit olunur. Bu durum, kamu yönetimi ile idare hukukunun birçok ortak konusu olduğunun ve iç içe geçtiğinin en önemli kanıtlarındandır (Yıldırım vd., 2012 ve Günday, 2011).

Kamu yönetimi ve hukuk arasındaki ilişkiyi ve birlikteliği ortaya koyan diğer bir olgu ise, bu iki disiplinin üniversitelerdeki ders müfredatının benzerliğidir. Üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri (İİBF), Siyaset Bilimleri Fakülteleri, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakülteleri, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültelerinde bulunan Kamu Yönetimi bölümleri, hukuk fakültelerinden sonra en çok hukuk dersinin olduğu bölümlerdir. Kamu Yönetimi bölümü içerisinde yer alan anabilim dallarından bir tanesi de Hukuk Bilimleri anabilim dalıdır. Fakültelerin Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden mezun olan öğrenciler, almış oldukları derslerin

arasında yeterli düzeyde hukuk dersleri yer aldığı için İdare Mahkemelerinde hâkim olabilmektedir (2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu, 1983: md. 8/c). Benzer bir uygulama, İdare Mahkemelerin temyiz merci ve anayasal yüksek mahkeme olan Danıştay üyeliği içinde yapılmaktadır. 1982 Anayasasının 155. maddesinin 3. fıkrasına göre, Danıştay üyelerinin dörtte biri, üst düzey kamu görevlileri arasında seçilmektedir. 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun "Danıştay Üyelerinin Nitelikleri" başlıklı 8. maddesinin 1-g fıkrasında Danıştay üyeliğine seçilebilecek kamu görevlileri arasında "**hukuk, iktisat, maliye, kamu yönetimi profesörlüğü**" sayılmaktadır. Bu fıkrada hukuk ve kamu yönetimi birlikte ve yan yana yer alması, kamu yönetimi bilim dalı ile idare hukukunun iç içe geçtiğinin ve birbirinden ayrı düşünülemediğinin en önemli göstergelerindedir. Böylesi bir uygulama ve anayasal/yasal düzenleme varlığı, Kamu Yönetimi bilim dalının hukuk alanı içinde olduğunun göstermektedir.

Doktrinde de kamu yönetimi ve idare hukukunun içe olduğuna ilişkin çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Örneğin; ABD'de kamu yönetimi disiplinin ortaya çıkmasında Woodrow Wilson'dan sonra en büyük ikinci rolü oynayan Frank Goodnow bir Columbia Üniversitesinde İdare Hukuku Profesörüdür. Ayrıca Alman hukukçulardan Bluntschli de kamu yönetimine önemli katkılar sunan akademisyenler arasında yer almaktadır (Kalkışım 2023: 4-8). Verilen örneklerde de görüleceği üzere kamu yönetimi ile ilgili birçok çalışmayı idare hukukçuları yapmıştır. Kamu yönetiminin bağımsız bir disiplin bir olarak ortaya çıkmasında en önemli katkıları idare hukukçuları sunmuştur. Bunun temel nedeni kamu yönetiminin bağımsız bir disiplin olmadan önce idare hukuku içerisinde incelenmedi.

Ayrıca Doktrinde İdare Hukuku ile ilgili çok sayıda tanımda idare hukukunun kamu yönetimi ile olan bağı vurgulanmaktadır. Örneğin; bir tanımda İdare Hukuku, "kamu yönetimini, kamu kuruluşlarının işleyişlerini ve kişilerle olan ilişkilerini konu alan hukuk dalı" olarak tanımlanırken, başka bir tanımda, İdare Hukuku "kamu yönetimi içinde yer alan kurum ve kuruluşların işleyişlerini, kişilere olan yetki ve sorumluluklarını da inceleyen" bir hukuk dalı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere kamu yönetimi ve idare hukuku birbiriyle doğrudan ilişkili olup etle tırnak gibidir. Bu nedenle kamu yönetimi bilim dalını hukuk alanı dışında görmek tamamen yanlış bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Nitekim doktrinde idare hukuku, statü hukuku olarak nitelendirilmektedir. Çünkü idare hukukunda daha önceden kurullarla belirlenen statüler (genel hukuksal durumlar) vardır. Örneğin; yurttaşlık statüsü, kamu görevliliği/memur statüsü, öğrencilik statüsü, emeklilik statüsü gibi. Bu statüler kamu yönetimi tarafından tespit edilir. Kişiler bu statülere girip girmeme konusunda serbesttirler. Ancak daha önceden tespit edilmiş olan statü şartlarını belirleme ve değiştirme yetkileri yoktur (Yıldırım ve Avcı, 2015: 135). Bu durum da kamu yönetimi ve idare hukuku birlikteliğinin önemli kanıtları arasında gösterilebilir.

4. Anayasa Aykırılık Sorunu

Avukatlık Kanunu md. 12/b'de yer alan "hukuk alanında profesörlük ve doçentlik" ibaresindeki "hukuk alanında" teriminin Anayasanın 10. maddesinde yer alan "Kanun Önünde Eşitlik" ilkesine ve Anayasanın 2. Maddesindeki "Hukuk Devleti" ilkesine aykırı olduğu düşünülmektedir. Anayasa Mahkemesi daha önceki pek çok kararında Anayasanın 10. maddesindeki kanun önünde eşitlik ilkesini "hukuksal durumları aynı olanlar arasındaki eşitlik" olarak yorumlamaktadır (Anayasa Mahkemesi, 2013; Anayasa Mahkemesi, 2017). Anayasa Mahkemesinin bu yorumuna göre akademik olarak aynı statüde olan Doçentler ve Profesörler arasında hukuk alanı ya da başka bir kriter koyarak ayırım yapmak Anayasanın kanun önünde eşitlik ilkesine aykırıdır.

Avukatlık Kanunu'nun 1969 yılındaki halinde avukatlık ile birleşebilen işlerin düzenlendiği 12. Maddesinin b fıkrası "Üniversite, yüksek veya ortaöğretim profesör, doçent, asistan ve öğretmen" şeklinde düzenlenmiştir. Yasa maddesinin ilk halinde doçentler ve profesörler arasında hiçbir ayırım yapılmamıştır (TBMM, 1969: 12/b). Ancak 2001 yılında 4667 sayılı Yasa ile Avukatlık Kanunu'nun 12/b maddesi "hukuk alanında profesörlük ve doçentlik" şeklinde değiştirilmiştir. Değişikliğin gerekçesi "...yoğun ve ciddi mesai isteyen avukatlık mesleğinin yan iş olarak yürütülmesinin önlenmesi" olarak gösterilmiştir (TBMM, 2001: md. 9). Böylesine subjektif bir değerlendirmenin hiçbir hukuki ve bilimsel bir temeli bulunmaktadır ve açıkça Anayasanın kanun önünde eşitlik ilkesine aykırıdır.

Her akademisyen, alanından bağımsız olarak, görev yaptığı üniversitedeki sorumluluklarını yerine getirmek durumundadır. Hukuk alanındaki profesörler ve doçentler yoğun ve ciddi mesai gerektiren avukatlık mesleğini yürütebilirken ve bu mesleği yan iş değil asıl iş olarak görebiliyorken diğer alanlardaki profesör ve doçentlerin bunun yapamayacağı iddiasının herhangi bir bilimsel ya da hukuki temeli bulunmamaktadır. Tamamen subjektif ve taraflı olan bir yaklaşımın tezahürü olan bu yasa maddesi açıkça Anayasaya ve hukuka aykırı olduğu düşünülmektedir. Avukatlığın ciddi bir mesai isteyen bir meslek olduğuna şüphe yoktur. Avukatlar yaptıkları işlerden dolayı Avukatlık Kanunu ve diğer kanunlarda yer alan hükümler nedeniyle ciddi sorumluluk altındadırlar. Ayrıca avukatların müvekkillerine yönelik işlerini gereği yapma şeklindeki etik sorumlulukları da vardır. Bir akademisyen bu sorumluluklarının farkında olarak ve işini hakkıyla yapacağını düşünerek ve yasal düzenlemeler gereğince aslında böyle bir taahhütte bulunarak avukatlık yapmak istiyorsa, bu onun sorumluluğundadır. İşinin hakkaniyete, hukuka ve etik ilkelere aykırı yapması ya da yeterinde zaman ayıramadığı için yapamaması durumunda bunun sorumluluğu ve yükü bu avukatlık mesleğini yapmaya soyunan akademisyende olacaktır. Bu nedenle dışarıdan hukuk alanındaki profesörler ve doçentler yeterli özeni gösterir ve yeterli zaman ayırır diğerleri ayıramaz

demek tamamen yanlı ve ön yargılı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Avukatlık Kanunu 12/b maddesindeki düzenlenmenin Anayasanın 10. maddesinde düzenlenmiş olan kanun önünde eşitlik ilkesine eşitlik ilkesine açıkça aykırı olduğu düşünülmektedir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Kamu yönetimi ile genelde hukukun özelde idare hukuku arasındaki ilişkinin incelediği bu çalışmada, geçmiş dönemde idare hukuku ve kamu yönetiminin tek bir bilim dalı ya da çalışma alanı olarak görüldüğü, 1950’li yıllarda itibaren birbirinden ayrılarak iki farklı disiplin haline geldiği, ancak hala birçok gerek içerik gerek yöntem ve gerekse uygulama olarak birçok ortak yönlerinin olduğu ortaya konulmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak günümüzde kamu yönetimi bilim dalının önemli bir çalışma alanları arasında idare hukuku varken, benzer şekilde idare hukuku da pek çok konuda kamu yönetimi yöntem ve uygulamalarını kullanmaktadır. Bu nedenle her ne kadar günümüzde kamu yönetimi ve idare hukuku farklı disiplinler olarak ele alınsa da ortak yönlerinin çokluğu ve aralarındaki ilişkinin sıklığı göz önüne alındığında bu iki disiplinin tamamen birbirinden farklı olarak değerlendirmek yanlış olacağı değerlendirilmektedir.

1950’li yıllara kadar kamu yönetiminin idare hukuku içerisinde yer alması, bu yıllardan sonra ayrı bir disiplin olsa da gerek akademik çalışma gerekse ders içeriği olarak idare hukukundan ciddi mana da yararlanması, benzer şekilde idare hukukunun da kamu yönetiminden yararlanması, bu yararlanmanın keyfilikten ziyade zorunluluktan kaynaklanması nedeniyle kanımca kamu yönetiminin, hukuk alanı içerisinde kabul edilmesi gerekmektedir. Daha öncede belirtildiği üzere sadece adında hukuk kelimesi geçmemesi şeklindeki yüzeysel bir değerlendirme, kamu yönetimini hukuk alanı dışına çıkarmamakta ve kamu yönetiminin hukuk alanı içerisinde kaldığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bir bilim dalıyla ilgili değerlendirmenin sadece kelime anlamı üzerinden yapılamayacağı kavramsal anlamı, tarihsel gelişimi ve içeriği üzerinden bir değerlendirmenin daha sağlıklı bir yaklaşım olacağı, dolayısıyla daha doğru sonuçlara ulaşılacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede “kamu yönetimi hukuk alanı içinde yer almaktadır” hipotezi doğrulanmıştır. Ayrıca, Avukatlık Kanunu 12/b maddesindeki “hukuk alanında profesörler ve doçentler” düzenlemesinin, Anayasa Mahkemesinin daha önceki birçok kararında istikrarlı olarak benimsediği, Anayasanın 10. maddesindeki kanun önünde eşitlik ilkesinin “hukuksal durumları aynı olanlar arasındaki eşitlik” olarak değerlendirmesi çerçevesinde Anayasa aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Anayasa Mahkemesi (2013). Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2013/23, K. 2013/123. Ankara: Resmi Gazete (15.03.2014 tarih ve 28942 sayılı). <https://www.resmi-gazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140315-17.pdf> (06.11.2023).
- Anayasa Mahkemesi (2017). Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2016/162, K. 2017/156. Ankara: Resmi Gazete (08.12.2017 tarih ve 30264 sayılı). <https://normkarar-larbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2017/156> (05.11.2023)
- Atay, E. E. (2007). İdare Hukukuna İlişkin Temel Tespitler ve Bu Hukuk Dalının Belli Başlı Özellikleri. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1), 503-527.
- Aykaç, B., Durgun, Ş. ve Yayman, H. (2012). *Türkiye’de Kamu Yönetimi* (2. Basım). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Berkün, S. (2017). Kamu Açısından Yönetim. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 638-663.
- Derdiman, R. C. (2003). *Türkiye İdaresini Hukuksal Yönü ve Yapısı: Temel Bilgiler, İdari Teşkilat, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Ergun, T. (2004). *Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yayınları.
- Ergun, T. ve Polatoğlu, A. (1988). *Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yayınları.
- Gözler, K. ve Gürsel, K. (2018). *İdare Hukuku Dersleri*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Gözübüyük, A. Ş. (1999). *Yönetim Hukuku* (13. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Güler, B. A. (1994) Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(4), 3-19.
- Güler, B. A. (2008). 1950’li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplininin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşmişti? *MEMLEKET Siyaset Yönetim Dergisi*, 3(7), 6-28.
- Günday, M. (2011). *İdare Hukuku* (Güncellenmiş 10. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Güzelsarı, S. (2000). 1990 Sonrası Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası Devletlerinde Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalfa, C. (2011). Kamu Yönetimi Disiplininin Gelişimi ve Kimlik Tartışmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 403-417.
- Kalkışım, H. M. (2023). *Kamu Yönetimi Disiplininin Gelişimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi. <https://adm.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=sLSt-cwnUhzs9v1QZsZoLXg==> (14.10.2023).
- Karasu, K. (2004). Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenine İlişkin Bir Not. *II. Kamu Yönetimi Forumu* (7-8 Ekim 2004). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 225-242.

- Kaya, Y. K. (1995). Türkiye’de Kamu Yönetimi Öğretimi. *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri, Kamu Yönetimi Öğretimi: Özellikler ve Sorunlar*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Cilt: II, 249-269.
- Keskin, N. E. (2006). Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Köken’ Sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(2), 1-28.
- Kirkhart, L. (1971). Toward a Theory of Public Administration. *Toward a New Public Administration: The Minnowbrook Perspective* (Ed. Frank Marini). Scranton: Chandler Press, 127-164.
- Mihçioğlu, C. (1988). Türkiye’de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özay, İ. (2004). *Günışığında Yönetim*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özen, Ş. (1995). Kamu Yönetimi Yazınımız ve Örgütler – Yönetim Çalışma Alanı: Tehlikeli İlişkiler. *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu: Kuram ve Yöntem Sorunları (II) Grubu* (13-14 Ekim 1994). Ankara: TODAİE Yayını, Cilt 1, 70-96.
- Saklı, A. R. (2011). Disiplinler Arası Bir Disiplin Olarak Kamu Yönetimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 97-120.
- Saklı, A. R. (2013). Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenleri: Prusya Ekolü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 13(3), 285-294.
- Selvi, F. (2020). Kamu Yönetimi Disiplini Temelinde Fransız Kamu Yönetimi Yazını. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(9), 58-73.
- Simon, H. A., Mihçioğlu, C., & Smithburg, D. W. (1973). *Kamu yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Şaylan, G. (2000). Kamu Yönetimi Disiplininde Bunalım ve Yeni Açılımlar Üzerine Düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(2), 1-22.
- TBMM (1969). 324 no’lu Komisyon Raporu. TBMM Tutanak Dergisi. (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc052/kanuntbmmc052/kanuntbmmc05201136.pdf) (05.11.2023).
- TBMM (2001). 413 no’lu Komisyon Raporu. TBMM Tutanak Dergisi. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c062/tbmm21062094ss0413.pdf> (05.11.2023).
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2016). *Yönetim Bilimi* (Gözden Geçirilmiş 10. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Uyanık, H. (2011). İdare Hukukunun Eksen Kayması: İdarenin Üstünlüğünün Gereçlendirilmesi Sorunu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 69(1-2), 1149-1162.
- Van Der Eyden, T. (2003). *Public Management of Society: Rediscovering French Institutional Engineering in The European Context*. IOS Press.

- Wilson, W. (1961). "İdarenin İncelenmesi" (Çev. Nermin Abadan Unat), Türk Siyasi İlimler Derneği Siyasi İlimler Serisi-I, İstanbul: Yenilik Basımevi, 53-73. <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/732/2022/06/Wilson-Woodrow-I%CC%87darenin-I%CC%87ncelenmesi.pdf> (06.11.2023)
- Yıldırım, R., Avcı M. (2015). *Türk İdare Rejimine Giriş: İdare, İdare Hukuku, İdari Yargı*. Ankara: Astana Yayınları.
- Yıldırım, T., Yasin, M., Kapan, N., Özdemir, H. E., Üstün, G. ve Tekinsoy, O. (2012). *İdare Hukuku*. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.

Bölüm 6

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE YAŞAM DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Ezgi AKINCI DEMİRBAŞ¹

Mehmet GÜNEY²

1 Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakülte, Çocuk Gelişimi Bölümü, Kırıkkale, Türkiye.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4376-7354>

2 Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakülte, Çocuk Gelişimi Bölümü, Kırıkkale, Türkiye.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0962-5643>

GİRİŞ

İletişim teknolojileri zaman açısından avantaj sağladığı, bireyin yaşamını ve bilgi edinmeyi kolaylaştırdığı için günümüzde insan yaşamının önemli bir parçası haline gelmiştir. Özellikle internetin çok hızlı bir şekilde gelişmeye ve ilerlemeye devam etmesi sosyal, ekonomik ve kültürel hayata olan yansımalarını ölçülenebilir bir şekilde ortaya koymaktadır. Birçok kişinin aklına internet kullanımı denilince sosyal medya ağları gelmektedir. Bu sosyal medya ağları, yeni iletişim şeklini tanımlamakta ve bireylerin toplumsal yaşamındaki iletişim kurma alışkanlıklarını da belirlemektedir (Aydın, 2016).

Bireyler sosyal medya aracılığı ile duygu, düşünce ve sosyal ilişkilerini paylaşmaya başlamış ve bu anları sosyal medya yardımı ile devam ettirmektedirler. Eğlenme, boş zamanlarını değerlendirme, yeni arkadaş edinme gibi birçok etkinliği sosyal medya yolu ile gerçekleştirmektedir (Durmaz, 2019). Günümüzde sosyal medya, günlük yaşam içerisinde sanat, eğitim, ekonomi, spor gibi birçok farklı alanlara etki edebilen, gerektiğinde toplumsal durumlara yön verebilen bir güç unsuru haline gelmiştir. Bu durum sosyal medyanın neden çok kullandığını ortaya koymaktadır (Tutgun Ünal, 2015). Bireylerin bu platformun içinde yer alma çabaları, onları internete karşı bağımlılık geliştirmesine sebep olmaktadır.

İnternet bağımlılığı, oyun bağımlılığı, teknoloji bağımlılığı, bilgisayar bağımlılığı vb. birçok bağımlılık türü vardır. Bunlardan biri de sosyal medya bağımlılığıdır (Kim vd., 2003; Kuss ve Griffiths, 2011; Andreassen, 2012; Tutgun, 2020). Sosyal medya bağımlılığı; internet bağımlılığının bir alt türü olup, sosyal medya alanlarının orantısız kullanıldığı bir bağımlılıktır (Doğrusever, 2021). Bireylerin durum, olay ya da nesneye vermiş olduğu önem düzeyi günlük yaşamını etkileyecek, iletişimini ve ilişkilerini engelleyecek boyutta ise bu durum bağımlılık olarak ifade edilmektedir (Aktan, 2018, Gür vd., 2018). Sosyal medyanın bireyler üzerindeki etkisi; bireyin kişiliğine, sosyal medyayı kullanım amacına ve sıklığına göre değişkenlik gösterebilmekte ve bu durum medya bağımlılığın önemli işaretlerindedir. Sosyal medya kullanım süresi ne kadar çok olursa bireyin çevresiyle ilişkileri ve iletişimi buna bağlı olarak azalmakta ve hayati işlevlerinde bazı aksaklıklar meydana gelmektedir (Yüksel vd., 2020). Yapılan araştırmalar sosyal medyanın olumsuz etkilerine dikkat çekerken olumlu etkilerine de değinmektedir. Sosyal medyada; sınırsız bilgiye (Binark vd., 2009), kolay ve ucuz yoldan (Anderson, 2001; Wilson, vd., 2010), zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın (Hazar, 2011) ulaşılabilir olması bireylere fayda sağlarken; bilinçsizce ve gereğinden fazla kullanımı (Balcı ve Baloğlu, 2018) sosyal medya bağımlılığına sebep olmaktadır.

Sosyal medya kullanımının günümüz şartlarında gittikçe artış göstermesi özellikle ergenlerin bağımlılığa olan eğiliminde fark edilir düzeye ulaşmıştır. Sosyal medya bağımlılığı hem fiziksel hem de ruh sağlığını etkilemekte ayrıyeten bireylerin yaşam doyumlarını olumsuz etkilemektedir.

Yaşam doyumunu, bireyin global hayatı nasıl algıladığı, değerlendirdiği ve öznel iyi oluşun bir parçasıdır (Diener vd., 2013). Bu kavram bireyin yaşamı boyunca, bedensel ve mental sağlığı ile ilgilidir ve mutluluğun temel belirleyici olarak tanımlanabilmektedir (Diener ve Chan, 2011). Bireyin iyi hissetmesi, kendisini ödüllendirmesi, hayatta önemli ve iyi işler yapmış olması yaşam doyumundan kaynaklanmaktadır. Bireyin aile içindeki dinamiğinde ve sosyal çevresindeki ilişkilerinde güçlü olabilmesi, yaşamını nitelikli bir şekilde devam ettirebilmesi ve hoşnut bir kişi olabilmesi için yaşam doyumunun sağlanması gerekmektedir.

Sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasında yapılan çalışmalarda olumlu ve olumsuz yönde ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Sosyal medya bağımlılığının bireylerin yaşam doyumunu konusunda ve hayatlarında köklü sorunlar yaratacağına yönelik sonuçlar bulunmaktadır. Bireylerin sosyal medya bağımlılığı arttıkça yaşam doyumunun arttığı (Srivastava, 2015), sosyal medya bağımlılığı arttıkça yaşam doyumunun azaldığı (Blachnio, Przepiorka ve Pantic, 2016; Balcı ve Koçak, 2017; Longstreet ve Brooks, 2017; Şahin, 2017; Lachmann ve ark., 2018) tespit edilmiştir. Yine bazı çalışmalarda ise sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumunu arasında bir ilişki tespit edilememiştir (Bozoğlan, Demirer ve Şahin, 2013; Hawi ve Samaha, 2016; Söner ve Yılmaz, 2018). Görüleceği üzere literatürde sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiye ilişkin çok farklı bulgular elde edilmiştir. Tüm küresel dünyayı etkileyen sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumunun günümüzde de etkileri görülmektedir. Tüm bu durum göz önüne alındığında sosyal medya bağımlılığının ve yaşam doyumunun ergenlik döneminde incelenmesi gerekli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumunu düzeylerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı yükseköğrenim kurumlarının sağlık bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu çalışmada, belirlenen amaç doğrultusunda korelasyonel desen kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu üniversitelerin Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören 195 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalaması 21,5 olarak bulunmuştur. Sınıf düzeyleri incelendiğinde ise, öğrencilerin %25,1'i 1.sınıfta, %27,7'si 2.sınıfta, %9,7'si 3.sınıfta, %37,4'ü ise 4.sınıfta okumaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerini toplamak için Şahin ve Yağcı (2017) tarafından geliştirilen “*Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği-Yetişkin Formu*” ve Köker (1991) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmış “*Yaşam Doyumu Ölçeği*” kullanılmıştır. Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği alt boyutları ve toplam puan güvenilirlikleri incelendiğinde Sanal Tolerans boyutu için ,80, Sanal İletişim boyutu için ,83, toplam güvenilirlik değeri ise ,88 olarak bulunmuştur. Yaşam Doyum Ölçeği güvenilirlik katsayısı ise ,87 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri analiz edilmeden önce normallik varsayımını sağlayıp sağlamadığını kontrol etmek için çarpıklık ve basıklık katsayıları ve Kolmogorov-Smirnov değerleri incelenmiştir. Kolmogorov-Smirnov değerlerinin tüm boyutlar için ,05 den yüksek olduğu bulunduğu ve normallik varsayımına uyduğu bulunmuştur. Çarpıklık basıklık değerlerinin normallik göstergesi olarak sifıra yakın olması normallik varsayımını sağladığını göstermektedir. Bu sebeple çalışmada verilerin ± 1 arasında olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (George and Mallery, 2016). Ölçeklerden elde edilen puanların yaş ve sosyal medya kullanım süresi bağımsız değişkenlerine göre karşılaştırılması Tek Yönlü Varyans Analizi; sosyal medyada sorun yaşama ve sosyal medyaya önem verme değişkenleri için de Bağımsız Örneklem T Testi kullanılmıştır. Sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için korelasyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği puanlarına ilişkin verilerden elde edilen bulgular bu bölümde ele alınmıştır.

Tablo 1 Yaşa Göre Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçek Boyutları	n	Grup	X̄	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	η ²	p	Fark
Sanal Tolerans	81	18-20 yaş	33,68	Gruplararası	388,34	2	194,16	3,41	,03	,04	A>B A>C
	83	21-22 yaş	30,79	Grup İçi	10932,65	192	56,94				
	31	+23 yaş	30,87	Toplam	11320,99	194					
Sanal İletişim	81	18-20 yaş	22,77	Gruplararası	122,40	2	61,20	1,38	,01	,25	
	83	21-22 yaş	21,56	Grup İçi	8524,77	192	44,40				
	31	+23 yaş	23,70	Toplam	8647,17	194					
Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam	81	18-20 yaş	56,45	Gruplararası	688,55	2	344,27	2,01	,02	,14	
	83	21-22 yaş	52,36	Grup İçi	32964,80	192	171,69				
	31	+23 yaş	54,58	Toplam	33653,35	194					
Yaşam Doyum Toplam	81	18-20 yaş	14,19	Gruplararası	69,38	2	34,69	1,91	,02	,15	
	83	21-22 yaş	15,15	Grup İçi	3481,35	192	18,13				
	31	+23 yaş	13,58	Toplam	3550,73	194					

A=18-20 yaş, B=21-22 yaş, C=+23 yaş

Tablo 1'e göre Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinin sanal tolerans boyutunda alınan puanlar yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir [F(2,192)=3,41; p=,04]. 18-20 yaş ($X̄=33,68$) arasında olanların sanal tolerans puanları 21-22 yaş ($X̄=30,79$) arasında olanlara ve +23 yaş ($X̄=30,87$) olanlara göre daha yüksektir. Ölçeğin sanal iletişim boyutunda ve toplamında ise anlamlı bir fark görülmemiştir. Yaşam Doyum Ölçeği puanları incelendiğinde de yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır [F(2,192)=1,91; p=,15].

Tablo 2 Sosyal Medya Kullanım Süresine Göre Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçek Boyutları	n	Grup	X̄	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	η ²	p	Fark
Sanal Tolerans	10	1 saat. az	25,00	Gruplararası	2379,76	3	793,25	16,95	,21	,00	C>A
	85	1-3 saat	29,10	Grup İçi	8941,23	191	46,81				C>B
	80	4-6 saat	34,51	Toplam	11320,99	194					D>A
	20	+7 saat	37,80								D>B
Sanal İletişim	10	1 saat. az	17,10	Gruplararası	742,17	3	247,39	5,98	,09	,00	C>A
	85	1-3 saat	21,02	Grup İçi	7905,00	191	41,38				C>B
	80	4-6 saat	24,22	Toplam	8647,17	194					D>A
	20	+7 saat	23,70								D>B

Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam	10	1 saat. az	42,10	Gruplararası	5576,39	3	1858,79	12,64 ,17 ,00	C>A
	85	1-3 saat	50,12	Grup İçi	28076,96	191	147,00		C>B
	80	4-6 saat	58,73	Toplam	33653,35	194			D>A
	20	+7 saat	61,50						D>B
Yaşam Doyum Toplam	10	1 saat. az	16,00	Gruplararası	484,75	3	161,58	10,06 ,14 ,00	A>D
	85	1-3 saat	15,60	Grup İçi	3065,98	191	16,05		B>D
	80	4-6 saat	14,21	Toplam	3550,73	194			C>D
	20	+7 saat	10,30						

A=1 saatten az, B=1-3 saat arası, C=4-6 saat arası, D=7 saatten fazla

Tablo 2'ye göre Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinin sanal tolerans boyutunda alınan puanlar sosyal medyada geçirilen süreye göre anlamlı farklılık göstermektedir [F(3,191)=16,95; p<,001]. 4-6 saat (\bar{X} =34,51) arasında ve 7 saat üzerinde (\bar{X} =37,80) zaman geçirenlerin sanal tolerans puanları 1 saatten az (\bar{X} =25,00) ve 1-3 saat (\bar{X} =29,10) arasında zaman geçirenlere göre daha yüksektir. Ölçeğin sanal iletişim boyutunda da benzer şekilde 4-6 saat (\bar{X} =24,22) arasında ve 7 saat üzerinde (\bar{X} =23,70) zaman geçirenlerin puanları 1 saatten az (\bar{X} =17,10) ve 1-3 saat (\bar{X} =21,02) arasında zaman geçirenlere göre daha yüksektir [F(3,191)=5,98; p<,001]. Ölçeğin toplam puanındaki benzer sonuçlar da dikkate alındığında sosyal medyada 3 saatten fazla zaman geçirenlerin bağımlılık düzeyleri daha yüksektir [F(3,191)=12,64; p<,001]. Yaşam Doyum Ölçeği puanları incelendiğinde de sosyal medyayı 1 saatten az (\bar{X} =16,00), 1-3 saat arasında (\bar{X} =15,60), 4-6 saat arasında (\bar{X} =14,21) kullananların 7 saatten fazla (\bar{X} =10,30) kullananlara göre yaşam doyumları yüksektir [F(3,191)=10,06; p<,001].

Tablo 3 Sosyal Medyada Sorun Yaşamaya Göre Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği Puanlarına İlişkin T Testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Sosyal Medya Sorun	n	\bar{X}	t	sd	η^2	p
Sanal Tolerans	Evet	131	33,38	3,74	193	,07	,00
	Hayır	64	29,17				
Sanal İletişim	Evet	131	23,13	2,19	193	,02	,03
	Hayır	64	20,92				
Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam	Evet	131	56,52	3,28	193	,05	,00
	Hayır	64	50,09				
Yaşam Doyum Toplam	Evet	131	14,04	-2,17	193	,02	,03
	Hayır	64	15,45				

Tablo 3 incelendiğinde sanal tolerans boyutunda sosyal medyada sorun yaşayanların (\bar{X} =33,38) ortalaması yaşamayanlara (\bar{X} =29,17) göre daha yüksektir [t(193)=3,74; p<,001]. Sanal iletişim boyutunda da sorun yaşayanların (\bar{X} =23,13) ortalaması yaşamayanlardan (\bar{X} =20,92) anlamlı

derecede yüksek bulunmuştur [$t(193)=2,19$; $p=,03$]. Alt boyutlarda olduğu gibi sosyal medyada sorun yaşayanların bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir [$t(193)=3,28$; $p<,001$]. Yaşam doyumları incelendiğinde sosyal medya da sorun yaşamayanların yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(193)=-2,17$; $p=,03$].

Tablo 4 Sosyal Medyaya Önem Vermeye Göre Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeği Puanlarına İlişkin T Testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Sosyal Medya Önem	n	\bar{X}	t	sd	η^2	p
Sanal Tolerans	Evet	117	34,19	5,23	193	,12	,00
	Hayır	78	28,71				
Sanal İletişim	Evet	117	23,92	4,02	193	,08	,00
	Hayır	78	20,14				
Sosyal Medya Bağımlılığı Toplam	Evet	117	58,11	5,11	193	,12	,00
	Hayır	78	48,85				
Yaşam Doyum Toplam	Evet	117	14,14	-1,45	193	,01	,15
	Hayır	78	15,05				

Tablo 4 incelendiğinde sanal tolerans boyutunda sosyal medyaya önem verenlerin ($\bar{X} =34,19$) ortalaması vermeyenlere ($\bar{X} =28,71$) göre daha yüksektir [$t(193)=5,23$; $p<,001$]. Sanal iletişim boyutunda da önem verenlerin ($\bar{X} =23,92$) ortalaması önem vermeyenlerden ($\bar{X} =20,14$) anlamlı derecede yüksek bulunmuştur [$t(193)=4,02$; $p<,001$]. Toplam puan incelendiğinde sosyal medyaya önem verenlerin bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir [$t(193)=5,11$; $p<,001$]. Yaşam doyumları incelendiğinde sosyal medyaya önem verme durumuna göre farklılaşmadığı bulunmuştur [$t(193)=-1,45$; $p=,15$].

Tablo 5 Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yaşam Doyumu Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Boyutlar	1.	2.	3.	4.
1. Sanal Tolerans	1.00	0,69**	0,93**	-0,18*
2. Sanal İletişim		1.00	0,91**	-0,11
3. SMB Toplam			1.00	-0,16*
4. Yaşam Doyum Toplam				1.00

** $p<,01$, * $p<,05$

Tablo 5'e göre sanal tolerans ($r=-,18$, $p<,05$) ve sosyal medya bağımlılığı ($r=-,16$, $p<,05$), yaşam doyumunu arasında düşük düzeyde negatif bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin sosyal medya bağımlılıkları arttıkça yaşam doyumlarının azaldığı görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada sanal tolerans boyutunda 20 yaşın altındaki öğrencilerin bağımlılık puanlarının

daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu durum daha genç olan öğrencilerin gündelik hayattan daha fazla uzaklaşarak sosyal medyaya karşı bir tolerans geliştirdiğini göstermektedir. Yaşam doyumları ise yaşa göre farklılık göstermemektedir. Yaş ile sosyal medya arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda ters yönlü bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Yaş azaldıkça sosyal medya bağımlılık düzeyi artmaktadır (Andreassen vd., 2017). Başka bir çalışmada ise Zaw ve Azenal (2021) yaşın cinsiyete göre daha etkili bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Ancak ergenlerle yapılan başka bir çalışmada sosyal medya bağımlılığı orta düzeyde ve kızlarda daha yüksek olduğu bulunmuştur (Güney ve Taştepe, 2020). Bununla birlikte farklı bakış açısı sunan çalışmalar incelendiğinde Mutlu ve arkadaşları (2022) tarafından yürütülen çalışma gençlerin ve yaşlıların sosyal medya bağımlılık düzeyinin orta yaş insanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu durum yaş ve sosyal medya bağımlılığı arasında farklı bir formasyon ortaya koymaktadır. Araştırmalar genel olarak ters yönlü doğrusal bir ilişki ortaya koysa da bazı çalışmalarda ortaya çıkan nüanslar yaş dışında etkili olabilecek diğer faktörlerinde dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Benzer şekilde yaşam doyumu ile yaş arasında bu çalışmada bir ilişki bulunamamış olsa da alan yazında sıklıkla U formatında bir ilişkiden söz edilir. Bu durum yaşam doyumunun erken yıllarda ve yaşlılıkta yüksek olduğu, orta yaşlarda ise düşük olduğunu anlamına gelmektedir (An vd., 2020; Blanchflower, 2020). Ancak bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için yaş ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi etkileyen aracı değişkenlerinde dikkate alınması gerekmektedir. Bu ilişkiyi etkileyen faktörler arasında gelir durumu, sosyal birikim ve sağlık durumu gibi değişkenler yer almaktadır (Lee ve Bae, 2022).

Araştırmanın bulgularında sosyal medyayı 4 saatten fazla kullanan öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarının daha az kullananlara göre daha yüksek olduğu yer almaktadır. Yaşam doyumları incelendiğinde ise 7 saatten az sosyal medya kullananların yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kullanım süresi ve sosyal medya bağımlılığı arasında alan yazında güçlü bir ilişki ortaya konmaktadır (Dailey vd., 2020). Ergenlerle yürütülen çalışmada ortalama kullanım süresinin yüksek olması ile bağımlılık düzeyi arasında bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Zurafa ve Dewi, 2021). Bu durumu üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmalarda desteklemektedir. Sosyal medyada geçirilen süre bağımlılık ile pozitif bir ilişki ortaya koymaktadır (Yeşilyurt ve Turhan, 2020). Sosyal medyayı aşırı düzeyde kullanım yaşamın diğer boyutlarında da aksamalara neden olmaktadır. Sosyal medyanın kendimizi ifade etmek için sahip olduğu yapısı düşük benlik saygısına sahip bireylerin daha sık kullanmasına neden olmaktadır (Andreassen vd., 2017). Ancak sosyal medyada geçirilen süre arttıkça kişinin yaptığı sosyal karşılaştırmalarda artabilir ve bu durum yaşam memnuniyetsizliğini de beraberinde getirebilir (Natalia ve Agustina, 2021).

Bununla birlikte özellikle ergenlik yıllarında aşırı sosyal medya kullanımı uyku düzeyi, depresyon ve anksiyete aracılığı ile yaşam doyumunu olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir (Aldahash vd., 2018). Bu görüşlerin aksine öz denetimi yüksek bireylerin sosyal medyayı ilişki ağını genişletmek için kullanması ile yaşam doyumunu ve refahını olumlu etkileyebileceği de belirtilmektedir (Hofmann vd., 2013). Bu durum kullanım süresiyle beraber başta kullanım amacı olmak üzere, bireysel niteliklerin ve temel ihtiyaçların aksatılıp aksatılmamasının da önemli olduğunu göstermektedir. Sosyal medya ile ilgili daha sık sorun yaşayanların sosyal medya bağımlılıkları yüksek iken yaşam doyumları da düşüktür. Benzer şekilde sosyal medyaya önem verenlerinde bağımlılık düzeyleri yüksektir ancak yaşam doyumları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık yoktur. Özellikle daha sık sosyal medya kullananların sosyal medya da yaşadığı olumsuz deneyimlerin düşük benlik algısı ve öz yeterlilik ile olan ilişkisi yaşam memnuniyetini olumsuz etkilemektedir (Abdouh vd., 2023).

Sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiye bakıldığında ise sanal iletişim boyutu ile anlamlı bir ilişki olmasa da yaşam doyumları düşük olan öğrencilerin günlük hayatında uzak kaldığı etkinin aynısını elde edebilmek için sosyal medya kullanım dozunu arttırmaktadır. Bu durum sanal tolerans ve yaşam doyumunu arasında zıt yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. Sanal toleransın etkisi ile sosyal medya bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasında zıt yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal medya bağımlılığı arttıkça yaşam doyumunu azalmaktadır. Yılmaz ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan çalışmada da benzer şekilde internet bağımlılığı arttıkça depresyon düzeyinin de yükseldiği bulunmuştur. Bununla birlikte Koçak ve diğerleri (2021) araştırmalarında yaşam memnuniyetinin yükseldikçe sosyal medya bağımlılığının düştüğünü vurgulamıştır. Ayrıca, Ayyıldız ve Şahin (2022) de daha düşük yaşam memnuniyetinin sosyal medya bağımlılığı ile doğrudan bir ilişki içerisinde olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar araştırma sonuçları genel olarak aralarında negatif korelasyon olduğunu gösterse de Hawi ve Samaha (2016)'nın çalışmalarında olduğu gibi doğrudan bir ilişki bulunamayan araştırmalarda bulunmaktadır. Bu durum yaşam doyumunu ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek aracı değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Daha kapsamlı araştırmalarda bu ilişkiyi etkileyen aracı değişkenler ortaya konulursa daha kapsamlı bir ilişki analizi oluşturulabilir. Bu sayede sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumunu üzerindeki olumsuz etkileri daha kolay ve sistematik yollar ile azaltılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdough, I., Aboalshamat, K., Alzhrani, A., Badri, H., Quronfulah, B., Mahmoud, M., ... & Badawoud, A. (2023). The influence of smartphone addiction, social media addiction and sleep quality on satisfaction with life among health care professionals in Saudi Arabia. *Medical Science*, 27(132), 1-9. <https://doi.org/10.54905/disssi/v27i132/e112ms2824>
- Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 405-421. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.379886>.
- Aldahash, F., Alasmari, S., Alnomsi, S., Alshehri, A., Alharthi, N., Aloufi, A., ... & Mirghani, H. (2018). Relationship of body mass index to sleep duration, and current smoking among medical students in tabuk city, saudi arabia. *Electronic Physician*, 10(9), 7273-7278. <https://doi.org/10.19082/7273>
- An, H., Chen, W., Wang, C., Yang, H., Huang, W., & Fan, S. (2020). The relationships between physical activity and life satisfaction and happiness among young, middle-aged, and older adults. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 4817. <https://doi.org/10.3390/ijerph17134817>
- Anderson, K. J. (2001). Internet use among college students: An exploratory study. *Journal of American College Health*, 50, 21-26.
- Andreassen, C. S (2012). Development of a facebook addiction scale. *Psychological Reports*, 110(2), 501-517.
- Andreassen, C., Pallesen, S., & Griffiths, M. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64, 287-293. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Aydın, İ. E. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımları üzerine bir araştırma: Anadolu Üniversitesi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 373-386.
- Ayyıldız, F. & Şahin, G. (2022). Effect of social media addiction on eating behavior, body weight and life satisfaction during pandemic period. *British Food Journal*, 124(9), 2980-2992. <https://doi.org/10.1108/bfj-01-2022-0018>
- Balcı, Ş. & Koçak, M. C. (2017). *Sosyal medya kullanımı ile yaşam doyumunu arasındaki ilişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma*, 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 34-45.
- Balcı, Ş., & Baloğlu, E. (2018). Sosyal medya bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişki: Üniversite Gençliği Üzerine Bir Saha Araştırması. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* (29), 209-234. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.500860>.
- Binark, M, Bayraktutan-Sütcü, G. & Buçakcı, F. (2009). İnternet kafelerde gençlerin oyun oynama pratikleri: ankara mikro ölçeğinde etnografik alan çalışmasının bulgularının değerlendirilmesi ve yeni medya okuryazarlığı önerisi, dijital oyun rehberi: Oyun Tasarımı, Türler ve Oyuncu (187-224). İstanbul: Kalkedon.

- Blachnio, A., Przepiorka, A., & Pantic, I. (2016). Association between Facebook addiction, self-esteem and life satisfaction: A cross-sectional study. *Computers in Human Behavior*, 55, 701-705.
- Blanchflower, D. (2020). Is happiness u-shaped everywhere? age and subjective well-being in 145 countries. *Journal of Population Economics*, 34(2), 575-624. <https://doi.org/10.1007/s00148-020-00797-z>
- Bozoğlan, B., Demirer, V., & Şahin, I. (2013). Loneliness, self-esteem, and life satisfaction as predictors of Internet addiction: A cross-sectional study among Turkish university students. *Scandinavian journal of psychology*, 54(4), 313- 319.
- Dailey, S., Howard, K., Roming, S., Ceballos, N., & Grimes, T. (2020). A biopsychosocial approach to understanding social media addiction. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(2), 158-167. <https://doi.org/10.1002/hbe2.182>
- Diener E, Inglehart R, Tay L. (2013). Theory and validity of life satisfaction scales. *Soc Indic Res*, 112, 497-527.
- Diener, E., & Chan, M. Y. (2011). Happy people live longer: Subjective well-being contributes to health and longevity. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 3, 1-43. doi:10.1111/j.1758-0854.2010.01045.x.
- Doğrusever, C. (2021). Ergenlerin Sosyal medya bağımlılık düzeylerinin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 23-42. <https://doi.org/10.18037/ausbd.902542>.
- Durmaz, M. (2019). *Üniversite öğrencilerinde internet kullanımı ile yalnızlık ve romantik ilişki doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Kıbrıs.
- Güney, M., & Taştepe, T. (2020). Ergenlerde sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılığı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 183-190.
- Gür, S., Bakırcı, Ö., Karabaş, B., Bayoğlu, F. & Atli, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının akademik erteleme davranışları üzerindeki etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 68-77.
- Hawi, N. & Samaha, M. (2016). The relations among social media addiction, self-esteem, and life satisfaction in university students. *Social Science Computer Review*, 35(5), 576-586. <https://doi.org/10.1177/0894439316660340>
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (32): 151-175.
- Hofmann, W., Luhmann, M., Fisher, R., Vohs, K., & Baumeister, R. (2013). Yes, but are they happy? effects of trait self-control on affective well-being and life satisfaction. *Journal of Personality*, 82(4), 265-277. <https://doi.org/10.1111/jopy.12050>
- Kim, C., G., June, K., J., & Song, R. (2003). Effects of a health-promotion program on cardiovascular risk factors, health behaviors, and life satisfaction in institutionalized elderly women. *International journal of nursing studies*, 40(4), 375-381.
- Koçak, O., İlme, E., & Younis, M. (2021). Mediating role of satisfaction with life in

- the effect of self-esteem and education on social media addiction in Turkey. *Sustainability*, 13(16), 9097. <https://doi.org/10.3390/su13169097>
- Kuss, D.J. & Griffiths, M.D. (2011). Online social networking and addiction – A review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(9), 3528-3552.
- Lachmann, B., Sindermann, C., Sariyska, R. Y., Luo, R., Melchers, M. C., Becker, B., Cooper, A. & Montag, C. (2018). The role of empathy and life satisfaction in internet and smartphone use disorder. *Frontiers in psychology*, 9, 398
- Lee, J. & Bae, S. (2022). The relationship between social capital, the happiness of others, and the happiness of korean adults: a national sample study. *Psychiatry Investigation*, 19(11), 958-964. <https://doi.org/10.30773/pi.2022.0050>
- Longstreet, P., & Brooks, S. (2017). Life satisfaction: A key to managing internet & social media addiction. *Technology in Society*, 50, 73-77.
- Mutlu, H., Sine, R., & Sarı, G. (2022). Akademisyenlerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir saha araştırması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Konuralp Tıp Dergisi*, 14(2), 344-356. <https://doi.org/10.18521/ktd.1088492>
- Natalia, N., & Agustina, A. (2021). *The differences in social comparison of adolescent girls during the covid-19 pandemic in terms of the duration of instagram social media use*. In International Conference on Economics, Business, Social, and Humanities (ICEBSH 2021) (pp. 1285-1289). Atlantis Press.
- Söner, O., & Yılmaz, O. (2020). Ergenlerin Sosyal Medya Beğenilmeme Korkularının Yordayıcısı Olarak Benlik Saygısı ve Benlik Tasarımı. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 4(7), 51-68. <https://doi.org/10.31461/ybpd.685566>
- Srivastava, A. (2015). The Effect of Facebook Use on Life Satisfaction and Subjective Happiness of College Students. *The International Journal of Indian Psychology*, 2 (4), s. 204-216
- Şahin, C. (2017). The Predictive Level of Social Media Addiction for Life Satisfaction: A Study on University Students. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 16(4), 120-125
- Tutgun Ünal, A. (2015). *Sosyal medya bağımlılığı: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tutgun-Ünal, A. (2020). Social media addiction of new media and journalism students. *TOJET: The Turkish Online of Educational Technology*, 19(2), 1-12.
- Wilson, K., Fornasier, S., & White, K. M. (2010). Psychological Predictors of Young Adults' Use of Social Networking Sites. *CyberPsychology, Behavior and Social Networking*, 13(2), 173-177.
- Yeşilyurt, F. & Turhan, N. (2020). Prediction of the time spent on instagram by social media addiction and life satisfaction. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 15(2), 208-219. <https://doi.org/10.18844/cjes.v15i2.4592>

- Yılmaz, A., Kar, A., Kaya, M. & Kandemir Türe, A. (2022). İnternet bağımlılığı ve depresyon ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(1), 113-131. <https://doi.org/10.22139/jobs.1036995>
- Yüksel, R., Kocairi, C., Arslantaş, H. ve Söylemez, B. (2020). Ergenlerde internet bağımlılığını etkileyen faktörler. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 19-28.
- Zaw, C. & Azenal, N. (2021). Association between social media addiction and mental health among international islamic university malaysia (iium) undergraduate nursing students. *International Journal of Care Scholars*, 4(Suppl), 32-39. <https://doi.org/10.31436/ijcs.v4isuppl.216>
- Zurafa, Z. & Dewi, F. (2021). Social-media addiction among late adolescents: self-esteem and narcissism as predictor. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* (570), 1444-1449. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.210805.227>

Bölüm 7

KÖYLERDE YAŞAYAN ENGELLİ BİREYLERİN YAŞAM KALİTESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLERİN ARAŞTIRILMASI: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ¹

Kamer KARAARASLAN²

Behiye ALTIN³

1 Bu çalışma 1919B012205218 başvuru numaralı TÜBİTAK 2209 projesinden türetilmiştir
2 Öğrenci Kamer KARAARASLAN, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat Meslek Yüksekokulu
3 Öğr.Gör. Behiye ALTIN, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat Meslek Yüksekokulu,
ORCID: 0000-0003-0633-9139

1. Giriş

Bireyin, biyolojik ve fiziksel eksiklikleri veya farklı yönleri olarak ifade edilen engelli kavramı, günümüzde engelli bireyin kendisi ve diğer bireylerle kurduğu ilişkiler dikkate alınarak sosyo-kültürel bağlamda yeniden tanımlanmaktadır (Su, 2016). Günümüzde yaşanan her birey bir engelli adaydır. Engelli bireyler toplumun her kesiminde ve her yaşta bulunmaktadır. Bu bireyler doğuştan ya da hayatlarını devam ettirdikleri sırada geçirdikleri hastalıklar, kazalar vb. sorunlar doğrultusunda vücudunun bazı bölümlerini çok az ya da tamamen kullanamamaktadırlar. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yayınladığı raporda, dünya üzerinde bir milyarı aşkın insanın farklı pek çok farklı engellilik türü ile yaşadığı ve bu insanlardan 200 milyondan fazlasının “şiddetli engellilik” sınıfında olduğu belirtilmektedir. Büyük şehirlerde şehirlerde engelli bireyler için bazı çözümler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları rehabilitasyon merkezleri, görme engelliler için akıllı kaldırımlar, park alanları vb. uygulamalar bulunmaktadır. Fakat köyde yaşayan engelliler için çok az çalışmalar mevcuttur. Köy hayatının, şehir hayatından çok daha zor olmasından dolayı da engelli bireyler oldukça zorlanmaktadırlar. Yapılan bu araştırmanın amacı, köylerde yaşayan engelli bireylerin yaşam kalitelerinin önündeki engellerin araştırılması ve engellerin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi ve sosyal politik ve ailevi nedenlerin medeni durumlarına etkisinin belirlenmesi, engelli bireylere yönelik yasal düzenlemeler hakkındaki farkındalık düzeylerinin ölçülmesi, engelli olmalarından dolayı hangi sosyal aktivitelerden yoksun kaldıkları ve sosyo politik düzenlemelerin aile içi ilişkilerine etkilerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca köydeki yaşamlarını birazcık kolaylaştırmak amacıyla yapılan bir çalışmadır. Bu amaç doğrultusunda Yozgat İli, Sorgun İlçesine bağlı 20 köyde yaşayan 81 engelli birey üzerinde yüz yüze anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilecektir. Analiz aşamasında, T-Testi, Anova, Korelasyon ve Regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen anket sonuçlarına göre Yozgat ili kırsal alanlardaki engelli bireyler için görüşmeler bireylerin ihtiyaçları tespit edilmiş ve onlara yardım yapılacağı mercilere başvuru yapılması hedeflenmiştir.

2. Literatür Taraması

Su ve Sağlam (2020), tarafından yapılan bir çalışmada, bireyin engellilik durumunun sahip olduğu sosyal ve kültürel ortama göre farklılık gösterebilmektedir. Buna göre bireyin köyde yaşaması ile kentte ve hatta kentin hangi mahallesinde yaşadığı onun sosyal engellenmelerle karşılaşmasında belirleyici olabildiği ifade edilmektedir. çalışmadan elde edilen diğer sonuçlara göre, engelli bireylerin ihtiyaçlarının yaşam alanlarının niteliklerine göre şekillendiği belirtilmektedir. Bu durumda köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal hak ve hizmetlere erişimde dezavantajlı konuma

geldiği belirtilmektedir. Ayrıca köyde yaşayan engelli bireylerin ‘acıma’, ‘dışlanma’, ‘alay edilme’ gibi olumsuz tepkilere ve kültürel kavramlara maruz kaldığı belirtilmektedir.

Genç ve Çat (2013) tarafından engelli bireylerin; sosyo-kültürel, ekonomik, eğitim ve sağlık sorunlarının ve bu sorunlara karşı alınabilecek tedbirler üzerine yapılan bir araştırmadan elde edilen bulgulara göre, engellilerin topluma etkin katılması, fiziksel, sosyal, ekonomik ve davranışsal engellerin önlenmesi, engelli bireye ve ailesine devletin desteğinin belirlenmesi ve psiko-sosyal destek hizmetinin arttırılması için gereken önemin verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca engelli bireylerin ve ailelerin yapılan ekonomik yardımlardan yararlanıyor olmasının, onların sağlıklı bir yaşam sürmesi ve mutlu olması için yeterli olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca engelli bireylerin sosyal hayata katılmak istediği ve toplumun diğer bireyleri tarafından değer görmek istediği belirtilmektedir.

Nerse (2020), tarafından yapılan bir araştırmada, kırsal alandaki engelli bireylerin mevcut durumunu ortaya çıkaracak, engelli bireyin, sorunlarını ve durumlarını farklı bileşenlerle tartışıldığı ifade edilmektedir. Buna göre kırsal alandaki engelli bireylerin eğitimleri, istihdamları, medeni durumları, duygusal problemleri, engellilere yönelik sosyal düzenlemeleri ve aile algısı ile toplumsal aktivitelere katılım durumlarına ilişkin değişkenlere yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların medeni durumları ile toplumsal yaşama katılımları arasındaki ilişkiye olduğu sonucu ulaşılmıştır. Kırsal alanda yaşayan engelli bireylerin sosyal durumları, ekonomik durumları ve diğer ilişkileri arasında olumsuz ilişki olduğu ifade edilmektedir.

Genç (2015), tarafından yapılan araştırmada, engelli bireylerin diğer bireylere oranla daha fazla olumsuz sağlık koşullarına, daha düşük eğitim başarı düzeyine ve iktisadi katılım düzeyine, bunun yanı sıra daha fazla yoksulluk oranlarına sahip olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle engelli bireylerin topluma daha etkin katılmasının sağlanması; fiziki, sosyal, ekonomik ve davranışsal engellerin azaltılması veya önlenmesi, engelli bireyin kendine ve ailesine devletin vereceği desteğin belirlenmesi ve psiko-sosyal destek hizmetlerinin arttırılmasına önem verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Su (2016) tarafından yapılan bir araştırmadan elde edilen bulgulara göre, engelli bireylerin ihtiyaçlarının yaşadığı mekânın özelliklerine göre şekillenebildiği ifade edilmektedir. Bu durumun köylerde yaşayan engelli bireylerin sosyal hak ve hizmetlere ulaşmada dezavantajlı olmasına neden olduğu belirtilmektedir. Ayrıca köyde yaşayan engelli bireylerin ‘acıma’, ‘dışlanma’, ‘alay edilme’ gibi olumsuz kültürel tanımlamalara maruz kaldığı ifade edilmektedir.

Beşiri (2009) tarafında yapılan araştırmada, göre kırsal alanda engelli birey olmanın “etiketlenme” ve “yoksul” olma haliyle özdeşleştirildiği belirtilmektedir. engelli bireylerin, günlük hayatlarını dar bir çevrede ve alanda sürdürmelerinin, sosyal ilişki ağlarını da sınırlandırdığı belirtilmektedir. Bu durumun engelli bireylerin sosyal etkileşimlerinin büyük bir bölümünü hane içindeki aile fertleriyle gerçekleştirmelerine neden olduğu ifade edilmektedir. Engelli bireylerin çevre etkileşimlerinin ise bireyin engel durumuna, kırsal alanın fiziki yapısına veya engelli bireylere olan bakış açılarına göre değiştiği belirtilmiştir. Diğer sonuçlara bakıldığında, engelli bireyin birine kısmen veya tam bağımlı olması durumunun engelli birey için muhtaçlık durumu olarak algılandığı ifade edilmektedir. Fiziksel bakım konusunda engelli bireyle ilgilenen muhakkak bir ebeveyn olduğu ve bu durumun genellikle engelli bireyin kendini yük olarak görmesine neden olduğu belirtilmiştir. Kırsal hayatın getirdiği dezavantajlarla birlikte, kırsal yaşamı benimseyen engelli bireyin yaşamının neredeyse tamamını burada geçirdiğinden şehirde yaşamının engelli birey ve ailesi tarafından pek de arzu edilmeyen bir durum olduğu ifade edilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) hazırladığı rapora göre; dünyada bir milyardan fazla insanın engelliliğin herhangi bir türü ile yaşamak zorunda olduğu ve bu insanların yaklaşık 200 milyon “şiddetli engellilik” sınıfında yer aldığı belirtilmektedir. “Dünya Sağlık Örgütü kuadripleji (Her iki kol ve bacağın felçli olması), şiddetli depresyon veya körlük gibi durumlara denk düşen engellilik kategorisini şiddetli engellilik olarak tanımlamıştır”. DSÖ'nün 40 yıl önce yapmış olduğu dünyadaki engelli bireylerin sayısının toplam nüfusa oranı tahmini % 10 iken, günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık % 15 inin engelliliğin herhangi bir türü ile yaşamak zorunda olduğu ifade edilmektedir. Bu artışla birlikte engelli bireylerin sunulan sağlık hizmetinden, bakım, tedavi ve eğitim masraflarından dolayı hem aile üyelerinin ekonomik sıkıntı yaşamasına neden olacağı hem de ülkenin sağlık harcamalarının da artacağı tahmin edilmektedir. Bütün bu durumlar dikkate alındığında engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştıracak politikaların geliştirilmesi için bu alanda çalışmalar yapmak ve engelli bireylerin sorunlarına çözüm önerilere geliştirmek önem arz etmektedir (Merey ve Karabacak, 2012). Yapılan bu araştırmada da temel amaç köyde yaşayan engelli bireylerin, köylerde yaşayan engelli bireylerin yaşam kalitelerinin önündeki engellerin araştırılması ve engellerin ortadan kaldırılması veya en aza indirgenmesi, sosyo-politik, kültürel ve ailevi nedenlerin medeni durumlarına etkisinin belirlenmesi, engelli bireylere yönelik yasal düzenlemeler hakkındaki farkındalık düzeylerinin ölçülmesi, engelli olmalarından dolayı hangi sosyal aktivitelerden yoksun kaldıkları ve sosyo politik düzenlemelerin aile içi ilişkilerine etkilerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca köydeki yaşamlarını birazcık kolaylaştırmak amacıyla yapılan bir çalışmadır.

Literatürden yola çıkılarak oluşturulan araştırma hipotezleri:

H1. Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri yaşlarına göre farklılık gösterir.

H2: Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri cinsiyetlerine göre farklılık gösterir.

H3: Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri medeni durumlarına göre farklılık gösterir

H4. Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri gelir durumlarına göre farklılık gösterir.

H5. Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri çalışma durumlarına göre farklılık gösterir.

H6. Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri mesleklerine göre farklılık gösterir.

H7. Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri eğitim durumlarına göre farklılık gösterir.

3. Yöntem

Yapılan bu araştırmanın amacı, köylerde yaşayan engelli bireylerin yaşam kalitelerinin önündeki engellerin araştırılması ve engellerin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Engelli bireylerin gözünde engelli olmanın ne olduğunu, sosyal ilişkilerini, hangi sorunlarla karşılaştıklarını, hangi kültürel tanımlamalarla ve etkilenmelerle karşılaştığı, engelli bireylere göre köyde ve kentte yaşamın avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Kırsal alanda hayatlarını birazcık kolaylaştırmak maksadıyla yapılan bir çalışmadır. Köylerdeki engelli bireylerin günlük yaşantılarını daha iyi idame ettirebilmeleri için gerekli kurumlara anketler sonucu başvurular yapılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda köylerde yaşayan engelli bireylerin yaşam kalitelerinin önündeki engellerin araştırılması ve engellerin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Kırsal alanda hayatlarını birazcık kolaylaştırmak maksadıyla yapılan bir çalışmadır. Bu amaç doğrultusunda Yozgat İli Sorgun ilçesine bağlı 20 köyde yaşayan engelli bireylerin tamamına ulaşılarak 81 engelli bireye yüz yüze anket uygulanmıştır. Anket uygulaması araştırmacılar tarafından bizzat yapılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formunda yer alan sorular Nerse (2020), tarafından yapılan “Kırsal Alandaki Engellilerin Sorunları ve Etkileşim Farklılıklar” konulu bir araştırmadan uyarlanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz

edilmiştir. Analiz aşamasında, verilerin analize uygunluğunu test etmek için kayıp değer analizi(Missing Value), uç değer analizi(outlier) güvenilirlik analizi (Cronbach Alfa), ve normal dağılıma uygunluğu test etmek için basıklık, çarpıklık ve normallik testlerine yer verilmiştir. Değişkenler arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını test etmek için T-Testi, Anova, Mann Whitney U ve Kruskall Wallis. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri test etmek için Korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen anket sonuçlarına göre Yozgat ilinin köylerinde engelli bireylerin yaşam kalitesinin önündeki engellerinin nedenleri, sonuçları ve çözüm önerileri üzerinde durulması amaçlanmıştır

4. Bulgular

Araştırmanın bulgular bölümünde örneklem grubundan elde edilen verilerin analiz sonuçlarına ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Yapılan analizler sonucunda verilerin normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir. Bu nedenle yorumlayıcı istatistik değerlerinden Mann Whitney U ve Kruskall Wallis analizi ile spearman korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmektedir. Ayrıca tanımlayıcı istatistik değerlerinde ait frekans tablolarına yer verilmektedir.

4.1. Tanımlayıcı İstatistik Analizleri ve Sonuçları

Tanımlayıcı istatistik değerlerinde, örneklem grubundan elde edilen verilerin yüzde frekans dağılımlarına ilişkin analiz sonuçları ve frekans tablolarına yer verilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Yaş	Sayı	Yüzde	Meslek	Sayı	Yüzde
0-18 Yaş	18	22,2	Öğrenci	13	16
19-29 Yaş	22	27,2	Çiftçi	9	11,1
30-40 Yaş	13	16	Serbest Meslek	17	21
41-50 Yaş	8	9,9	Memur	2	2,5
51 Yaş ve Üzeri	20	24,7	Diğer	40	49,4
Total	81	100,0	Total	81	100,0
Gelir Düzeyi	Sayı	Yüzde	Eğitim Düzeyi	Sayı	Yüzde
0-11450 TL	69	85,2	Gitmedi	17	21
11451-16000 TL	10	12,3	Bıraktı	5	6,2
16001-21000 TL	1	1,2	İlköğretim	42	51,9
21001 ve üzeri	1	1,2	Lise	15	18,5
Total	81	100	Üniversite	1	1,2
Cinsiyet	Sayı	Yüzde	Y.Lisans ve Üstü	1	1,2
Erkek	47	58	Total	81	100,0
Kadın	34	42	Medeni Durum	Sayı	Yüzde
Total	81	100,0	Evli	39	48,1

Çalışma Durumu	Sayı	Yüzde	Bekar	42	51,9
Çalışıyor	4	4,9	Total	81	100,0
Çalışmıyor	77	95,1			
Total	81	100			

Tablo 1’de yer alan bulgulara göre katılımcıların çoğunlukla % 27,2 ile 19-29 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Meslek gruplarının dağılımına bakıldığında %49,4 ünün öğrencilik, çiftçilik, memur ve serbest dışında bir mesleğe sahip oldukları görülmektedir. Gelir düzeyine bakıldığında %85,2 ile 0-11450 TL aralığında gelire sahip oldukları görülmektedir. Eğitim düzeyine ilişkin bulgulara bakıldığında %51,9 unun inin ilköğretim mezunu oldukları görülmektedir. Medeni durumlarına göre %48,1’i evli, %51,9 ’u bekarıdır. Cinsiyet dağılımlarına göre %58’ erkek %42’ si kadındır. Çalışma durumlarının dağılımlarına bakıldığında %95,1 ’inin çalışmadığı görülmektedir.

Tablo 2: Araştırmanın Yürütüldüğü Köylerin Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Köy adı	Sayı	Yüzde
Araplı	29	35,8
Doğankent	2	2,5
Caferli	1	1,2
Kayakışla	1	1,2
Bahadın	4	4,9
Çavuşlu	2	2,5
Kepiççe	1	1,2
Çötelli	2	2,5
Yaycılar	2	2,5
Merkez	5	6,2
Karakız	2	2,5
Faraşlı	2	2,5
Hoşumlu	2	2,5
Karaburun	2	2,5
Başpınar	3	3,7
Çiğdemli	9	11,1
Altınsu	4	4,9
Gökdere	4	4,9
Ahmet Fakılı	4	4,9
Total	81	100,0

Tablo 2’de araştırmanın yürütüldüğü Yozgat İli Sorgun ilçesine bağlı 20 köyün adı ve katılımcıların sayılarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Araştırma sonuçlarının daha güvenilir sonuçlar vermesi açısından tüm engelli bireylere ulaşılarak tam sayım yapılmıştır.

Tablo 3: Engellilerin Katılmadığı Topluluk Aktivitelerine İlişkin Bulgular

Sosyal Aktiviteler	Sayı	Yüzde
Spor	8	9,9
Gezi	5	6,2
Kişisel Alışveriş	24	29,6
Aile Ve Diğer Alışveriş	13	16,0
Konser, Sinema Tiyatro vb	2	2,5
Dini Sohbet İbadet vb	3	3,7
Hiç Bir Şey Yapamıyorum	17	21,0
Diğer	9	11,1
Total	81	100,0

Tablo 3’de köyde yaşayan engelli bireylerin engel durumlarından dolayı katılmadığı topluluk aktivitelerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre bireylerin %9,9’unun spor aktivitelerine, %6,2’si geziye, %29,6’sı kişisel alışverişe, %16,0 aile ve diğer alışverişe, %2,5 konser, sinema tiyatro v.b., %3,7’si dini sohbet, ibadet vb., %21,0 hiçbir şey yapamıyorum, %11,1’i diğer cevabını verdikleri görülmektedir.

Tablo 4: Engellilik Durumunun İle Medeni Durumlarına Etkilerine İlişkin Bulgular

Katılma Derecesi	Engellilik durumum ile medeni durumum arasında ilişki vardır		Engellilik durumum ile medeni durumum arasında ilişki yoktur.		Engellilik durumum ile herhangi bir aile bireyinin medeni durumu arasında ilişki vardır		Engellilik durumum ile herhangi bir aile bireyinin medeni durumu arasında ilişki yoktur.		Engellilik durumum ile hem benim hem de aile bireylerinden en az birinin medeni durumu arasında ilişki vardır		Engellilik durumum ile hem benim hem de aile bireylerinden en az birinin medeni durumu arasında ilişki yoktur.	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	2	2,5	3	3,7	1	1,2	2	2,5	1	1,2	2	2,5
Katılmıyorum	10	12,3	58	71,6	10	12,3	66	81,5	9	11,1	66	81,5
Kararsızım	8	9,9	7	8,6	3	3,7	1	1,2	3	3,7	3	3,7
Katılıyorum	59	72,8	11	13,6	65	80,2	11	13,6	64	79,0	9	11,1
Kesinlikle Katılıyorum	2	2,5	2	2,5	2	2,5	1	1,2	4	4,9	1	1,2
Total	81	100,0	81	100,0	81	100,0	81	100,0	81	100,0	81	100,0

Tablo 4’de engelli bireylerin engellilik durumlarının kendilerinin veya aile bireylerinden herhangi birinin medeni durumlarına etkilerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Buna göre engelli bireylerin %72,8 nin “Engellilik durumum ile medeni durumum arasında ilişki vardır” sorusuna “katılıyorum” yanıtını verdiği görülmektedir. Engelli bireylerden %71,6 sının “Engellilik durumum ile medeni durumum arasında ilişki yoktur” sorusuna “katılmıyorum” yanıtını verdiği görülmektedir. Buna göre katılımcıların

medeni durumlarının bireysel engellilik durumlarından etkilendiğini düşündükleri söylenebilir. %80,2 sinin “Engellilik durumum ile herhangi bir aile bireyinin medeni durumu arasında ilişki vardır” sorusuna “katılıyorum” yanıtı verdikleri görülmektedir. % 81,5 nin “Engellilik durumum ile herhangi bir aile bireyinin medeni durumu arasında ilişki yoktur” sorusuna “katılmıyorum” yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre katılımcıların engellilik durumlarının herhangi bir aile bireyinin medeni durumlarını etkilendiğini düşündükleri söylenebilir. %70 nin “Engellilik durumum ile hem benim hem de aile bireylerinden en az birinin medeni durumu arasında ilişki vardır” sorusuna “katılıyorum” yanıtını verdiği görülmektedir. %81,5 nin “Engellilik durumum ile ne benim ne de aile bireylerinden en az birinin medeni durumu arasında ilişki yoktur” sorusuna “katılmıyorum” yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre katılımcıların engellilik durumlarının bireysel veya aile bireylerinden herhangi birinin medeni durumların etkilendiği düşünmedikleri söylenebilir.

Tablo 5: Engellilere Yönelik Yasal Düzenlemelere İlişkin Bulgular

Engellilere yönelik yasal düzenlemeleri duygusal olarak yeterli buluyorum	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	1	1,2
Katılmıyorum	20	24,7
Kararsızım	33	40,7
Katılıyorum	27	33,3
Total	81	100,0

Tablo 5’de engelli bireylerin yasal düzenlemelere karşı duygusal olarak yeterli bulup bulmadıklarına ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Buna göre katılımcıların %40,7 si kararsızım yanıtını verirken %33,3 ü katılıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Köyde yaşayan engelli bireylerin engellilere yönelik yasal düzenlemeleri duygusal olarak yeterli buldukları veya yeterli bulma eğiliminde oldukları görülmektedir.

Tablo 6: Engellilerin Sosyal Politik Düzenlemelere ve Aile İçi İlişkilere Yönelik Algıları

	Ailem hiçbir sorun yaşamıyor		Ailem kısmen sorun yaşıyor		Ailem temel bakım ve ihtiyaçlarım konusunda sorunlar yaşıyor		Ailem ekstra ihtiyaçlarım konusunda sorun yaşıyor		Ailem ekonomik yük olduğumu düşünüyorum		Ailem utanç veya suçluluk duygusu taşıyor	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	3	3,7	14	17,3	6	7,4	6	7,4	3	3,7	2	2,5
Katılıyorum	12	14,8	34	42,0	13	16,0	15	18,5	5	6,2	66	81,5
Kararsızım	11	13,6	16	19,8	14	17,3	21	25,9	12	14,8	3	3,7
Katılıyorum	47	58,0	15	18,5	46	56,8	37	45,7	48	59,3	9	11,1
Kesinlikle Katılıyorum	8	9,9	2	2,5	2	2,5	2	2,5	13	16,0	1	1,2
Total	81	100,0	81	100,0	81	100,0	81	100,0	81	100,0	81	100,0

Tablo 6’da engelli bireylerin sosyal, politik düzenlemelere ve aile içi ilişkilere yönelik algılarına ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Buna göre katılımcıların %58 si “Ailem hiçbir sorun yaşamıyor” sorusuna katılıyorum, % 9,9 u ise kesinlikle katılıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre katılımcıların ailelerinin sosyal, politik ve aile içi ilişkiler konusunda sorun yaşamadıklarını düşündükleri görülmektedir. Katılımcılardan %42 si “Ailem kısmen sorun yaşıyor” sorusuna katılmıyorum yanıtını verirken, %17,3 ü kesinlikle katılmıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre engelli bireylerin kısmen de olsa aile bireylerinin sosyal politik ve aile içi ilişkilerde sorun yaşamadıklarını söylemek mümkündür. Katılımcıların % 56,8 i “Ailem temel bakım ve ihtiyaçlarım konusunda sorunlar yaşıyor” sorusuna katılıyorum yanıtını vermektedir. Buna göre köyde yaşayan engelli bireylerin yarısından fazlası temel bakım ve ihtiyaçları konusunda yardıma ihtiyaç duymaktadır. Katılımcıların %45,7 si “Ailem ekstra ihtiyaçlarım konusunda sorun yaşıyor” sorusuna katılıyorum yanıtını vermektedir. Bu durumda engelli bireylerin yaklaşık yarısının ekstra ihtiyaçları konusunda desteğe ihtiyaç duydukları söylenebilir. Köyde yaşayan engelli bireylerden %59,3 “Ailem ekonomik yük olduğumu düşünüyorum” sorusuna katılıyorum yanıtını verirken, %16 sı kesinlikle katılıyorum yanıtı vermektedir. Bu durumda bireylerin büyük çoğunluğunun kendisini ailesine karşı ekonomik bir yük olarak gördüğü söylenebilir. Katılımcıların %81 i “Ailem utanç veya suçluluk duygusu taşıyor” sorusuna katılmıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu durumda engelli bireylerin duygusal olarak kendilerini ailelere karşı bir yük olarak görmedikleri aile içi iletişimde sorun yaşamadıkları ancak ekonomik olarak ciddi desteğe ihtiyaç duydukları sonucuna varılmaktadır.

4.2. Yorumlayıcı İstatistik Analizleri ve Sonuçları

Yorumlayıcı istatistiklerde araştırma hipotezlerine ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Buna göre verilerin geçerlilik ve güvenilirlik seviyelerinin oldukça yüksek olduğu (Cronbach alfa=,910)görülmektedir. Ancak veri setinin

normal dağılıma sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle için grup ortalamaları arasındaki farklılıkları test etmek için non-parametrik testlerden Kruskal Wallis testi ve Mann Whitney U testleri yapılmıştır. Ölçeklere ait verilere kayıp değer analizi (Missing Value) ve uç değer (Outlier) analizi yapılmıştır. Verilere ait kayıp değer ve aşırı uç değerlere rastlanmamıştır.

Tablo 12 :Araştırma Hipotezlerin Test Edilmesi

Hipotezler	En Yüksek Ortalama Değeri	Önem Derecesi (Sig.)	Kabul/Red
H1: Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri yaşlarına göre farklılık gösterir	45,19	,0668	Red
H2: Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri cinsiyetlerine göre farklılık gösterir	42,76	,0335	Kabul
H3: Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri medeni durumlarına göre farklılık gösterir	41,51	,0251	Kabul
H4: Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri gelir durumlarına göre farklılık gösterir.	69,00	,622	Red
H5: Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri çalışma durumlarına göre farklılık gösterir.	58,50	,120	Red
H6: Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri mesleklerine göre farklılık gösterir.	69,00	,234	Red
H7: Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri eğitim durumlarına göre farklılık gösterir.	76,50	,034	Kabul

Tablo 12 de araştırma hipotezlerine ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Buna göre H1: “Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri yaşlarına göre farklılık gösterir” hipotezine göre sig =,0668 olduğu için H1 hipotezi red edilmiştir. Buna göre 40-49 yaş grubunun ortalama sıralaması 45,19 olduğundan diğer yaş gruplarına göre daha fazla önemseydiği görülmektedir.

H2: “Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri cinsiyetlerine göre farklılık gösterir” hipotezine göre sig =,0335 olduğu için H2 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre kadın katılımcıların ortalama sıralaması 42,76 olduğundan erkeklere göre medeni durumun aile bireyleri üzerindeki etkisini daha fazla önemseydiği görülmektedir.

H3: “Köyde yaşayan engelli bireylerin medeni durumlarının etkilerine ilişkin görüşleri medeni durumlarına göre farklılık gösterir” hipotezine göre sig =,0251 olduğu için H3 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre evli katılımcıların ortalama sıralaması 41,51 olduğundan bekarlara göre medeni durumun aile bireyleri üzerindeki etkisini daha fazla önemseydiği görülmektedir.

H4: “Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri gelir durumlarına göre farklılık gösterir” hipotezine göre sig =,662 olduğu için H4 hipotezi red edilmiştir. Buna göre 11451-15000 TL arası gelire sahip olanların ortalama sıralaması 69,00 tür. Bu gruptaki bireylerin diğer gruplara daha göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseydiği söylenebilir. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık değildir.

H5: “Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri çalışma durumlarına göre farklılık gösterir” hipotezine göre sig =,120 olduğu için H5 hipotezi red edilmiştir. Buna göre engelli bireyler arasında çalışıyor durumda olanların ortalama sıralaması 58,50 olduğu ve çalışmıyor durumda olan gruplara göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseydiği söylenebilir. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık değildir.

H6: “Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri mesleklerine göre farklılık gösterir” hipotezine göre sig =,234 olduğu için H6 hipotezi red edilmiştir. Buna göre engelli bireyler arasında memur olarak çalışanların ortalama sıralaması 69,00 olduğu ve diğer meslek gruplarına göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseydiği söylenebilir. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık değildir.

H7: “Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal politik ve aile içi ilişkileri eğitim durumlarına göre farklılık gösterir” ” hipotezine göre sig =,034 olduğu için H7 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre engelli bireyler arasında üniversite mezunu olanların ortalama sıralaması 76,50 olduğu ve diğer eğitim gruplarına göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseydiği söylenebilir.

5. Sonuç ve Tartışma

Araştırmada Yozgat İli Sorgunk İlçesine bağlı 20 köyde yaşayan engelli bireylerin tamamı araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma sonuçları, 81 kişiden oluşan örneklem grubundan yüz yüze anket yöntemiyle elde edilmiş bulgulara dayanmaktadır. Bu nedenle araştırmadan elde edilen sonuçlar yalnızca bu bölge ile sınırlıdır. Araştırmanın amacı, köylerde yaşayan engelli bireylerin sosyal yaşamlarının ve yaşam kalitelerinin önündeki engellerin araştırılması ve engellerin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Engelli bireylerin gözünde engelli olmanın ne demek olduğunu, sosyal ilişkilerini, hangi sorunlarla karşılaştıklarını, hangi kültürel tanımlamalarla ve etkilenmelerle karşılaştığı, engelli bireylerin göre köyde ve kentte yaşamalarının avantaj ve dezavantajları bulunduğu ortaya koymak için yapılan bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre göre katılımcıların çoğunlukla % 27,2 ile 19-29 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Meslek gruplarının dağılımına bakıldığında %49,4 ünün öğrencilik, çiftçilik,

memur ve serbest dışında bir mesleğe sahip oldukları görülmektedir. Gelir düzeyine bakıldığında %85,2 ile 0-11450 TL aralığında gelire sahip oldukları görülmektedir. Eğitim düzeyine ilişkin bulgulara bakıldığında %51,9 unun ilköğretim mezunu oldukları görülmektedir. Medeni durumlarına göre %48,1'i evli, %51,9 'u bekarıdır. Cinsiyet dağılımlarına göre %58'i erkek %42' si kadındır. Çalışma durumlarının dağılımlarına bakıldığında %95,1 'inin çalışmadığı görülmektedir.

Köyde yaşayan engelli bireylerin engel durumlarından dolayı katılamadığı topluluk aktivitelerine ilişkin bulgulara göre bireylerin %9,9 'unun spor aktivitelerine, %6,2 'si geziye, %29,6 'sı kişisel alışverişe, %16,0 aile ve diğer alışverişe, %2,5 konser, sinema tiyatro v.b., %3.7 'si dini sohbet, ibadet vb., %21.0 hiçbir şey yapamıyorum, %11,1 'i diğer cevabına ulaşılmıştır.

Engelli bireylerin engellilik durumlarının kendilerinin veya aile bireylerinden herhangi birinin medeni durumlarına etkilerine ilişkin bulgulara göre, engelli bireylerin %72,8 nin “Engellilik durumum ile medeni durumum arasında ilişki vardır” sorusuna “katılıyorum” yanıtını verdiği görülmektedir. Engelli bireylerden %71,6 sının “Engellilik durumum ile medeni durumum arasında ilişki yoktur” sorusuna “katılmıyorum” yanıtını verdiği görülmektedir. Buna göre katılımcıların medeni durumlarının bireysel engellilik durumlarından etkilendiğini düşündükleri söylenebilir. %80,2 sinin “Engellilik durumum ile herhangi bir aile bireyinin medeni durumu arasında ilişki vardır” sorusuna “katılıyorum” yanıtı verdikleri görülmektedir. % 81,5 nin “Engellilik durumum ile herhangi bir aile bireyinin medeni durumu arasında ilişki yoktur” sorusuna “katılmıyorum” yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre katılımcıların engellilik durumlarının herhangi bir aile bireyinin medeni durumlarını etkilendiğini düşündükleri söylenebilir. %70 nin “Engellilik durumum ile hem benim hem de aile bireylerinden en az birinin medeni durumu arasında ilişki vardır” sorusuna “katılıyorum” yanıtını verdiği görülmektedir. %81,5 nin “Engellilik durumum ile ne benim ne de aile bireylerinden en az birinin medeni durumu arasında ilişki yoktur” sorusuna “katılmıyorum” yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre katılımcıların engellilik durumlarının bireysel veya aile bireylerinden herhangi birinin medeni durumların etkilendiği düşünmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Engelli bireylerin yasal düzenlemelere karşı duygusal olarak yeterli bulup bulmadıklarına ilişkin bulgulara göre katılımcıların %40,7 si kararsızım yanıtını verirken %33,3 ü katılıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Köyde yaşayan engelli bireylerin engellilere yönelik yasal düzenlemeleri duygusal olarak yeterli buldukları veya yeterli bulma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Engelli bireylerin sosyal, politik düzenlemelere ve aile içi ilişkilere yönelik algılarına ilişkin bulgulara göre, katılımcıların %58 si “Ailem hiçbir sorun yaşamıyor” sorusuna katılıyorum, % 9,9 u ise kesinlikle katılıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre katılımcıların ailelerinin sosyal, politik ve aile içi ilişkiler konusunda sorun yaşamadıklarını düşündükleri görülmektedir. Katılımcılardan %42 si “Ailem kısmen sorun yaşıyor” sorusuna katılmıyorum yanıtını verirken, %17,3 ü kesinlikle katılmıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Buna göre engelli bireylerin kısmen de olsa aile bireylerinin sosyal politik ve aile içi ilişkilerde sorun yaşamadıklarını söylemek mümkündür. Katılımcıların % 56,8 i “Ailem temel bakım ve ihtiyaçlarım konusunda sorunlar yaşıyor” sorusuna katılıyorum yanıtını vermektedir. Buna göre köyde yaşayan engelli bireylerin yarısından fazlası temel bakım ve ihtiyaçları konusunda yardıma ihtiyaç duymaktadır. Katılımcıların %45,7 si “Ailem ekstra ihtiyaçlarım konusunda sorun yaşıyor” sorusuna katılıyorum yanıtını vermektedir. Bu durumda engelli bireylerin yaklaşık yarısının ekstra ihtiyaçları konusunda desteğe ihtiyaç duydukları söylenebilir. Köyde yaşayan engelli bireylerden %59,3 “Ailem ekonomik yük olduğumu düşünüyor” sorusuna katılıyorum yanıtını verirken, %16 sı kesinlikle katılıyorum yanıtı vermektedir. Bu durumda bireylerin büyük çoğunluğunun kendisini ailesine karşı ekonomik bir yük olarak gördüğü söylenebilir. Katılımcıların %81 i “Ailem utanç veya suçluluk duygusu taşıyor” sorusuna katılmıyorum yanıtını verdikleri görülmektedir. Bu durumda engelli bireylerin duygusal olarak kendilerini ailelere karşı bir yük olarak görmedikleri aile içi iletişimde sorun yaşamadıkları ancak ekonomik olarak ciddi desteğe ihtiyaç duydukları sonucuna varılmaktadır.

Araştırma hipotezlerinin analiz sonuçlarına göre göre 40-49 yaş grubunun ortalama sıralaması 45,19 olduğundan diğer yaş gruplarına göre medeni durumlarının etkisini daha fazla önemseydiği sonucuna ulaşılmıştır. Medeni durum ile cinsiyet değişkeni arasındaki farklılıklara ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre, kadın katılımcıların ortalama sıralaması 42,76 olduğundan erkeklere göre medeni durumun aile bireyleri üzerindeki etkisini daha fazla önemseydiği görülmektedir. Evli katılımcıların ortalama sıralaması 41,51 olduğundan bekarlara göre medeni durumun aile bireyleri üzerindeki etkisini daha fazla önemseydiği görülmektedir. 11451-15000 TL arası gelire sahip olanların ortalama sıralaması 69,00 tür. Bu gruptaki bireylerin diğer gruplara göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseydiği söylenebilir. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık değildir. Engelli bireyler arasında çalışıyor durumda olanların ortalama sıralaması 58,50 olduğu ve çalışmıyor durumda olan gruplara göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseydiği söylenebilir. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık değildir. Engelli bireyler arasında memur olarak çalışanların ortalama sıralaması 69,00 olduğu ve

diğer meslek gruplarına göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseddiği söylenebilir. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık değildir. Engelli bireyler arasında üniversite mezunu olanların ortalama sıralaması 76,50 olduğu ve diğer eğitim gruplarına göre sosyal, politik ve aile içi ilişkileri daha fazla önemseddiği söylenebilir.

6. Öneriler

Yapılan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, yalnızca Yozgat İli Sorgun İlçesine bağlı köylerde yaşayan katılımcılardan oluşması araştırmanın önemli kısıtlarındandır. Bu araştırma daha geniş kitlelere uygulanarak farklı sonuçlar elde edilebilir.

Araştırmanın saha çalışması kısmında katılımcılara ulaşmak oldukça zordur. Bu nedenle ulaşım kolaylığı olan alanlarda çalışmanın yürütülmesi daha verimli sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir. Artırmaya katılanların bir çoğunun engellilere yönelik yasal düzenlemeleri yeterli bulmadıkları veya mevcut hakları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu durum ankette yer alan soruların anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle araştırma yapılmadan önce bu konularda katılımcılara bilgilendirme yapılması önerilmektedir.

7. Kaynakça

- Beşiri, A. (2009). "Yoksulluk Ekseninde Engellilerin Eğitimi". Türk Barolar Birliği Dergisi, 83: 353-374
- Gamze, S. U., & Sağlam, E. B. (2020). Köy Yaşamında Engelli Birey Olma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma Örneği, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 37(1), 96-115.
- Genç Y. ve Çat G. (2013). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. Akademik İncelemeler Dergisi, 8(1), 363-394.
- Genç Y., (2015). Engellilerin sosyal sorunları ve beklentileri. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi Yıl: 15 Sayı: 35/2 (Ek) Tarih: Temmuz-Aralık Ss: 65-92 ISSN: 2148-9424
- Merey Ç., K. ve Karabacak, K. (2012). Türkiye’de sağlık coğrafyası yönünden ilçe bazında özürülülerin dağılımı ve coğrafi mekân ile ilişkisinin belirlenmesi. I. Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2012, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum.
- Nerse, S. (2020). Kırsal Alandaki Engellilerin Sorunları ve Etkileşim Farklılıkları. Şarkiyat, e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR) ISSN:1308-9633 Ağustos 2020 Cilt:12 Sayı:3 (28) / August-2020 Volume:12 Issue:3 (28) Sayfa: 613-618.
- Orhan, S. & Genç, K. G. "Engellilere Yönelik Ülkemizde Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması". Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 35/2, 115-146 (2015), DOI: 10.21560/spcd.35323.
- Su, G. (2016). Köyde yaşayan engelli bireyler üzerine nitel bir araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden erişildi.

Bölüm 8

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÖDEMELER DENGESİ SORUNUNA GENEL BAKIŞ (2017-2023)

Emek Aslı CİNEL¹

Mehmet Ozan CİNEL²

1 Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, ORCID ID: 0000-0002-4201-2427

2 Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, ORCID ID: 0000-0003-4606-8097

Giriş

Ödemeler dengesi bir ülke ekonomisi için çok büyük önem taşımaktadır. Ödemeler bilançosu, bir ülkede yerleşik bireylerin, belirli bir dönem içinde, yabancı ülkelerde yerleşik bireylerle gerçekleştirdikleri bütün ekonomik faaliyetlerin sonucunu gösteren tablodur (Seyidoğlu,2003). Ülke ekonomisindeki uzun vadeli yapısal gelişmeleri göstermesi açısından özellikle dış ticaret bilançosundaki gelişmeler oldukça önemlidir. Ödemeler bilançosundaki açıkların ya da fazlaların belirli bir sürede giderilmesi ve dış dengenin sağlanması gerekmektedir. Çünkü dış açıklar eninde sonunda ülkenin sınırlı döviz rezervlerinin erimesine ve dış dünyadaki kredi itibarının zedelenmesine yol açmaktadır. Dış ödeme fazlalarının sürekli bir hal alması sonucunda da ülke ekonomisinde fiyatlar genel seviyesi hızla artmaktadır. Dış ödeme fazlaları diğer bazı ülkelerin devamlı bir biçimde dış ödeme açığı vermeleri anlamını taşıdığından, bu durum genel anlamda uluslararası ticaret ve ödeme sistemi için bir zayıflık göstergesi olarak kabul edilmektedir.

1980 sonrası oluşan dışa açılma döneminde Türkiye ekonomisinde her geçen gün hızla artan ve dış ticaret, uluslararası sermaye hareketleri, doğrudan yatırımlar üzerinden farklılaşan bir dışa bağımlılık süreci başlamıştır. Günümüzde Türkiye ekonomisinin kırılğan bir yapıya sahip olmasının ana nedenleri arasında cari açık sorunu yer almaktadır. Bu noktada ekonomide dış açık sorununun ciddi boyutlara ulaşması ve kronikleşmesinin altında yatan temel yapısal faktörleri tartışmak büyük önem taşımaktadır.

Dış ödemeler dengesini sağlayan mekanizmalar iki ana grupta toplanmaktadır. Bunlardan birincisi otomatik denkleşme mekanizmaları, ikincisi hükümet politikalarıyla dış denge denkleştirme politikalarıdır. Dış dengedeki kronik dengesizlik, genel olarak Türkiye ekonomisinde mevcut olan yapısal bozukluklardan, enflasyon ve enflasyona bağlı olarak sabit kur sistemlerinde ulusal paranın aşırı değerlenmesinden meydana gelmektedir. Bir ülkede ve bu ülkeyle ticaret yapan diğer ülkelerde reel arz ve talep şartlarında geçici olmayan farklılıklar, uluslararası ticarete kaymalar, teknolojik gelişmeler, tüketici tercihlerinde görülen farklılıklar ve diğer gelişmeler (örneğin, yeni sanayi alanlarının gelişmesi) sonucunda ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün zamanla sona ermesi, uluslararası ticareti önleyici ve ulusal üretim sektörlerini koruyucu önlemlerin alınması, dengesizliği yaratan belli başlı unsurlar arasındadır (Öksüz, 1980).

Dış ödemeler dengesi açık ya da fazlaları günümüze kadar olan süreçte ülkelerin temel ekonomik sorunları arasında yer almıştır. Türkiye'nin de temel ekonomik sorunlarından biri olan ödemeler dengesi sorunu, çok boyutlu ve geniş kapsamlı olması nedeniyle çalışmada son beş yıllık dönem için incelenmiştir. Dış ödemeler dengesi sorununun yapısal unsurlardan da etkilendiği göz önüne alınarak öncelikle 2017-2023 (Ağustos) dönemi

itibarıyla Türkiye ekonomisinde dış açık üzerine etkili olan değişkenler farklı kurumların resmi internet sitelerinde mevcut olan istatistiki veriler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonraki bölümünde Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesi sorunu yaratan faktörler değerlendirilmiş ve bu soruna yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Türkiye Ekonomisinde Ödemeler Dengesi

Türkiye ekonomisinde 2022 yılından itibaren dünya genelinde olduğu gibi küresel ekonomi ve ticaret yavaşlamış, küresel jeopolitik sorunlar nedeniyle emtia fiyatları yükselmiştir. 2023 yılında 2022 yılından itibaren süregelen küresel çapta yüksek enflasyonla mücadele çerçevesinde yürürlüğe giren sıkılaştırıcı politikalar dünya ekonomisini ve ticaretini negatif yönde etkilemiştir. 2023 yılında emtia fiyatlarında meydana gelen düşüş sonucunda Türkiye'nin enerji ithalatı azalsa da, tüketim, yatırım malları ve altın ithalatındaki süreç ithalat genel seviyesindeki azalışı engellemiştir.

Türkiye'nin dış dünya ile olan ticari ilişkilerinde ciddi sorunların olduğu bilinmektedir. Bu açıdan dış dünya ile olan ilişkileri 2017-2023 (Ağustos) dönemi için incelemek ve değerlendirmek amacıyla ödemeler dengesini etkileyen ana faktörlere değinmek faydalı olacaktır.

Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler dengesi ödemeler dengesinin döviz kazancını ve döviz harcamalarını gösterdiği için ülkenin tüm döviz gelirleri ile giderleri cari işlemler dengesine kaydedilmektedir. Cari işlemler hesabı içinde; dış ticaret dengesi (ihracat-ithalat), turizm, taşımacılık, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, faiz ödemeleri ve kar transferleri yer almaktadır. Ülkeye ilişkin tüm döviz gelir ve giderleri, cari işlemler hesabına kaydedilmektedir. Gelirler giderlerden fazlaysa, cari fazla, gelirler giderlerden düşükse, cari açık oluşur. Dolayısıyla dış dünya ile olan ilişkilerde cari denge büyük önem taşımaktadır (Akat, 2004). Türkiye'de cari işlemler dengesi 2023 yılında emtia fiyatlarındaki düşüşün ithalatı azaltıcı etkisine ve turizm gelirlerindeki artışa rağmen kötüleşmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında dış pazarda ekonominin kırılgan yapısının yarattığı güvensizlik ortamı nedeniyle ihracatın baskılanması ve altın ithalatı yatmaktadır. 2022 yılında emtia fiyatlarının artması, 2023 yılında emtia fiyatlarının azalma eğilimine girmesi enerji ithalatının geçen yıla göre azalmasına neden olmuştur. Ancak altın dahil, tüketim ve yatırım mallarının yanında motorlu kara taşıtlarının ithalatındaki artış toplam ithalat hacmindeki azalmanın önüne geçmiştir. Bunun yanı sıra dış talepteki düşüş cari işlemler açığını artırıcı etkide bulunmuştur. Dönem sonu itibarıyla ithalattaki artışın ihracat artışından fazla olması sebebiyle dış ticaret açığı 2023 yılında 2022 yılına göre artmıştır. Turizm sektörü başta olmak üzere hizmet gelirlerindeki artış cari işlemler açığını olumlu yönde etkilemiştir.

Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret dengesi, yapısal gelişmelerin yanında, dış ticaret hadlerindeki bozulma, çapraz kur gelişmeleri, tüketici kredilerindeki artış ve dış ticaret istatistikleri kapsam farklılıkları gibi konjonktürel gelişmelerden etkilenmektedir. Üretim ve özellikle dış ticaret dengesinde önemli paya sahip olan enerji, otomotiv, dayanıklı tüketim malları, tekstil ve giyim sektörlerinde ortaya çıkan gelişmeler ve sektörlerin makro değişimlere karşı geliştirdikleri uyum çabaları da dış ticaret dengesi üzerinde etkili olmaktadır (Özkan, 2006).

Bir ülke ekonomisinde kısa dönemde meydana gelen döviz kurundaki yükseliş dış ticaret açıklarını yükseltmekte, aynı zamanda ihracatın ithal mallarına bağımlılığı fazlaysa ya da döviz kurundaki artış iç piyasada fiyatları yükseltiyorsa, uzun dönemde yabancı paranın değer kazanması dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyememektedir (Karamelikli, 2016).

2022 yılından itibaren görülen küresel ekonomideki yavaşlama ve olumsuz jeopolitik şartlar mal ve hizmet ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Fiyatlar genel seviyesindeki artış bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Enflasyonla mücadele için uygulanan sıkı para politikaları sonucunda dış talep azalmış ve ihracat azalma eğilimine girmiştir. 2023 yılında Avrupa ekonomisinin kötüleşmesi ve Şubat ayında meydana gelen deprem felaketi sonrasında ihracattaki azalma devam etmiştir.

Tablo 1. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Yıllar	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2017	68,9
2018	76,6
2019	86,0
2020	77,3
2021	83,0
2022	69,9
2023 (Ağustos)	68,2

Kaynak: TÜİK, 2022

Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı 2017 yılında %68,9 iken bu oran 2022 yılında %69,9 ve 2023 yılı Ağustos ayında da %68,2 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı 2021 yılına oranla azalmış 2021 yılında Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı %83 olmuştur.

Tablo 2. İhracatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

12 Aylık Toplam	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (Ağustos)
Sermaye Malları	19.266	20.991	21.607	19.778	24.841	29.035	32.327
Ara Mallar	76.491	84.289	85.380	80.344	115.184	133.417	128.180
Tüketim Malları	67.939	71.027	72.742	68.301	83.844	89.812	90.707
Diğerleri	799	861	1.104	1.215	1.346	1.906	2.247
Toplam	164.495	177.169	180.833	169.638	225.214	254.170	253.461
Paylar (%)							
Sermaye Malları	11,7	11,8	11,9	11,7	11,0	11,4	12,8
Ara Mallar	46,5	47,6	47,2	47,4	51,1	52,5	50,6
Tüketim Malları	41,3	40,1	40,2	40,3	37,2	35,3	35,8
Diğerleri	0,5	0,5	0,6	0,7	0,6	0,7	0,9

Kaynak: TÜİK, 2022

2022 yılında düşüş eğilimine giren ihracatta en yüksek düzeyde azalmanın görüldüğü grup ara malları grubu olmuştur. 2023 yılı Ağustos ayı itibarıyla ara malı ihracat düzeyi 128 milyar dolar olup toplam ihracat seviyesinin %50,6'lık kısmını oluşturmuştur. Tüketim malları ihracatı ise 90 milyar dolarla toplam ihracatın %35,8'ini ve sermaye malları ihracatı da 32.3 milyar dolarla toplam ihracatın %12,8'ini oluşturmuştur.

2023 yılı Ağustos ayı itibarıyla toplam ihracat düzeyinde 2022 yılı dönem sonuna kıyasla 0,7 milyar dolar düşüş olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Ülke Gruplarına Göre İhracat (Milyon Dolar)

12 Aylık Toplam	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (Ağustos)
Toplam	164.495	177.169	180.833	169.638	225.214	254.170	253.461
Avrupa Birliği	67.987	77.429	76.726	70.020	93.053	103.049	103.308
Diğer Ülkeler	96.507	99.740	104.107	99.618	132.162	151.121	150.152
Diğer Avrupa (AB Hariç)	20.230	23.921	24.445	24.406	31.465	36.629	40.754
Kuzey Afrika	7.918	9.915	10.829	9.224	13.336	14.110	12.747
Diğer Afrika	4.319	5.174	5.794	6.017	7.876	9.509	7.875
Kuzey Amerika	10.359	10.411	9.957	11.189	16.408	18.773	17.028
Orta Amerika ve Karayipler	1.273	1.649	1.767	1.453	2.443	2.768	2.520
Güney Amerika	1.350	1.873	1.833	1.929	3.593	3.356	2.688
Yakın ve Orta Doğu	38.221	32.403	35.009	31.333	38.355	44.982	44.409
Diğer Asya	11.925	13.302	13.399	12.776	17.234	18.324	18.968
Avustralya ve Yeni Zelanda	674	825	782	837	1.128	1.089	1.023
Diğer Ülke ve Bölgeler	239	267	290	455	325	1.581	2.142

Kaynak: TÜİK, 2022

Bir ülke ekonomisinde mevcut olan ihracat ve ithalat yapısı o ülkenin dış ticaret dengesini ciddi ölçüde etkilemektedir. Bazı malların katma değerinin yüksek olması ya da bazı malların esnek olmayan yapıda olması doğrudan ve dolaylı bir şekilde dış ticaret dengesini değiştirmektedir. Bu nedenle ihracat

ya da ithalat önemli ölçüde fiyat elastikiyeti olmayan ürünlerden meydana geliyor ise dış ticaret dengesini etkilemektedir (Tovar –Garcia ve Carrasco, 2019).

Ülke gruplarına göre ihracat değerleri incelendiğinde 2022 yılında en yüksek seviyede ihracatın, yıllardır ihracat pazarları arasında en yüksek payı elde eden Almanya'ya gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Almanya'ya yapılan ihracatın 2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde 2022 yılının aynı dönemine göre %2,8 oranında artarak 14,2 milyar dolara yükseldiği ve toplam ihracat içindeki payının %8,6 olduğu dikkat çekmektedir.

2023 yılı Ağustos ayına kadar olan süreçte en çok ihracat yapılan ikinci ülkenin Amerika olduğu gözlenmektedir. Amerika'ya yönelik ihracat 2022 yılının aynı dönemine göre %13,7 oranında düşerek 9,8 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye'nin ihracatında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu durum Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerinde güçlü olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin bu grupla olan dış ticaret ilişkilerini daha da güçlendirmesi ve bu ülkelerle olan ticaret hacmini daha fazla artırması önem kazanmaktadır.

Türkiye'nin söz konusu ülkelerle daha çok serbest ticaret anlaşması gerçekleştirmesi, gümrük engellerini daraltması ve ticaret kolaylıklarını sağlaması gerekmektedir. Diğer taraftan, bu ülkelerle olan iş birliğini geliştirmek amacıyla yatırım teşvikleri ve ortak projeler şeklindeki stratejiler de önemlidir (Pelit, 2023).

Tablo 4. İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

12 Aylık Toplam	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (Ağustos)
Sermaye Malları	33.431	30.140	26.068	31.817	35.948	40.535	49.302
Ara Mallar	173.744	174.803	162.530	163.015	210.142	292.437	279.827
Tüketim Malları	30.812	25.421	21.196	24.118	24.947	30.482	42.370
Diğerleri	728	788	551	567	388	256	271
Toplam	238.715	231.152	210.345	219.517	271.426	363.711	371.770
Paylar (%)							
Sermaye Malları	14,0	13,0	12,4	14,5	13,2	11,1	13,3
Ara Mallar	72,8	75,6	77,3	74,3	77,4	80,4	75,3
Tüketim Malları	12,9	11,0	10,1	11,0	9,2	8,4	11,4
Diğerleri	0,3	0,3	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1

Kaynak: TÜİK, 2022

2023 yılının ilk sekiz ayında yıllıklandırılmış ithalat, bir önceki yılsonuna göre 8,1 milyar dolar artmıştır. İthalat içinde en çok artan mal grubu 11,9 milyar dolarla tüketim malları ithalatı olmuştur. 2023 yılı Ağustos ayına kadar olan süreçte küresel enerji fiyatlarındaki azalmayla birlikte ara malı ithalatı bir önceki yılın aynı dönemine göre %6,5 oranında azalmıştır. 2022'de

yıllıklandırılmış olarak 279,8 milyar dolara ulaşmıştır.

Tüketim ve sermaye malları ithalatı bir önceki yıla göre artmıştır. 2022'de 2021 yılına göre %22,2 oranında artarak 30,5 milyar dolar düzeyine ulaşan tüketim malı ithalatı 2023 yılı ilk sekiz aylık döneminde 42,4 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2022 yılında 2021 yılına göre %12,8 oranında artarak 40,5 milyar dolar seviyesine varan sermaye malı ithalatı 2023 yılı Ağustos ayında 49,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2023 yılında ara malları ithalat seviyesi düşerken, tüketim ve sermaye malları ithalatı yükselmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında enerji emtia fiyatlarındaki azalma etkili olmuştur.

Ara malı, bir üretim sürecinde nihai ürünleri üretmek için kullanılan enerji, ham madde ve hazır parça şeklindeki üretim girdileridir. Türkiye'de ithalatın çok önemli bir kısmını bu ara mallar oluşturmaktadır. Türkiye'de üretimin artması ile birlikte, ara malı ithalatı da artmakta, bu da cari işlemler açığının artmasına ve ödemeler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır.

Türkiye'nin sanayi üretiminde ara malı ithalatı bağımlılık seviyesi diğer ülkelere göre oldukça yüksek olup bu durum Türkiye'nin ihracat yapmak için yüksek oranda ithalat da yapmasının zorunlu olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin ihracatta rekabet gücü düşük olmaktadır.

Tablo 5. Ülke Gruplarına Göre İthalat (Milyon Dolar)

12 Aylık Toplam	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (Ağustos)
Toplam	238.715	231.152	210.345	219.517	271.426	363.711	371.770
Avrupa Birliği	81.972	77.051	67.913	73.338	85.383	93.287	102.806
Diğer Ülkeler	156.744	154.101	142.432	146.179	186.042	270.424	268.964
Diğer Avrupa (AB Hariç)	39.058	38.043	36.935	35.754	44.758	87.506	90.724
Kuzey Afrika	4.203	4.686	4.010	4.757	5.418	6.099	7.051
Diğer Afrika	2.979	2.452	1.811	2.552	2.815	3.412	2.952
Kuzey Amerika	14.524	14.978	13.479	12.603	14.227	16.545	16.844
Orta Amerika ve Karayipler	1.071	845	941	1.031	1.099	1.421	1.508
Güney Amerika	6.319	8.162	5.575	5.998	7.772	9.919	7.227
Yakın ve Orta Doğu	20.466	18.924	16.089	20.276	16.126	21.346	23.529
Diğer Asya	57.620	53.875	47.341	49.031	68.242	87.935	90.308
Avustralya ve Yeni Zelanda	2.278	1.116	1.084	442	1.158	1.690	1.512
Diğer Ülke ve Bölgeler	8.226	11.020	15.168	13.734	24.428	34.551	27.309

Kaynak: TÜİK, 2022

Gelişmekte olan ülkeler sınıflandırmasında yer alan Türkiye'nin dış ticaret ağı, farklı coğrafi bölgelerde yer alan ülkelerle olan karmaşık ilişkilerden meydana gelmektedir. Tablo 5, Türkiye'nin ithalatının odaklandığı temel ülke gruplarını 2017-2023 (Ağustos) dönemi için göstermektedir.

Türkiye’de 1980’li yıllardan önce uygulanan büyüme politikası, ithal ikamesi stratejisine dayanmaktadır. 1980 yılından sonra Türkiye’de, ihracatı teşvik edici yönde politikalar uygulanmıştır. Dolayısıyla, 1950-2000 döneminde Türkiye’de iki farklı büyüme politikası yürürlüğe girmiştir (Çamurdan, 2013). Türkiye’nin ihracata dayalı sanayileşme stratejisine odaklanması, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki önemini göstermektedir. Fakat zamanla dış ticaret açığı dinamik bir biçimde farklılaşmış, ihracatı destekleyici yönde çeşitli teşvik ve tedbirler gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, ülkenin ihracatına karşı ithalata olan bağımlılığı bir tartışma konusu olarak ön plana çıkmıştır (Yıldırım ve Kesikoğlu, 2012).

Avrupa Birliği üyesi ülkelerden gerçekleştirilen ithalat 2023 yılı Ağustos ayı itibarıyla 2022 yılsonuna göre 9,5 milyar dolar artarak toplam ithalat içindeki payı yükselmiştir. Yine aynı dönem içinde Avrupa Birliği üyesi ülkelerden gerçekleştirilen ithalat %10,2, diğer Avrupa ülke grubundan gerçekleştirilen ithalat düzeyi de %3,7 artış göstermiştir. Bu dönemde toplam ithalat içinde en yüksek payı %12,8 ile Rusya almıştır. Rusya’dan ithalat 31,7 milyar dolar olmuştur. Rusya’yı Çin takip etmiştir. Ocak-Ağustos 2023 döneminde Çin’den 30,7 milyar dolar seviyesinde ithalat gerçekleştirilmiştir. Üçüncü sırada yer alan Almanya’dan ise aynı dönem içerisinde 18,8 milyar dolar seviyesinde ithalat yapılmıştır.

Tablo 6. Sermaye Dengesi (Milyon Dolar)

12 Aylık	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (Ağustos)
Finans Hesabı	-49.665	1.248	5.151	-39.432	-5.652	-22.959	-47.009
Net Doğrudan Yatırım	-8.487	-8.845	-6.577	-4.456	-6.874	-8.442	-5.631
Doğrudan Yatırım Çıkışı	2.703	3.605	2.972	3.244	6.451	4.932	5.358
Doğrudan Yatırım Girişi	11.190	12.450	9.549	7.700	13.325	13.374	10.989
Net Portföy Yatırımı	-24.440	916	2.763	9.556	-751	13.528	1.243
Hisse Senedi	2.971	-1.131	406	-4.255	-1.434	-4.038	-1.121
Borç Senedi	20.886	1.307	3.173	-2.407	4.445	-4.995	1.207
Net Diğer Yatırımlar	-8.531	19.554	2.641	-12.670	-21.357	-40.356	-33.450
Rezerv Varlıklar	-8.207	-10.377	6.324	-31.862	23.330	12.311	-9.171
Net Hata ve Noksans	-9.725	21.319	-5.679	-7.508	1.644	25.968	10.113

Kaynak: TCMB, 2022

Küresel çapta uygulanan sıkılaştırıcı para politikalarının sonucunda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketleri risk altına girmiştir. 2023 yılında sıkılaştırıcı para politikalarının azaltılacağına yönelik beklentiler sermaye hareketleri açısından daha olumlu sonuçların oluşmasına yol açmıştır.

Portföy yatırımları 2022 yılında bir önceki yıla kıyasla daha iyi bir değer almıştır. 2023 yılının ilk sekiz ayında sermaye girişinin 21,6 milyar dolar olduğu görülmektedir. Yıllıklandırılmış olarak Ağustos ayı itibarıyla 37,8 milyar dolar sermaye girişi olmuştur. Dış finansman girişinde 2022 yılında net hata ve noksan kalemi ile diğer yatırımlar kaleminin önem kazandığı gözlenmektedir.

2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde doğrudan yabancı yatırım girişleri 2022 yılının aynı dönemine oranla %27,5 azalarak 6,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2023 yılı Ocak- Ağustos döneminde net doğrudan yatırım girişlerinin de 2022 yılına kıyasla %51,6 oranında azaldığı ve 2,6 milyar dolara düştüğü görülmektedir.

2023 yılı Ağustos ayı itibarıyla kısa vadeli net sermaye girişleri yıllık bazda 33,5 milyar dolar düzeyinde gözlenirken, net doğrudan yatırım girişleri de 5,6 milyar dolar ve net uzun vadeli sermaye çıkışları da 1,5 milyar dolar düzeyindedir. 2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde net hata noksan kaynaklı sermaye girişlerinde 2022 yılı sonuna göre azalma eğilimi görülse de son aylarda yükselme eğilimi görülmüştür.

Tablo 7. Merkez Bankası Rezervleri (Milyar Dolar)

Yıllar	Brüt Döviz Rezervleri
2016	92
2017	84
2018	73
2019	79
2020	50
2021	73
2022	83
2023 (Temmuz)	70

Kaynak: TCMB, 2022

2023 yılında dış ticaret dengesinde ortaya çıkan olumsuz tablo, hizmetler dengesindeki artış hızının azalması ve net sermaye girişlerinin düşmesi sonucunda merkez bankası döviz rezervleri 2023 yılı Temmuz ayında 70.2 milyar dolar olmuştur. Altın dahil toplam rezervler ise 111,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bir ülke ekonomisinde fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan farklılıklarda en temel güç merkez bankasının elinde olup para arzı söz konusu kurum tarafından belirlenmektedir (Balı vd., 2014). Faiz oranları para ve sermaye piyasası arasındaki dengeyi sağlamaktadır. Eğer piyasada fon açığı mevcutsa piyasadan fon çekebilmek amacıyla faiz oranları artırılmakta, fon fazlası olduğu zaman da faiz oranları düşürülmektedir (Ceylan, 1995). Son birkaç yıldır fiyatlar genel düzeyindeki artış karşısında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası faiz düşürücü politikalar uyguladığı için kurlar yükselmiştir. Döviz kurunun artmasına bağlı olarak enflasyon daha da yükselmiş, enflasyon arttıkça da döviz kuru artış eğilimini sürdürmeye devam etmiştir. Bu durumu önlemek için merkez bankası bu defa döviz satarak piyasaya müdahale etmiştir. Bu şekilde kur denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Bu uygulamaların sonucunda swaplar hariç rezervler eksiye düşmüştür (Eğilmez, 2022).

Tablo 8. Borçlulara Göre Brüt Dış Borç (Milyar Dolar)

Yıllar	Kamu Sektörü Brüt Dış Borç	Özel Sektör Brüt Dış Borç	Merkez Bankası Brüt Dış Borç
2009	83,7	179,5	13,2
2010	89,4	207,2	11,6
2011	96,3	215,0	9,3
2012	107,0	243,3	7,1
2013	118,9	281,2	5,2
2014	121,3	293,3	2,5
2015	116,9	284,6	1,3
2016	123,7	281,1	1,1
2017	137,3	311,8	1,8
2018	143,2	277,4	5,9
2019	161,3	245,8	8,5
2020	178,3	232,7	21,3
2021	179,7	236,1	26,1
2022	186,9	239,4	32,8
2023 Yılı İkinci Çeyrek	194,7	234,9	46,2

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022

2022 yılsonu itibarıyla brüt dış borç stoku 458,5 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2023 yılı ikinci çeyreğinde %3,7 oranında artarak 475,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu tutarın 194,7 milyar dolarlık kısmı kamu sektörüne, 234,9 milyar doları özel sektöre ait iken 46,2 milyar dolarlık kısmı ise merkez bankası yükümlülüğündedir. 2009-2023 yılı ikinci çeyrek döneminde kamu sektörü brüt dış borcunun arttığı, özel sektör brüt dış borç tutarının zaman zaman azalma eğilimine girse de genel itibarıyla arttığı ve merkez bankası brüt dış borç tutarının da hızla yükseldiği dikkat çekmektedir.

Türkiye Ekonomisinde Ödemeler Dengesi Sorununa Yol Açan Unsurlar ve Çözüm Önerileri

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak ekonomik ve sosyal kalkınmasını sürdürebilmek için diğer üretim faktörleriyle birlikte sermaye stokunun da değerini artırmalı ve niteliğini geliştirmelidir. Ülke ekonomisine yapılan yatırımlar yurt içi ve yurt dışı tasarruflarla finanse edilmektedir. Yatırımların finansmanının yurt dışı tasarruflarla sağlanması cari işlemler dengesi açıklarına yol açan temel unsurlardan biridir. Dolayısıyla ülke ekonomisindeki yurtiçi tasarrufların artırılması büyük önem kazanmaktadır.

Cari işlemler dengesi içsel bir değişkendir yani ülke ekonomisindeki dinamik dengesizlikleri göstermektedir. Ülkenin sahip olduğu ekonomik yapı ve bu yapının dönüşümü ödemeler dengesinin önemli belirleyicilerindedir. Ödemeler dengesi çok boyutlu ve çok yönlü bir olgu olduğu için ülke ekonomisinde mevcut olan sosyal, kültürel ve psikolojik birçok faktörden

etkilenmektedir. Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek oluşu, teknolojik altyapının ve araştırma geliştirme (AR-GE) faaliyetlerinin yetersiz oluşu, dış dünya ile olan rekabet düzeyi, nüfusun demografik yapısı, işsizlik oranlarının çok yüksek oluşu, fiyatlar genel seviyesindeki yükseklik, bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik farkı, kentleşme sorunu, ekonomik kaynakların verimliliği ve yeterliliği, ekonomik yönetim anlayışı, üretimin yapısı ve niteliği gibi farklı bir çok unsur ödemeler dengesi sorununa atalet kazandırmaktadır.

Merkez bankasının fiyatlar genel seviyesini düşürmek amacıyla faizleri yükseltmesi ekonomik durgunluğa yol açabilmektedir. Yüksek faiz politikası maliyetleri yükseltmekte üretimi azaltmakta ve ülkenin dış rekabet gücünü zedelemektedir. Diğer taraftan aşırı değer kazanan TL, ithalatı yükseltmekte, dış rekabet gücündeki zayıflık ihracatı azaltmakta ve ödemeler dengesi sorununun artmasına neden olmaktadır. Tersine bir yolun izlenmesi halinde yani faizlerin düşürülmesi, kurun artırılması durumunda kredi hacmindeki yükselme ekonomik büyümeyi artırırken ithalat artışını da tetiklemekte ve ödemeler dengesi olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca düşük faiz politikası iç talebi canlandırarak enflasyonu da yükseltmektedir. Dolayısıyla ödemeler dengesi sorununa çözüm olarak yalnızca para politikası araçlarını kullanmak yeterli değildir. Maliye politikası da bu anlamda kamu kesiminin gelir ve giderlerini denkleştirmede önem kazanmaktadır. İç ekonomik dengeyi sağlamak amacıyla uygulanacak olan vergi politikası bir taraftan tüketimi, diğer taraftan yatırımları azaltarak cari işlemler açığını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Ancak, vergilerdeki artışa bağlı özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki azalma iç talebi azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesi sorununa yönelik bir başka çözüm yolu iç talep artışı yerine dış talep artışının tercih edilmesidir. Bu süreçte cari işlemler açığını azaltmak için büyümeden daha az taviz verilmesi ve izlenecek kur politikasının dış talebi desteklemesi gerekmektedir. Bu da uygulanacak olan kur politikasının dış talebi desteklemesiyle mümkün olacaktır. Kur farklılıklarının fiyatlar genel seviyesini artırmaması için değişikliğin uzun döneme yayılarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İç talep düşürülürken dış talebin artırılması amacıyla yürürlüğe girecek olan döviz kuru politikalarıyla ithalatın daraltılması ve ihracatın artırılması sağlanacaktır. Yüksek oranlı ihracat, iç talebin azalmasıyla ilk önce azalan büyümeyi orta ve uzun vadede pozitif şekilde etkileyecek ayrıca ihracatın ithalatı karşılama oranı da hızla artacaktır.

Türkiye ekonomisinde mevcut olan dış bağımlılık düzeyi ödemeler dengesi sorunu yaratan bir başka önemli unsur olarak görülmektedir. Türkiye’de ara malı üreten sanayinin dış dünya ile rekabet gücü zayıf ve yetersizdir. Dolayısıyla

bu sektörlerde verimlilik artırılmalıdır. İthalata bağlı olmayan, yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesine imkan tanıyan bir üretim anlayışı ekonomiye hakim olmalıdır. İhracattaki artışın ithalat artışı yaratmasını engellemek için ihracata dayalı üretimde yerli girdi kullanılmalıdır. İhracatta rekabet gücü yükseltilmeli, ihracat ürünleri üretiminde verimlilik artırılmalı ve enerji maliyetlerinin azaltılmasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Aksi takdirde üretim uzun vadede sürdürülebilir olmaz, belirtilen nitelikler açısından daha iyisini yapan yabancı üreticiler piyasada yerini alırlar.

Bankacılık sisteminde kredi kullanımı denetim altına alınmalı ve bu yolla kredi ve para arzı genişlemesi önlenmelidir. Bu şekilde faizler artırılmadan iç talep kontrol altına alınmalıdır. Böylece dış kaynak kullanımını sınırlandırılarak, sermaye hareketleri kısıtlanmadan iç talep denetim altına alınabilmekte ve ödemeler dengesi istikrar kazanabilmektedir. Ekonomik büyüme ve sanayileşmenin ana unsurları temel kaynaklar olup burada iç ve dış kaynaklar ayrımı önem kazanmaktadır (Walde ve Wood, 2004). Dış kaynaklar ile dış ticaret yani ihracat ve ithalat değerleri ifade edilmekte, iç kaynağı da fiziksel ve beşeri sermaye yatırımlarıyla araştırma ve geliştirme faaliyetleri temsil etmektedir. Dolayısıyla ülke ekonomisinin dışa açıklık düzeyi ile dış ticaret politikaları ödemeler dengesi açısından çok büyük öneme sahip olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesini etkileyen bir başka önemli unsur da uluslararası konjonktürde ortaya çıkan gelişmelerdir. Uluslararası ekonomide görülen sorunlar cari açık seviyesi yüksek olan Türkiye ekonomisinin yapısını daha fazla kırılgan hale getirmektedir. Küresel ölçekte ortaya çıkan ekonomik durgunluk, Türkiye ekonomisinde faizlerin ve döviz kurunun yükselmesine yol açmaktadır. Ödemeler dengesi açığının sürdürülebilirliği uluslararası finansal sistemin borç verme niyeti ve şartları ile ülkenin ödeme kapasitesi tarafından belirlenmektedir (Özmen, 2004). Ödemeler dengesi sorunu Türkiye için önemli bir sorundur ve Türkiye'nin sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme sürecine girmesi bu sorunun kalıcı bir biçimde çözümüne bağlıdır.

SONUÇ

Ülkeler arası ilişkilerde çok büyük öneme sahip olan ödemeler dengesine gereken önemin verilmesi ve uygulanan ekonomi politikalarıyla ticaret ve finans alanlarında etkinliğin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bir ulusal ekonomiden diğer ülkelere ve diğer ülkelerden o ulusal ekonomiye doğru olan döviz hareketlerinin izlendiği bilançonun dış ödemeler bilançosu olarak ifade edilmesi nedeniyle ekonomide sağlanması gerekli olan önemli dengelerden biri de dış dengedir. Ödemeler dengesi aynı zamanda, ilgili dönemde mevcut olan döviz açığı ya da döviz fazlasını da gösterdiği için döviz açığının finanse ediliş yollarını da ortaya koymaktadır.

Bir ülke ekonomisinde ödemeler dengesinin fazla vermesi sermaye hareketlerinin ülkeye çekildiğini ifade etmektedir. Sermaye hareketlerinin ülkeye çekilmesi ülkenin gelişmiş ve güvenilir bir finansal sisteme sahip olduğunu gösterir. Finansal sistemin gelişmiş olması, sistem içinde çok sayıda ve farklılaştırılmış finansal araçlar ve aracı kurumların varlığına işaret eder. Finansal sistemde bu unsurların var oluşu, finansal yatırımcılara daha fazla ve farklı özelliklerde yatırım olanağı sunulmasını ve sonuç olarak ülke ekonomisine daha yüksek tutarda sermaye girişini sağlar.

Ödemeler dengesinin istikrarlı bir yapıda olması aynı zamanda finansal sistemin yasal ve kurumsal düzenlemelerinin yapılmış olduğunu, etkin bir denetim sisteminin varlığını gösterir. Finansal yatırımcıların, gerçekleştirdikleri yatırımların güvence altında olduğunu hissetmesi, onları daha fazla yatırım yapmaya yöneltir ve bu şekilde ülke ekonomisi büyür. Ülkeye yabancı sermaye çekmek için ekonominin de istikrarlı olması gerekmektedir. İstikrarsızlıkların olduğu, krizlerin yaşandığı ve yüksek kur riski taşıyan ülkelerde ödemeler dengesi sorunu atalet kazanmaktadır.

Ödemeler dengesi sorunu teknolojik gelişmişlik ve ekonominin rekabet düzeyi ile de çok yakından ilişkili olan çok boyutlu bir kavramdır. Ülke nüfusunun yapısı, işsizlik oranı, gelir dağılımındaki eşitlik, kentleşme sorunu, kaynakların varlığı ve niteliği, ekonomik yönetimin kalitesi ve benzeri birçok faktörden etkilenmektedir. Türkiye ekonomisi tekrar eden nitelikte çok sayıda farklı ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesi sorunu genel itibarıyla hep var olmuştur. Bu sorunun giderilmesinde para ve maliye politikaları birbiriyle uyumlu bir biçimde uygulanmalıdır. Cari işlemler dengesi açıklarına çözüm olarak yalnızca para politikaları araçlarıyla kısa dönemde bir çözüm olanaksızdır. Türkiye ekonomisi günümüzde cari denge açığı ile enflasyon arasında sıkışmış durumdadır. İthalata bağımlı olmayan bir üretim yapısı oluştuğunda diğer bir ifadeyle yüksek katma değerli ürünler üretildiğinde ihracatta verimlilik artacak, enflasyon düşecek, cari işlemler açığı azalacak ve ödemeler dengesi istikrar kazanacaktır.

KAYNAKÇA

- Akat, A.S. (2004). Ödemeler Dengesi Yazıları. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Erişim adresi: <https://akat.bilgi.edu.tr/others/0408-disacik-2.pdf> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).
- Balı S., Cinel, M. O., ve Günday, A. H. (2014). Hisse Senedi Fiyatlarını Etkileyen Temel Makroekonomik Faktörlerin Bist 100 Endeksi'ne Etkisinin Ölçümlenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 46-50.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (1995). Borsa'da Uygulamalı Portföy Yönetimi. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Çamurdan, B. (2013). Türkiye'de 1999-2013 Dönemi İçin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 8(4),183-195.
- Eğilmez, M. (2022). Merkez Bankası Rezervlerinde Son Durum. Erişim adresi: <https://www.mahfigilmez.com/2022/10/merkez-bankas-rezervlerinde-son-durum.html>. (Erişim Tarihi: 15.12.2023).
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022). Kamu Finansmanı Raporu. Ağustos, 2022.
- Karamelikli, H. (2016). Türkiye'nin Dış Dengesinde J-Eğrisi Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 389-402.
- Öksüz, S. (1980). Türkiye'de Para ve Dış Denge İlişkisi (Bir Parasal Yaklaşım Modeli Denemesi). EİTİ Akademisi Yayınları, Eskişehir.
- Özkan, F. (2006). Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar Rapor Eleştirisi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1).
- Özmen, E. (2004). Cari Açık ve Ekonomi Politikaları Üzerine. *İktisat, İşletme ve Finans*, 5-19.
- Pelit, İ. (2023). Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İthalat ve İhracatının Kümeleme Analizi ile İncelenmesi: 2013-2022 Dönemi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 11(2), 103-113.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama. 15. Baskı. Güzem Yayınları, İstanbul.
- Tovar-Garcia, E.D. ve Carrasco, C.A. (2019) . Export and Import Composition as Determinants of Bilateral Trade in Goods: Evidence from Russia. *Post-Communist Economies*, 31(4), 530-546.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2022). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> (Erişim Tarihi: 15.12.2023).

- Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim Tarihi: 15.12.2023).
- Yıldırım, E. ve Kesikoğlu, F. (2012). İthalat-İhracat-Döviz Kuru Bağımlılığı: Bootstrap ile Düzeltilmiş Nedensellik Testi Uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 137-148.
- Walde, K. ve Wood, C. (2004). The Empirics of Trade and Growth: Where Are the Policy Recommendations?, *International Economics and Economic Policy*, 1, 275-292.

Bölüm 9

TEDARİKÇİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RİSK YÖNETİMİ

Nigar ÖZÇETİN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi Yozgat Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü,
Orchid ID: 0000-0003-0831-0911, nigar.ozcetin@bozok.edu.tr

1. Giriş

Dünyanın her yerinde işletmeler, tedarikçilerinden sorunsuz hizmet beklемelerinin yanında tedarik zinciri aksamalarını en düşük seviyede tutmak ya da tamamen ortadan kaldırmak istemektedirler. Ancak bu durum küreselleşen bir dünyada ve rekabetin en yoğun olduğu bir ortamda, işletme yöneticilerinin baş etmekte zorlanacağı konular olarak karşılırlarına çıkmaktadır. Tedarik yönetimi ve kaynak bulma faaliyetleri, herhangi bir kuruluş için stratejik işlevler olarak kabul edilmektedir. Çünkü bunlar kuruluşun sürdürülebilirliğine ve rekabet avantajına yardımcı olmaktadır. Mevcut iş ortamında, belirsiz bir ekonomik döngü, sürekli talepte bulunan müşteriler, küreselleşme eğilimi, teknolojinin hızlı gelişimi, lojistik iyileştirme ve ürün yaşam döngülerinin kısalması gibi sayısız nedenden dolayı belirsizlikler ve karmaşıklıklar artmaktadır. Bu zorlu ortamlar, imalat şirketlerini temel işlerine odaklanmaya ve temel olmayan faaliyetlere dış kaynak sağlamaya zorlamaktadır. Bu dış kaynak kullanımı, iç riski azaltmakta ancak dış ortaklarla ilişkili riski arttırmaktadır. Ayrıca, son derece entegre tedarik zincirlerine sahip olmalarına rağmen, imalat firmaları iki nedenden dolayı kendilerini aksamalara karşı savunmasız bulurlar: İnsan kaynaklı afetler ve daha da önemlisi, genellikle kontrol edilemeyen doğal afetler. Başka bir deyişle, bazı kontrol edilebilir faktörlerden veya çoğu zaman kontrol edilemeyen olaylardan dolayı aksaklıklar meydana gelebilir. Öngörülemeyen felaket olayları veya doğal afetler, yani sel, terör saldırıları ve deprem nedeniyle, imalat firmalarının öncelikle tüm tedarik zincirindeki aksamaların farkında olması gerekmektedir. Gerçek hayattan pek çok örnek, öngörülemeyen felaket olayları nedeniyle tedarik zincirini bozmaktadır. Örneğin, 2011'de Tayland'da sel meydana gelmesi, 2011'de de yoğun bir deprem ve tsunami meydana gelmesi ve Ericsson'da oldukça ünlü bir yangın kazası kesintisi yaşanması (Chopra ve Sodhi, 2014, 1). Tüm bu olaylar, küresel çapta işlerini genişleten ve öngörülemeyen ortamlarda hayatta kalma arayışında olan imalatçı kurumlar için dış kaynak kullanımı eğilimine doğru hareket eden ve diğer tarafta, imalat işletmelerinin tedarikçilerinin bilgi ve becerilerine olan bağımlılığını artıran endişe verici bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Huma vd., 2020, 1770). Bütün bu sebeplerden dolayı işletmeler için tedarik zinciri riskleri ve bu risklerin yönetimi, işletmeler açısından en önemli konulardan biri olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Tedarik Zinciri ve Sürdürülebilirlik

Tedarik zinciri, tedarikçiden bitmiş ürünün teslimine ve son kullanıcıya kadar, bir ürünün ortaya çıkartılması ve satışı ile ilgili tüm operatörleri, organizasyonları, kaynakları, faaliyetleri ve teknolojileri içeren ağıdır (Settembre-Blundo vd., 2021, 113). Tedarik zincirlerinin amacı, kar maksimizasyonlarıdır. İşletmeler, malları ve malzemeleri ülkeler arasında

sorunsuz bir şekilde taşımak için tedarik zincirlerine ve tedarik zinciri risklerine önem vermek zorundadırlar. Özellikle küresel tedarik zincirlerinin, ekonomiler, kültürler, siyaset, altyapı ve rekabet ortamındaki farklılıkları dikkate almaları gerekmektedir. Ekonomik zorluklar, transfer fiyatları, vergi oranları, vergiler, döviz kurları ve enflasyon gibi hususları içermektedir. Altyapı ile ilgili olarak bankalar, depolar, nakliye acenteleri gibi işleri kolaylaştırıcı kurumların varlığı ile lojistik sorunlar dikkate alınmalıdır. Hükümetin istikrarı, kanun, düzen ve yaptırımlar gibi siyasi faktörlerin de tedarik zinciri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bütün bunların sonucu olarak; küresel tedarik zincirleri, potansiyel olarak daha fazla gecikme noktasına, daha fazla belirsizliğe ve dolayısıyla daha fazla koordinasyon, iletişim ve izleme ihtiyacına sahip olmaktadır (Manuj ve Mentzer, 2008, 134). Sağlam tedarik zinciri oluşturulması; işletmeler açısından bazı büyük aksaklıkları verimli ve etkili bir şekilde atlatmak ve ilgili olası planı organize etmek açısından zaman kazanmalarını sağlamaktadır (Ahmed ve Rashdi, 2020, 815). Tedarik zinciri aksamalarına genellikle grevler, yasal anlaşmazlıklar ve doğal afetler gibi çeşitli dış olaylar ile kazalar, hırsızlık, çevre kirliliği ve sabotaj gibi çeşitli iç olaylar neden olmaktadır (Gouda ve Saranga, 2018, 5820). Bir tedarik zinciri aksaması, tedarik zincirinin içinde (örneğin tedarikçiler, müşteriler) veya dışında (örneğin doğal afetler) meydana gelen olaylar tarafından başlatılabilmekte ve büyüklükleri, nitelikleri ve etkileri bakımından büyük ölçüde değişebilmektedirler (Hofmann vd., 2014, 162). Bu aksaklıklar, işletmeler için itibar ve müşteri kaybına sebep olmasının yanında finansal kayıplara da sebep olmaktadır. Bütün bu aksaklıkların yönetilmesinde ise; sürdürülebilirlik çabalarının önemi, uygulayıcılar tarafından kabul edilmektedir (Gouda ve Saranga, 2018, 5820).

Sürdürülebilirlik; kar, insan ve gezegenden oluşan ve bir işletmenin zaman içindeki finansal, sosyal ve çevresel performansını ölçmeyi amaçlayan üçlü bir perspektiften oluşmaktadır (Rafi-Ul-Shan vd., 2018, 473). Kesintisiz tedarik zinciri sağlamanın en önemli yollarından biri olarak görülmeye başlanan sürdürülebilir kaynak kullanımı, özellikle imalat işletmeleri açısından önemli hale gelmektedir ve bu işletmeler tedarikçilerini sürdürülebilir uygulamalar konusunda daha duyarlı hale getirmeye çalışmaktadırlar (Gouda ve Saranga, 2018, 5820).

İşletmelerin genel olarak karşılaşılabilecekleri sürdürülebilirlikle ilgili sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Rafi-Ul-Shan vd., 2018, 473; Eljido-Ten, 2017, 958; Dumay ve Hossain, 2019, 343; Boiral vd., 2020, 2558):

1. Özellikle maliyetin ve teslim süresinin azaltılması yönündeki baskılar, emek sömürüsüne ve dağıtım faaliyetlerinden kaynaklanan çevre kirliliği de dahil olmak üzere sürdürülemez üretim uygulamalarına yol açmaktadır.

2. Tüketicilerin moda anlayışı altında daha fazla ürünü çöpe göndermesi kaynakların etkin kullanılamamasına ve kaynak israfına neden olmaktadır.

3. Geleneksel görüşe sahip olan işletmelerin sürdürülebilirlikle ilgili düzenlemelere uymayı, karlarını azaltan ekstra maliyetler olarak görmeleri, tepkisel stratejiler geliştirmelerine neden olmaktadır.

4. Sürekli değişen siyasi senaryolarla birleşen küreselleşme, dünyanın kaynak kullanımında ve tüketici davranışında önemli değişikliklere neden olmaktadır. İşletmeler, uzun vadeli etkileri en aza indirebilmek için bu değişimlerle başa çıkmak zorundadırlar.

5. Sürdürülebilirlik ile ilgili konuların medyada geniş yer bulması, ürünlerin toksitesi, çocuk işçi, çalışan sağlığı, kazara kimyasal madde dökülmeleri gibi işletmelerin itibarı açısından büyük sorunlara neden olmaktadır.

6. Sürdürülebilirlikle ilgili risklerin değerlendirilmesi ve yönetimi, geçmişteki zorluklardan ziyade gelecekteki zorlukları dikkate alan daha geniş bir zaman dilimini hesaba katmayı gerektirmektedir.

7. Sürdürülebilirlikle ilgili risklerin yanlış yönetimi, işletmeler, yatırımcılar ve paydaşlar için çok önemli sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir.

3. Tedarik Zinciri Riskleri

Tedarik zinciri riskleri, bir risk olayının meydana gelme olasılığı ve böyle bir olayın tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisidir (Gouda ve Saranga, 2018, 5821).Tedarik zinciri riskleri, tedarik zinciri operasyonlarında meydana gelen olumsuz olaylardan kaynaklanan olumsuz sonuçlardır (Hofmann vd., 2014, 162).

Tedarik zincirindeki risk kaynakları şunlardır (Hofmann vd., 2014, 166):

1.Sosyal konular (Çalışma koşulları ve ücretle ilgili)

2.Ekolojik konular (Enerji tüketimi ve kaynak kullanımı gibi girdi ile ilgili hususlar, emisyonlar ve geri dönüşüm gibi üretim çıktısı ile ilgili konular)

3.Etik iş yapma sorunları (Yolsuzluk ve şüpheli kişi veya firmalarla iş bağlantıları)

Görüldüğü gibi, tedarik zinciri risklerine neden olabilecek durumlar çalışma koşulları, enerji ve kaynak kıtlığı, çevre kirliliği, yolsuzlukla ilgili sorunlar ve şüpheli tedarikçilerle iş bağlantısı içinde olmak gibi konulardır. İşletmeler, bu konuları kendileri için değerlendirip tedarik zinciri risklerini belirlemeli ve bu risklere yönelik önlemlerini almalıdırlar (Gouda ve Saranga,

2018, 5821). Her türlü sorumsuz tedarikçi davranışı, satın alan firmaya yansıtılarak olumsuz tanıtıma, itibarın zedelenmesine ve maliyetli yasal yükümlülükler neden olabilir (Foerstl vd. , 2010, 118).

Tedarik zinciri risklerini Kumar, Tiwari ve Babiceanu (2010) yapmış oldukları çalışmada üçe ayırmışlardır (Gouda ve Saranga, 2018, 5821):

1. Tedarikçi tarafındaki kesintilerden kaynaklanan tedarik riski
2. Firma içindeki aksaklıklardan veya başarısızlıklardan kaynaklanan süreç riski
3. Nakliye veya dağıtım lojistiğindeki aksamalara dayalı sevkiyat riski

İşletmeler, tedarik zincirlerini sıradan tedarik zinciri risk yönetimi kavramlarıyla incelerlerse ve sadece yıkıcı olaylara odaklanırlarsa, sürdürülebilirlik sorunları fark edilmeyebilir ve sistematik olarak hafife alınabilir (Hofmann vd., 2014, 168). Bu yüzden tedarik zinciri risklerinin sürdürülebilirlik riskleriyle birlikte ele alınması ve paydaş tepkilerinin de dikkatli bir şekilde gözlenmesi işletmeler açısından faydalı olacaktır. Çünkü, sıradan tedarikçi zinciri riskleri, malların, finansal kaynakların veya hizmetlerin akışını engelleyen tedarik zinciri kesintileri tarafından tetiklenirken, sürdürülebilirlikle ilgili tedarik zinciri riskleri, paydaş tepkileriyle tetiklenir (Hofmann vd., 2014, 167).

Paydaşlar, işletmelerin tedarikçi davranışlarını, çeşitli etkileme stratejileri ve yönetim mekanizmaları aracılığı ile izleyip yönetebileceklerini haklı olarak varsaydıkları için, işletmeleri tedarikçi suistimallerinden sorumlu tutarlar (Hofmann vd., 2014, 161). Hem tedarik zinciri riskleri hem de sürdürülebilirlikle ilgili tedarik zinciri riskleri, işletme için zarara yol açabilir. Örneğin; işletmeler, tedarikçi temerrütlerinden ve teslimat gecikmelerinden veya müşterilerin firmayı tavsiye etmeyi bırakmalarından, cüzdandan paylarını düşürmelerinden veya bir rakibe geçmelerinden zarar görebilirler (Hofmann vd., 2014, 166).

Örnek olabilecek paydaş tepkileri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Hofmann vd., 2014, 167):

1. Tedarikçi firmaların, çocuk işçiliği, düşük ücretler, dayanılmaz çalışma koşulları gibi konulara yeterli hassasiyet göstermemesi, işletmenin de bu durumları desteklediği imajı yaratabilir.
2. Çalışanların fazla mesaiye bırakılması sonucunda iş kazalarında meydana gelen artışlar sosyal boyutta sorunlar yaratabilir.
3. Tedarikçi firmaların çevre dostu olan alternatiflere yönelmemesi, işletmenin imajını zedeleyebilir.

4. Tedarikçi firmaların, aşırıya kaçan siyasi görüşlerinin olması, işletme açısından sorunlar yaratabilir.

5. Müşteri firmaların güveninin kaybedilmesiyle işbirliklerinin sona ermesi, işletmenin işini kaybetmesine neden olabilir.

6. Yatırımcıların, işletmeyi yeniden yapılandırmaya zorlaması, işletmenin işini kaybetmesine neden olabilir.

7. Yerel toplulukların işletmeyi protesto etmesi veya medyanın kamuoyunu etkilemesiyle satışların azalması söz konusu olabilir.

8. Sendikaların işçi sağlığı, çalışma saatleri, iş güvenliği veya maaşları gündem yapması, işletme aleyhine kendi güçlerinin artmasına neden olabilir.

9. Tedarikçi sahasındaki bir kimyasal madde kazası, aksamalara yol açabileceği gibi paydaş eylemini tetikleyebilir.

İşletmelere paydaşlar tarafından verilen bu tepkilerin zamanında fark edilmesi ve işletmelerin bu tepkileri önleyecek stratejiler geliştirebilmesi tedarik zinciri risk yönetiminin önemini arttırmaktadır.

4. Tedarik Zinciri Risk Yönetimi (SCRM)

Risk yönetim sürecinin genel amacı, ilgili tüm riskleri önlemek, ertelemek, azaltmak veya transfer etmek için optimal bir önlem kombinasyonunu belirlemek, uygulamak ve izlemektir (Hofmann vd., 2014, 162). Tedarik zinciri risk yönetimi, genellikle tedarik zincirlerindeki birbirine bağlı malzeme, bilgi ve fon akışlarından kaynaklanan risklerle ilgilidir (Hofmann vd., 2014, 162). Tedarik zincirindeki risk, tepki verme ve verimlilik açısından tedarik zincirinin performansını olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle tedarik zinciri yöneticilerinin riskle yüzleşme ve yönetme konusunda strateji ve tekniklerle daha donanımlı olması gerekmektedir.

İşletmeler; fiyatlandırma, ürün çeşitliliği, çoklu kaynak stratejileri gibi belirsiz ortamlara yanıt olarak etkili SCRM stratejileri geliştirmektedirler. Bunu yapamayan işletmeler ise başarısız olmaktadır (Yu vd, 2018, 1365). Tedarik zincirinin kesintiye uğraması, işletmenin bütün faaliyetlerini önemli ölçüde etkileyeceğinden dolayı SCRM'nin etkin bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Etkili SCRM için, esneklik ve sağlamlık iki önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir aksama karşısında tedarik zincirinin sağlam ve dayanıklı olması gerekmektedir. Sağlamlık, tedarik zincirinin “kesintilere uyum sağlamak” yerine “kesintileri tolere etmeye” yol açan operasyonel bir yetenektir (Ahmed ve Huma, 2021, 33). Aynı zamanda sağlamlık, alternatif kaynakların mevcudiyetini sağlamak veya gerekirse bir acil durum planını hızlı bir şekilde uygulamak suretiyle tedarik zinciri

kesintilerinin etkisine direnirken, operasyonlara devam etme yeteneğine odaklanmaktadır (Ahmed ve Huma, 2021, 36). Dayanıklılık ise, belirli bir olayın neden olduğu etkilere direnme yeteneğini ifade etmektedir (Ahmed ve Huma, 2021, 33). Dayanıklılık, işletmelerin beklenmedik olaylara hazırlıklı olmalarının yanında operasyonları ve tedarik zinciri ağını istenilen şekilde yöneterek ve kontrol ederek aksaklıklara yanıt verebilme ve bu aksaklıklardan kurtulabilme yetenekleri olarak ortaya çıkmaktadır.

SCRM, tedarik zinciri ortaklarının yukarı ve aşağı yönlü risklerini birbirine bağlayarak geleneksel risk yönetiminin vizyonunu genişletmekte, tedarik zinciri içindeki her olası risk ve belirsizliği tanımlamakta, değerlendirmekte, kontrol etmekte ve izlemektedir. Aynı zamanda reaktif ve proaktif olarak kesintileri azaltmaktadır (Ahmed ve Huma, 2021, 36).

5. Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi (SSCM)

SCRM yaklaşımları, bir işletmenin tedarik zinciri risk kaynaklarına maruz kalmasını, proaktif ve reaktif bir şekilde ele almayı ve yönetmeyi amaçlarken (Hofmann vd., 2014, 162) SSCM, bir işletmenin ve tedarik zincirlerinin, uzun dönemli ekonomik performansını iyileştirmek için kilit kurumsal iş süreçlerinin sistematik koordinasyonunda, işletmenin sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflerinin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır (Rafi-Ul-Shan vd., 2018, 473).

Kesintisiz tedarik zincirlerini sağlamanın en önemli yollarından biri olarak, sürdürülebilir kaynak kullanımının farkına varan birçok imalat işletmesi, düzenli denetimler ve çalıştaylar aracılığıyla tedarikçilerini sürdürülebilir uygulamalar konusunda duyarlı hale getirmektedir (Gouda ve Saranga, 2018, 5820).

SSCM kapsamında, işletmelerin sürdürülebilir tedarik zinciri risklerini azaltmak için yapabilecekleri işlemler aşağıda sıralanmıştır (Foerstl vd. , 2010, 118-126; Yu vd., 2018, 1368; Ahmed ve Huma, 2021, 34):

1. Tedarikçilere üretim yaptıran işletmeler, tedarikçi tesislerinde kabul edilemez çevresel ve sosyal standartlarla ilgili riskleri transfer edemezler. Ancak, satın alma ve tedarik yönetimi ile sürdürülebilirlik risklerinin azaltılmasına katkıda bulunulabilir.

2. Tedarikçinin suüstimalinden kaynaklanan kurumsal itibarın zarar görmesi riskini önlemek amacıyla sorumlu satın alma ve tedarikçi yönetimi uygulamaları yapılabilir.

3. Tedarik riski yönetiminin; tedarikçi seçimi, tedarikçi değerlendirmesi ve tedarikçi geliştirme gibi temel tedarikçi yönetimi süreçleriyle sıkı bir şekilde iç içe olması gerekmektedir.

4. İşletmeler, sürdürülebilirlik risklerini belirlemek, tedarikçi risk değerlendirmesini ve bunun sonucunda ortaya çıkan risk yönetimi yanıtlarını uyarlamak için, düzenlemelerdeki ve paydaş taleplerindeki değişikliklere duyarlı olmalıdır.

5. İşletmelerin dış kaynak kullanımından dolayı maliyet faydası elde edebilmeleri için, tedarikçilerin kendi itibarlarını zedelemesi riskini üstlenmeden sürdürülebilirlik önlemlerini almaları gerekir.

6. İşletmeler, sürdürülebilir tedarikçi riskleri kapsamını daha geniş ölçüde değerlendirebilir ve yönetebilirse, olumsuz tanıtım ve itibar kaybına maruz kalma riskini azaltabilir.

7. Potansiyel yeni tedarikçileri taramak ve uyumsuz tedarikçilerin tedarik tabanına girmesini engellemek, işletmelerin risklere maruz kalmalarını azaltmak için önemlidir.

8. Uyumlu olmayan tedarikçilerden satın almalarından kaçınmak ve sürdürülebilir satın almalar pahasına satın alma faaliyetinde bulunmak isteyen yöneticilerin çıkar çatışmalarını önleyici tedbirler alınması gerekir.

9. Sürdürülebilirlik uzmanlarının, hammaddelerin ve üretimle ilgili diğer bileşenlerin tedarikinin istenen kalite ve izin verilen fiyat düzeyinde mevcut olduğundan emin olmak için, dünya çapındaki tedarikçileri değerlendirmeleri ve geliştirmeleri sorumluluğunu almaları gerekir.

10. Sürdürülebilir tedarikçi gelişimi ile tedarikçiler arasındaki rekabetin teşvik edilmesi gerekir.

11. Tedarikçi tesislerinde suiistimallerin göz ardı edilmemesi gerekir.

12. Tedarik, süreç ve talep esneklikleri, tedarik zinciri risklerini azaltarak iş performansı üzerinde olumlu etkide bulunabilir.

13. Doğru tedarik zinciri stratejileri uygulanarak, tedarik zincirinin zayıflıkları ortadan kaldırılabilir.

6. Tedarikçi Sürdürülebilirlik Risk Yönetimi Stratejileri

İşletmeler, sürdürülebilirlik risklerini belirlemek, tedarikçi risk değerlendirmesini ve bunun sonucunda ortaya çıkan risk yönetimi stratejilerini uyarlamak için düzenlemelerdeki ve paydaş taleplerindeki değişikliklere duyarlı olmak zorundadırlar. Ayrıca işletmeler, dış kaynak kullanımından maliyet faydası elde etmek istiyorlarsa, tedarikçilerin düşük sürdürülebilirlik standartlarının, kendi itibarlarını zedeleme riskini üstlenmek zorunda kalmadan sürdürülebilirlik önlemlerini almaları gerekmektedir (Foerstl vd., 2010, 120).

Şekil 1. Tedarikçi Sürdürülebilirlik Risk Yönetimi Stratejileri

Kaynak: Hajmohammad ve Vachon, "Mitigation", 2016, ss: 53

Şekil 1'de görüldüğü gibi tedarikçi sürdürülebilirlik risk yönetimi stratejileri, tedarik yöneticisinin algıladığı tedarikçi sürdürülebilirlik riski ile alıcı- tedarikçi bağımlılık yapısına göre ele alınmaktadır.

Tedarikçi sürdürülebilirlik risk yönetimi stratejileri üç kategoride ele alınabilir (Hajmohammad Ve Vachon, 2016, 50):

1. Riskten Kaçınma Stratejisi; riskli durumdan çekilerek riskin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle, risk kaynağını ortadan kaldırarak, risk olayı olasılığını sıfıra çekmeye yöneliktir. Bu nedenle, tedarik yöneticileri, yerleşik riskli tedarikçilerini aşamalı olarak devre dışı bırakarak ve nispeten temiz bir sürdürülebilirlik kaydına sahip alternatif bir tedarikçiye geçerek tedarikçi sürdürülebilirlik riskinden kaçınabilmektedir.

2. Risk Azaltma Stratejisi; sürdürülebilir tedarikçi geliştirme girişimleri ile tedarikçilerin performansını iyileştirmek için ekolojik ve sosyal konuları tedarik yönetimi süreçlerine entegre etme planlarını ve stratejilerini oluşturmaktadır. Riski azaltmaya amaçlayan stratejiler, izlemeye dayalı ve işbirliğine dayalı stratejiler olarak iki kategoride değerlendirilmektedir.

- İzlemeye Dayalı Risk Azaltma Stratejisi: Gerekliliklere uygunluklarını doğrulamak için belirli özelliklere veya belirli performans kriterlerine göre tedarikçilerin süreçlerini veya gerçek performansını değerlendirmeye odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın bir parçası olarak, işletmeler genellikle tedarikçilerinin bilgilerini toplamakta ve işlemekte, sosyal ve ekolojik performanslarının farklı boyutlarına uygun kriterler belirlemekte, anketler ve denetimler yoluyla gelen malların ve bunları sağlayan tedarikçilerin sürdürülebilirlikle ilgili yönlerini değerlendirmekte ve tedarikçilerden bunlar hakkında rapor vermelerini istemektedirler.

- İşbirliğine Dayalı Risk Azaltma Stratejisi: Tedarikçilerin ekolojik ve sosyal performansını ortaklık, yani onlarla doğrudan etkileşim ve ortaklaşa geliştirilen ekolojik ve sosyal çözümlerin uygulanması yoluyla iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Tedarikçilere eğitim programları sağlamak, maliyetlerin telafisini sağlamak (örneğin, çevre dostu ekipmanlara ortak yatırımlar) ve tedarikçileri bilgilerini paylaşmayı teşvik etmek için ekolojik veya sosyal zirvelere sponsor olmak gibi faaliyetleri oluşturmaktadır.

3. Risk Kabulü; tedarik yöneticilerinin herhangi bir eylemde bulunmadan sadece hasar kontrolü için bütçe ayırmak suretiyle riski ellerinde tuttıkları stratejidir. Yani bir noktada işletmeler, potansiyel riskin gerçekleşmesi durumunda, riskle başa çıkmaya karar vermektedirler.

İşletmelerin, bütün bu stratejileri değerlendirmek suretiyle hangi stratejiyi uygulayacağı konusunda karar vermesi ve işletmenin faaliyetlerinin devamı için paydaş görüşlerini dikkate alması gerekmektedir. Bu kapsamda işletme-tedarikçi işbirliği, tedarikçi seçimi, tedarikçilerin eğitimi, tedarikçilerin sürdürülebilirliğe ilişkin tutumları ve davranışları SSCM kapsamında önemli konular olarak yer almaktadır.

Sonuç

İşletmeler, amaçları her ne kadar kar elde etmek olsa da, kar edebilmeleri için faaliyetlerinin devamını sağlayabilmenin zorunlu olduğunu fark etmektedirler. Bunun için sürdürülebilirlik faaliyetlerinin önemini dikkate almaları ve bu konu ile ilgili gerekli önlemleri almaları özellikle paydaşlar için çok önemli bir konu haline gelmektedir. Sürdürülebilirlik ile ilgili işletmelerin dikkat etmesi gereken konuların başında tedarik zincirleri gelmektedir. İşletmeler, tedarikçilerinden sorunsuz hizmet beklемelerinin yanında tedarik zinciri aksamalarını en düşük seviyede tutmak ya da tamamen ortadan kaldırmak istemektedirler. Ancak bu durum küreselleşen bir dünyada ve rekabetin en yoğun olduğu bir ortamda, işletme yöneticilerinin baş etmekte zorlanacağı konular olarak karşılına çıkmaktadır. Bu amaçla çalışmamızda, işletmelerin tedarik zinciri riskleri, tedarik zinciri risklerinin yönetimi ve tedarikçi sürdürülebilirlik risk yönetimi stratejileri ele alınmaktadır. İşletmelerin sürdürülebilir tedarik zinciri risklerini azaltmak için yapabilecekleri işlemler belirtilmekte ve sürdürülebilirlik risk yönetimi stratejileri, tedarik yöneticisinin algıladığı tedarikçi sürdürülebilirlik riski ile alıcı- tedarikçi bağımlılık yapısına göre ele alınmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir tedarik zinciri risklerinin ve bu riskleri yönetme stratejilerinin işletmelerin sürekliliği açısından önemi açıklanmaya çalışılmaktadır. Sonuç olarak, sürdürülebilirlikle ilgili tedarik zinciri risklerinin belirlenmesi, etkilerinin değerlendirilmesi ve risk yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi işletmeler açısından önemli hale gelmektedir.

Kaynaklar

- Ahmed, W. ve M.Z. Rashdi (2020). Understanding The Influence of Lean and Agile Strategies on Creating Firms' Supply Chain Risk Management Capabilities, *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 31 (5), 810-831.
- Ahmed, W. ve S. Huma (2021). Impact of Lean and Agile Strategies on Supply Chain Risk Management, *Total Quality Management*, 32 (1), 33–56.
- Boiral, O, Talbot, D ve Brotherton, M.C. (2020). Measuring Sustainability Risks: A Rationalmyth?, *Business Strategy and the Environment*, 29, 2557–2571.
- Chopra, S. and Sodhi, M. (2014). Reducing the Risk of Supply Chain Disruptions. *MIT Sloan Management Review*, 55(3), pp. 72-80.
- Dumay, J. ve MD A. Hossain (2019). Sustainability Risk Disclosure Practices of Listed Companies in Australia, *Australian Accounting Review*, 89 (29), Issue 2, 343-359.
- Elijido-Ten, E.O. (2017). Does Recognition of Climate Change Related Risks and Opportunities Determine Sustainability Performance?, *Journal of Cleaner Production*, 141, 956-966.
- Foerstl, K., C. Reuter, E. Hartmann ve C. Blome (2010). Managing Supplier Sustainability Risks in A Dynamically Changing Environment—Sustainable Supplier Management in the Chemical Industry, *Journal of Purchasing&Supply Management*, 16, 118–130.
- Gouda, S.K. ve H. Saranga (2018). Sustainable Supply Chains For Supply Chain Sustainability: Impact of Sustainability Efforts on Supply Chain Risk, *International Journal of Production Research*, 56 (17), 5820–5835.
- Hajmohammad, S. ve S. Vachon (2016). Mitigation, Avoidance, Or Acceptance? Managing Supplier Sustainability Risk, *Journal of Supply Chain Management*, 52 (2), 48-65.
- Hofmann, H., C. Busse, C. Bode ve M. Henke (2014), Sustainability-Related Supply Chain Risks: Conceptualization and Management, *Business Strategy and the Environment*, 23, 160–172.
- Huma, S., W. Ahmed ve A. Najmi (2020). Understanding The Impact of Supply-Side Decisions and Practices on Supply Risk Management, *Benchmarking: An International Journal*, 27 (5), 1769-1792.
- Manuj, I. ve J. T. Mentzer (2008). Global Supply Chain Risk Management, *Journal Of Business Logistics*, 29, (1), 133-155.
- Rafi-Ul-Shan, P.M., D. B. Grant, P. Perry & S. Ahmed (2018). Relationship Between Sustainability and Risk Management in Fashion Supply Chains, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 46 (5), 466-486.
- Settembre-Blundo, D., Gonzalez-R. Sanchez, S. Medina-Salgado ve F. E. Garcia-Muñin (2021). Flexibility and Resilience in Corporate Decision Making: A New Sustainability-Based Risk Management System in Uncertain Times, *Global Journal of Flexible Systems Management*, 22(2), 107-132.

Yu, K. Jack Cadeaux, Nanfeng Luo, Cheng Qian ve Zhenghao Chen (2018). The role of the consistency between objective and perceived environmental uncertainty in supply chain risk management, *Industrial Management & Data Systems*, 118 (7), 1365-1387.

Bölüm 10

TÜRKİYE'DE TURİZMİN ÇEVREYE ETKİSİ

AYTAÇ PEKMEZCİ¹

¹ Doç. Dr. Aytaç PEKMEZCİ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü,
e-mail: aytac0803@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4020-0069.

GİRİŞ

Özellikle 21.yy'da küreselleşme olgusunun dünyada zirveye çıkması sonucu hızlıca gelişen nüfus artışı, ulaşım sistemleri ve bilgi teknolojileri ile ülkeleri ziyaret eden turist sayısı ve paralelinde turizm gelirinin oldukça hızlı artmasına sebep olmuştur. Bu artan gelir ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak artan ekonomik faaliyetler başta çevre olmak üzere istenmeyen sorunlara neden olabilir ve özellikle çevre kirliliğinin turizm üzerinden ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilediği kabul edilmektedir. Zira artan turizm talebi başta enerji tüketimi olmak üzere ülke içerisinde CO₂ salınımını artıracak kaynaklara olan talebi de arttıracığı için ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecektir (Bozkurt ve Yanardağ, 2018; Pekmezci ve Bozkurt, 2019).

Aslında çevre, turizm faaliyetlerinin önemli bir kaynağı olmasının yanı sıra bu faaliyetlerin etkilerini birebir yaşadığı için birbiriyle ilişkili iki olgudur. Buradan yola çıkarak ülkelerin mevcut turizm faaliyetlerinin devamlılığı için turizm ile çevre arasındaki ilişkinin varlığını koruması gerekmektedir. Eğer turizm faaliyetlerinin kontrolü yapılmaz veya iyi yönetilmezse çevre bundan zarar görür ve bölgede yaşayan kişilerin hiç istemeyeceği olumsuz birçok çevre sorunu ortaya çıkar. Bu yüzden faaliyetlerin yapıldığı bölgedeki doğal çevre özelliklerini korumak, beşerî yapısına ve doğal mimarisine titiz davranmak turizmin geleceği için önemli bir hamle olacaktır. Bunu uygulayan bölgeler ise turizmin ekonomik katkısından en fazla faydalanacak ve faaliyetlerden aldıkları gelir gün geçtikçe artacaktır (Bozkurt, 2018; Bahar ve Bozkurt, 2010).

2009 yılında gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'nda turizm ile ilgili sunulan rapora göre turizm sektörünün çok hızlı büyümesi sonucunda küresel ısınmanın arttığı ve çevre kirliliği ile ilgili önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu kapsamda çevrenin korunması amacıyla kamu ve özel sektörün bölgede yaşayan kişilerle ortaklaşa çalışarak uzun dönemli politikalar gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda politikaları oluşturmak için yapılan çok sayıda CO₂ seviyesini belirleyen faktörler araştırılmış ve turizm sektörünün de küresel olarak CO₂ seviyesine sebep olan bir faktör olduğu anlaşılmıştır (Solarin, 2014).

Turizm faaliyetlerinin çevreye etkisi CO₂ emisyonunu arttırdığından sektörün ülkelerin ekonomisine olan pozitif etkisini sınırlandırmaktadır. Bu ülkelere ait ekonomik faaliyetler çevre kirliliğinden dolayı istenmeyen bozulmalara bağlı olarak maliyetlerin çok hızlı bir şekilde artmasına sebep olmaktadır. Bu durumda turizm faaliyetlerinin merkezi durumundaki çevre güzelliğinin bozulması sonucuyla ülkeye gelen turist sayısının azalması ile turizmin gelişimi engellenmektedir. Bu yüzden turizm faaliyetlerinin bulunduğu çevreyle olan yakın etkileşimi nedeniyle ülke ekonomilerinin

en önemli unsuru olan turizm gelirlerinin istenen durumlardan uzaklaştığı görülmektedir. Sürdürülebilir turizmin devamlılığı için turizmden elde edilen gelirin faaliyetlerden oluşan istenmeyen maliyetlerin giderilmesinde kullanılması gerekmektedir.

Dolayısıyla ülke ekonomilerine bağlı olarak turizm ile çevre arasında literatürde pek çok çalışma mevcuttur. Bu noktada çalışmamın temel amacı; Türkiye için 1990-2022 dönemi kapsamında turizm faaliyetlerinin göstergesi olan turizm geliri ile çevre göstergesi olan CO₂ emisyonu arasındaki teorik ilişkinin, ampirik olarak analiz edilmesidir. Bu kapsamda zaman serisi analizi kullanılarak, turizm ile çevre arasında herhangi bir uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Johansen eşbütünleşme ve kısa dönemli ilişki olup olmadığını belirlemek içinde Kısıtlanmamış VAR (UVAR) Granger nedensellik testleri yapılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde literatürde çevre ile turizm arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen çalışmalar incelenmiştir. İkinci bölümde veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilmiş, uygulamada kullanılan zaman serileri analizi ile ilgili testler teorik olarak kısa bir şekilde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise Türkiye için belirlenen zaman aralığında turizm göstergesi turizm geliri ile çevre göstergesi CO₂ emisyonu arasında uzun ve kısa dönemli etkiler uygulamalı olarak analiz edilerek elde edilen uygulama test sonuçları istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Günümüz dünyasında görülen iklim değişiklikleri ve ülkelerin yaşadığı artan enerji sorunlarından dolayı CO₂ emisyonları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ve çevreye verdiği etkiler literatürde en çok araştırılan konulardan biri olmuştur. Buradan yola çıkarak son zamanlarda turizm göstergesi olan turizm geliri ile çevre göstergesi olan CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerle İlgili Yapılan Akademik Çalışmalar

Yazar/lar	Örneklem / Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Lee and Brahmasrene (2013)	Avrupa Birliği Ülkeleri / 1988 - 2009	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO ₂ Emisyonu	Fisher Tipi Johansen Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin CO ₂ emisyonu üzerinde negatif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Raza vd. (2017)	USA / 1996:1-2015:3	Turizm, CO ₂ Emisyonu	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO ₂ emisyonu üzerinde pozitif etki yarattığı ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Paramati vd. (2017)	26 Gelişmekte Olan Ülke ve 18 Gelişmiş Ülke / 1995 - 2012	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO ₂ Emisyonu	Fisher Tipi Johansen Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Gelişmiş ülkelerde Turizmin CO ₂ emisyonunu geliştirmekte olan ülkelere göre daha hızlı azalttığı ve Gelişmekte olan ülkelere Turizm ile CO ₂ emisyonu arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Dogan and Aslan (2018)	Avrupa Birliği ve Aday Ülkeler / 1995 - 2011	Turizm, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, CO ₂ Emisyonu	LM Bootstrap Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO ₂ emisyonunu azalttığı ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Solarin (2014)	Malezya / 1972 - 2010	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO ₂ Emisyonu	ARDL Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO ₂ emisyonunu arttırdığı ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Dogan vd. (2017)	OECD Ülkeleri / 1995 - 2010	Turizm, Ticaret, Ekonomik Büyüme, CO ₂ Emisyonu	LM Bootstrap Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmamış ancak Turizmin CO ₂ emisyonunu arttırdığı ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Shakouri (2017)	Asya Pasifik Ülkeleri / 1995-2013	Turizm, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, CO ₂ Emisyonu	Westerlund Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO ₂ emisyonu üzerinde pozitif etki yarattığı ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Balli vd. (2019)	15 Akdeniz Ülkesi / 1995-2014	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO ₂ Emisyonu	Westerlund Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin CO ₂ emisyonu üzerinde pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Kongbuamai (2020)	Tayland / 1974 - 2016	Turizm, Ticaret, Nüfus, Ekonomik Büyüme, Çevre	ARDL ve Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin çevre kirliliği üzerinde negatif etki yarattığı bulunmuş ancak aralarında kısa dönemli ilişki tespit edilmemiştir.
Khan and Hou (2021)	Uluslararası Enerji Ajansı 38 Ülke / 1995 - 2018	Turizm, Çevre, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi	Kao Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin çevre kirliliğini azalttığı bulunmuş ancak aralarında kısa dönemli ilişki bulunmamıştır.
Akadiri vd. (2018)	Gelişmekte olan 16 Küçük Ada Ülkesi / 1995-2014	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO ₂ Emisyonu	Bootstrap Panel Granger Veri Analizi	Turizmin CO ₂ emisyonunu arttırdığı ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Nathaniel vd. (2021)	Turizmin en fazla olduğu 10 Ülke / 1995 - 2016	Turizm, Doğal Kaynaklar, Enerji Tüketimi, Çevre	Westerlund Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin çevre kirliliği üzerinde negatif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Yurtkuran (2022)	Turizmin en fazla olduğu 10 Ülke / 1995 - 2018	Turizm, CO ₂ Emisyonu	Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO ₂ emisyonunu 4 ülkede arttırdığı ancak 6 ülkede azalttığı ve Ülkelerin geneline göre değişkenler arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur.

Sarıtaş and Akar (2022)	Turizmin en fazla olduğu 10 Ülke / 1995 - 2018	Turizm, Petrol Tüketimi, CO ₂ Emisyonu	Dinamik Panel Veri Analizi	Kurulan her 2 modelde de Turizmin CO ₂ emisyonunu pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Dereli vd. (2019)	Turizmin en fazla olduğu 21 Ülke / 1995 - 2018	Turizm, CO ₂ Emisyonu, İklim, Enerji, Sıcaklık	Dinamik Panel Veri Analizi	Turizmin CO ₂ emisyonu üzerinde negatif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Şahin (2018)	12 APEC Ülkesi / 1995 - 2014	Turizm, CO ₂ Emisyonu, Ekonomik Büyüme	Westerlund Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Katircioğlu vd. (2014)	Kıbrıs / 1970 - 2009	Turizm, Enerji Tüketimi, CO ₂ Emisyonu	ARDL Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmden CO ₂ emisyonuna doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Paramati vd. (2018)	28 Avrupa Birliği Ülkesi / 1990 - 2013	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO ₂ Emisyonu	Fisher Tipi Johansen Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO ₂ emisyonunu azalttığı bulunmuş ancak aralarında kısa dönemli ilişki bulunmamıştır.

2. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Çalışmanın amacı Türkiye için 1990-2022 yılları arasında Çevre göstergesi olarak Karbon (CO₂) Emisyonu bağımlı değişkeni ile Turizm göstergesi olarak Turizm Geliri (TG) bağımsız değişkeni arasında uzun ve kısa dönemli ilişki olup olmadığını 4 aşamada incelemektir. İlk aşamada değişkenler arasında ilgili kriterlere göre en anlamlı model kurulmuştur. İkinci aşamada anlamlı modelde yer alan değişkenlerin birim kök testleri ile durağanlık derecelerinin aynı olup olmadığı incelenmiştir. Üçüncü aşamada ise incelenen değişkenler aynı düzeyde durağan çıktığından değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını anlamak için Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Son aşamada ise Johansen testi sonucuna göre değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olup olmadığını anlamak için Granger testlerinden UVAR testi kullanılmıştır. Çalışmadaki Turizm verileri T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının, Karbon Emisyonu verileri ise dünya bankasının resmi internet sayfasındaki veri tabanlarından elde edilmiştir.

Analizin ilk aşaması olan model belirlemede Çevre bağımlı değişkeni için modelin ve hataların sağlaması gereken tüm varsayımlar kontrol edildikten sonra **Logaritmik-Logaritmik** modelin en anlamlı olduğu görülmüştür. Bu yüzden ilgili değişkenlerin analizin kalan kısmında kullanılmak üzere logaritmik halleri alınmıştır. İkinci aşamada logaritması alınmış değişkenlere ait serilerin görselleri incelenmiş ve her iki değişkene ait süreçte sabit terim ile trend olduğu görülmüştür. Bu yüzden serilerin durağanlık derecelerini belirlemek amacıyla ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak değişkenlerin aynı dereceden durağan olduğu saptanmıştır. Üçüncü aşamada durağanlık dereceleri aynı olan değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını anlamak için maksimum ve optimum lag uzunluklarına göre literatürde en

fazla kullanılan **Johansen** eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Son aşamada ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişki çıkmadığı için Granger nedensellik analizinden **UVAR** modeli ile kısa dönemli ilişki olup olmadığı kontrol edilmiştir.

2.1. Eşbütünleşme Analizi

Modelde yer alan serilerin durağanlık dereceleri belirlendikten sonra aralarında uzun dönemli ilişki olup olmadığını araştırmak için kullanılır. Bu analiz incelenen serilerin düzeyde durağan olmadığına serilerin doğrusal birleşiminin durağan olabileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca veri kaybına uğramamış değişkenlerin farkları alındığında durağan çıktığında anlamlı bir şekilde kurulan modelden elde hatanın düzeyde durağan çıkabileceğini ifade etmekte ve ilişkinin çıkması durumunda değişkenlerin mevcut hareketlerini uzun dönemde de beraber hareket edeceğini anlatmaktadır (Enders, 1995).

Analizin istatistiksel tanımı ise zaman serileriyle yapılacak tahmin ile öngörünün anlamlı ve tutarlı olması için modelden elde edilen hatanın ortalama ve varyansının zamana bağlı olmaması yani durağan çıkmasıdır. Bu durumda değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olduğu söylenmektedir (Harris, 1995).

Farkı alındığında durağan olan X ve Y değişkenlerinin durağanlık dereceleri aynı çıktığında modelden elde edilen hata da düzeyde durağan olmayacaktır. Eğer hata düzeyde durağan çıkarsa modeldeki X ve Y değişkenine eşbütünleşik seri denir (Cromwell et all, 1994).

Eşbütünleşme analizinde tek bir denklem varsa Engle-Granger testi, EKK yöntemi ile değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmektedir. Eğer birden fazla denklem varsa Johansen testi, çoklu eşbütünleşme vektörünün tahmini için en çok olabilirlik tahmin yöntemine ile değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçkenler, 2010).

2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Engle-Granger testi değişkenler arasında sadece tek bir uzun dönemli ilişki bulmasından dolayı Johansen en çok olabilirlik tahmin yöntemi ile birden fazla uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını test etmektedir. Bu yüzden Johansen testi Engle-Granger testinin çok denklemlilikten genelleştirilmiş halidir. Analizin asıl amacı değişkenler arasında en fazla sayıda uzun dönemli ilişkiyi bulmaktır. Denklem sayısı fazla olduğundan EKK yöntemiyle hesaplamak mümkün olmadığından hatanın normal dağıldığı varsayılarak en çok olabilirlik yöntemi kullanılır. Değişkenler yardımıyla kurulan VAR modelde her bir değişken ayrı ayrı bağımlı değişken olarak kabul edilmekte

ve tüm değişkenlerini optimal gecikmeli halleri eklenerek kurulmaktadır. Optimal gecikme sayısını belirlemek önemli olduğundan literatürde en çok kullanılan Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) bilgi kriterleri tercih edilmektedir (Gujarati, 2005; Kutlar, 2005).

Bu testte değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını anlamak amacıyla “En fazla r tane uzun dönemli ilişki vardır” şeklinde kurulan H_0 hipotezini test eden Trace ve “r tane uzun dönemli ilişki vardır” şeklinde kurulan H_0 hipotezini test eden Max test istatistikleri kullanılır. Eğer hesaplanan test istatistik olasılık değerleri 0,05’den küçükse %5 anlamlılık düzeyinde kurulan hipotezler reddedilir ve r+1 tane uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna varılır. Literatürde Max testinin daha kesin ve tutarlı sonuçlar verdiği kabul edilmektedir (Enders, 1995; Johansen, 1988).

2.3. Granger Nedensellik Analizi

Modelde yer alan değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olup olmadığını test etmektedir. Eğer aralarında ilişki bulunursa değişkenlerden hangisinin bağımlı hangilerinin bağımsız değişken olduğu belirlenmektedir. Değişkenler aynı dereceden durağan ve aralarında uzun dönemli ilişki bulunursa Eşitlik (1)’deki hata düzeltme modeliyle VECM nedensellik analizi kullanılır. Hata düzeltme modeli değişkenler arasındaki sahte ilişkilere izin vermemektedir. Ana fikri ise çıkabilecek sapmanın sonraki dönemlerde düzeltilmesidir (Enders, 1995; Göktaş vd., 2019).

$$\begin{aligned} \Delta Y_t &= \alpha_1 + \alpha_y \hat{\varepsilon}_{t-1} + \sum \alpha_{11} \Delta Y_{t-i} + \sum \alpha_{12} \Delta X_{t-i} + v_{y_t} \\ \Delta X_t &= \alpha_2 + \alpha_x \hat{\varepsilon}_{t-1} + \sum \alpha_{21} \Delta Y_{t-i} + \sum \alpha_{22} \Delta X_{t-i} + v_{x_t} \end{aligned} \quad (1)$$

Burada ε_{t-1} uzun dönemli denklemlerden elde edilen hata düzeltme terimi, v_{y_t} ve v_{x_t} hata terimidir. α_y ile α_x ise değişkenlerin dengeye gelmesi için gerekli hata düzeltme parametreleridir. Bunlar dengesizliğin uzun dönemde ne oranda düzeltileceğini göstermektedir. Eğer katsayı pozitif ise dengeden uzaklaşma, negatif ise dengeye yaklaşma görülür. Ayrıca VECM ile kısa dönemde değişkenler arasında oluşabilecek dengesizlikler düzeltilmektedir.

Değişkenler aynı dereceden durağan ve aralarında uzun dönemli ilişki bulunmazsa Eşitlik (2)’deki kısıtlanmamış vektör otoregresif modeliyle UVAR nedensellik analizi kullanılır.

$$\begin{aligned} Y_t &= \gamma_0 + \sum_{i=1}^q \gamma_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^q \delta_j X_{t-j} + \varepsilon_{1t} \\ X_t &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^p \beta_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t} \end{aligned} \quad (2)$$

Burada ε_{1t} ile ε_{2t} hata terimleridir ve aralarında ilişki olmadığı varsayılır. Değişkenlerin her biri bağımlı değişken olarak kabul edilir ve tüm değişkenlerin gecikmeleriyle model kurulur. Eğer δ_j katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ise $X \rightarrow Y$ 'nin ($X \rightarrow Y$), α_i katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ise $Y \rightarrow X$ 'in ($Y \rightarrow X$) Granger nedenidir ve tek yönlü ilişki olduğu söylenir. Her iki katsayı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ise $X \rightarrow Y$ 'nin ve $Y \rightarrow X$ 'in ($X \leftrightarrow Y$) Granger nedenidir ve çift yönlü ilişki olduğu söylenir (Granger, 1969).

3. UYGULAMA SONUÇLARI

Analizin ilk aşamasında incelediğimiz zaman aralığında mevcut değişkenlere göre mevcut model çeşitleri arasından sağlaması gereken varsayımlar kontrol edilerek bağımlı değişkeni temsil edecek en uygun model Tablo 3.1 yardımıyla tercih edilmiştir.

Tablo 3.1. En Uygun Modelin Kurulması

MODEL Çeşitleri	1. Aşama						2. Aşama		
	t (p)	F (p)	s(y)	R ²	HKT	AIC	LM	JB	White
Doğrusal-Doğrusal	0,00	0,00	6,297	0,76	937	18,63	0,25	0,01	0,01
Doğrusal-Logaritmik	0,00	0,00	5,362	0,78	892	13,88	0,22	0,01	0,02
Logaritmik-Doğrusal	0,00	0,00	0,293	0,81	2,65	-0,23	0,01	0,30	0,25
Logaritmik-Logaritmik	0,00	0,00	0,262	0,84	2,14	-0,44	0,06	0,14	0,22

Buradan yola çıkarak çevre bağımlı değişkeni için Doğrusal-Doğrusal ve Doğrusal-Logaritmik modellerin modelin hatası (s(y)) ve modelden elde edilen hata kareler toplamı (HKT) sıfır değerinden çok uzak olduğundan tercihler arasından çıkartılmıştır. Kalan 2 model arasından Logaritmik-Doğrusal modelde ise otokorelasyon (LM) problemi olduğundan elimizdeki değişkenleri en iyi temsil edecek **Logaritmik-Logaritmik** modelin en anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca modelde otokorelasyon, normal dağılıma ve değişen varyans problemlerinin de istatistiksel olarak olmadığı görülmüştür. Bu bilgiler ışığında kurulacak model Eşitlik (3)'de verilmektedir.

$$LCO_2 = -4,001 + 0,319LTG + \text{hata} \quad (3)$$

İstatistiksel olarak en tutarlı kurulan LL modelde **TG** bağımsız değişkeni, **CO₂** bağımlı değişkenini pozitif ve aynı yönde anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Ayrıca modelden yola çıkarak logaritması alınmış verilerden yola çıkarak turizmde 1 birimlik artış olması durumunda çevrede 0,319 birimlik bir artış olduğu da görülmektedir. Modeldeki değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3.2'de verilmektedir.

Tablo 3.2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Normallik (p)	Çarpıklık	Basıklık
LTG	16,614	0,259	-0,264	1,702
LCO ₂	1,299	0,291	-0,062	1,667

Buradan yola çıkarak modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin 0 ortalama civarında yayılmadığı ancak normallik olasılık değerleri 0,05’den büyük çıktığından “değişkenler normal dağılır” şeklindeki H_0 hipotezi kabul edilir ve değişkenlerin normal dağıldığı kabul edilir. İncelenen değişkenlerin çarpıklık katsayıları negatif çıktığından sola çarpık, basıklık katsayıları ise 3’den küçük çıktığından normal dağılıma göre daha basık uçlu ve daha yaygın kuyruklara sahip olduğu söylenmektedir. Ayrıca incelenen değişkenler arasındaki ilişki için korelasyon katsayısı hesap değeri ve olasılık değeri Tablo 3.3’de verilmektedir.

Tablo 3.3. Korelasyon Katsayısı ve Olasılık Değerleri

		LCO ₂
LTG	Korelasyon	0,916
	p	0,000*

Buradan yola çıkarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı çok kuvvetli bir ilişki olduğu görülmektedir. Model seçildikten sonra ADF ve PP birim kök testleri ile değişkenlerin aynı düzeyde durağan olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için önce değişkenlerin süreçleri incelendiğinde her iki değişkenin sürecinde sabit terim ve trend olduğu görülmüştür. Buna göre hesaplanan ADF ve PP birim kök test olasılık değerleri Tablo 3.4’de verilmektedir.

Tablo 3.4. ADF ve PP Birim Kök Test Olasılık Değerleri

Değişkenler	ADF		PP		Durağanlık Derecesi
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	
LTG	0,099	0,001*	0,105	0,000*	I(1)
LCO ₂	0,072	0,001*	0,078	0,000*	I(1)

*: İlgili serinin hangi seviyede durağan olduğunu göstermektedir.

Hesaplanan birim kök test istatistik olasılık değerleri 0,05’den büyük olduğunda “değişken birim kök içerir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi kabul edilir ve değişkenin durağan olmadığı söylenmektedir. Buradan yola çıkarak Tablo 3.4 incelendiğinde ADF ve PP birim kök testlerine göre düzeydeki olasılık değerleri 0,05’den büyük çıktığından tüm değişkenler düzeyde durağan değildir ancak birinci farkındaki olasılık değerleri 0,05’den küçük çıktığından tüm değişkenler birinci farkında (I(1)) durağan çıktığı görülmüştür. Ayrıca incelenen değişkenlerin aynı düzeyde durağan çıktığı da söylenmektedir. Bu yüzden değişkenler arasında uzun dönemli ilişki için Johansen eşbütünleşme testleri kullanılmıştır.

Çalışmadaki veriler yıllık olduğundan maksimum gecikme uzunluğu 2 için optimal gecikme 1 belirlenmiş ve kurulan VAR modelinde otokorelasyon olup olmadığı kontrol edilmiştir. Buradan yola çıkarak Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre Johansen model tipi olarak Linear (Sabit + Trend) model tercih edilmiştir. Buna göre hesaplanan Johansen (λ_{trace} ve λ_{max}) eşbütünlük test istatistik olasılık değerleri Tablo 3.5’de verilmektedir.

Tablo 3.5. Eşbütünlük Test İstatistik Olasılık Değerleri

Optimal Gecikme Uzunluğu	Bilgi Kriteri	Johansen Model Tipi	λ_{trace}	λ_{max}
1	AIC	Linear (Intercept + Trend)	0,196	0,291

Hesaplanan λ_{trace} ve λ_{max} test olasılık değerleri 0,05 değerinden büyük çıkarsa “değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezi kabul edilir. Buradan yola çıkarak Tablo 3.5 incelendiğinde λ_{trace} ve λ_{max} test olasılık değerleri 0,05 değerinden büyük çıktığı için H_0 hipotezi kabul edilmiş ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler hem aynı dereceden durağan hem de aralarında uzun dönemli ilişki çıkmadığından değişkenler arasında kısa dönemli ilişkinin olup olmadığının kontrolü için Granger nedensellik analizinden UVAR modeli kullanılmıştır. Buna göre değişkenler arasında UVAR nedensellik olasılık değerleri ve ilişki yönü Tablo 3.6’da verilmektedir.

Tablo 3.6. UVAR Granger Nedensellik Olasılık Değerleri

Optimal Gecikme Uzunluğu	$\text{LCO}_2 \rightarrow \text{LTG}$	$\text{LTG} \rightarrow \text{LCO}_2$
1	0,171	0,147

Hesaplanan UVAR nedensellik test olasılık değeri 0,05 değerinden büyük çıkarsa “değişkenler arasında kısa dönemli ilişki yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezi kabul edilir. Buradan yola çıkarak nedensellik olasılık değerleri 0,05’den büyük çıktığından H_0 hipotezi kabul edilmiş ve değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olmadığı söylenmektedir. Buradan yola çıkarak değişkenlerin birbirlerini etkilemediği ve birbirlerinden etkilenmediği görülmüştür.

SONUÇ

Türkiye için incelenen zaman aralığında çevre bağımlı değişkenini etkilediği düşünülen turizm bağımsız değişkeni arasındaki uzun ile kısa dönemli ilişki incelenmiş ve elde edilen analiz sonuçları aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir:

- İlk aşamada değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir Logaritmik- Logaritmik model kurulmuş ve buna bağlı olarak tüm değişkenlerin logaritmik değerleri alınmıştır. Buradan yola çıkarak turizm gelirinin CO₂ emisyonunu pozitif yönde etkilediği yani turizm geliri arttığında CO₂ emisyonunun da aynı yönde arttığı görülmektedir.
- Model belirleme aşamasından sonra logaritması alınmış değişkenlerin ADF ile PP birim kök testleri yardımıyla birinci fakında (I(1)) ve aynı düzeyde durağan çıktığı görülmektedir.
- Birim kök testleri ile aynı dereceden durağan çıkan değişkenlere uzun dönemli ilişki olup olmadığını anlamak amacıyla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmış ancak değişkenler arasında istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde herhangi bir uzun dönemli ilişkiye rastlanılmamıştır. Türkiye için değişkenler arasında ileriki dönemlerde herhangi bir birliktelik olmayacağı veya beraber hareket etmeyeceği söylenmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de turizm faaliyetlerinin çevresel duyarlılığa çok fazla önem atfetmediği, çevreyi koruyan ve korumuş olduğu çevre üzerinde katma değer yaratmayı planlayan bir turizm politikasının izlenilmediği görülmektedir. Bu noktada ivedilikle çevresel duyarlılığa dayalı, elde etmiş olduğu geliri yine bu çevre ile yarattığı bilince dayalı bir planlamanın sektörde faaliyette bulunan işletmeler için yapılması zaruri olmaktadır.
- Aynı düzeyde durağan ve aralarında uzun dönemli ilişki çıkmadığından değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olup olmadığını anlamak amacıyla UVAR Granger nedensellik analizi uygulanmış ancak değişkenler arasında istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde herhangi bir tek veya çift yönlü kısa dönemli ilişkiye rastlanılmamıştır. Türkiye için incelenen değişkenlerin kısa dönem aralığında birbirlerini etkilemediği veya birbirlerinden etkilenmediği söylenmektedir. Ancak bu sonuç Türkiye’de kısa dönemde çevresel faktörlerden ziyade başta fiyat olmak üzere maliyet unsurlarının ve özellikle de kur hareketlerinin daha anlamlı olabileceği sonucunu kuvvetlendirmektedir. Zira Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, kısa dönemde kur hareketlerinde yaşanan dalgalanmaların turizm talebini ve turizm gelirlerini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir (Bozkurt ve Pekmezci, 2015; Bozkurt vd., 2021). Diğer taraftan bedavacılık sorunu gibi negatif dışsallıkların turizm sektörü üzerinde yaratabileceği etkilerde dikkate alınmalı ve Türkiye’nin de taraf olduğu Paris İklim Anlaşması gibi uluslararası çevre politikalarının sektör üzerinde yaratacağı baskılar ayrıca incelenmelidir (Yanardağ ve Bozkurt, 2017).

KAYNAKÇA

- Akadiri, S. S., Lasisi, T. T., Uzuner, G. and Akadiri, A. C. (2018). Examining the causal impacts of tourism, globalization, economic growth and carbon emissions in tourism island territories: bootstrap panel Granger causality analysis. *Current Issues in Tourism*, 23(4): 470-484.
- Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balli, E., Sigeze, C., Manga, M., Birdir, S. and Birdir, K. (2019). The relationship between tourism, CO₂ emissions and economic growth: a case of Mediterranean countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(3): 219-232.
- Bozkurt, K. (2018). Turizm ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri için Bir Panel Veri Analizi. *Bilim, Eğitim ve Sanat Araştırmaları – Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler İçerisinde*, Edit. Ali ACARAVCI, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2015). Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü için Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. 10(2): 91- 105.
- Bozkurt, K. ve Yanardağ, M. Ö. (2018). CO₂ ve Ekonomik Büyüme Gelişmekte Olan Ülkeler için Bir Analiz. *Bilimsel Araştırmalar Kitabı: İktisadi ve İdari Bilimler İçerisinde*. Edit. Azmi YALÇIN. Akademisyen Kitabevi.
- Bozkurt, K., Armutcuoğlu, H. T. and Ergün, Z. C. (2021). An Investigation of Demand and Exchange Rate Shocks in The Tourism Sector. *Applied Economic Analysis*. 29(86): 171-188.
- Cromwell, J.B., Hannan, M.J., Labys, W.C., Terraza, M. (1994). *Multivariate Tests for Time Series Models*, Sage Publications Inc., USA, 104p.
- Dereli, M., Boyacıoğlu, E. Z. ve Terzioğlu, M. K. (2019). İklim Değişikliği ve Turizm Sektörü Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel Veri Analizi ile İncelenmesi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1228-1243.
- Dogan, E. and Aslan, A. (2017). Exploring The Relationship Among CO₂ Emissions, Real GDP, Energy Consumption and Tourism in the EU and Candidate Countries: Evidence From Panel Models Robust to Heterogeneity and Cross-Sectional Dependence. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77: 239-245.
- Dogan, E., Seker, F. and Bulbul, S. (2017). Investigating the impacts of energy consumption, real GDP, tourism and trade on CO₂ emissions by accounting for cross-sectional dependence: a panel study of OECD countries. *Current Issues in Tourism*, 20(16): 1701-1719.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*, John Wiley and Sons. Inc., New York, 433p.
- Göktaş, P.; Pekmezci, A.; Bozkurt, K. (2019). Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünlük ve Kısa Dönem Nedensellik, *Gazi Kitabevi*, 211s.

- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods, *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gujarati, D. N. (2005). Temel Ekonometri (Çev.: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 849s.
- Harris, R.I.D. (1995). Using Cointegration Analysis in Econometric Modelling, Prentice Hall/ Harvester Wheatsheaf, England, 176p.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamic and Control*, 12: 231-254.
- Katircioglu, S. T., Feridun, M. and Kilinc, C. (2014). Estimating tourism-induced energy consumption and CO₂ emissions: The case of Cyprus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29: 634-640.
- Khan, I. and Hou, F. (2021). The dynamic links among energy consumption, tourism growth, and the ecological footprint: the role of environmental quality in 38 IEA countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(5): 5049-5062.
- Kongbuamai, N., Zafar, M. W., Syed, A. H. S. and Liu, Y. (2020). Determinants of the ecological footprint in Thailand: the influences of tourism, trade openness, and population density. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32): 40171-40186.
- Kutlar, A. (2005). Uygulamalı Ekonometri, Nobel Yayın Dağıtım Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara, 429s.
- Lee, J. W. and Brahmasrene, T. (2013). Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union. *Tourism Management*, 38: 69-76.
- Nathaniel, S. P., Barua, S. and Ahmed, Z. (2021). What drives ecological footprint in top ten tourist destinations? Evidence from advanced panel techniques. *Environmental Science and Pollution Research*, 28: 38322-38331.
- Paramati, S. R., Alam, M. S. and Chen, C. F. (2017). The Effects of Tourism on Economic Growth and CO₂ Emissions: A Comparison Between Developed and Developing Economies. *Journal of Travel Research*, 56(6): 712-724.
- Paramati, S. R., Alam, M. S. and Lau, C. K. M. (2018). The Effect of Tourism Investment on Tourism Development and CO₂ Emissions: Empirical Evidence from the EU Nations. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(9): 1587-1607.
- Pekmezci, A. and Bozkurt, K. (2019). Energy Consumption and Economic Growth: An Econometric Analysis for OECD Countries. In *Handbook of Energy and Environment Policy*. Edit. Celil AYDIN. PETER LANG.
- Raza, S. A., Sharif, A., Wong, W. K. and Karim, M. Z. A. (2017). Tourism Development and Environmental Degradation in the United States: Evidence From Wavelet-Based Analysis. *Current Issues in Tourism*, 20(16): 1768-1790.
- Sarıtaş, T. and Akar, G. (2022). Turizmin CO₂ Emisyonuna Etkisi: Panel Veri Analizi, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 104-117.

- Sevüktekin, M.; Nargeleşekenler, M. (2010). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: Eviews Uygulamalı, Nobel Yayın Dağıtım Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara, 591s.
- Shakouri, B., Khoshnevis Yazdi, S. and Ghorchebigi, E. (2017). Does tourism development promote CO₂ emissions?. *Anatolia*, 28(3): 444-452.
- Solarin, S. A. (2014). Tourist arrivals and macroeconomic determinants of CO₂ emissions in Malaysia. *Anatolia*, 25(2): 228-241.
- Şahin, D. (2018). APEC Ülkelerinde Turizm, Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kalite İlişkisi: Panel Veri Analizi, *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2): 32-44.
- Yanardağ, M. Ö. ve Bozkurt, K. (2017). Bedavacılık Sorununun Paris İklim Anlaşması Çerçevesinde Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53: 72-93.
- Yurtkuran, S. (2022). Gelen turist sayısının en fazla olduğu 10 ülkede turizm ile CO₂ salımı arasındaki ilişki: Panel Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 61: 281-303.

Bölüm 11

GİRESUN ÇEPNİ KÜLTÜRÜNDE HALK OYUNLARI VE MÜZİK RİTİMLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Gökhan HAMZAÇEBİ¹

¹ Öğr.Gör., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Giresun, ORCID. 0000-0003-2380-0759

Giriş

Yüzyıllar içerisinde Hazar'ın Kuzeyinden ve Güneyinden gelen Türk unsurları yanlarında inanç ve kültürel birikimleri gibi birbirinden değerli birçok folklorik unsurlarını da getirmişlerdir. Türkmen unsurlar tarafından Karadeniz'e taşınan ve buradaki yerel unsurlarla etkileşim gösteren kültürel ve folklorik unsurlar, mekân içinde kalıcı zaman içinde derinleşerek yörede hâkimiyet kurduğunu görmekteyiz. Hazarın Güneyinden Anadolu'ya buradan da Karadeniz'e kadar gelen Oğuz boylarından Çepniler, Karadeniz coğrafyasının bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli katkılar sergilediği kabul edilen birbirinden değerli birçok folklorik kültürel değerleri taşıyarak coğrafyada kalıcı hale getiren büyük hizmetler yaptıkları bilinmektedir.

“Çepniler esasen Türk milli kimliği içerisinde Türk milletinin, milli kimlik şemsiyesi altında yer alan etnik kimliklerden bir boyun kimliğini oluşturmaktadır”(Kaçar, 2010: 2). Yaşadıkları yerlere inanç birikimlerini, geleneksel halk bilgilerini taşıyan Çepniler Giresun ve civarında da bu özellikleriyle bilinmektedirler. Tarih yazıcılığı konusunda üstün birikimleri olan Osmanlı Devleti I. Selim devrinde 1515 yıllarına ait bir defter kaydında Çepnilerin yaşam yerlerinden bahsetmektedir. Bahsi geçen yerlere Vilayet-i Çepni ismi ile ayrı bir idari bölge olarak göstermiş, ayrıca defterdeki yer adlarından bahisle Giresun, Torul ve Görele arasındaki saha olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgelerde güç sağlayan Çepniler, 19. yüzyıla kadar geçirdiği yıllar içinde Trabzon, Karadeniz sahilinin daha doğusuna Rize'nin batı bölgelerine ve hatta bugünkü Batum'a kadar ilerledikleri bilinmektedir. Çepni varlığı bölgede yerel halkla etkileşim içinde gelişim göstermiş yerel kültürü kendi kültürü ile harmanlamış bugünkü Karadeniz'in hemen her yerleşim yerinde homojen giyim-kuşam ve oyun-müzik geleneğinin öncüleri olmuştur(Bayraktar, 2018: 606-607). Çepniler, Taceddinoğulları Beyliği ile Hacı Emir Beyliği adında iki büyük beylik oluşturmuşlardır. Karadeniz kıyı bölgesinde kurulan Taceddinoğulları Beyliği ile Karadeniz'in araka yamacında bulunan Niksar'ın doğu tarafında ki Hacı Emir Beyliği yöre üzerinde Bizans ideallerinin gerçekleşmesini engelleyerek 1277 yılında Sinop havalisi Çepniler tarafından alınmasıyla Türk vatanı haline getirilmiştir (Özmenli, 2016: 525-527). Ayrıca Doğu Karadeniz bölgesine yerleşip yurt edinen ve yörenin demografik yapısını büyük ölçüde değiştirecek faaliyetler gösteren Çepniler XIII. yüzyılın sonlarında bölgenin Türk yurdu halinde gelmesinde büyük önem kazanmışlardır (Kuruca, 2019: 780). Bu tarihten itibaren Çepniler Türkmenlik geleneği ve oyun, müzik inanç ekseninde kültürel, içtimai ve sosyal hayat, folklor ve sözlü kültür üzerinde kültürel canlılığını günümüze kadar aktarması, toplumun kültürel derinliğinin önemli bir göstergesidir. Karadeniz Bölgesinde özellikle kıyı kesimlerinde oyun ve müziklerde Çepni kültürü hâlâ canlıdır. Bu kültürel canlılık neticesinde hâlâ Giresun ve Trabzon havalisinde yaşayan yerel topluluklara

Çepniler denilmektedir. Bu yörenin oyun, müzik, giyim tarzı ve sözlü kültürü de Çepni kültürü olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Demir, 2013: 77). Karadeniz'e yerleşen Türk unsurlarının kendi dönemleri içinde baskın özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle İskit ordularının kıyafeti ve kullandıkları başlıklarının yapısı bugün kullanılan halk oyunları giyim tarzını yansıtmakta, yine Kıpçakların dil ve konuşma özellikleri günümüze kadar gelmiş olduğunu, gündelik konuşma dilinde görmek mümkündür. Bu baskın özellikler sahip olma durumu Türk unsurlarının Karadeniz'de uzun yıllar yaşam sürmesinden kaynaklanmaktadır. 24 Oğuz boylarından Çepniler, toplumsallaşmayı ve birlik olmayı bilmiş, gelenek ve görenekleriyle birlikte tüm folklorik yapılarını korumuş ve fiziksel görünümüyle gözü pek, dosta güve düşmana korku veren yapılarıyla baskın karakterin temsilcileridir.

Çepnilerin baskın ve güç odaklı yapıları Karadeniz folklorunda özellikle Giresun oyun ve müzik kültüründe baskın bir yeri olduğu da aşikârdır. Günümüzde yöre müzikleri icrasında kullanılan çalgılar, oynanan Fingil-Metelik, karşılama ve horonlarda Çepni kültürünü görmek mümkündür. Yüzyıllar içerisinde Çepnilerin Anadolu'ya gelişi Hazarın Güneyinden olmuştur. Orta Asya Bozkırından başlayan gelişleri, İran'ın kuzeyinden ve Arap bölgelerinden geçerek Anadolu'ya ve Karadeniz'e ulaşan Çepniler, Bozkırın kültürünü ve gelişleri sırasından karşılaştıkları kültürlerle etkileşerek yurt tuttıkları Karadeniz'e kalıcı bir folklorik kültür bırakmışlardır.

Çepni Unsurlarının Giresun'a getirdiği Müzikal Ritim Yapıları

Günümüzde Alevi ve Bektaşî kültürel kimliği ile Anadolu'da birçok il Çepnilerin yaşam alanlarıdır (Akman, 2022: 314). Bu inanç kültürünün oluşumu Çepnilerin Anadolu'ya gelişi sırasında İran toplumuyla etkileşimi neticesinde olduğu düşünülmektedir. Özellikle Karadeniz Bölgesine yerleşen ve burada yerleşik hayata geçen Çepniler, diğer Sünnî Türk unsurlarının etkisiyle Sünnî inancı benimsemişlerse de yöreye yerleşmiş bazı Çepni gruplarının Alevi ve Bektaşî olduğu bilinmektedir. Hangi inanç ekseninde olursa olsun Çepni Türkmenleri folklorik ve kültürel özellikleriyle Karadeniz kültürel politikasına yön vermişlerdir. Giresun'da oynanan karşılama oyunları incelendiğinde görülmüştür ki, ritmik yapı ve figüratif yapılarıyla Sünnî ve Alevi inan etkisini birlikte sergilemektedir.

Günümüzde Giresun halk kültürünün özellikle oyun kültürünün simgelerinden biri olan karşılama oyununun tarihi hakkında; gelişi, ritmik yapısı, figür yapısı gibi noktalara değinmekte yarar vardır. Bugün yörede oynanan karşılama; yörede hüküm sürmüş Türk unsurlarının varlıklarından dolayı ya da daha doğru bir ifadeyle Karadeniz'de tarih sahnesine çıkmış ilk Türk unsurlarının tarihleri kadar eski olduğu bilinmektedir. Giresun'da oynanan "fingil-Metelik, horon, karşılama gibi halk oyunları türleri, halk müzikleri türleriyle aynı isimle adlandırılmaktadır. Doğal yollar vasıtasıyla Karadeniz

sahiline Giresun ve civarında bulunan geçitler sayesinde olmaktadır. Karadeniz sahiline yerleşen Türk unsurları tarih boyu bu yolları takip etmişlerdir.

Giresun musiki ve oyun yönünden zengin kültüre sahip bir bölgede yer almaktadır. Çeşitli toplulukların birbirleriyle içi içe yaşam sürmeleri birbirlerinden kültürel etkileşimleri sonucu folklorik çeşitliliğin artmasına sebep olmuştur. Giresun ve havalisinde oynanan ve icra edilen türküler dini ve kültürel inanç ekseninde görmek mümkündür. Bu bölgede yaşamış hüküm sürmüş tüm Türk unsurlarının Giresun'a dil, edebiyat, giyim-kuşam, oyun ve müzik gibi kalıcı kültürel çeşitliliği günümüz uygulamalarda görünmektedir. Giresun'a yerleşen Çepni unsurları, Orta Asya'da oluşturdukları kendi kültürel ve toplumsal özelliklerini; İran ve Arap coğrafyasını kullanarak Hazar'ın Güneyinden Anadolu'ya girmiş, karşılaştıkları kültürlerle etkileşerek kendi inanç çerçevesinde harmanlayarak oluşturdukları oyun ve müzik yapılarını günümüze kadar korumayı başarmışlardır. Giresun yerel folkloruna önemli katkıları olan Çepniler, özellikle giyim-kuşam, oyun ve müzik uygulamalarında kültürel çeşitliliği sıklıkla görülmektedir. Yörede bugün oynanan karşılama oyunlarının ritmik ve müzikal yapıları dikkatle izlenirse inanç ekseninin çevresinde icra edildiği gözden kaçmaz. Giresun ve civarının Türk toplulukların yerleşimine ve Türklerin folklor ve kültürel unsurlarına açılması milat öncesine kadar gittiği bilinmektedir. Geleneksel Türk müziği ve halk oyunları; Karadeniz'in kalıcı folklorik ve kültürel kimliğinin oluşması ve inanç kültürüne ait uygulamalarla tanışması özellikle oyun ve müzikal ritmik usullerin taşınması bu bölgelerin Çepni unsurları tarafından fethi ile başladığı bilinmektedir.

Geleneksel Türk müziği ve halk oyunları; Türk halkının öz benliğinde oluşturulan basit ezgiler, ait olduğu topluluğun geleneksel dans tarihi ve kültürel müzik açısından ilk dönemlerini oluşturmakta; geleneksel inanç ve dinsel törenler bu oluşumun bir neticesi olarak icra dilmektedir. Türk unsurlarının yaşadığı Bozkır coğrafyada varlığını devam ettirdiği ve bu bölgeler incelendiğinde, dinsel yapının toplum yaşamında etkin bir konumda olduğu ve bu bağlamda müzikal ritmik çeşitliliğin olduğu gözlemlenmektedir (Yücel, 2011: 1).

Tarih sahnesinde ilk görülen insanlık kadar eski olan doğal basit ritimler, önceleri insan vücudunun doğaya tepkisi ile oluşmuş ve tekrar doğayla buluşmuştur. Müziğin inşasına ilişkin inanmalarda doğadaki sesleri taklit etmesinden doğduğu inancı yaygındır. Önceleri insanlar, tabiatta duydukları basit sesleri ritmik güdülerle fiziksel taklit ettikleri belenmektedir (Çelik, 2017: 12). Türkler, önceleri basit ve doğal ritimleri, ezgiler içerisinde kullanmış; zamanla doğanın bilgilerini ehil hale getirmiş ve bu bilgilerin öğretilerinde bulunan aksak (üçleme) ritmik zamanları, basit zamanlarla en az bir kez bir araya getirmişlerdir. Bunun neticesinde Türk'ün olmazsa olmaz

dediğimiz ve Çin seddinden Adriyatik Denizine kadar uzanan coğrafyada Türk unsurunun olduğu her yerde aksak usuller özellikle “Türk aksağı” dediğimiz 5 zamanlı (2+3=5) ritmik kalıplar görülmüştür.

Halk oyunları ve müzik kültürleri, ait olduğu toplumun bir üyesi olarak geleneksel kültürlerinin ekseninde kazandığı oyun ve müzik yaratılarına ilişkin bilgi ve beceri davranışlar ile geleneksel ortamlarda geçerli kuralları olan ve geleneklere bağlı yetenek alışkanlıklarını kapsayan karmaşık bir bütündür (Özdek, 2012: 30). Bugün Türk müziğinde kullandığımız yapılar geleneksel özellik taşıyan karmaşık yapıların bütünüdür. Ritmik kalıpların ve usullerin, tam olarak nasıl ve kim ya da kimler tarafından oluşturulduğu bilinmemektedir. Devlet kurmayı ve sosyal birlikteliği başarmış Türk unsurlarının kültürel yapılarından oluştuğu sanılmaktadır. Ritmik usuller Türk müziğinde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Türk halk müziğinde usuller basit, karma, birleşik diye ayrılmakta, Türk sanat müziğinde ise yapılarına göre özel isimlerle anılmaktadır. Aksak diye tabir edilen usuller Türk sanat müziği için ayırıştırıcı kültürel kimliğe sahip, melodik eserlerin duygusunu ön plana çıkartıcı özelliklere sahiptirler. Türk halk müziğinde üçleme dediğimiz kalıp aksak olarak adlandırılır. Türk sanat müziği formlarında aksak oluşum; Nim Sofyan ve Semâî usullerinin farklı düzümelerde en az birer kez bir araya gelmeleri oluşmaktadır. Üçleme ve aksak diye tabir ettiğimiz usuller, her zaman üç zamanlı düzüm ve usullerle aksamayabilir. Ritmik usullerin aksayabilmeleri için en az bir 2 zaman ve en az bir 3 zamanlı usul (2+3=5) düzüm şekillerinin bir araya gelmesi gerekir (Gönül, 2015: 40-46).

Yayınlanmış bir bildirimizde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Giresun havalisinde bulunan Çepnilerin geleneksel danslarını ve müziklerini tespiti için gerçekleştirdiğim alan çalışmalarının neticesinde kıyı ile yüksek kesim arasındaki halk oyunu ve müzikal farklılıklarını anlatmıştık. Bu anlatılan bilgilerde karşılama oyun müziklerinde iki tür ritmik yapı özelliği olduğu söylenmişti. Giresun karşılama oyun müziklerinde bulunan (2+3+2+2=9) ritmik yapı, Karadeniz'e Hazar'ın Kuzeyinden gelen Türk topluluklarının taşıdığı ve geliş sırasında karşılaştıkları kuzey topluluklarıyla kültürel etkileşim sonucu oluştuğu tespit edilmiştir. Yine Hazarın Güney'inden gelen ve Giresun'a karakteristik bir kültür etkisi bırakan Türk unsurlarından Çepniler, gelişleri sırasında İran ve Arap topluluklarının kültürleriyle etkileşerek oluşturduğu müzikal ritmik yapılarında görülen karşılama ritimleri (2+2+2+3=9) düzüm şekillerini aldığı tespit edilmiştir.

Dokuz Zamanlı (2+2+2+3=9) karşılama oyunlarında Çepni Kültürü

Türkmenlerin büyük kitleler halinde ikinci kez Anadolu'ya gelişi Moğol İstilas sırasında olmuştur. Türkmen unsurlarının Moğol ordusu karşısında güçsüz kalışları, mevcut coğrafyadaki konar-göçer unsurlar kadar şehirli unsurları da tehlikeye düşürmüş, Moğolların tetiklediği bu ikinci göç dalgası

sonucunda kalabalık Oğuz kitlelerinin Anadolu'ya gelmişlerdir (Yavuz, 2022: 19). Karadeniz Bölgesine gelen Çepnilerin iki yönden sahile indiği bilinmektedir. Bunlardan birincisini Karadeniz'in araka yamaçlarından dere vadilerini takip ederek sahile inenler, ikincisi ise Samsun'dan sahile inen ve buradan kıyı şeridini takip ederek Sinop kadar giden gruplar oluşturmaktadır (Bostan, 2002: 351-355).

Türk boylarının, atı evcilleştirip, atlı yaşam geleneğini ortaya koyarak Orta Asya'da önceleri yavaş yavaş kültürel genişlemeleriyle tarih sahnesinde rol oynamaya başlamalarıyla birlikte Türk müzik geleneğindeki gelişmeler Dünya müzik tarihi sahnesinde kendini göstermeye başladı. Türklerin kültürel müzik ve dansları kırsal alandan çıkıp geniş bölgesel bir kültürel kimliğine bürünmeye başlaması, çevre müziklerle de etkileşime girmeye başlamıştır (Uçan, 2000: 598).

Resim: 1- Türk dünyası müzik

Orta Asya'da Türk unsurlarının oluşturduğu halk oyunu ve müzikleri Türk kültür kimliğini oluşturan ritmik yapılarından ayrı düşünülemez. Oğuz boylarından Çepniler, bu kültürel ritmik yapıları yanında taşımış ve yerleşik hayata geçtikleri bölgelere taşımışlardır. Bu ritmik yapıların başında doğal etkenlerden oluşan basit ritimlerin haricinde birleşik usul kalıplarından olan ve Türklerle ilişkilendirilen beş zamanlı ritmik unsurlar yer almaktadır. Bu 5 zamanlı ritmik yapılar, oyunlarda figüratif adım cümlelerinde, müzik yapılarında ise melodik yapılarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bugün 5 zamanlı ritmik usullere Türk aksağı denilmesi tesadüf değildir. Yaygın olan bir söylentiye göre Türklerin kullandığı ve kendisi kadar önemsedığı atların yürüyüş sırasında çıkardığı ses olarak adlandırılırlar.

Giresun civarına yerleşen Çepni grupları bu 5 zamanlı ritmik kalıp özelliklerini yüzyıllar içerisinde geliştirerek taşımışlardır. Beş zamanlı ritmik unsurlar iki şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. $(2+3=5)$, $(3+2=5)$ şeklinde düzümlenen bu usul kalıpları çeşitli türküler ve oyun havalarında kendisini hissettirmektedir. Türk müzik sisteminde bilinen “Türk aksağı”, “Devr-i Turan” gibi usuller Türklere ait müzikal usul kalıpları olduğu için Çin ve Hint kaynaklarında bu isimler verildiği bilinmektedir. Çepniler bu bilgilerle İran ve Arap coğrafyasından geçişleri sırasında, buralarda rastlamış oldukları özellikle basit usullerden olan 2 ve 4 zamanlı Fars ve Arap müzikal ritmik yapılarından etkilenerek kendi kültürlerine katıp, kültürel gelişme sağlamışlardır. Çepniler Orta Asya’dan getirmiş olduğu $2+3=5$ ritmik yapılarda, hece ölçülerini oluşturma adına bu kalıbın önüne icrası kolay olan çift sayılı 2,4,8 ya da $2+2$ usul kalıplarında olan Fars ve Arap ritmik yapılarını ustalıklı koyarak “ $2+2+(2+3)=9$ zamanlı Türküler ve oyun müzikleri oluşturmuşlardır. Geleneksel Türk müziği ritim usullerinden olan 5 zamanlı birleşik usul kalıbının önüne iki tane 2 zamanlı ana usul veya bir tane 4 zamanlı ana usulün eklenmesiyle oluşturdukları 9 zamanlı birleşik usul kalıbında türküler ve halk oyunu müzikleri oluşturmuşlardır. Giresun türkülerinde ve oyun müziklerinde görülen 9 zamanlı birleşik usullerin $(2+2+2+3=9)$ tipi sıklıkla görülmektedir. Şüphesiz bunun etkisi Çepnilerin kültürel etkileşimlerle getirdikleri özelliklerden kaynaklanmaktadır.

Türkü örneklerinin yanı sıra yörede oynanan ve yörenin karakteristik tavırlarını vurgulayan Karşılama oyunu; figüratif bakımdan adım cümleleri incelendiğinde $2+2+2+3=9$ ritmik usul görülmekte, bunun sebebi yörede varlık gösteren ve Pers ve Arap kültüründen etkileşim sağlayan Çepnilerdir. Bu tür müzik yapıları Giresun’a, tarihsel süreç içerisinde Türk unsurlarınca Hazar’ın Güneyinden gelen Kültürel zenginlikler sonucu oluştuğu düşünülmektedir. Çepni müzik ve oyun müzikleri etkilerini özellikle TRT repertuarına yer alan ve Muzaffer Sarısözen’in derlediği “Altın Yüzük var benim”, “Oy miralay miralay” adlı türkülerinde görmek mümkündür. Bu türküler diğer karşılama ritmik usulü olan $(2+3+2+2)$ Çandır Çöplük havası denilen ve TRT repertuarına “Giresun Karşılması” diye geçen Karşılama göre daha naif bir biçimde sergilenmektedir. Giresun karşılama türküsü Kuzey Bölgelerden Anadolu’ya gelen Türk unsurlarının yapı özelliklerini alarak daha sert bir görünüme bürünmüştür.

ALTIN YÜZÜK VAR BENİM

derleyen : muzaffer sarısözen
kaynak : sarı recep
nota : muzaffer sarısözen
yöre: orta anadolu

AL TIN YÜ ZÜK VAR BE NİN A MAN PAR NA Ğİ MA
DAR BE NİM KAR Şİ Kİ KÖ YÜN İ ÇİN DE A NAN
KÖ MÜR GÖZ LÜ YA Rİ BE NİM HOP NİN NA YI
NİN NA YI A MAN GEL OY NA YI OY NA YI

1 ALTIN YÜZÜK VAR BENİM (AMAN) ALTIN YÜZÜK YAPTIĞIM (AMAN)
PARMAĞIMA DAR BENİM KUYUM USTALARINA
KARŞIKI KÖYÜN İÇİNDE (AMAN) ACEP İLAÇ OLURMU (AMAN)
KÖMÜR GÖZLÜ YAR BENİM GURBET HASTALARINA
Bağlantı: GEL OYNAYI OYNAYI Bağlantı:

3 ALTINI BOZDURAYIM (AMAN) ALTIN YÜZÜK PARMAKTA (AMAN)
GÖRDANA DİZİREYİM ÇİFTE BENLER YANAKTA
ELMA ARMUT DEĞİLSİN (AMAN) BENİM BİR SEVİĞİM VAR (AMAN)
CESİMDE DEZDİREYİM ŞU KARŞIKI KONAKTA
Bağlantı: Bağlantı:

Resim: 2- Altın Yüzük

TRT. MÜZİK DAİRESİ VAYINLARI
TMM. No: 371 - 22. 6. 1973

YÖRESİ
GİRESUN

KİMDEN ALINDIĞI
İSMAIL DOĞAN

SÜRE

OY MİRALAY MİRALAY

DERLEYEN
MUZAFFER SARISÖZEN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
MUZAFFER SARI SÖZEN

1. OY Nİ RA LAY Mİ RA LA Y AS KE RİN A
2. BEN BA Sİ MA KO YA MAM Mİ RA LA YIN
3. US TAN NA SİL KON DUR DUN TAB BA Sİ NA
4. BEN BA Sİ MA KO YA MAM KA Dİ FE KA
LAY A LAY AL KIZ LA RI AS KE RE
FE Sİ Nİ İ Sİ TİK ÇE DÜ BA MAM
Bİ NA YI ZİN DA NET TİN BA Sİ MA
VUK LA RI PEN CE RE DEN BA RI YOR
AS KER LİK O L SUN KO LAY
NAZ LI YA RIN SE Sİ Nİ
HA BU YA LAN DÜN YA YI
PEY GAM BER TA VUK LA RI

1 OY MİRALAY MİRALAY
ASKERİN ALAY ALAY
AL KIZLARI ASKERE
ASKERLİK OLSUN KOLAY

2 BEN BAŞIMA KOYAMAM
MİRALAYIN FESİNİ
İŞİTİRKE DURAMAM
HAZLI YARIN SESİNİ

3 USTAM NASIL KONDURDUN
TAŞ BAŞINA BİNAYI
ZINDAN ETTİN BAŞIMA
HA BU YALAN DÜNYAYI

4 BEN BAŞIMA KOYAMAM İNECEĞİM YAYLIYA
KADİFE HAVUCLARI KUNA SARILACAĞIM
PENCEREDEN BAHİYOR ETTİN KENDİ KENDİME
PEYGAMBER TAVUCLARI KİME DARILACAĞIM

Resim: 3- Oy miralay miralay

Kültürel inanç ekseninde tarih boyunca süren kültürel hayat sosyal ve içtimai yaşantıya yön vermektedir. Çepniler Giresun ve havalisinin dinî ve kültürel kimliğinin başlangıcını oluşturan, inanç ekseninde İslamlaşma sürecine de etki etmişlerdir (Fatsa, 2021:126). Giresun yöresinde oynanan karşılama ritimlerinde ilk 2 ana usulün kuvvet zamanı olan (darp)' ların inanç dairesinde dinsel törenlerde ya da zikirlerde çalınan ritim sazlarıyla vurulan kuvvetli zamanlarla benzerlik gösterir.

Yörede geçen Arap Mehmet Efendi'nin "Arap ve Türk tarzı iki tellileri" ustalıklıca icra etmesi, yöre müziği üzerine çalışanlara önemli bir veri sunması açısından dikkat çekmektedir. Bu veriler bize İskân alanı olarak Giresun'u yurt tutan Çepnilerin, halk kültürü içinde halk oyunları ve müziğinin kültürel yapısını günümüze kadar taşımalarının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir (Usta, 2015: 77). Dinsel inançlar ve kültürel inanmalarla Çepniler Orta Asya'dan getirdikleri folklorik kültürler Giresun'un halen yaşam tarzı içerisinde yer bulmaktadır.

Sonuç

Tarihin ilk yıllarından beri millet olabilme özelliğini bulan Türk unsurları doğanın basit, doğal seslerini ritmik hareketlere çevirerek zihinsel ve fiziksel duygularını içselleştirip oluşturdukları kültürel müzik ve oyunlarda bu hareketleri ustalıklıca kullanmışlardır. Çeşitli etkileşimlere yüz yıllarca oluşturduğumuz ritmik ve dans oluşumları geleneksel halk müziğimiz ve halk oyunlarımızın yaşatılma sürecinde etkili olmaktadır. Ritmik usuller özellikle sanat müziği ve halk müziği kültür dairesinde icra ortamlarında kullanılmaktadır. Türk unsurlarının geliştirdikleri ritmik yapılar göçler sırasında gelişmiş bugünkü kültürel gönül dünyamıza hizmet etmektedir. Geleneksel Türk folkloru incelendiğinde Türk unsurlarının kültür yapıları birlikte düşünülmelidir. Bu bağlamda yüzyıllarca süren göçerlik ya da zorunlu göçler Türk folklorunu şekillendirmektedir.

Oğuz boylarından olan Çepni Türk unsurları Anadolu'da birçok yerde olduğu gibi Giresun'da da iskân kurup kültürel yapılarını bu yörelere ustalıklıca taşımaktadırlar. Çepni müzik unsurları ve Oyun türleri halen Giresun'da canlılığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Akman, Erhan, Rumkale Çepnilerinde Cem, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (101), 311-350, 2022.
- Bostan, Hanifi, Anadolu'da Çepni İskanı, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 6, 299-311. 2002.
- Bayraktar, Rasim, Giresun'un Etnik Sosyo-Kültürel Kimliğinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 605-631, 2018.
- Çelik, Serkan, Türk Kültüründe Geçmişten Günümüze "Davul", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(8), 11-18, 2017.
- Demir, Necati, Orta Ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepni Türkmenleri İle Güvenç Abdal Ocağı'nın Kuruluşu. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (63), 77-110, 2013.
- Fatsa, Mehmet, Giresun Şehrinin İslamlaşma Sürecinde İki Öncü Şahsiyet: Hacı Abdullah Fakı ve Derviş Murad. *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 123-145, 2021.
- Gönül, Mehmet, Türk Müsikisi Usüllerinin Gösterimi, İfadesi Ve Tasnifine Bir Bakış. *İstem*, (25), 31-46, 2015.
- Kaçar, Betül Zahide, *Çepnilerde din ve sosyal-kültürel hayat (Giresun örneği)* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Türkiye), 2010.
- Kuruca, Nazım, & Ak, Muammer, Doğu Karadeniz Bölgesinde Konargöçer Hayata Dair Uygulamalar: Giresun Örneği. *UKDA (A. Haluk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil-Tarih-Coğrafya*, 6-8, 2019.
- Özdek, Ali, Türk Müzik Kültürünün Oluşumuna Öncülük Eden Bileşenlere Genel Bir Bakış. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 29-36, 2012.
- Özmenli, Mehmet, Ortaçağ'da Doğu Karadeniz'de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi/Oghuz and Kipchak in the Middle Ages and Eastern Black Sea Placement. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 2016.
- Uçan, Ali, Türk Dünyasında Orta Asya-Anadolu Müzik İlişkileri. *Erdem*, 12(35), 593-664, 2000.
- Usta, Veysel, Osman Fikret Topallı'nın Notlarına Göre Giresun'da Halk Müziği: Bağlama, Saz ve Başka Çalgı Çalanlar. *Karadeniz Araştırmaları*, (44), 73-89, 2015.
- Yavuz, Kamil, 16. Yüzyılda Anadolu'da Oğuzların Çepni Boyu. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ordu, 2022.
- Yücel, Haluk, Türk halk müziği üzerine bir inceleme, *Akademik Bakış Dergisi*, 26(1), 1-13, 2011.

İnternet Kaynakça

Resim: 1. <https://www.tyb.org.tr> erişim tarihi 02.10.2023

Resim: 2-3. <https://www.turkuler.com/> erişim tarihi 03.10.2023

Bölüm 12

İNSANIN ÖTEKİLEŞTİĞİ DÜNYADA HAYVANI BERİKİ YAPMAK: YAŞAM HAKKINDA SOKAK HAYVANLARININ YERİ

Mustafa KOÇANCI¹

¹ Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, mustafa.kocanci@alanya.edu.tr. ORCID: 0000-0002-3950-3532,

1. Giriş:

Günümüz Türkiye'sinde sokak hayvanlarının kente ve "kent sakinleri"ne etkileri her geçen gün artan haberlerle gündemdeki yerini korumaya devam etmektedir. Bu haberlerle daha çok gündeme gelen canlı grubu saldırılar, yaralamalar ve hatta bazen ölümlere yol açmaları nedeniyle köpekler olarak işaret edilse de sokak hayvanları aslında çok sayıda hayvan grubunun ortak adıdır. İnsanların etkileşimde bulunduğu bu canlıların tümünün kent hayatı üzerine etkileri ülkemizde kısmi olarak bazı gruplar tartışılmakta ve bu tartışmalar ikili karşıt gruplar nezdinde sürmektedir. Öte yandan akademik camiada son birkaç yıldır bu alanda literatür gelişmeye başlamıştır.

Sokak hayvanlarının "ortaya çıkardığı sorunlar" bu hayvanların müstakil ya da grupsal hareketlerine bağlanmakta, insanın bu gruplaşmadaki işlevi ya da sorumlulukları genelde görmezden gelinmekte ve özellikle de gerçek manada bir sorun ortaya çıktığında (örneğin ciddi bir saldırı olduğunda) sorunun çözümü tepkisel bir cezalandırmadan öteye geçememektedir. Diğer taraftan sokak hayvanlarının sorunlarına ya da sokak hayvanı problemine getirilen kapsamlı ve akılcı çözümler daha çok "hayvan severler" olarak tanımlanan gruplar ve onların sivil inisiyatifleri çerçevesinde gerçekleşen sokak hayvanları hayvan ıslah/ rehabilitasyon çalışmaları ile geliştirilmektedir. Bununla birlikte son on yılda yerel yönetimler tarafından görece büyük mali kaynaklar ayrılarak sokak hayvanlarının artan popülasyonları kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'deki akademik çalışmalar incelendiğinde ortaya çıkarılan eserlerin neredeyse tamamının hayvan hakları hukuku ve hayvan sağlığı alanında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla konunun sosyolojik bir incelemesinin bugüne kadar yeterli ölçüde yapılmadığı görüşünü ileri sürmek haksızlık olmayacaktır. Mevcut politikaların düalist bir bakış açısıyla tartışılması ve hem hayvan hem de kent refahının etkilerinin ölçülmesi yeni politikalar geliştirilmesi son derece önemli bir husustur.

2. Ekoloji Açısından Hayvan- Sokak Hayvanları ve İnsan

İnsan, doğa karşısında verdiği yaşam mücadelesinin hemen her evresinde kendi türünden olmayan başka bir canlının varlığını kullanan, gerektiğinde o canlının varlığını sona erdiren, yaşamını sadece mevcut olduğu haliyle değil geliştirerek sürdürebilen tek türdür. Aristoteles, tüm hayvanların insan için var olduğunu söylemiş ve kültürel sistemde (dolayısıyla inanç sistemi içinde) insan doğanın merkezine oturtulmuş ve "dünyanın tüm nimetlerine" sahip olma ve kullanma hakkı insana tanımlanmıştır. İnsanın sahip olduğu ontolojik özelliklerin doğal bir sonucu olarak besin zincirinin en üstünde bulunan insan, bu döngüsel süreçteki en önemli ihtiyaçlarını (beslenme, giyinme vb.) ve işgücü ihtiyacını giderilmesinde kaynak olarak hayvanları kullanmaktadır (De Grazia, 2006: 14 ve Des Jardins, 2006: 200).

Bu anlamda hayvan varlığının insan yaşamındaki en önemli ve belki de en eskiye dayanan yararlılık noktası hayvanların taşıdıkları gıda potansiyelleridir. Ancak hayvanlarla insanlar arasında sadece “tüketen ve tüketilen”i kapsayan bir metalaşmış süreç bulunmamaktadır. Hayvanlar insan yaşamında güvenlikten ulaşım, ucuz ve işgücünden estetik kaygıların giderildiği ve hedonizme dönüşen pek çok konuda insana karşılık nesneleştirilmiş bir özne olarak insan hayatı içerisinde bulunmaktadır.

Ancak insan doğa içinde diğer bütün türler gibi sadece bir parçadır. Bu anlamda eski Yunancada ‘ev’ anlamına gelen oikos, bu kapsayıcılığa sahip bir kelime olup, organizmaların çevre ile kurdukları ilişkileri açıklamak için kullanılan ekoloji sözcüğünü ortaya çıkartmıştır. 1940’lı yıllarda hayvan ve bitki türlerinin çevreyle ilişkilerini inceleyen ekoloji bilimine daha sonradan insan ve insanların yarattığı etkiler de dahil edilmeye başlanmıştır (Hamamcı, Çobanoğlu ve Keleş, 2016).

İnsanın doğa karşısındaki üstünlüğünün dinsel kaynaklarca desteklenmesi/kutsanmasıyla (White, 1971) birlikte gelişen “Antropozantrizm”, Türkçe bir karşılıkla “insanmerkezcilik”, doğadaki her şeyin insan yararına ve ihtiyaçları yönünde kullanılabileceği savunurken, bu düşünceler çoğu zaman hümanizmle karıştırılmıştır. İnsanın her şeyin merkezi ve kâinatın tek amacı olarak görülmesi ve evrenin varoluş amacının, insan değerlerinin devamı ve geliştirilmesi amacıyla yaratıldığına dair sahip olunan düşünceler Yahudi- Hristiyan dini geleneklerine kadar dayandırılmaktadır (Özdemir, 1998). Doğa’da insan dışında kalan her şey insanlara hizmet ettiği sürece araçsal niteliktedir. Bu araçların değeri ise söz konusu hizmete bağlı olarak değişmektedir (Callicott, 1984: 299). White’e göre bu durum aslında “doğaya hükmetme” biçimidir ve bu hükmetme biçiminin temelinde dinsel davranış örüntüleri ve dinin tartışılmaz dogmaları bulunmaktadır (White, 1971; 27). White’in bu iddiasının akademik alanda büyük bir tartışma yarattığını belirten Özdemir (1998; 69) bu tartışmanın Kuhn’un paradigma değişimlerine uygun olarak bir değişim ortaya çıkarttığını belirtmektedir. Ancak White’in yaklaşık 51 yıl önce dile getirdiği düşünceler zaman içinde insanın doğadaki yerinin modern dünyada da sorgulanmasına öncülük etmiştir.

Dinler açısından insan merkezilik yaklaşımı önemli bir tartışma konusu olduğu için bu konuya biraz daha yakından bakmakta yarar bulunmaktadır. Yahudilik ve Hristiyanlığın insan merkezli olması ve diğer canlıları sadece insan hayatının devamında bir araç olarak görmesi, tek tanrılı dinlerin ortaklığı ve benzeşikliği üzerinden İslam’a da uyarlanmak istenmektedir. Ancak çevre ve insan ortaklığında İslam’da pek çok noktada diğer semavi dinler gibi özellikler gösterse de yakından bakıldığında İslam’ın insana doğa ile ilgili bazı özel sorumluluklar verdiği görülmektedir (Ünder, 1997: 146-161). Öte yandan bu düşünce günümüz pratikleri düşünüldüğünde

tartışmaya açık hale gelmiştir. Dolayısıyla dönemsellik faktörünün doğal bir sonucu olarak günümüz inanç sistemlerinin rutin tekrarları karşılaştırılarak inanç sistemlerinin insan dışındaki (ve hatta bazen insanı da dahil etmek gerekir) varlıklara yaklaşımları tartışılmalıdır. Nihayetinde asıl olan geçmişte olanların değil günümüzde ne olduğunun ortaya konması bilimi ortaya çıkartır ki tarih kendi başına bir bilim değildir.

Modern dünya, insanın evrendeki yerini yeniden konumlandırma eğilimine girmiştir. Örneğin Heidegger “insanın tabiattaki yeri ve konumuyla ilgili olarak yeni bir ethos ve yeni bir anlayışa muhtaçtır” diyerek, insanın doğadaki konumunu daha gerçekçi ve eşitlikçi bir yaklaşımla inşa etmeye uğraşmıştır (Zimmerman, 1983; 99- 131). Bu anlamda insanın doğadaki konumu, ahlaki bir payandaya dayanmaktadır. Hobbes’a göre bu ahlaki payanda “zarar görmemek için zarar verme”dir (Özdemir, 1998; 70).

İnsan merkezli çevre anlayışını bir problem olarak gören bu düşünceye göre insan merkezci yaklaşım “hiyerarşik, sınıfsal ve rekabetçi”dir. Bu nedenle yaşanan tüm çevre krizlerinde insan merkezci yaklaşım bir çözüm değil tam tersine sorunun merkezinde görülmektedir (Ürgüplü, 2013: 6). Bu anlamda Leopold insanı diğer türlerle beraber biyolojik toplumun yurttaşları saymış ve insan türünün biyolojik topluluğa hükmedici davranmaya son vermesi gerektiğini savunmuştur (Genç, 2007: 37; Özdağ, 2011: 31).

İnsan merkezçiliğinin aksine son dönemde çevreye ve insanın doğadaki konumunun yeni bir sorgulamasına gidilmekte olup bu çerçevede geliştirilen yeni yaklaşım biyomerkezçiliktir. Biyomerkezçilik yaklaşımının gelişmesinde artan çevre sorunları ekolojik sistemi tehdit etmesi, pek çok alanda tehditlerin gerçekleşip, doğa üzerinde geri dönüşü olmayan tahribatlara/ zararlar neden olması etkili olmuştur. Buna göre biyomerkezçilik insanı diğer canlılarla eşit bir konumda tutmaktadır. İnsan ırkı sadece yaşadığı coğrafi alanın değil içinde bulunduğu gezegenin de diğer tüm canlılarla aynı hak ve özgürlüklere sahip bir parçasıdır (Mellor, 1993).

Felsefi olarak modern dünyada özellikle 1950’lerle birlikte ortaya çıkan tüketim davranışına endeksli Batı felsefesine karşı Doğu’nun mistik yaklaşımını ve tüketimden ziyade “bir arada olmaya” dair geliştirdiği felsefi kabüllerin insanlar tarafından özümzenerek insanın da bu döngü de yaşamsal ihtiyaçlarına yetecek kadar tüketerek varolabileceğini ileri sürmüş, bu yaklaşım bazı kesimlerce kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Bu eski, ancak Batı dünyası için çok sonradan keşfedilen düşünce, dünyanın alınmış bir miras olarak değil bırakılacak bir miras olarak korunması anlamına da gelmekte ve biyomerkezçiliğin felsefi- etik görüşünü ortaya koymaktadır (Ünverdi, 2013).

İnsan ve doğa arasındaki ilişkiye bakıldığında hak kavramının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Kabaoğlu, 1996: 12- 24). Bu kapsamda insan-

hayvan ilişkilerinin belirli yazılı kurallara bağlandığı ilk metinler Milattan Önce 2100'lü yıllarda kadar geriye gitmektedir. Ur-Namnu Yasaları, Lipit-İştar Kanunu, Eshnunna Yasaları, Hammurabi Yasaları gibi günümüze kalmış yazılı metinler özellikle Mezopotamya'da insan ve hayvan ilişkisinin belli bir sistematik ilişkiye dönüştürüldüğünü bize göstermektedir (Gürler ve Osmanağaoğlu, 2009: 325).

Son yıllarda ekoloji tartışmaları içerisinde bulunan pek çok yazar “derin ekoloji” kavramını kullanmaya başlamış ve biyomerkezci çevre yaklaşımının çevre hassasiyeti için yeterli bir bakış olmadığı eleştirisini getirmiştir. Derin ekoloji bir sosyal hareket olarak doğanın her şeyin üzerinde olarak, sadece kriz anlarında ya da bir tehdit karşısında değil, daha tehdit oluşmadan çevrenin önceliklerini göz önüne alarak çalışmaların sürdürülmesini, bunun bir yaşam felsefesi olması gerektiğini savunan yaklaşımdır (Naess, 1994). Görmez'e (2003) göre derin ekolojik yaklaşımın temel özellikleri şunlardır:

- Dünya insan amaçları için yaratılmamıştır ve dünya insan amaçlarından bağımsız olarak da değerlidir.
- Yaşam formları zenginliktir. Bu zenginlikler bir araya gelerek yeni çeşitlilikler ortaya çıkarır ve hem ortaya çıkaranlar hem de ortaya çıkaran zenginlikler kendi başarılarına değerlidir.
- İnsanlar yaşama gereksinimlerini karşılamak adına bu zenginlikleri ve çeşitliliği azaltmamalıdır.
- Doğanın yok edilmesi aslında insan türünün dolaylı ve gayri meşru yoldan yok edilmesidir.
- İnsanlar doğaya karşı kötüleşmektedir.
- Ekonomik, teknolojik ve ideolojik eylemler doğa tahribatını arttırmaktadır.

Günümüzün modern kentlerinde insan- hayvan ilişkisi sadece tek yönlü bir çıkar ilişkisi olmaktan çıkmış, özellikle evcil hayvan (pet) besleme eğilimleri meta merkezli bir döngü çerçevesinde sevgi, arkadaşlık ve yalnızlığı paylaşma ilişkisine dönüşmüştür (Tamzok, Kük ve Hamzaoglu, 2013: 245).

Afrika Kıtası için sokak köpeği-insan nüfusu yoğunluğu karşılaştırmalarında 100 insan başına düşen hayvan sayısının 2.2 ile en düşük Zambia'da ve en yüksek 35 hayvan ile Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bulunduğu bildirilmiştir (İnsal, 2016: 7). Yerellik, geleneksellik ve coğrafi büyüklük artıkcça hayvan ve insan arasındaki ilişkideki oran da yükselmektedir. ABD ve AB ülkeleri genelinde kentlerde hayvan ve insan popülasyon oranının genel olarak 1:6 ya da 1:10 arasında bulunduğu rapor edilmiştir. Dünya üzerinde yaklaşık

500 milyon adet köpek varlığı bulunduğu ve bunun %75'inin sahihsiz başıboş hayvanlar olduğu tahmin edilmektedir (WHO-WSPA, 1990).

2.1. Hayvan İnsan İlişkisinden Sokak Hayvanına

Sahipsiz Hayvanları Koruma Derneği'nin 2004 yılında İstanbul Avrupa yakasındaki 10 ilçede yaptığı bir popülasyon tahmin çalışmasında, bu ilçelerdeki sahihsiz sokak köpeği sayısının toplam 4.313 baş olduğu belirtilmiştir (Smith, 2006). Sokak hayvanı popülasyonunun insani yöntemlerle kontrol altında tutulması işlemi hem hayvan refahı hem de modern toplum olmanın bir gerekliliği olarak önem arz etmektedir. Dünya hayvan sağlığı örgütüne (OİE) göre köpek popülasyonunun sınıflandırması aşağıdaki gibidir:

- Bulunduğu bölgeye göre: Şehirde veya kırsal alanda yaşayan,

-Serbestlik alanına göre: Sahipli boşa gezen köpekler, Sahipsiz boşa gezen köpekler, Vahşi köpekler (normalde evcil olup tekrardan yabanileşen köpekler)

-İşlevine göre: Toplum köpekleri, Avcılıkta kullanılan köpekler, Evde beslenen köpekler, Çiftlik köpekleri (Çoban köpeği), Nakliye köpekleri (Kızak köpekleri), Et kaynağı olarak beslenen köpekler olarak yapılmaktadır (OIE, 2014).

Tasker'in (2007a) hazırladığı bir raporda sahihsiz sokak köpeklerinin insanlarla olan ilişki durumu bakımından köpekler:

-Yabani köpekler: Bu köpekler sahihsizdir. Şehir yakınlarında veya kırsal alanlarda bulunurlar. İnsan elindeyken çok az sosyalleşmişlerdir. Toplayıcılıkla hayatta kalmaya çalışırlar. Düşük hayatta kalma oranları ve doğum oranları vardır.

-Terk edilmiş köpekler (sahipleri tarafından istenmeyen köpekler): Bakım için sahibine bağımlı olup sahipleri olmaksızın kendi kendilerine barınma ve beslenme ihtiyaçlarını gideremezler. Sürü psikolojisine alışık olmadıklarından diğer köpekler tarafından zarar verilebilir. Hayatta kalmak için ne bulurlarsa onu yiyip, nadir olarak küçük kemirgenleri avlayarak yaşamlarını devam ettirebilirler. Ortam şartlarına uyum sağlayamadıkları durumlarda gıda ve barınak bulamazlarsa uzun süre hayatta kalamazlar.

-Sahipli başıboş köpekler: Serbest dolaşan köpekler olup insanlara yaklaşan yâda komşuluk yapabilen köpeklerdir. Beslenme ve barınma ihtiyaçlarını kısmi zamanlı olarak insan elinden sağlayarak, ciddi hastalık durumlarında insanlar tarafından iyileştirilerek hayatta kalma şanslarını arttırmaktadır. Bu sınıftaki köpekler eğer kısırlaştırılmamışlarsa, yüksek

üreme ve yavru büyütme kabiliyetine sahiptir. Diğer başıboş köpekler göre üreme ve hayatta kalma şansları daha çok olduğundan artan sokak hayvanı popülasyonu sorununun ve çözümünün temelini oluşturmaktadır.

-Sahipli köpekler: Gıda ve barınak için sahibine bağımlı olup genellikle sahibinin yakın ve fiziksel kontrolü altındadırlar. Kanunen sahibinin sorumluluğu ve güvencesi altında tutulan, halkın içinde sahibinin kontrolünde olan ve üreme kabiliyeti değişik yöntemlerle sınırlandırılabilen hayvanlar olarak tanımlanmıştır.

Yapılmakta olan sınıflandırmaların yanında, Türkiye ve bazı ülkeler için yerel yönetimler ve STK'lar tarafından yürütülmekte olan sokak hayvanları popülasyon kontrol çalışmaları kapsamında yaşadığı bölgelerden toplanıp, kısırlaştırılarak aşılanan ve işaretlenip alındığı bölgelere geri bırakılan köpeklerde mevcut bulunmaktadır. Hogasen ve ark., (2013) tarafından yapılan bir çalışmada bu gruptaki köpekler engelleyici köpekler olarak isimlendirilmekte, geri bırakıldığı bölgesinde yaşam alanı ve gıda açısından işgal edici ve diğer üreme kabiliyeti olan köpekleri baskılayacak birer biyolojik kontrol unsuru olarak ifade edilmektedir.

Bu sınıflandırmalar ışığında, şehirde veya kırsal alanda insanlar tarafından doğrudan kontrol altında tutulmayan ve yaşam alanı fiziksel engellerle sınırlandırılmamış olan köpekler, sokak köpeği denilmektedir. Sokak hayvanları popülasyonu dinamiğini kontrol eden, cinsiyet ve yaş, doğurma ve büyütme oranları, hayatta kalma ve ölüm oranları gibi çok sayıda değişken faktör bulunmaktadır. Normal bir popülasyonda doğum ve ölüm oranları genellikle eşittir, bu da popülasyonun dengede kalmasını sağlar. Popülasyon sayısı arttığında ise yaşam alanında bulunan barınak, yemek ve su başta olmak üzere kaynak kullanımı üzerinden "taşıma kapasitesi" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Hayvanlar için sınırlı olan bu gibi kaynakların artan kullanımı kapasitesinin aşılması anlamına gelmektedir. Bu ise sokak hayvanlarının yaşama şansını giderek zorlaştırmaktadır (WHO-WSPA, 1990; OİE, 2014).

Doğada taşıma kapasitesi sınırına yaklaşıldığında yaşam alanlarının daralması, hayvanların strese girmesi, birbirlerine ya da insanlara daha çok zarar vermesi ve hastalıkların bulaşma ve görülme oranının artan popülasyon doğrultusunda artması ve yükselen ölüm vakaları sonuçta popülasyonu tekrar dengeye getirecektir. Böylelikle sokak hayvanlarının bir bölümü mevcut bölgeden uzaklaştırıldığında hayatta kalanlar kaynaklara daha kolay erişebilmekte, üreme ve hayatta kalma oranlarını ise arttırabilmektedirler (WHO-WSPA, 1990; OİE, 2014).

Yerel yönetimlerce çöp yönetimi düzgün yapılmayan kentlerde, çöpler sokak hayvanlarına en kolay şekilde gıda teşkil edeceğinden taşıma kapasitesinin sınırlayıcılığı insan eliyle ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Yaşam alanının taşıma kapasitesi göz önüne alındığında, bölgede kısırlaştırılarak rehabilite edilmiş köpeklerin sayısının çoğalması ve gıda kaynaklarına ulaşımın sınırlandırılması o bölgedeki sokak hayvanları popülasyon kontrol çalışmalarının başarıya ulaşması için anahtar rolü oynamaktadır.

Toplumumuzda sahipli olarak yetiştirilen köpekler avcılık, çobanlık, diğer hayvanların ve mülklerin korunması gibi birçok önemli fonksiyon ve göreve sahiptir. Özellikle sosyal ve ekonomik gelişme düzeyi bakımından geri kalmış toplumlarda evcil hayvanlar yaşanan ilk olumsuzlukta dışarı atılmakta olup, birçok ülkede sokak köpekleri ve yabani köpekler kentsel alanlar ve insanlar yönünden sosyal, ekonomik, politik, hayvan sağlığı ve refahı ile insan sağlığını ilgilendiren hususlarda birçok soruna yol açmaktadır (FAO, 2011; Aidaros, 2015).

Sokak hayvanları probleminin esasını oluşturan nedenler arasında, insanların çeşitli sebeplerle kırsal ve kentsel alanda göç etmesi ve besledikleri hayvanları eski mahallinde salıvermeleri, yaz dönemleri başlangıcında yazlık bölgelere getirilen hayvanların tatil sonunda, geri dönüşte turistik bölgelerde bırakılmaları ve çocuklar için satın alınan hayvanların bakımında yaşanan zorluklar neticesinde hayvanların sokağa terkedilmesi hem köpekler hem de insanlar için bir takım büyük sorunları ortaya çıkarmaktadır. Çoğu evcil sahipsiz hayvan insan elinde hayatta kaldıkları için doğa şartlarına çoğu zaman adapte olamayıp ölmek ya da sonradan vahşileşerek insanlara ve diğer hayvanlara zarar vermektedir (Tamzok ve ark., 2013).

Weng ve Hart (2012), ABD’de yaptıkları çalışmada, 2000 ve 2010 yılları arasında ekonomik durgunluk dönemlerinde insanların evde bakılan hayvanlarını artan bakım besleme maliyetleri dolayısıyla ilk olarak gözden çıkardığını ve barınaklara bıraktığını vurgulamışlardır. Bunun ise barınak popülasyonu ve burada harcanan kamu kaynaklarının artışı risk olarak beraberinde getirdiği açıklanmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında köpek popülasyon kontrolünde öne çıkan zorluklar arasında sosyal, politik, yasal, ekonomik, bilimsel, çevresel ve teknolojik nedenler bulunmaktadır (Seaman, 2011; FAO, 2011).

3. Hukuk Metinleri Üzerinden Hayvan- Sokak Hayvanları ve İnsan

Hayvan ve insan ilişkilerinin düzenlendiği hukuki metinlere bakıldığında gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki ayrım açıkça görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde hayvan yaşamına biçilen insani ölçülerdeki değer, basın yayın kuruluşlarının yaptığı yayınlar ve bütçe planlamaları yoluyla desteklenmektedir. Konuyla ilgili sivil toplum örgütleri, hayvan haklarının nasıl korunacağı ve sokak hayvanlarıyla ilgili problemlerin toplum kesimlerine nasıl yansıtılacağı ve çözümü konusunda gelişmiş düzeydedirler. Söz konusu grupların hayvan refahı ve hayvanların güvenlikleri için çabaları yetersiz kaldığında, hükümetler daha güçlü ve etkili ekonomik politika tedbirlerini

devreye sokmaktadır (Liu and Chen, 2014).

Bu ülkelerde sokak hayvanlarına ilişkili yasalar belirlenmiş ve sistemle bütünleşmiş durumdadır. Sistemin sürdürülebilirliği konusunda sahipli hayvan kayıt sistemi ve mikroçip uygulamalarıyla altyapı hazırlandığı için, başıboş sokak hayvanı artışında kaynak oluşturan evcil hayvanlar gelişi güzel sokaklara bırakılmamakta böylelikle popülasyon dinamikleri kontrol altında tutulmaktadır (İnsal, 2016: 12).

Bazı gelişmiş ülkelerde insan-hayvan kaynaklı tutumlar ve etkileşimler üzerine çok sayıda çalışma yapılmış iken, gelişmekte olan ülkelerde az sayıda benzer çalışma yapılmış olduğu ve bundan dolayı sokak hayvanlarına ilişkin uygulamalara kültürel ve toplumsal açıdan genelleme yapmanın çok zor olduğu vurgulanmaktadır (FAO, 2011).

Dünya genelinde sokak hayvanları için ölüm, ötenazi, sahiplendirme, kısırlaştırma vb. hususlarda çok farklı uygulama ve esaslar bulunmakta ve ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Bazı ülkelerde Çin’de olduğu gibi sokak hayvanları konusunda zorlayıcı yasalarla uygulanan ötenazi sıklıkla görülmektedir. Bunun yanında gelişmiş ekonomilerde toplumun hayvan refahı konusunda daha bilinçli olduğu daha düşük oranda ötenazi ve buna karşılık yüksek sahiplendirme oranları dikkat çekmektedir (Peng, Lee ve Fei, 2012).

Gelişmekte olan ülkelerde, başıboş sokak hayvanı popülasyonundaki artış, hayvan refahı ve halk sağlığı problemlerine önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Kırsal alan yoğunluğunun fazla olduğu birçok gelişmekte olan ülkede köpekler bekçilik, çobanlık ve avcılıkta kullanılmakta olup hastalık durumu ortaya çıktığında çoğu zaman veteriner hekime ulaştırma ve uygun tedavi uygulamalarında yaşanan sorunlardan dolayı yüksek ölüm oranları dikkat çekmektedir. Genel olarak geri kalmış ülkelerde köpek popülasyonunun kontrolünde, sokak hayvanlarından kaynaklanan ve yüksek ölümle seyreden zoonoz hastalıklarla mücadele için sahipsiz hayvanların yakalanıp öldürülmesi bir yöntem olarak uygulanmaktadır. Bu yöntem uygulanırken sahipli- sahipsiz ayrımı yapılmamış hayvanlar yakalandıktan sonra kement ve zincirlerle bağlanmış şekilde kamyon kasalarında uzun zaman aç ve susuz olarak taşındığı, elektrik, gaz ve boğma gibi acı-ızdırıp veren uygulamalarla hayvanların itlaf edildikleri rapor edilmiştir (Jackman ve Rowen, 2007).

Gelişmekte olan ülkelerin yoğun olarak bulunduğu Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtası ülkelerinde sokak hayvanlarının popülasyon kontrolü için zehirli yem ve ateşli silahla vurmak gibi “insancıl olmayan” yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Ancak bu uygulamaların, popülasyon dinamiklerine olan etkisinin çok az veya hiç olmadığı, aksine sokak hayvanlarının artan hayatta kalma oranlarıyla ölümleri kolaylıkla telafi ettiği bildirilmiştir (WHO-WSPA, 1990).

2006 yılında Güney Batı Çin Hükümeti görevlileri her yıl yüzlerce insanın ölümüne neden olan kuduzla mücadele kapsamında 5 günde 50.000 köpeği sahipli-sahipsiz ve aşıli-aşısız ayırımı yapmaksızın öldürmüşlerdir. Bu yapılanlara rağmen kuduz riski bölgede devam etmiş, bölgeye göç eden aşısız başıboş köpeklerin üremesiyle kontrol edilemeyen bir popülasyon oluştuğu görülmüştür (Jackman ve Rowen, 2007). Sonuç olarak, yukarıda belirtildiği üzere, sokak hayvanları mobilizedir. Yiyecek ve su kaynaklarının olduğu ve düşman/ karşıt unsurların bir tehdit oluşturmayacağı bölgelere doğru hareket etmektedirler.

Yüz yıllar boyunca yakalanan ve öldürülen başıboş sokak köpekleri korkunç uygulamalara maruz kalmış ve yerel yönetimlerde gerçekleştirdikleri bilimsel olmayan yakalama ve öldürme yöntemlerinden dolayı bu olayın başlıca sorumlusu olarak köpekler tutulmuştur (Rahman, 2004) oysa sorunun kaynağı köpekler ya da sokak hayvanları değil tamamen insandır.

Birçok gelişmekte olan ülkede sahiplendirme faaliyetleri için oluşturulması gereken olumlu bilinç ve kabul edilebilirlik, 'ihtiyaç' haline getirilmiştir. İnsanlar hayvan sahiplendirme ve bakımı konusunda özendirilirken, ithal saf ırkların sahiplendirilmesi ağır basacağı için yerel ırkların sahiplendirilmesi teşvik edilmelidir. Yerel ırk köpeklerin sahiplenilmesini teşvik etmek için, sokak hayvanlarının eğitimi, sosyalleştirilmesi ve bakımı- temizlenmesine öncelik verilmelidir. Barınaktan başıboş hayvan sahiplenecek insanların, sokak hayvanlarını barınaktan aldıktan sonra mevcut kaynaklara erişimi zor olabileceği düşünülerek, hayvan sahiplendirilmeden önce kısırlaştırılması, aşılanması ve iç- dış parazit tedavisi yapılması çok önemli görülmektedir (FAO, 2011). Bununla birlikte hayvanların bakımlarına ilişkin özellikle mama ve ilaçlardaki vergilerin düşüklüğü ya da bu ürünlerden vergi alınmaması sahiplendirmeyi artıracak etkiye sebep olabilir.

Gelişmekte olan ülkelerde yakalama- kısırlaştırma ve alındığı yere geri bırakma faaliyetleri sadece Hindistan, Tayland ve ada bölgeleri ile bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda gelişmekte olan ülkede uygulanmaktadır. Hindistan'da 1996 yılında 120 kişinin kuduzdan öldüğü rapor edilirken etkin rehabilitasyon çalışmaları sonucunda bu sayı 2003 yılında 5'e düşürülmüştür (Jackman ve Rowen, 2007).

Birkaç sivil toplum örgütünün, gelişmekte olan ülkelerde başlattığı sokak hayvanlarının kısırlaştırılması projeleri hayvanların öldürülmelerine alternatif oluşturmuştur. Uygulandığı birçok ülkede başarılı olan bu program, kuduz hastalığına karşıda yapılması gereken aşılamayla kombine edildiğinde Hindistan, Sri Lanka ve Nepal'de hastalığa bağlı ölümlerde azalma görülmüştür (Rahman, 2004).

Tasker (2007b) WSPA üyesi olan ve RSPCA ilişkili bulunan 34 hayvan

koruma grubuyla beraber, içinde Türkiye'nin bulunmadığı 30 Avrupa ve Avrasya ülkesinde yaptığı çalışmada; 27 ülkede hayvanların yasalarla korunduğunu, hayvan refahı koşullarının gözetilmekte olduğunu ve hayvanlara acı verecek davranışların yasaklandığını bildirmiştir. Bu ülkelerin yarısında hayvan üretilmesi ve satışı ulusal yasalarla sınırlandırılmış olup %70'inde evcil hayvanların terk edilmesi yasadışı kabul edilmiştir. Türkiye'nin bu uluslararası organizasyona üye olmaması düşündürücü bir problemdir.

Toplum sözleşmesinin bir benzeri olarak doğa sözleşmesi, hak ve özgürlüklere yeni bir bakış açısı getirmektedir. Bu anlamda aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülke çevre konusunda, ekonomik büyüme hedeflerini doğaya karşı sorumluluklarını yerine getirerek gerçekleştirmek üzere pek çok uluslararası metne imza atmıştır (Sencar, 2007: 107- 151).

Hayvan hakları söz konusu olduğunda tüm ortak kabullerin çatısı olarak, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 15 Ekim 1978'de "Hayvan Hakları Evrensel Beyanname" ilan edilmiştir. Beyanname yaşayan bütün canlıların doğal haklara sahip olduğunun ve insanoğlu tarafından hayvanlara saygı gösterilmesinin insanlar arasındaki saygıdan farklı bir şekilde ele alınamayacağı, eğer bir hayvanın öldürülmesi gerekiyorsa bunun bir anda acısız ve korku yaratmaksızın yapılması gerektiği, bir insanın yardımına ihtiyaç duyan her hayvanın uygun beslenme ve bakım görme hakkının olduğu, hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen fiziksel ya da psikolojik acık çekmeye sebep olan deneylerin hayvan hakkı ihlali olacağı, vahşi hayvanların da yaşama hakkına ve habitatlarına saygı duyulması ve bu hayvanların özgürce üreme hakları olduğu, ölü bir hayvan bile olsa ona saygıyla davranılması gerektiği, hayvanlara özgü yasal statülerin ve koruma programlarının olması gerektiğinin bir devlet görevi olması gibi pek çok husus bu metinle birlikte ilan edilmiştir.

1968 yılından 1987 yılına kadar geçen 20 yıllık süre içinde dünyanın pek çok devleti hayvanların refahı için çok sayıda sözleşme imzalamış olsa da bu metinlerde sokak hayvanlarına yönelik özel bir düzenleme bulunmamaktadır (AB, 2011: 2). Ancak daha geç tarihlerde sokak hayvanlarına ilişkin bir takım kabul ve düzenlemeler yapılmıştır. 16 üye ülkenin imzaladığı 125 no'lu "Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi"nde sokak hayvanlarının tanımı yapılmıştır. Buna göre sokak hayvanı: "evi olmayan ya da sahibinin/ bakıcısının hanesi dışında ve herhangi bir bakıcının/ sahibinin denetimi ve kontrolü dışında bulunan evcil hayvan" olarak tanımlanmıştır (AB, 2011: 2- 3).

Bu anlaşmaya imza atan tüm ülkeler:

a) Hayvanın yakalanmasını gerektiren durumlarda bu işlem, hayvanda ortaya çıkabilecek fiziksel ve ruhsal acının mümkün olan en düşük düzeyde olacak şekilde gerçekleştirmeyi,

b) Tarafların, hayvanlarda ortaya çıkabilecek acı eziyet veya sıkıntının en az olacağı bir yöntemle onları tanımlamayı (kimliklendirmeyi),

c) Taraflar, plansız bir şekilde üremelerini kontrol altına almak amacıyla kedi ve köpekleri kısırlaştırmayı,

d) Taraflar, sokak köpekleri ya da kedilerinin, bulunmaları durumunda bulan kişi tarafından yetkili makama bildirilmesini teşvik etmeyi kabul etmiş bulunmaktadır.

Sokak hayvanlarının varlığı ve kontrolü sadece hayvan haklarına ilişkin bir konu değildir. Sokak hayvanları başta insan ve hayvan sağlığı olmak üzere ekonomik, hukuki, kültürel, sosyal pek çok konu ile ilgili olup, sokak hayvanları varlığının kontrol edilememesinin karşılığını tüm toplum özellikle sokak hayvanlarının büyük kentlerde bulunduğu düşünüldüğünde tüm kentin ödemesi gereken bir faturaya dönüştüğü söylenebilir.

Maalesef Türkiye'nin Sokak hayvanlarına ilişkin ulusal bir eylem planı bulunmamakta buna karşın belediyeler sokak hayvanlarının kontrolüyle ilgili çalışmalarda öz potansiyellerini/ kabullerini ve dolayısıyla konuya karşı geliştirdikleri hassasiyeti ölçüt almaktadır. Öte yandan Avrupa Birliği üye ülkelerinin pek çoğunda sokak hayvanlarının kontrolüne son derece önem verilmiş ve sokak hayvanlarına ilişkin politikalar geliştirilmiştir (AB, 2011: 6). Örneğin:

- Hollanda, Belçika, Almanya, İsveç, Danimarka gibi ülkelerde sokak hayvanlarının kontrolü için yasal düzenlemeler son derece kapsamlıdır. Yerel yönetimler bu kapsamlı düzenlemelerin uygulanmasından sorumludur. Sokak hayvanlarının kayıtlarının tutulması, mikroçip ya da dövme yapılması, halka sokak hayvanlarına ilişkin eğitim verilmesi, barınakların açılması ve işletilmesi gibi süreçler yerel yönetimlerin kaynak ayırdığı ve takip ettiği sorumluluklardan bazılarıdır. Bununla birlikte İtalya, Almanya, Çekya, Yunanistan dışında kalan tüm ülkelerde ötenazi işlemi sokak hayvanı popülasyonlarının kontrol için kullanılan bir yöntemdir.

- AB'ye üyeliklerinin başında olan devletlerde sokak hayvanları halen ciddi bir problem teşkil etmektedir. Kapsamlı düzenlemeler yapılmasına rağmen İspanya ve Portekiz gibi ülkeler uygulama eksiklikleri ve problemleri nedeniyle sokak hayvanı sorununu halen çözememiştir. Sokak hayvanlarını kaydetmek ve tanımlamak bu ülkelerde de zorunludur ancak yerel otoritelerin denetim problemleri, maddi yetersizlikler ve alt yapı problemleri bu sorunun çözülmesindeki en önemli engellerden biridir. Kısırlaştırma programlarının yaygınlaşmaması popülasyonu artırırken hastalıklarla mücadele için aşılama konusunda gösterilen çaba olumlu sonuçlar doğurmaktadır.

- İngiltere’de 1878 yılında çıkarılan bir kanunla sokak hayvanları kayıt altına alınmaya başlanmıştır. 2005 yılında yeni bir kanunla sokak hayvanların toplanması yerel yönetimlere görev olarak verilmiştir. Bu hayvanlar belirli bir süre barınaklarda tutularak sahiplendirilmeyi beklemektedir. Sahiplendirilmeyen hayvanlar, ötenazi ile öldürülmektedir.

- Fransa’da son dönemde sokak hayvanlarının sayılarında artış görülmektedir. Kayıt altına almada yaşanan sıkıntılar, kısırlaştırma ve toplamada ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Toplanan sokak hayvanları belirli bir dönem sahiplendirilmek üzere barınaklarda tutulmakta o süre içinde sahiplenilmemeleri durumunda ötenazi ile öldürülmektedir. Hayvanlar öldürülürken sağlıklı olmaları, genç olmaları gibi kriterlere dikkat edilmemekte ve hayvan severler tarafından bu durum sıkça eleştirilmektedir.

- Polonya, Avrupa Kıtasında sokak hayvanlarıyla mücadele konusunda “insancıl” bir yaklaşıma sahiptir. Her türlü insancıl olmayan öldürme yasaklanmış ve hayvanların öldürülmelerine ilişkin meşru gerekçelerin olması kanun tarafından emredilmiştir. Bu meşru gerekçeleri ekonomik gereklilik, hijyen ve sağlık koşulları, bilimsel deneyler olarak tanımlanmıştır.

Dünya genelinde sokak hayvanlarıyla mücadele kapsamında alınan tedbirlere çok sayıda örnek vermek mümkündür ancak insanlar açısından sokak hayvanlarının büyüklüğü, aynı zamanda önemli bir maliyet problemine de işaret etmektedir. Tasker’a (2007b) göre ABD’de her yıl yaklaşık 4 milyon sokak hayvanı öldürülmektedir ve bu hayvanların %99’u sağlıklı ya da tedavi edilebilecek durumdadır. Bu kadar büyük sayıda hayvanın itlaf edilmesi oldukça önemli bir maliyeti insanlara fatura etmektedir. Yaşam Hakkı Savunucuları, sokak hayvanlarının yaşatılması için finansman kaynaklarından bahsetmektedirler. Boşa harcanan ötenazi ücretini 40 dolar olarak tespit etmelerine karşın (No Kill, 2015), Lord ve arkadaşlarının (2014) ABD’de yaptıkları çalışmada itlaf çalışmalarının maliyetini 7 dolar olarak hesaplamışlardır. Diğer taraftan Yaşam Hakkı Savunucuları’na göre yıllık 4.000 hayvana ötenazi yapılan bir barınakta hayvanlar kurtarıldığında bu sadece 160.000 doların kaynak olarak hayvan yaşamı için aktarılması ve gönüllü çalışanlarla iş gücü maliyet girdisi elde edileceği hesaplanmaktadır. Firmalar ürün sponsorlukları yaparak hem vergi indirimi kazanmakta hem de promosyonlu ürün satışlarıyla da barınaklara yıllık 12.000.000 dolara kadar kaynak aktarabilmektedirler (No Kill, 2015). Dolayısıyla ekonomik sistem de kendi ekolojisi içerisinde hem bir çıkmaz hem de küçük politika değişiklikleriyle yeni bir çıkış noktası olabilmektedir.

Ekonomik düzenlemelerin yanı sıra sokak hayvanlarının kontrolüne ilişkin bireysel düzlemde de çeşitli tedbirlerin alınması mümkündür (Yılmaz, 2006; 212- 229). Örneğin:

- İngiltere’de hayvan hakları ceza hukuku içinde tanımlanmıştır. Hayvan haklarına aykırı hareket edenler suç işlemekte ve yargılanmaktadır. Hayvan öldürmek, “hayvan cinayeti” başlığında değerlendirilmiştir. Ölüm esnasında hayvanın acı çekmesi, hamile olması gibi durumlar cezaların ağırlaştırılması için gerekçedir ve suçun cezasını artırır. Kişinin kendini savunmak için bir hayvanı öldürmesi “gerekçeli öldürme” olsa da bu gerekçenin gerçekleştiğinin ispatlanması gerekmektedir. Hem ticari hem de bireysel olarak tüm hayvanlara sağlıklı barınma ortamları sağlamak sahiplerinin görevleri arasındadır ve sağlıklı ortamlarda hayvan beslemek/ tutmak/ yetiştirmek yasaklanmıştır.

- Fransa’da da hayvan hakları ceza kanunda tanımlanmıştır. Hayvanların tümüne (sahipli/ sahihsiz) zarar vermek para cezasına çarptırılmak için yeterlidir. Eğer hayvan bu saldırı sonucu hayatını kaybederse para cezası ağırlaştırılır, suçun tekrarı mevcut ise para cezası daha da artmaktadır. Hayvanlara zalimlik ve acı çektirme, işkence gibi suçların cezası 2 yıl hapis ve 30 bin Euro para cezasıdır.

- İtalya’da hayvanlara karşı işlenen suçlar özel bir kanunla belirlenmiştir. 2004 yılında çıkarılan bir kanunla bir hayvanın sahibi tarafından terk edilmesi durumunda hayvan sahibi bir yıla kadar hapis cezası ve 10bin Euro para cezası ödemek durumundadır. Hayvanlara kötü muamele ya da onların ölümüne sebep olmanın cezası 18 ay hapis ve 15bin Euro para cezasıdır.

- Macaristan da hayvan hakları konusunda ciddi yaptırımlara sahip olan bir ülkedir ve bu maddelerini ceza kanunu içine yerleştirmiştir. Buna göre hayvanlara kötü muamele yapanlara iki yıla kadar hapis cezası, para cezası veya toplum hizmeti cezası uygulanmaktadır. Her türlü hayvan dövüşleri yasaklanmıştır.

- Litvanya’da hayvanlara işkence, kötü muamele ve öldürmenin cezası 3 yıla kadar hapistir. Bununla birlikte toplum hizmeti, para cezası veya asgari ücrette kesinti de yapılan muamelelere göre verilen diğer cezalandırılmaktadır.

- İsveç’te dikkatsizlik ya da kasıtlı bir hayvana acı çektirecek kötü muamele, fazla çalıştırma suçları iki yıla kadar hapis ve para cezası ile cezalandırılmaktadır.

- Almanya da hayvan hakları ihlallerini ceza kanununda tanımlamıştır. Bunun ötesinde Alman Anayasasının 20. Maddesinde “Devlet gelecek nesiller yararına doğal hayatı ve hayvanları korumak sorumluluğundadır” hükmüne amirdir. Bu maddeyle Almanya hayvan haklarının korunmasına anayasal bir temel kazandırmıştır.

Türkiye’de hayvanlarının korunmasıyla ilgili olarak 5199 sayılı “Hayvanları Koruma Kanunu” 2004 yılında kabul edilmiş yönetmelikleri

çıkartılarak uygulamaya konulmuştur. Kanun kapsamında sokak hayvanlarının korunması da ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiş ve sokak hayvanlarının kontrolü yerel yönetimlere bırakılmıştır. Bu kapsamda sahipsiz ya da güçten düşmüş hayvanların toplatılması, kısırlaştırılması, aşılması, gerekli tıbbi bakımların yapılması, işaretlenmesi, alındığı ortama bırakılması ve sahiplendirilmesi gibi hususlar ele alınmıştır. Öte yandan Türkiye’de Sokak hayvanları popülasyon kontrol çalışmalarına ilişkin ekonomik analiz ve barınak işletme dönemi maliyetlerinin saptanmasına yönelik olarak yapılan detaylı bilimsel araştırmalara rastlanılmamıştır.

Yönetmeliğe göre, geçici bakım evlerine getirilen hayvanların sahiplendirilmek üzere belediye ilan panolarına, belediyenin web sayfalarına ve diğer iletişim kanallarına duyurularının yapılması gerekmektedir. Belediye böylece sahiplendirmeyi teşvik ederek hayvan popülasyonunu ve kendi kapasitesini kontrol altında tutmaya çalışmalıdır. Geçici bakım evinde on gün süre bekleyip sahiplendirmesi gerçekleştirilmeyen hayvanların kontrolleri ve sağlıklarına ilişkin müdahaleler yapıp hayvanlar kısırlaştırıldıktan sonra belirli bir işaretleme yapılarak veteriner hekim onayı ile alındıkları yere geri bırakılmaktadır. Yönetmelik ilgili belediyenin bu hayvanları sınırları dışındaki bir ortama ya da ormanlık alana veya yaban hayatının yaşandığı başka bir alana bırakmasına müsaade etmemektedir.

Türk hukuk sisteminde hayvanlara karşı gerçekleştirilen saldırılar ve işkenceler “suç” olarak değil “kabahat” olarak görülmektedir. Bu kapsamda da “kabahat işleyen” kişinin idari para cezası ile cezalandırılması öngörülmektedir. Sonuç olarak yaptırımlar yetersiz kalmakta ve gelişmiş ülkelerde hayvanlara karşı suç işleme davranışı kısmen de olsa önlenirken Türkiye’deki hukuki yapı önleyici tedbirleri sağlamakta yetersiz kalmaktadır.

Kabahatler kanunu çerçevesinde hayvanlara kötü davranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sıcağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek, gücünü aştığı açıkça görülen işlere zorlamak gibi davranışlar karşısında verilen ceza cüzi bir cezadır.

Bununla birlikte 5199 sayılı kanununun 6. Maddesine göre sahipsiz ya da güçten düşmüş hayvanları öldürmek yasaktır. Bu hükme aykırı hareket edenler de cüzi bir idari para cezasına çarptırılmaktadır.

Sokak hayvanlarına ilişkin sorunlar, yürürlükteki mevzuat ve mevcut uygulamalar ülkelere, farklı bölgelere ve kültürlere, şehirde ve kırsal toplumda yaşayan değişik sosyal katmanlara ve çeşitli hayvan hastalıklarına bağlı epidemiyolojik durumlara göre değişmektedir (İnsal, 2016: 7). Sahipli-sahipsiz kedi ve köpek popülasyon yoğunluğu, çevresel yaşam koşullarına, kültürlere, insanların sosyal statüsü ve bulunduğu alanlara göre farklılık

göstermektedir. Bu farklılık gerek ülkeler arasında gerekse ülkeler içindeki şehirler, hatta mahalleler arasında bile kendini göstermektedir (WHO-WSPA, 1990).

Türkiye’de sokak hayvanlarının kimliklendirilmesi ile ilgili bütünsel bir veri tabanının oluşturulmaması, hayvan kısırlaştırılması ve bölgesel hayvan hareketliliği nedeniyle sokak hayvanlarına ilişkin çalışmalarda kullanılabilir bir rakam bulunmamaktadır. Ancak bazı belediyeler kendi olanaklarıyla şehirlerinin sokak hayvanları profilini belirleme gayretine girişmiştir. Örneğin Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından “Şehir Hayvanlarının Toplanması, Kimliklendirilmesi ve Barındırılması Projesi” sonuçlarına göre Ankara’daki sokak hayvanı sayısının günden güne arttığı, bu hayvanların çevreye verdikleri zararların (bulaşıcı hastalıklar, ısırma olayları, çevre kirliliği vb.) sürekli sorun teşkil ettiği, sahihsiz hayvanların maruz kaldıkları şiddet ve kötü muamele, sahipli hayvanların ise sokağa atılma potansiyelleri karşısında herhangi bir önleyici tedbirin olmaması gibi hususlar araştırma kapsamında tespit edilmiştir. Öte yandan aynı çalışmada Ankara’daki kedi ve köpek sayısının bilinemediği vurgulanmış ve dünya nüfusunun %10- 11 oranında sokak hayvanının şehirlerde gezdiği belirtilerek bu hayvanların %75’inin de sahihsiz köpeklerden oluştuğu vurgulanmıştır. Diğer taraftan Ankara’daki sahihsiz köpek sayısının tahmin edilebilmesi için kuduz aşılması kapsamında kullanılan dozlar esas alınarak yapılan tahminde belediye ve özel veteriner kliniklerinde yapılan kuduz aşısının 25.000 civarında olduğu düşünüldüğünde sadece Ankara’daki köpek sayısının 100.000 üzerinde olduğu tahmin edilmiştir. Sahipli köpek sayısının da hesaplanmasıyla birlikte Ankara’daki köpek sayısı 2012 yılı itibarıyla yaklaşık 264.000’dir. Diğer taraftan yine kuduz aşı uygulamalarından hareketle Ankara’daki Sokak kedisi popülasyonunun 30.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2012).

Yine aynı çalışmanın sonuçları incelendiğinde sokak hayvanlarının neden olduğu zararlar belirli başlıklar altında toplanabilir:

- İnsanlara ve diğer ev hayvanlarına saldırarak yaralanma veya ölümlerle sonuçlanan vakalar

- Kuduz vb. bulaşıcı hastalıklar (2003- 2005 yılları arasında Ankara’da kuduz nedeniyle 1 ölüm meydana gelmiş ve toplamda 11.816 kişi kuduzla karşılaşılmıştır (MEEREB, 2015)

- Maddi kayıplı ya da ölümlerle sonuçlanan trafik kazaları

- Çevre kirliliği (tüy- dışkı vb. nedenler ve buradan yayılacak hastalıklar)

- Gürültü kirliliği
- İnsanlarda korku ve anksiyete geliştirmeleri
- Görüntü kirliliği

Görüleceği üzere sokak hayvanlarının kent refahı üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmaktadır. Sokak hayvanlarının kontrolünün ele alınamaması durumunda insan- hayvan, insan- insan ve hayvan- hayvan çatışmalarının yaşanması kaçınılmazdır. Sokak hayvanları popülasyonlarının kontrolü bu anlamda kent refahı için oldukça önemlidir. Örneğin insan- hayvan çatışmasının temelinde sokak hayvanlarının insanlar açısından taşıdıkları potansiyel tehlikeler bulunmaktadır. Özellikle ısırılma ve ısırılmayla birlikte çeşitli hastalıklara yakalanma riski insanlar bakımından çatışmanın en önemli nedenidir. Bu bağlamda Türkiye'nin yıllık ortalama 70milyon dolar parayı sadece kuduz nedeniyle gerçekleştirdiği işlemlere ayırdığı hatırlatılmalıdır ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından Türkiye kuduz vakalarında en riskli ülkeler kapsamında değerlendirilmektedir (Kırışık ve Öztürk, 2021).

Sokak hayvanlarının kontrolü ve bu işlemin maliyeti kent için önemli bir ekonomik yüküdür. Ancak sistemin kurulması için harcanacak para ileride ortaya çıkacak zararların giderilmesinde harcanacak kaynaktan çok daha azdır. Bu açıdan koruyucu önleyici bir tedbirin parçası olarak açılacak hastane ve müştemilatı, hayvanlar için hazırlanacak mutfak ve giderleri, su depoları, atık su arıtma tesisleri, karantina bölümleri, geçici ve uzun süreli barınma alanlarının imalatı, hayvan eğitim ve rehabilitasyon giderleri ile bu alanda çalışacak uzman ve teknik ekibin personel giderleriyle diğer giderlerinin belediye bütçeleri üzerindeki gerilimi arttırdığı düşünülmektedir.

Tüm bunların sonucunda sokak hayvanlarının iki kaynaktan yayıldığı söylenebilir. Bunlardan ilki mevcut halde sokakta bulunan ve muhtemelen daha önceden sokağa terkedilmiş ya da yaban hayattan yiyecek kaynaklarına ulaşım nedeniyle sokaklara yerleşmiş hayvanlar ve bu hayvanlardan gelen soylardır. Sokak hayvanlarının ikinci önemli kaynağı ise bir sahiplenme ilişkisi sonucunda sahiplenmiş ancak bakımın gerekleri yerine getirilmediği için sahibi tarafından terk edilmiş hayvanlardır. Sokak hayvanlarının ters döngüyle yani sahiplendirmeye ve kısırlaştırmayla popülasyonları azaltılmaya çalışılmaktaysa da sorunun kalıcı çözümü için kent bileşenlerinin tümünün ortak akıl ve eylem birliği içinde olması gerekmektedir.

4. Sokak Hayvanları Politikalarının Önemi

Normal doğasında taşıma kapasitesi kavramları olan gıda ve yaşam alanı, sokak hayvanlarının sayısını sınırlandırmakta sokak hayvanları ya azalan gıda miktarı sonucu yetersiz beslenme ya da daralan yaşam alanının

etkisiyle stres ve enfeksiyon hastalıklarının bulaşma oranındaki artıştan dolayı popülasyon otomatik olarak sınırlanmaktadır. Günümüzde plansız kentleşme ve çöp yönetiminin düzgün yapılmaması sokak hayvanları için sınırsız kaynaklar oluşturmuş, taşıma kapasitesi kavramı etkisiz kalmıştır. Bilinçsiz yapılan hayvan severlik faaliyetleri sonucu sokak hayvanlarını kısırlaştırmayan, hastalandığında veya yaralandığında tedavi ettiren, yavrusu olduğunda yavrularına insan gözetiminde büyüten sokak hayvanlarının gebe kalma, doğurganlık ve yavrularını büyütme oranı artmıştır. Popülasyon dinamikleri göz önüne alındığında asıl sorun bu sokak hayvanlarıdır (İnsal, 2016: 22).

Çıkarılan kanunlarla yasaklandığı halde uygun olmayan ortamlarda çok sayıda ırk hayvan üretilmekte bunlar pet shoplarda kayıt dışı olarak satılmaktadırlar. Bu akış içerisinde alınan bir kısım evcil hayvan sokaklara veya barınaklara bırakılmaktadır. Dünyada artan evcil hayvan popülasyonu yanı sıra, insanların sokak hayvanlarına yanlış bakış açısı ve sahiplenme noktasında yaptığı bazı hatalı davranışların sokak hayvanlarına ilişkin problemlerin artmasında etkili olduğu ve yine bunun bedelinin de toplumun üzerine yüklendiği ifade edilmektedir (Frank, 2004).

Köpek davranışlarına ilişkin ekolojik çevre koşulları insanlar tarafından kontrol edilmekte olup, başarılı bir sokak hayvanı popülasyon yönetim programı için olumsuz insan davranışlarının değiştirilmesi ve yeterli düzeyde bilincin oluşturulmasına ihtiyaç vardır (Varas, 2015).

İnsanların hayvanlara zarar vermesini engellemek ve sokaklarda yaşamak zorunda kalan köpeklerin varlığını anlayışla karşılamaları için; veteriner hekim odaları, sosyolog ve psikologların yönetimi altında din adamları, öğretmenler, sivil toplum kuruluşları ve ilgili olabilecek tüm resmi kuruluşlar birbirleriyle işbirliği içinde ülke çapında eğitim seferberliğine başlanmalıdır (Dodurka ve Tong, 2007:3).

Artan kentleşme ile sokak hayvanlarının sayısı çeşitli nedenlere bağlı olarak gün geçtikçe artmakta ve hayvanların yaşadıkları sorunlar ciddi bir boyuta ulaşmaktadır. Bu sorunların çözümünde yine insanların etik kontrolü sınırları içinde olmalıdır (Tamzok ve ark., 2013).

4.1.Halk Sağlığı ve Hayvan Sağlığı Açısından Sokak Hayvanları

Sokak hayvanları temiz gıda ve su kaynaklarına her zaman ulaşamamakta, uygun barınak ve dinlenme alanları bulamamakta, yapılamayan muayene ve tedaviler yüzünden hastalıklar ya da yaralanmalar yüzünden acı çekmekte, normal davranış gösterememe, sürekli korku ve stres faktörleri yüzünden daha kısa bir hayatla yüzleşmektedirler (Hogasen et al., 2013).

Sokaklarda başıboş gezen köpekler ve kedilerde beraber bulunurken, başıboş sokak köpeklerinin saldırıları sonucu yaralanma hatta ölümlere yol açmaları, ekonomik değeri olan sürü hayvanlarını kovalamaları ve onlardan beslenmeleri, kuduz hastalığıyla yapılan mücadelede ve açık alanlarda gözle görünür olmalarından dolayı başıboş sokak köpekleri ciddi bir sorun olarak görülmektedir (Slater, 2001).

Ülkemizde sokak hayvanlarının yaşam hakkı yasalarla güvence altına alınmış olmakla beraber özellikle mali yetersizlikler, altyapı ve organizasyon sorunları nedeniyle hayvan sağlığı ve refahı yönünden önemli problemlerle karşılaşabilmektedir (İnsal, 2016: 24).

ICAM koalisyonuna (TY) göre sokak hayvanları kötü beslenme, hastalıklar, trafik kazalarında yaralanmaları, kavgalarda yaralanmaları ve insanlardan görebildikleri saldırılar sonucu olumsuz durumlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Genel hatlarıyla bakmak gerekirse insan ve diğer hayvanlara geçen ekonomik kayıplara yol açan zoonoz hastalıklar, saldırgan davranışlardan kaynaklanan yaralanmalar ve insanların yaşam tarzını etkileyecek düzeydeki korku, gürültü ve kirlilikten duyulan rahatsızlık, çiftlik hayvanlarına ve vahşi yaşamdaki küçük memelilerin yenmesi, trafik kazalarına neden olmak gibi sebeplerden dolayı sokak hayvanları popülasyon kontrol çalışmaları çok önem taşımaktadır.

Sokak hayvanları açısından bakıldığında, kontrol edilmeyen sokak hayvanı popülasyonu bulaşıcı hastalıkların daha çabuk yayılmasına veya trafik kazalarına rastlanmasına neden olmakta sokak hayvanları ya hemen ölmekte ya da kalıcı sakatlıklar sonucu kötü şartlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Polak ve arkadaşları (2012) Hindistan'da sokak hayvanları üzerinde yaptıkları serolojik çalışmada; parvovirus (92%), distemper virus (77%), *Toxoplasma gondii* (76%), adenovirus (62%), hemotropic *Mycoplasmas* (37%), *Anaplasma* sp. (21%), *Dirofilaria immitis* (15%), *Ehrlichia* sp. (13%), *Babesia* sp. (13%), and *Leptospira interrogans* (11%) oranlarında rastlanmaktadır.

Başıboş sokak hayvanları genellikle dışkılama ihtiyaçlarını içgüdüsel olarak yeşil alanlara yapmaktadırlar. Büyük şehirlerdeki yeşil alanlar genellikle insanlar tarafından kullanılan parklardır. Kuzey Amerika'da yapılan bir çalışmada büyük şehirlerde bulunan park ve bahçelerden köpek dışkıları toplanmış, % 15 oranında *Echinococcus multilocularis*, %20 oranında *Giardia* spp. ve %14,7 oranında *Cryptosporidium* spp. tespit edilmiştir (Massolo, 2012).

Kuzey-batı İspanya'da yapılan bir çalışmada kırsal alanlarda ve şehir merkezinde yakalanan sokak hayvanlarından dışkı numunesi alınarak

incelenmiş olup şehir kökenli olan sokak hayvanlarında %56,25 ve kırsal kökenli olan sokak hayvanlarında %76,92' sinde bir veya birden çok endoparazite rastlanılmıştır (Igarza, 1992).

Kistik ekinokokkoz, hem halk sağlığı açısından hem de ekonomik açıdan önemi büyük olan zoonotik bir parazitozdur. Genel olarak hastalığın kaynağını da parazit tedavisi yapılmamış başıboş sokak köpeklerinin oluşturduğu ifade edilmektedir. Konuya bu yönden bakıldığında, kistik ekinokokkoz ile kuduz hastalığının mücadelesinde ortak bir nokta söz konusudur. Hastane kayıtlarına göre yıllık 4000 vaka üzerinden hesap yapıldığında, yaklaşık 5-6 milyon dolarlık bir ekonomik kaybın söz konusu olabileceği düşünülmektedir (İnsal, 2016: 25).

Cihan ve arkadaşları (2010) Ayvalık, Burhaniye, Dikili ve Edremit bölgelerinde rastgele seçilmiş 160 sokak köpeği üzerinde yapmış oldukları serolojik çalışmada zoonoz bir hastalık olan Ehrlichiosis canis %69,4 oranında tespit edilmiştir.

Güney İran'da çoban köpeklerinde yapılan çalışmada, hayvancılık için ekonomik kayıplara sebep olan, insan ve diğer köpeklere bulaşabilen brucellosis %29,1 oranında tespit edilmiştir (İnsal, 2016: 25).

Dünya'da ve Türkiye'de sokak hayvanları, bulaşıcı ve ölümcül viral bir hastalık kuduzla beraber anılmaktadır. Dünya genelinde kuduz hastalığından her yıl 70.000 kişi ölmekte, ekonomik etkileri yıllık 4 milyar doları bulmaktadır (MEEREB, 2012). Türkiye'de 1980 ile 2006 yılları arasında 247 insana kuduz teşhisi konmuş olup en son insan kuduz vakası 2010 yılında Şanlıurfa'nın kırsalında yaşayan 8 yaşındaki bir çocukta bildirilmiştir (Koruk, 2011).

4.2. Sosyo-Ekonomik Etkileri

Son yıllarda Türkiye'de önem arz eden bir konu haline gelen sokak hayvanları ve bakımı sorunu temelde popülasyon kontrol çalışmaları ve hayvanların rehabilitasyonu ile ulusal ve yerel ölçekte ciddi maliyetler doğurmakta olup, plansız ve hedefsiz yapılan çalışmalardan dolayı çoğu zaman etkin sonuçlar alınamamaktadır (İnsal, 2016: 26).

Artan sokak hayvanı popülasyonundan dolayı dünya genelinde her yıl milyonlarca hayvan barınaklarda ölmekte, milyarlarca dolar kaynak bu sorunun çözümü ve sokak hayvanlarının kontrolü amacıyla harcanmaktadır (Frank and Carlisle-Frank, 2007).

Gerek sahipli gerekse sahipsiz kedi ve köpek sayısının bilinmesi, bu hayvanlar yönünden mevcut durumun ortaya konulması, yapılacak planlama ve yatırımın boyutlarının bilinmesi, ileriye dönük düzenlemelerin yapılması açısından büyük önem arz etmektedir (Özen ve Gürcan, 2012).

Mevcut yasalar gereği sahipli bakılan evcil hayvanların kısırlaştırılması mecburi kılınmış ve yerel yönetimlere kaydettilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yasaya göre hiçbir cezai yaptırım bulunmadığı için sistem işlememektedir. Bu sisteme ek olarak sokak hayvanlarını kayıt ve kısırlaştırmanın bakanlık desteği ile yerel yönetimlerce ücretsiz yapılması sokak hayvanı popülasyonu için kaynak oluşturan sahipli hayvan sorununu ortadan kaldıracaktır (İnsal, 2016: 26).

En basit mücadele yöntemi olan yakala ve öldür birçok ülkede kullanılmış, sorunu çözmesi beklenirken başarısız olmuştur. Bu kontrol çalışmaları sırasında sokak hayvanlarına ve onları gözeten insanlara büyük acılar yaşatmıştır. Yapılacak ekonomik teşvikler insan davranışlarında en büyük etkiye ulaşacak böylelikle en etkili yöntemlerle sokak hayvanları problemi azaltılacak veya sorun tamamen çözülecektir (Liu ve Chen, 2014).

Ankara ilinde 2012 yılında yürütülen ve saha çalışmalarına dayanan bir çalışmada, örnekleme sonucu elde edilen sayım sonuçları vasıtasıyla popülasyon tahmini yapılmış, elde edilen sonuçlara göre barınaklarda mevcut bulunan hayvanlar hariç tutularak Ankara Büyükşehir Belediye sınırları içinde bulunan sahipsiz köpek sayısı 14.991 (%95 Güven Aralığı: 12.562-17.421), sahipsiz kedi sayısı ise 8.595 (%95 Güven Aralığı: 7.154- 10.035) olarak hesaplanmıştır (Özen ve Gürçan, 2012).

Türkiye’de çoğunlukla belediyeler tarafından popülasyonun kontrol altına alınması amacıyla sahipsiz sokak hayvanları için önemli ölçüde kaynak aktarılarak yatırımı gerçekleştirilen ve faaliyette bulunan hayvan barınaklarında hayvan başına dönemsel olarak hesaplanacak bakım, kontrol ve tedavi amaçlı giderlerin işletme dönemi finansman programı, kapasite planlaması, geleceğe dönük maliyet tahminleri ve gelir yaratıcı unsurların değerlendirilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir (İnsal, 2016: 27).

Olaya bu çerçeveden bakıldığında sokak hayvanları sorununun birden fazla grubun sorunu olduğunu ve bu sorunun çözümünde ortak hareket edilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Buna göre başta hükümetlerin yürütme gücünü elinde bulundurması nedeniyle hükümetler, veteriner hekimler, sivil toplum örgütleri ve üyeleri, akademik gruplar, yerel yönetimler, eğitmenler, okullar, basın, uluslararası toplum, dini ve kültürel önderler, hayvan sahipleri gibi çok farklı kesimleri çözüm başlığı altında toplamak mümkündür.

Sonuç

Sokak hayvanları konusunda alınacak tedbirlerin tümü aynı zamanda kültürel ve ahlaki boyutları olan tedbirlerdir. Ancak problemin kaynaklarının ortaya konulması bakımından hayvan ya da insan taraflarından herhangi

birinin tek başına öne çıkarılması çağdaş yaklaşımlar bakımından önemli eksiklikleri barındıracaktır. Ne sokak hayvanları ne de insanlar yaşam alanlarının kesişmesi noktasında tek taraflı suçlu kabul edilemezler.

Bu bakımdan gelişmiş ülkelerin sokak hayvanları kontrolünde yürüttükleri politikaların aynı zamanda hayvan haklarını da kapsadığı, alınan tedbirlerin sadece insanların yararına/ çıkarına değil aynı zamanda hayvanların da çıkarına/ yararına olması gerektiği güncel bir kabuldür. Ancak gelinen noktada (Sağlık Bakanlığının verileri incelendiğinde) yıllık hayvan sayılarının 300binlere ulaştığı görülmektedir. Bununla birlikte kısırlaştırma politikalarının zayıflığı ya da uygulamadaki aksaklıklar sadece sahipsiz köpek nüfusunun 10 yıl içinde 60 milyona ulaşabileceğine işaret etmektedir (Erdem, 2021).

Literatürde, yukarıda referans gösterilmiş pek çok eserde sokak hayvanlarının nasıl kontrol altında tutulabileceğine dair son derece geniş öneriler mevcut olmakla birlikte bu çalışmanın çıktılarında o tedbirlerin sıralanması yatmayacaktır. Ancak sokak hayvanlarının kontrol edilemez duruma gelmelerinde başlıca sorumlu insana aittir. Hayvan sahiplenmeye dair kuralların kesin sınırlarının olması ve içerdiği netlik, uygulanmadaki ısrara bağlı olarak zaman içerisinde sokak hayvanlarına ilişkin gündeme çıkan sorunların azalmasında etkili olacaktır. Yerel yönetimler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de esas sorumluluğu almalı ancak uygulamaya ilişkin kaynakları desteklenmelidir. Hayvan sahiplenme, gelişmiş ülkelerdeki yeterlilikler örnek alınarak modellenmelidir. Yaş şartı, hayvan bakımıyla ilgili yetki belgesi almış olma, mesuliyet sigortaları, sabıka kaydı, yüksek kayıt ücretleri ve bakım maliyetlerinin yüksekliği, hayvan satışının yasaklanması gibi pek çok tedbirin yanı sıra belirlenmiş olan bu ve bunun gibi kurallara uymamanın caydırıcılık gücü yüksek cezalarının olması ve bu cezaların da “tahsil edilmesi” de mutlak sağlanmalıdır.

Dünyanın pek çok yerinde sokak hayvanları için ötenazi uygulamalarının yapıldığı, hayvanların öldürüldüğü hukuk kurallarıyla ortaya konulmuştur. Ancak bu kararların alınabilmesi için geniş tartışmaların ekonomi, sağlık, çevre, güvenlik gibi tüm konularda tüm kamuoyunda oluşması, tarafların birbirlerinin görüşlerini anlamaları gerekmektedir. Kanun koyucu pragmatik ve kısa yollu bir çözümü ekonomik olsa bile tercih etmemeli; alınacak olan karar her ne olursa olsun salt çoğunlukla değil mutlaka nispi çoğunlukla alınmalıdır. Düşük bir ihtimal olsa bile insanların birbirlerini ötekileştirdiği dünyada hayvanlar bu sayede cüzi de olsa beriki yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aidaros, H., “Monitoring and control of dog populations”. OİE Animal Welfare Working Group. Erişim: http://www.oie.int/eng/A_RABIES/presentations_rage/S4-%20ControlOfDogPopulation_Prof%20Aidaros.pdf Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Ankara Büyükşehir Belediyesi, “Şehir Hayvanlarının (Kedi- Köpek) Toplanması, Kimliklendirilmesi ve Barındırılması Projesi” Final Raporu. Erişim Adresi: <http://www.tubikam.com/yazdir.php?id=58> Son Erişim Tarihi: 12.02.2016
- Avrupa Birliği Bakanlığı, “Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı” raporu. Erişim Adresi: http://www.ab.gov.tr/files/Tar%C4%B1m%20ve%20Bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1l%C4%B1k%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1-C4%9F%C4%B1/hayvan_haklari__hayvanlarin_korunmasi_ve_refahi.pdf, Son Erişim Tarihi: 12.02.2016
- Callicott Baird, (1984) “Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics”, *American Philosophical Quarterly*, 21, 4, 268- 299.
- Cihan,H., Temizel,E. M., Davoust, B., Marié, J., Casalı, F., Parzy, D., Aytuğ, N., (2010) “Silent Threat: Subclinical Canine Monocytic Ehrlichiosis in Stray Dogs in Turkey”. *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*. 29(2): 15-19.
- Çoban A., Hamamcı C. ve Keleş R. (2016). *Çevre Politikası (8.Basım)*, Ankara: İmge Yayınevi.
- De Grazia, D. (2006). *Hayvan Hakları (1. Basım)*. Hakan Gür (Çev.). Ankara: Dost.
- Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş (1. Basım)*, Ruşen Keleş (Çev.). Ankara: İmge.
- Dodurka, T. Ve Tong, E., “Sahipsiz Köpekler ve Bakımevleri Konusuna Mesleki Yaklaşımımız”, AB Veteriner Hekim Platformu, Erişim Adresi: www.abveteriner.org Son Erişim Tarihi: 12.02.2016
- Erdem, U. (30 Mayıs 2019) “Kısırlaştırma Sayısı Yetersiz Kalıyor” *Hürriyet Gazetesi*.
- FAO, “Dog Population Management” FAO/ WSPA/ IZSAM Expert Meeting Report. Erişim Adresi: <http://www.fao.org/3/a-i4081e.pdf> Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Frank, J., (2004), “An Interactive Model of Human and Companion Animal Dynamics: The Ecology and Economics of Dog Overpopulation and the Human Costs of Addressing the Problem”. *Human Ecology*. 32: 107- 130.
- Frank, M. J ve Carlisle-Frank, L. P., (2007) “Analysis of programs to reduce overpopulation of companion animals: do adoption and low-cost spay/neuter programs merely cause substitution of sources”. *Journal of Ecological Economics*. 62: 740-746.
- Genç, S. V., (2007). “Derin Ekoloji Penceresinden Hayvana Bakış”. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 78 (2), 35-39.
- Görmez, K. (2010), *Çevre Sorunları (1. Basım)*, Ankara: Nobel Yayınları.

- Gürler, M., A. ve Osmanağaoğlu, Ş. (2009), “Türkiye’de Hayvanları Koruma Kanununun Tarihsel Gelişimi”, Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 15(3). S: 325-330.
- Hogasen, R. H., Er, C., Di Nardo, A., Dalla Villa, P., (2013) “Free-roaming dog populations: A Cost –Benefit Model for Different Management Options, Applied to Abruzzo in Italy”. Preventive Veterinary Medicine 112: 401-413.
- ICAM, “İnsancıl Köpek Popülasyonu Yönetimi”. Erişim Adresi: http://www.icam-coalition.org/downloads/Humane_Dog_Population_Management_Guidance_Turkish.pdf Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Igarza, A.A., Curdi, L.J., Schmitd, G. C., Margolles, C. C., (1992). “Parasitosis of Stray Dogs in North-Eastern Spain”. Revue Scientifique et Technique Del’office International des Epizooties. 11(4): 1047-1049
- İnsal, E., (2016), Mamak Belediyesi Sokak Hayvanları Barınağında Kontrol, Tedavi ve Bakım Amaçlı Yürütülen Hizmetlere İlişkin Maliyetlerin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Jackman, J., Rowam, A., (2007). “Free-Roaming Dogs in Developing Countries: The Benefits of Capture, Neuter, and Return Programs. The State of the Animals, IV. 3,55-78.
- Kabaoğlu, İ. (1996). Çevre Hakkı (1. Basım), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırışık, F. ve Öztürk, K. (2021). “Şiddet Haberlerinden Hayvan Haklarına, Sahipsiz Köpek Sorunu”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 69,360-388.
- Koruk, T. S., Koruk, İ., Kutlu, S., (2011). “Where Do We Stand in the Control of Rabies? Knowledge and Practices Among Physicians in a Healt District in Turkey”. Wilderness & Environmental Medicine. 22: 151-155.
- Liu, S. ve Chen, H., “Solving stray animal problem by economics policies”. Erişim: <http://www.webmeets.com/files/papers/wcere/2014/529/StrayAnimals-01-11-14.pdf> Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Lord, E., Widmar, O. N., ve Litster, A., (2014) “Economic İmpacts of Adoption and Fundraising strategies in Animal shelters”. Preventive Veterinary Medicine 113: 423-429.
- Massolo, A., Liccioli, S., Smith, A., Lamy, K., Greenwood-Lee, J., McCormack, G., Duignan, P., Kutzl, S., Rock, M. ve Neumann, N., “Dog management in city parks: a one health approach investigating Echinococcus multilocularis, Giardia spp. and Cryptosporidium spp. in urban coyotes and domestic dogs in Calgary, Alberta, Canada”. Erişim: <https://secure.fera.defra.gov.uk/dogs2012/documents/bookOfAbstracts.doc> Erişim Tarihi: 17.01.2016
- Mellor, M. (1993), Sınırları Yıkarak Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru (1. Basım), Osman Akınhay (çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Naess, A. (1994). “Derin Ekolojinin Temelleri”, Derin Ekoloji (1. Basım), (Der. G. Tamkoç), İzmir: Ege Yayıncılık.

- No Kill Advocacy Center. “Dollars and Sense: The Economic Benefits of No Kill Animal Control”. Erişim: http://www.paws4change.com/Dollars___Sense.pdf Son Erişim: 15.02.2016
- OIE. (2014), “Stray dog population control. Terrestrial Animal Health Code”. Erişim adresi: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Health_standards/tahc/2010/en_index.htm Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Özdağ, U., “Aldo Leopold ve Toprak Etiği”, Erişim Adresi: http://vizyon21yy.com/documan/genel_konular/doga_cevre/Toprak/Aldo_Leopold_ve_Toprak_Etigi.pdf Son Erişim Tarihi: 25.02.2016
- Özdemir, İ. (1998). “Çevre Sorunlarının Antroposentrik (İnsan-Merkezli) Karakteri”, Felsefe Dünyası, 27, 68- 80.
- Özen, D., Gürcan, S. ve Kaya, U., (2014) “Ankara İlinde Yer Alan Sahipli Kedi ve Köpek Popülasyonunun Belirlenmesi”. Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi. 85(1): 9-16.
- Peng, J. S., Lee, Y. L. ve Fei, C. A., (2012). “Shelter Animal Management and Trends in Taiwan”. Journal of Applied Animal Welfare Science. 15(4): 346-357.
- Polak, C. K., Levy, K. J., McManus, M. C., Andersen, A. L., Leutenegger, M. C., Dubovi, E., Lappin, R. M., Hanlon, A. C., Bush, L. M., Mayer, P. L., Tsori Rinpoche, T., “Prevalence of Infectious Disease in Dogs of Mainpat, India”. Erişim: <https://secure.fera.defra.gov.uk/dogs2012/documents/bookOfAbstracts.doc> Erişim Tarihi: 17.01.2016
- Rabies Expert Bureau (MEEREB), “Report of the Third Meeting of the Middle East and Eastern Europe Rabies Expert Bureau”, Erişim Adresi: <http://www.meereb.info/sites/default/files/3rd-meereb-meeting-2015-report.pdf> Son Erişim Tarihi: 12.02.2016
- Rahman, A. S., “Animal Welfare: a Developing Country Perspective. Global Conference on Animal Welfare: An OIE Initiative” Erisim: <http://animal-welfare.oie.int/proceedings.pdf> Son Erisim Tarihi: 27.12.2015
- Seaman H. A., “Stray Dogs in Europe Problems and Solution”. RSPCA International. Erişim: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:MtQd2mN-Cj_sJ:ec.europa.eu/enlargement/taieux/dyn/create_speech.jsp%3FspeechID%3D22991%26key%3D5cca7eac99d18fde99600e047d285f1b+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Sencar, P. (2007), Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme ilişkisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Slater, R. M., (2001) “The Role of Veterinary Epidemiology in the Study of Free-roaming Dogs and Cats. Preventive” Veterinary Medicine 48:273-286.
- Tamzok, H., Kük, M. ve Çobanoğlu, N.(2013), Hukuki ve Etik Boyutlarıyla Sokak Hayvanları, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(1), 245-280.

- Tasker L. (2007a) "Stray Animal Control Practices (Europe). A report into the strategies for controlling stray Dog and cat populations adopted in thirty-one countries". World Society for the Protection of Animals and RSPCA International Report. Erişim Adresi: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/animalwelfare/WSPA_RSPCA%20International%20stray%20control%20practices%20in%20Europe%202006_2007.pdf Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Tasker, L. (2007b) "Stray Animal Control Practices (Europe). WSPA and RSPCA", Erişim Adresi: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/animalwelfare/WSPA_RSPCA%20International%20stray%20control%20practices%20in%20Europe%202006_2007.pdf Son Erişim Tarihi: 12.02.2016
- Ünder H., (1996), Çevre Felsefesi (1. Basım). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Ünverdi, M., (2013), "Çevre Sorumluluğunun Teolojik Temelleri" Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35, 189- 221.
- Ürgüplü, G., (2013), Derin Ekoloji Bağlamında Kentte Sokak Hayvanlarıyla Birlikte Yaşamak Olgusunun İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Varas, M., (2015). "Stray dog population control oie standards and perspective". OİE International Trade Department. Erişim Adresi: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FbFVtbPWkr0J:ec.europa.eu/enlargement/taieux/dyn/create_speech.jsp%3FspeechID%3D27656%26key%3D281ce-62d934aee0f9d09bedd683b8e92+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr Son Erişim Tarihi: 15.02.2016.
- White L., (1971) "The Historical Roots of Ecological Crisis," Erişim Adresi: <https://www.uvm.edu/~gflomenh/ENV-NGO-PA395/articles/Lynn-White.pdf> Son Erişim Tarihi: 01.12.2015
- WHO ve WSPA., "Guidelines for Dog Population Management". Erişim Adresi: <http://www.icam-coalition.org/downloads/WHO-WSPA%20dog%20population%20management.pdf> Son Erişim Tarihi: 15.02.2016
- Yılmaz, H., (2006), "Hayvan Haklarına Bakış", TBB Dergisi, 62, 212- 229.
- Zimmerman, M., (1983). "Toward a Heideggerian Ethos for radical Environmentalism", Environmental Ethics, V: 2, S: 99- 131.

Bölüm 13

OECD GÖSTERGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE YEŞİL BÜYÜMENİN GELİŞİMİ

*Hacı Ahmet KARADAŞ¹
Fatma ÇELİK BAYRAM²*

¹ Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, hkaradas@cumhuriyet.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-3088-1107

² Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Yerköy Adalet Meslek Yüksekokulu, fatma.celik@yobu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4398-1684

1. Giriş

Geleneksel büyüme modellerinde, ekonomik büyümenin yolu üretim ve tüketimden geçmektedir. Bu modeller çerçevesinde büyüme hedeflerini ayarlayan ve bu hedeflere yönelik politikalar üreten ülkeler doğanın zarar görüp görmediğini dikkate almayan yollarla üretimlerini zaman içerisinde arttırmışlardır. Günümüzde gelişmiş ülke olarak adlandırılan bu ülkelerin sorumsuzca üretimi arttırmaları çevre üzerinde büyük baskılar yaratmış ve geleceğimizin bağlı olduğu doğanın büyük zarar görmesine neden olmuştur. Ozon tabakasının delinmesine varana kadar doğa üzerinde birçok hasara neden olmuşlardır.

Doğa üzerinde yaratılan olumsuzlukların 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ile ortaya çıkması, ülke liderleri bu konuda adım atmaları ve çevreye zarar vermeyen politikalar izlemeleri zorunluluğunda bırakmıştır. Bunun sonucunda, yapılan hataların yeniden yapılmaması ve doğaya verilen hasarların giderilmesi yönünde çalışmalar başlamıştır. 1992 Rio konferansı ile başlayan çalışmalar öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1992 Rio konferansı üzerinden yıllar geçmesine rağmen dünyanın önünde, herkes için ekonomik refahın sağlanması ve refah sağlanırken çevreye verilen zararların azaltılması olmak üzere iki büyük zorluk bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda OECD, 2012 yılında düzenlenen Rio+20 konferansına “Yeşil Büyüme” stratejisi ile katılmıştır (Karadaş ve Işık, 2019).

Yeşil büyüme, yukarıda belirtilen dünyanın karşı karşıya kaldığı iki zorluğun bulunduğu yerdir ve bu ikisini birlikte gerçekleştirme fırsatlarından yararlanmakla ilgilidir. Sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek ve yeni ekonomik fırsatlara imkan sağlayacak yatırım ve inovasyonu harmanlayarak doğanın insanlığın refahının dayandığı kaynakları ve çevresel hizmetleri sağlamaya devam etmesini sağlarken ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmeyi kapsamaktadır¹.

Küresel anlamda ortaya çıkan çevresel sorunlar ülkelerin yeşil büyüme konusunda adımlar atmasına yol açarken, ekonomi, sağlık ve ülkeler arasında çıkan sorunlar bu adımların tam anlamıyla gerçekleştirilmesine engel olmuştur. 2008-2009 Finans Krizi, Covid-19 salgını ve Rusya- Ukrayna savaşı gibi olumsuzluklar atılan adımların yavaşlatılmasına hatta durdurulmasına yol açmıştır. Örneğin, Almanya’da kapatılan termik santraller Rusya-Ukrayna savaşı sırasında yaşanan doğal gaz arz sorunları nedeniyle tekrar faaliyete geçmiştir².

1 <https://www.oecd.org/greengrowth/whatisgreengrowthandhowcanithelpdeliverustainabledevelopment.htm> ET: 26 Kasım 2023

2 <https://tr.euronews.com/2022/08/02/almanyadan-rus-gazina-karsi-adim-kapatilan-komur-yakitli-termik-santrale-acil-durum-izni-v> ET: 27 Kasım 2023

Küresel anlamda yaşanan bu sorunlara ek olarak, Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi, ABD ile yaşanan Brunson krizi ve covid-19 salgının hemen sonrasında 6 Şubat depremleri ülkenin her alanda olduğu gibi yeşil büyüme alanındaki planlarını da sekteye uğratmıştır.

Karadaş ve Işık (2019)’in çalışmasının devamı niteliğinde olan bu çalışmanın birinci bölümünde yeşil büyüme kavramından bahsedilecektir. İkinci bölümde OECD tarafından geliştirilen yeşil büyüme göstergelerinden bahsedilerek, Türkiye’nin yeşil büyüme performansı değerlendirilecektir.

2. Yeşil büyüme

Tüketime dayalı büyüme modellerinin sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunlar dünyanın geleceğini tehdit eder hale gelmiştir. Bu durumun farkına varan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve OECD gibi uluslararası kurumların yaptığı çalışmalar sonucunda 2012 yılında Rio-Brezilya’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda “Yeşil Büyüme” kavramı ortaya çıkmıştır (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015; Karadaş ve Işık, 2016). Yeşil büyüme “büyüme ve temizliğin” aynı anda elde edilebileceğini kabul ederek, “önce büyü, sonra temizlen” mantığını benimseyen geleneksel büyüme modellerine alternatif konumuna gelmiştir (Zhang, 2012).

OECD’nin tanımına göre Yeşil Büyüme, “ekonomik büyüme ve kalkınmayı doğanın refahımıza dayanak oluşturan kaynakları ve çevresel hizmetleri vermeye devam etmesini garanti ederek sağlamaktır. Çevre dostu büyüme bunu yapabilmek için, sürdürülebilir büyümeyi destekleyecek ve yeni ekonomik fırsatları arttıracak yeniliklere ve yatırımlara katalizör olmalıdır”. Yukarıda belirtildiği gibi yeşil büyüme ekonomik büyüme ve kalkınmanın çevreye rağmen değil çevrenin korunması ön plana çıkarılarak, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını esas alır. Ayrıca, büyümenin en önemli girdisi olan enerjinin doğaya zarar vermeden sürdürülebilir şekilde karşılanmasını benimser (Karadaş ve Işık, 2016; Reilly 2012). Bu bağlamda, yeşil büyüme modelinin temelinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı olduğu söylenebilir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta yeşil büyümenin sadece yenilenebilir enerji kullanımından ibaret olmadığı ayrıca elde edilen enerjinin verimli bir şekilde kullanılması gerektiğidir.

Geleneksel büyüme modellerinden farklı olmasından dolayı yeşil büyümenin ölçümü de farklılık göstermektedir. Yeşil büyümenin ölçümünde klasik ekonomik göstergelerden daha kapsamlı göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç, OECD tarafından 2012 yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda sunulan yeşil büyüme stratejisi ve göstergeleri ile karşılanmıştır (Karadaş ve Işık, 2019).

Her büyüme modelinde olduğu gibi yeşil büyüme modelinin de sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi, geçiş sürecinin sağlıklı ve sürekli bir şekilde kontrol edilmesine bağlıdır. Bu konuda yardımcı olması için geliştirilen OECD yeşil büyüme göstergeleri arasından hangisinin kullanılacağına ülkenin uygulama ve kapasitesine göre karar verilmelidir (Ateş ve Ateş, 2015; Karadaş ve Işık, 2019).

3. OECD göstergeleri

OECD yeşil büyüme veri bankasında bulunan göstergeler, yeşil büyümenin temel özelliklerini gözlemlemek için oluşturulmuş 4 ana başlık çevresinde yapılandırılarak kavramsal çerçeveye yerleştirilmiştir (OECD, 2014; Karadaş ve Işık, 2019).

- **Ekonominin çevresel ve kaynak verimliliği;** ekonomik büyümenin, doğal sermaye daha etkili kullanılarak yeşillenip yeşillenmediğini gösterir ve ekonomik modellerde ve muhasebe çerçevelerinde çok az ölçülen üretim yönünü inceler.
- **Doğal varlık tabanı;** azalan bir varlık tabanının büyüme yönelik riskler oluşturduğunu ve sürekli büyümenin varlık tabanının korunmasını gerektirdiğini yansıtır.
- **Yaşam kalitesinin çevresel boyutu;** çevresel koşulların yaşam kalitesini ve insanların huzurunu nasıl etkilediğini gösterir.
- **Ekonomik imkanlar ve politika karşılıkları;** yeşil büyümeyi getiren politikaların etkinliğini gösterir ve iş ve istihdam imkanlarını sağlama almak için toplumsal tepkileri tanımlar.

OECD (2012) tarafından geliştirilen bu ölçüm çerçevesi, ülkenin kendi yeşil büyüme hedeflerini ilgilendiren göstergelere yoğunlaşabilmesi için esneklik sağlayan bir araç konumundadır (OECD, 2012). Türkiye'nin yeşil büyüme hedefleri doğrultusunda gözlemi bulunan göstergeler seçilerek Türkiye'nin bu konuda atmış olduğu adımların sonuçları değerlendirilecektir.

3.1. Çevresel ve kaynak verimliliği göstergeleri

Bu gösterge grubu diğer ekonomik modellerde incelenmeyen doğal sermayenin etkili kullanılıp kullanılmadığı hakkında bilgi veren CO₂ verimliliği, enerji verimliliği ve enerji dışı materyal verimliliği olmak üzere üç konudaki göstergeleri incelemektedir. CO₂ verimliliği hakkında bilgi veren üretime dayalı CO₂ verimliliği, üretime dayalı CO₂ yoğunluğu ve üretime dayalı CO₂ emisyonları üç farklı göstergeye ait yeterli gözlem bulunurken enerji verimliliği hakkında bilgi veren enerji verimliliği, enerji yoğunluğu, toplam birincil enerji arzı, yenilenebilir enerji arzı ve yenilenebilir elektrik

olmak üzere beş göstergeye ait, enerji dışı materyal verimliliğinde ise belediye atıkları ve geri dönüştürülen belediye atıkları olmak üzere iki göstergeye ait yeterli gözlem bulunmaktadır.

Üretime dayalı CO₂ verimliliği, ekonomik üretimle ilişkilendirilmiş enerji kaynaklı CO₂ emisyonlarına göre ekonominin verimliliğini ölçer. Değerlerin artması, ekonominin daha az CO₂ emisyonu ile daha fazla ekonomik değer üretmeye başladığını gösterir. Üretime dayalı CO₂ yoğunluğu, kişi başına düşen enerji kaynaklı CO₂ emisyonlarını ölçer. Değerlerin düşmesi, kişi başına düşen CO₂ emisyonlarının azaldığını gösterir. Üretime dayalı CO₂ emisyonları, ekonomik üretimle ilişkilendirilmiş toplam CO₂ emisyonlarını belirtir. Değerlerin artması, genel CO₂ emisyonlarının yükseldiğini gösterir. Bu göstergeler, bir ülkenin ekonomik büyümesi ile CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye yardımcı olur ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini anlamak için kullanılabilir. Değerlerin zaman içinde nasıl değiştiğini anlamak, çevresel performans ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri değerlendirmek açısından önemlidir.

Enerji verimliliği göstergesi, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) başına düşen toplam birincil enerji tüketimi (TPES) ile ekonominin enerji verimliliğini ölçer. Değerlerin artması, ekonominin daha az enerji tüketerek daha fazla ekonomik değer üretmeye başladığını gösterir. Enerji yoğunluğu göstergesi, kişi başına düşen toplam birincil enerji tüketimini ölçer. Değerlerin düşmesi, kişi başına düşen enerji tüketiminin azaldığını gösterir. Toplam birincil enerji arzı göstergesi, bir ülkenin toplam birincil enerji arzını ölçer. Değerlerin artması, toplam enerji arzının yükseldiğini gösterir. Yenilenebilir enerji arzı göstergesi, toplam enerji arzının içindeki yenilenebilir enerjinin oranını belirtir. Değerlerin artması, yenilenebilir enerjinin toplam enerji arzındaki payının arttığını gösterir. Yenilenebilir elektrik göstergesi, toplam elektrik üretiminin içindeki yenilenebilir elektriğin oranını belirtir. Değerlerin artması, yenilenebilir elektriğin toplam elektrik üretimindeki payının arttığını gösterir.

Kentsel atık göstergesi, kişi başına düşen belediye atıklarının miktarını ölçer. Değerlerin düşmesi, kişi başına düşen atık miktarının azaldığını gösterir. Geri dönüşümü yapılan kentsel atık değişkeni, işlenmiş belediye atıklarının içinde geri dönüştürülen veya kompostlanan atıkların oranını belirtir. Değerlerin artması, belediye atıklarının daha fazlasının geri dönüştürüldüğünü veya kompostlandığını gösterir. Ekonominin çevresel ve kaynak verimliliği göstergelerine ait veriler tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ekonominin çevresel ve kaynak verimliliği göstergeleri

Yıl	CO ₂ Verimliliği			Enerji Verimliliği					Enerji Dışı Materyal Verimliliği	
	Üretim Dayalı CO ₂ Verimliliği	Üretim Dayalı CO ₂ Yoğunluğu	Üretim Dayalı CO ₂ Emisyonu	Enerji Verimliliği	Enerji Yoğunluğu	Toplam Birincil Enerji Arzu	Yenilenebilir Enerji Arzu	Yenilenebilir Elektrik	Kentsel Atık	Geri Dönüşümü Yapılan Kentsel Atık
	Kg/\$	Ton	Milyon ton	\$	Tep	Mtep	Mtep	Yüzde	Kişi başı kg	Yüzde
1990	5.23	2.34	128.76	13.10	0.93	51.44	9.660432	40.37	..	..
2000	4.81	3.13	201.22	12.69	1.19	76.29	10.1008	24.94	484.14	0.97
2005	5.7	3.15	215.88	14.64	1.23	83.99	10.12919	24.54	461.71	1.27
2010	5.37	3.66	267.83	13.59	1.45	105.72	11.6292	26.38	411.09	0.77
2015	6.34	4.08	318.97	15.70	1.65	128.81	15.6633	31.96	398.36	0.56
2016	6.17	4.27	338.87	15.28	1.72	136.72	17.13102	32.89	422.95	9.79
2017	5.93	4.71	378.63	15.30	1.83	146.81	17.73465	29.34	421.28	9.79
2018	6.17	4.6	374.7	16.04	1.77	144.2	19.1065	32.08	419.4	12.33
2019	6.36	4.44	366.42	15.91	1.77	146.51	23.33904	43.52	419.72	12.33
2020	6.48	4.4	366.6	16.18	1.76	146.92	24.08019	41.85	..	..
2021	6.77	4.65	391.19	16.72	1.88	158.25	24.1173	35.35	..	..

Kaynak: OECDStat (<http://stats.oecd.org/>) ET: 18/11/2023)

Tabloda verilen CO₂ verimliliği göstergeleri genel itibarıyla hafif trend ile artış göstermektedir. Bu durumda, Türkiye'nin yeşil büyüme hedefleri doğrultusunda CO₂ salınımını azaltmayı başaramadığı ancak artış trendinin düşük olması nedeniyle durumunun düzeltilebileceğini göstermektedir.

Enerji verimliliği göstergeleri incelendiğinde, genel ve bireysel anlamda enerji kullanımının yıllar içinde arttığı görülmektedir. Enerji kullanımında yenilenebilir enerjinin payı incelendiğinde dalgalı bir seyir izlemesine rağmen artan bir trende sahip olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları doğada karşımıza çıkabilecek olaylardan etkilendiği için arzı geleneksel enerji kaynakları gibi kolay kontrol edilememektedir. Örneğin 2014 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle, hidroelektrik üretimi sekteye uğramış, toplam yenilenebilir enerji arzı bir önceki yıla göre yaklaşık 1 Mtep kadar düşerken, yenilenebilir elektrik bir önceki yıla göre yaklaşık %25 azalmıştır. Bunun nedeni, azalan yenilenebilir elektrikten dolayı talebi kısmamak için yenilenemez kaynaklardan elektrik üretiminin arttırılmış olmasıdır.

Enerji Dışı Materyal Verimliliği göstergeleri incelendiğinde, kişi başına düşen kentsel atık miktarının azalan bir trende sahip olduğu görünürken, geri dönüşümü yapılan atık oranında 2015 yılından sonra yüksek oranda artış yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu durum yeşil büyüme hedefleri açısından olumlu bir durumdur.

3.2. Doğal kaynak tabanlı göstergeler

Bu gösterge grubu doğal varlık tabanının nicelik, nitelik veya değer bakımından sürdürülebilir aralıkta muhafaza edilip edilmediğini yansıtan göstergeleri incelemektedir (OECD, 2017). Bu amaçla, su sıkıntısı ve sulanabilir tarım alanları göstergeleri incelenmiştir.

Son yıllarda iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkan kuraklığın sonucu olan su sıkıntısı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de büyük bir sorun haline almaya başlamıştır. Arzın talebi karşılayamaması tüm canlıların yaşamını olumsuz yönde etkileyeceği için su sıkıntısının artması istenmeyen bir durumdur. Bu bağlamda, su sıkıntısı değişkeni aşağıdaki gibi kategorize edilmektedir (OECD, 2016):

- **Düşük** (%10’dan az): Genellikle kullanılabilir kaynaklarda sıkıntı olmadığını gösterir.
- **Makul** (%10-20): Su kullanılabilirliği azalmaya başlamıştır ve kalkınma üzerinde olumsuz etkileri nedeniyle yeterli kaynak sağlamak için yatırım yapılmalıdır.
- **Orta yüksek** (%20-40): Su kullanılabilirliği önemli ölçüde azalmıştır ve arz-talebin idareli kullanılması gerekir.
- **Yüksek** (%40’tan fazla): sürdürülemez su kullanımına işaret eden ciddi kıtlığın başladığını gösterir.

Sulanabilir tarım alanları ise tarımsal üretim kapasitesi hakkında bilgi vermektedir. İnsanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için su ihtiyacına ek olarak, yiyecek ihtiyacının da karşılanması gerekmektedir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için tarım alanına sahip olmak yeterli değildir. Sahip olunan tarım alanlarının sulanabilir durumda olması üretim verimliliği açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, sulanabilir tarım alanları yüzdesinin artış göstermesi istenilen bir durumdur. Bu göstergelere ait veriler tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Doğal kaynak tabanlı göstergeler

Yıl	Su Sıkıntısı Yüzde	Sulanabilir Tarım Alanları Yüzde
1990	11.98	9.05
2000	18.63	7.98
2005	19.07	8.51
2010	20.04	8.99
2015	22.18	9.32
2016	25.44	10.09
2017	..	10.28
2018	26.07	10.17
2019	..	10.83
2020	..	11.7

Kaynak: OECDStat (<http://stats.oecd.org/> ET: 18/11/2023)

Tablodan görüldüğü üzere, 1990'li yıllarda hatta 2010 yılına kadar Türkiye'de su sıkıntısı makul seviyelerde iken, 2010 yılından itibaren orta-yüksek seviyeye geçiş yapmıştır. Tabloda eksik verilerin olmasına rağmen bu oranın artış seyirinde olduğu ve ilerleyen yıllarda Türkiye'nin su fakiri bir ülke konumuna gelebileceği görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin daha fazla geç kalmadan hem arz hem de talep yönünde önlemler alması gerekmektedir.

Sulanabilir tarım alanlarına ait veriler incelendiğinde her yıl düzenli bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum tarımsal üretim açısından olumlu bir durum olarak algılansa da su sıkıntısı verisi ile birlikte düşünüldüğünde bu artışın sürdürülebilir olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, öncelikle su kaynaklarının verimli kullanımı ve sürdürülebilir su yönetimi açısından dengenin sağlanması gerekmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'de su kaynaklarının etkili bir şekilde korunması ve yönetilmesi büyük bir öneme sahiptir.

3.3. Yaşam kalitesinin çevresel boyutu göstergeleri

Bu gruptaki göstergeler çevresel koşullar ve risklerin insanoğlunun refah ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu grupta bulunan ambient $PM_{2.5}$ maruziyetine bağlı ölümler ve kamusal kanalizasyon sistemine bağlı halk yüzdesi, halkın refahını arttırmak için uygulanan politikaların ne kadar başarılı olduğu hakkında bilgi vermektedir (Karadaş ve Işık, 2019).

Hava kirliliğinin insan sağlığı üzerinde etkisi olduğu açıktır. Bu etki hava kirliliğini oluşturan Parçacıklı Maddelerin (PM) büyüklüğü ve yoğunluğu ile bağlantılıdır. Parçacıklı maddeler büyüklüğüne göre PM_{10} (10 mm çapından küçük parçacıklar) ve $PM_{2.5}$ (2,5 mm çapından küçük parçacıklar) olarak sınıflandırılmaktadır. Uçucu organik bileşikler, ağır metaller, trafik ve orman yangınları gibi sebeplerden oluşan $PM_{2.5}$, günlük hayatta toz ve duman gibi sebeplerden oluşan PM_{10} 'dan daha zararlıdır. Hava kirliliğine sebep olan bu parçacıklar kalp ve solunum yolları başta olmak üzere çok çeşitli sağlık sorunlarına neden olabilmektedir (İlkılıç ve Behçet, 2006). Dolayısıyla, değişkenin azalan seyir izlemesi olumlu durumu göstermektedir.

Kamusal kanalizasyon sistemine bağlı yerleşik halkın toplam nüfusa oranlanması ile elde edilen değişken, foseptik tankları gibi kişiye özel tesisleri içermemektedir (OECD, 2016). Kamusal kanalizasyon sistemine bağlı olmayan halk, kendi imkanları ile kurdukları kanalizasyon sistemlerinde görülebilecek sorunlar nedeniyle çevre üzerinde risk oluşturmaktadır. Bu nedenle, $PM_{2.5}$ maruziyetine bağlı ölümler değişkeninin aksine artan seyir izlemesi olumlu bir durumdur. Bu değişkenlere ait veriler tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Yaşam kalitesinin çevresel boyutu göstergeleri

Yıl	Ambient PM _{2,5} Maruziyetine Bağlı Ölümler	Kamusal Kanalizasyon Sistemine Bağlı Halk
	Milyon kişide	Yüzde
1995	531.8	8.9
2000	464.32	26.3
2005	438.01	42.1
2010	541.59	52.1
2015	543.18	69.92
2016	528.04	70.7
2017	511.05	74.24
2018	500.74	74.45
2019	499.23	..

Kaynak: OECDStat (<http://stats.oecd.org/> ET: 18/11/2023)

Tablodaki veriler incelendiğinde, hava kirliliği nedeniyle oluşan ölüm sayılarının 1990'li yıllarda yüksek seyrederken, 2000'li yıllarda azaldığı, 2010'lu yılların başındaki artışı müteakiben dönem sonuna doğru azalma trendine girdiği görülmektedir. 1990'li yıllarda ülke içinde genellikle kömür kullanılarak yapılan ısınma faaliyetleri nedeniyle yüksek olan hava kirliliği, 2000'li yıllarda doğal gaz kullanımının artması ile hızlı bir düşüş yaşamıştır. Bu durum, 1990'li ve 2000'li yıllar arasındaki farkın nedeni olarak gösterilebilir. 2010 yılından sonra ortaya çıkan artışın nedeni olarak, ülkede artan refah seviyesi ve görece düşük seyreden yakıt fiyatları nedeniyle artan tüketim gösterilebilir. 2010'lu yılların sonlarında düşüş trendi olduğu görünse de hava kirliliğine bağlı ölümlerin hala yüksek olduğu söylenebilir.

Yeşil büyüme hedefleri doğrultusunda çevresel performansın iyileştirilmesi ve temiz enerji kullanımının teşvik edilmesi sonucunda hava kirliliğinde yaşanacak azalmalar, hava kirliliği nedeniyle oluşan ölüm sayılarının düşürecektir. Ülkedeki yüksek ölüm oranları göz önüne alındığında bu alanda stratejik politika ve uygulamalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Kamusal kanalizasyon sistemine bağlı halk oranında büyük gelişmeler yaşanmıştır. 1990'li yıllarda %10 civarında seyreden değer 2018 yılında %74'e ulaşmıştır. Artan bu trend, kentsel alanlarda sürdürülebilir altyapı gelişimine işaret etmektedir. Daha iyi bir atık ve su yönetimi, sürdürülebilir kalkınma hedefleri için önem arz etmektedir.

3.4. Ekonomik imkanlar ve politik karşılıkları göstergeleri

Bu grupta bulunan göstergeler çevreyle ilgili teknoloji geliştirme ve Ar-Ge'ye yönelik politika tepkilerini yansıtan patentler ve A-Ge miktarlarını içermektedir. Bu göstergeler kullanılarak yeşil büyümeye geçişte uygulanan yöntemlerin başarısı ve politikaların etkinliğinin değerlendirilmesi yapılabilir (OECD, 2017). Gözlem yetersizliği nedeniyle, bu grupta bulunan

değişkenlerden çevresel patentler ve yenilenebilir enerji Ar-Ge kamu bütçesi değişkenleri kullanılmıştır.

Çevresel patentler, çevre ile alakalı teknolojilerin geliştirilmesine yönelik alınan patentlerin miktarını ifade etmektedir. Tüm teknolojilerdeki yüzdesi biçiminde verilmektedir. Patent yüzdesinin artması çevre ile alakalı teknolojilerin geliştirildiğini ifade ettiği için artması istenen bir durumdur

Yenilenebilir Enerji Ar-Ge Kamu Bütçesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve diğer yenilenebilir enerji teknolojilerinin Ar-Ge çalışmaları için ayrılmış kamu bütçesini ifade etmektedir. Toplam enerji Ar-Ge çalışmaları için ayrılan kamu bütçesinin yüzdesi olarak verilir (OECD, 2016). Yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojileri için ayrılan Ar-Ge bütçesindeki artışlar, yenilenebilir enerjinin daha verimli ve daha az maliyetli üretilmesi için önemlidir. Bunun başarılabilmesi durumunda, fosil enerji kaynaklarına olan ihtiyaç ve dolayısıyla çevre üzerindeki baskı azalacaktır. Bu nedenle, bu değişkenin de artması istenen bir durumdur. Ekonomik imkanlar ve politik karşılıkları göstergelerine ait veriler tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ekonomik imkanlar ve politik karşılıkları göstergeleri

Yıl	Çevresel patentler Yüzde	Yenilenebilir Enerji Ar-Ge Kamu Bütçesi Yüzde
1990	0	20
2000	7.57	34.45
2009	7.41	27.77
2010	5.62	..
2014	10.01	25.19
2015	9.67	20.5
2016	9.13	39.77
2017	8.82	29.51
2018	7.14	40.99
2019	5.87	..

Kaynak: OECDStat (<http://stats.oecd.org/> ET: 18/11/2023)

Tablodaki veriler incelendiğinde, çevresel patenlerin 2000'li yıllardan önce çok düşük olduğu ancak, sonraki yıllarda arttığı görülmektedir. Benzer şekilde yenilenebilir enerjiye yönelik Ar-Ge bütçesinin yıllar içerisinde dalgalanma göstermesine rağmen 2000'li yıllardan itibaren artış eğiliminde olduğu söylenebilir.

Çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanmasını teşvik eden yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş ve karbon ayak izinin azaltılması, yeşil büyüme hedefleri arasındadır (Jones, 2009). Değişkenlerdeki artış birlikte ele alındığında, çevresel teknoloji geliştirmeye daha fazla odaklanılarak çevresel sürdürülebilirlik odaklı teknoloji gelişimine yapılan yatırımların arttırıldığı görülmektedir. Bu ise yeşil büyüme hedefleri doğrultusunda politikalar uygulandığına işaret etmektedir.

3.5.Sosyo-ekonomik bağlamdaki göstergeler

Bu gruptaki göstergeler ekonomik kapsam ve sosyal kapsam olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ekonomik kapsam dahilindeki göstergeler tarım, sanayi ve hizmetlerdeki katma değer ve kişi başı ve toplam reel GSYH göstergeleri bulunurken, sosyal kapsam dahilinde nüfus değişkeni bulunmaktadır. Bu göstergeler yeşil büyüme politika ve önlemlerinin büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerinin izlenmesine yardımcı olurken, yeşil büyüme göstergelerinin, yoksulluğun azaltılması ve sosyal eşitlik gibi hedeflerle bağlantısını kurar (OECD, 2017).

İktisat literatüründe bir ülkenin ekonomik olarak büyümesi, gelişmesi ve kalkınması hatta sürdürülebilir kalkınması farklı anlamlar içermektedir. Söz konusu kavramlardan genel anlamda makro ekonomik boyutta milli gelirden kişi başına düşen gelirin artması olarak kabul edilmektedir. Ekonomik büyüme salt ekonomi bilime bağlı ifade edilirken kalkınma kelimesi ekonomik, sosyal, politik ve kültürel etkileri de içermektedir. Fakat ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarının 21. Yüzyıl refah devleti anlayışında farklı boyutlar kazandığı görülmektedir. Kapitalist üretim biçiminin sadece üretim odaklı yaklaşımının dünyanın kıt kaynaklarını zora soktuğu anlaşılmaya başlanınca “önce kirlet sonra temizle” yaklaşımından “en az zararla üret hatta zarar vermeden üret” yaklaşımının yerleşmeye başlamıştır. Buradan yola çıkarak ekonomik kalkınma kavramı sürdürülebilir kalkınma koşulları içerisinde ifade edilmeye başlanmıştır.

Geleneksel büyüme modellerinin en önemli göstergelerinden biri olan GSYH, ülke sınırları içerisinde piyasa ve hükümet tarafından yapılan üretimini ve ortak ekonomik aktiviteyi ölçer. Fakat ne üretilen varlıkların ne de tüketilen doğal varlıkların kaybettiği değeri hesaba katmaz. Bunun yanında Reel GSYH fiyat etkisinden arındırılmış geliri ifade etmektedir. Reel GSYH indeksi vatandaşların refah seviyesinin göstergesi konumunda olmasından dolayı artış seyrinde olması olumlu bir işaret olarak algılanır.

Ekonomik büyüme yolunda uygulanan politikaların sonuçlarını incelemede kullanılan büyümenin sektörel analizi, ülkelerin rekabet gücünün karşılaştırılması açısından önem arz eder. Bu analiz, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYH'deki payları karşılaştırılarak yapılır (OECD, 2016). Ekonomisi tarıma dayalı gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün oranı %50-60 civarında olabilirken, gelişmiş ülkelerde %1-3 arası değişmektedir (Ceylan, 2011). Gelişmiş ülkelerde GSYH çok yüksek değerler aldığı için tarımdaki katma değer göreceli olarak düşük kalmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde bu göstergenin azalan bir seyir izlemesi olumlu bir işaret olarak algılanabilir. Fakat bu gösterge yalnız başına değerlendirildiğinde yanıltıcı olabilir ve yanlış sonuçların elde edilmesine neden olur. Çünkü bu

değerin azalması GSYH'nın artmasından değil tarımsal faaliyetlerdeki katma değer azalmasından kaynaklanabilir. Bu nedenle, sanayi ve hizmetlerin GSYH'deki payının yanı sıra GSYH değerleri de incelenmelidir.

Ülkelerin nüfus miktarları cari üretim ve tüketimi yakından ilgilendirdiği gibi ekonomik ve sosyal bağlamda geleceğe yönelik projeksiyonların hazırlanmasında da önem arz etmektedir. Çünkü nüfus demografik yapısı sebebiyle aktif nüfusun üretim tüketim döngüsünde yer alması, pasif nüfusun (yaşlı ve çocuklar) tüketim pozisyonunda yer alması sebebiyle ekonomik büyümenin demografik yapıdan nasıl etkileneceği, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi ve insani gelişmişlik seviyesinin yakalanması ve korunması açısından bütün ülkeler için üzerinde önemle durulan bir olgudur.

Sosyo-ekonomik bağlamdaki göstergelere ait veriler tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Sosyo-ekonomik bağlamdaki göstergeler

Yıl	Reel GSYH indeksi	Tarım Sektöründe Katma Değer	Sanayi Sektöründe Katma Değer	Hizmetler Sektöründe Katma Değer	Nüfus
	2000=100	Yüzde	Yüzde	Yüzde	Milyon kişi
1990	69.58	16.6	33.72	49.68	55.12
1991	70.23	16.6	33.72	49.68	56.05
1992	74.43	14.37	34.26	51.37	56.98
1993	80.42	14.16	33.96	51.88	57.91
1994	76.03	14.61	32.72	52.67	58.83
1995	81.5	14.56	35.02	50.42	59.75
1996	87.21	14.79	35.02	50.19	60.67
1997	93.77	15.73	33.45	50.81	61.58
1998	96.67	13.52	33.7	52.79	62.46
1999	93.52	11.46	30.99	57.55	63.36
2000	100	11.2	29.91	58.89	64.26
2001	94.25	9.85	28.57	61.58	65.16
2002	100.33	11.53	27.83	60.63	66.01
2003	106.11	11.16	28.26	60.57	66.79
2004	116.5	10.66	28.69	60.65	67.59
2005	126.98	10.48	28.86	60.66	68.43
2006	135.8	9.24	29.73	61.02	69.29
2007	142.65	8.41	29.73	61.86	70.15
2008	143.81	8.33	29.34	62.33	71.05
2009	136.88	9.04	26.92	64.04	72.03
2010	148.41	10.19	27.83	61.98	73.14
2011	165.03	9.28	30.48	60.24	74.22
2012	172.94	8.71	30.16	61.13	75.17
2013	187.61	7.61	31.56	60.82	76.14
2014	196.88	7.41	31.77	60.82	77.18
2015	208.86	7.79	31.57	60.64	78.21
2016	215.8	6.96	31.84	61.2	79.27
2017	231.99	6.81	32.84	60.35	80.31
2018	238.9	6.44	32.8	60.76	81.40
2019	240.77	7.12	30.28	62.6	82.57
2020	245.45	7.5	31.53	60.97	83.38
2021	273.31	6.2	34.8	59	84.14

Kaynak: OECDStat (<http://stats.oecd.org/> ET: 18/11/2023)

Tablo 5'te Türkiye'nin ekonomik anlamda büyüme trendinde olduğu görülmektedir. Kriz sürecinden sonra genellikle görülen toparlanma süreci 1994, 2000 ve 2001 krizlerinden derinden etkilenen Türkiye'de de yaşanmıştır. Diğer toparlanma süreçlerinden farklı olarak 2001 krizi sonrası toparlanma evresinde politikaların kararlılıkla uygulanmasının etkisi ile büyüme trendi daha yüksek olmuştur. 2000 krizinden sonra alınan ekonomik tedbirler sayesinde 2008 küresel krizinin Türkiye'nin reel ve finansal sektörleri üzerindeki etkisi fazla sürmemiştir (Karadaş ve Işık, 2019).

Tablo 5'te yer alan verilerden Türkiye'de tarım sektörünün payının 2012 yılından sonra yatay bir seyir izlemesine rağmen, 2021 yılında ani bir şekilde %6 seviyesine kadar düştüğü görülmektedir. Diğer taraftan sanayi sektöründen elde edilen katma değere bakıldığında 1990'lı yıllardan itibaren düşüş seyri içinde olduğu, 1990'dan 1998 yılına kadar %30'ların üzerinde seyir gösterdiği, 2011 yılına kadar düştüğü, 2012 yılından itibaren yükselmeye başlayarak %30'ları tekrar yakaladığı görülmektedir. Türkiye'nin GSYH'sının 2000 yılından sonra artış göstermeye başladığı göz önünde bulundurulursa tarım sektörünün payının azalmaya devam etmesi, dalgalı ve yavaş bir artış trendi göstermiş olsa da sanayi sektörü için olumlu bir işaret olarak algılanabilir. Temiz enerji ve yeşil işler açısından bu duruma değerlendirildiğinde, sanayi de kullanılan enerji türünün içeriği de önem arz etmektedir.

Türkiye'nin sanayi sektöründe kullanılabilecek enerji tüketimi artmaya devam etmektedir. 2020 yılında sektörlere göre (sanayi, hizmetler, mesken, ulaştırma) toplam enerji kullanımını %34,4 iken bu oranın 2035 yılında %38,7'ye yükselmesi beklenmektedir. Elbette bu sektörler içinde en yüksek paya sanayi sektörü sahiptir. Kaynaklara göre kurulu güç enerji türlerine bakıldığında 2020 yılında enerji elde etmede kullanılan kömür oranı 20,3 iken 2035 yılında 24,3'e çıkacağı tahmin edilmektedir. Aynı dönemde doğal gaz kullanımını 25,7'den 35,5'e, nükleer enerji ise, 2025 yılında 2,4'ten 2035'te 7,2'ye çıkacağı, hidrolik santrallerden elde edilen enerjinin 2020 yılında 31,0'dan 2035 yılında 35,1'e çıkacağı tahmin edilmektedir. Rüzgar gücünden elde edilen enerji 2020 yılında 8,8 iken 2035 yılında 29,6'ya çıkması öngörülmektedir. Güneş enerjisinden faydalanma oranında ise yine rüzgar enerjisinde olduğu gibi artış beklenmektedir. 2020 yılında güneş enerjisinden elde edilen güç 6,7 iken 2035 yılında 32,9'a çıkması öngörülmektedir (ETKB, 2022). Bu verilerden yola çıkarak Türkiye'nin en çok enerji tüketiminin olduğu sektör sanayi sektörü olması sebebiyle, enerji kaynaklarının arasında yenilenebilir enerji kaynaklarının oranının arttırılmaya çalışılması yeşil büyüme yeşil enerji adımları açısından önem arz etmektedir.

Türkiye'nin nüfus verileri incelendiğinde trendi düşük olsa da nüfusun arttığı görülmektedir. 2021 yılında nüfus 85 milyon rakamına yaklaşmıştır. Türkiye nüfusu hali hazırda genç bir nüfusa sahip olmakla beraber nüfusunun

yaşlanacağı öngörülmektedir. Konumuz açısından üzerinde durulması gereken durum ise, nüfusun hızla artması, sosyal refahın artırılması ve ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için üretimin artırılması gerektirmesi sebebiyle üretim modellerinin geleneksel üretim modelinden (fosil enerji ağırlıklı), temiz enerji ile üretim modeline geçişin hızlanmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda nüfusun artması tüketimi artıracığından karbon ayak izinin en aza indirilmesi için daha az atıklı yeşil tüketime yönelmesi önem arz etmektedir.

4. Sonuç

Türkiye'nin yeşil büyüme yolunda attığı adımlar, ekonominin çevre ve kaynak verimliliği, doğal varlık tabanı, yaşam kalitesinin çevresel boyutu, ekonomik fırsatlar ve politik karşılıkları ve sosyo-ekonomik bağlam olmak üzere beş grup altında incelenmiştir. Kullanılan 21 OECD yeşil büyüme göstergesinin incelenmesi sonucunda Türkiye'nin bu göstergelerin sadece 6'sında olumsuz yönde gelişme olduğu görülmektedir. Bu durum sevindirici bir gelişme olsa da ülkenin özellikle ekonominin çevre ve kaynak verimliliği alanında gelişme sağlamasının gerekli olduğu dikkat çekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımların arttırılarak, elde edilen enerjinin verimli bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır. Bu bağlamda, enerji Ar-Ge kamu bütçesinin de arttırılması ve dışa bağımlılığın azaltılması gerekmektedir.

Diğer taraftan “yeşil ekonomi”, “yeşil işler” ve “yeşil istihdam” kavramlarına yönelik yeşil politikaların ve uygulamaların geliştirilmesi ile çevresel sağlık ve kalite arttırılabilir, yenilenebilir enerji potansiyeli daha etkin değerlendirilebilir, toplu taşıma, organik tarım, yeşil inşaat alanlarında bir taraftan istihdam arttırılırken diğer taraftan çevreye zarar vermeyen üretimle faktör verimliliği yükseltilebilir. Tutarlılıkla üzerinde çalışılması gereken bu faaliyetlerle verimlilikle beraber ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanacağı da öne sürülebilir.

5. Kaynakça

- Ateş, S. A. & Ateş, M. (2015). Sosyo-Ekolojik Dönüşüm Karşısında Türkiye: Bir Alternatif Olarak Yeşil Büyüme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4).
- Ceylan, C. (2011). *Küreselleşmenin Sektörel Etkileri Araştırma Projesi. Küresel Ekonomik Araştırmalar*. İTO yayınları. Yayın 2010-98.
- ETKB (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) (2022). *Türkiye Ulusal Enerji Planı, 2022*. https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/EIGM/tr/Raporlar/TUEP/T%C3%BCrkiye_Ulusal_Enerji_Plan%C4%B1.pdf
- İlkılıç, C., & Behçet, R (2006). Hava Kirliliğinin İnsan Sağlığı Ve Çevre Üzerindeki Etkisi, *Doğu Anadolu Araştırmaları*, 5(1), 66 - 72
- Jones, V. (2009). *The Green Collar Economy: How One Solution can Fix Our Two Biggest Problems*. New York: HarperCollins.
- Karadaş, H. A., & Işık, H. B. (2016). Green Growth and Renewable Energy in Turkey. *Social Sciences: A Fresh Start, ICHACS 2016, Prague*
- Karadaş, H. A., & Işık, H. B. (2019). Green Growth in Turkey: A Statistical Comparison with OECD Indicators. *Fiscoeconomia*, 3(1), 268-317.
- OECD (2012). *Green Growth and Developing Countries- A Summary for Policy Makers*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2014). *Green Growth Indicators 2014*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2016). *Green Growth Indicators – Database Documentation*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2017). *Green Growth Indicators 2017*. Paris: OECD Publishing.
- Özçağ, M. & Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi, *CBU Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 303-324
- Reilly, J. M. (2012). Green Growth and the Efficient Use of Natural Resources. *Energy Economics*, 34, 585–593.
- Zhang, Y. (2012). Çin’de Yeşil Kalkınma Fırsatını Yakalamak, “Yeşil Büyüme: Çevre Politikalarının Ekonomik Faydaları” Konulu Uluslararası Çalıştay, Ankara, Türkiye.

Bölüm 14

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNİN EĞİTİM İLE İLGİLİ PROBLEMLERİ

Öznur YAŞAR¹

¹ Arş gör. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, oznryst@gmail.com, ORCID no: 0000-0001-9747-973X

GİRİŞ

Eğitim, Durkheim'e göre sosyal hayata henüz hazırlanmamış olanlara yetişkin kuşaklar tarafından uygulanan bir etkidir. Amacı bireye hem bir bütün olarak toplumun hem de bağlı olduğu çevresinin kendinden istediği belirli fiziksel, entelektüel ve ahlaki yetenekleri meydana getirmek ve geliştirmektir (Durkheim, 1956'dan aktaran Doğan,2018). Bununla beraber eğitim, kişinin sosyal yaşamda aktifleşmesini ve birey olmasını destekleyen önemli unsurlardan biridir. Esasında eğitim bir sistemler bütünüdür. Bu sistem hem kişinin yaşamını hem de toplumsal yapıyı düzenlemektedir. (Saylık vd., 2021).

Günümüze kadar olan toplumlar incelendiğinde her toplumun kendine özgü bir eğitim sistemi olduğu görülmektedir. Her toplumun farklılaşarak günümüze kadar gelen kendi kültürel değerleri temelinde bir eğitim sistemi bulunmaktadır. Ancak vazgeçilmez bir gerçek varsa o da Eğitimin toplumsal yapıyı oluşturan en önemli kurumlardan biri olduğudur (Şenkaloğlu, 2021). Bunun sebebi tüm toplumsal kurumlar ile etkileşim içerisinde olmasıdır. Diğer tüm kurumlarla olan yakın ilişkisi o kurumlardan çok çabuk geri dönüt alınmasına sebep olmaktadır. Örneğin iş yaşamına yeni giren birinin olumlu ya da olumsuz davranışları kolaylıkla onun eğitimi ile özdeşleştirilebilmektedir. Dolayısıyla eğitim gösterdikleri özellikle de gösteremedikleri ile ülkelerin gündemini sıklıkla meşgul etmektedir (Eğmir ve Halid, 2021). Çünkü bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin en önemli göstergelerinden biri eğitimidir. Özellikle kültürel ekonomik ve siyasal anlamda ülkelerin kalkınmasında etkili olan eğitimin yalnızca bireysel değil toplumsal faydaları da bulunmaktadır (Bowen, 1980). Ülkelerdeki eğitim düzeyi arttıkça ekonomi iyileşmeye başlamakta, demokrasinin işlerliği artmakta teknolojik gelişmeler daha yakından takip edilebilmekte, suç oranı azalmakta dolayısıyla toplumdaki güvenlilik izlenimi artmakta, bireylerin gelir düzeyleri artmakta, insanlar sağlıkları konusunda bilinçlenmekte, ihtiyaç sahibi kişi sayısı azalmakta gibi birçok olumlu durum yaşanmaktadır (Kara, 2020; Öztürk, 2005). Eğitimin sayılan olumlu yönlerini gösterebilmesi için bahsedilen eğitimin kaliteli olması gerekmektedir (Neyişçi vd., 2020). Kaliteli eğitim var olan sıkıntıları bilip onları giderecek çaba ile mümkün olabilecektir. Bu sebeple ülkemiz özelinde bu konuda daha çok bilimsel çalışmalar yapılmalı ve problemleri konuların görünürlüğü artırılmalıdır.

Literatür incelendiğinde kaynak yetersizliğinden kaynaklanan fiziki eksiklikler, öğretmen niteliğinden kaynaklanan yetersizlikler, öğretmen adaylarının yaşamış oldukları sorunlar, sınav odaklı eğitim, ezberle dayalı eğitim, küreselleşme ve bütünleşme adına milli bir eğitim politikasından uzaklaşma, toplumsal değer yargılarının engelleyici etkileri, cinsiyet, bölgesel dağılım ve irksal eşitsizlikler gibi pek çok sorun Türkiye'nin eğitim problemi olarak değerlendirilmiştir. (Habacı vd., 2013; Taşgın ve Sönmez, 2013; Uğurlu,

Kıral ve Kıral, 2011; Gelbal ve Kelecioğlu, 2007; Kartal, 2013; Taşdemir, 2015; Yeşil ve Şahan, 2015; Tan, H. 1989; Saylık vd, 2021; Şenkaloğlu, 2021; Gedikoğlu, 2005; Kara, 2020).

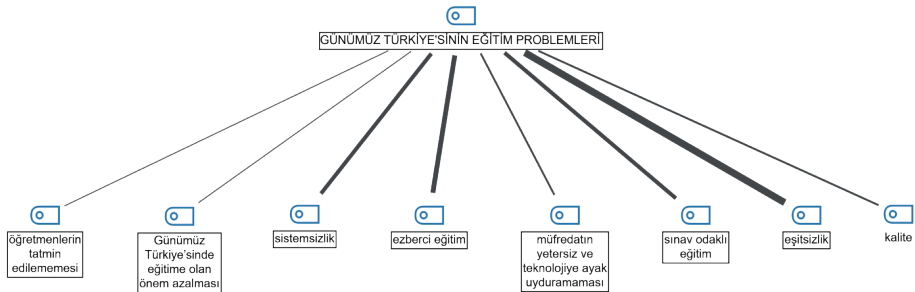
Çalışmanın amacı günümüz Türkiye'sinin eğitim ile ilgili problemlerini değerlendirmektir. Günümüz Türkiye'sinin eğitim ile ilgili problemleri sosyoloji öğrencilerinin bakış açısıyla ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılan bu çalışmada, Katılımcı öğrencilere Türkiye'nin eğitim ile ilgili problemleri sorulmuştur. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmelerle veriler toplanmış ve MAXQDA 2022 paket programında veriler deşifre edilerek çözümlenmiştir. Çözümlemeler sonucunda sekiz kategori oluşturulmuştur. Bu sekiz konu bulgular ve yorum başlığı altında detaylı olarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Bu çalışmada da günümüz Türkiye'sinin eğitim problemleri olgusu tartışıldığı için nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan olgu bilim deseninden faydalanılmıştır. Olgu bilimde bireylerin belirli bir olguya ilişkin algılarını ya da bakış açılarını ortaya koymak ve yorumlamak amaçlanmıştır (Yıldırım Şimşek, 2008). Çalışma toplamda 34 katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların eğitim sosyolojisi dersi almış olmasına dikkat edilmiştir. Veriler toplanırken yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmış ve katılımcılar yaklaşık yarım saat görüşlerini yazmaları için serbest bırakılmıştır. Katılımcıların kimliklerinin gizliliğine dikkat edilmiş ve katılımcılara katılımcı1, katılımcı2, katılımcı3.... Katılımcı34 adlandırılması yapılmıştır. Katılımcıların verdiği cevapların çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Bunun içinde MAXQDA 2022 paket programından faydalanılmıştır. Yazılmış halde olan veriler kategori ve kodlara ayrılmıştır ve değerlendirmeler buna göre yapılmıştır.

Kod- teori modeli1: *Günümüz Türkiye'sinin eğitim problemleri*

Kod-Teori Modeli

Çalışma kapsamında katılımcı öğrencilere Türkiye'nin en büyük eğitim probleminin ne olduğu sorulmuş ve buna göre verilen cevapların analizi yapılmıştır. Çalışmada günümüz Türkiye'sinin eğitim problemleri temel teması altında sekiz kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler öğretmenlerin tatmin edilememesi, günümüz Türkiye'sinde eğitime olan önemin azalması, sistemsizlik, ezberci eğitim, müfredatın yetersiz olması ve teknolojiye ayak uyduramaması, sınav odaklı eğitim, eşitsizlik, kalitedir. Aşağıdaki başlıklar önem sırasına göre konumlandırılmıştır.

1. Eşitsizlik

Tablo:1

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı(33)	Eşitsizlik	<i>“Sadece kendimi düşünerek cahillik yapmayacağım Türkiye'nin her bölgesinde eğitim aynı seviyede değil batıda ve doğuda eğitim şartları aynı değil bu da büyük problem doğuda köyde okuyan bir insana değer verilmiyor, doğuda yaşayan çocuk bizim İstanbul'da bulduğumuz kaynağı bulamadan sınavlara hazırlanıyor bu yüzden doğu vs gibi yerlerde de eğitime önem verilmesi gerektiğini düşünüyorum.”</i>
Katılımcı (32)	Eşitsizlik	<i>“Ekonomik açıdan bazı bireyler özel paralı okullara giderken bazıları devlet okullarına gitmekte ya da hiç okula gidememektedir. Bu eğitimde fırsat eşitsizliğine neden olmaktadır. Herkes kaynaklara ulaşabilme ve yararlanma hakkına eşit şekilde kavuşmalıdır fakat üst düzey eşitlik idealdir evet ama realitesi tartışılır. Her birey eşit olarak aynı eğitim imkânlarına sahip olamamaktadır. Ekonomik yönden geliri iyi olan aileler çocuklarını özel okula gönderebilirler. Özel paralı okullar eğitimlerini daha spesifik açıdan net bir şekilde bilgiyi en üst düzeye ulaştırmayı hedefler iş imkânı ve yurtdışı fırsatları oluşturur. Devlet okullarında müfredata bağlı kalarak kaynaklar sınırlıdır tabii ki bireyin kendi başarısıyla bir yerlere ulaşma çabasına bağlıdır. Kişi kendi şansını kendi yaratır ya da yaratamaz. Bu iki kişi arasında eğitim eşitsizliği oluşur”</i>
Katılımcı (31)	Eşitsizlik	<i>“Kırsal bölgelerde yaşayan ve ekonomik olarak dezavantajlı olan öğrenciler iyi eğitim imkanlarına sahip olmakta zorluk çekmektedirler bu durum fırsat eşitliğini de engellemekte ve eşitsizlikleri arttırmaktadır”</i>
Katılımcı (28)	Eşitsizlik	<i>“Sosyal bir devlet olan Türkiye eğitimin herkes için eşit ve ücretsiz olduğu gerçeğini hukuk önünde kabul etse de ne yazık ki uygulamada durum çok farklı. Her şeyin özelleştiği günümüzde devlet okullarının yerini özel okullar almaya başladı.”</i>
Katılımcı (27)	Eşitsizlik	<i>“Fırsat eşitliğinin sağlanamaması, maddi durumu iyi olan insanların çocuklarını özel okullara vermesi ve özel okullarda puanların şişirilmesinin ardından liseye geçişte gelen ek puanlarının fazla olması bu vesileyle sıralamada öne geçmesi de bir eşitsizlik problemidir”</i>

Katılımcı (20)	Eşitsizlik	<i>“Eğitimin paralı bir şekilde olması en büyük sorunlardandır bence her okul aynı düzeyde eğitim vermeli çünkü her çocuk aynı eğitimi görmeli bu yüzden paralı okulların devlet okulu şeklinde eğitim vermesi gerekir en iyi düzeyde ki çocuklar eşit şartlar altında eğitim görüp hayatlarını şekillendirebilsin. Parasız olan çocukların eğitimden geri kalması eğitim sistemimizin en büyük hatasıdır”</i>
Katılımcı(19)	Eşitsizlik	<i>“Günümüz Türkiye’sinin eğitimle ilgili en önemli problemi, fırsat eşitsizliğidir. Türkiye’deki eğitim sistemi, birçok öğrencinin eşit fırsatlara erişim sağlayamadığı bir yapıya sahiptir. Bu durum, sosyoekonomik, bölgesel ve demografik gruplar arasında eğitimde adaletsizlik ve fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Örneğin kırsal bir alandaki okulun imkanları ile, kentsel bir bölgedeki okulun imkanları aynı olmuyor. Bu durumda kırsal alandaki okul kaynaklara erişim konusunda kentlere göre geridedir. Onun dışında bir başka sorun ailelerin gelir durumundan ortaya çıkan eşitsizlik. Örneğin gelir seviyesi düşük ailelerin çocukları eğitim olanakları bakımından sınırlı erişime sahiptir. Özel okullar, dershaneler, özel dersler gibi ekstra maliyetler eğitimde eşitsizliğin sebeplerindendir.”</i>
Katılımcı (18)	Eşitsizlik	<i>“Dünyada insanüstü teknolojilere geçilmiş, başka sanal bir evren yaratılma ihtimalleri konuşulurken ülkemizde eğitimin hala ulaşamadığı veya ulaşsa bile devamlılığının maalesef olmadığı köyler var. Doğunun bir köyündeki çocuk eğitime çok geç başlayabiliyor. Küreselleşen dünyada eğitimdeki eşitsizlikler daha çok günyüzüne çıkıyor.”</i>
Katılımcı (18)	Eşitsizlik	<i>“Ülkemizde eğitimde fırsat eşitliğini bu denli başaramıyorken bu çocukların küresel dünyada diğer öğrencilerle yarışır konumda olması eşitliği iyice eşitsiz ve bunu adil olmayan bir duruma çeviriyor.”</i>
Katılımcı (12)	Eşitsizlik	<i>“Fırsat eşitsizliği, ekonomik, fırsatlarının yüksek olduğu ailelerin çocuklarına sağladığı imkanlar ile (dershaneler, özel eğitim kurumları, özel üniversiteler) üniversite ve eğitim hayatlarının daha kolay ve erişebilir hale gelmeleridir.”</i>
Katılımcı (1)	Eşitsizlik	<i>“Türkiye’de kırsal bölgelerle büyük şehirlerarasında ekonomik ve sosyal farklılıklar nedeniyle eğitimde erişim ve fırsat eşitsizlikleri görülmektedir. Ayrıca dezavantajlı gruplar göçmen çocuklar, engelli bireyler ve kız çocukları gibi özel ihtiyaçları olan gruplarda eğitim fırsatlarından yeterince yararlanamama riskiyle karşı karşıyadır.”</i>

Eğitim insan sermayesinin iyileştirilmesi amacıyla kaynakların en fazla yönlendirildiği alanların başında gelmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmaların birçoğu eğitime yapılan yatırımların bireysel faydasının yanında toplumsal faydasının da oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede eğitimin fırsat eşitliği temelinde ve yüksek nitelikte sunulması büyük önem taşımaktadır (TÜSİAD, 2006).

Katılımcılara göre Türkiye’nin eğitim ile ilgili en önemli sorunu eşitsizliktir. Çünkü katılımcıların en çok yorum yaptıkları dolayısıyla üzerinde durdukları konu eşitsizlik olmuştur. Onlara göre Türkiye de kırsal bölgeler ile büyük şehirlerarasında ekonomik ve sosyal farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar sebebiyle fırsat eşitsizlikleri oluşmaktadır. Yakın geçmişte en çok

pandemi döneminde hissedilen bu farklılık bazı öğrencilerin imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle eğitime erişememelerine neden olmuştur. Eşitsizlik konusunda katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer konu ise ekonomik olarak imkânlarının fazla olduğu aileler ile bu imkânları sağlayamayan (dershane, özel okul) ailelerin çocuklarının arasındaki eşitsizliktir. Bu konuda Katılımcı 19 un söylemleri aşağıdaki gibidir:

“Günümüz Türkiye’sinin eğitimle ilgili en önemli problemi, fırsat eşitsizliğidir. Türkiye’deki eğitim sistemi, birçok öğrencinin eşit fırsatlara erişim sağlayamadığı bir yapıya sahiptir. Bu durum, sosyoekonomik, bölgesel ve demografik gruplar arasında eğitimde adaletsizlik ve fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Örneğin kırsal bir alandaki okulun imkânları ile kentsel bir bölgedeki okulun imkânları aynı olmuyor. Bu durumda kırsal alandaki okul kaynaklara erişim konusunda kentlere göre geridedir. Onun dışında bir başka sorun ailelerin gelir durumundan ortaya çıkan eşitsizlik. Örneğin gelir seviyesi düşük ailelerin çocukları eğitim olanakları bakımından sınırlı erişime sahiptir. Özel okullar, dershaneler, özel dersler gibi ekstra maliyetler eğitimde eşitsizliğin sebeplerindendir.”

Katılımcılara göre özel gereksinime ihtiyaç duyan, göçmen vb. gibi dezavantajlı grupların eğitime erişim konusunda yaşadıkları sıkıntılar eşitsizlik oluşturabilmektedir. Ayrıca katılımcıların küresel dünyada teknolojik alanda kendilerini dünyadaki rakiplerinden geride hissetmeleri eşitsizlik konusunda vurguladıkları bir diğer konu olmaktadır.

2. Ezberci Eğitim

Tablo:2

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı(34)	Ezberci eğitim	<i>“Benim için en büyük problemlerden biri hatta en büyüğü ezbere dayalı bir eğitim sistemi olmasıdır. Öğrencilere anlamaya dayalı bir eğitim sistemi dayatılmalıdır. Ezbere dayalı sistem öğrenciyi eğitimden soğutmaktadır. Gerçekten anlaşılır ve gerçek hayatta kullanabileceğimiz bir sistem geliştirilmelidir.”</i>
Katılımcı (32)	Ezberci eğitim	<i>“Güzel bir gelecek iyi bir eğitimle sağlanır. İyi bir eğitim sistemi mantık üzerine kurulmalı, ezberi dayatmak yerine kişinin küçüklüğünden itibaren hangi alanlara yatkın yeteneklerinin olduğuna bakılan çeşitli uygulamaya dönük sistemler olmalıdır.”</i>
Katılımcı (31)	Ezberci eğitim	<i>“Öğrencilerin ezbere yönelik eğitim alması eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık gibi becerilerin gelişimini de engellemektedir.”</i>

Katılımcı (30)	Ezberci eğitim	<i>“Bence en önemli sorun ezbere dayalı bir eğitim sisteminin olmasıdır. Konuya hâkim olmak veya uygulama alanında daha başarılı olmak sistem için çok önemli değildir yani önemlidir ama öncelikle ezber gelmektedir. Ezberleyerek sınavlarda yüksek not alanların her ne kadar bilgi düzeyi çok fazla olmasa da ezberleyerek yüksek bir not aldığı için başarılı sayılmaktalar. Bence sistem ezberden ve klasik eğitim anlayışından ziyade, bireyleri yetenekleri doğrultusunda eğitimlere tabi tutmalı ve bu eğitimler sonrasında klasik sınav sistemlerinin yanında uygulamalı sınavlara da tabi tutulmalıdır. Şu an uygulanıyor zaten bu fakat daha da ilerletilmeli ve yaygınlaştırılmalı diye düşünüyorum. Yabancı ülkelerdeki gibi okul sadece bireyi müfredat doğrultusunda yetiştiren bir kurum olmamalı bireyi hayata hazırlamada yardımcı olmalı bireylere sosyal anlamda da spor kültür vb alanlarda bir şeyler katmalı diye düşünüyorum tabii ki bunlar şu an da yapılıyor ve bizlere katkıları var fakat yeterli düzeyde değil mesela beş günlük okul süresinde bir veya iki günün bu sosyalleşme çalışmalarına ayrılmasının öğrencilere daha fazla katkıda bulunacağını düşünüyorum.”</i>
Katılımcı (29)	Ezberci eğitim	<i>“Türkiye’nin eğitim politikalarına baktığımızda, farklı yetenekleri keşfetme konusunda oldukça yetersiz kalıyor. Resim yapmayı seven ve meslek hayatında bu yolda ilerlemek isteyen bir çocuğa yeterli kadar şans verilmiyor, verilen şanslar da ya çok pahalı ya da yaşadığı yerde bulunmadığı için çocuğa ulaşamıyor. Bu durumda da çocuk insanların ve genel kanının ona yönelttiği şu mesleği yapacaksınız sözleriyle ilerlemeye çalışıp ya bu yolda tökezleyip kalıyor ya ciddi bir psikolojik yara bırakıyor ya da istedikleri mesleği yıllar boyu sevmeyerek yapmak zorunda kalıyor. Bence Türkiye’deki eğitimle ilgili en büyük problem bu yazdıklarım, yani eğitimde çocukların istek ve arzularına göre hareket etmemek ve bunlar için herkese eşit alan oluşturmamak olabilir.”</i>
Katılımcı (25)	Ezberci eğitim	<i>“Bence eğitimle ilgili en önemli problem ezbere dayalı olmasıdır. Bunun yerine sorgulayıcı ve temelini öğrenmeli bir eğitim olmalı.”</i>
Katılımcı (23)	Ezberci eğitim	<i>“Ezbere dayalı bir eğitim sisteminin olmasıdır ne öğrendiğimizden çok ne kadar ezberlediğimiz önemlidir. Ayrıca bireysel deneyimler önem vermemesi de çok büyük sorunlardan biridir hayata dair ne bildiğimiz önemli değil kitaba dair ne bildiğimiz önemlidir. Sosyal bir hayatımız var mı iletişimde nasılsız hayatta deneyimlediğimiz şeyler neler yerine matematikte formül biliyor muyuz ona bakılıyor.”</i>
Katılımcı (20)	Ezberci eğitim	<i>“Eğitim sisteminin en büyük problemi bana göre ezbere eğitimin çok yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Ezbere eğitim olunca öğrenciler dersi anlamaktan çok sınavdan geçmeye bakıyorlar bu yüzden de bilgisiz bir toplum yetişiyor.”</i>
Katılımcı (16)	Ezberci eğitim	<i>“En önemli sorunlar ezbere dayalı bir eğitim sistemi olmasıdır. Ezbere dayalı sistemle çocuklar derslerle ilgili bilgileri öğrenmek yerine ezberlemektedir. Ezberlenen bilgi değil öğrenilen bilgi akılda daha net kalmaktadır. Bunun sonucunda ezberlenen bilgi bir süre sonra akıldan silinip aldığı eğitim hiçbir işe yaramamasına neden olur. “</i>

Katılımcı (7)	Ezberci eğitim	<i>“Ezber dayalı eğitim sistemi ve bu sistemdeki sınavların eğitim-öğretimden, ne kazandığımızdan daha önemli oluşu ve böyle bir sisteminin bizim geleceğimizi ataması.”</i>
Katılımcı (3)	Ezberci eğitim	<i>“Türkiye de eğitim için söylenebilecek en büyük sorun bence ezberci sistem. Çocuk okula ilk başladığı anda ona sorgulamayı eleştirmeyi değil daha çok ezber odaklı bilgiler veriliyor. bu bilgilerde hayatta karşılığını bulamadan teoride kalıyor. Özgürlük tanımını ilk başladığımız anda öğrenip ilerleyen zamanlarda bunun nasıl bir şey olduğunu bilmeden tanımadan hayatına devam eden insanlar yetişiyor. Bilgiler teoride kalıyor birey pratikte sorun yaşıyor. Neden diye sorabilen insan yetiştirebilmeliyken bak bu da böyle oldu diye bir şeyleri dayatan eğitim sistemi var günümüzde. Soru sormadan formüller üzerinden ilerlemek alıştırılıyor. Böylece felsefe gibi bilimlere ilgisi olan bireyler bos işlerle uğraşıyormuş gibi görülüyor.”</i>

Eğitim sisteminin ezberci olmasının temel nedeni uygulamadan kopuk, yaşantıya dayalı olmayan bir öğretimden kaynaklandığı çıkarımına varmak doğru olacaktır (Kartal, 2013). Keza katılımcıların Türkiye’deki eğitim sistemi ile ilgili problem olarak gördükleri ikinci konu ezberci eğitim sistemidir. Katılımcılara göre öğrencilerin ezber dayalı bir eğitim sisteminde var olmaları onların eleştirel düşünmelerine, problem çözmelerine ve yaratıcılıklarına ket vurmaktadır. Dolayısıyla öğrencilere anlamaya dayalı ve hayatlarında kullanabilecekleri bir eğitim sistemi kurgulanmalıdır.

Katılımcılara göre eğitimin bir amacı da bireyi hayata hazırlamak olmalıdır. Bireylerin sosyal anlamda gelişebilmeleri ezberci bir eğitim ile mümkün olamayacaktır. Ezberci eğitimin bir başka olumsuz yanı ise; farklı yeteneklerin keşfedilmesine olanak sağlamamasıdır. Ezberci eğitim sisteminde öğrenciler dersi anlamaktan çok sınavdan geçmeyi amaçlamaktadır. Bu da bilgisiz bir toplum oluşmasına sebep olmaktadır.

Sonuç olarak katılımcılar göre eğitim ile ilgili önemli bir problem olan ezberci eğitimin yerine sorgulayıcı ve temelini öğrenmeye yönelik bir eğitim sistemi olmalıdır. Bu konuda katılımcı3’un görüşleri şöyledir:

“Türkiye de eğitim için söylenebilecek en büyük sorun bence ezberci sistem. Çocuk okula ilk başladığı anda ona sorgulamayı eleştirmeyi değil daha çok ezber odaklı bilgiler veriliyor. Bu bilgilerde hayatta karşılığını bulamadan teoride kalıyor. Özgürlük tanımını ilk başladığımız anda öğrenip ilerleyen zamanlarda bunun nasıl bir şey olduğunu bilmeden tanımadan hayatına devam eden insanlar yetişiyor. Bilgiler teoride kalıyor birey pratikte sorun yaşıyor. Neden diye sorabilen insan yetiştirebilmeliyken bak bu da böyle oldu diye bir şeyleri dayatan eğitim sistemi var günümüzde. Soru sormadan formüller üzerinden ilerlemek alıştırılıyor. Böylece felsefe gibi bilimlere ilgisi olan bireyler bos işlerle uğraşıyormuş gibi görülüyor.”

3. Sınav odaklı eğitim

Tablo:4

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı(33)	Sınav odaklı eğitim	<i>“En önemli problem olarak gösterebileceğim şey sadece sınav odaklı bir eğitim sistemi içerisindeyiz bu da benim açımdan yanlış sadece sınav sistemi ile ilerleyen bir eğitim sistemimiz var diğer ülkeler gibi yetenek yada beceri sınavları ile girilen üniversiteler liseler artması lazım çünkü bizde onlar kadar hak eden insanlar sınav için eğitim yapar hale geldik eğitim için sınav çerçevesinden çıktı olay bana göre sadece sınava girebilmek onda başarılı olmak için eğitim görüyoruz gibi bir hal aldı bu da insanları sadece sınav için gerekli bilgileri ezberlemeye öğrenmeye itiyor.”</i>
Katılımcı (31)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Günümüz eğitiminde sınav sistemi de problemler arasında sayılabilir. Öğrencileri merkezi bir sınava tabi tutma öğrenciler üzerinde yoğun stres oluşturmakla beraber sınav odaklı bir eğitim anlayışına teşvik etmektedir. Bu durum öğrencilerin sadece sınavlara yönelik çalışmalarına, öğrenmeden uzaklaşmalarına sebep olmaktadır.”</i>
Katılımcı (25)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Türkiye’deki eğitim öğrencileri hayata değil sınava hazırladığını düşünüyorum ben dahil nerdeyse bütün öğrenciler kendini sınavlara odaklayıp hedefini sadece sınavlardan geçmek olarak düşünüyor ve edindiğimiz bilgileri ezberliyoruz ve sınavdan sonra o bilgileri unutuyoruz kalıcı hale getirmiyoruz buna en güzel örnek İngilizce dersidir senelerdir okullarda bu dili öğrendik ama büyük bir çoğunluk okullarda gördüğümüz İngilizcenin üstüne destekleyici eğitim almadıysa bu dili konuşamıyor ve anlamıyor. Çünkü biz ezberledik ve sınavlarımızı geçtikten sonra unuttuk bunun yerine sistemin bize edindiğimiz bilgileri hayata geçirmemizi ya da sorgulayarak öğrenmemizi sağlamalı.”</i>
Katılımcı (20)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Bir diğer sorunda ülkemizde öğrencilerin sadece sınava odaklı eğitim görmesi, öğrencilere temel becerilerin kazandırılmaması çoğu öğrenciyi de okuldan uzaklaştırır.”</i>
Katılımcı (18)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Sınav odaklı eğitim sunmak günümüz Türkiye’sinin eğitimdeki en büyük sorunlarından. Eğitim göremeyen çocuklar ve eğitimi sadece sınav geçmekten ibaret gören çocuklarla dolu Türkiye. Teoride bir ton bilgi yükleniyor ve ezberci bir sistemle çocuğun onları kâğıda aktarması isteniyor bunlar da çocuğun eğitimde odağının sınav olması, sınavı geçeyim yeter algısı, bilgiyi sınavdan sonra ezberden dolayı unutmaya sorunları ortaya çıkartıyor.”</i>
Katılımcı (12)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Günümüzde, öğrencilerin kendi becerileri kapsamında sınava tabii tutulmayıp standart bir sınav yöntemi ile üniversiteye hazırlanmalarıdır. Aslında günümüzde öğrenciler kendi yeteneklerine göre sınava tabii tutulmalıdır. Örneğin güzel sanatlar, konservatuvar gibi bölümler için.”</i>
Katılımcı (11)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Eğitim sisteminin en büyük sorunu sınavlardır. Türkiye’deki okullar artık bilgi vermenin yanı sıra yaşam becerisi kazandıran sosyal hayata hazırlayan bir kurum olmaktan çıkarak, insanları sadece sınavlara yönelik hazırlayan kurumlara dönüştü.”</i>

Katılımcı (10)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Bana göre günümüz Türkiye’sinde eğitimde en önemli sorun sınavlar. Öğrenciler her alanda kademe atlamada sınava tabi tutuluyor. Bu durumda öğrencilerin çoğu eğitime karşı duyarsızlaşması ön plana çıkabiliyor. Öğrencilerin yetenekleri ve ilgi alanı dışında her türlü dersler kazanımlar ve sınıfsal ortaklıklar sınav sürecine bağlı kaldığı için mecburi ve isteksiz bir eğitim süresi, sonucunda başarısızlık ya da yeterli deneyim sağlanmıyor.”</i>
Katılımcı (2)	Sınav odaklı eğitim	<i>“Sınav odaklı eğitim sistemimiz, öğrencilerin başarılarının sınav sonuçlarına dayalı olarak değerlendirilmesi, ezberci bir öğrenme kültürünün yaygınlaşmasına neden olmaktadır.”</i>

Sınav odaklı eğitim sisteminde okulların ve toplumun iyi insan yetiştirmedeki başarısına bir anlamda ket vurulmaktadır. Çünkü bu odakta çocukların ahlâkî gelişimini değerlendirmeye yönelik sistematik ölçme uygulamaları bulunmamaktadır. Buna karşın, çocuklarımızı henüz daha ortaokul çağında sınav kaygısıyla baş başa bırakılmaktadır. Tüm bunların sonucu olarak ne yazık ki girişimci, kendine ve ülkesine güven duygusu yüksek, millî ve insanî değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesi zorlaşmaktadır (Büyüköztürk, 2016). Ayrıca sınav odaklı eğitim öğretmenlerin öğretme şekillerini de etkilemektedir. Öyle ki; önemli sınıf etkinliklerinden bazıları yapılmamakta ya da kazandırılacak önemli davranışlar riske atılmaktadır. Çünkü öğretmenlerin amacı öğrencilerin girecekleri sınavda sorulan sorulara eşdeğer nitelikteki soruları yanıtlayabilmeleri olmaktadır (Mirshah-Bayer, 2003).

Türkiye’deki eğitim problemlerini sıralayan katılımcılar sınav odaklı eğitimi de bu problemler arasında görmektedir. Esasında sınav odaklı eğitim ezberci dayalı eğitimin bir çıktısıdır. Sadece sınava yönelik çalışan öğrenciler öğrenme olgusundan uzaklaşmaktadır. Öğrenme amacıyla uzaklaşan öğrencilerin tek amacı sınavı geçmek olmaktadır. Bu konuda katılımcıların verdiği en çarpıcı örnek İngilizce dersi ile ilgili olanıdır. Senelerce İngilizce dersi aldıklarını belirten katılımcılar sadece sınavı geçmeyi amaçladıklarından, İngilizceyi öğrenemediklerini vurgulamaktadır. Katılımcı25:

“Türkiye’deki eğitim öğrencileri hayata değil sınava hazırladığını düşünüyorum ben dahil nerdeyse bütün öğrenciler kendini sınavlara odaklayıp hedefini sadece sınavlardan geçmek olarak düşünüyor ve edindiğimiz bilgileri ezberliyoruz ve sınavdan sonra o bilgileri unutuyoruz kalıcı hale getirmiyoruz buna en güzel örnek İngilizce dersidir senelerdir okullarda bu dili öğrendik ama büyük bir çoğunluk okullarda gördüğümüz İngilizcenin üstüne destekleyici eğitim almadıysa bu dili konuşamıyor ve anlamıyor. Çünkü biz ezberledik ve sınavlarımızı geçtikten sonra unuttuk bunun yerine sistemin bize edindiğimiz bilgileri hayata geçirmemizi ya da sorgulayarak öğrenmemizi sağlamalı.”

Öğrencilerin eğitimi sadece sınav geçmekten ibaret görmesi günümüz Türkiye'sinin önemli bir problemidir. Sınav odaklı eğitim sistemi ezberci bir öğrenme kültürünün yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.

4. Sistemsizlik

Tablo:3

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı(34)	Sistemsizlik	"Ülkemiz eğitim açısından bana göre fırsat eşitliğini sağlayamamaktadır. Çünkü sürekli değişen bir eğitim sistemimiz vardır."
Katılımcı (32)	Sistemsizlik	"Bir diğer problem sınav sisteminin sıkça değiştirilmesidir. Öğrenci tam odaklanır ve alışırken sınav sistemi ve soru tipi değişir bu da öğrenci açısından psikolojik olarak baskı ve heyecan yaratarak adapte sürecini yavaşlatır ve seviyesini düşürmesine neden olabilir."
Katılımcı (24)	Sistemsizlik	"Türkiye'de eğitim çok değişken. Bu değişkenliklere bizzat maruz kalmış bir öğrenci olarak eğitimden maksimum verimi engellediğini düşünüyorum. Eğitim her zaman ilk aşamada değil ülkemizde. İlk gözden çıkarılan, vazgeçilen olarak görüyorum. Eğitim bence değişken olmamalı sabit bir hat üzerinde ilerlemeli. Şahsen böyle olmadığında öğrencilerin kafası karışıyor. Ülkemizde ne meslek yapacağına hangi bölümü seçeceğini bilmeyen gençler bundan kaynaklı. Eğitimde birey odaklı değil sistem odaklı."
Katılımcı (20)	Sistemsizlik	"Eğitim sisteminin sürekli değişkenlik göstermesi de eğitim sistemimizin kötü problemlerindedir. Değişen eğitim sistemi ile birlikte öğrenciler de uyum sağlamakta zorlanıyor."
Katılımcı (15)	Sistemsizlik	"Günümüz Türkiye'sindeki en önemli sorun eğitim sisteminin yanlış olmasıdır. Türkiye'ye baktığımızda birçok kişinin farklı ve özel yetenekleri bulunmasına rağmen eğitim sisteminin yanlışlığı yüzünden kendi ilgilenmediği iyi olmadığı bir alanda eğitim görüp bu konuda fazla ilerleyememiş olmasıdır."
Katılımcı (9)	Sistemsizlik	"Öncelikle sınav sistemlerinin olması gerektiği gibi değil halkın ve mevcut siyasi iktidarın istediği gibi olması ve her dönem taleplerin değişmesi keza bir bakan bir dönemi bitiremiyor asla."
Katılımcı (7)	Sistemsizlik	"Öncelikle sürdürülebilir olmayan eğitim politikaları, ulusal bir eğitim politikanın olmaması, bakandan bakana değişen eğitim sistemi eğitimi olumsuz etkiliyor."

Katılımcı (6) Sistemsizlik	<i>“Türkiye’de eğitim sistemiyle ilgili sorunlar düzensizlikle başlar. Alınan kararların değişen son dakika sistemlerinin öğrencideki etkisinin ve bilgi eksikliğinin telafisinin olmaması buna örnek verilebilir. Kendim üzerinden örnek verecek olursam ben 5.sınıfa geçtiğimde 4+4 sitemi geldi okul saatleri birden uzadı veya okuduğum dönemde 11.sınıf konusu olan dersin biz 11’e geçtiğimiz sene 9.sınıfa alınması bir düzen sağlamaya çalışırken mağduriyetlerin asla giderilmemesi. Keza aynı şekilde covid yüzünden birden baraj puanının aşağıya çekilmesi de yine üniversite okuyan kişi sayısını arttırırken iş oranını azaltır. ... diğer yandan dil eğitimi de yanlış verilmektedir. Neredeyse her okulda ayrı bir yabancı dil programı uygulanmaktadır. Bu nedenle okullarda yabancı dil öğrenmek imkânsız hale gelmiştir bu durum da uzmanlarca ele alınıp ortak bir program hazırlanmalıdır. Sonuç olarak dayatılan ve öğretilen ezber sisteminin kalıcı olmaması o günü kurtarabilir ama ileride bize dönüşü olmaz bu sistemden uzak bir eğitim sistemi geliştirmeli ve emin olana kadar da uygulamaya geçilmemelidir çünkü aceleciliğin bizim üzerimizdeki etkisi ortadayken en azından geriden gelenler için sistem farklı bi problem yaratmak yerine çözüm odaklı olmalıdır.”</i>
Katılımcı (4) Sistemsizlik	<i>“Bence eğitim sistemindeki en büyük problem sistemsizlik. Eğitim sistemi sürekli değiştiği için öğrenciler ve öğretmenle yeni gelen sisteme adapte olmakta çok zorluk çekiyor. Bu da eğitim sistemine büyük bir darbe vuruyor. Ayrıca eğitim sisteminin ezberci sistem olması da büyük bir problemdir. Her öğrenci ayrı bir birey olarak değerlendirilmeden; yetenekleri, becerileri göz önünde bulundurulmadan hepsine ortak bir programla eğitim verilmeye çalışılması da eğitim sisteminin yanlış yürütüldüğünü göstermektedir. Eğitim sistemine göre öğretmen ve araç yetersizliği, plansızlık, liyakate önem verilmemesi, nitelikli öğretmenler yetiştirilmemesi, müfredatın sık sık değiştirilmesi de eğitim sistemindeki sistemsizliğin getirdiği en büyük problemlerdendir.”</i>

Türkiye’nin güncel eğitim sorunlarına çözüm üretebilmek için sistem üzerinde sürekli olarak yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Elbette ki sistem üzerinde yapılan bu değişikliklerin temel amacı; yaşanan sorunlara çözümler üretebilmek, eğitim sürecinde yer alan herkesin geleceğini daha sağlıklı temellere oturtmaktır. Ancak sistem üzerinde yapılan değişikliklerin sık sık olmaması ve uygulanabilir değişiklikleri içermesi de önemlidir. Kısa vadeli ve çok sık yaşanan değişimlerin sistemin bileşenleri arasında bazı rahatsızlıkları ve uyumsuzlukları beraberinde getirebilmektedir (Yeşil ve Şahan, 2015). Nitekim ülkemiz özelinde hükümetten hükümete değişen eğitim politikaları sebebiyle sistem bir türlü oturamamıştır. Dolayısıyla büyük kaynaklar harcanmasına rağmen eğitim politikalarında süreklilik sağlanamamıştır (Gedikoğlu, 2005).

Katılımcıların Türkiye’nin eğitim sistemi ile ilgili problemleri gördükleri konulardan biri de sistemsizliktir. Sürekli değişen eğitim sistemi katılımcılara göre diğer problemlerinde kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin sınav sisteminin sürekli değişmesi her açıdan öğrenciler için

olumsuz bir durumdur. Bu konuda katılımcı öğrencilerin tümünün sınav sisteminin değişmesini deneyimleyen döneme denk geldiklerini belirtmek gerekmektedir. Katılımcı24:

“Türkiye’de eğitim çok değişken. Bu değişkenliklere bizzat maruz kalmış bir öğrenci olarak eğitimden maksimum verimi engellediğini düşünüyorum. Eğitim her zaman ilk aşamada değil ülkemizde. İlk gözden çıkarılan, vazgeçilen olarak görüyorum. Eğitim bence değişken olmamalı sabit bir hat üzerinde ilerlemeli. Şahsen böyle olmadığında öğrencilerin kafası karışıyor. Ülkemizde ne meslek yapacağına hangi bölümü seçeceğini bilmeyen gençler bundan kaynaklı. Eğitimde birey odaklı değil sistem odaklı.”

Katılımcılar Bakandan Bakana değişen yani her yeni gelen yöneticinin sistemi sil baştan değiştirmesini eleştirmektedir. Bu durum eğitim sistemi içinde yer alan herkesi olumsuz anlamda etkilemektedir. Eğitimdeki sistemsizlik öğretmen ve fiziki araç gereç yetersizliğinden, plansızlıktan liyakate önem verilmemesine nitelikli öğretmen yetiştirilmemesine kadar birçok soruna sebep olmaktadır

5. Müfredatın yetersizliği ve teknolojiye ayak uyduramaması

Tablo:5

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı(33)	Müfredatın yetersiz ve teknolojiye ayak uyduramaması	<i>“Başımızın belası olan birde müfredat sorunları var Türkiye’de maalesef ki müfredat güncellenip değişip duruyor bu da insanları yoruyor, benim açımdan bakacak olursak daha etkili bir öğrenme deneyimi yaşatabilecek bir müfredata ihtiyacımız var.”</i>
Katılımcı (31)	Müfredatın yetersiz ve teknolojiye ayak uyduramaması	<i>“Eğitimde müfredata bakıldığında da birçok sorun ortaya çıkmaktadır.”</i>

Katılımcı (27)	Müfredatın yetersiz ve teknolojiye ayak uyduramaması	<i>“Geçtiğimiz süreçte pandemi nedeniyle okulların bir buçuk yıl kadar kapalı olmasını aşı üretiminin geç olmasına bağlayabiliriz. 6 şubatta ülkemizin ağır yara aldığı depremde göçük altında kalan insanlar nasıl depremede ilan edildiyse yetersizlikten ve önlemsizlikten ötürü depremedelerin ağırlanabileceği herhangi bir alan, barınma yeri olmadığından her zaman olduğu gibi öğrenciler gözden çıkarılarak öğrencizde haline getirilmiştir. 4 yıllık örgün lisans programında eğitim gören bizlerin 1.5 yılı online eğitim süreciyle beraber geçmiştir. Bu süreçte de teknik aksaklıklar nedeniyle derslere veya sınavlarımıza giremediğimiz dönemler oldu. Bunların aslında hepsi eğitimin ve alt yapının ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Eğer ki doğal olaylarda okullar kapanmayıp bunun için çözümler düşünülseydi zannediyorum ki bu tarz doğal afetlere maruz kaldığımızda kaybımız ve acımız daha az olurdu. Ancak mühendislik gibi alanların bile online olabilmesi, bu problemlerin yetersiz eğitimden dolayı yıllar boyunca süreceğini gösterir.”</i>
Katılımcı (26)	Müfredatın yetersiz ve teknolojiye ayak uyduramaması	<i>“Bence dünyada genel sorun iletişimsizlik. Dünyayı takip etmiyoruz müfredatımız güncel değil, başka ülkelerde üniversite görülen matematiği biz lise ya da ortaokulda görüyoruz.”</i>
Katılımcı (8)	Müfredatın yetersiz ve teknolojiye ayak uyduramaması	<i>“Müfredat yeniden hazırlanıp sınav sistemi üzerinde de eğitim öğretim faaliyetleri gözden geçirilmelidir.”</i>
Katılımcı (2)	Müfredatın yetersiz ve teknolojiye ayak uyduramaması	<i>“Müfredatın öğrenciler için güncel olmayışının teknolojik ve bilimsel olarak geride olduğumuzun kanıtıdır. Bu bağlamda, Nitelikli öğretmenlerimiz mesleki eğitim ve gelişimlerde yetişememiş, öğrencisine verdiği bilgi yeniçağa ayak uyduramamıştır. Yıllardır ülkemizde yanlış izlenen eğitim politikaları maalesef öncelikle eğitimi ve bilgisi, müfredat yüzünden yeniçağa ayak uyduramamış ve sadece sınav geçmeye odaklı öğrenciler yetiştirmiştir.”</i>

Eğitim bir süreçtir. Bu süreçte seçilmiş ve kontrollü bir çevre ve önceden tayin edilmiş esaslar ile bireyin davranışlarında belli gelişmeler meydana getirmek temel amaçtır. Ancak eğitimin başka amaçları da vardır. Bu amaçları arasında bireyleri içinde bulunduğu topluma ve çağdaş dünyaya uyumlu, çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donanan mutlu insanlar yetiştirme bulunmaktadır. Bununla beraber öğrenci merkezli, sorgulayan, problem çözme becerileri gelişmiş, yaratıcı bireylerin yetiştirilmesi yine eğitimin amaçları arasındadır. Günümüz dünyasında yeni eğitim paradigmasının bilgi toplumu temelli olduğu açıktır. (Abu vd. 2016). Başarılı bilgi toplumu düzeyini yakalayabilmek çağın şartlarına uygun bir eğitim ile mümkündür. Bunun içinde teknolojik gelişmelere uygun yeterli eğitim müfredatlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada katılımcılar günümüz Türkiye’sinin eğitim problemleri arasında bu konuya da değinmiştir.

Katılımcılar Türkiye’deki eğitim ile ilgili problemlerin dünyadaki teknolojik gelişmeleri takip eden bir müfredatın olamamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Katılımcılara göre müfredatın öğrenciler için güncel olamaması teknolojik ve bilimsel olarak geride olduğumuzu göstermektedir. Teknolojik yeniliklere göre düzenlenmemiş bir müfredata göre eğitim veren öğretmenin yeniliklere ayak uyduran öğrenciler yetiştirebilmesi mümkün değildir. Teknolojik alt yapı yetersizliği durumu da okulların sıkıntı yaşadıkları bir konudur. Pandemi ve deprem dönemlerinde bu konunun önemi herkes tarafından anlaşılmıştır. Konu ile ilgili katılımcı²⁷’nin düşünceleri şöyledir:

“Geçtiğimiz süreçte pandemi nedeniyle okulların bir buçuk yıl kadar kapalı olmasını aşı üretiminin geç olmasına bağlayabiliriz. 6 şubatta ülkemizin ağır yara aldığı depremde göçük altında kalan insanlar nasıl depremde ilan edildiyse yetersizlikten ve önemsizlikten ötürü depremzedelerin ağırlanabileceği herhangi bir alan, barınma yeri olmadığından her zaman olduğu gibi öğrenciler gözden çıkarılarak öğrencide haline getirilmiştir. 4 yıllık örgün lisans programında eğitim gören bizlerin 1.5 yılı online eğitim süreciyle beraber geçmiştir. Bu süreçte de teknik aksaklıklar nedeniyle derslere veya sınavlarımıza giremediğimiz dönemler oldu. Bunların aslında hepsi eğitimin ve alt yapının ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Eğer ki doğal olaylarda okullar kapanmayıp bunun için çözümler düşünülseydi zannediyorum ki bu tarz doğal afetlere maruz kaldığımızda kaybımız ve acımız daha az olurdu. Ancak mühendislik gibi alanların bile online olabilmesi, bu problemlerin yetersiz eğitimden dolayı yıllar boyunca süreceğini gösterir.”

6. Kalite

Tablo:6

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı(33)	Kalite	“Günümüz Türkiye’sinde birçok problem bulunmakta bunların başında kaynak yetersizliği olabilir yani daha çok nitelikli kaynaklara ihtiyacımız varken bazen bunlara erişim sağlayamıyoruz, ya da istediğimiz konu hakkında bilgi birikimi sağlam olan bir öğretmen yani Türkiye’de nitelikli öğretmen eksikliği de yaşanıyor.”
Katılımcı (31)	Kalite	“Eğitimde öğretmenin, yani eğitimcinin alanında yeterli düzeyde kendini geliştirmesi, gerekli bilgi donanımına sahip olması öğrencilere katacak bilgiler, birikimler açısından çok önemlidir. Ne yazık ki günümüz Türkiye’sinde bence bu mesleğe eskiye göre değer verilmemekte atanamayan, mesleğini yerine getiremeyen, kendi çabalarıyla bir yerlere gelen eğitimciler var.”

Katılımcı (20)	Kalite	<i>“Bir diğer problem de öğretmenlerin tam donanımlı olmaması ve gerçekten eğitim verecek bilgi düzeyine ulaşmaması ve bir öğretmene uygun davranışlar sergilememesi de eğitim sistemimizde büyük problemler oluşturmuştur çünkü eğitimin başında ne görüyorsak devamı gelen nesillere de o geçiriliyor.”</i>
Katılımcı (15)	Kalite	<i>“Türkiye’nin sorunlarına bakacak olursak eğitimde nitelik sorununa da değinmek gerekmektedir. Okullarda verilen eğitimin nitelik bakımından yetersiz olması öğrenciye verilen bilgilerin onların hayatlarında oluşacak sorunları çözüme konusunda yeterli ve nitelikli bir eğitimin olmaması Türkiye’deki eğitim açısından birer sorun oluşturmaktadır.”</i>
Katılımcı (13)	Kalite	<i>“Bence Türkiye’nin eğitimle alakalı en önemli problemi niteliksizleştiriyor olmasıdır. Maalesef ki gerek özel sektördeki öğretmenler gerekse devletin okulundaki öğretmenlerin gerekli nitelikte eğitime sahip olduklarını düşünmüyorum. Özel sektörün eğitim de artış sağlamasının bir getirisi olduğunu düşünmekteyim artık birilerine eğitim vermek ticarete dönmüş durumda kimse günümüzde ders alacağı öğretmeni yeterli bilgiye sahip mi tecrübesi var mı diye düşünmez oldu eğer bir okula ücret ödüyorsanız eğitimi iyi sanıyorsunuz ama ülkemizde durum tam tersi bence. Yeni mezun olan ya da özel okullarda ücretleriyle kolaylıkla derslerinin tamamlayabilmiş yine ücretli bir şekilde sertifikalar almış öğretmenlerin piyasada çok fazla olduğunu görmekteyim. Toplum olarak biz bu kişilerden bizleri eğitmelerini geliştirmelerini beklemekteyiz ve toplumun gelişebilmesinin ilerleyebilmesinin tek yolu eğitimidir. Bu yüzden ilk başta temele inip her yaş kitesinin eğitimcisinin bilgi birikiminden donanımlılığından emin olmalıyız bence. Toplumun en bilge kişileri öğretmenler olmalıdır. Herkesin gerçekten öğretmen olmasına izin verilmemelidir gerekiyorsa daha az eğitim imkânına sahip olalım ama o az olan eğitim imkânımız bile tam nitelikli olabilsin. Eğer bunu güzel bir denetim altına sokabilirsek daha disiplinli bir şekilde eğitim zaten kendini iyileştirmeye başlayacaktır. Eğitim geliştikçe her şey değişir bütün sektörler eğitimden faydalanmaktadır ilk önce doğru nitelikli faydalı eğitime herkesin ulaşabilmesi gerekmektedir.”</i>
Katılımcı (1)	Kalite	<i>“Eğitim sisteminin kalitesi öğrencilere sağlanan eğitimin standartları, müfredatın içeriği, öğretmen niteliği ve kaynakların etkin kullanımı gibi faktörlere bağlıdır. Türkiye de eğitim sistemi büyük bir öğrenci nüfusuyla karşı karşıyadır. “</i>

Türk eğitim sisteminin hala doyum noktasına ulaştığını söylemek mümkün değildir. Okulların birçok konuda yetersiz seviyelerde olduğu görülmektedir. Bu noktada esas eleştirilmesi gereken konu eğitimde verim ve kalite konusudur. Günümüz toplumunun ihtiyaç, ideal ve şartlarına cevap vermekte yetersiz kalan kalite sorununun asıl kaynaklarını belirleyip konuya kaynaklardan çare aramak gerekmektedir (Tan, 1989).

Katılımcılar günümüz Türkiye’sinde nitelikli kaynaklara erişim sağlanamamasının kaliteli eğitim alınmasına engel olduğunu belirtmiştir. Kaliteli eğitimin temel sağlayıcısı olan öğretmenlerin yeterli düzeyde kendini geliştirememesi ve gerekli dolanımına sahip olamaması öğrenciler açısından dezavantajlı bir durumdur. Okullarda verilen eğitimin nitelik bakımından

yetersiz olması büyük sorunlara sebep olmaktadır. Ayrıca eğitimin özel okullar tarafından verilmesi katılımcılar tarafından kaliteyi düşüren bir durum olarak belirtilmektedir. Bu konuda katılımcı13 görüşlerini şöyle belirtmiştir:

“Bence Türkiye’nin eğitimle alakalı en önemli problemi niteliksizleşiyor olmasıdır. Maalesef ki gerek özel sektördeki öğretmenler gerekse devletin okulundaki öğretmenlerin gerekli nitelikte eğitime sahip olduklarını düşünmüyorum. Özel sektörün eğitimde artış sağlamasının bir getirisi olduğunu düşünmekteyim artık birilerine eğitim vermek ticarete dönmüş durumda kimse günümüzde ders alacağı öğretmeni yeterli bilgiye sahip mi tecrübesi var mı diye düşünmez oldu eğer bir okula ücret ödüyorsanız eğitimi iyi sanıyorsunuz ama ülkemizde durum tam tersi bence. Yeni mezun olan ya da özel okullarda ücretleriyle kolaylıkla derslerinin tamamlayabilmiş yine ücretli bir şekilde sertifikalar almış öğretmenlerin piyasada çok fazla olduğunu görmekteyim. Toplum olarak biz bu kişilerden bizleri eğitmelerini geliştirmelerini beklemekteyiz ve toplumun gelişebilmesinin ilerleyebilmesinin tek yolu eğitimidir. Bu yüzden ilk başta temele inip her yaş kitlesinin eğitimcisinin bilgi birikiminden donanımlılığından emin olmalıyız bence. Toplumun en bilge kişileri öğretmenler olmalıdır. Herkesin gerçekten öğretmen olmasına izin verilmemelidir gerekirse daha az eğitim imkânına sahip olalım ama o az olan eğitim imkânımız bile tam nitelikli olabilsin. Eğer bunu güzel bir denetim altına sokabilirsek daha disiplinli bir şekilde eğitim zaten kendini iyileştirmeye başlayacaktır. Eğitim geliştikçe her şey değişir bütün sektörler eğitimden faydalanmaktadır ilk önce doğru nitelikli faydalı eğitime herkesin ulaşabilmesi gerekmektedir.”

7. Günümüz Türkiye’sinde eğitime verilen önemin azalması

Tablo:7

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı (27)	Günümüz Türkiye’sinde eğitime olan önem azalması	“Günümüz Türkiye’sinde en temel eğitim problemi eğitimin geri plana atılmasıdır.”
Katılımcı (27)	Günümüz Türkiye’sinde eğitime olan önem azalması	“Bugün bir mağazada satış danışmanı olarak çalışmak için vereceğiniz özgeçmişinizde sizin diploma puanınızı isteyecekler. O puanlama iş verenin gözünde bir profil oluşturacaktır. Maalesef ki ülkemizde eğitim yeterince desteklenmiyor.”

Katılımcı (21)	Günümüz Türkiye'sinde eğitime olan önem azalması	"Bence şuan ülkemizde eğitimle ilgili en büyük problem, yaşanan büyük sorunların sonucunda ilk olarak eğitimden vazgeçiliyor olması. Üniversitelerin kapanma ve online eğitime geçmesi kararının çok kolay ve sık alınıyor olması. Bunun vasıfsız mezunlar ortaya çıkaracağını ve işsizliğin daha da artmasına sebep olacağını düşünüyorum. Ben kendi eğitim sürecimde pandemi ve deprem kaynaklı olarak iki kez online eğitim gördüm. Ve yüz yüze eğitime göre çok verimsiz olduğunu düşünüyorum, yeterli bulmuyorum. Online eğitim görerek mezun olan arkadaşlarımın kendilerini iş hayatına hazır ve yeterli görmediklerini bunun online süreçten kaynaklandığını söylediklerini duydum. Bundan dolayı benim için şu an ülkemizdeki en büyük eğitim problemi üniversite eğitiminin online yapılması ve devletin bir sorun karşısında ilk olarak örgün üniversite eğitimini durdurması ve eğitimi gözden çıkarmasıdır."
Katılımcı (17)	Günümüz Türkiye'sinde eğitime olan önem azalması	"İlk problem bence bazı ailelerin eğitime gerekli önemi vermemesidir. Çocuğunu eğitim konusunda teşvik etmemesi veya okula gitmesi gereken öğrencinin iş gücüne katkısı hesaplanıp çocuğun çalıştırılması yani kısaca velilerin duyarsızlığı eğitime önem vermeyişidir."
Katılımcı (8)	Günümüz Türkiye'sinde eğitime olan önem azalması	"Eğitim daha disiplinliyen artık daha disiplinsiz bir hale gelmiştir. Bireyler tarafından eğitime verilen önem azalmıştır. Birçok okuyan birey işsiz kaldığı için toplum tarafından etkilenmeler yaşanmıştır ve artık insanlar okumak yerine kendi alanına yönelik bir iş bulmaya veya ticarete atılmaya karar vermişlerdir. Ekonominin de değişmesiyle birlikte artık insanlar iyi bir yerde eğitim almak isterken artık bu imkânsız hale gelmeye başlamıştır. Günümüzde eğitimin geri planda görülmesi, atanamayan birçok genç öğretmenin çalışmaması gelecek nesillerin eğitim hayatına da etki edecektir."

Katılımcılara göre en temel problemlerden biri eğitimin geri planda kalmasıdır. Her sorunda, ilk vazgeçilen kurumun eğitim kurumu olması tamiri zor sorunlar oluşturmaktadır. Bu konuda katılımcı21 şunları söylemektedir:

Bence şu an ülkemizde eğitimle ilgili en büyük problem, yaşanan büyük sorunların sonucunda ilk olarak eğitimden vazgeçiliyor olması. Üniversitelerin kapanma ve online eğitime geçmesi kararının çok kolay ve sık alınıyor olması. Bunun vasıfsız mezunlar ortaya çıkaracağını ve işsizliğin daha da artmasına sebep olacağını düşünüyorum. Ben kendi eğitim sürecimde pandemi ve deprem kaynaklı olarak iki kez online eğitim gördüm. Ve yüz yüze eğitime göre çok verimsiz olduğunu düşünüyorum, yeterli bulmuyorum. Online eğitim görerek mezun olan arkadaşlarımın kendilerini iş hayatına hazır ve

yeterli görmediklerini bunun online süreçten kaynaklandığını söylediklerini duydum. Bundan dolayı benim için şuan ülkemizdeki en büyük eğitim problemi üniversite eğitiminin online yapılması ve devletin bir sorun karşısında ilk olarak örgün üniversite eğitimini durdurması ve eğitimi gözden çıkarmasıdır.”

Ailelerde artık eğitim süreci sonrasında çocuklarının bir iş sahibi olacağı düşüncesinden uzaklaşmakta ve eğitim çağındaki çocuklarını çalışma hayatına yönlendirmeye başlamaktadır. Birçok birey okuduğu halde işsiz kaldığı için toplum tarafından çeşitli etiketlemelere maruz kalmaktadır.

8. Öğretmenlerin tatmin edilememesi

Tablo:8

Belge adı	Kod	Bölüm
Katılımcı (26)	Öğretmenlerin tatmin edilememesi	<i>“Mesleği aşkla yapan öğretmenler atanamıyor. Özel okullarda asgari ücret altında eziliyorlar. “</i>
Katılımcı (17)	Öğretmenlerin tatmin edilememesi	<i>“Bana göre bir diğer problem de gelecek kaygısı. İnsanlar artık bu kaygıdan dolayı severek yapacağı iş yerine ileride rahat geçinirim bu mesleği yapayım kafam rahat olur algısıyla yöneliyorlar. Kişi işini severek yapmazsa bulunduğu ortamda verimli olmaz. Ülkemizde maalesef atama yok kişi artık en azından okuduğum bölümün işini yapayım derdine bürünmüş halde. Bu gelecek kaygısı insanı ister istemez buhrana sokuyor ve öğrencinin başarısını da düşürüyor.”</i>
Katılımcı (14)	Öğretmenlerin tatmin edilememesi	<i>“Ben önemli sorun olarak mezun sayısına yetecek istihdamın sağlanamaması ve mezun olan öğrencilerin işsiz kalması”</i>
Katılımcı (9)	Öğretmenlerin tatmin edilememesi	<i>“Günümüz Türkiye’sinde de öğretmen olmanın zorlukları bununla beraber ekonomik geçimsizliğin çok yukarlarda olması, öğretmenlerinde ruh durumunu etkilediği bununla birlikte bunu öğrenciye yansıtmasını da sayabilirim”</i>

Son olarak katılımcılar Türkiye’nin güncel eğitim sorunları arasında öğretmenlerin bazı konularda tatmin edilememesini belirtmektedir. Bu konuların başında kamuya istihdam edilememeleri ve özel okullarda hakkettiklerinden çok daha az maaşlara çalışıyor olmalarıdır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki devlette çalışan öğretmenler de maaş konusunda tatmin değillerdir. Bu durum katılımcı⁹’un belirttiği gibi öğrencilerin eğitimini etkilemektedir:

“Günümüz Türkiye’sinde de öğretmen olmanın zorlukları bununla beraber ekonomik geçimsizliğin çok yukarlarda olması, öğretmenlerinde ruh durumunu etkilediği bununla birlikte bunu öğrenciye yansıtmasını da sayabilirim”

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Türkiye'nin eğitim ile ilgili problemleri sosyoloji öğrencilerinin gözlüğü ile ele alınmıştır. Bulgular ve yorum kısmındaki problemler katılımcıların en çok değindiği problemler sıralamasıyla verilmiştir. Öyle ki katılımcılar Türkiye'nin eğitim ile ilgili problemlerinin başında eşitsizlik konusunun geldiğini belirtmiştir. Özellikle eğitime erişim konusunda birçok öğrencinin sıkıntı yaşadığı söylenmiştir. Katılımcılar başta eşitsizlik kategorisi olmak üzere genellikle uzaktan eğitime vurguda bulunarak Türkiye'nin eğitim ile ilgili problemlerini aktarmıştır. Bunun sebebi de kendilerinin uzaktan eğitim sürecini deneyimlemiş olmasıdır. Nitekim eşitsizlik konusunda da uzaktan eğitim dönemlerinde bazı öğrencilerin teknik olanaklar konusunda eşit şartlarda olmaması ve eğitim sürecine bu sebeple katılamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılara göre Türkiye'de kırsal alanlar ile kentler arasında hala eşitsizlik söz konusudur. Özel gereksinime ihtiyaç duyanlar ve göçmen grupların yanında katılımcılara göre en büyük eşitsizlik ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocukları ve ekonomik durumu iyi olmayan ailelerin çocukları arasında yaşanmaktadır. Önem sırasına göre katılımcıların değindiği ikinci sorun ve çalışmanın ikinci kategorisi ezberci eğitimidir. Günümüzde ezberci bir eğitim sisteminin varlığını sürdürmesi katılımcılara göre öğrencilerin eleştirel düşünebilmesine engel olmaktadır. Ezberci eğitimin en büyük handikabı öğrencilerin sadece sınavı geçmek odaklı olmasıdır. Dolayısıyla öğrenciler anlamaya değil sınavı geçmek için ezber yapmaktadır. Bu kategoriyle ilintili olarak üçüncü olarak katılımcılar sınav odaklı eğitimi Türkiye'nin eğitim ile ilgili problemler alanlarından olduğunu belirtmiştir. Sadece sınava yönelik çalışan öğrenciler öğrenme olgusundan uzaklaşmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinin eğitim sistemini tıkayan konular arasında sistemsizlik katılımcıların vurguladığı konulardandır. Dolayısıyla çalışmanın dördüncü kategorisi sistemsizliktir. Özellikle eğitim sisteminin politik sebepler ile sürekli değişiyor olması istikrarsızlık oluşturmaktadır. Beşinci kategorinin konusu ise eğitim sistemindeki müfredatın teknolojiye ayak uyduramamış olması dolayısıyla yetersiz olmasıdır. Katılımcılar Türkiye'deki eğitim ile ilgili problemlerin dünyadaki teknolojik gelişmeleri takip eden bir müfredatın olamamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Katılımcıların altıncı olarak eğitimde kalite konusuna değinmişlerdir. Eğitim sistemimizdeki kalite ile ilgili sorunların kaynağını belirleyip, bu sorunu çözmeye yönelik adımlar atılması gerekmektedir. Yedinci kategori genel olarak eğitime önem verilmemesi, hatta herhangi bir durumda ilk gözden çıkarılan kurumlar arasında olması ile ilgilidir. Sekizinci ve son kategori de ise katılımcılar öğretmenlerin gerek atama gerek aldıkları ücret konularında yeteri kadar tatmin olamamalarını Türkiye'nin eğitim ile ilgili güncel sorunları arasında saymıştır.

KAYNAKÇA

- Bowen, H.R. (1980). *Investment in Learning*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). Sınavlar üzerine düşünceler. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 2016, 6 (2), 345-356.
- Tan, H. (1989). Türk Eğitiminde Kalite Sorunu . Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi , 1 (1) , 129-139 . Retrieved from <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/350/1882>
- Doğan, İ. (2018). Eğitim sosyolojisi kavramlar ve sorunlar. *Ankara: Nobel Yayıncılık*.
- Eğmir, E., & Çelik, H. (2021). Öğretmen adaylarının Türk eğitim sisteminin sorunlarına olan yaklaşımı ve kültürel bazda küresel problemlere yakınlık düzeyleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 940-979.
- Gedikoğlu, T. (2005). Avrupa birlii sürecinde türk eitim sistemi: sorunlar ve çözüm önerileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1).
- Gelbal, S. ve Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri Hakkındaki Yeterlik Algıları ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 135-145.
- Habacı, İ., Karataş, E., Adıgüzelli, F., Ürker, A., Atıcı, R. (2013). Öğretmenlerin Güncel Sorunları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 8(6), 263-277.
- Kara, M. (2020). Eğitim paydaşlarının görüşleri doğrultusunda Türk eğitim sisteminin sorunları. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 1650-1694.
- Kartal, S. (2013). Öğretmen Adaylarının Görüşlerine Göre Eğitim Sistemimizde Değiştirilmesi Gereken Noktalar, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 248-262.
- Kutlu Abu, N., Bacanak, A. & Gökdere, M. (2016). Öğretmen adaylarının Türk eğitim sisteminin sorunlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 287-307. doi:10.17539/aej.07102.
- Mirshah-Bayer, A. (2003). Taking away the fun. *NEA Today*, 21(6).
- Neyişçi, N., Turabik, T., Gün, F., & Kısa, N. (2020). Öğretmen adaylarının perspektifinden Türk eğitim sisteminin sorunları ve olası çözüm önerileri. *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 2257-2270. doi: 10.24106/kefdergi.4095.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi kalkınmada eğitimin rolü. *Sosyoekonomi*, 1(1), 27-44.
- Saylık, A., Saylık, N., & Sağlam, A. (2021). Eğitimcilerin gözünden Türk eğitim sistemi: Bir metafor çalışması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 522-546.
- Şenkaloğlu, Sevcan. (2021): "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Sistemi ve Sorunları." *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6.1 24-36.
- Taşdemir, M. (2015). Öğretmen Adaylarının Türk Mili Eğitim Sistemi Üzerine Algıladıkları Sorunlar, *Turkish Studies*, 10(7), 881-898.

- Taşgın, A. ve Sönmez, S. (2013). Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerinin Sınıf Öğretmenleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*. 3, 80-90.
- TÜSİAD, (2008), Türkiye’de yükseköğretim: eğilimler, sorunlar ve fırsatlarıyükseköğretim sistemi üzerine: Türk üniversitesinin EUA-IEP kurumsal değerlendirme raporlarına dayanan gözlemler ve öneriler- Yayın No.;TÜSİAD-T/2008-10/473.
- Uğurlu, Z., Kıral, E., Kıral, B. (2011). Öğretmen Adaylarının Türk Eğitim Sisteminin Sorunlarına İlişkin Görüşleri, 20. Eğitim Bilimleri Kurultayı Bildiri Özeti.
- Yeşil, R., Şahan, E. (2013). Öğretmen Adaylarının Türk Eğitim Sisteminin En Önemli Sorun, Neden ve Çözüm Yollarına İlişkin Algıları, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(3), 123-143.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bölüm 15

PARTİLER, CEMAATLER, DERGİLER VE AYDINLAR IŞIĞINDA TÜRK SİYASİ HAYATINDA SİYASAL İSLAM

Muazzez ÖZDEMİR¹

¹ Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, e-posta: muazzez.erken@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4247-045X

GİRİŞ

Siyasal İslam, İslami unsurların devlet yönetimi içinde yer bulmasını ifade eder. Ayrıca şeriatın hüküm sürdüğü bir İslam devleti kurma gayesi içinde hareket eder. Yönetimin tanrı eli ile halifelere verildiği anlayışı mevcuttur. İdeolojik olarak katı bir sisteme sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye’de Siyasal İslam her zaman var olan, dönem dönem iktidarda yer alan ve etkin olan bir anlayıştır. Türkiye’de Osmanlı Devleti’nden itibaren varlık göstermiş ama milli görüş partilerine kadar iktidarda etkin olamamıştır. Siyasal İslam’ın Türkiye’de ortaya çıkışı 1908 yılına ve II. Abdülhamit’e dayanmaktadır. Her ne kadar bu konuda farklı görüşler öne sürülmüş olsa da genel kabul gören anlayış budur.

Türk Siyasi Hayatı’nda Siyasal İslam çalışmasının amacı, literatür taramasından yola çıkarak Türkiye’de Siyasal İslam anlayışını tek bir çalışmada özet olarak toplamak ve çalışmanın bütünlük kazanmasını sağlamaktır. Bu yönü ile literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın ana konusu Türkiye’de Siyasal İslam, Siyasal İslam’ın dönemsel gelişimi, parti değerlendirmeleri ve şu an ne konumda olduğudur.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmada önce kavramsal olarak Siyasal İslam anlayışı, Siyasal İslam’ın dayanakları, hedefleri, kökenleri, dinin dayanakları kapsamında değerlendirilen ve Siyasal İslam anlayışı içinde önemli bir yere sahip olan tarikatlar-cemaatler ve aydınlar ayrıntılı biçimde birinci bölümde ele alınmıştır. İkinci bölümde Türkiye’de Siyasal İslam düşüncesinin ortaya çıkışı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye’de Siyasal İslam anlayışının gelişimi üzerinde durulmuş ve dönemlere ayrılarak Siyasal İslam anlayışının Türkiye’de gelişimi değerlendirilmiştir. Birinci, ikinci ve üçüncü nesil İslamcılar, tek ve çok partili dönem, 1980 ve sonrası dönem ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise Türkiye’de Siyasal İslam anlayışının partileşme sürecine yer verilmiştir. Bu başlık altında milli görüş partileri kapsamında Milli Nizam, Milli Selamet, Refah, Fazilet ve Saadet Partisi’ne yer verilmiştir. Ayrıca şu anda iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi’ne ve küçük ortak olarak nitelendirilen Yeniden Refah Partisi’ne yer verilmiştir.

1. SİYASAL İSLAM KAVRAMI

Kavramsal olarak Siyasal İslam, İslami unsurların devlet yönetiminde yer bulmasını ifade eder. Devlet yönetiminde din öğelerinin olduğu bir sistemdir. İslami kaynaklara dayanan bir devlet kurma düşüncesi Siyasal İslam’ın esas amacıdır. Fakat bu kavram sadece teokratik yapı ile ifade edilemeyecek boyutlara sahiptir. Demokrasi ile yönetilen bir ülkede bile İslami unsurların olduğundan söz etmek mümkündür. Siyasal İslam düşüncesi siyasetin temelinde yer bulmaktadır. Siyasal İslam kavramı olduğu andan bugüne

kadar bir dizi gelişim göstermiş, yaşadığı gelişmeler dahilinde ülkemizi çok yönlü olarak etkilemiştir. Başta siyaset olmak üzere kültürel, ekonomik ve sosyal yapıda da etkileşim içindedir.

Bodur, Siyasal İslam'ı ya da İslamcılık anlayışını; "İslamiyet'i bir din ya da inanç sistemi olarak değil siyasal bir ideoloji olarak tanımlama girişimi" içerisinde (Bodur, 2005: 79). Manaz ise Siyasal İslam'ı "devletin siyasi, hukuki ve ekonomik yapısının şeriat kurallarına dayandırılması" şeklinde ifade etmiştir (Manaz, 2008: 26). Bu iki tanımdan yola çıkarak Siyasal İslam düşüncesinin, devletin sosyal ve ekonomik hayatını dine ve dinin getirilerine göre şekillendirme amacı taşımakta olduğu söylenebilir.

Necmettin Erbakan ve Millî Görüş hareketinin oluşması ile birlikte Türkiye'de İslamcılık anlayışı belirgin hale gelmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde İslamcılığın artışı ve kamusal alanlarda görünür hale geldiği söylenebilir. Bu dönemde İslamcılık anlayışı toplumsal olarak daha geleneksel (yerel), düşünsel (fikir) olarak ise daha evrensel (genel) bir görünüme sahiptir. Kendini geleneksel olarak konumlandıran İslamcılığın toplumsal anlayışı yerelden hareket eder ve politik alanda gücünü ise yerelden alır. Düşünsel olarak ise İslamcılık anlayışı, evrensel kaygılara sahip ve bu kaygıları güncel tutmaya çalışan bir görüş olarak var olur. Bu durumdan yola çıkarak Siyasal İslamcılık, toplumsal olan ile düşünsel olanın dengesini, dinin desteğiyle kurmak ve korumaktır. Diğer bir ifade ile Türkiye'de Siyasal İslamcılık muhafazakâr bir yaklaşımı temsil etmektedir (Çiğdem, 2004: 26-28).

Siyasal İslam'ın ideoloji olarak ortaya çıkmasında modernitenin etkisi vardır. İslam, modernite ile karşılaşması sonucunda siyasallaşmıştır (Genç, 2015: 136-136). Siyasal İslam kavramına değindikten sonra Siyasal İslam'ın dayanakları üzerinde durmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.1.SİYASAL İSLAM'IN DAYANAKLARI

Siyasal İslam düşüncesinde temel değerler; İslam dini tarafından koyulmuş olan kurallardır. Siyasal İslam ile birlikte İslam şeriatının hüküm süreceği bir devlet anlaşılabilir. Siyasal İslam düşüncesinin var olduğu yönetim biçiminde; devlet düzeninin sağlanmasında Kuran, hadis, sünnet, icma ve kıyas kullanılmaktadır. İslam'a inanan kişilerden oluşan ümmet anlayışı toplumsal yapıyı oluşturur. Ümmeti oluşturan ve onları bir arada tutmaya yarayan inanç, ibadet, adetler, ahlak ve davranış birliğidir. Ümmet anlayışında bunlar tek başına yeterli değildir. Bunlara ek olarak tarih, dil, duygu ve düşünce birliği de ümmet toplumu için önemli bir yere sahiptir. İslam'ı meşruiyet için ümmet esası oldukça önemlidir. Siyasal İslam'ın temsil ettiği iktidar tanrıdan gelir. Yani yönetim tanrı tarafından emredilir (Manaz, 2008: 33). Fakat Türkiye'de böyle bir durum söz konusu bile değildir. Neticede seçim ve demokrasi vardır.

İslamiyet'in devlete bakış açısı üç basamakta incelenir. Birinci basamak Kur'an, ikinci basamak Peygamber'in uygulamaları (sünnet), üçüncü basamak ise İslam âlimlerinin içtihatlarıdır. Bunlara ek olarak İslam için yapılmış olan tarihte ve günümüzdeki uygulamalar verilebilir. Kur'an-ı Kerim'in içinde Nur suresinin 42. ayetinde; "Hâkimiyetin Allah'a ait olması", Bakara Suresinin 30. ayetinde; "Yeryüzünde bir halife yaratacağı", Maide Suresinin 44. ayetinde ise; "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler inkârcılardır-kâfirlerdir" hükümleri yer almaktadır. Bu ayetler egemenliğin Allah'a ait olduğunu, Allah'ın insanı halife olarak yarattığını ve Allah'ın hükümlerinden vazgeçenlerin inkârcılar olarak anılacağını ifade etmektedir (Koklaş, 1995: 41). Bu ifadelerden yola çıkarak Allah'ın hükümlerinin hayatın her alanında olduğunun, olması gerektiğinin ve uygulanması gerektiğinin altı çizilmektedir. Siyasal İslam anlayışının temeli bu şekilde özetlenebilir.

Din gücünün temelde iki kaynağı vardır. Bunlar: tarikatlar-cemaatler ve ulema-aydın sınıfıdır.

1.1.1.Tarikatlar- Cemaatler

Türkiye'de yer alan İsmail Ağa, Menzil, Erenköy, İskender Paşa cemaatleri Nakşi tarikatına bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Çoğu Nakşibendi'nin Halidi koluna mensuptur. Nurcuların kurucusu olan Said Nursi de kendini Halid Bağdadi'ye bağlamaktadır. Süleymancılık olarak bilinen tarikatın kurucusu Süleyman Hilmi Tunahan'da bir Nakşi şeyhidir. Abdulhâkîm Arvasi de aynı şekilde Nakşiliğin Halidiye koluna bağlıdır (Şentürk, 2011: 164-168). Bu tarikatların hepsi zaman içinde değişen milliyetçi-muhafazakâr partileri desteklemişlerdir. Konu ile bağlantılarının kurulması açısından Türk Siyasi Hayatına yön veren, etkileyen ve destekleyen tarikatlara ve cemaatlere yer verilmiştir.

Ticaniler: 1950'li yıllarda sesini duyuran ilk ve önemli tarikattır. Ticanilerin siyasi iktidarla ilişkisi olmamıştır. Demokrat Parti'nin iktidar olduğu dönemde örgütlenmesini tamamlamıştır (Özek, 1983: 552). Ticaniler 1949 yılında Ankara'nın Çubuk ve Çorum'un Şabanözü kentlerinde Atatürk heykellerini kırarak ilk faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyet ile hem adlarını duyurmuşlar hem de oldukça ses getirmişlerdir. Ticanilerin temel amacı "tanrı emirlerini yerine getirip, peygamberin ahlakını temsil etmek" olarak ifade edilmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 1952).

Nurcular: İslamcı grupların iktidar ile olan ilişkilerinde en öne çıkan cemaattir. Nurcuların kurucusu Said-i Nursi'dir ve cemaat kendi adını taşımaktadır. Nurcuların diğer tarikatlardan farkı daha örgütlü bir yapı oluşturmalarıdır. Örgütlü olmaları onlara aynı zamanda ülke içinde güç kazanmalarını sağlamaktadır. Tarikat, "risale-i nurlar" ile öne çıkmış ve risaleleri Kuran'ın çağdaş şekilde yorumlanması olarak nitelendirmişlerdir.

Nurcular, kitlesel bir güce sahiptir. Cumhuriyet rejimine tam anlamıyla karşı değiller fakat aynı zamanda devlet düzeninde şeriatı ve İslam birliğini savunurlar. Anayasaya gerek olmadığını, Kuran-ı Kerim'in her şeye yeterli olduğunu iddia eder. Said Nursi'nin yaklaşımı; bireyin ön planda olduğu, çağdaş yöntemlerin kullanıldığı, siyaset ile doğrudan ilişki içinde olunmayan, çağın gereklerinin farkında ve sorunları bilen, bilimselliğe önem veren bir tutum arz eder (Yavuz, 2005: 244).

Gülen Hareketi: Said Nursi'den sonra gelen Nurculuk içinde önemli isimlerden birisi Fethullah Gülen'dir. Politikası neo-nurculuk olarak bilinir. Erzurum doğumludur. Doğup büyüdüğü şehirden hareketle milliyetçi bir çizgidedir. Kendi adını ilk kez 1968'de etkin olduğu İzmir ve çevresinde duyurmuştur. Nur cemaatini temsil eden Yeni Asya grubuna karşı olarak kendi cemaatini oluşturmuştur. Adına da "Gülen Hareketi" denilmiştir. Hareketin ilk evresi ışık evler olarak bilinen öğrenci evlerinde oluşmuştur (Yavuz, 2005: 245). Bu dönemde milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide yer almıştır. Faaliyetlerinde ılımlı ve mutedil, kültürel alanda ise daha etkili ve etkin olmuştur. Gülen hareketi altın nesil oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaçla öğrenci devşirme sistemi geliştirmiş ve öğrencileri zeki ve fakir olarak tercih etmiştir. Faaliyetlerinin finansmanı ise ışık evlerde yetişen öğrenciler, esnaf ve iş adamı abilerden sağlanmıştır (Uzun, 2011: 191). Hareketin ilk yayın teşebbüsü 1979 yılında yayımlanan Sızıntı Dergisi'dir. Bu dergi iman hakikatlerini pozitif bilim ile destekleyen ve Türkiye'nin en uzun yayınlanan dergisi olmuştur (Kavaklı, 1993: 20-21). Zaman Gazetesi, İslamcı bir grup zengin iş adamı tarafından kurulmuş ve harekete devredilmiştir. Gazete dışı açılımda önemli bir yere sahip olmuştur. Radyo, televizyon, üniversite ve çeşitli finans kurumları ile birlikte hareket kitleselleşmiştir (Yavuz, 2005: 258). Gülen Hareketi, Nurcuların aksine siyaset ile ilişkilerini kuvvetli tutmuştur. Turgut Özal, Recep Tayyip Erdoğan, Melih Gökçek ve Burhan Özfatura başta olmak üzere birçok isme destek vermiştir. Hatta 2002'de AKP iktidar olduğu andan 17-25 Aralık 2013 tarihine kadar Gülen ve cemaati AKP'yi açıktan desteklemiştir (Yavuz, 2005: 259-275). MİT krizi ile başlayan dersanelerin kapatılması ile tırmanan gerilim Gülen cemaatinin AKP'ye karşı tavır almasına sebep olmuştur. Bu süreçte zarar gören Gülen cemaati paralel yapı olarak ilk darbesini 17-25 Aralık 2013'te gerçekleştirmiş, devlete karşı ikinci büyük darbe girişimi ise 15 Temmuz 2016 tarihinde olmuştur. Bu tarihten itibaren Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak adlandırılmıştır. O gece kanlı gece olarak tarihe adını yazdırmış olup 248 şehit verilmiştir. 1970'lerde ilk kurulduğunda ılımlı ve mutedil olarak ifade edilen örgüt 2016'dan sonra daha radikal ve yıkıcı yönü ile öne çıkmıştır.

Süleymancılık: Kurucusu Süleyman Hilmi Tunahan'dır. Süleymancı cemaatinin Nurcular gibi bir yaygın organı olmamıştır. Süleymancı cemaatinde yaygın olan inanış, herkesin bir gün Süleymancı olacağıdır. Süleymancılar,

kendinden olanları mehdi ve ordusu, kendinin dışında kalanları ise Deccal'in ordusu olarak görmektedirler. Bu noktada İslam anlayışlarının Nurculara göre oldukça katı olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda Süleymancılar, Nurcuları bile dışlamıştır. Nur cemaatine göre iletişimleri kısıtlı bir çevrede sınırlı kalmıştır. İletişim sınırlı olunca etki alanı da daralmıştır. Laiklik ve Cumhuriyet düzenine karşı bir tavır sergilemişlerdir. Nur cemaatine kıyasla siyasi parti ile ilişkileri de geri kalmıştır. Fakat yine de Adalet Partisi, Demokrat Parti, Milli Nizam ve Milli Selamet Partilerine zaman içinde destek vermişlerdir. 1970 yılından sonra faaliyet alanları değişmiş ve Kuran Kursu, öğrenci yurtları ve din bilgileri vererek faaliyetlerine devam etmişlerdir (Aydın, 2005: 312). Süleymancılık anlayış olarak temelde İslam çizgisinde hareket etmiştir (Şimşek, 2005: 711). Süleymancılık anlayışı ve cemaati hala varlığını sürdürmekte olup, faaliyet alanları Kuran Kursu ve öğrenci yurtları ile sınırlı kalmıştır.

Nakşibendiler: Siyaset içinde yer bulan diğer İslamcı örgütlerden birisidir. Bu tarikatın kurucusu temelde Anadolu kökenli olmayan Türkistan'da ikamet eden Ahmet Yesevi'nin öğrencisi olan Muhammed Bahaüddin Nakşibend'dir. Tarikat zamanla genişlemiş ve kollara ayrılmış olup bir kolu da Anadolu'ya gelmiştir. Türkiye'de yayılmış olan kollarından birisi hiç şüphesiz İskender Paşa dergâhıdır. İskender Paşa dergâhının da önemli iki temsilcisi olmuştur. Bunlar: Mehmet Zahit Kotku ve Mahmut Esat Coşan'dır. Mehmet Zahit Kotku, Fatih İskender Paşa camiinde göreve başladığında dini, ekonomik ve siyasi öğütler vermiş, ülkenin gidişatından bahsetmiştir. Mehmet Zahit Kotku zaman içinde tarikatın önemli bir ismi haline gelmiştir. Çünkü onu dinleyenler Devlet Planlama Teşkilatı'nın bürokrati olacaktır. Kotku, aynı zamanda Milli Nizam Partisi'nin kurulmasında hatta adının belirlenmesinde doğrudan etkili olmuş bir isimdir (Manaz, 2005: 458-459). Kotku'nun etkisi sadece Milli Nizam ile sınırlı kalmamış akabinde kurulan Milli Selamet Partisi'nde de Kotku'nun izleri görülmüştür. Milli Selamet Partisi, bir partiden daha çok toplumun ahlaki yaşamına önderlik amacına sahip bir dernek ya da meslek kuruluşu gibidir. 1970'lerden itibaren Siyasal İslamcı bir parti görünümüne kavuşan Milli Selamet Partisi, Kotku'nun tepkisini almaya başlamıştır. Giderek sokağa dökülen, eylemlere katılan Milli Selamet Partisi'nin gençlik kolları Kotku'nun tepkisini alevlendirmiştir. Kotku önce gençlik kollarının kapatılmasını istemiş, daha da ileri giderek Erbakan istifa etsin, hatta partide kapatılsın demiştir. Erbakan bu durum hiç yokmuş gibi davranmıştır (Yaşar, 2005: 331). 1980 yılında Mehmet Zahit Kotku vefat etmiş ve yerine damadı Mahmut Esat Coşan getirilmiştir. İskender Paşa dergâhı siyasi parti ile olan ilişkilerinde mesafeli olmakla birlikte Siyasal İslam hakkında diğer tarikatlar ile aynı görüşü benimsemiştir. Tümünde ortak ve tek amaç tabii ki de İslam devletinin kurulmasıdır.

Nakşibendiliğin Anadolu'daki İskender Paşa dergâhından sonraki bir

diğer önemli kolu İsmail Ağa dergâhıdır. Dergâhın kurucusu ve temsilcisi Mahmut Ustaosmanoğlu'dur. Uzunca bir süre İskender Paşa dergâhında görev yapmış önde gelen isimlerden birisi olmuştur. Zamanı gelince ayrılmış ve İstanbul Fatih İsmail Ağa Camii ve Kuran Kursunda görev yapmaya başlamıştır. Bu çevrelerde önemli bir nüfuz edinmiştir (Manaz, 2005: 446).

İşıkçılar: Hüseyin Hilmi Işık tarafından kurulmuş olup, hareketin ismi soyadından gelmektedir. Nakşibendiliğin Halidi kolunun üyesi olan Abdülhâkîm Arvasi ile tanışması neticesinde oluşmuş bir cemaattir (Tekin, 2005: 341-344). “Evlîya kültürü, kabir ziyaretleri, reform karşıtlığı ve vahhabi düşmanlığı” gibi belirli vasıflara sahiptir cemaat. TGRT, İhlas Holding gibi işletmelere sahiptir. İşıkçılar, çağdaş İslam anlayışına karşı mesafelidir.

1.1.2. Türkiye’de Siyasal İslam Düşüncesinin Dönemsel Gelişiminde Aydınların Etkisi

Türkiye’de Siyasal İslam’ın dönemsel gelişimi içerisinde Cumhuriyet Dönemi Türk İslamcılığına, bu dönemde İslamcılığı etkileyen aydınlara, 1950 ve 1980 dönemlerindeki Siyasal İslam düşüncesine yer verilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Türk İslamcılığı: Cumhuriyet’in ilanından itibaren Türkiye’deki İslamcılık anlayışının muhafazakârlık anlayışı ile eklemlendiği tespit edilmiş ve kabul görmüştür (Güzel, 2000: 17; Aktay, 2003: 130). İslamcılık bazen milliyetçilik bazen de muhafazakârlık ile birlikte yol almıştır. II. Meşrutiyet sonrasında İslamcılık anlayışının din ile milliyetçilik bağlamında özdeşleştirildiği ve tamamlandığı görülmektedir. Hatta bu durum Türk-İslam sentezi olarak adlandırılır. Başlıca önderleri de Necip Fazıl Kısakürek ve Nurettin Topçu olmuştur. “*Müşpet milliyetçilik*” kavramını ortaya atan Said Nursi hem Türkçülüğe hem milliyetçiliğe hem de İslamcılığa bir barınak oluşturmuştur (Duran, 2004: 136-137).

İslam’ın bir ideoloji olarak ortaya çıkışı Genç Osmanlılara dayandırılmaktadır. Fakat İslamcılık Necip Fazıl Kısakürek tarafından sert bir ideoloji formu almıştır. *İdeolocya örgüsü* adlı yazınında Kısakürek, İslam anlayışını siyasal yönden, sosyal yönden ve inkılapçı yönden Dünyayı yeniden oluşturacak bir ideoloji olarak savunmaktadır. Kısakürek’in yazınlarında oluşan İslamcılık, Kemalizm düşüncesi ile bağdaştırılır. Bu iki zıt düşüncüyü orta noktada birleştiren şüphesiz hukuk düşkünlüğüdür (Duran, 2004: 129-147).

Necip Fazıl Kısakürek, 1934’te Nakşilerin şeyhinden olan Abdülhâkîm Arvasi ile tanışmış ve böylece İslami kimliği öne çıkmıştır. Kısakürek eserlerinde “İslam’ı ve İslam ahlakını” işlemiştir. 17 Eylül 1943 tarihinde Necip Fazıl, Büyük Doğu Dergisi’ni yayınlamaya başlamıştır. Dergi defalarca kapatılmasına rağmen pes etmemiş ve dergiyi çıkarmaya, düşüncelerini ifade

etmeye devam etmiştir. Rakipleri tarafından takdir edilen bir edebiyatçıdır Kısakürek. Necip Fazıl, Cumhuriyet döneminden itibaren şartlara aldırış etmeden İslam'ı büyük bir cesaret ile savunmuş ve gençlere anlatmaya çalışmıştır. Kısakürek, entelektüel anlamda Müslüman düşüncenin Cumhuriyet tarihindeki ilk temsilcisidir. Necip Fazıl kendi fikirlerini, İslam dini ile olan bağların tamamen koparılıp atıldığı ve Müslümanca yaşam tarzının terk edildiği bir ortamda geliştirmiştir (Özdenören, 2005: 136-149). Bu dönemde Necip Fazıl Kısakürek ile anılan ve İslamcılık için önemli bir yere sahip olan örgütlenme İBDA-C'dir.

İbda-C: İbdacılar 1975 yılında Akıncılar Derneği içinde yer alan bir grup arkadaşın birleşerek Gölge Dergisi'ni oluşturması ve yayınlar yapması ile gündem olmuştur (Çakır, 1990: 169). Necip Fazıl Kısakürek tarafından tasarlanan Büyük Doğu ideolojisi içinde İslam Devleti'nin kurulması amacı ile İslami Büyük Doğu Akıncıları Cephesi kurulmuştur. Fiili ve fikri hayatındaki grubun temsilcisi Salih Mirzabeyoğlu'dur (Gölge dergisi, <https://katalog.idp.org.tr/>, 2023). Örgütün kısaltması İBDA-C: "laik-Kemalist-militarist-faşist düzen"e karşı, sosyalist devrimci bir dili taklit etmiştir. *Gölge, Akıncı Güç, Ak Doğuş, Ak Zuhur, Akın Yolu, Taraf, Akademi ve Tahkim* adlı dergileri çoğunlukla görüşlerini yansıtmak için kullanmışlardır. 1985'ten sonra bütün ülke örgütün farkına varmıştır. Örgütün genelde ehl-i sünnet hattında hareket ettiği iddia edilmiştir (Aykut, 1989: 14-17). Salih Mirzabeyoğlu genel olarak Necip Fazıl ve yazılarından oldukça etkilenmiş ve "Baş yücelik" adı verilen düşünceden hareketle devleti ele geçirme amacındadır (Şentürk, 1994: 561). 1998'de müebbet hapis cezası olan Salih Mirzabeyoğlu, 2015 yılında cezaevinden tahliye olmuştur.

Nurettin Topçu, İslamcı düşünürler içerisinde sosyalizmi benimsemiştir (Aktaş, 2009: 722-759). Topçu, adil paylaşımaya vurgu yapmakta olan "Anadolu sosyalizmi" olarak adlandırılan görüşü desteklemektedir. Topçu'nun felsefesinin temelinde isyan ahlakı yer almaktadır. Fakat bu isyan, insanı Allah'a yaklaştıran ve ulaştıran bir isyandır (Topçu, 2011: 201). Nakşibendi tarikatı içinde yer alan Halidi kolunun temsil eden Gümüşhanevi dergahının şeyhi Abdulaziz Bekkine'nin İslami düşüncesinden etkilenmiştir. 1939'da milli şefliği açıktan eleştiren ilk muhalif basın organı olarak ifade edilen Hareket Dergisi'ni (Türkmen, 2005: 715-720) yayımlamaya başlamıştır. 1982 yılına kadar kesintilere rağmen derginin basımı devam etmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından Tanzimat ile birlikte dönemin ilk ideolojisi olarak sunulan medeniyetçiliktir. Medeniyetçilik düşüncesi Genç Osmanlılardan bugüne Türk İslamcılığı anlayışında en etkili olandır (Tanpınar, 1997: 152). Bundan hareketle İslam medeniyeti kavramı oluşmuş ve II. Meşrutiyet dönemi İslamcılar tarafından kavramsallaştırılmıştır. Dönemin şartlarından hareketle Türk modernleşmesinin ve İslamcılık anlayışının ortak görüşü medeniyetçiliktir (Duran, 2004: 147-150).

II. meşrutiyet dönemi aydınları içinde yer alan Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç, İslam'ı Müslümanların ve insanlığın kurtuluşu olarak görmektedirler. **Sezai Karakoç**, entelektüel İslamcı olarak bilinir. Diriliş Dergisi ile birlikte kendi düşüncelerini ifade etmektedir. Diriliş Dergisi, 20. yüzyılda yayınlanan Büyük Doğu Dergisi'nden sonraki İslami kimliğe sahip ilk "tutarlı örnek" olarak görülür (Karataş, 2005: 979-988). Medeniyeti, en iyi kavramlaştıran kişi hiç şüphesiz Sezai Karakoç'tur. Karakoç'un, İslam medeniyeti kavramı, gelenekçi ve komünizme ve kapitalizme karşın üçüncü bir yol olarak değerlendirilebilir. Medeniyetin özünün İslam'dan geldiği savunulmaktadır (Duran, 2004: 150-153).

Türkiye'deki İslamcılık anlayışı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sürekli bir değişim göstermiş fakat devamlılığını da korumuştur. Cumhuriyet döneminin genel hatlarında İslamcılık anlayışına bakıldığında sadece İslamcılık olarak anılmadığı yanına eklenme gerektiren bir süreçten geçtiği görülmektedir. Zaman zaman milliyetçilik zaman zaman da muhafazakârlık anlayışı ile birlikte var olmuştur (Duran, 2004: 154-155). Aynı dönemin Adalet Partisi anlayışında mevcut olduğu gibi.

İslam, Cumhuriyet'in ilanından bu yana tehdit veya tehlike olarak adlandırılmıştır. İslamcılık ise bu tehdidin ya da diğer ifadesiyle tehlikenin dışı vurumudur. Bu tehlike veya tehdit 1980'li yıllardan itibaren daha belirgin bir hal almıştır (Mert, 2004: 411). Cumhuriyetin ilanı ve tek partili dönem boyunca İslamcılık anlayışı tartışmalarına ara verilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılmış yerine Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu dönemde kurtuluş reçetesi olarak İslamcılık değil batılılaşma ve sekülerleşme esas alınmıştır.

Çok partili döneme geçiş ile birlikte tekrar İslamcılık tartışmalarının gün yüzüne çıktığı ve 1950'li yıllardan itibaren İslamcılık anlayışının tarih sahnesinde yer almaya başladığı görülmektedir (Mert, 2004: 411-414). Bu dönemde gelen kısmi özgürlükler ile birlikte İslamcılar siyasette yer almaya ve kendilerini ifade etmeye başladılar. 1950'lerde cemaat halinde gelişen dini gruplar dini eğitim, biraya gelerek kitap okuyabilme ve dini değerlerin kolektif paylaşımını ifade eden taleplere sahipti. Fakat zamanla bu talepler özel olmaktan çıktı. Dini eğitime sahip olma, kuran kurslarının açılması ve imam hatip okullarının yaygınlaştırılması ile birlikte kamusal alanda yerini aldı. 1950'lerde İslam düşüncesindeki temel karakter "milliyetçi-muhafazakâr" karakterdir. Bu dönemde özellikle cemaat ve tarikat bağlantılarının varlığı dikkat çekmektedir. 1970'e kadar Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan, Necip Fazıl Kısakürek, Hüseyin Hilmi Işık ve diğerlerinin etkisi altında kalınmıştır (Çaha, 2004: 476-477). 1960 yılından itibaren Demokrat Parti iktidarı ile İslamcılık düşüncesinin arka planda yer aldığını ifade etmek mümkündür. 1970'li yıllara gelindiğinde merkez sağ, koyu milliyetçilik ve dini muhafazakarlık anlayışları birlikte yer almaktadır. Fakat hepsinin

temelinde sağ milliyetçilik olduğu bilinmektedir. İslamcı anlayışın özünde milli kaygıların yer almasının sebebi yine sağ milliyetçilik anlayışından kaynaklanmaktadır (Mert, 2004: 414).

Kısaca Siyasal İslam'ın hedefi; şeriatın hüküm süreceği bir devlet oluşturmaktır. İslam'ı temel olarak almak, ümmet anlayışını toplum içinde oluşturmak ve yaygınlaştırmaktır. Tam anlamıyla bir İslam devleti kurmak ve İslam'ı bir ideoloji olarak benimsemektir.

1.2. SİYASAL İSLAM'IN KÖKENLERİ

19. yüzyıl ile birlikte sonlara doğru gelişen İslamcı hareketler Siyasal İslam olarak adlandırılmıştır. Siyasal İslam öncelikle Mısır'da 1928'de Hasan El-Benna tarafından kurulmuş olan İhvan-ı Müslimin'e ve Pakistan'da 1941'de Ebu'l Ala El-Mevdudi tarafından kurulmuş olan Cemaat-i İslami'ye dayandırılmaktadır (Çelik, 1993: 146).

1.2.1. Hasan El-Benna ve İhvan-i Müslimin ¹

Bu hareket Kur'an-ı Kerim ve peygamberin sünnetinde mevcut olan saf İslam'a dönüşü destekleyen ve ona davette bulunan selefi bir anlayıştır. Hareket, Hasan el-Benna aracılığı ile 1928'de kurulmuştur. Hasan el-Benna, aynı zamanda Arap dünyası içinde Siyasal İslam kavramını ilk kez formüle eden kişi olmuştur. İhvan-ı Müslimin, Müslüman kardeşler anlamını taşımaktadır. Siyasal tarihe damgasını vuran örgütlerden bir tanesidir. İhvan hareketi kendini siyasi bir parti olarak tanımlamaz. İhvan hareketi, kalpleri kötülükten arındıran sufi hareket, yönetimi ıslah eden ve dıştan gelen saldırılara karşı koyan siyasi örgüt, kadına ve erkeğe ilim veren kültürel cemiyet, ekonomik şirket, hayatın bütün anında faaliyette bulunan bir oluşumdur.

Benna'nın çağrısı kesinlikle kapsayıcı ve eylemci bir İslam çağrısıdır. İhvan-ı Müslimin hareketi toplumu aşağıdan yukarıya dönüştürmeye çalışmaktadır. Benna'nın önemli noktaların birisi Kuran-ı kerimdir. Kurani anlamada yaşadığı toplumun koşullarını önemli tutar. İhvan-ı Müslimin hareketi içinde kamu görevlisi, öğretmen, orta sınıf, küçük tüccar, zanaatkâr ve öğrenci yer almaktadır.

Hasan El-Benna örgütün felsefesini şu şekilde açıklamıştır:

“Bizim idealimiz Allah, önderimiz peygamber, anayasamız Kuran'dır. İslam Ümmetinin, Allah'ın emirlerine boyun eğen bir millet olmasını istiyoruz. Bu da ancak Müslümanların Allah'ı bilmeleriyle, kalplerinin tamamen ona bağlanmasıyla gerçekleşecektir. Allah'ın lider seçmediği birisini lider edinip onun için haykırmayı ve onun da bizim için bunu yapmasını istemeyiz.

¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-el-benna>.

Allah'ı tanımanın, peygamberin liderliğini kabul ettirmenin ve Kuran'ı dünya düzenine hâkim kılmının yolu cihaddır. Bu uğurda hayatlarını feda etmeye hazır olan Müslüman Kardeşler için şehit olmak, ebedi saadet ve nimetlerle dolu gerçek bir hayata geçiş köprüsüdür. Hiçbir zaman sessiz kalmayacağız. Kuran'ın etkin bir anayasa olduğunu görünceye kadar mücadele edeceğiz. Bu hedef için yaşayacağız ve bu yolda öleceğiz (Baban, 2006: 62-63).

1949'da Hasan El-Benna suikasta uğramış, suikast sonucunda vefat etmiştir. Vefatından sonra hareket önemli ölçüde desteksiz kalarak faaliyetlerinde yavaşlama görülmüştür.

1.2.2.Ebu'l Ala El-Mevdudi ve Cemaat-i İslami

Güney Asya'daki en etkili ve en iyi teşkilata sahip İslami harekettir. 1941 yılında Ebu'l Ala El-Mevdudi'nin çağrısı üzerinde 75 delege tarafından Lahor'da kurulmuştur. Cemaat-i İslami hareketinin temel amacı, Kuran ve sünnet aracılığıyla insan hayatını tümüyle değiştirmek ve İslam sosyal hayatının gelişmesine yardımcı olmaktır. Kurucu olan Mevdudi, sadece Hindistan alt kıtası olan Pakistan'da değil tüm Dünyada İslami uyanışın sembolü olmuştur. Mevdudi "İslam'ın kılıçla yayıldığı" yolundaki iddialara cevap vermek üzere İslam hukuku ile ilgili yazmış olduğu eser ile akademik hayatta geniş yankı uyandırmıştır. 1932 yılında ise *Tercümanü'l Kur'an Dergisi* yayınlanmaya başlanmıştır ve bu dergi Cemaat-i İslami'nin yayın organı olmuştur. Cemaat-i İslami'nin merkezi darüislam da Mevdudi tarafından kurulmuştur. Mevdudi Cemaat-i İslami'nin başkanlığını yapmıştır. 1979 yılında vefat edince Lahor'a gömülmüştür. 1971-1991 tarihleri arasında Cemaat-i İslami Pakistan'da şeriatı uygulatma ve hükümete katılma noktasında ciddi mücadeleler vermiştir. Dönem dönem ittifaklara katılmıştır. Fakat bu ittifaklar uzun süreli olmamış ve ayrılmak zorunda kalmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaat-i-islami>, 2023).

Cemaat-i İslami, ideolojisi bütüncü bir tarza sahip olup her şeyi içine almayı öncüler. İslam yalnız bir inanç değil, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı düzenleyen bir konuma sahip olmalıdır. İslam devleti ise evrensel bir boyuta sahip olmalı ve herkesi kucaklamalıdır. İslam devletinin esas amacı, İslam şeriatını yerleştirmektir. Yönetici ise şeriata inanan biri olmalıdır. Allah bu devlette hukukun kaynağı iken insan da onun halifesi görevine sahiptir. Bundan dolayı Cemaat-i İslami'nin devlet anlayışı, şeriat ile yorumlanan teodemokrasidir. Cemaat-i İslami, İslami düzen için dört maddelik bir program hazırlamış ve onu uygulamaya çalışmıştır. Bu maddeler;

1.İlâhî değerler ve prensiplerin ışığında insan düşüncesini yeniden şekillendirmek.

2. *Ferdi değiştirip kötü huylarından temizleyerek gerçek bir İslâmî şahsiyete kavuşturmak. Davete uyanların tamamını bir nizamda sokarak onların da insanları Allah'ın yoluna davet etmek üzere düzenli çalışmalar yapmalarına yardımcı olmak.*

3. *Toplumun bütün kurumlarını ve kişiler arasındaki ilişkileri İslâm öğretilerine göre tanzim etmek ve düzeni yeniden kurmak üzere mümkün olan bütün adımları atmak. Bu amaçla eğitim programlarını, sosyal hizmetleri ve kültürel faaliyetleri desteklemek.*

4. *İslâm toplumunun liderliğinde bir inkılâp yapmak; ülkedeki siyasî ve sosyoekonomik hayatı İslâm ölçüleriyle yeniden düzene sokmak ve nihayet bir İslâm devleti kurmak* olarak belirtilmiştir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaat-i-islami>, 2023).

1. TÜRKİYE'DE SİYASAL İSLAM DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

İslamcılık, kavramsal olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve siyasî bir kurtuluş ideolojisi olarak anılmaktadır. Amacı batılı ülkelerinin sömürgesi altında olan Müslüman devletlerini bağımsızlaştırmaktır. Müslüman devletlerin bilinçlenmesi ile oluşmuş bir harekettir. Bundan dolayı İslam dünyasında modernleşme bir çeşit dini hareket olarak ortaya çıkmış ve bu şekilde varlığını devam ettirmiştir (Kara, 2001: 234; Kurtoğlu, 2004: 201).

İslamcılık, II. Abdülhamit tarafından devlet politikası olarak uygulanmıştır. İslamcılık anlayışının temel amacı, Müslüman devletleri tek bir çatı altında toplamaktır. İslamcılık anlayışı hem dinsel hem de siyasal bir projedir. İslamcılık, devleti dini temeller üzerine yeniden inşa etmeyi, bilim ve teknolojiyi kullanarak askeriyeyi geliştirmeyi, devletin saygınlığını artırmayı ve İslam dininin devletin meşruluk kaynağı olmasını hedeflemektedir. Fakat dönem içinde İslamcılık anlayışı devleti yeniden inşa etme noktasında başarılı olamamıştır (Kurtoğlu, 2004: 201-204).

İslamcılık tartışmasının ortaya çıkışı modernleşmeye dayanmaktadır. Modernite, İslamcılık tartışmasında önemli bir yere sahiptir. İslamcılık çökmekte olan imparatorluğa bir çözüm arayışı olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu noktada Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve İsmail Kara'nın İslamcılık anlayışı üzerine çalışmalar yaptığı bilinmektedir.

Türkiye'de İslami düşüncenin var olmasında en önemli neden dış faktörlerdir. Birincisi, Soğuk Savaşın bitimi ile birlikte Dünyada meydana gelen dine geri dönüş hareketinin Türkiye'de de etkisini göstermesidir. İkincisi ise Türkiye'nin tarihi ile yüz yüze gelmesidir. Tabii bunlar tek başına yeterli olmamış ve içsel faktörler de varlığını hissettirmiştir. İçsel faktörlerden birincisi belki de en önemlisi Özal döneminde 1980'den sonra meydana gelen

serbestleşmedir. Bu yönüyle Özal “garson devlet” anlayışını yani devletin milletinin hizmetini yapması gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Özal bu dönemde başta eğitim olmak üzere çoğu alanın kapısını halka açmıştır. Anadolu Lisesi, İmam Hatip Liseleri, başörtüsü ile eğitim alma gibi konularda halka açılım yapmıştır. Eğitim faaliyetleri aynı zamanda İslamcılara yurtdışı kapılarını da açmış ve ulus ötesi bir özellik kazanmalarını sağlamıştır. 1980 sonrasında serbestleşme hareketi ile birlikte dini gruplar mevcudiyet kazanmıştır. Deniz Feneri, İnsani Yardım Vakfı gibi dernekler ve vakıflar oluşturulmuş ve yoksul halkın talepleri karşılanmıştır. Böylece toplumun her kesiminde Siyasal İslam anlayışının varlığı oluşmaya başlamıştır. İslami gruplar ve İslamcı anlayışının temsilcilerinin halk ile ilişkiler kurduğu ve halkın dertlerine derman olduğu çalışmalar başarılı olmuştur (Çaha, 2004: 478-482).

3. TÜRKİYE’DE SİYASAL İSLAM’IN GELİŞİMİ

Siyasal İslam tarihsel olarak ele alıp incelendiğinde düşünsel, toplumsal ve politik olarak üç ayrı zamandan söz edilebilir. Bu zaman dilimlerini Birinci Nesil İslamcılar (1856-1924), İkinci Nesil İslamcılar (1950-2000) ve Üçüncü Nesil İslamcılar (Bulaç, 2004: 48) olarak kategorize etmek mümkündür. Bu başlık içerisinde birinci, ikinci ve üçüncü nesil olarak adlandırılan İslamcıların İslam’ı değerlendirme şekillerine yer verilmiştir.

3.1. Birinci Nesil İslamcılar (1856-1924): Birinci Nesil İslamcılara göre kurtarıcı olan İslam’dır. İslam’a dönmeyi ve İslamlaşmayı öne sürmektedirler. Birinci Nesil İslamcılar, İslam’ı, dağılmak üzere olan devleti bir arada tutabilmek için kullandılar. Birinci Nesil İslamcılarının başlangıç tarihi Islahat Fermanı olarak kabul görmüştür. Osmanlı iktidarı, uleması ve tebaasının üzerinde Tanzimat Fermanı’ndan daha farklı, etkili ve derin izler oluşturmuştur. İslamcılık anlayışı tümüyle Islahat Fermanı ile ortaya çıkmamış olsa da mevcut duruma bir tepki olarak kıvılcımlarının atıldığı aşikârdır (Bulaç, 2004: 48).

Siyasal İslam’ın Osmanlı’da ilk ortaya çıkışı II. Meşrutiyet ile birlikte II. Abdülhamit zamanına denk düşmektedir (Kara, 1986: 94). Bu konuda bazı kişiler 1856 Islahat Fermanını esas alır, bazıları 1876 Kanuni Esasiyi Siyasal İslam’ın başlangıcı olarak kabul eder. Ama en yaygın olan kanı ise 1908 tarihli II. Meşrutiyettir. 1908 yılı modern siyasetin ilk defa Osmanlı’da kurulduğu tarihtir. Bu dönem aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti içerisinde tek parti dönemini ifade etmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi kurulmuş ve hemen akabinde tek başına iktidar olmuş ve 27 yıl hükümette kalmıştır. Bu dönemde cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri partinin temel ilkeleri olarak ön plana çıkmış ve devletin öncelikli hedefi yeni kurulan devletin modernleşmesini sağlamak olarak oluşturulmuştur. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş ve böylece yeni kurulan devletin yönetim şekli

Cumhuriyet olmuştur. 1924 Osmanlı Devleti'nde İslamcıların tasfiye edildiği yıldır. Bu tarihte Şer-iyeye ve Evkaf Vekâletinin kaldırıldığını, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edildiğini ve halifeliğin sona erdirildiğini görmekteyiz. Bu dönem İslamcı düşüncelerin kısıtlandığı, liderlerin baskılandığı ve toplumun yeni kanunlar ve mahkemeler ile sindirilmeye çalışıldığı bir dönemdir (Bulaç, 2004: 48). 1928 yılında Anayasadan “devletin resmi dini İslam'dır” ibaresi kaldırıldı. 1938'de dine bağlı dernek ve siyasi parti kurma yasağı getirildi. Tek parti döneminde Siyasal İslam sert tepkiler aldı. Bu tepkiler sonucunda geri çekildi ve yer altına indi. Çok partili dönem ile birlikte siyasi arenada Siyasal İslamcı anlayışa sahip olan partiler yerini aldı. Türkiye, İslam Dünyası'nda laiklik ilkesini benimseyen ve laiklik ilkesini radikal şekilde yerine getiren (uygulayan) Dünyadaki Müslüman çoğunluğa sahip tek ülkedir (Şaylan, 1992: 42-43).

3.2. İkinci Nesil İslamcılar (1950-2000): Kurucu misyon üstlenerek toplumun ve devletin yeniden tasarlanıp kurulacağı iddiasındadırlar. 1950 yılı Türkiye'de çok partili hayata geçişi ifade eder. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile birlikte kırsal kesimlerden kente göç yaşanmaktadır. Dolayısıyla sosyal yapının da değiştiği görülmektedir. Bu sosyal farklılıktan hareket ile bu dönemin temel varsayımı, devletin, kurumların ve tamamıyla toplumun İslamleştirilmesidir (Bulaç, 2004: 49).

Çok partili hayata geçiş, Türkiye'de Siyasal İslam'ın geçiş dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde devlet kurma ve kültür oluşturma faaliyetleri öne çıkmaktadır. Yani Osmanlı Devleti'nde uygulanan devleti bir arada tutma politikalarından daha farklı ve daha kapsamlı bir amaç vardır. Çok partili döneme geçişte ilk deneme 1945 yılında Nuri Demirağ tarafından kurulan *Milli Kalkınma Partisi* ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. Fakat istenilen başarıyı parti içi problemler neticesiyle yakalayamadı. 1957 yılında Nuri Demirağ'ın vefatı üzerine parti dağıldı (Tunaya, 1988: 189). *İslam Koruma Partisi* ile 1946 yılında ikinci deneme gerçekleştirildi. Partinin kurucuları Mustafa Özbek, Necmi Güneş ve Ziya Süer'dir. “İslam devletini korumak ve kollamak” partinin genel amacı olarak ilan edildi. Ne yazık ki İslam Koruma Partisi de Milli Kalkınma Partisi gibi herhangi bir faaliyet göstermeden dağıldı (Tunaya, 1988: 190). Bir diğer deneme ise partinin isminde İslam'ı kullanarak *İslam Demokrat Partisi* ile 1951 yılında gerçekleşti. Cevat Rıfat Atilhan tarafından kuruldu. İslam Demokrat Partisi, programı ve söylemleri bakımından oldukça sert tutumu ile tanındı ve kendinden sıkça söz ettirdi. Diğer İslamcı partilerden farkı İslam'ı modernite ile ve modernitenin araçları ile bağdaştırmak istemesidir. Fakat partinin aşırı söylemleri sonunu getirdi ve parti çok geçmeden kapatıldı (Tunaya, 1988: 191). Bu dönem içinde İslamcı bir parti olarak kurulmasa da İslamcılığın toplumsal ve siyasi alanda yayılmasını sağlayan *Demokrat Parti* 1946 yılında Celal Bayar'ın öncülüğünde kuruldu. Demokrat Parti dönemi ile beraber İslam anlayışı daha belirginleşti

ve bundan sonraki dönemlerde de Türkiye'deki siyaseti etkiledi, hatta zaman zaman da belirleyici konuma geldi. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte toplumun üstündeki devletin oluşturduğu baskılar kalktı ve İslamcılık yeniden toplumsal ve siyasal alanda kendini göstermeye başladı. Bu dönemde Demokrat Parti söylemlerinde sıklıkla İslam siyasal bir dil olarak kullanıldı. Tarikatların faaliyetleri ve kuran kurslarının sayılarında da artma gözlemlendi (Tunaya, 1988: 192). 1961 yılında kabul edilen 1961 Anayasası içinde yer alan örgütlenme özgürlüğü de Siyasal İslam'ın parti ve dernek kurmasında etkili olmuştur.

3.3.1980 ve Sonrasında Siyasal İslam Düşüncesi

İslamcılık düşüncesinin siyasi alanda kurulmasını sağlayan ve temsil eden kişi Necmettin Erbakan'dır. Necmettin Erbakan'ın savunmuş olduğu ve partilerinin adında yer alan "millî görüş" düşüncesidir. Millî görüş düşüncesinin temelinde İslamcılık anlayışında olduğu gibi kurtuluş ideolojisi yer almaktadır. Millî görüşün ve Necmettin Erbakan'ın temel amacı devletimizi batı karşısında güçlü bir konuma getirmektir. Bundan dolayı da kalkınmaya ve gelişmeye ayrı bir önem vermektedir. Erbakan, sadece mevzunun iktisat boyutu ile ilgilenmemiş ayrıca din üzerinden de siyaset yapmıştır. Halkın maneviyatını İslam üzerinden yerine getirmeye çalışmıştır (Erbakan, 1973).

12 Eylül 1980 darbesinden sonra İslamcılık düşüncesi siyasi olarak yeniden sahneye çıkmıştır. Sol siyasetin ve solcu söylemlerin bu dönemde ciddi şekilde yıprandığı ifade edilebilir. Necmettin Erbakan'ın ve millî görüş söylemlerinin "adil düzen" etrafında şekillenmesi İslamcılığın tekrardan ivme kazanmasında önemli bir yere sahiptir. İslamcılık anlayışının 1990'larda Türkiye'de güçlenmesinde merkez sağ ideolojisinin krizlerinin etkili olduğu ifade edilebilir (Mert, 2004: 414-418).

1980'den sonra İslamcılık düşüncesi, Turgut Özal ve ANAP'ın merkez sağ söyleminden oldukça etkilenmiştir. Özellikle sivil toplum tartışmaları seksenli yıllarda İslamcı düşüncenin temel konusu olmuştur. 12 Eylül darbesinin etkisiyle devletçi düşüncenin zayıflaması o dönemde sivil toplum kavramının İslamcılık anlayışında yükselmesini sağlamıştır (Mert, 2004: 418-420).

Türkiye'de 1980 sonrasında kamusal alan ve siyasal alanda önemli ölçüde değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de İslam anlayışının kamusal alanda yükselişe geçmesidir. Türkiye'de İslami anlayış bu dönemde en çok konuşulan konu olmuştur. İslam'ın bu dönemde yükselişe geçmesi ile birlikte hiç şüphesiz birçok tartışmanın da fitili ateşlenmiş oldu. Bunlardan en önemlisi Cumhuriyete bir tehdit oluşturup oluşturmadığı tartışmasıdır (Çaha, 2004: 476).

1980 Türk Siyasal Hayatı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. 1980’de Türkiye’de siyasi, ekonomik ve toplumsal hayat önemli değişimlere gark olmuştur. Bu dönemde Turgut Özal’ın etkisi herkes tarafından bilinmektedir. 24 Ocak kararları ile birlikte ekonomide serbest liberal politikayı destekleyen bir yapı oluşturuldu. Siyasi arenada ise muhafazakâr kökene sahip olan liberal partilerin varlığı ve tercih edilmesi meydana geldi. Sağ ve sol ideolojiler arasındaki antagonizmayı ortadan kaldırmak amacıyla Türk İslam sentezi kullanıldı. Türk İslam sentezi ile birlikte İslam’ı millileştirmek ve bütün toplumu bir arada tutmak, birleştirmek istenilmiştir (Cengiz, 2008: 139-140). 1983 yılı ile beraber laikliğe karşı bir konum sergileyen birçok dinsel hareket siyasallaştı. Bu dönemde İslam liberal bir seyir izledi.1984 seçimlerinden sonra ANAP Siyasal İslam ile birlikte anılmaya başlandı. Özal, bu dönemde tarikat şeyhleri ve cemaat liderleri ile çok iyi ilişkiler kurdu. İslami çevreler tarafından Turgut Özal, lider olarak kabul edildi. Özal döneminde mecliste din eğitimi, türban yasası ve Ayasofya’nın ibadete açılması konularında tartışmalar yapıldı. Türban yasası laikliğe aykırı olmasından dolayı kabul görmedi. Özal dönemi boyunca birçok imam hatip okulu açtı. Cumhurbaşkanı olduğu dönemde bile imam hatip okullarının açılmasına destekleyici oldu (Belhan, 2005). Özal, genel hatları itibari ile muhafazakâr popülist politikayı korudu ve merkez parti olarak varlığını devam ettirdi.

3.4.Üçüncü Nesil İslamcılar (2000 ve Sonrası): Bu dönemde kentleşme tamamlanmıştır. İslamcılığın küresel bir vizyona sahip olduğu, bireyin ve bireysel tercihlerin var olduğu, çoğulcu toplum yapısının oluşturulduğu ve inisiyatiflerin alındığı bir dönemdir. 2000 ve sonrasında yaşanan küreselleşmenin ve Türkiye’nin Avrupa Birliği üyesi olma yolundaki çabalarının etkileyici faktörler olduğu ifade edilebilir (Bulaç, 2004: 49-50).

4.TÜRKİYE’DE SİYASAL İSLAM’IN PARTİLEŞME SÜRECİ

Türkiye’de Siyasal İslam’ın partileşme süreci içerisinde Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Görüş’ü temsil eden partilerden (Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi) bahsedilecektir. Ayrıca günümüzde muhafazakâr bir imaja sahip olan Batı tarafından da İslamcı parti olarak adlandırılan Adalet ve Kalkınma Partisi’ne ve iktidarın küçük ortağı olarak nitelendirilen Yeniden Refah Partisi’ne yer verilecektir. Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasal İslam’ın Türkiye’deki evrimini anlama noktasında önemli bir yere sahiptir.

4.1. Milli Nizam Partisi

Sebilürreşad Dergisi ve Büyük Doğu Dergisi ve bu iki dergiye benzer yayınlar Siyasal İslamcı düşünceye dayanan Milli Görüş’ün fikri ve söylem temelini oluşturmaktadır. Türkiye’de 1970’li yıllardan itibaren Türk Siyasal Hayatını etkileyen en önemli olay Milli Nizam ve Milli Selamet Partilerinin kurulması olmuştur. Çünkü bu partiler dini referans almakta ve söylemlerinde

dini ön plana çıkarmaktadırlar. Bu partiler halk tarafından İslamcı parti olarak adlandırılmaktadırlar (Çakır, 2005: 547).

Milli Nizam Partisi, 26 Ocak 1970 tarihinde Prof. Dr. Necmettin Erbakan başkanlığında kurulmuştur. Necmettin Erbakan ve ailesi Nakşibendi tarikatına bağlı İskender Paşa Dergâhının önemli bir şeyhi olan Mehmet Zahit Kotku'ya bağlıdır. Bu yüzden partinin kurulmasında ve adının belirlenmesinde Mehmet Zahit Kotku'nun izleri vardır. Milli Nizam Partisi ilk İslamcı parti olma yönüyle Türk Siyasi Hayatında önemli bir yere sahiptir. Parti, basın ve kamuoyu tarafından yasal yollarla kurulmuş olan ve Türkiye'de İslam'ın destekleyicisi olan bir parti niteliğine sahip olarak adlandırılmıştır. Milli Nizam Partisi Siyasal İslam görüşüne sahip olan kişileri tek çatı altında toplama gayesi içindedir. Ayrıca Siyasal İslam'ı bir çatı altına toplamış olmasından dolayı Türk Siyasi Hayatı içinde önemlidir. Parti içinde yer alan gruplar; İslamcı aydınlar, tarikat üyeleri, dinin toplum hayatında baskın olmasını isteyenler, Cumhuriyet rejimi tarafından dışlanan etnik grup ve kökten dincilerdir (Çakır, 2005: 547).

4.2. Milli Selamet Partisi

Milli Selamet Partisi, 11 Ekim 1972 tarihinde kurulmuştur. Genel başkanlığını Süleyman Arif Emre yapmıştır. Necmettin Erbakan'ın dindarlığını ve milliyetçiliğini yansıtmaktadır. Erbakan'ın milliyetçiliğindeki amaç, ülkenin bağımsızlığı ve refahıdır (Çakır, 2005: 547). Milli Selamet Partisi, İslam alemi anlayışının temsilcisi konumundadır. Milli Selamet Partisi, Türkiye'nin Siyasal Hayatı içerisinde etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle her türlü fabrika veya bir tesisin açılması esnasında konuşma yaparken "*ülkemize ve İslam alemine hayırlı olsun*" diyerek yapmalarında İslam alemi anlayışının etkin olduğu görülmektedir. Milli Selamet Partisi, milli görüş düşüncesi etrafında şekillenen bir siyasi partidir. Milli Selamet Partisi'nin "İslam ortak pazarı" söyleminden hareket ederek Türkiye'de İslam dünyası ülküsünü geliştirdiği ifade edilebilir (Çaha, 2004: 476-479).

Milli Selamet Partisi kurulduktan sonraki girdiği ilk seçimlerden büyük bir başarı sağlamış ve %11,8 oy almıştır. Milli Selamet Partisi iktidara gelen ilk İslamcı parti olmuştur. Bu yönüyle Türk Siyasal Hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi ile bir koalisyon kurmuştur. Böylece Necmettin Erbakan başbakan yardımcısı olmuş ve içişleri, ticaret, adalet, gıda ve tarım, sanayi ve teknoloji, din işlerinden sorumlu devlet bakanlığı olmak üzere 6 bakanlığı yönetmeye başlamıştır. Milli Selamet Partisi'nin giderek sertleşen tavrı, yapmış olduğu boykotlar ve şeriat yanlısı açıklamaları partiyi kapatmaya kadar götürmüştür. Milli Nizam Partisi'nden Refah Partisi'ne kadar kurulan bütün İslamcı partiler yani milli görüş partileri cemaatçi bir yapı sergilemiştir. Üyeler "inanan", Erbakan ise "imam" olarak nitelendirilmiştir (Yıldırım, 2002: 66).

4.3. Refah Partisi

12 Eylül darbesinden sonra 19 Temmuz 1983 tarihinde Ali Türkmen başkanlığında kurulmuştur. Refah Partisi, Türkiye'nin bastırılan Müslümanlık bilincini temel almış ve oylarını bu şekilde artırmıştır. Ayrıca sağ ve sol siyasetin gerilemiş olduğu dönem içinde yükselişe geçmiştir (Yıldırım, 1999:136).

Refah Partisi içinden geldiği geleneği yeni döneme entegre etmeyi başarmış bir partidir. Medya ve kitle iletişim araçlarını seçim kampanyaları yaparken ilk kez bu dönemde kullanmaya başlamışlardır. Seçim kampanyaları yaparken ve iktidar yıllarında yoğun şekilde kitle iletişim araçlarını kullanmaya devam etmişlerdir. Refah Partisi "Millî Görüş" ve "Adil Düzen" ilkesini hedef olarak edinmiştir. Parti, kurulduğu ilk yıl genel seçimlere katılamamıştır. Katıldığı ilk seçim Ahmet Tekdal başkanlığında 1983 yılında yapılan yerel seçimler olmuştur. 1987 yılında partinin genel başkanlığına Necmettin Erbakan getirilmiştir. Erbakan ile 1987 yılında katılan seçimde partinin oy oranları artmıştır. 1991 yılından itibaren parti yükselmeye başlamıştır. 1994 seçimleri ise partinin bir dönüm noktası niteliğindedir. 1995 yılında katılmış oldukları genel seçimlerden %16,88 oy alarak Refah Partisi ve Necmettin Erbakan en büyük başarıyı yakalamıştır. Refah Partisi birinci parti olmuştur. 28 Haziran 1996'da Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi REFAHYOL adında bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Necmettin Erbakan ilk defa başbakan olmuştur. Refah Partisi ilk defa birinci parti olması ve Necmettin Erbakan'ın başbakan olmasından dolayı Türk Siyasi Hayatı içinde diğer millî görüş partilerinden daha önemlidir. Fakat bu durum İslam karşıtları ve laikliği savunanların hiç hoşuna gitmemiştir. Bu dönemde imam hatip okulları yaygınlaştırılmış ve sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmiştir. 28 Şubat 1997 tarihinde İslamcılık bir tehdit olarak görülmüş ve Millî Güvenlik Kurulu tarafından hükümete 'muhtıra' verilmiştir. Erbakan muhtırada yer alan istekleri yerine getirmemiş ve 1998 yılında Refah Partisi kapatılmıştır. Bu süreç tarihte 28 Şubat Süreci ya da post modern darbe olarak adlandırılmaktadır. Refah Partisi siyasette aktif olduğu dönem içinde kurumsallaşmış, tarikatların ve cemaatlerin etkisinden arınmış bir kitle partisi olmayı başarmıştır.

4.4. Fazilet Partisi

17 Aralık 1997'de Refah Partisi'nin kapatılması ihtimaline karşılık, millî görüş çizgisinde olanlar ve İsmail Alptekin tarafından kurulmuştur. Necmettin Erbakan'ın o dönem siyasi yasaklı olmasından dolayı partinin genel başkanı Recai Kutan olmuştur. Fazilet Partisi kurulduktan kısa bir süre sonra toplamda 146 milletvekiline ulaşmıştır. Parti içerisinde ANAP'tan gelen Cemil Çiçek ve Ali Coşkun gibi isimlerde vardır. Millî Görüş artık kendi içinde ayrılıklar yaşamaya başlamış, gelenekçiler (muhafazakârlar) ve yenilikçiler olmak üzere iki kanada ayrılmıştır. Muhafazakârları Recai Kutan

temsil ederken, yenilikçileri ise Abdullah Gül temsil etmektedir. 21 Haziran 2001 tarihinde Fazilet Partisi'nin kapatılmasından sonra muhafazakârlar Saadet Partisi'nde yer alırken, yenilikçiler Abdullah Gül başkanlığında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AKP) doğru kaymıştır.

Fazilet Partisi, Marmara depremine Kızılay'dan önce İnsani Yardım Vakfı (İHH) ile yardım götürmüştür. Medyanın bölgedeki etkisi çekilince de İslami dernekler, vakıflar, cemaatler ve Fazilet partili belediyelerin bölgede yardım ağını şekillendirdiği ifade edilebilir. Bu bölgede partinin halk ile sıcak ilişkiler kurduğu da gözlemlenmektedir (Çaha, 2004: 483). Fakat buna rağmen Milli Selamet ve Refah Partisi gibi siyasette belirleyici olamamıştır.

4.5. Saadet Partisi

Saadet Partisi, 20 Temmuz 2001 tarihinde Fazilet Partisi'nin kapatılmasının hemen akabinde Recai Kutan başkanlığında kurulmuştur. 2002 seçimleri itibari ile meclisin dışında kalmıştır. Fazilet Partisi ile milli görüşe sahip olan kitleyi yitirdiğini düşünerek söylem değişikliğine gitmişlerdir. Partinin esaslarını eski milli görüş söylemleri oluşturmuştur. “Hak” ve “batıl” kavramları üzerine Türkiye'deki partileri ikiye ayırmıştır. Kendisini adil olmayan düzenin karşısına konumlarırken diğer partileri aynı kefeye koyup düzenle uzlaşan ve düzeni kollayan olarak nitelemiştir. 2002 yılında girmiş olduğu genel seçimde %2,5 oy almış, yerel seçimlerde ise %5 oranında oy almıştır. Bu oy oranları partinin gücünü kaybettiğini açıklamaktadır. Seçim başarısızlıklarından dolayı kongre yapılmış parti genel başkanlığına 2008 yılında Numan Kurtulmuş getirilmiştir. Kurtulmuş'un icraatları parti içinde kuşkuya sebebiyet vermiş tekrar kongre yapılmıştır. Kurtulmuş, bu durumda başkan olarak kalmasının kendine ve partiye bir şey kazandırmayacağı gerekçesi ile partiden ayrılmış ve 1 Kasım 2010'da Halkın Sesi Partisi'ni kurmuştur. 2012 yılında Has Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisi bütünleşmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkan Vekili olarak görevine devam etmektedir. Saadet Partisi kurulduğu andan itibaren ne yaptıysa da iktidarda kendine bir yer bulamamıştır. Siyasal İslamcı yapısı ve faaliyetleri devam etmektedir (Gülalp, 2003: 181).

Saadet Partisi'nin 30 Ekim 2016 tarihinden itibaren genel başkanı Temel Karamollaoğlu'dur. Saadet Partisi uzun bir aradan sonra ilk defa 2023 seçimleri ile birlikte mecliste söz hakkına sahip olmuştur. Saadet Partisi ve Gelecek Partisi'nin birleşmesi ile mecliste Saadet Grubu oluşturulmuştur. Saadet grubu mecliste 20 kişi tarafından temsil edilmektedir. Saadet Partisi Kocaali Milletvekili Hasan BİTMEZ kürsüde konuşma yaparken hayatını kaybetmiş olup sayıları 19'a düşmüştür. Grubun söz hakkını koruması ve çoğulculuk sistemin devam etmesi için CHP genel başkanı Özgür Özel tarafından Kültür ve Turizm Bakanı Ali Fazıl KASAP Saadet Grubu içinde görevlendirilmiştir.

Millî Görüş partileri temelde aynı anlayışa ve söylem birliğine sahip partilerdir. Aynı zamanda parti içinde gençlik örgütleri, Akıncılar Derneği ve Milli Türk Talebe Birliği gibi öğrenci dernekleri yer bulmuştur. Millî görüş partileri, modern İslamcı organizasyonun Türkiye'deki merkezidir. İslamcı politikaları uygulamada en önemli yöntem olarak siyasal temsili ve devlet aygıtlarını kullanmışlardır.

Gençlik Örgütleri: Gençlere ortaokul çağı ile başlanan üniversite döneminde ağırlık kazanan İslami eğilim barındıran bir gençlik örgütüdür. Bu örgütün düşünsel anlamda Siyasal İslam'a bir etkisi olmasa da sahada eylemci yönünü geliştirmelerini sağlamaktadır. Onları tabiri caizse bir saha elemanı olarak yetiştirmişlerdir.

Milli Türk Talebe Birliği (MTTB): Milli Türk Talebe Birliği, 1916 yılında kurulmuş olup 1965'e kadar CHP'yi aktif olarak desteklemiştir. 1965 yılından sonra durumlar değişmiş ve solcular dışlanmışlardır. 1967 yılında MTTB başkanı olarak İsmail Kahraman seçilmiş ve milliyetçi-mukaddesatçı bir politika izler. Şevket Eygi, Necip Fazıl, Osman Yüksel Serdengeçti, Nurettin Topçu gibi isimler MTTB'yi söylemleri ile etkilemiştir. 1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin kurulması ile birlikte İslamcı çizgiye dahil olmuşlardır. Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç gibi birçok isim birlik bünyesinde faaliyette bulunmuştur (Uzun, 2011: 127). MTTB üyesi olan gençler dini milli kimliğin kurulması için gerekli görmektedir. Aynı zamanda İslam'ı ideoloji olarak benimsemişlerdir. Bu birlik öğrenci örgütlenmesi olarak kalmıştır (Oruç, 2009: 703-709).

Akıncılar: 1970'lerde sağ sol kavgası içinde kalan İslamcı gençliği korumak için Tevfik Rıza Çavuşoğlu tarafından 1975 yılında Ankara Akıncılar Derneği olarak kurulmuştur. Derneğin kurumsal bir altyapısı yok, entelektüel bir birikime sahip değiller ama Dünyada ve Türkiye'de gerçekleşen bütün siyasi olayların farkındalar ve onlardan etkilenmişlerdir. Milli Selamet Partisi'nin gençlik örgütü gibi hareket etmişlerdir o dönemde. Yoğunlukla devrimciler ve ülkücüler ile karşı karşıya gelmişlerdir. 1979 yılında da sıkıyönetim tarafından dernek kapatılmıştır. 4 yıl gibi kısa bir sürede var olmasına rağmen akıncılar, Türkiye'deki İslamcı hareketi politize etmiş ve ona aksiyon katmıştır. Akıncılar Derneği 1980'den sonra Türkiye'deki radikal İslamcılığın fikrini vermiş ve temelini atmıştır (Uzun, 2011: 130).

4.6. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

Fazilet Partisi'nde başlayan gelenekçi-yenilikçi bölünmesinin sonucunda yenilikçiler Saadet Partisi'ne katılmadı. Yenilikçiler, 14 Ağustos 2001 tarihinde Abdullah Gül başkanlığında 66 kurucu üye ile Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucu kadrosu milli görüş kökenli olan kişilerdir. 28 Şubat sürecinin beraberinde getirdiği

boşluğu doldurmayı amaçlamışlardır. AKP'yi kuranlar toplumun daha farklı kesimlerini bir arada tutmayı hedefleyerek siyasetlerini bu çerçevede oluşturmuşlardır. AKP'yi Gülalp şöyle değerlendirmiştir; “her ne kadar kökeni milli görüşe dayansa da ideolojisi ve parti programı içinde İslamcılık düşüncesini barındırmayan, Müslüman kimliği ile milli görüş arasında bir bağa sahip olan, liberal perspektifte bir AKP, İslam dünyası içinde yeni bir eğilim başlatmış ve başarıya aday bir parti olarak kabul edilebilir” (Gülalp, 2003: 181).

AKP uygulamış olduğu politikalar ile devleti sınırlamış bu vesile ile herkese dini alanda özgürlük sunmuştur. AKP'nin politikalarında İslami kesim ön plana çıkmış ve İslami kimliğe yeterli alan oluşturup rahat etmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu yöntem ile laiklik ilkesine karşı çıkmayan aynı zamanda kökleri ile de bağını koparmayan bir AKP oluşmuştur. AKP, Devlet eli ile İslamlaşma hareketinden ziyade devletin oluşturduğu alanda İslamlaşmayı tercih etmiştir. AKP genel olarak muhafazakâr demokrat bir yaklaşım içinde hareket etmiş ve toplum içindeki farklılıkları tanımıştır. Toplum içindeki farklılıkların uyum içinde tanımlamıştır. Çıkış noktasını toplumdaki uyum olarak adlandıran AKP demokrasi anlayışında eksiklik oluşturmuştur (Yavuz, 2005: 116).

Türkiye’de öne çıkması gereken önemli bir nokta, İslam’ın din olarak tercih edilmesi ile İslamcılığın ideoloji olarak tercihi arasındaki farktır. AKP’nin kurucu kadrosunu oluşturan milli görüş ve onların varmak istediği hedef “dine dayalı” bir siyasal düzen iken Türkiye’de İslam toplum tarafından bir ideoloji olarak değil, din olarak adlandırılmaktadır. Bu duruma örnek TÜSES tarafından 1999 yılında yapılan araştırmadır. Araştırmada, Türkiye’de İslam’ın ideolojik olarak görülmesi yaklaşık %20 iken din olarak görülmesi %80’in üzerinde çıkmıştır. Bu araştırmadan yola çıkarak Türkiye’de anayasal laiklik anlayışın kabul edildiği, benimsendiği, şeriat isteyen kesimin ise çok az kaldığı ifade edilebilir.

AKP, Türkiye’nin merkez sağ partisi olarak adlandırılabilir. AKP, iktisadi açıdan liberal bir politika izlemektedir. Kültürel açıdan ise muhafazakâr, ataerkil ve dindar bir anlayışa sahip olarak görülmektedir. Siyasi açıdan ise CHP’ye nazaran küreselleşmeye daha açık, demokrasiye son derece ilgili ve Avrupa Birliği ile iyi ilişkiler kurma amacındadır. AKP’nin demokratlığı da buradan gelmektedir aslında. AB’ye girme onun demokratlığını ifade ederken bir yandan da çağdaşlaşma adına atılan en son adım olarak tabir edilir. Batının AKP’ye bakış açısında İslamcı parti olarak yer almasına rağmen yaptığı icraatlar ile kısa sürede muhafazakâr bir parti imajı uyandırmıştır. AKP’nin bu dönemde almış olduğu siyasi imaj Siyasal İslam’ın Türkiye’deki değişim ve dönüşümüne en iyi örnektir. AKP, özünde aşırılığa kaçmayan, daha uyumlu olan ve kendini Siyasal İslamcı kaliba sokmak istemeyen siyasi bir partidir.

AKP'nin bu noktada ılımlı olan Müslümanlara yönelik bir politikaya sahip olduğu ifade edilebilir. Uyumlu ve ılımlı siyasetin özünde söylem olarak toplumsal bütünleşme yer almaktadır. Böylece hem milli görüşü hem de diğer kesimleri kucaklamıştır. AKP bütün söylemlerinde açıkça İslamcı bir parti olmadığını ve muhafazakâr demokrat bir parti olduğunu ifade etmiştir. AKP'nin parti programında ise bu durum ile ilgili şu ifade yer almaktadır; “AKP, dine saygılı, dini baskıyı kabul etmeyen ama aynı zamanda laikliği de olmazsa olmaz arasında tutan siyasi bir partidir.” 2002'den günümüze kadar iktidar dönemi içinde dini öğelere sıklıkla yer verdiği ve bütün toplumun inancını rahatça ifade etmesine yönelik politikaları mevcuttur. Bu uygulamalar partinin programı ile ters düşmemektedir.

Sonuç olarak AKP'nin Türk Siyasi Hayatındaki yeri es geçilemez. Uzun bir iktidar dönemine sahip olmuştur. Kurucu kadrosu olan milli görüş anlayışının şartlar içinde değiştiği ve dönüştüğü görülmüştür. Siyasal İslamcılık anlayışı ile yola çıkıp tecrübeleri ile “muhafazakâr demokrat” bir imaja sahip olan bir siyasi partidir.

4.7. Yeniden Refah Partisi (Yeniden Refah)

Parti, milli görüş çizgisini taşımaktadır. Partinin genel başkanı Necmettin Erbakan'ın oğlu Muhammed Ali Fatih Erbakan'dır. Parti, Saadet Partisi'nin ve Temel Karamollaoğlu'nun CHP ile ittifak yapmasının ardından partinin milli görüş çizgisinden ayrıldığı gerekçesi ile 2018 yılında Fatih Erbakan liderliğinde kurulmuştur (<https://www.yargitaycb.gov.tr>, 2023)

Partinin çıkış sloganı “milletimiz için biz varız” şeklindedir (<https://tr.wikipedia.org>, 2023). Parti, milli görüş çizgisinde ilerleyen “yeniden büyük Türkiye” ideali olan, yeni bir dünya ve adil düzen anlayışı ile yola çıkmış ve bu bağlamda hareket etmektedir.

Millî görüş partileri uzun süredir seçimlerde istediği başarıyı alamamasına rağmen Fatih Erbakan ve Yeniden Refah Partisi girmiş olduğu 2023 genel seçiminde 5 milletvekili ile günümüzde mecliste yer almaktadır. Fatih Erbakan cumhurbaşkanı seçimlerinde imza toplama aşamasında Adalet ve Kalkınma Partisi ile anlaşma yaparak seçime katılmaktan vazgeçmiştir. Medya da çok ses getiren bir ittifak olarak görülen Cumhur İttifakı ve Yeniden Refah Partisi bileşmesi bir ortaklık olarak nitelendirilmiş, hatta partiye “küçük ortak” benzetmesi yapılmıştır.

Parti politikası içerisinde, mili üretim, milli kalkınma, yoksulluğun ortadan kaldırılması, Türkiye'nin dışa bağımlı olmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Millî görüş çizgisinde adil düzen taraftarıdır. Vatandaşları maddi manevi sıkıntıdan kurtarmayı hedeflemektedir. Parti faize karşı bir tutum sergilemektedir. Tüm Dünyada Müslümanların birlik olmasından

yana olan parti İslam birliğinin Türkiye önderliğinde olması gerektiği kanaatinde. Parti dini ve sosyal olarak muhafazakâr bir konumdadır. Aynı zamanda parti, eşcinselliğe karşıt olup manevi değerlere önem vermektedir (<https://yenidenrefahpartisi.org.tr>, 2023).

Yeniden Refah Partisi şu ana kadar Türk Siyasi Hayatı'nda tam olarak etkin olmasa da adından sıkça söz ettirmektedir. Günümüzde şeriatın geri gelmesini destekleyen ve isteyen bir kesimin olduğu da aşikardır.

SONUÇ

Siyasal İslam, adı üzerinde bir ideolojidir. Sadece anlayış olarak din ile sınırlı kalmamış ve ekonomik, toplumsal ve siyasal hayat içinde etkin olmayı tercih etmiştir. Siyasal İslam, Dünyanın çeşitli yerlerinde etkin olduğu gibi Türkiye'de de etkin olmuştur. Bazen yer altından bazen de yasal olarak varlığını devam ettirmiş ve günümüze kadar da varlığını korumuştur.

Siyasal İslam anlayış olarak aydınlar, tarikatlar ve cemaatler gibi toplum üzerinde etkili olunacak ve örgütlenmeyi sağlayacak unsurları çok yönlü kullanmıştır. Aydınlar içinde Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve Nurettin Topçu; Siyasal İslam anlayışının dönemin şartlarında kolay anlaşılması ve yayılabilmesi için önemli olmuşlardır. Her birinin yayınlamış olduğu dergiler ve eserler bu noktada önem arz etmektedir. Tarikatlar ve cemaatler içinde de Türkiye'de en çok Nakşibendi tarikatı, Süleymancı cemaati, Nurcular, FETÖ (Gülen Hareketi), Işıkçılar ve Menzilciler (Adıyamancılar) etkin olmuştur. Hala da etkinlikleri devam etmektedir. Hem siyasal açıdan hem toplumsal açıdan Siyasal İslam anlayışının yayılmasında öncü rollere sahip olmuşlardır.

Necmettin Erbakan ve onun kazandırmış olduğu Millî Görüş hareketi ile Türkiye'de Siyasal İslam anlayışının partileşme sürecine adım atılmasında, Siyasal İslam'ın gelişmesinde, hükümete girmesinde, iktidar olmasında etkin rol almıştır. Millî görüş partisi içinde Millî Nizam, Siyasal İslam anlayışına sahip ilk yasal parti olması yönü ile Türk Siyasi Hayatı açısından önemlidir. Millî Selamet Partisi, ilk defa Siyasal İslam'ın hükümete girmesinde ve Erbakan'ın başbakan yardımcısı olmasında etkili olmuştur. Koalisyon hükümetinde yer alması bakımından Türk Siyasi Hayatı açısından önemlidir. Refah Partisi, ilk birinci parti ve iktidar olma noktasında ve kurumsallaşması ve kendini cemaatlerden arındırması yönü ile Türk Siyasi Hayatı açısından önemlidir. Millî görüş partilerinin ortak hedefi İslam devleti kurmaktır. Amaçlarına çok fazla yaklaşamamış olsalar da Türk Milleti'nde yer alan laik kesimi tedirgin etmişlerdir. Bundan dolayı 28 Şubat süreci (post modern darbe) yaşanmıştır. Millî görüş partisi artık kendi içinde ayrılık yaşamaya başlamış ve yenilikçi-gelenekçi olarak ikiye ayrılmıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılında Fazilet Partisi'nden ayrılarak oluşturulmuştur. Üçüncü nesil İslamcılık anlayışını temsil etmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi temelde milli görüş kadrosundan gelen kişiler tarafından kurulmuştur. 28 Şubat sürecinin ve 11 Eylül 2001 saldırısının getirileri ve götürülerini iyi analiz etmiş ve ona göre söylem kazanmıştır. Parti programları genel olarak Avrupa Birliği ve liberal perspektif odaklı hareket etmiştir. Kendini “muhafazakâr demokrat” olarak adlandırmış olması ona büyük bir kazanç sağlamıştır. 2002 yılında kuruluşundan itibaren 21 yıldır kesintisiz süren iktidar partisi olarak kazanmasında etkili olmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi dönemsel olarak değiştirdiği ve geliştirdiği söylemler ile birlikte halk ile arasında bir bağ kurmayı başarmış o da oy oranına yansımıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tam olarak Siyasal İslam ideolojisine sahip olduğunu ifade etmemiz mümkün değildir. Dini kesimlere ayrıcalık tanır ama laiklik ile de tam anlamıyla kesişmez. Söylemlerinde dini sıklıkla kullanır. Siyasal İslam anlayışında olduğu gibi şeriatın hâkim olduğu bir devlet kurma anlayışı ve isteği yoktur. Bundan dolayı Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dönem içinde yaşamış olduğu imaj değişikliği Siyasal İslam anlayışının Türkiye'de aldığı yönü ifade etmektedir. Türkiye'de İslam bir ideoloji olarak değil bir din, bir inanç olarak görülmektedir. Fakat şeriatı savunan yani Siyasal İslam'ı ideoloji olarak gören bir kesimin olduğu da muhakkaktır. Bu ifadelerden yola çıkarak Türkiye'de tam anlamıyla bir Siyasal İslam'dan bahsetmek doğru olmayacaktır.

Türkiye'deki Siyasal İslam ile Dünyadaki Siyasal İslam anlayışı arasında farklılık bulunmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi aslında bunun en net ve somut örneğini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ü. (2009), *Türkiye Siyasetinin Muhalif İki Akımı İslamcılık ve Sosyalizm*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Dönemler ve Zihniyetler, (9), 722- 759, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktay, Y. (2003), *İslamcılıktaki Muhafazakarlık Bakiye*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık, Editör Ahmet Çiğdem, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. (2005), “*Süleymanlık*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık, 6, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Aykut, S. (1989), *Salih Mirzabeyoğlu ve İBDA*, Akademya. Sayı 9.
- Baban, İ. T. (2006), “*Müslüman Kardeşler Örgütünün Çağdaş İslamcı Akımlar Üzerindeki Etkileri*” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Belhan, Ş. (2005), “*Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Benna el H. (2023), <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-el-benna> adresinden alındı.
- Bodur, E. (2005), *Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam’ın Siyasal İstismarı*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Bulaç, A. (2004), *İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılığın Üç Nesli*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Cemaati İslami, (2023), <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaat-i-islami> adresinden alındı.
- Cengiz, C. (2008), “*Türkiye’de İslamcılığın Tarihsel Seyri ve İslam Dergisi*” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cumhuriyet, 28 Mart 1952.
- Çaha, Ö. (2004), *Ana Temalarıyla 198 Sonrası İslami Uyanış*, Demokrasi Çoğulculuk ve Sivil Toplum, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Çakır, R (2005), *Milli Görüş Hareketi*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 – İslamcılık, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (1990), *Ayet ve Slogan*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelik, Ö. (1993), “*Aydınlık, Din, Gelenek ve Modernite*”, Bilgi ve Hikmet, Kig/1993-1.
- Çiğdem, A. (2004), *İslamcılık ve Türkiye Üzerinde Bazı Notlar*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Dergiler, (2023), <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/37/golge#:~:text=Necip%20Faz%-C4%B1%20K%C4%B1sak%C3%BCrek'in%20tasarlam%C4%B1C5%9F,->

say%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1%20Kas%C4%B1m%201976'da%20yay%C4%B1mlam%C4%B1C5%9Flard%C4%B1r adresinden alındı.

Duran, B. (2004), *Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı İdeolojik Konuuları, Dönüşümü ve Evreleri*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

E. Kavaklı, (1993), "Sızıntı Dergisi ve Bir Mucize", Sur, Eylül.

E. Kavaklı, (1993), "Zafer Dergisi Etrafında Düşünceler", Sur, Ağustos.

Erbakan, N. (1973), *Necmettin Erbakan*.

Genç, E. (2015), *Siyasal İslamcılığın Alternatif Medeniyet Söylemi Moderniteden Azade Midir? Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı 13.

Gölge Dergisi, <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/37/golge#:~:text=Necip%20Faz%C4%B1%20K%C4%B1sak%C3%BCrek'in%20tasarlam%C4%B1C5%9F,say%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1%20Kas%C4%B1m%201976'da%20yay%C4%B1mlam%C4%B1C5%9Flard%C4%B1r>.

Gülalp, H. (2003), *Kimlikler Siyaseti*, Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri, Metis Yayınları, İstanbul.

Güzel, M. (2000), *Türkiye'de İslamcılık ve Sağcılık*, Tezkire, Sayı 17.

Kara, İ. (2001), *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Karataş, T. (2005), *Sezai Karakoç: Bir Medeniyet Tasarımcısı*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık, (6), 979-988. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koklaş, E. (1995), *Modern Zamanlarda İslam ve Siyasal Meşrutiyet Sorunu*, Bilgi ve Hikmet Dergisi.4-12. s:41. İstanbul.

Kurtoğlu, Z. (2004), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Manaz, A. (2005), *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, Ayraç Yay., Ankara.

Manaz, A. (2008), *Siyasal İslamcılık Dünyada Siyasal İslamcılık*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Mert, N. (2004), *Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Oruç, Z. (2009), *Geçmişten Günümüze Millî Türk Talebe Birliği*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Dönemler ve Zihniyetler, (9), 703-709. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özdenören, R. (2005), *Necip Fazıl Kısakürek*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık, (6), 136-149. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özek, Ç. (1983), *Devlet ve Din*, Ada Yay., İstanbul.

Şaylan, G. (1992), *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, Verso.

Şentürk, H. (2011), *İslamcılık-Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset*, İstanbul: Çıra

Yayınları.

- Şimşek, S. (2005), *İslamcılık ve Kur'an*. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, (6), 698-714. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1997), *Ahmet Hamdi Tanpınar*.
- Tekin, M. (2005), *Işıkçılık*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık, (6), 341-344. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçu, N. (2011), *İsyân Ahlâkı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.I, Hürriyet Vakfı Yay.
- Türkmen, H. (2005), *Hareket Dergisi*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, (6), 715-720. İstanbul: İletişim Yayınları, ss.715-720.
- Uzun, N. (2011), *Türkiye'de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Wikipedia, (2023), <https://tr.wikipedia.org> adresinden alındı.
- Yargıtay, (2023), <https://www.yargitaycb.gov.tr> adresinden alındı.
- Yaşar, M. E. (2005), *“İskender Paşa Cemaati”*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, 6, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Yavuz, H. (2005), *“Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk”*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Yavuz, H. (2005), *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Millî Görüş ve Ak Parti*, Kitap Yayınevi, Çev: Ahmet Yıldız, İstanbul.
- Yeniden Refah Partisi, (2023), <https://yenidenrefahpartisi.org.tr> adresinden alındı.
- Yıldırım, E. (1999), *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2002), *“AKP: Bir Politik Tasarımın Sosyolojik Temsiliyeti”*, Birikim, Sayı 163-164, Kasım-Aralık.

Bölüm 16

PSİKOSOSYAL RİSKLERİN İŞ VERİMLİLİĞİ VE İŞ KAZALARI ÜZERİNE ETKİLERİ

Cihandar HASANHANOĞLU¹

¹ Dr.Cihandar HASANHANOĞLU, Başkent Üniversitesi, chasanhanoglu@baskent.edu.tr
Orcid ID No: 0000-0002-6489-1645

Not: Söz konusu bu çalışma In:Current Research İn Health Services And Evaluations-1, (Sağlık Hizmetlerinde Güncel Araştırmalar Ve Değerlendirmeler-1), kitabında İngilizce bölüm olarak yayınlanmış olup, geliştirilmiş şeklinin Türkçe olarak yayınlanmış halidir)

1. Giriş

İşyerlerinde çeşitli risk faktörleri ile karşı karşıya kalınması ve işyeri risk etmenlerinin olumsuz sonuçların giderilmesi bir yönetim sorumluluğu ve işveren görev anlayışının yansımasıdır. İşverenler risk yönetimini müştereklik ve ortak akıl prensibi doğrultusunda; görev, yetki ve sorumluluk prensibi, görevdeşlik yaklaşımı, uzmanlık ve yeterlilik anlayışı, kanuni zorunluluk, idari ve iradi düzenlemeler ile işyeri iş sağlığı güvenliği politikaları ve izlekleri kapsamında sistem bütünlüğü içinde yerine getirmeye çalışmaktadır. Psikososyal riskler; somutluluk, ölçülebilirlik, takip edilebilirlik, kontrol, denetim ve derecelendirme gibi kıstaslar açısından diğer risk gruplarından farklı özellikler içermektedir. Küresel yaklaşımlar, ekonomik ve sosyal olgular, beklentiler, çalışma yaşamındaki zorluklar ve çağımızın diğer güncel dinamikleri iş ortamını daha da yoğunlaştırmıştır. Bu yoğunlaşma ile çalışma ortamında ki psikososyal risklerin azımsanmayacak kadar çalışanlar üzerinde ciddi olumsuzluklar ile karşı karşıya bırakmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların yanında yaşanan pandemi süreci de çalışanlar üzerinde önemli baskı ve kaygı yaşanmasına neden olmuştur. İşyerlerinde yaşanan ve iş verimliliğini olumsuz etkileyen ve başarıyı kemiren mobbing (*iş yerinde psikolojik taciz*), günümüzde çalışma ortamının vebasası şekline dönüşmeye başlamıştır.

Genel bir ifade ile sağlık; bireyin bedensel/ fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan kendini iyi hissettiği bir durum olup, birbiri ile etkileşim içinde olan söz konusu boyutların münferit değil toplu olarak iyilik hali içinde olması durumudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), sağlığı şu şekilde tanımlamıştır: **“Sağlık, sadece hasta veya engelli olmamak değil, beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir.”** Toplulararası farklı bakış ve yaklaşımlarının da önünü kesecek şekilde yapılan bu tanım yasal süreç ve uygulamalar kapsamında Dünya Sağlık Örgütünün temel yasalarına girerek netlik kazanmıştır. Böylelikle uzlaşma ve mutabakat sağlanan sağlık tanımı ile farklı yaklaşım ve tanımlamaların da önüne geçilmiş, aynı doğrultuda bakışı sağlamıştır.

Bireyden bireye farklılık gösteren Hastalık ise, çok boyutlu, değişken ve çok yönlü (*fiziksel, fizyolojik, psikolojik , psikososyal, psikoseksüel, biyolojik, sosyal, çevresel, ailesel*) bir olgudur. Bir insanın bedensel yapısından kaynaklı herhangi bir olumsuzluk fiziksel işlevlerinin bozulmasına sirayet ederken aynı zamanda o kişinin ruhsal durumunu olumsuz yönde etkilerken, psikolojik kökenli çeşitli sorunlar ve ruhsal çatışmalar ve yaşanan gerginlikler de zamanla fiziksel yapı ve işlevlerde ciddi problemlere yol açabilir. Kısacası bunlar yaşamsal açıdan birbirini tetikleyen ve etkileyen faktörlerdir. Özellikle sağlık tanımı içinde geçen ruhsal ve sosyal yön çok kapsamlı ve derin içerikleri barındıran olgulardır. Bu olguların çok boyutluluğu ve çok

nedenselliği kişisel yaşamın ciddi tetikleyicisi ve düzenleyicisidir. Fiziksel, fizyolojik, bedensel, ruhsal ve sosyal olgular sosyal bir varlık olarak insanı kuşatan, sarmalayan, yön veren ve yönelten dinamiklerdir.

Stresli yaşam, bireyin ortaya çıkması muhtemel olumsuz ve zor koşullarda günlük yaşamın olağan koşullarından farklı daha fazla gereksinim duyacağı kişisel, sosyal ve çevresel ihtiyaçları ve karşılaştığı olumsuz bir duruma tepki verebilme ve karşı koyabilme yeteneği arasındaki uyumsuzluk olarak tanımlanmaktadır. Yaşanan uyumsuzluk sürecinin zamanla fiziksel işlev bozukluğuna zemin hazırlayarak ve adeta onu tetikleyerek kişinin sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Kişisel, sosyal ve çevresel faktörlerin yanında psikolojik faktörleri de içeren stres etkeni uzayan süre, mücadele ve mukavemet zafiyeti sonucunda psikososyal riskleri meydana getirir.

Yaşantımızın her evresinde içinde bulunduğumuz koşullar ya da yaşanan süreçler nedeniyle birçok psikososyal risk faktörü ile karşı karşıya kalmaktayız. Yaşam kalitemiz ve bireysel performansımızı olumsuz yönde etkileyen psikososyal risk faktörlerini iyi bilmez ve gerektiği biçimde önlem almazsak sağlığımız olumsuz yönde etkilenerek çok kötü bir seyir izleyebilir.

Çoklu bilim dallarından biri olarak kabul edilen ve sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının yaratılması amacını güden İş sağlığı ve güvenliği, işyerlerinde var olan tehlike ve risklerden çalışanları korumak için çok yönlü ve çok kapsamlı sistematik çalışmaların yürütülmesine olanak sağlar. Çalışma ortamında özellikle tespit ve tedbir alma özelliği ve bilinirliği nispeten yüksek fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik gibi çeşitli risklerin yanında, kişiler üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler ve sonuçlar açısından tedbir alma önceliği daha yüksek olması gereken psikososyal risklerin bilinirliğin ve farkındalığının daha az boyutta olduğu yapılan çeşitli çalışmalarla ortaya çıkmıştır.

İş kazalarının neden ve sonuçları ile ilgili yapılan tüm bilimsel çalışmalar açıkça gösteriyor ki insan, kaza yapma potansiyeli en yüksek risk faktörü olarak belirtilmektedir. Tüm kaza biçimlendirme modellerinde ve kaza sebeplendirme yaklaşımları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar gösteriyor ki özellikle kazaların çoğunluğu tehlikeli hareketler-güvensiz davranışlardan meydana gelmektedir. . Çalışanların ruhsal yapısı ve sosyal iyilik hali üzerinde ciddi tesirler bırakan psikososyal risk etmenleri, çalışma yaşamını sekteye uğratan, iç huzuru yok eden, başarı ve verimliliğin düşmanı adeta çağımızın vebası gibi görülen bu hastalık ile etkin mücadele edilmelidir. Ciddiyetle ve hassasiyetle üzerinde durulması gereken söz konusu bu sorunla, tüm kurum ve kuruluşlar gerekli önlemleri almalıdır.

Psikososyal risk etmenleri kişiyi psikolojik anlamada sarsan ve örseleyen olgular bütünüdür. Yaşam tarzında bozulma, öfke ve öfke kontrolü problemi,

sosyal yetersizlik ve yalıtma gibi sorunların yaşanmasına neden olan psikososyal riskler çağımızın vebası olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, kişide; öz güven kaybı, kaygı ve endişelenme, sinirlilik, üzüntü, gerginlik, çaresiz hissetme, sürekli ağlama krizleri, ümitsizlik, , içe kapanma, depresif görüntü, yalnız kalma korkusu ve uyuşturucu kullanmaya yönelme endişesi gibi çeşitli psikososyal problemleri de ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle işletmelerde psikolojik ve sosyal sorunların tespiti ve süreç yönetimi çok önemlidir.

2. İş Ortamından Ve Yapılan İşten Kaynaklı Psikososyal Riskler

Psikososyal riskler; iş sağlığı ve güvenliği alanının son yıllarda üzerinde sıklıkla durduğu risk grubunu oluşturmaktadır. İşletmelerde var olduğu bilinen fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik risklerin tespiti ve önlem alabilme yeteneği nispeten daha somut verilere dayanmaktadır. Psikososyal riskler ise somut, ölçülebilir ve tespiti kolay risk grubunun dışında, daha soyut ve göreceli içerikler bundurması nedeniyle diğer risk gruplarına göre toplumda ve iş çevrelerince kısmen bilinen ve üzerinde daha az durulan bir konumdadır.

Özellikle mevcut koşullar ve yaşanan süreçler irdelendiğinde çalışma hayatında ciddi iş sorunları yaşanmaktadır. İşyerlerinde gittikçe artan iş yükü, amir ve zaman süreçli baskılar, uzun ve yorucu çalışma saatleri ve yoğun çalışma temposu çalışanların ciddi biçimde örselenmesine neden olmaktadır. Özellikle nedeni belirsiz amaçsız çalışmalar, eksik çalışmalar, vardiyalı çalışmalar, i psikolojik taciz(mobbing), keyfi yaklaşımlar, kişisel özel uygulamalar ve çifte standartlar ile yönder tutarsızlığı gibi olumsuz unsurlar muhatapları üzerinde stres başta olmak üzere pek çok olumsuz etkiye yol açmaktadır. Bütünleşme, sahip çıkma ve koruma duygularının törpülenmesine neden olan iş ortamından kaynaklı bu olumsuz etkiler, aynı zamanda örgüte bağlılığın zayıflamasına, aidiyet duygusunun kaybolmasına, devamsızlıkların artmasına, moralsizlik, isteklendirme kaybı, isteksizlik gibi iş verimini düşüren istenmeyen sonuçların da doğmasına sebep olmaktadır.

Yaklaşım realitesinde köklü bir değişikliğe yönelmiş olan 6631 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, reaktif yaklaşımların yerine proaktif yaklaşımları benimsemiş ve yaşanması muhtemel olumsuzluklara yönelik gerekli tedbirlerin yerinde ve zamanında alınması amacıyla işletmelerde risk değerlendirmesi yapılmasını zorunlu kılmıştır. Risk değerlendirmesi ile ilgili mevcut mevzuat, yazılı dokümanlar ve çeşitli rehberlerde psikososyal risklerin belirlenmesi, derecelendirmesi ve skorlanmasına yönelik açıklamalar tatmin edici boyuta olmayıp, kısıtlı ve oldukça yetersizdir.

Günümüzde işletmelerde çalışma ortamından kaynaklı fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ergonomik risk etmenleri ile ilgili hususlar genel olarak tanımlanmış olmasına karşın, psikososyal risklere ilişkin farkındalık hem yönetim hem de çalışan düzeyinde yeterli ve tatmin edici düzeyde

değildir. Psikososyal risklerin hangi ölçütlere göre ve nasıl değerlendirileceği tam olarak bilinmediğinden işyerlerinde psikososyal sağlığı korumak adına yeterli çözüm önerileri de maalesef geliştirilememektedir. Bunun bir sonucu olarak, “**Uluslararası Çalışma Örgütü Meslek Hastalıkları Listesi**’ne psikolojik rahatsızlıklar en son yenileme ve düzenleme çalışmalarında eklenmiştir. Ancak, Meslek hastalığı tanısının konulma güçlüğü göz önüne alındığında çalışma ortamından kaynaklı çeşitli sorun ve çatışmaların yol açtığı psikolojik bir rahatsızlığı meslek hastalığı olarak düşünmek ve sonuçlandırmak hayli zor olabileceği de aşikârdır.

Kronik hastalıkların psikososyal etmenlerle bağlantısını ortaya koyan bir dizi çalışma yapılmış olup halen de bu kapsamda çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle de baskıcı ve tetikleyici özelliği dikkate alınarak koroner kalp hastalığı (KKH) üzerine olan etkisi ile ilgili ciddi ve önemli bilimsel pek çok araştırma yapılmıştır. Yapılan bilimsel çalışmalarda iş ortamındaki psikososyal etmenlerin başta koroner kalp hastalıkları, kas-iskelet hastalıkları ve akıl sağlığı olmak üzere farklı hastalıklarla ilişkili olduğu saptanmıştır. Sosyal ve psikososyal etmenlerden kaynaklı yaşanan süreçler ile bu süreçler sonunda ortaya çıkan bulgular ve sonuçlarla hastalık arasındaki illiyet bağının olduğuna dair saptamalar mevcuttur. Bu bağın oluşumuna sebep olan nedensellik parametresinin biyolojik ve davranışsal çeşitli etmenlerin oluşturduğu mekanizmaların ara izlekler ve yollar üzerinde olabileceğine dair görüşler de bulunmaktadır.

Direnme, mücadele etme ve mukavemet gösterme yetisi gelişmemiş, çabuk demoralize olup, vazgeçmeye yatkın, kaymaya ve bırakmaya yönelik zayıf ve yetersiz kişilikleri temel alan birinci görüşe göre; psikososyal etmenler, bu tür kişiliklerde çaresizlik sendromunu ile ortaya çıkmaktadır. Çaresizlikle başlayan hastalık tablosu; zamanla içe kapanmaya doğru gitmekte, alkol ve tütün kullanımı öncelikli olmak üzere her türlü zararlı alışkanlıklara zamanla dönüşebilmektedir. Sigara kullanmayanların sigaraya başladığı, kullananların sigara kullanımını artırdığı, yoksunluk ve mutsuzluğun çaresini beslenme ile gidermeye çalıştığı, bu kapsamda beslenme alışkanlıklarını değiştirmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Özellikle uyku yapıcı maddelere yöneldiği ve alkol sığınmacılığına soyunduğu görülmektedir. Alkol ve türevlerine yönelik istek ve arzu yoğunlaşarak kullanımını artırdığı ve sağlığını tehdit eden unsurlara çoğunlukla sığındığı görülmektedir. Bu durum kişinin sağlığını ciddi orşeleterek ve etkileyerek Koroner Kalp Hastalıklarına ciddi zemin oluşturup, neden olabilmektedir.

Farklı bir görüşe göre psikososyal etmenler, fizyolojik etmenleri hedef alan tetikleyici ve etkileyici bir durum yaratmaktadır. Nöroendokrin ve immün (bağışıklık) sistemi üzerinde direkt etkisi olan psikososyal etmenlerin, fizyolojik mekanizmalar üzerinde de aynı şekilde dolaysız etki gösterdiği bilinmektedir. Günümüz çalışma yaşamındaki artan iş yükü ve temposu, düzen-

siz ve değişken mesai uygulamaları, vardiyalı çalışma, hedefsiz çalışma, keyfi uygulamalar ve fazla çalışma saatleri, zaman baskısı, amir baskısı, inisiyatifsiz çalışma, monotonluk, gayret ve emek israfı, kısır çekişmeler, zayıf iletişim, eş-güdüm yetersizliği ve ilişkilerden kaynaklanan gerilimler, yöneticilerin destekten uzak yaklaşımları ve iş güvencesinin azalması nedeniyle çalışanların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler bırakmakta ve iş verimini düşürmektedir.

Ayrıca; yapılan çeşitli iş kazaları istatistikleri kapsamında Türkiye; Avrupa ve dünya sıralamasında maalesef ilk sıralarda yer almaktadır. Özellikle ölümlü iş kazaları ve kaza sıklık hızı açısından iyi bir sicile sahip olmayan ülkemiz, Avrupa klasmanında birinci, dünya sıralamasında ise sondan üçüncü sıradadır. Özellikle iş kazalarının sebep-sonuç incelemesinde psikosoyal riskler kapsamında olduğunu değerlendirdiğimiz önemli faktörlerin yer aldığını ifade edebiliriz. Bu faktörlerden bazılarını sıralayacak olursak;

- ✓ Küreselleşmenin etkileri ve iş güvencesinin azalmasına yönelik neoliberal yaklaşımlar ve politikaların uygulanması,
- ✓ Çalışma biçimlerine getirilen esneklik ve tutarsızlık,
- ✓ Plansız, düzensiz ve kontrolsüz İş koşulları ve çalışma koşullarının zorlaşması ve ağırlaşması,
- ✓ Nitelikli yarar ve uygun değer aranmaksızın yapılan özelleştirme çalışmaları,
- ✓ Bütünleşik ve katılımcı yaklaşım eksikliği, örgütlülük ve sendikalaşma yetersizliği,
- ✓ Taşeronlaşmanın artması ve yaygınlaştırılması,
- ✓ Yetersiz ve etkisiz sosyal güvenlik sistemleri,
- ✓ Sosyal güvence olanaklarından yoksun kayıt dışı kaçak işçi çalıştırma,
- ✓ Çocukların istismar edilmesi ve çocuk işçi çalıştırma,
- ✓ İşverenlerin ve yöneticilerin koruma politikalarına yönelik irade ve dirayetleri ile uygulama kifayetsizliği,
- ✓ İşletmelerin teknik ve teknolojik kapsamda önlem almadaki alt yapı eksikliği,
- ✓ Maliyet- etkinlik anlayışının olumsuz işlemesi,
- ✓ Eğitim ve bilgilendirme yetersizliği,
- ✓ İşyeri denetim ve kontrol sistemlerindeki zafiyet, etkin denetim modellerinin kurgulanamaması
- ✓ İdari-cezai yaptırımların yetersizliği, gibi faktörlerin öncelikli ve önemli olduğunu ifade edebiliriz. .

Psikososyal riskler konusu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ilgili kurum ve kuruluşlar öncelikli olmak üzere, konuyla ilgili araştırmacılar tarafından son yıllarda daha sık gündeme getirilmeye başlanmıştır. Etkileri, sonuçları ve özellikleri itibarıyla diğer risklere göre daha yeni ve daha riskli bir kategoride değerlendirilen Psikososyal riskler, iş sağlığı ve güvenliği alanının henüz çok bilinmeyen riskleri olarak tanımlanmaktadır. Yeni olması; söz konusu riskleri belirleme, tanımlama, kategorize etme, değerlendirme ve derecelendirmenin yanı sıra iyileştirme ve tedbir alma sürecinin tam olarak bilinmemesi sonucunu doğurmaktadır. Henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamayan bu durum sadece Türkiye’ye özgü olmayıp, bu konuda çalışmalara daha önceden başlamış ülkelerde de farkındalık henüz yeterli düzeye ulaşmış değildir. Bu konuda çeşitli akademik çalışmalar yapılmakla birlikte yapılan çalışmalar henüz bilimsel çevreleri tatmin edici boyutlara ulaşmamıştır.

Ruh sağlığının ve sosyal iyilik halinin belirleyici kıstasları kapsamında kişinin sahip olduğu ekonomik gücünün yüksek düzeyde olması ve kendi kendine yetebilmesi değerlendirilmeye alınması gereken önemli bir sonuç olarak görülmektedir. Azim, kararlılık, dirayet, bilgi, kontrollü cesaret, güven, güç ve yeterlilik ruhu gibi kişiyi besleyen değerler kişinin güçlü yönlerini ortaya koyması açısından önemli etmenler olarak dolayısıyla iş ile direkt bağlantılıdır. İş ve işsizlik ile sosyal iyilik hali ve ruh sağlığı arasındaki bağlantıyı ve ilişkiyi ortaya koymaya yönelik çeşitli araştırmalar, özellikle yetişkin dönemdeki sağlığın toplumsal parametrelerinin oluşumunda ve anlaşılmasında önemli bir etken olduğunu ifade etmektedirler. Bu dönemde; çalışan sağlığı açısından iş bulma, işe yerleşme, iş devamlılığı, işin nitelikleri ve özellikleri ile iş ile kişi arasındaki uyumun sağlık üzerine direkt ve güçlü etkileri bulunmaktadır. Tesirleri sadece günlük hayatı sürdürmek için lüzumlu olan araçlar ile kısıtlı kalmayıp, olumsuz durum ve şartların psikososyal yönünü de içermektedir. Çünkü aktif çalışma ortamının dışına itilmek, çalışmadan mahrum bırakılmak, koşulları çalışmaya müsaitken çalışmamak, işini kaybetmek ya da çalışma sırasında olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalmak, yapılan iş ile uyumlu olmamak, rol belirsizliği, rol çatışması, rol yetersizliği gibi doğrudan ve kolay / karmaşık mekanizmalarla uzun süreli birliktelik zamanla stres faktörünün oluşmasına ve kişiyi etkisi altına alarak ruh sağlığı için bozucu bir etken olabilmektedir.

Tetikleyici özelliği bulunan psikolojik etmenler nihayetinde bedensel/ fiziksel bazı olumsuzluklara ve bozukluklara yol açabildiği gibi, oluşan çeşitli fiziksel bozuklukların da hastaların psikolojisini menfi düzeyde etkilediği bir gerçek olarak kabul görmektedir. İş ortamında yaşanan fiziksel ve psikososyal faktörlerin zamanla boyun, sırt, bel ve omuzdaki kas iskelet sistemi hastalıklarının oluşmasında önemli rolü olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda yapılan çeşitli bilimsel çalışmalar bunu teyit eder boyuttadır.

Endüstriyel alanda gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerde çalışma ortamından kaynaklı olumsuz etkenlere bağlı olarak gelişen çeşitli sırt ve bel rahatsızlıkları çalışanların (*kadın, erkek ve tüm yaş gruplarının*) ciddi, önemli ve pahalı sağlık sorunları arasında yer almaktadır. İşe bağlı kas iskelet sistemi hastalıkları arasında en sık görülen bel rahatsızlıklarının uzun süre devam etmesi hastaların yaşam kalitesinde çeşitli olumsuzluklara sebep olmaktadır. Çoğu işletmede enfeksiyona bağlı üst solunum yolu rahatsızlıklardan sonra işe gitmeme ya da işten uzaklaşmanın ikinci nedeninin bel travması olduğu görülmektedir. Taşıma ve kaldırma işlerinin yoğun olduğu işletmeler ile ağır işlerin yapıldığı sektörlerde yaklaşık 1000 çalışandan 200'ünde bel ve sırt rahatsızlıkları görüldüğü bilinmektedir. Çalışma disiplini ve iş verimliliğine menfi etkisi olan bel sorunları, üst solunum yolu yangısından sonra en büyük işgücü kaybına neden olmaktadır.

Bel rahatsızlığına neden olan faktörler genelde; kaldırılacak yâda taşınacak yük ile ilgili risk faktörlerini bilmemek, taşıma ve kaldırma konusunda eğitimsiz olmak, kaldırma tekniklerini bilmeksizin uygunsuz şekilde ağır kaldırma, uzun süre ayakta kalma, iş memnuniyetsizliği, tekrarlı ve ani hareketler, tekdüze iş, rutine binmiş çalışma, tam vücut titreşimine maruz kalmak (vibrasyon -uzun yol şoförlüğü), sigara, denetim ve kontrol zafiyeti, eksik denetçi ve sosyal destekten mahrum kalmak ve yetersiz iş arkadaşı desteği, ağır iş yükü sorumluluğu, baskı altında çalışma, dinlenme molası vermeden çalışma ve yetersiz iş organizasyonu gibi kişide ciddi stres yaratan psikososyal etkenlerdir.

İşten kaynaklı kas iskelet sistemi hastalıklarının oluşması ve gelişmesinde işyerindeki psikososyal risk faktörlerinin etkisinin fiziksel risk faktörlerinden daha fazla olduğu yapılan çalışmalarda bulunmuştur. Fiziksel çalışma koşullarının ve psikososyal risk faktörlerinin kas iskelet sistemi hastalıklarının ortaya çıkmasında etkili olduğunu sonucunu içeren bir çalışma Yeni Zelanda'da yapılmış ve araştırmada sonucunda bu tezi destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Bel ağrısı ve bel travmalarının görülmesinde fiziksel ve kişisel risk faktörlerinin yanında psikososyal risk faktörlerin önemli etkisi olduğu, ayrıca cinsiyete göre bu etkinin farklılaştığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Kimyasal ve biyolojik risk faktörleri hariç, özellikle ergonomik, fiziksel ve psikososyal risk faktörlerinin sıklıkla etkileşim içinde olduğu ve işyerindeki diğer faktörlerle de ilişkili olduğu vurgulanmıştır.

Sağlık çalışanları açısından psikososyal risklere bakıldığında ise; mesleki koşulların doğasından kaynaklı çoğu zaman uzun süreli tek başına yalıtılmış çalışma, uykusuz çalışma saatleri, gün aşırı nöbetler, vardiyalar, yetersiz ve hızlı beslenme, dinlenme yoksunluğu, sürekli aynı ortamda bulunma, zaman baskısı ve beklenti yüzdesi ile çalışmak gibi faktörler sıralanabilir. Ayrıca insan yaşamı ile direkt ilgili ciddi, dikkatli, disiplinli,

temiz ve düzenli çalışmaların yapılmasını zorunlu kılan ameliyathanelerin, çalışma koşullarının hassasiyeti ve yoğunluğu, stresi yüksek ve yalıtılmış bir ortam olması, bu birimde çalışanlarının stresörlere maruz kalma riskini artırmaktadır. Bu maruziyet nihayetinde çalışanların ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşanan stres bireyde hipertansiyon, migren, koroner arter hastalıklarına neden olabileceği gibi davranışsal ve psikolojik sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Sorunlar işyerinde verimi düşürmekte ve madde bağımlılığı (sigara-alkol-uyuşturucu) takıncı davranışlar, anksiyete ve depresyon gibi psikososyal sorunlara da neden olmaktadır.

3. Psikososyal Riskler

Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) psikososyal kaynaklı tehlikeleri; iş organizasyonu, çalışma ortamı, idari ve yönetsel yapı, ilgi ve etki sahası boylamında çevresel koşullar, iş tatmini, çalışanların mesleki açıdan yeterliliği ve uzmanlığı ile gereksinimleri arasındaki etkileşim temelinde değerlendirmiş ve tanımlamıştır.

3.1. Psikososyal Riskler Ve Tehlikeler

İş kaynaklı psikososyal tehlike ve risklerin neler olduğunu belirlenmesi ve tanımlanması amacıyla Dünya Sağlık Örgütü'nün(WHO) destek ve himayesinde, İngiltere ' de Nottingham Üniversitesi koordinatörlüğünde Avrupa'nın belli başlı ülkelerindeki iş sağlığı ve güvenliği kurumlarıyla birlikte psikososyal riskleri önlemeye yönelik bir program başlatılmıştır (Leka ve Cox,2008,Prima-EFWork-RelatedPsychosocial Hazards, S:2) On kategoriye ayrılmış ve içerik düzenlemeleri yapılmış olan psikososyal tehlikelerin kapsamı tekrar ele alınarak geliştirilmiştir.

3.1.1. İşin içeriği kapsamında

- ✓ Çeşitlilik (İşte çeşitliliğin çok olmaması)
- ✓ Bölünmüşlük (İşin çok bölünmüş küçük bir parçasını yapma)
- ✓ Uyumsuzluk (İşin çalışanın yeteneğine göre verilmemesi)
- ✓ Belirsizlik (Belirsizliğin çok olması)

3.1.2. İş yükü ve iş temposu kapsamında

- ✓ Gerekli/ gereksiz çalışma (Fazla çalışma ya da atıl (boş) kalma)
- ✓ Uyum/uyumsuzluk (Makine devir hızlarına uyum)
- ✓ Baskıcı yaklaşım(Zaman baskısı, İş bitim tarihlerinin baskısı)

3.1.3. İş programları kapsamında

- ✓ Vardiyalı çalışma
- ✓ Gece çalışması
- ✓ Katı çalışma (Esnek olmayan çalışma programı)
- ✓ Plansız çalışma (Son anda belli olan fazla mesai programı)
- ✓ Teklik ve yokluk hissi (Uzun saatler boyunca tek başına çalışma)

3.1.4. Kontrol kapsamında

- ✓ Demokratik katılım hakkı yetersizliği (Çalışanların kararlara düşük katılımı)
- ✓ Kontrolsüzlük (Çalışanların iş sağlığı programları üzerinde kontrollerinin az olması)

3.1.5. Çevre ve donanım kapsamında

- ✓ Yetersiz ve eski donanım (Yeterli ekipmanlarının olmaması)
- ✓ Olumsuz ve güvensiz ortam (Yetersiz mekân, aydınlanma ve gürültü gibi olumsuz fiziksel ortam)

3.1.6. Kurum kültürü kapsamında

- ✓ İletişim zafiyeti (Yetersiz iletişim)
- ✓ Destek algısı sorunu (Sorunların çözümünde desteğin olmaması)
- ✓ Bireysel tatmin ve gelişim kısırlığı (Kişisel gelişim için desteğin olmaması)
- ✓ Strateji ve hedef belirsizliği / karmaşıklığı (Şirket hedeflerinin çalışanlarca bilinmemesi, paylaşılmaması)

3.1.7. Kişilerarası ilişkiler Kapsamında

- ✓ Sosyal izolasyon (Sosyal ya da fiziksel olarak yalıtma)
- ✓ Statüsel yaklaşımlar ve İlişki belirsizliği (Çalışanlarla ya da yöneticilerle olan ilişkiler)
- ✓ Bireysel ya da grup çatışmaları (Kişilerarası çatışmalar)
- ✓ Sosyal destek yaklaşım
- ✓ Sosyal desteğin azlığı

3.1.8. İşletmelerdeki görevi kapsamında

- ✓ Rol belirsizliği
- ✓ Rol çatışmaları
- ✓ İnsanlara ilişkin sorumluluklar

3.1.9. Kariyer gelişimi kapsamında

- ✓ Yükselme olanaklarının olmayışı (Terfilerin olmaması ya da belirsiz olması)
- ✓ Statü ve unvan karmaşası
- ✓ Ekonomik yetersizlik (Düşük ücretler)
- ✓ Ücret politikasındaki dengesizlik
- ✓ Güven problemi (İş güvensizliği)
- ✓ Saygınlık ve değer sorunu (İşin sosyal değerinin düşük olması)

3.1.10. İş ve iş dışı yaşam etkileşimi kapsamında

- ✓ Çelişkili ortam (İş ve ev yaşamının birbiriyle çelişen istekleri olması)
- ✓ Aile desteği yoksunluğu (Evdeki desteğin azalması)
- ✓ Çift kariyer sorunları

Avrupa İş Sağlığı ve İş Güvenliği Ajansı (EU-OSHA), AB'ne üye 13 ülke ile Amerika Birleşik Devletleri ve ILO' dan bu alanda uzman kişiler tarafından ortak bir çalışma sonucunda yapılan analizde, beş ana grupta on temel yeni tehlike tanımlanmıştır (Van Stolk ve diğ,2012,15). Yeni çıkan ve artan psikososyal tehlikeler kapsamında tanımlanan tehlike alanları ve en önemli görülen tehlikeler yeniden ele alınmış ve geliştirilmiştir.

Tehlike Alanları	En önemli görülen tehlikeler
1.İstihdamda değişkenlik (yeni nesil iş sözleşmeleri ve iş güvencesinin olmaması)	✓ Değişken iş gücü piyasası bağlamında güvencesiz iş sözleşmeleri ✓ Küreselleşme bağlamında çalışanların kırılma çabası ✓ Yeni nesil iş sözleşmeleri ✓ İş güvencesinden yoksun olma duygusu ✓ Yalın üretim ve dış kaynak kullanımı
2.Aktif ve etkin işgücü yoksunluğu (yaşlanan işgücü)	✓ Aktif ve etkin çalışma gücünde azalma ✓ Çalışma yöntemlerinde farklılık ve çeşitlilik ✓ Yaşlanan işgücü

3. İş yoğunluğu ve çeşitliliği (işin yoğunlaşması)	✓ Artan iş yükü ve temposu, ✓ Düzensiz ve değişken mesai uygulamaları, ✓ Vardiyalı çalışma, ✓ Hedefsiz çalışma, , ✓ Keyfi uygulamalar ve fazla çalışma saatleri, ✓ Zaman odaklı baskıcı yaklaşımlar, ✓ Çalışma saatlerinin uzunluğu, ✓ Yoğun ve yüksek tempolu işler
4. Duygusal ve psikolojik boyut (işin duygusal yükünün ağır olması)	✓ Psikolojik yaklaşımlar ✓ Duygusal yaklaşımlar
5. Yaşam karmaşıklığı ve düzensizlik (iş ve iş dışı yaşam dengesizliği)	✓ Yaşam dengesizliği ✓ Destek yoksunluğu

Uzmanlar tarafından, İş gücü piyasasının değişkenliği ve bu değişkenliğin doğal sonucu olarak ortaya çıkan ve itimat telkin etmeyen iş sözleşmeleri yaşanan sürecin en önemli tehlikesi olarak görülmektedir. Aslında söz konusu bu unsurların hepsi de çok önemli tehlike olmakla birlikte aralarındaki fark sosyolojik ve psikolojik durumdan ve bireysel beklentilerden dolayı farklılaşabilmektedir.

Psikososyal tehlikeler çalışanların bedensel sağlıklarını ve sosyal iyilik hallerine yönelik durumlarını, doğrudan ya da dolaylı olarak olumsuz olarak etkilemektedir. Etkileme gücüne göre bir ve birden çok farklı psikososyal tehlike bir araya gelerek iş stresine yol açabilmektedir. Psikososyal tehlikeler; iş stresine, iş stresi de fiziksel, fizyolojik ve psikolojik hastalıklara sebebiyet verebilir. İş stresi; fizyolojik olarak koroner kalp hastalıklarına yol açabileceği gibi, kas iskelet sistemi sorunları gibi fiziksel hastalıklara da yol açabilir. İş stresine de psikososyal tehlikelerin yanında fiziksel tehlikeler de (örneğin, yetersiz havalandırma, gürültü, titreşim, termal konfor, vb) neden olabilmektedir.

Konunun daha net anlaşılabilir olması açısından Psikososyal tehlike ve risklerin etkileşimine özetle örnek verecek olursak;

- ✓ Yaşamsal açıdan son derece önemli olan iş garantisinin olmayışı, kişide kaygı, güvensizlik, sinirlilik ve gerginlik yaratır. Bu durum stres ve yıldırma (mobbing) sonucunu doğurur. İş garantisinin olmayışı (tehlike) çalışanlar üzerinde strese (risk) yol açabildiği gibi (risk) olgusunun varlığı çalışanın yaşamına da neden olabilecek menfi sonuçlar doğurabilir.

- ✓ Uzun çalışma saatleri(tehlike) , iş ve iş dışı yaşam dengesizliğine yol açıp (risk) beraberinde stres, depresyon ve kas iskelet sistemi rahatsızlığı (sonuç) oluşturabilir.
- ✓ Uzun çalışma saatleri (tehlike), çalışanın özel yaşamına ve sevdiklerine zaman ayıramaması nedeniyle yaşam dengesizliği (risk) yaşayabilir. Görev ve sorumluluk bilinci gelişmiş bireylerde düzensiz, dengesiz ve plansız iş ve iş dışındaki yaşam, kişi üzerinde bir stres yaratır. (ikinci risk). Biçilen roller ve beklentiler açısından hassasiyeti yüksek bazı kişilerde yapması gereken görevlerin tam ve zamanında yerine getirilememesi bireyde yarattığı sıkıntı zamanla depresyona dönüşebilir (psikolojik rahatsızlık). Bir başka birey ise, artan stres karşısında stresle başa çıkma ve korunma yollarını bilmiyor ise psikolojik rahatsızlıkların yanı sıra kas-iskelet sistemiyle ilgili de sorun yaşayabilir (fiziksel rahatsızlık).

4. İşyerinde Görülen Psikososyal Riskler;

4.1. Şiddet ve yıldırma

İşletmelerde yaşanan bazı sorunlar, artan iş yükümlülüğü, yaşam zorlukları, çalışma ortamından kaynaklı tehlike ve riskler beraberinde stres yüklenmemize neden olmaktadır. Stresin yanında yaşamsal koşulların ağırlaşmasından kaynaklı artarak devam eden şiddet olayları, çeşitli türde yapılan tacizler ve zorbaca tutum ve davranışlar oldukça rahatsız edici ve dikkat çekici boyuta ulaşması nedeniyle çok sayıda işletmenin de gündemine girmiştir. Psikososyal riskler; başta yıldırma amaçlı psikolojik taciz (mobbing) olmak üzere şiddetin her türlüşünü içinde barındırmaktadır.

İşyerinde şiddet, **“maruz kalan kişiler üzerinde fiziksel veya ruhsal olumsuz sonuç yaratan, bir veya birden fazla çalışanın veya müşterinin diğer çalışan veya çalışanlara karşı gösterdiği davranışlar”** olarak tanımlanmaktadır. Uygulama biçimi ve yansıtma yaklaşımı olarak şiddet, fiziksel olabileceği gibi psikolojik de olabilir. İşyerlerinde görülen fiziksel şiddet genelde saldıırı olarak görülürken, psikolojik şiddet ise; tehdit, şantaj, cinsel, ırksal ya da sözsöz taciz, istismar, suiistimal ve yıldırma olarak görülmektedir. Sınıflandırma açısından fiziksel ya da psikolojik olarak ayrılrsa bile genellikle kesin sınırlarla ayırım yapmadan birinin diğerini de içerdiği zaman zaman birlikte görüldüğü şeklinde de ifade edilebilir.

İşyerinde şiddet verilerini çok sağlıklı bulmak ve toplamak mümkün görülmemektedir. İşletmelerin yönetim politika ve izlekleri, saygınlık ve itibar kaygıları, moral ve isteklendirmeye yönelik olumsuz yaklaşımlar, kapalılık ve kapatma ilkesi, çalışanların ekonomik kaygıları, işten çıkarılma korkuları gibi nedenlerle veri toplamada gerçekçi sonuçlar alınamamaktadır.

Kurumsal tabana dayalı iş kazası istatistiklerinden elde edilebilen sınırlı veriler ile yetinilmek zorunda kalınmaktadır. İşyerinde sonucu öldürme ve yaralama ile biten iş kazaları, son on yıl içinde yaşanmış bütün iş kazalarının yaklaşık %1'ine karşılık gelmektedir. (SGK,2012). Cumhuriyet Başsavcılıkları tarafından el konulan ve bildirim ihmal edilemeyecek kadar önemli ve yasal açıdan zorunlu olan başta öldürme ve ciddi yaralanma gibi şiddet içeren olaylar dışındaki yıldırma, psikolojik taciz, fiziksel taciz, sözselsel ve ırksal taciz gibi şiddet tiplerine ilişkin veriler ise oldukça sınırlıdır.

Çalışma ortamındaki sağlık ve güvenlik yaklaşımlarını olumsuz etkileyen faktörlerden biri de şiddettir. Meslek gruplarının işten ve çalışma ortamından kaynaklı şiddet potansiyeli değişkendir. Özellikle sağlık çalışanları çalışma ortamlarında diğer alanlarda çalışanlara göre şiddetle daha sık karşılaşmaktadırlar. Bir yakını kaybetme korkusu, canının yanması, acı çekme ya da kaygılanma gibi psikolojik etkenlerle hassasiyeti artan hastalar ya da hasta yakınlarının gergin olma, sinirlilik durumları ve asabiyet katsayıları yüksek olabilmektedir. İçinde buldukları durum şiddette meyletme ve yönelmeyi artırmaktadır. Sağlık alanında çalışan personelinin şiddete uğrama riskinin diğer hizmet sektörlerinde çalışanlara göre 16 kat daha fazla olduğuna dair bir araştırma ABD'de yapılmış ve sonuçları kamuoyuyla paylaşılmıştır. Mesleki açıdan hasta ile temas yakınlığı ve yoğunluğu daha fazla olan hemşirelerin diğer sağlık çalışanlarına göre şiddete maruz kama oranının üç kat daha fazla olduğu belirtilmektedir. Ülkemizde sağlık çalışanlarına yönelik şiddet konusunda yapılan bir çalışmada ise; görev durumu, nöbet sıklığı ve gece çalışması, fazla mesai vb nedenlerle hasta ve hasta yakınları ile daha fazla temasta olan sağlık çalışanlarının şiddete uğrama oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle bu kapsamda pratisyen hekimlerin %67,6, hemşirelerin %58,4, öğretim üyelerinin %36,7 ve diğer sağlık personelinin ise %32,7 oranda şiddete uğradıkları bulunmuştur.

Yine çalışma ortamında şiddetin etkilerine baktığımız zaman; güven kaybı, isteksizlik, kaygı, korku, öfke patlaması, yetersizlik hissi, güçsüzlük, suçluluk hissetme, uyku yoksunluğu ve uyku bozuklukları gibi sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, fiziksel yaralanma, bakım ve onarım kalitesinde düşme, moralsizlik, iş hevesinde düşme ve tatmininde azalma, işten ayrılma isteğinde yoğunlaşma ya da ayrılmaya niyetlenme, işi bırakma, stres düzeyinde artış, işe devamsızlıkta artış, işteki hatalarda artış şeklinde sonuçlar da görülmektedir. Şiddetin önlenmesi bir işveren/ yönetici sorumluluğu olup, iş ortamındaki şiddetin önlenmesi için öncelikle her kademedede bilinçlenme önemlidir. Aynı zamanda yönetimin bu konudaki dirayeti ve kararlılığı yanı sıra çalışanlar, yöneticiler ve liderler arasında ciddi bir işbirliği gerektirir.

Psikolojik Taciz ve yıldırma yöntemleri uygulayanın (tacizcinin) seçimine ve hedefe konulan kişiye göre değişebilir. Farklı farklı yöntemlerle kurbanın reaksiyonu ölçülerek saptamalar yapılabilir ve etki-tepki süreçleriyle duruma göre yöntem değişikliklerine gidilebilir.

4.1.1. Doğrudan iletişimi reddetmek ;yokluk ve hiçlik sendromunu yaratma arzusu ile kişiyi yok kabul ederek hiçbir şekilde iletişime girmeden, dışlayıcı tavırlar sergileyen saldırganın amacı hedefine koyduğu kişinin kendisine yönelmesini ve bir süre sonra hedefin kendini suçlamasını sağlamaktır. Bu tavrın arkasında yatan maksat kişinin karakter ve insani özelliklerinin saldırgan ve suçlayıcı mahiyet arz ettiği olgusunu yaymak ve genelde kabul görmesini sağlamaktır.

4.1.2. Dışlamak; pasif ve olumsuz yaklaşımın bir türü olarak genelde saldırılar beden diline yansıtılarak ya da sözsüz bir iletişim çerçevesinde yapılır. Agresif yaklaşımlar, gerekli gereksiz sinirli tavırlar, gereksiz ya da anlamsız iç çekmeler, başı çevirmeler, omuz silkmeler, parmak sallamalar, yersiz gülmeler, aşağılayıcı bakışlar ya da açık seçik bir şekilde ifade edilmeyip, dolaylı yöntemlerle dile getirilmeye çalışılan, sarsıcı, denge bozucu ve kötü niyetle söylenen sözler, şeref ve itibarı zedeleyici, onur kırıcı indirekt imalar şeklinde yapılır.

4.1.3. Gözden düşürmek; şüphe ve ikircikli yaklaşımlar temel alan saldırganın amacı, Uzaklaştır ve yalnızlaştır politikası ile diğer çalışanların kafasında sinsice şüpheler yaratmak ve hedefine koyduğu kişiyi çalışma arkadaşlarından uzaklaştırmaktır. İmalar, söylemler, yalanlar ya da sahte bir söylemlerle, yanlış anlamaları istediği gibi kullanabilmektir.

4.1.4. Yalnız bırakmak; Yalnızlaştırma ve uzaklaştırma amacı olan saldırgan, hedefine koyduğu kişiyi ilişki yoksunluğuna sokmak ister. Özellikle bir saldırgan bir çalışanı psikolojik olarak zayıflatmak ve ruhsal bunalıma sokmak isterse, direnç göstermemesi ve kendini korumaya almaması, savunmaya yönelik fırsatlar yaratmaması için, ilk önce onu çevresinden uzaklaştırarak ve kopararak tecrit etmeyi yeğler. Zayıflatılmış ve ilişkilerden koparılmış yalnız kalan insanın mukavemeti yok denilecek kadar azdır. Herkesin kendisine karşı olduğunu hisseden bir insanın haklı dahi olsa müdahale, mücadele ve başkaldırması çok daha zordur.

4.1.5. Lüzsuz iş vermek ve gereksiz işlerle boğuşturmak; Hedef olarak seçilen kişiye küçük düşürücü angarya işler ya da gereksiz ve sorumluluk alanının dışında işler vermek suretiyle kişiyi yıpratma yaklaşımlarından biridir. Özellikle statüsüyle ve niteliğiyle bağdaşmayacak işleri vererek üzerinde otorite kurma ya da onun küçük düşürme amacını ortaya koyar. Bazen iş yükü kişinin kapasitesinin çok üzerinde verilerek yıpratma amaçlanır. Zaman baskısı burada kullanılan en önemli psikososyal faktörlerden biridir.

Gerçekleştirilmesi ve sonuçlandırılması tanınan zamanda olanak dışında olan bir işi hedefe yükleyerek, ya da onu hafta sonları dâhil devamlı çalışmaya itecek şekilde planlamalar yaparak, başarması ve yerine getirmesi mümkün olmayan uzmanlık alanı dışında işler vererek şeklinde olabilir.

4.1.6. Hata yapmaya itmek; Saldırganların genelde dışlamakta kullandıkları diğer bir yöntem de bir insanı hata yapmaya zorlamaktır. Ustaca ve zekice planlamalar sonunda kurbanı tenkit edebilmek, zor duruma sokmak veya küçük düşürebilmek için kasıtlı olarak onu hata yapmaya itecek iş ve isteklerde bulunabilirler.

4.2. Stres; Yazım ve yayınlarda yaygın olarak kullanılan ‘stres’ sözcüğünün daha geniş bir perspektife tanımlamak amacıyla ‘psikososyal’ kavramı kullanılmaktadır. Günlük yaşamda ölçümü oldukça zor olan stres’e karşılık kurumsal modellere dayandırılarak psikososyal etmenlerin ölçümü daha kolaydır. Sürekli stres veya sosyal ve çevresel kökenli tükenmişlik/çökkünlük hali gibi psikososyal olaylar fizyolojik açıdan bazı uyarılar verirler. Özellikle hipotalamus-hipofiz adrenal (HHA) ekseninde uyarı yanıtına sebep olup, katekolaminlerin seviyelerinde değişiklik yaratabilir.

Sarsıcı sonuçlar ve derin izler bırakacak kayıpların etkisi yaşayan kişilerde uzun sürebilir. Özellikle çocukluk v ergenlik döneminde yaşamımız açısından yeri doldurulamayacak aile bireylerinden (anne, baba, kardeş gibi) birinin kaybı, erişkin dönemde ise eş, evlat kaybı ya da boşanma gibi yaşam olayları depresyona sebep olan psikososyal etkenlerin en önemlileri arasında sayılabilir.

Çalışanın temel sağlık sorunlarından biri olarak kabul edilen iş ile ilgili stres, Avrupalı işletmelerin öncelikli gündemi ve sorunlarından biridir. Stres yanında şiddet, zorbalık ve taciz oldukça fazla sayıda işletmenin temel sorunları arasında görülmektedir. Çalışma koşullarının son dönemde çalışanlar aleyhine gelişmesiyle birlikte, çalışmak yaşamı zenginleştiren, bireysel gelişime destek olan, kişiyi geliştiren ve üretim süreçlerine katkı veren bir uğraş yerine neredeyse mecburiyet haline gelmiştir. Kişinin kendisini zorunlu hissetmesi ve bu duyguyu yaşamaya bile başlı başına bir stres kaynağı olup çalışanların ruhsal dengelerini bozarak psikolojik açıdan sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Bireylerin yaşadıkları ruhsal sorunlar, psikolojik ve fiziksel sağlıkla birlikte algılama, kavrama, değerlendirme ve karar verme gibi bilişsel fonksiyonları da olumsuz etkilediğinden psikososyal risk altındaki çalışma ortamlarında kazalar da artmaktadır.

Çalışma yaşamındaki psikososyal etmenler kişiye ve ortama göre değişken olup, süreç açısından iyi sorgulanması gereken bir durumdur. Özellikle bireyin etkileşim içinde olduğu genel sağlık ve psikososyal durumu arasındaki ilişkiye dair bilgiler oldukça önemlidir. Bu bilgilere ulaşabilmek için

bir kişinin zaman içinde ilişki ve görüşme içinde olduğu çevresindeki bütün kişilerle olan teması, düzeyi ve sıklığının iyi incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. İş yerinde var olan stres etmenlerine maruz kalan bireyin, bu etmenleri nasıl deneyimlediği, yorumladığı ve değerlendirdiği önemlidir. Genetik yapının ve kalıtsal etmenlerin yanı sıra, erken yaşlardaki sosyal, kültürel ve çevresel etmenleri nasıl algıladığı ve programladığı, karşılık bulma ve mukavemet yetisi açısından önemlidir. Ayrıca, kişide patolojik değişimlere neden olan sonuçlar ile buna neden olan hastalıklar ile etkileşim içinde olan diğer bileşenleri ve geri beslenme yollarının irdelenmesi ve takip edilmesi de gereklidir. Bu süreçlerde kişide değişime yol açan etki tabanlı değiştirici faktörlerin her birinin sağlık ve psikososyal faktörler arasındaki ilişkide önemli bir yer etken olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Psikososyal etmenlerin ve strese neden olan faktörlerin doğrudan fiziksel ya da kimyasal ölçümler ile ayırt edilebilmesi, ortaya konulabilmesi ve sonuçlandırılması biyomedikal iş sağlığı araştırmalarından farklı olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Belirtileri ve ortaya çıkan sonuçları stresli işten kaynaklanan, iş ile stres arasındaki bağın net olarak ortaya konulacağı ve özellikle ayırt edilebilecek bir modelin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma ortamı ve iş yaşamının doğal yapısının analizine yardımcı olacak ve çeşitli meslek dalları için bunları genelleyebilecek, güvenilirliği tartışılmayacak kurumsal modellerin oluşumuna gerek duyulmaktadır. Bu modellerin tartışmasız bir biçimde kullanılabilir duruma getirilebilmesi için geçerliliği ve tutarlılığı kanıtlanmış sosyal ve davranışsal bilimlerin kullanıldığı yöntemlerden yararlanılmalıdır. Çalışma yaşamının baskıcı, yoğun, monoton, tekrarlayıcı ve uzun süreli temposunun yarattığı ve kişide stres oluşturan bileşenlerine maruz kalanların somut verilerle tanımlanabilmesi kuramsal ve yöntemsel bir zorluk taşımaktadır. Ayrıca bu ölçüm yöntemlerinin ve kuramlarının ne ile sınırlı tutulacağı, hangilerinin etkileşim içinde olacağı, mukavemet gösterme ve baş etme yetisinin önemi gibi konular henüz netlik kazanmamış tartışma konularıdır. İş stresi ölçüm yöntemlerinin yöntemsel olarak uygulanabilir, sonuçları itibarıyla güvenilir, güncel ve değişime duyarlı, gerçekçi, geçerli ve kabul görmesi önem arz etmektedir. Halen kullanılan iş gerilimi (iş yükü-kontrol-destek) modeli ve ödül çaba dengesizliği modeli bu ölçütleri özellikle gelişmiş ülkelerde söz konusu ihtiyacı nispeten gidermiştir. Çeşitli araştırmalarda kullanılan ve test edilen bu iki modelden elde edilen sonuçların incelenmesinde; stresi yüksek iş deneyimin koroner kalp hastalıkları riski ve başka hastalıklarla da ilişkili olduğu hipotezini güçlendirmiştir.

İş stresinin ölçümüne yönelik büyük ve geniş bir örneklem esas alınarak Türkiye’de yapılan bir çalışmada işten kaynaklı stresin beş temel sorunda toplandığı ortaya konulmuştur..

- a) Yönetimsel açıdan ortaya konulan izlekler, normlar ve uygulamalar
- b) İşin özelliği ve günlük iş yükü
- c) İlişkilerdeki güvensizlik ve kopukluk
- d) Kariyer yoksunluğu ve gelişime kapanıklık
- e) Çalışma koşulları ve işyeri risk etmenleri

Yaşamını renklendirmek, mesleki gelişimine anlam katmak, üretmek, yenilenmek, uzmanlaşmak, yararlı olmak amacıyla yapılması gereken çalışmanın yerini, çalışma koşullarının son dönemlerde çalışanların aleyhine gelişmesiyle birlikte var olan duygularının körelmesine neden olan zorunlu ve isteksizce yapılan çalışma, sonuçta bir gerginleştirici (stresör) olup, kişinin ruhsal yapısını ve sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

4.2.1. İş doyumu

Moral ve isteklendirmenin tetikleyici ve itici gücü hiç şüphesiz iş tatminidir. Kişinin yaşamına değer katan ve anlamlı kılan faaliyetlerden biri de bireyin işi ve iş yaşamıdır. Doyumsuz, ruhsuz, renksiz, heyecansız iş yaşamı, çeşitli problemleri n oluşmasına kaynaklı teşkil eder ve beklenmedik sorunları beraberinde getirir. İş tatmini; beklentiler ile alakalı olup, beklenti alanları ve kapsamı kişiye ve işe göre değişkendir. İş doyumu çalışanların tasarladıkları beklentilere ve sonuçlara ulaşmanın verdiği haz ve bunun kişide yarattığı mutluluk eksenli olumlu duygusal bir sonuçtur. Yapılan her iş ve icra edilen mesleki faaliyetler için önemli olan iş doyumu, psikolojik ve sosyal çıktıları da beraberinde getirir. Çalışanların sadece fiziksel ve zihinsel durumunu değil, aynı zamanda fizyolojik ve ruhsal durumunu da etkileyen iş doyumu, çok yönlü ve çok kapsamlı değerlendirilmesi gereken bir husustur. Çalışma ortamında iş doyumundan uzak ciddi tatminsizlik yaşayan kişi, olumsuz tavır ve davranışlar sergileyecek ve negatif duygulara yönelecek, bedensel, ruhsal ve sosyal sağlığı bozacaktır. Tükenmişlik sendromuna kadar gitmesi ihtimal dâhilinde olan iş doyumсуuzluğu, başlangıçta bireyde işten soğuma ve uzaklaşma, işe gelmeme, sık sık mazeret ileri sürerek işi terk etme, sık sık izin alma, iş değiştirme gibi doyumсуuzluğu ve tükenmişliğin yaşanmasına vesile olan durumlar gösterecektir.

4.2.2. Ruhsal sağlık durumu

Dünya Sağlık Örgütü tarafından ruhsal sağlık; bireylerin kendi irade, azim, gayret, yetenek ve güçlerinin, yaşamın zorlukları ve ortaya çıkması muhtemel kriz ve gerilimleri ile mücadele edebilir olduklarının, üretkenlik temelinde başarıya odaklı ve sürdürebilir biçimde çalışabildiklerinin ve buldukları topluma uygun değer ve yarar sağladıklarının bilincinde

oldukları bir iyilik durumu olarak tanımlanmaktadır.

Yaşam koşullarının giderek ağırlaşması, bireysel ve toplumsal insan ilişkilerinde yaşanan olumsuz tablolar, dijitalleşen dünya ve kendine odaklı bireylerin sayıca çoğunluğu tüm dünyada ruhsal hastalıkların yaygınlaşmasına kaynak teşkil ettiği bilinmektedir. Ruhsal hastalıklardan biri olan depresyon, başta ABD olmak üzere dünyada yetişkin çalışan nüfus içinde en yaygın görülen halk sağlığı sorunlarından biridir. Özellikle teknik ve teknolojik alanda güçlü, endüstrileşme yeteneği yüksek, sanayileşme imkânları gelişmiş batılı ülkelerde, depresyon yaygınlığı ve psikolojik tabanlı hastalıklarda ve olgularında görülen artış da göz önüne alındığında, insanlararası ilişkileri zedeleyen ve törpüleyen, bireyleri yalnızlığa sevke eden, adeta tekleştiren, ailesine, yakın çevresine ve yaşadığı topluma yabancılaştıran depresyon vakalarında ciddi ve önemli artış beklenmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2020 yılı küresel hastalık yükü değerlendirmesine göre, bugün dördüncü sırada yer alan depresyonun, yaş kategorisi ve cinsiyet durumu fark etmeksizin önümüzdeki süreçte ikinci sıraya çıkması beklenmektedir. İşyeri verimliliği ve iş üretkenliğe açısından ruhsal sağlık sorunları olan çalışanların katkı ve desteklerinin genelde düşük olduğu, karar destek süreçlerini tıkadıkları ya da yavaşlattıkları görülmektedir. Ayrıca sık sık zamanlama hataları yaptıkları, kararsızlık sarmalına girdikleri ve karar verme güçlüğü ve ikilemini yaşadıkları, kararlı ve sürdürülebilir ilişkiden kaçtıkları, çevresindeki bireyler ile ilişkilerini kerhen sürdürdükleri, iş kontrol süreçlerinde zayıf ve yetersiz oldukları, disiplinsiz davranışlara yöneldikleri, işin planlaması ve icrasında zorlandıkları, daha sık hata yaptıkları ve iş kazası geçirdikleri bilinmektedir.

5. Psikososyal Etmenler Ve İş Kazası İlişkisi;

İş kazalarının muhtemel nedenleri ve kazaya etken faktörler açısından konu incelendiğinde, çalışma ortamından kaynaklı stres ve bu stresin doğmasına neden olan psikososyal etmenler ile kazalar arasında bir bağ olduğu söylenebilir. Özellikle işin içeriği ve durumu, organizasyonu, önemi, yönetim nezdinde takip ve değerlendirilmesi, kritiklik ve tehlike seviyesi ile ilgili bazı hususların kazaya sebep faktörler kapsamında önemli olduğu görülmektedir. İş kazalarının doğrudan nedenleri olarak tanımlanabilecek psikososyal etmenler, aynı zamanda, çalışanlarda iş stresinin yaşanmasına neden olup, direkt olmasa da iş kazası riskini dolaylı yollardan arttırmaktadır.

Kişisel bazı hastalıklara ve olumsuz nedenlere sebep olan Stres ile ilgili belirtiler; fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal olmak üzere dört grupta toplanabilir. Söz konusu belirtiler en çok gözlemlenen belirtiler olup, burada ifade edilmeyen farklı ve değişik belirtiler de görülmesi normaldir.

5.1. Fiziksel ve fizyolojik Belirtiler; Çalışma ortamının olumsuz koşulları, yönetimin idare ve irade zafiyeti, güvensiz koşullar, sosyal ve ekonomik yetersizlikler, çalışan sağlığını tehdit eden önemli faktörler olarak sıralanabilir. Fiziksel ve fizyolojik belirtiler genellikle; dolaşım ve solunum sistemi, sindirim ve boşaltım, sinir ve endokrin sistemi, kas-iskelet sistemi üzerinde olumsuz etkiler bırakır.

Dolaşım ve solunum sistemi üzerindeki etkileri özetle; yüksek tansiyon, kan basıncı artışı, kalp krizi, aşırı terleme, kalp atışlarında ve solunumda hızlanma, beyin sıvısındaki basıncın azalması,

Sinir ve endokrin sistemi üzerindeki etkileri özetle; baş ağrısı, gerginlik, öfke, kızgınlık, , uyku düzensizliği, yoğunlaşma bozukluğu, korku, zihinsel etkilerde yavaşlama, dişleri sıkma ya da gıcırdatma, çene kasılması, döküntü, kolit,

Sindirim ve boşaltım üzerindeki etkileri; kabızlık, ishal ve hazımsızlık, mide yanması, ekşime ve gaz, ülser, iştahsızlık ya da iştahta değişiklik, kronik yorgunluk veya enerji düşüklüğü,

Kas-iskelet sistemi üzerindeki etkileri; kas ağrıları, sırt ve bel ağrıları Ani refleksler, kas gerilmeleri, stres, dolaşım bozuklukları gibi belirtiler görülmektedir.

5.2. Duygusal Belirtiler; Kişiye göre değişkenlik arz eden duygusal belirtilerin şiddeti ve ortaya çıkış şekli de farklılık göstermektedir. Duruma, ortama ve nedene bağlı olarak bazen çok şiddetli bir tepki bazen ise kaygı verir boyutta derin bir sessizlik olarak kendini gösterebilir. Özellikle kaygı ve endişe hali, şekli ve dozu değişken ağlama nöbetleri, gerginlik, asabılık, sinirlilik, sürekli ve hızlı ruhsal durum değişkenliği, , depresyon, özgüven yetersizliği ve özgüven kaybı, güvensizlik ve korku hissi, aşırı kırılabilirlik ya da aşırı hassasiyet, öfke kontrolünde zafiyet, öfke patlamaları, kaygı ve saldırganlık veya düşmanlık, tükenmişlik ve duygusal yoksunluk, moralsizlik ve isteksizlik gibi belirtiler görülmektedir.

5.3. Zihinsel Belirtiler: Zihinsel çöküntü ya da yorgunluk odaklanma da yaşanan problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kararsızlık, karar vermede güçlük ve çekingenlik, odaklanma problemi, karışık zihin ve algılama reflekslerinde zayıflık, sık sık unutkanlık, hafıza yorgunluğu ve zayıflık, hayalî yaklaşımlar ve aşırı hayalcilik, gereksiz meşguliyet, durağanlaşma, mizah yeteneği ve anlayışında kaybolmalar, hataya meyilli olma ve hatalarda ısrarcı olma, takıntılı olma, fikir veya düşüncede sabitleşme, daha sık hata yapma, muhakeme ve kavrama yeteneğinde zayıflama gibi belirtiler görülmektedir.

5.4. Sosyal Belirtiler: Sosyal ilişkilerini düzenleme ve devam ettirmede ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Güven kaybı ve insanlara karşı güvensizlik,

suçlama refleksini sık kullanma ve başkalarını sürekli suçlamak, zamansızlık, randevularına karşı ilgisizlik ve randevulara gitmemek, düzensizlik, çok sık yer değiştirme arzusu veya toplantı veya görüşmeleri çok kısa zaman kala iptal etmek, insanlarda hata bulmaya çalışmak ve sözle rencide etmek, haddinden fazla savunmacı tutum takınmak, birçok kişiye birden küs olmak, konuşmamak gibi belirtiler görülmektedir.

Yukarıda sıralanan tüm bu belirtiler sonuçta dikkat dağınıklığına, yoğunlaşma güçlüğü ve odaklanma sorunu yaratarak iş kazaları ve meslek hastalıklarına zemin hazırlayabilir. İş kazalarında artışı körükleyebilir. Aynı zamanda performansı etkileyerek iş verimini doğrudan etkileyebilir.

6.Psikososyal Risk Etmenlerini Etkileyen Faktörler

Genel anlamda düşünüldüğü zaman psikososyal risk etmenlerini etkileyen birçok faktör söz konusudur. Bazı psikososyal risk etmenlerini etkileyen faktörlere örneklere bakacak olursak;

6.1.Yaş ve cinsiyet

Yaş ve cinsiyet olgusu, strese maruz kalmada ve stresle baş edebilme de farklılıklar yaratmaktadır. Kadının üstlenmiş olduğu rol ve sosyal statüsü, toplumsal bakış ve geleneksel yaklaşımlar, beklentiler, alışkanlıklar ve eğitim düzeyi gibi sosyolojik ve psikolojik faktörler ışığında kadına yönelik görev ve sorumluluk algısı oluşmaktadır. Çalışan kadının çalışma ortamından kaynaklı sorun ve sıkıntılarının yarattığı stres yüklenmelerinin yanında annelik ve ev işleri gibi uhdesinde yürüttüğü işler de ister istemez ciddi stres yüklemelerine sebebiyet vermektedir. Çalışanlar açısından strese neden olan faktörlerin ileri yaşlarda daha da yoğunlaştığı görülmektedir. Hassasiyet ve kırılabilirlik düzeyi yüksek olan bireyler yaşları ilerledikçe olaylardan etkilenme ve daha çok sorumlu hissetme nedeniyle daha fazla strese girmektedirler. İş ortamında tecrübesizlik, eğitimsizlik, deneyimsizlik önemli etmenler olup, bilgi ve deneyimleri yetersiz genç bireylerde stres yaşayabilmektedirler. Olumsuz stres riskinin yaşam şeklinin düzensiz ve kötü oluşuna bağlı olarak orta yaş döneminde daha da artabildiği görülmektedir. Genç yaşlarda özellikle yirmili yaşlarda edinilen ve zamanla yaşam koşullarının gidişatına göre artırılan kötü alışkanlıklar (kötü ve dengesiz beslenme, sigara ve alkol alışkanlığı, madde bağımlılığı, düzensiz iskân ve göçebe yaşam vb) kişinin 20 veya 30 yaşlarında fark etmediği ya da tam olarak algılayamadığı olumsuz yüklenmeler ileriki yaşlarda birikimli travmalara dönüşebilir ve ciddi etkiler yapabilir. Düzensiz ve lahüsel bir yaşam tarzı ve stres bir araya gelince orta yaşa kadar görülmeyen belirtilere yol açar. Genç yaşta edinilen kötü alışkanlıklara iş stresi de eklenince kişinin sağlığını erken yaşta kaybetmesine yol açar.

Yaşamsal döngülerin tepkisel süreçleri açısından kırılma, duygusallık ve hassasiyet özellikleri erkeklere göre daha fazla olan kadınlar gerginleştiricilerin (stresörlerin) etkisine daha çok maruz kalmaktadırlar. Sosyal gelişmişlik düzeyi zayıf toplumlarda kadına biçilen rol, çalışma yaşamında kadının yeri ve rolü, kadın erkek ayrımcılığına yönelik cinsiyetçi yaklaşımlar, kültürel değerlerin baskıcı ve biçimsel sirayeti, evlilikten dolayı oluşan çeşitli beklentiler, değer ve kabul görme olgusunun yarattığı hezeyanlar kadınlarda strese neden olmaktadır. İş devamlılığı ve geliştirme süreçleri gibi doğal faktörler karşısında ve denetim, kontrol, takip, ek çalışma, misli gayret ve ceza gerektiren durumlarda, kadınların stres faktörlerinden erkeklere oranla daha çok etkilendikleri görülmektedir.

6.2. Eğitim durumu

Bilgi, bilinç ve farkındalık düzeyi olaylara bakışı ve yaklaşımı etkilemektedir. Toplumsal gelişmişlik düzeyi ve çağdaşlığın en önemli parametresi olan eğitim, başarının anahtarıdır. Toplumsal ve bireysel yaşam için kilit rol üstlenir. Eğitim seviyesinin durumu ve niteliği ile bireysel ve toplumsal kazanımlar arasında bir ilişki vardır. Eğitim ve kişisel gelişmişlik seviyesi ne kadar yüksek olursa bireyin durum ve koşullara uyum sağlama, kavrama, algılama, değerlendirme, irdeleme ve sonuç çıkarma yetisi o denli yüksek olacaktır. Bu durum kişinin kendine olan öz güvenini ve bireysel saygınlığını yükseltir. Farklı ve derin düşünme, analiz etme, sentezleme yetisi kazandırır. Eğitim seviyesinin düşük ve yetersiz olması panik, gerginlik, kaygı, korku, anksiyete ve somatoform bozukluklar yönünden risk faktörü olarak görülmekte ve ruhsal bozukluk yaygınlığını etkileyebilmektedir.

6.3. Medeni durum

Yetişkin bireylerin isteme, sevme, sevilme, beğenme, beğenilme arzusuyla başlayan duygusal yakınlığın geleneksel ritüeller ve yasal süreçlerle şekillendiği evlilik, sevgi, saygı, paylaşım, mutluluk ve huzur temeline dayanan karşılıklı iradenin tecelli ettiği önemli ve ciddi sosyal bir olgudur. Mutluluğun mihenk taşı olarak kabul edildiği evlilik olayına kadın ve erkeklerin bakışı ve yaklaşımı da farklılık taşımaktadır. Örneğin; bekâr erkeklerin %20'sinde görülen ruh sağlığı sorunlarının bekâr kadınların sadece %11'inde görülmesi, evliliğin kadınların mutluluğunda erkekler kadar etkili olmadığı, erkeklerin mutluluğunda evliliğin daha önemli olduğu şeklinde bir yorumun doğmasına yol açmıştır. İletişim eksikliği, aldatma, aldatılma ve yetersiz sosyal destek gibi bazı etmenler evlilikte ilişki sorunlarına zemin hazırlamakta olup, beklentilerin uzağında kalan ve sorunlu ilişki sarmalına bürünen evlilikler depresyona ve çeşitli ruhsal hastalıklara zemin hazırlamakta ve bu gerekçelerle evliliğin depresyon açısından risk oluşturabileceği iddia edilmektedir. Sorunlu evliliklerin ruhsal sorunların tetiklenmesi ve gelişimi açısından daha

riskli olduğu, ruhsal yapıyı bozan ve etkileyen önemli etkenlerden biri olarak depresyona girişi kolaylaştırdığı, boşanmış, boşanma süreci gerçekleşmemiş ama ayrı yaşayan kişilerin depresyona girmelerinin daha kolay olabileceği sonuçlarını doğurduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur.

6.4. Çalışma yaşamı

Yaşamın ayrılmaz en önemli olgusu bir işe sahip olmak ve yaşamını idame ettirebilmektir. İş İnsanlar açısından ne kadar önemliyse, çalıştığı işyeri, çalışma ortamı, muhatap olduğu kitle ve yaptığı işle ilgili algılamaları da o oranda önemlidir. Belirleyici etkilerinin çok yüksek olduğu İş ve iş ortamı insan hayatında önemli sonuçları da beraberinde getirmektedir. Yapılan iş ve verilen emeğin karşılığında mutlaka para kazanma ve hayatı idame ettirme maksadı vardır. Ancak bazen insan, çalıştığı işe sadece maddi kazanç temin etme mantığı ile bakmaz. Mesleki tatmin ve üretme psikolojisi de kişiyi motive eden etmenlerdendir. İş ortamında kabul görmek, dikkate alınmak, ekip içinde olmak, o işi yapıyor olmanın verdiği hazı, manevi doyum, gururu, başarı hissini, yaptığı iş vasıtasıyla milli gelire ve yaşadığı topluma değer katma ve katkı sunma hissiyatını da yaşamaktadır. Çalışmayan, üretmeyen, çalışsa da işini severek yapmayan, memnuniyetsiz ve tatminsiz bireylerde tam aksine stres ve isteksizliğin kişiyi kuşattığı ruhsal bir iklimin oluştuğu, hoşnutsuzluğun bu durumu körükleyerek derinleştirdiği bir sonucun doğmasına neden olmaktadır. Çalışma yaşamı ile ilgili tespit ve bulgulara bakıldığında ev kadınlarında anksiyete, fobi gibi ruhsal yakınmaların aktif çalışma hayatı olan kadınlara göre daha yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir.

6.5. Sosyo-ekonomik düzey

Sosyo-ekonomik düzey, sosyal statünün ekonomik parametrelerle ortaya konulmaya çalışıldığı, sosyal gelişmişlik endeksinde ekonomik kazanımların bireysel refah seviyesinin etkisini ve sonuçlarını ifade eden bir tanımlamadır. Hem toplumsal gelişmişlik seviyesi ve hem de ekonomik kazanımları birlikte değerlendirilen tüm olgular sosyo ekonomik olarak değerlendirilir. Bireyin ekonomik durumu ile sosyal yaşantısı arasında doğrudan bir bağın olduğu, etkileşim temelli bu durumun yaşantıya direkt sirayet ettiği söylenebilir. Yapılan çeşitli çalışmalarda kişilerin kazançları ile ruh sağlıkları arasında bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Sosyo ekonomik bir kavram olan işsizlik, bireyi ve toplumu sadece iktisadi açıdan etkilemez. Bir kişinin düzenli gelirinin olmaması, sosyal standartlarının da düşmesine neden olur. Özellikle düşük gelirin ve az kazancın kişilerde majör depresyon, yaygın kaygı- anksiyete bozukluğu ve panik bozukluğu gibi ruhsal rahatsızlıkları arttırdığı, gelir eşitsizliğinin çalışanlarda nevrotik bozukluk sıklığındaki artışın en önemli nedeni olarak görüldüğü belirtilmektedir.

6.6. Yaşam değişim oranı

Strese neden olan faktörler bireye göre değişiklik gösteren olgulardır. Zamana, ortama, duruma, koşullara göre değişiklik gösteren ciddi ve önemli olarak değerlendirdiğimiz olayların strese neden olması kaçınılmazdır. Ancak bu olaylar ya da durumlar sadece hayati önemi haiz diye isimlendirdiğimiz olaylardan da ibaret değildir. Bireysel beklentilerin ve önemsenen olguların kabul durumu da değişkenlik gösterebilir. Bazı bireylerin çok önemsedikleri olgular bazıları için önemsiz addedilebilir. Müspet veya menfi yaşam değişikliğine neden olabilecek ve bireysel açıdan ciddiyetle üzerinde durulan ve önemsenen konular önemli stres faktörü olarak değerlendirilmektedir. İşini kaybetme, anne-baba ölümü, eş ölümü, çocuğunu kaybetme, ciddi ve önemli hastalıklar, boşanma, yeni bir bebeğin doğması ya doğumda bebeğin kaybedilmesi, cezaevinde kalma, işten ayrılma, terfi etmeme, aşırı borçlanma, emeklilik gibi birçok değişikliğin önemli düzeyde stres yükü bulunmaktadır. Kişinin hayatında oluşan değişiklikler, kişiye etkilemekte ve stres düzeyini arttırmaktadır. Bu değişikliklerin etkileri kişilerde farklı etkiler bırakmaktadır.

6.7. Göç

Yaşanan savaşlar, mezhep çatışmaları, dinsel kimlik arayışları, etnik problemlerden doğan sorunlar ve ayrılıkçı ideolojiler, kıtlık, fakirlik, açlık gibi nedenlerin yanı sıra pandemi sürecinin de tetiklediği göçler, yer değiştiren mülteci sayısı, değişim ve dönüşüm hızı ile son yılların en çok dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken olguların başında gelmektedir. Çeşitli gerekçelerle bulunduğu toprakları terk ederek farklı yurt ve bölgelere yerleşmek zorunda kalan ve yerleştiği bölgelerde statü, kimlik, kültür, aidiyet, kabul görme ve bütünleşme sorun yaşayan ciddi ve önemli sorunları da beraberinde getiren göçmenler, günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Buldukları ya da yerleşmek zorunda kaldıkları topraklarda statülerinden kaynaklı çeşitli haksızlıklara ve usulsüzlüklere de uğrayan bu insanlar içinde buldukları ortam ve durumdan dolayı zaman zaman uğradıkları haksızlıklara boyun eğmekte veya kin ve hırs psikolojisinin etkisiyle zamanla kalıcı sorunları ve olayları da körüklemektedirler.

Psikolojik kökenli çeşitli hastalıklar ve depresyonun ortaya çıkışı ve yaygınlığının artışında etkili durumlardan biride göç olgusudur. Gerekçesi savaş yâda politik, etnik, dini, mezhepsel, ekonomik vb nedenlere dayanan göç; kendi ülkesi ve topraklarından ve alıştığı kültüründen kişilerin mecburiyetten uzaklaştırılmasıdır. Göçle gelen ve farklı yerde yaşayan bireylerin kültürel özellikleri hem de yabancı bir ülkede yaşıyor olmaktan kaynaklanan durumları nedeniyle sergiledikleri ruhsal yakınmaların belirtilerinin türü, yoğunluğu ve şiddeti açısından farklılıklar sergilediği

gösterilmiştir.

Değişen fiziksel, kültürel, ekonomik ve sosyal çevre nedeni ile tanıma, tanıtma, kabul etme, kabul ettirme, uyum ve bütünleşme açısından bir hayli zor olan bu sürecin ciddi boyutta sancuları ve sıkıntıları vardır. Özellikle göçmenler, buldukları ortamda kendilerini ifade etmekte zorlandıkları gibi sosyal diyalog ve kültürel doku uyumsuzluğunun yarattığı daha farklı ve anlaşılması güç sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Yaşanan bu sorunları telafi edecek veya azaltabilecek psikososyal destek sistemlerinin yetersizlikleri nedeniyle sorunların boyutu ve şiddeti de giderek artmaktadır. Göç edilen ülkedeki kabul potansiyeli ve içselleştirme mekanizmalarının etkinliği ile bağlantılı olarak sorunlar duruma ve koşullara göre artabilmektedir. Bu sorunların artmasına, göç edilen ülkedeki yabancıların kabulü, kültürel değerler arasındaki farklılıklar, zorlayıcı yaşamın getirdiği tepkiselyaklaşımlar, toplumsal reflekslerin farkından kaynaklı olaylarının yaşanması ile kültürel kimlikler arasındaki uyum durumu gibi dışsal faktörler etkileyebilmektedir. Nitekim sorunların çözüme ulaşamaması ve buna ek olarak yeni sorunların da gündeme gelmesi ile bireylerin zamanla psikososyal uyumları bozulmakta ve buna bağlı olarak birtakım kriz reaksiyonları tetiklenmektedir.

Göçmenlerin zorlayıcı yaşam deneyimleri ve çözümlenmemiş çatışmaları nedeniyle gerek ruhsal gerekse de sosyal boyutta bir takım sorunların olduğu görülmektedir. Bunlar iş veriminde azalma, davranış problemleri, madde bağımlılığı ve suça eğilimli davranışlar olabildiği gibi ruhsal boyutta da nörotik, psikotik ve psikosomatik kaynaklı sorunlar olabilmektedir.

6.8. Doğurganlık Özellikleri

Kadınların üreme ile ilgili durumları hassasiyet ve duygusallık açısından yaşadıkları en kritik safhaların başında gelmektedir, Adet döngüsü veya menstrual döngü, kadın üreme sisteminde (özellikle rahim ve yumurtalıklar) oluşan, hamileliği mümkün kılan düzenli doğal değişim olup, bu döngü kadının vücudunun gebeliğe hazırlanmasını amaçlayan bir dizi olaylar bütünüdür. Özellikle doğurganlık, hamilelik, üreme ya da bunun tam tersi yaşanan durumlar kadınların duygu durumlarına etki eden hususlardır. Bu kapsamda yaşanan adet döngüsü, hamilelik, hamilelik sonrası dönem, çocuk isteme, çocuk sahibi olmama, menopoz dönemleri hassasiyetin, alınganlığın ve kırılmanın tavan yaptığı dönemler olarak duygu durumlarında dalgalanmalara yol açmakta ve bu durum ruh sağlıklarında ciddi örselenmelere ve olumsuz etkilenmelere yol açmaktadır.

Doğum, doğurganlık, hamilelik, kısırılık ve benzeri yaşanan çeşitli olumsuz vakalar ve geçirilen travmalar çeşitli risklerin doğmasına neden olabilmektedir. Özellikle hamileliğin hiç oluşmadığı ya da önceden hamile kalınsa bile artık hamileliğin oluşmaması durumu olarak tanımlanabilen

kısırlık problemi olan kadınlar, genç yaşta anne olan kadınlar, menopoza giren kadınlar depresyon için yüksek derecede risk grubunu oluşturmaktadır. Beklentilere, yaşam değişikliklerine ve ortaya çıkan sonuçlara bağlı oluşan depresyonda, geçmişte yaşanan kişiyi sarsan ve saran depresif dilimlerin de etkisi bulunmaktadır. “**Boş Yuva Sendromu**”, çocuklar evi terk ettiğinde kadınlar amaçlarını ve kimliklerini kaybettiklerini düşünerek depresif belirtiler gösterebilirler. Özellikle toplumumuzda menopoz kaygı ve gerginliğinin temelinde seksüel yetmezlik, yalnızlık ve tecrit olma/edilme duygusu yatmaktadır.

7. Psikososyal Risklerden Korunma

Çalışma hayatında sağlıklı ve güvenli çalışma ortamı yaratmak başta işverenler olmak üzere sıralı tüm yöneticilerin görevi ve mesleki borcudur. İş sağlığında önemli bir psikososyal risk olan mobbingin insan sağlığı açısından olumsuz etkilerinin özellikle yöneticiler tarafından çok iyi bilinmesi iş verimliliği ve iş kazalarına karşı önlem alma açısından önemlidir. Zamanında öngörülme ve önlenmeyen Psikososyal risklerin işyeri ve çalışanlar üzerinde yarattığı olumsuz sonuçların giderilmesi ve onarılmasına yönelik alınacak önlemler ve düzeltici faaliyetler hem ciddi bir külfet hem de işletme kazanım süreçlerine vurulan büyük bir darbedir. İnsan odaklı yaklaşım ve yüksek moral gücü güvenli iş yeri yaratılmasında kilit rol oynayan etkenlerdir.

Kazanımların kaybedilmesinin önünü açan, denge ve uyumu bozan, güvensizlik yaratan, inanç ve değer sitemini tahrip eden, başarıyı frenleyen, aidiyet duygusunu kör eden, heyecanı ortadan kaldıran, ilişkilerin yozlaşmasına sebep olan, hak ve hukuk kavramlarının içini boşaltan, mazlum ve masum anlayışını törpüleyen, sevgi ve saygı temelini dinamitleyen psikososyal risklere karşı önlem almak her kademedeki yöneticilerin üzerinde durması gereken konuların başında gelmektedir.

Alınması gereken tedbirler çok çeşitli olup önemli görülenler aşağıda özetlenmiştir.

7.1. İşletmelerin Psikososyal Risklere Karşı Alabileceği Önlemler

Psikososyal risklerin azaltılmasının daha çok katılım ve çalışma ortamının geliştirilmesiyle olabileceği önlemler şu şekilde ifade edilebilir:

- ✓ Bütünleşik yönetim modelinden hareketle, müşterek yaklaşım ve ortak akıl prensibi doğrultusunda çalışanları kararlara katılım yönünden cesaretlendirilmek, demokratik katılım hakkını çalışandan esirgememek ve gerektiğinde uygulamak,
- ✓ Örgütle ilgili politikaların uygulanmasında adaletli olmak, adil bir yönetim sistemin işlediği olgusuna çalışanı inandırmak ve

uygulamalarla bunu göstermek,

- ✓ Ücret politikası ve gelir dağılımı en hassas konulardan biri olup, bu konuda inançlar ve değerleri adil bir düzeni sağlayacak şekilde oluşturmak,
- ✓ Yöneticileri iletişim ve insani ilişkiler konusunda özel olarak eğitmek ve bilinçlendirmek
- ✓ Yöneticileri güncel teknoloji ve mevzuat konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek ayrıca kişisel gelişimini sağlayıcı bir dizi çalışmalar yapmak,
- ✓ Çalışma ortamının sühneti ve çalışanın morali açısından esnek çalışma düzeninin yerine, içeriği belirgin ve netleşmiş çalışma düzeni ve mesai uygulaması getirmek ve yeknesaklığı ortadan kaldırmak
- ✓ Çalışanların iş yükünü ağırlaştırıcı sorunları belirlemek ve önlenmesi ile ilgili çalışmalar yapmak, çalışanları da bu konuda bilgilendirmek,
- ✓ Psikososyal risklerin boyutunu en aza indirebilmek ve işyerinde ruh sağlığını desteklemek için; iletişim konusunda net ve açık olmak, çalışanların bilmesi gerekenlere odaklanmak ve ana temaları tekrarlamaktan korkmamak,
- ✓ Covid-19 veya karşı karşıya kalınabilecek çeşitli bulaşıcılığı yüksek pandemik vaka/ hastalıklar ve yaşanması muhtemel diğer riskler ile ilgili doğru ve güncel bilgileri çalışanlarla paylaşmak
- ✓ Yaşanması muhtemel bulaşıcı hastalıklar ve etkilerini açık, dürüst ve etkili bir şekilde tartışılabilirliği ve ele alınabileceği bir ortam yaratmak ve olası tüm olumsuzluklarda (iş kazaları, meslek hastalıkları) aynı tutum ve yaklaşımları sergilemek,
- ✓ Çalışanları, işle ilgili herhangi bir potansiyel maruziyeti tespit etmek için yapılan risk değerlendirmelerinin sonuçları hakkında bilgilendirmek ve çalışanlara kişisel koruyucu donanımlarının uygun kullanımı da dâhil olmak İSG önlemleri ve izlekler konusunda eğitimler düzenlemek,
- ✓ Çalışanlara bu süreçte hakları ve sorumlulukları hakkında daha sık bilgi vermek,
- ✓ Bir çalışanın bulaş etkinliğinin yüksek ve pozitif çıkması durumunda iş yeri izleklerinin nasıl devam edeceği konusunda çalışanları bilgilendirmek ve bu konudaki izlekleri netleştirmek,

- ✓ Çalışanları bulaşıcı ve tehlikeli hastalıklar başta olmak üzere her türlü hastalık ve olumsuzluklara yönelik başa çıkmak için hükümetin izin, yardım, politikalar ve soruları varsa nereyle iletişime geçebilecekleri hakkında bilgilendirmek,
- ✓ Bilgilendirme için kullanılan dilin ve materyallerin bütün çalışanları (mülteci/göçmen çalışanlar dâhil) kapsadığından emin olmak, dil ve anlayış birlikteliğini sağlamak,
- ✓ Lider konumunda olan ve örnek alınan yöneticiler ve takım liderleri çalışanlar için önemlidir. Bu nedenle özellikle takım ruhu yaratmak için sağlıklı davranışları destekleyen güvenli bir çalışma ortamı yaratabilmeleri için eğitimler düzenlemek,
- ✓ Yöneticiler, takım liderleri ve çalışanlar için depresyon ve stres bozukluğu belirtileri (sosyal geri çekilme, performans bozulması, absenteizm ve presenteizm gibi) tanıma ve izlemelerini kolaylaştırıcı eğitimler düzenlemek,
- ✓ Yöneticiler ve takım liderleri için işyerinde şiddet ve tacizin nasıl tespit edileceği ve mümkün olduğunca, çalışanların aile içi şiddet mağduru olduğunu gösteren işaretleri nasıl belirleyecekleri konusunda eğitimler düzenlemek,
- ✓ Gevşeme ve kendine yardım teknikleri konusunda eğitimler düzenlemek,
- ✓ Çalışanların bu süreçte faydalanabilecekleri psikolojik destek hizmetleri hakkında bilgilendirmek ve psikolojik destek ünitelerini aktif olarak kullanmak,
- ✓ Evden çalışanlar için ergonomik, fiziksel ve psikososyal riskler hakkında bilgilendirme seminerleri düzenlemek,
- ✓ Yöneticilere ekiplerine daha iyi danışmanlık ve destek sunabilmeleri için değişen çalışma koşullarına adapte olabilecekleri iyi uygulamalar konusunda eğitimler vermek,
- ✓ Çalışanların mahremiyetine saygı göstermek, çalışanların sağlığı, kişisel sorunları veya ailevi konularla ilgili bilgileri "bilmesi Gereken Prensibi" ve "Mahremiyetin Gizliliği kuralına uygun şekilde hareket etmek,
- ✓ Çalışanlar rahatlayacağı ve kendini severek işine verebileceği sosyal etkinlikler, sportif faaliyetler ve eğitsel çalışmalara yöneltecek organizasyonlar yapmak/yaptırmak.
- ✓ Çalışanın kendi kendine yetebileceği ve stresle başa çıkabileceği metotları öğretmek ve uygulanmasına olanak sağlamak için bilgilendirme çalışmaları yapmak ve yaptırmak önemlidir.

7.2. Çalışanların Psikososyal Risklere Karşı Alabileceği Önlemler

Çalışanların psikososyal riskler ve bu kapsamda oluşabilecek olumsuzluklarla başa çıkmaları için kendilerini yetiştirmeleri ve eğitmeleri de oldukça önemlidir.

7.2.1. Strese karşı koyma ve stresle başa çıkma eğitimleri almak

Hayatımızda birçok olay strese neden olabilmektedir. Bir yakınımızı kaybetmek, ciddi bir hastalığa yakalanmak, kronik bir hastalıkla mücadele etmek, zorunlu olarak iş değiştirmek gibi ciddi strese yol açabilecek etkenler olduğu gibi, hemen hemen rutine binen ve günlük olarak yaşadığımız bazı olaylar da stres yüklenmemize neden olmaktadır. Örneğin; trafik sorunu, trafikte sıkışıp kalmak, doğru iletişim kuramamaktan ve kişisel çatışmalardan kaynaklanan problemler veya iş yerinde yaşanan teknik arızalardan kaynaklanan problemler gibi durumlarda, çoğu zaman stres nedeni olabilmektedir.

Hayatımızda olması muhtemel stresi ne kadar iyi ve doğru yönetirsek, stresle başa çıkma yollarını ne kadar iyi bilir ve yerinde uygularsak kendimizi o denli rahat ve iyi hissedebiliriz. Bağışıklık sistemine olumsuz etkisi olan stresi iyi yönetmek bağışıklık sisteminin daha güçlü, dayanıklılığı daha yüksek olmasını sağlayabilir. Karar mekanizması başta olmak üzere tüm yaşamsal aktiviteleri etkileyen stresi tanımak ve yönetmek güçlü irade ve idare kabiliyeti ister. Yaşam kalitesinin önemli ölçütlerinden biri olan stresle başa çıkma yolları ve mücadele yöntemlerinin herkes tarafından bilinmesinde yadsınamayacak şekilde önemli faydalar sağladığı gerçeğini bilmeliyiz. Stresi bilmek, bilgili ve bilinçli yaklaşmak ve strese neden olan olguları iyi değerlendirebilmek ancak kişinin kendini çok iyi tanıması ile ilgili bir durumdur. Stresle başa çıkma yolları ve stresi yönetebilme eğitimi işletmelerde başta yönetici kadrolar olmak üzere çalışan her düzeyde kişilere verilmelidir.

7.2.2. Bedensel Hareketler ve Gevşeme Egzersizleri Yapmak

Düzenli ve planlı egzersiz yapmak, fiziksel aktiviteleri yükseltici, tamamlayıcı ve destekleyici bir unsur olarak sağlıklı yaşam açısından ciddi ve önemli faydalar sağlamaktadır. Stresle başa çıkma ve mücadelede yaş kategorisi ne olursa olsun, her yaş grubundan bireyin yaptığı sportif etkinlikler önemlidir. Bu kapsamda; temposunu ve hızını kişinin belirleyeceği sürdürülebilir nitelikte uzun ve kararlı yürüyüşler, yüzme, bisiklete binme, koşu, tenis, aerobik, gibi egzersizler kişinin gevşemesine ve rahatlamasına yardımcı olduğu için faydalıdır. Bağışıklık sistemini çalıştıran ve güçlenmesine yardımcı olan egzersiz etkin bir biyokimyasal olaydır. Yapılan sportif faaliyetlerin sonunda, tutucu ve destekleyici kas sistemi

ve bağışıklık sistemi dâhil tüm uzuvlar ve sistemler çalıştığı için, bağışıklık hücreleri periyodik stresle maruz kalmaya tepki olarak daha güçlü ve uyanık hale gelirler. Kişinin düzenli egzersiz yapması stresinin azalmasında önemli rol oynamaktadır. Örneğin: yoğun iş ortamından bunalan ve gerilen bir kişinin iş çıkışında yürüyüş yapması yâda sportif bir faaliyete girişmesi o anki yaşadığı ve kendisini etkileyen stresten uzaklaşmasına ve rahatlmasına yardımcı olabilir. Bedensel sağlık üzerindeki olumlu etkileri bulunan fiziksel aktivenin; bunun yanı sıra psikolojik ve sosyal sağlık üzerinde de hiç şüphesiz olumlu etkileri de bulunmaktadır. Bedensel hareketler ve gevşeme egzersizleri yapmak bireyin kendini iyi hissetmesi ve mutlu olması yanı sıra olumlu düşünebilme ve stresle başa çıkabilme yeteneğinin de gelişmesine yardımcı olur. Sosyal uyum ve kabul görme oranını artıran fiziksel aktivitelerin toplam yararları dikkate alındığında, yeterli düzeyde yapılan fiziksel aktiviteler, daha sağlıklı bireylerin oluşturduğu toplumların oluşmasına öncülük eder ve toplumu daha sağlıklı kılar.

7.2.3. Tempolu bedensel aktivite

Yaşa ve fiziksel duruma göre farklılık yaratan tempolu bedensel aktiviteler bağışıklık sistemini güçlü ve etkin kılma açısından önemlidir. Kişinin yeteneği ve dayanıklılığı ölçüsünde yapılan tempolu egzersizler hücre yapısının güçlenmesi ve onarılması için faydalıdır. Tempolu spor aktiviteleri olarak örneğin; hafif tempolu ve uzun süreli koşu, hızlı ve tempolu yürümek, uzun süreli yüzmek, ata binmek ve bisiklet sürmek gibi kişinin istek ve zevkine uygun spor ve faaliyetler yapılabilir Haftada en az kırk beş dakikalık periyotlarla 2-3 seanslık aktiviteler planlamak beden ve kas sisteminin güçlenmesine fayda sağlayacaktır.

7.2.4. Ruhsal rahatlık

Sinir ve bağışıklık sistemleriyle ruhsal yaşam arasındaki etkileşimi inceleyen ve henüz yeni bir bilim olan “psikolojik sinir bağışıklık bilimi”; duyguların ve duygu durum değişikliklerinin kişinin günlük yaşamını etki altına alan önemli bir olgular olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Günlük yaşantıda olumsuz olarak yaşanan aşırı duyguları bastırmanın ve yoğun üzüntünün bağışıklık sisteminin fonksiyonlarını baskı altına aldığından, kişiyi ciddi biçimde örselemesi ve zayıflatması, yaşanması muhtemel hastalıklara zemin hazırlaması ve kucak açması olarak görülmelidir. Pozitif yaklaşımlar, iyimser düşünceler ve olumlu duygular ise savunma sistemini güçlendirir.

7.2.5. Beyin egzersizi

Yaşa, kalıtsal duruma, strese ve bireysel özelliklere göre yaşanması muhtemel unutkanlık durumu kişiye göre değişkenlik göstermektedir. Çok erken yaşlarda da görülen unutkanlık durumuna neden olan fiziksel,

fizyolojik ve psikolojik sebepler olabilir. Beslenme özelliklerinden tutun, işe bağlı strese kadar birçok nedenin varlığına bağlı unutkanlığa karşı bazı önlemlerin alınmasında fayda vardır. Düzenli ve tempolu egzersiz nasıl kalp ve kan dolaşımınızı sağlıklı tutuyorsa, sık ve düzenli beyin jimnastiği de zihni zinde ve genç tutmaya yardımcı olabilir.

7.2.6. Solunum Egzersizi

Stresle baş etmeyi kolaylaştıran en önemli hususlardan birisi de doğru ve kontrollü yapılan solunum egzersizleridir. Doğru nefes alma ve verme teknikleri bilinir ve uygulanırsa solunum yoluyla vücuda alınan oksijenin hücrelere yayılım ve aktarımı daha etkili olur. Ritmik ve düzenli bir şekilde yapılan solunum, sinir sistemleri üzerinde olumlu etki yapacağından önemlidir. Bu doğrultuda yapılan solunum sinir sisteminin sakinleşmesine ve stresin azalmasına, stresin yapacağı etkinin yavaşlamasına yardımcı olur. Doğru yapılan solunum gevşemeye ve rahatlamaya zemin oluşturur. Bu durum kişinin kendini kasmasını engeller ve gerginliğin azalmasına fayda sağlar. Bedenin rahatlaması ve kişinin kendini iyi hissetmesi için doğru nefes alma ve verme tekniklerinin bilinmesi ve bunun günlük hayatta içselleştirilmesi stres nedeniyle oluşan gerginliklerin atılmasına yardımcı olması açısından önemlidir.

7.2.7. Sakinleşme ve Gevşeme

Aşırı gergin ve kasılan bir kişinin rahatlaması ve fiziksel aktivitelerinin normale dönmesi için bireysel faktörlerden biri de gevşemedir. Fiziksel ve fizyolojik (*yüksek tansiyon, kas kasılması, şeker yükselmesi, solunum yavaşlaması ya da solunum hızlanması, göz bebeklerinin büyümesi, aşırı terleme, vb*) vücutta çeşitli değişikliklerin yaşanmasına neden olan stresle başa çıkma yollarından biri de sakinleşme ve gevşemedir. Sakinleşen ve gevşeyen bireyde bu belirtiler azalabilir. Gevşeme tekniklerini bilmek ve doğru uygulamak da önemlidir. Gevşeme ve sakinleşme yöntemleri kullanılarak stresin etkileri kısmen ortadan kaldırılabilir. Birey kendini strese sokan veya stresli bir durumla karşı karşıya kaldığında en azından doğru ve yerinde derin nefes alıp gevşemeye ve sakinleşmeye yönelmelidir. Böylece, kendini rahatlamaya çalışarak içinde bulunduğu olumsuz durumdan büyük ölçüde kurtulabilir. Uygulanması son derece kolay olan bu teknikler sayesinde stres yüklü bireylerde zihinsel yoğunluğun azalmasına ve rahatlamasına da yardımcı olur. Gevşeme ve sakinleşme yönteminin rahatlatıcı ve dinlendirici etkisiyle kişide var olan stres faktörü büyük ölçüde azalabilir.

7.2.8. Sinirleri güçlendirme

Sakin kişiler genelde güçlü sinir yapısına sahip kişilerdir. Günlük yaşantıda en önemli enerji kaynağı protein ve yağlardır. Protein içerikli besinlerin en önemli yapı maddesi olan glutamin amino asidi ve yağların

yapısında olan lesitin zihinsel etkinliğin ve işlevselliğin dinamosu ve performansı artıran maddelerdir. Her vitaminin kendine özgü yararlı yanları mevcut olup, beynin enerji metabolizması için B vitaminlerine daha fazla gereksinimi vardır. Doğal kaynağı mayalı ürünler olan B vitaminleri beyinsel işlevsellik ve performans için önemli olup, özellikle B1 vitaminin gereksinimi ve önemi daha fazladır. .

7.2.9. Müzik dinlemek

Müzik ruhun gıdası ve olumlu yönden tetikleyici dinamosudur. Bilişsel Performansın gelişimine destek olabilme özelliğine sahip müzik; aynı zamanda beyindeki işlem hızına olumlu katkıda bulunduğu, stresi azalttığı, otonom sinir sistemine etki ettiği, hafızayı güçlendirdiği yapılan bir dizi bilimsel çalışma ile kanıtlanmıştır. Müzik, keyfi bir aktivite olup, tercih bireyseldir. Kişilerin müzik tercihi değişken olmakla birlikte stres için özellikle dingin müziklerin kişilere iyi geldiği belirlenmiştir. Gözler kapalı ve düzenli olarak dinlenen müziğin, sağlığın harmonisini güçlendirici etki yaptığı söylenebilir.

7.2.10. Zamanı doğru değerlendirmek

Stresörler içinde zaman baskısı en önemli ve en etkili stres kaynağı olup, kişiyi hırpalayan ve sarsan özellik taşır. Zamanla yarışmak veya bir zaman baskısı altında kendini hissetmek stresin açığa çıkmasına neden olur. Kişilik özelliklerine göre etkisi değişken olan zaman baskısının, özellikle A tipi kişilik özelliği taşıyan bireylerde stresi açığa çıkarmak ve stres yüklenmek açısından zaman tetikleyici bir unsurdur. Belirli görevlerin verilen zamanda gerçekleştirilememesi, istenen iş yükü ile harcanması gereken zaman uyumsuzluğu, doğru zaman planlaması yapmamak ve zamanı doğru yönetememek stresi açığa çıkartan sebeplerin başında gelir.

7.2.11. Sosyal, Kültürel ve Sportif Etkinliklere Katılma

Yaşamın sıkıcı ve monoton ortamını daha güzel ve daha keyifli hale getirmek bireyin kendi elindeki en büyük kozlardan biridir. Bireysel zevkler doğrultusunda çevredeki sportif v kültürel imkânlardan yararlanmak, birlikte olmaktan mutluluk duyulan dost ve arkadaş grubu ile müşterek sosyal, sportif ve kültürel etkinliklere katılmak, insanlarla tanışmak, çevre edinmek, farklı insanlarla bir araya gelmek ve etkileşim içinde olmak sosyalleşmek adına kararlı adımlardır. Sosyal kişilik özellikleri gelişmiş bireylerin öz güvenlerinin yüksek olması, uyum ve katılım sürecini rahat geçmeleri, çevre tarafından aranan ve kabul gören özellikleri nedeniyle ruhsal ve fiziksel yönden daha sağlıklı bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bireyin kendini çok yönlü geliştirme heves ve isteği (kültürel, sanatsal, müzik, tiyatro, sinema, seyahat, spor vb) bu kapsamda yapacağı faaliyetler ve katılacağı sosyal etkinlikler stresin olumsuz etkileriyle mücadele etmesine ve başa çıkmasına imkân

sağlayacaktır. Katılacağı çeşitli sportif faaliyetlerle sağlıklı bir vücut yapısına, kültür ve sanat etkinlikleriyle bilgi, bilinç ve farkındalık zenginliğine ulaşacak olması ve bunun zamanla alışkanlık haline gelmesi güçlü fiziksel, ruhsal yapı ve sosyal iyilik halinin oluşmasına vesile olacaktır.

7.2.12. Maneviyatı güçlü tutmak

Maneviyat moral değerlerini güçlü tutmayı sağlayan ve kişinin en müşkül anlarında bile başyurabileceği bir yöntemdir. Zaman zaman çözümsüz olarak addedilen olaylar ve durumlar karşısında itikat ve maneviyat güçlülüğü, ruhani zenginlik, Allaha olan inanç ve her türlü kötülükten ve kötü niyetli kişilerin şerrinden koruyacağına inanılan ve en kalb-i hislerle yapılan dualar kişilerin manevi dünyalarında sığındıkları, rahatladıkları ve huzur buldukları bir liman gibidir.

Bireyin İnanç ve itikat gücü, din ve maneviyat ulviliği, Allah'a olan bağlılık gibi dinen yaşaması gerektirdiği mistik ve ruhani zenginlik insanı tarifi olmayan iç huzura ve rahatlığa sokar. Manevi doyumun en önemli olgusu olan İbadet, kul ve yaratan arasındaki manevi etkileşimin doruk noktası olup, ibadet esnasında birebir kalma kişiyi istediği gibi manevi hazza ulaştırır. Özellikle yaşamsal döngünün son durağı olarak tanımlanan yaşlılık dönemi, artık hayatın sonuna yaklaşıldığının, fani dünyanın baki dünyaya evirileceği ve dönüştürüleceği düşüncelerinin anlamlandırıldığı hassas bir dönemdir. Yapılan araştırmalarda, yaşlı bireylerin karşılaştığı çözümü zor psikolojik problemler ve sıkıntılara karşı bir denge unsuru olan din; dua etmek, ibadet etmek insanı inancı gereği olumsuz düşünce ve fikirlerden uzaklaştırmaya, yaratan ve arasında kurduğu kuvvetli bağ onda huzur duygusunun oluşumuna sebep olur. Din sayesinde insan yüce bir yaratıcıya bağlanmak suretiyle, yaşadığı bu dünyada bulamadığı sürekli bir güveni ve iç huzuru temin etmiş olmaktadır. Yaşlı bireyler, boşluk ve yalnızlık hissinden uzaklaşır ve kendi varlığının önemini kavrarlar. Olumlu enerji kaynağı, iç huzurun dinamosu ve maneviyatın itici gücü olarak dua; yaşanan kaygı, stres, anlamsızlık, boşluk ve yalnızlık gibi çağımızın önemli ruhsal sorunlarına karşı önemli bir etmendir. Özellikle ibadetin en önemli bir parçası olarak dua, ruh sağlığını olumlu şekilde etkilediği ve en önemlisi ayetlerin tekrar edilmesi, derin düşünme yönteminde olduğu gibi yoğunlaşmaya neden olup, kişinin rahatlamasını sağlar.

7.2.13. Beslenme

7.2.13.1. Bağışıklık sistemini güçlendirme

Bedenimizin yangı, iltihap ve bulaşmalara karşı korunmasına yardımcı olan bağışıklık sistemi beyinle sinirsel bağlantıları bulunan bir dizi organlardan oluşur. (*timüs, kemik iliği, lenf bezleri, lenf kanalları, lenf sıvısı, bademcik, karaciğer, dalak, kalın bağırsaklar ve apendikst*) beyinle sinirsel

bağlantılıları bulunan bu organların bağışıklık sistemi ile zihin arasında doğrudan ilişkili olduğundan önemlidir. Stres, her türlü rahatsızlığın tetikleyicisi ve bağışıklık sistemini doğrudan etkileyen olumsuz olguların başında gelir. Güçlü ve mukavemeti yüksek savunma sistemi, tüm hastalık yapıcı etkenlerin vücuda nüfuz etmesini önleyerek bulaşma, yangı veya iltihap oluşumunu engeller.

Stresin azaltılmasında kişinin kendisini tanıması ve stres yapıcı ortamlardan uzak durmasıdır. Hiç şüphesiz strese karşı beslenmenin önemi ve rolü büyüktür. Dengeli ve Doğru beslenme prensipleri kişisel sağlığın önemli ölçütlerinden biridir. Bünye ve metabolizma üzerinde zararlı sonuçlara neden olabilecek besinlerden uzak durma ve zararlı alışkanlıklardan kaçınma beslenmenin temel sağlık girdileri olarak önemlidir. Süreli ve düzenli beslenme ve öğünleri kaçırmama, besleyici özelliklerinden daha ziyade uyarıcı özellikleri ile öne çıkan zararlı ve alışkanlık yapan yiyecek ve içeceklerden kesinlikle uzak durulmalıdır. Beslenmenin kişide stres yapan etmenlere karşı kullanılabilir güçlü ve etkili bir faktör olduğu unutulmamalıdır. Beslenme ile stres arasında zıt bir bağ mevcut olup, kaliteli ve güçlü beslenme stresle mücadelede etkin olurken, dengesiz, zayıf, yetersiz ve kötü beslenme stresle başa çıkmada yetersiz kalabilir. İçinde kafein ve türevi bulunan yiyecek ve içecekler kalp ve solunum ritmini bozduğu için kaygıya neden olur. Aşırı yağlı ve tuzlu yiyecekler damar cidarında iritasyona ve damar sertliğine zemin hazırlaması, tansiyonu yükseltmesi nedeniyle strese sebebiyet verebilir. Kişinin Çok kalorili ve yağlı yiyecekler kilo almak suretiyle şişmanlığa neden olurken, aşırı kilo ise fiziksel ve fizyolojik bir dizi rahatsızlıkların oluşumuna sebebiyet verirken aynı zamanda da bireye psikolojik temelde bazı soruların önünü açıp ona sıkıntı verebilir. Kişinin zamanla kendisine olan saygısının azalmasına vesile olan şişmanlık kötü ve dengesiz beslenmenin sonucu olup, ruh ve beden sağlığı için sağlıklı ve dengeli beslenme uzun yaşamın da koşullarından biridir. Vitamin değeri yüksek besinlerin tercih edilmesi ve düzenli alınması, hormonlu ve gdo'lu yiyeceklerden uzak durulması, mevsim koşullarına uygun meyve ve sebze tüketimi, aşırı yağlı, tuzlu yiyeceklerden ve kafein içeceklerden uzak durulması gerektiğinde ölçülü kullanılması stresle baş etmede kişiyi güçlü kılar.

7.2.13.2. Bağırsak florası

Mikrobiyata olarak da tanımlanabilecek ve genel sağlığı etkileyen onlarca özelliğe sahip bağırsak florası bağışıklık sistemi açısından önemlidir. Bağışıklık sisteminin fonksiyonlarında düzenleyici kilit ve esaslı bir rol oynamaktadır. Beslenme alışkanlığı ve günlük tüketilen gıdalar bağışıklık sistemimizi etkileyen en önemli unsurlardır. Sağlığı tehdit eden, hastalıklara zemin hazırlayan, savunma mekanizmalarını zayıflatan istenmeyen bakterilerin oluşması, yararlı bakterilerin eksik olması ya da mantar sayısında artış (ör: Candida albicans) vücudun direnme gücünü ve savunma

mekanizmalarını zayıflatır ve bağışıklık sisteminin savaşıma ve karşı koyma refleksini azaltarak hastalıklara karşı hassasiyetini artırır.

7.2.13.3. Doğadan gelen anti-stres maddeler

Yaşamsal açıdan çok şey borçlu olduğumuz doğa içinde barındırdığı milyonlarca bitki ve çiçeklerle insan yaşamına katkı ve destek vermeye devam eden en büyük laboratuvarıdır. Her türlü ilaç yapımında seçilerek kullanılan çeşitli bitki ve otlar şifa açısından önemlidir. Özellikle; ginseng, sarı kantaron, kedi otu, kava kava, oğul otu, lavanta, magnezyum, C vitamini, E vitamini ve selenyum vb. maddelerin strese karşı bağışıklık sistemini güçlendirerek savunma mekanizmasını onardığı ve etkinleştirdiği, olası hastalık ve olumsuzluklara karşı koruma etkeni olduğu yapılan çeşitli gözlem ve çalışmalarla ortaya konulmuştur.

7.2.13.4. Sağlıklı beslenme

Çıkar ve daha fazla kazanç muhasebesiyle etik ve insani değerlere aykırı, kullananlar açısından ciddi sağlık sorunlarının yaşanmasına neden olan ve asla tasvip edilmeyen, insan sağlığını çok yönlü tehdit eden GDO' lu sebze ve meyvelerin tüketilmemesi önemlidir. Özellikle mevsime uygun besin maddelerini tercih edilmesi sağlık açısından uygundur. Vücuda yararlı ve bağışıklık sistemini destekleyici besinlerden faydalanmak bedenimizi daha sağlıklı ve güçlü kılmaktadır. İyi beslenmenin temeli kaliteli ve nitelikli gıda maddelerin tespit ve tercihi ile bilinçli tüketici olmaktan geçer.

7.2.13.5. Değerini koruyarak hazırlama

Her besin maddesinin tüketilme süresi ve kullanım ömrü vardır. Hangi besin kaynağı olursa olsun işleme, tüketme ve tüketilme esasları önemlidir. Kalitesi, özelliği ve niteliği çok yüksek besin maddeleri bile tüketim öncesi ve sonrasında yanlış hazırlama, paketleme, stoklama, pişirilme, soğutma, dondurma, biçimleri nedeniyle gerçek besin değerlerini kaybedebilir. Bu nedenle özellikle besin değerini ve katkı düzeyini korumak önemlidir.

7.2.13.6. Ekolojik beslenme

Günümüzde ürün miktarını artırmak, daha çok kazanmak ve kısa aralıklarla ürün almak, daha fazla ve daha büyük ürün elde etmek amacıyla çok çeşitli tarımsal ilaçlar ve genetik değiştirme çalışmaları yapılmaktadır. Ekolojik beslenme doğal ve sağlıklı beslenme olup, kimyasalların, pestisitlerin, suni gübrelerin olmadığı genetiği değiştirilmiş tohumların değil, yerel tohumların kullanıldığı bir sistemle üretilmiş besinlerin tüketilmesi gerektiğini savunan bir beslenme biçimidir. Ekolojik tarımla elde edilmiş ve doğal ortamlarda yetiştirilmiş hayvanlardan elde edilen besinler insan sağlığı açısından tercih sebebi olup, vitamin değeri, kalitesi, besleme etkinliği,

lezzeti ve kokusu nedeniyle bağışıklık sistemini güçlendirir. Söz konusu bu tür besinler vücudumuza daha az zararlı maddeler yükler ve bedenimizde kimyasal zehirli artıklar bırakmazlar.

7.2.14. Duruma Yönelik Yöntemler

Zaman kişiye verilen en kıymetli sermayedir. Onu iyi kullanmak yetenek ister. Zamanı iyi kullanmak için doğru zaman planlamasına ihtiyaç vardır. Zamanı iyi kullanmak verimliliği artırır. Sosyal ilişkiler ve sosyal faaliyetler kişinin çevresi ile güçlü bir bağ kumasına neden olur. Kendine olan güven artar. Sosyal destekten yararlanma imkânı artar. İletişim sorun çözmek ve anlaşılmanın en etkili yoludur. İletişim becerilerini geliştirmek önemlidir. Atılgan davranış alışkanlıkları edinme ve doğru zamanda kullanma, problem çözme becerilerini geliştirme gibi durum ve koşullara göre kişi kendisini güncellemelidir.

7.2.15. Biyolojik Geri Bildirim

İnsan vücudu etki-tepki mekanizmasına açık bütünleşik parçalar ve organlar bütünüdür. Olasılı olumsuzlukları durum ve koşullara bağlı olarak ilgiliye aktarır. Dışardan bazı teknik ve yöntemlerle tespit edebileceğimiz ve değerlendirebileceğimiz belirtiler olabilir. Ancak fizyolojik açıdan bazılarını fark etme imkânımız yoktur. Bunun için teknik cihaz ve aparatlara ihtiyacımız vardır. Biyolojik geri bildirim stresle mücadele de kullanılan etkili yöntemlerden bir tanesidir. Kalp atışlarının sayısını ve hızını, elimizi şah damarımıza veya göğsümüze koyduğumuzda fark edebiliriz. Solunumunuzda bir sıkıntı olduğunu, midemizdeki bir sorunu fark etmek çok basittir. Ancak beyin dalgalarımızı, kas hücrelerimizi ya da kan basıncımızı göremez, tadamaz, hissedemez, duyamaz ve koklayamayız. Biyolojik geri bildirim yöntemi, bedendeki ritmik ve sistematik olgu ve olayların elektronik bir aparat vasıtasıyla izlenmesini sağlayan, kullanımı nispeten kolay gelişmiş bir tekniktir. Bedeninizdeki fizyolojik olayları kolayca gözleyen bu cihaz, tespitleri sinyallere dönüştürür. Bu sinyaller monitörde bazen bir ışık, bazen bir ses, bazen bir dalgalı grafik çizgileri olarak izlenir. Vücut ısısını ölçen termometre bile basit bir biyolojik geri bildirim aygıtı olarak işlev görebilir. Ne tür aygıt kullanılırsa kullanılsın amaç, bedensel tepkilerinizi bazı sinyaller aracılığıyla görmenizi ya da duymanızı sağlayacaktır.

7.2.16. Mizahı Yaklaşım ve Gülmek

Mizahı yaklaşım ve gülmek ruha iyi gelen olumlu etmenlerdendir. Kişinin rahatlamasına ve ruhsal açıdan dinginliğe ulaşmasına yardımcı olur. Stresin azaltılmasında ve kişinin bu durumdan sıyrılmasına yataklık eden mizah, stres yaşayan durumların bir tehdit yerine daha olumlu algılanmasını sağlayarak olumsuz duygu yükünü hafifletir ve stres düzeyini azaltır. Mizah

kişinin kendisini mutlu hissetmesini sağlar. Gülmeyi başaran kişi hayata olumlu ve ılımlı bakabilen ve stresini kontrol altına almayı başaran kişidir.

7.2.17. Kaliteli Uyku

Uyku, en önemli ihtiyaç olup, hayatımızda her şeyin düzene konduğu, bedenimizin tamir ve tedavi edildiği son derece önemli bir süreçtir. Uyku, sağlıklı yaşam için son derece önemlidir. Uyku düzensizliğinin hücre yaşlanmasını hızlandırdığı, bağışıklık sistemini zayıflattığı ve her türlü hastalığa zemin hazırladığı kanıtlanmıştır.

Her geçen gün zorlaşan ve ağırlaşan çalışma temposuna ayak uydurabilmek için, günlük yaşamın vazgeçilmez dinamosu güçlü ve dayanıklı bir vücut yapısıdır. Bu nedenle dinlenmek ve enerji toplamak için en çok ihtiyaç duyduğumuz aktivitelerden birisi uykudur. Gergin ve stresli zamanlar, iyi ve kaliteli bir uykuya en çok ihtiyaç duyulan dönemlerdir. Stresin, uykusuzluk, uyku bozuklukları, uyku yoksunluğu, gibi ciddi ve üzerinde durulması gereken sorunlara neden olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun için özellikle akşam saatlerinde stresli ortamlarda bulunmamak, yapmaktan zevk alınan işlerle uğraşmak, vücudu rahatlatmak gerekir. Kaliteli bir uyku enerjiyi artırır ve güne zinde başlamayı sağlar. Dayanıklılığı artıran ve bağışıklık sisteminin güçlenmesine yardımcı olan uyku, gün içinde ortaya çıkması muhtemel her türlü zorluklarla daha etkin mücadele edebilme imkânı yaratır. İnsan sağlığı açısından ciddi ve önemli olan uykunun faydaları olarak;

- ✓ Oluşan tortuların dışarı atılması ve zihnin güçlenmesi,
- ✓ Birikmiş toksinlerin temizlenmesi ve hücrelerin yenilenmesi,
- ✓ Gün boyunca oluşan hücre hasarlarının onarılması,
- ✓ Stres sebebiyle oluşan ve yükselen kortizonun dengelenmesi,
- ✓ Vücuttaki her türlü hasarın onarılması.
- ✓ Mutluluk hormonu olarak bilinen seratonin salgılaması,
- ✓ Bağışıklık sisteminin güçlenmesi,
- ✓ Enerji seviyesinde yükselme ve dayanıklılığın artması,
- ✓ Tüm uzuvların dinlenmesi, temizlenmesi ve yenilenmesini sağlar.

Kişinin hem bedeni hem de zihnin dinlenmesi ancak kaliteli ve deliksiz bir uyku ile sağlanabilir. Uykuya dalma veya sürdürmede güçlük, yani uykusuzluk (insomnia) toplumda her üç kişiden birinde görülen önemli bir sağlık problemidir. Uyku problemi yaşayan bireylerde sinirlilik ve gerginlik

hali hiç bitmez ve mukavemet yeteneği zayıflayan bu kişiler zorluklar karşısında da hemen olumsuz davranışlar sergileyebilirler.

7.2.18. Aromatik kokular

Eski çağlarda çeşitli uygarlıklarda karşımıza çıkan bu uygulama ruhu ve vücudu rahatlatma amacına yöneliktir. Tüm ilaçların menşei doğa olup, doğada bulunan bazı otlar ve bitkilerden elde edilen yağlardan ve kokulardan yararlanarak gevşeme ve sakinleşme sağlanmaktadır. Aromaterapi, kişinin fiziksel, duygusal ve ruhsal sağlığı için bitkisel özyağları kullanılarak bedenin iyileşme gücünü ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bu doğal sağaltım yöntemi, masaj, buğu, kompres ve mekânın kokulandırılması yoluyla fiziksel ve duygusal iyilik hali sağlamaktadır. Özellikle eski Mısır ve Yunan uygarlıklarında da kullanılan bu yöntemde ruhu ve vücudu rahatlatan kokularla, özel parfümler ve yağlarla masaj şeklinde uygulanır. Hoş koku (aroma) terapinin stresle mücadelede önemli olduğu düşüncesi her geçen gün daha çok kabul görmektedir.

7.2.19. Düzenli Sağlık Kontrolü

Önceden önlem alabilmek ve olası bir olumsuzluğu erkenden görmek açısından düzenli olarak sağlık kontrolleri yaptırmak gerekli ve önemlidir. Zira düzenli sağlık kontrolü yaptırmak bireyin fiziksel, fizyolojik ve psikolojik sağlığını açısından önemlidir. Özellikle periyodik olarak yapılan bu kontroller bireyi çıkabilecek sorunlara karşı önceden uyararak suretiyle zamanında tedbir almasına yardımcı olur. Bireyin kendini iyi hissetmesi açısından moral değerlerine yardımcı olan bu uygulamanın aksatılmadan yapılması önemlidir.

7.2.20. Düzenli Tatil Alışkanlığı

Sürekli çalışan ve iş ortamının getirdiği sorumlulukları yüklenen bireylerin çalıştığı ortamdaki zaman zaman uzaklaşması ve bedenini, beynini ve ruhunu dinlendirmesi önemlidir. Zihin doluluğu ve sürekli iş baskısı bireyde iş verimi düşüklüğüne ve hata yapma refleksinde yoğunlaşma yaratabilir. Tatil yapmak ve dinlenmek yenilenmek ve enerji toplayarak yeni bir moral ve isteklendirme ile iş ortamına dönüş yapmak açısından gereklidir. Zaman zaman kısa aralıklarla tatil yapmak, dönemsel tatillere çıkmak, stresin tavan yaptığı anlarda vücudumuzun dinlenmesine ve rahatlamasına yardımcı olur. Çalışma ortamının yoğunluğu ve yıpranma durumu, işin özellikleri, çalışma pozisyonu, risk ve tehlike konumu gözetilerek tatil süresi ve mola düzeni ayarlanmalıdır. Dinlenme ya da bulunduğu ortamdaki uzaklaşma çalışanları rahatlatarak stresin azalmasına yardımcı olur. Böylece stresli ortamdaki uzaklaşan bireyler, zihinsel ve bedensel açıdan rahatlatma sağlayabilirler.

7.2.21. Yazı sağaltımı (terapi) ve benzeri hobi edinmek

İnsan yaşamı boyunca bazı olayların etkisinde kalmaktadır. Olayların kişilerdeki bıraktığı iz ve etkiler değişken olmakla birlikte bazı olaylar sarsıcı ve kalıcıdır. Örneğin depremde ailesini yitiren bir yetişkinin ruh hali veya bebeğini kaybeden annenin ruh hali, eşini genç yaşlarda kaybeden bireyin ruh hali gibi kişide derin izler bırakan olaylar yaşanabilmektedir. Kişide sarsıntı etkisi bırakan olaylardan hareketle o kişiye yönelik yazı sağaltımı rahatlama yöntemlerinden biri olarak uygulanmaktadır. Amerika'da yapılan bir araştırmaya göre, yazı yazan ve yazılarında, kendilerinde sarsıntı etkisi yaratan önemli olayları anlatan ya da heyecanlarından bahseden insanların streslerini pozitif enerjiye dönüştürdükleri görülmüştür.

9. Psikososyal Riskler Yönelik Sonuç Ve Değerlendirmeler

İş verimliği açısından en önemli unsur çalışan sağlığını korumaktır. Çağdaş iş sağlığı ve güvenliğinin temelini insan odaklı ve **"önlemek ödemekten daha insani ve ekonomiktir"** algı ve anlayışını benimsemekten geçer. İşletmeler çalışan sağlığı koruyarak üretim güvenliğini ve işletme güvenliğini de korumuş olurlar. Sağlıklı ve güvenli işyerleri, verimli bir çalışma ve yüksek kalitede iş yaşamının sağlanması için oldukça önemlidir.

Giderek artan endüstrileşme, küreselleşme, bulaş ihtimali yüksek sınır tanımaz vakalardaki artış, afet ve acil durumlara yönelik olaylardaki artış, özellikle doğa kaynaklı sıkça yaşanan büyük felaketlerin varlığı iş sağlığı ve güvenliği konusunda daha kapsamlı daha nitelikli ve etkili çalışmaları zorunlu kılmaktadır. İşletmelerin, üretim süreçlerinde meydana gelecek olumsuzlukları ortadan kaldırebilmeleri iş sağlığı ve güvenliği bakımından geliştirdikleri korunma ve önleme politikalarına bağlıdır.

Günümüzde mühendislik, tıp, sosyal bilimler gibi birçok bilim dalının ortak çalışma alanı olarak oluşum gösteren iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarının amacı; işin yürütümü nedeniyle oluşan riskleri ortadan kaldırıldığı, sağlığa zarar verebilecek koşulların bertaraf edildiği, çalışma koşullarının iyileştirildiği sistematik çalışma bütünlüğünü sağlamaktır.

İş sağlığı ve güvenliğini sağlamak çalışanlara, onların çalışma arkadaşlarına ve ailelerine karşı duyulması gereken önemli bir sorumluluktur. Bunun yanında ekonomi için önemli bir yatırım ve yasalar uyarınca yapılması gereken bir yükümlülüktür.

Psikososyal risklerin minimize edildiği işletmeler verimlilik ve karlılık açısından emsallerine göre daha iyi noktada olup, büyüyerek gelişme gösterme açısından daha iyi konumda olacağı gerçeği yadsınamaz.

İSG' nin ekonomik boyutu açısından birbiri ile kesintisiz etkileşim içinde olan; lider (işveren), sistem dinamikleri ve yönetim politikaları, üretim ve gelir kaynakları, satış ve pazarlama süreçleri, finans ve mali disiplin, İnsan kaynakları ve personel, güvenlik gibi faktörlerin hepsinde sonuç alacak olan insandır. Başarının anahtarı takım olabilmek ve inanmaktan geçer.

Psikososyal risklerin ortadan kaldırıldığı veya nispeten az yaşandığı işletmeler kazanmaya ve büyümeye odaklı işletmelerdir.

Kaynaklar

- @isg_turkiye_sinav @nacar.isg_ @isg_turkiye,, psikososyal risk etmenleri, Erişim Tarihi, 14 Nisan 2022,
- 19 Mart 2011 Tarihli 27879sayılı Resmi Gazetede yayınlanan “İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi” isimli Başbakanlık genelgesi
- 4857 sayılı İş Kanunu'nun muhtelif maddeleri (5,18,24,25,34,41, 53,71,73,74,85 ve 88.)
- 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 417. maddesi,
- 6331 Sayılı İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu
- AİSGA Avrupa iş sağlığı ve güvenliği ajansı. İş sağlığı ve güvenliği alanında yeni ortaya çıkan psikososyal riskler. İSG bülteni 74/TR ISSN 1681-2123:2007.
- Aksoy EG. Çalışma ortamında stres. Beykent üniversitesi. Sosyal bilimler entitüsü. Halk sağlığı ABD yüksek lisans tezi, İzmir;2009
- Altun, K. M. (2018). Çalışma yaşamında iş stresinin çalışanların kişilik özellikleri ve iş performansı ile ilişkisi.(Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa
- Anthoy JC, petronis KR. Suspected risk factors for depression among adults 18-44 years old. Epidemiology, 1991; 2(2):123-321
- Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, psikososyal riskler ders notları,2022,
- Atman,Ü., Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi (Dergipark) - İşyerinde Psikolojik Terör: Mobbing,,2012,
- Bahar A., Kanser Hastalarına Psikososyal Yaklaşım, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2007; 10 (1): 105-111.
- Bayram,M., - İş kazası maliyetlerine etki eden faktörler üzerine bir ampirik araştırma, 2016 - acikerisim.sakarya.edu.tr, Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi,
- Binbay T. İş stresi ve akıl sağlığı sorunları TTB mesleki sağlık ve güvenlik dergisi 2006. S(43)
- Bingöl G. Stres ve stres yönetimi yaklaşımları beykent üniversitesi. Sosyal bilimler entitüsü işletme yönetimi ABD yüksek lisans tezi İstanbul.2003
- Budakoğlu I maral O çoşar B biri A. Bumin B. Biri... M.A 15 yaş üzeri kadınlarda anksiyete gelişimi ve sıklığını etkileyen faktörler 2005:2-2:92-97
- Bulut S. Sağlıkta sosyal bir belirleyici; fiziksel aktivite. Türk hij den biyol derg. 2013;70(4):205-14
- Byrom A. Advanced maternal, a literature review british journal of midwifery 2004; 12(12):779-783
- Cengil M. Depresyonu önlemede dini inancın koruyucu rolü din bilimleri akademik araştırma dergisi 2003; 3(2):140
- Cole,. Sosyolojik Düşünme Yöntemi, Vadi Yayınları, 1999; Ankara sf; 196..

- Çilli,AS Kaya N bodur s.Çalışan ve ev kadınlarında psikolojik belirtilerin karşılaştırılması, genel tıp dergisi 2004; 14(1):1-5
- Dönmez L. Dedeoğlu, N., Özcan, E.sağlık ocaklarına başvurularda ruhsal bozukluklar, türk psikiyatri dergisi,2000,11:198-203
- Ekinci O. Din öğretimi öğrencilerin yaratıcılık yetenekleri nasıl geliştirilir? Değerler eğitimi dergisi. 2003;1(2):77
- Erdirençelebi,M., Filizöz,B., Mobbingin Etik İklim Ve Çalışanların İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkiler,Selçuk Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, Konya, Sayı; 35, sf; 127 - 139,
- Gül,H., İş Sağlığında Önemli Bir Psikososyal Risk: Mobbing-Psikolojik Yıldırma, TAF Prev Med Bull 2009; 8(6):515-520,
<http://www.bilgimanya.com/dunya-saglik-orgutune-gore-sagligin-tanimi/> Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlığı ‘ (Erişim tarihi: 27 11. 2018)
- İlhan,N., “Çalışma Yaşamında Psikososyal Risk Etmenleri”, Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, On-line ISSN:2147-155X, 3 Oca 2016,Ankara,
- Kara,S.,Kaya,D., Sağlık Çalışanlarının Psikolojik Yıldırma ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi: Konya İlinde Bir Uygulama,2021, Cilt 24, Sayı 2, 381 - 399,
- Kara F.,Uçan S.,Psikososyal Riskler Ve İş Sağlığı Üzerine Etkileri, İSG İş sağlığı ve Güvenliği, Eğitim yayınevi, Konya, 2017,sf:253-273
- Koç,M.,Manevi Danışmanlıkta Bir Değer-Terapi Çalışması: İskoçya Örneği, Gazi-osmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi, Yıl 2018, Cilt 6, Sayı 1, 93 - 146,
- Lokmanoğlu,Y.,S.,İşyerinde Psikolojik Taciz ,Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Ankara, 2017, Sayı; 30, sayfa 377-422
- Nalbantoğlu,D., Denizli il merkezinde yaşayan erişkin kadınların genel ruh sağlığı durumu, ruh sağlığı hizmetlerinden yararlanmaları ve etkileyen faktörler, , Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Anabilim Dalı ,Yüksek Lisans Tezi
- Öz,F., Akdeniz, E., Almanya’da yaşayan Göçmen Türk kadınlarının Odak Grup Görüşmesi ile Belirlenen Sorunlarına Yönelik Bir Grup çalışması, New Symposium Journal, Ekim 2011 218 | Cilt 49 | Sayı 4
- Risk Değerlendirme Yönetmeliği, Resmî Gazete Tarihi: 29.12.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28512,
- Sağlık Hizmetlerinde Psikososyal Riskler, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi, Isparta, 2020, sayı 25, bölüm 4, sf; 451 - 467,
- Şan, N., Stres nedenleri ve başa çıkma yolları (Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi örneği) tez, 2012, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Tınaz ,P., İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), Çalışma ve Toplum, Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Ankara,2006,4

- Tuzcu,A., Ilgaz, A., Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri ,Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2015 - dergipark.org.tr ; 7(1):56-67
- Tüfekçi, Ü, Gökçe,A., Metal Sanayinde Çalışan Kadınlar Arasında Algılanan Bir Risk Faktörü Olarak Psiko-Sosyal Riskler, mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, Yıl 2015 , Cilt 3, Sayı 3, 301 – 307,
- Türkay,O., 'Çalışma Yaşamı Kalitesinin İş Memnuniyeti ve Bağlılık Üzerine Etkileri: Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma" Yönetim Ve Ekonomi ,2015 Cilt:22 Sayı:1 Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa

Bölüm 17

ÇOCUK VE ŞİDDET

Gönül ŞENER¹

¹ Doç. Dr.; Munzur Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü. gonulsener@munzur.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3212-7703

GİRİŞ

Şiddet, toplumun evrilen sosyal değerleri, standartları ve kültürel faktörleri tarafından etkilenen çeşitli perspektiflere sahiptir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2002) şiddeti, ‘tehdit edici veya fiili olarak, kasıtlı fiziksel güç veya gücün kullanılması veya bu şekilde sonuçlanma olasılığı yüksek olması’ olarak tanımlamaktadır. Bu geniş tanım, şiddetin etkilerini yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişim bozukluğu veya duygusal yoksunluk olarak içerir. Şiddetin daha az belirgin sonuçları arasında duygusal yoksunluk, bireyin, ailenin ve kolektif refahın tehlikeye atılması da yer almaktadır. Ayrıca, Dünya Sağlık Örgütü’nün çocuk istismarı tanımı, çocukların sağlığına, hayatta kalma gelişimine veya onuruna gerçek veya potansiyel zarar verebilecek her türlü fiziksel ve/veya duygusal kötü muameleyi, cinsel istismarı, ihmal veya ihmalkar muameleyi içermektedir. Bu tür şiddet olayları, genellikle sorumluluk, güven veya güç ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve okullarda da çeşitli boyutlarda görülebilir.

İnsanlar, yaşamları boyunca aile, okul, mahalle ve iş yeri gibi çeşitli toplumsal yapıların içinde veya birkaçında şiddet ve zorbalığa maruz kalabilmektedir (Finkelhor vd., 2014). Küresel bir sorun olan çocuğa yönelik şiddet, fiziksel şiddetin yanı sıra psikolojik şiddeti, ayrımcılığı, ihmal ve kötü muameleyi içermektedir; bu da çocuklar üzerinde genellikle ciddi ve zarar verici etkilere yol açabilir (Pinheiro, 2006). Şiddetin etkileri, çocukların gelişim süreçlerinde ve çocukluk ile yetişkinlik dönemlerinde kendi yakın ilişkilerini kurmalarını derinden etkileyebilir. Bu nedenle, çocukların bedensel, ruhsal ve sosyal ilişkiler açısından sağlıklı bir şekilde yetiştirilmeleri son derece önemlidir. Çünkü onlar, geleceğimizi şekillendirecek, toplumumuzun devamlılığını sağlayacak olan bireylerdir. Çocuğun ilk eğitimcisi olan ebeveynler, çocuklarının sosyal, bilişsel ve duygusal gelişimini güvence altına almak ve yeni bilgiler öğrenmelerine rehberlik etmek amacıyla çaba gösterirler. Çocukların psikolojik gelişimi ve davranışları aile içinde şekillendiği için, aile içindeki ilişkiler, çocukların diğer bireylerle ve nesnelere olan ilişkilerinin temelini oluşturur. Özellikle anne-çocuk ilişkisinin çocukların kişilik gelişiminde kritik bir rol oynadığı ve etkisinin yaşamları boyunca devam ettiği ifade edilmektedir (Yavuzer, 2013).

Çocuğa yönelik şiddet, ebeveynler, diğerk bakıcılar, akranlar, partnerler veya yabancılar tarafından 18 yaşın altındaki kişilere karşı uygulanan her türlü şiddeti içermektedir. Bu geniş tanım, sadece daha açık şiddet eylemlerini değil, aynı zamanda bir çocuğun gelişim süreçlerinde ortaya çıkma eğiliminde olan kişilerarası şiddet türlerinden en az birini içermektedir (Hillis vd., 2016).

i. Kötü muamele (şiddet içeren cezalar dahil): Fiziksel, cinsel ve psikolojik/duygusal şiddet.

ii. Zorbalık (siber zorbalık dahil).

iii. Gençlik şiddeti: 10-29 yaş arası çocuklar ve genç yetişkinler arasında yoğunlaşmaktadır ve çoğunlukla topluluk ortamlarında tanıdıklar ve yabancılar arasında meydana gelmektedir.

iv. Yakın partner şiddeti (veya aile içi şiddet): Yakın partner veya eski partner tarafından uygulanan fiziksel, cinsel ve duygusal şiddet.

v. Cinsel şiddet: Rıza dışında tamamlanmış veya teşebbüs edilmiş cinsel temas ve temas içermeyen cinsel nitelikteki eylemler.

vi. Duygusal veya psikolojik şiddet: Çocuğun hareketlerinin kısıtlanması, aşağılama, alay etme, tehdit ve korkutma, ayrımcılık, reddetme ve diğerk fiziksel olmayan düşmanca muamele biçimleri.

Okuldaki şiddet, çocuklara yönelik şiddetin en belirgin biçimlerinden biridir ve cinsiyet, sosyal normlar, gelir eşitsizliği, yoksunluk, ötekileştirme gibi geniş yapısal ve bağlamsal faktörlerle ilişkilidir. Bu, fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddeti, zorbalığı ve çatışmayı içerir (UNESCO, 2011).

Uluslararası bir endişe kaynağı olarak okuldaki şiddet, uzun süredir varlığını sürdürmektedir. Araştırma, önleme ve müdahale çabalarına rağmen, bu sorun okul sınırlarını aşarak, sadece okul ve ruh sağlığı

uzmanları tarafından değil, aynı zamanda ebeveynler, politika yapıcılar ve medya profesyonelleri gibi farklı alanlarda çalışan uzmanlar tarafından da ele alınması gereken daha büyük bir sorun haline gelmiştir. Türkiye'deki okullarda, bu endişelerin medyadaki haberler ve bilimsel araştırma raporları ile doğrulandığı bilinmektedir (Akbaba-Altun, Güneri, Erdur-Baker, 2006).

Eğitim ortamlarının temel sorunlarından biri olarak görülen şiddet, öğrencilerin güvenliğini tehdit edebilecek birçok formda kendini gösterebilir. Bu sorun, öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkileyebileceği gibi, genel okul iklimini de olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Okullarda görülen şiddet türleri aşağıda yer almaktadır:

Fiziksel Şiddet: Fiziksel şiddet, okul ortamında en yaygın görülen şiddet türlerinden biridir. Öğrenciler arasındaki kavgalardan, öğrenci-öğrenci şiddetine kadar çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Bu durum, öğrenciler arasında güven duygusunu zedeler ve eğitim ortamının kalitesini düşürür.

Duygusal ve Sözlü Şiddet: Sözlü ve duygusal şiddet, öğrenciler arasında hükmetme, dışlama ve küçümseme gibi negatif davranışları içerir. Bu tür şiddet, kurbanların psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilir ve okul iklimini toplu bir anlamda zehirleyebilir.

Siber Zorbalık: Teknolojinin gelişimi ile birlikte, siber zorbalık okul ortamlarında daha fazla endişe yaratmaktadır. Öğrenciler arasında çevrimiçi taciz, tehdit ve itibar zedeleme gibi durumlar, siber zorbalığın okulda yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Öğrenci Güvenliği ve Akademik Performans: Şiddet, öğrenci güvenliği üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Okulda yaşanan şiddet olayları, öğrencilerin zihinsel ve duygusal sağlığını etkileyerek akademik performanslarını düşürebilir.

Önleyici Stratejiler ve Eğitim: Okulda şiddeti önlemek için, eğitimciler ve yöneticiler önleyici stratejilere odaklanmalıdır. Akran arabuluculuk programları, şiddetin nedenlerini anlama, duygusal zeka geliştirme ve çatışma çözme becerilerini öğretme açısından önemli bir rol oynayabilir.

Okulda şiddetin çocuklar üzerindeki fiziksel etkileri çeşitli olabilir. Fiziksel etkiler, psikolojik sıkıntıya, kalıcı fiziksel sakatlıklara ve uzun vadeli fiziksel veya zihinsel sağlık sorunlarına yol açabilir. Bu etkiler arasında belirgin yaralar, morluklar, kırıklar ve hatta cinayet veya intihar gibi ölümcül sonuçlar bulunabilir. Bir dizi araştırma, bedensel cezanın kötü zihinsel sağlık ile ilişkili olabileceğini göstermektedir. Ayrıca fiziksel ceza alan çocuklar genellikle pasif ve aşırı ihtiyatlı hale gelebilir, düşüncelerini ve duygularını özgürce ifade etmekten korkabilir ve hatta zamanla psikolojik şiddetin failleri haline gelebilirler. Bu

çocukların ahlaki değerleri içselleştirme olasılıkları diğer çocuklara göre daha düşük olabilir aynı zamanda fedakar davranışlarda bulunma, başkalarıyla empati kurma veya ahlaki yargıda bulunma eğilimleri az olabilir. Fiziksel ceza alan çocuklar, düzensiz ve saldırgan davranışlar geliştirmeye daha yatkın olabilirler. Bu davranış kalıpları, kardeşlerine, ebeveynlerine, okul arkadaşlarına veya diğer ilişkilerine zarar verebilir. Bu çocuklar, yetişkinlikte kendi çocuklarına karşı ceza almaya eğilimli yetişkinler haline gelerek şiddet alışkanlıklarını kuşaktan kuşağa aktarabilirler (Durrant, 2005)

Okulda şiddet, çeşitli yerlerde meydana gelebilir. Şiddet hem sınıf içinde hem de dışında, okul çevresinde ve okula gidiş-dönüş süreçlerinde olabilir. Öğrenciler arasında yaşanan fiziksel şiddet, özellikle oyun alanları, sınıflar veya okul spor etkinlikleri gibi alanlarda gözlemlenebilir ve öğrencilerin maruz kaldığı fiziksel şiddet, diğer öğrencilerin gözü önünde gerçekleşebilir (Blanco vd., 2008).

Okulda şiddetin eğitimsel etkileri önemlidir. Öğrencilere yönelik şiddet, okula devam konusunda endişelere neden olabilir ve bu da derslere konsantre olma veya okul etkinliklerine katılma becerilerini olumsuz yönde etkileyebilir. Şiddetin etkileri sadece mağdur öğrencilerle sınırlı kalmaz; çevredeki diğer öğrencileri de benzer şekilde etkileyebilir. Bu sonuçlar arasında dersi kaçırmak, okul faaliyetlerinden kaçınmak, okulu asmak veya tamamen bırakmak yer alabilir. Bu durumun akademik başarı ve gelecekteki eğitim ve istihdam beklentileri üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Şiddete maruz kalan çocuklar ve gençler, genellikle daha düşük notlar alabilir ve yükseköğretime devam etme olasılıkları daha düşük olabilir. Uluslararası öğrenme değerlendirmeleri, şiddetin ve zorbalığın öğrenme sonuçları üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamaktadır. Bu analizler, öğrencilerin temel konulardaki başarılarının azaldığını göstermekte ve diğer çalışmalar da okuldaki şiddetin

eğitim performansı üzerindeki olumsuz etkisini doğrulamaktadır (Winston & Chicot, 2016; Ferrara vd., 2014).

Çocuğa yönelik şiddet, fiziksel sorunlara, psikolojik sıkıntılara, kalıcı fiziksel sakatlıklara ve uzun süreli fiziksel veya zihinsel sağlık bozukluklarına yol açan önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Devletler, yasalar aracılığıyla çocukların ihtiyaçlarını karşılamayı ve insanlık onurlarını korumayı taahhüt etmelidirler. Uluslararası araştırmalardan elde edilen kanıtlar, şiddet içermeyen pozitif disiplinin daha olumlu sonuçlar doğurduğunu ve her türlü şiddetin bir dizi olumsuz sonuçla ilişkilendirildiğini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, öğretmenlere şiddet içermeyen, olumlu disiplin stratejilerini geliştirme konusunda destek sağlamak, eğitim sistemini genelinde en etkili öğretim yaklaşımına doğru bir adım olarak kabul edilebilir. Bu yaklaşım, çocukların her ortamda her türlü şiddetten korunma haklarını gerçekleştirilmeye yönelik doğru bir yol olabilir (Ferrara vd., 2019).

Son birkaç yılda modern teknolojilerin yaygın kullanımı, günümüz yaşamının ve çalışma alanlarının hemen hemen her alanında büyük bir refahı beraberinde getirdi. Cep telefonları, dizüstü/masaüstü bilgisayarlar, tabletler, TV ve radyo gibi medya araçları, kullanıcılarına bir dizi farklı deneyim sunmaktadır. Ancak, modern teknolojilerin kullanımında genellikle sadece faydalar vurgulanırken, kötü etkileri genellikle göz ardı edilmektedir. Bu kötü etkiler, özellikle çocuklar ve öğrenciler için ciddi ve tehlikeli olabilir (Jevtić & Jevtić, 2015).

İnternet, bir eğitim aracı olarak gençlere kapsamlı kaynaklara ve bilgilere erişim sunmakta; ancak çocukların çevrimiçi ortamda karşılaştığı riskler, güvenlik ve refahlarını artırmak için farkındalık ve müdahale gerektirmektedir. Uluslararası çabalar, bilgisayar teknolojisinin karanlık tarafına karşı savunmasız olan çocuklar için internet erişiminin potansiyel sonuçlarını daha iyi anlamak adına devam etmektedir (Bullen & Harre, 2000; O'Connell, 2001). Ancak, çocukların çevrimiçi ortamda karşılaşılabileceği riskler veya güvenliklerini azaltan önleyici mekanizmalar hakkında çok az ampirik veri bulunmaktadır.

Dijital teknolojinin dünya genelinde insanların günlük yaşamlarına nüfuz etmesi ve dijital medyanın en yaygın medya biçimi haline gelmesi, dijital medya kullanımının yaygınlığını artırmıştır.

Dijital çağda doğan ve büyüyen nesiller için dijital iletişim, yaygın ve hatta baskın bir iletişim biçimidir. Dünya genelindeki internet kullanıcılarının yaklaşık üçte biri 18 yaşın altındadır (Livingstone vd., 2016b). Dijital iletişimin giderek artan kullanımı, faillerin çocuklara ulaşmak için yeni yollar bulmasına ve bazı şiddet türlerinin çevrimdışı meydana gelenleri daha da şiddetlendirmesine neden olmaktadır. Cinsel istismar dahil olmak üzere çocuklara yönelik şiddet vakalarının çoğu, çevrimiçi ve çevrimdışı iletişim ve eylemlerin bir kombinasyonu ile gerçekleşmektedir (WSO, 2002).

Günümüz gençleri, bilgisayarların sınıflarda ve evlerde yaygın bir şekilde kullandığı, kablolu bir dünyada büyüyen ilk nesildir. Teknolojinin sağladığı büyük faydalar arasında bilgiye ve eğitim kaynaklarına kolay erişim bulunmaktadır. Ancak, öğrencilerin dijital çağa daha fazla dahil olmaları, siber dünyadaki sosyal sorunların ortaya çıkmasına ve yeni katılımcıların ve tanıkların değişimine katkıda bulunmuştur. Şiddet eylemi suçluları, potansiyel mağdurların yaşamlarına müdahale etmek için çevrimiçi ortamı bir alternatif forum olarak kullanmışlardır. Şu ana kadar, internetin düzenlenmesi tek bir devlet kurumu veya başka bir kuruluş tarafından sağlanmamıştır. Çocuk pornografisi ve çevrimiçi istismar dışında, siber dünyada aktarılan konuşma biçimleri genellikle korunmaktadır ve bilgiyi alan kişi genellikle bilgileri muhafaza etmektedir. Bilgisayar telekomünikasyonunun nasıl yönetileceğine ilişkin sorumluluk, bu alandaki düzenlemelerin henüz tam olarak netleşmemiş olması nedeniyle belirsizdir (Berson vd., 2002).

Teknolojik ilerlemelerin hız kazanmasıyla birlikte, okullarda dijital şiddet giderek daha fazla endişe yaratmaktadır. Dijital şiddet, öğrenciler arasında çevrimiçi platformlarda gerçekleşen taciz, tehdit, iftira ve siber zorbalık gibi olumsuz davranışları içermektedir. Bu durum, öğrencilerin dijital güvenliklerini tehdit edebilir ve genel okul iklimini olumsuz etkileyebilir.

1. Siber Zorbalığın Yaygınlaşması: Siber zorbalık, okullarda dijital şiddetin en yaygın biçimlerinden biridir. Öğrenciler, sosyal medya platformlarında, mesajlaşma uygulamalarında veya çevrimiçi oyunlarda karşılaştıkları taciz, tehdit ve itibar zedeleme durumlarına maruz kalabilirler.

2. Dijital Şiddetin Psikososyal Etkileri: Dijital şiddet, kurbanlar üzerinde ciddi psikososyal etkilere neden olabilir. Mağdur olan öğrenciler, bu tür saldırılara maruz kaldıklarında depresyon, anksiyete ve düşük özsaygı gibi psikolojik sorunlarla karşılaşabilirler.

3. Eğitimde Dijital Okuryazarlık: Dijital şiddetle mücadelede etkili olabilmek için, öğrencilere dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılması önemlidir. Bu, çevrimiçi etiketleme, dijital güvenlik önlemleri ve siber zorbalıkla başa çıkma stratejilerini içermelidir.

4. Okul Politikalarının ve Eğitimcilerin Rolü: Okulların, dijital şiddeti önlemek ve mücadele etmek için güçlü politikalar benimsemesi gereklidir. Eğitimciler, öğrencilere dijital davranış kurallarını öğretmeli, şiddet durumlarına hızlı bir şekilde müdahale etmeli ve öğrencilere destek sağlamalıdır.

5. Ailelerin ve Toplumun Katılımı: Dijital şiddetle mücadelede ailelerin ve toplumun aktif katılımı kritiktir. Aileler, çocuklarına dijital güvenlik konusunda rehberlik etmeli ve öğrencilerin çevrimiçi davranışlarını izlemelidir. Ayrıca, toplumun bu konudaki farkındalığını artırmak amacıyla eğitim kampanyaları düzenlenmelidir.

Akademik araştırmalar, dijital ortamda maruz kalınan şiddetin risklerini de incelemiş ve 'siber güvenlik' terimi artık yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Livingstone ve Haddon (2009), AB ülkeleri ve çocukların güvenliği üzerine yaptıkları çalışmada internetin risklerini sınıflandırmışlardır. İngiltere'de Ocak 2017'de yayınladığı bir raporda, çocukların artık üç yaşından itibaren internete girdiğini ve küçük çocuklara yönelik çevrimiçi koruma konusunda bazı iyileştirmeler olmasına rağmen daha fazla çaba gerektiğini belirtmiştir. Bu rapor, "çocuklar ve

gençler için destekleyici bir dijital ortam yaratma" ihtiyacını vurgulanmıştır (Livingstone & Haddon, 2009). Bu bağlamda akademisyenler ve politika yapıcılar, dijital okuryazarlığın eğitim müfredatına entegre edilmesinin gerekliliğine inanmaktadır. Dijital okuryazarlık kavramı, özellikle Covid-19 salgını sırasında öğrenciler için merkezi bir önem kazanmıştır. Uzaktan eğitim yaklaşımı, öğrenme fırsatlarına kolay erişim ve kullanım kolaylığı sağlamaktadır. List (2019), dijital okuryazarlığı, bilgisayar ve internet kaynaklarından anlama yeteneği olarak tanımlamıştır. Bazı akademisyenler dijital okuryazarlığın bilişsel yeteneklerle sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür (Traxler & Lally, 2016). Çevrimiçi öğrenme etkinlikleri, öğrenme katılımının yanı sıra öğrencilere sosyal medya ile etkileşime geçme, oyun oynama ve müzik dinleme gibi imkanlar sunmaktadır. Higgins ve arkadaşlarına göre (2014), yetersiz dijital okuryazarlığın düşük öz kontrolle ilişkilendirildiğini ve bu durumun siber dünyada sapsulara yol açabileceğini belirtmiştir. Düşük dijital okuryazarlık becerileri aynı zamanda çocukların teknoloji kullanımına bağımlı hale gelmesine neden olabilir (Helsper vd., 2020). Psikolojik açıdan bakıldığında, dijital okuryazarlık, çocuklarda çevrimiçi davranışları, öz kontrol dahil olmak üzere etkileyebilir. Dijital okuryazarlık,

çocukların kendi sorumluluklarını anlamalarını, çevrimiçi öğrenmeye ne zaman, nerede ve ne kadar süreyle bağımsızca erişebileceklerini bilmelerini sağlayarak öz kontrolü etkileyebilir (Wang vd., 2013). Mohammadyari ve Singh'in (2015) yaptığı bir çalışma, bir bireyin dijital okuryazarlık düzeyinin, öğrencilerin e-öğrenme kullanımını kolaylaştırma ve çevrimiçi etkinliklerin olumsuz etkisini azaltma performansını etkileyebileceğini belirtmiştir.

Dijital şiddetin çeşitli tezahürleri konusunda birçok araştırmacı hemfikirdir. Bu tezahürler arasında kışkırtma, taciz, aşağılama, kimliğe bürünme, gezi, hile, dışlama, siber taciz, siber tehditler gibi agresif içerikler bulunmaktadır. Taciz, saldırgan içeriklere sahip mesajların kalıcı olarak gönderilmesini ifade ederken, aşağılama, rahatsız edici içerik göndererek veya yayınlamak bir kişinin itibarının zedelenmesini amaçlar. Kimliğe bürünme, bir kişinin başka biri gibi davranarak, onun itibarına zarar verme amacını taşır. Gezi, kişisel bilgilerin, dosyaların, resimlerin vb. izin olmadan paylaşılmasını ifade eder. Hile, dışarı çıkmaya benzer ancak mağdurun bilgileri başkalarıyla paylaşmaya yönlendirir. Dışlanma, bir kişinin kasıtlı olarak bir sosyal gruptan dışlanmasını anlatır. Siber takip, mağdurun sürekli ve yoğun bir şekilde zorbalığa maruz kalmasını temsil eder ve tehdit ve korku duygularını içerir. Siber tehditler, duygusal açıdan dengesiz bir görüntü sergileyen ve bir cinayet veya intihar tehdidi içeren rahatsız edici içerikler gönderen bir failin bu şekilde tezahür eder. Bu tüm tezahürler, potansiyel mağdurların sayısının yüksek olması, yüksek derecede anonimlik ve şiddetin her an, her gün gerçekleştirilebilir olma özellikleriyle birbirini tetiklemektedir (Milovanović, 2019).

Çocukların bilgisayarla çalışabilme yeteneği, internette güvenliği sağlama açısından önemli bir faktördür, özellikle mahremiyeti koruma prosedürleri ve çevrimiçi riskler hakkında bilgi sahibi olmak bakımından önemlidir. Avrupa'daki araştırmalar, dijital yeterliliğin ileri yaşlarda daha iyi olduğunu ve erkeklerin biraz daha yetkin olduğunu göstermektedir (Livingstone vd., 2011). Çalışmalar, en yetkin çocukların Finlandiya, Slovenya, Hollanda ve Estonya'dan olduğunu göstermektedir. Ancak, yetkinliklerin gelişmesiyle birlikte, çevrimiçi deneyim ve zamanla birlikte kullanıcıların potansiyel tehditlere karşı koruma kapasitelerinin de tehdit altında olduğu farkındalığı ortaya çıkmaktadır (Livingston & Brake, 2010).

Çocukların bilgisayarla çalışabilme yeteneği, internette güvenliği sağlama açısından önemli bir faktördür, özellikle mahremiyeti koruma prosedürleri ve çevrimiçi riskler hakkında bilgi sahibi olmak bakımından önemlidir. Avrupa'daki araştırmalar, dijital yeterliliğin ileri yaşlarda daha iyi olduğunu ve erkeklerin biraz daha yetkin olduğunu göstermektedir (Livingstone vd., 2011). Çalışmalar, en yetkin çocukların Finlandiya, Slovenya, Hollanda ve Estonya'dan olduğunu göstermektedir.

İnternet güvenliği, çevrimiçi etkileşime aracılık eden girişimleri kapsar ve çocukların fiziksel, bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimleri açısından olumsuz deneyimlere neden olabilir. Önlemler arasında, çocukları çevrimiçi yasadışı faaliyetlerden koruyan yasalar, okullarda internet kullanımını düzenleyen kabul edilebilir kullanım politikaları, aile kuralları ve ebeveyn denetimi bulunmaktadır. Ayrıca, çocukların belirli sitelere erişimini kontrol etmek için tarayıcı erişim kontrolleri ve yazılım uygulamaları gibi önlemler alınabilir. Çocuklara yönelik çevrimiçi tehditlerin tanınması, yapıcı çözümler geliştirmek ve koruyucu, üretken öğrenme deneyimlerini teşvik etmek için bir eylem planı oluşturmak sorumluluğunu içermektedir (Berson vd., 2002).

Bu bağlamda, erken çocukluk döneminde ev temelli programlar, son yıllarda güç kazanan kamu politikası stratejileridir. Bu programlar, çocuğun ilk yıllarında ebeveynleri ve çocukları evde ziyaret etmekten oluşur. Aileleri ziyaret eden profesyoneller, çocuk sağlığı, gelişimi ve bakımı konusunda bilgi, destek ve eğitim sağlamak üzere eğitilmiştir. Bu programlar çeşitli hedeflere ulaşmayı amaçlarken, çocukların şiddet içeren davranışları gibi davranış sorunlarına özellikle vurgu yapmaktadır. Ancak, bu tür programların çocukların şiddet davranışları üzerindeki etkisine dair literatür hâlâ yetersiz ve sonuçsuzdur (Piquero vd., 2009; Walker vd., 2011).

Dijital şiddet, bir kişinin diğerini elektronik cihazlar (bilgisayar, cep telefonu vb.) kullanarak kasıtlı olarak korkutması, aşağılaması veya küçük düşürmesini içerir. Dijital teknolojiler sıklıkla kendilerini yanlış tanıtan yetişkinler tarafından ve gençlerle iletişim kurmak için cinsel istismar amacıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle, çevrimiçi ortamda cinsel istismar konusu giderek daha fazla tartışılmaktadır (Bogavac & Otasevic, 2015). İnternet, cinsel istismarın çeşitli yollarını sunmaktadır (sosyal ağlar, şirketler aracılığıyla). İnternetteki cinsel saldırganların net bir profili olmamakla birlikte, yapılan araştırmalar genellikle bu kişilerin çoğunlukla erkek olduğunu göstermektedir (Wolak vd., 2008).

Dijital teknolojinin kullanımı, failerin istedikleri zaman ve istedikleri yerden mağdura ulaşma olanağını sağlayarak mağdurları kalıcı bir hedef haline getirebilmektedir. Klasik şiddet biçimleriyle ilişkilendirilen dijital şiddetin temel özellikleri, failerin yüksek düzeyde anonim kalması, mağdurun sürekli olarak erişilebilir olması, geniş bir izleyici kitlesi ve eylemin kalıcılığıdır. Anonimlik, istismarcıları cesaretlendirirken, mağdurun güvensizliğini artırabilir (Popadic & Kuzmanović, 2016). Birçok çevrimiçi

platform tarafından sağlanan anonimlik, “engellemeyi ve bireyselliği ortadan kaldırmayı” kolaylaştırmak için yaygın olarak kabul edilmektedir (Kowalski, vd., 2014; Livingstone, vd., 2016a). Failler, çevrimiçi ortamda yüz yüze gelmeleri durumunda yapamayacakları davranışlarda bulunabilirler, çünkü tespit edilemedikleri zaman sosyal normlar daha zayıf hale gelir ve mağdurlar üzerindeki duygusal etkiyi göremezler (Kubiszewski, vd., 2015; Livingstone vd., 2016a).

Dijital şiddetin önlenmesi ve çözümü konusunda okulun önemli bir rol oynaması gerekmektedir. Bazı yazarlar, öğrencilerin dijital şiddetin ne olduğu konusunda bilgilendirilmesi gerektiğini ve okullarda diğer şiddet türlerine olduğu gibi buna da hoşgörü gösterilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Öğrencileri bilinçli hale getirmek ve dijital medya istismarının olumsuz sonuçlarına karşı farkındalık geliştirmek için sistematik bir çalışma yürütülmelidir. Bu nedenle, internet kullanımının olumlu ve olumsuz yönleri, potansiyel riskleri ve dijital medyayı güvenli bir şekilde kullanmanın yolları hakkındaki bilgiler, tüm öğrencilere, öğretmenlere ve velilere sunulmalıdır (Glusac, vd., 2017). Gerçek şu ki, çocuklar genellikle bu alanda ebeveynlerinden daha uzman olabilirler (Glusac vd., 2015).

Son birkaç yılda modern teknolojilerin yaygın kullanımı, günümüz yaşamının ve çalışma alanlarının hemen hemen her alanında büyük bir refahı beraberinde getirdi. Cep telefonları, dizüstü/masaüstü bilgisayarlar, tabletler, TV ve radyo gibi medya araçları, kullanıcılarına bir dizi farklı deneyim sunmaktadır. Ancak, modern teknolojilerin kullanımında genellikle sadece faydalar vurgulanırken, kötü etkileri genellikle göz ardı edilmektedir. Bu kötü etkiler, özellikle çocuklar ve öğrenciler için ciddi ve tehlikeli olabilir (Jevtić & Jevtić, 2015).

Sürekli gelişen ve hayatımızın neredeyse her alanına yayılan teknoloji, dünyayı hızla değiştiriyor. Her gün yeni teknolojiler ortaya çıkarken, bu ilerlemelerin getirdiği faydaların yanı sıra, beraberinde getirdiği tehlikeler de çoğu zaman kontrol edilemiyor. Hükümetler, vatandaşlarının bu yeni buluşlar ve sunduğu tehlikeler nedeniyle aşırı yük altında kalmamasını sağlamaktan sorumlu tutulmalı ve toplumlardaki mevcut sorunları çözmek için çaba göstermelidir. Eğer çözülmezse, bu sorunlar yeni teknolojilerle daha da kötüleşebilir (Bokzam, 2022).

Çocuklara yönelik şiddetin biçimi ne olursa olsun, etkisi çocuklar açısından olumsuz ve son derece zararlı olabilir, çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Dijital okuryazarlığın temellerini sağlamada, çocuklara en yakın veya onları tanıyan kişilerin, özellikle de ebeveynlerin ve öğretmenlerin rolü büyüktür. Çocukların ahlaki gelişimi, ebeveynler, öğretmenler veya en yakınları tarafından yaygın olarak kullanılan dijital

okuryazarlık medyasından öğrenilen, çocukların aileye, sosyal gruplara ve topluluklara ilişkin davranışlarını düzenleyen değerler, kurallar, normlar ve kurumlarla ilgilidir.

Dijital okuryazarlık yanında, ebeveyn arabuluculuğu da çocukların çevrimiçi risklerle baş etmede önemli bir rol oynamaktadır (Livingstone vd., 2017). Temel mantık, çocukların teknolojik konuları ebeveynlerinden gözlemleyerek yönetme eğiliminde olmalarıdır. Olumlu ebeveynlik stili ve ilkesi, çocukların çevrimiçi etkinlikler gerçekleştirirken olumsuz etkilere maruz kalmasını engelleyebilecek bir ebeveyn arabuluculuğu biçimidir. Ebeveynler ayrıca çevrimiçi riski azaltmak için aktif ortak kullanım ve etkileşim kuralları gibi çeşitli arabuluculuk stratejileri de uygularlar (Rodríguez-de-Dios vd., 2018). Lee (2013) tarafından yapılan bir araştırma, ebeveyn arabuluculuğunun çevrimiçi riski azaltmada etkili olduğunu, ancak çocukların bağımlılık yapıcı kullanımıyla ilişkili olmadığını belgelemiştir.

Genel yaklaşımın 'hak temelli' ve 'çocuk dostu' olduğu söylenebilir. Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS), insan haklarına ilişkin diğer uluslararası sözleşmeler ve Eğitim için Dünya Bildirgesi hedefleri ile tutarlıdır ve uluslararası kuruluşlar tarafından geniş çapta onaylanmaktadır. En önemlisi, dünyanın her yerinde şiddetin durmasını istediklerini söyleyen çocuklara ve genç yetişkinlere yanıt vermektedir. Hak temelli çocuk dostu bir okulun temel ilkeleri, proaktif olarak kapsayıcı, akademik açıdan etkili ve ilgili, cinsiyete duyarlı, sağlıklı ve koruyucu ve son olarak aile ve toplumla iç içe olması gerektiğidir (Pinheiro, 2006).

Okullarda şiddete karşı basit ya da tek bir çözüm stratejisi bulunmamaktadır. Etkili olabilmek için yaklaşımların, yaşam becerilerine dayalı eğitim, sorunlar ortaya çıktığında erken müdahale, çocuklar ve gençlere yönelik güvenli ve denetimli faaliyetler ve tesisler yoluyla genel önlemeyi ele alması önemlidir. Çalışmalar okullarda şiddetle mücadeleye yönelik en etkili yaklaşımların, söz konusu okulların kendine özgü koşullarına göre belirlendiği ancak aynı zamanda temel ortak unsurların da bulunduğu sonucuna varmıştır. Özellikle, tüm çocukların şiddet içermeyen ortamlarda eşit eğitim hakkına sahip olduğu ve eğitimin işlevlerinden birinin şiddet içermeyen değerler ve uygulamalarla donatılmış yetişkinler yetiştirmek olduğu kabulüne dayanmaktadır.

Okulda şiddet, bir dizi bireysel, okul, aile ve daha geniş toplum düzeyindeki risk faktörlerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Okullarda şiddeti azaltmaya yönelik müdahalelerin, okulun sınırları ötesine geçmesi önemlidir (Burton & Leoschut 2013). Şiddet içeren toplumlarda eğitimcilerin hakları ve sorumlulukları konusunda daha fazla açıklığa ihtiyaçları vardır ve şiddet içeren durumlarda nasıl davranacaklarını bilmek için eğitilmeleri

gerekmektedir. Disiplin destek mekanizmaları, eğitimcilerin okullarda disiplini sürdürme gibi karmaşık görevlerinde desteklenmesinde etkili olmalıdır (Bester & du Plessis, 2010). Aile düzeyindeki önleyici faaliyetler, aile içi bağlamlarda şiddeti azaltmada ebeveynlere yardımcı olan ev ziyareti programlarını içerebilir (Swart vd., 2002). Brezilya'dan elde edilen kanıtlar, hem aile hem de okul ortamında şiddeti önlemeyi amaçlayan müdahalelerin, çocuk gelişimini ciddi şekilde etkileyen duygusal ve davranışsal sorunları azaltacağını göstermektedir (Gonçalves de Assis vd., 2013).

SONUÇ

Okulda şiddetle mücadele, bir toplumun geleceğini şekillendiren genç bireylerin sağlıklı bir ortamda büyümelerini sağlamak adına öncelikli bir hedef olmalıdır. Eğitimciler, yöneticiler, veliler ve öğrenciler arasında işbirliği ve etkili önleme stratejileri, okullarda şiddeti azaltmada kritik bir rol oynayabilir. Ayrıca okullarda dijital şiddetle mücadele, bir dizi etkili strateji ve çok taraflı bir yaklaşım gerektirir. Dijital güvenlik konusunda eğitim, etkili okul politikaları ve toplumun katılımı, dijital şiddetin azaltılması ve öğrencilerin güvenli bir çevrimiçi ortamda büyümeleri açısından hayati öneme sahiptir.

Politika ve uygulama düzeyinde odaklanması gereken önemli bir nokta, beş yaşın altındaki çocuklara sahip ebeveynlere yönelik tavsiyelerdir. Bu noktada, ebeveynlerin yalnızca proaktif ve koruyucu olmalarına veya dijital cihazların daha güvenli kullanımına karar vermelerine güvenmek sorunlu olabilir, çünkü akademik araştırmalar ve medyanın etkisi, ebeveynleri kafalarını karıştırabilir. Dijital cihazların kullanımı, ebeveynler ve erken çocukluk eğitimi arasında eşit ve ortak bir sorumluluk olmalıdır. Bu süreç, ebeveynlere ve çocuklara dijital cihazların güvenli bir şekilde nasıl kullanılacağı konusunda destek olma amacını taşımalı ve entegrasyon konusundaki tartışmaları aşmalıdır. Araştırmalar, ebeveynlerin dijital şiddetin doğasıyla ilgili endişelerinin bulunduğunu ve “dijital cihazlar artık evlerimizde, buradalar ve kalacaklar ama evlerimize bir tehdit olarak hayalet mi davet ettik?” düşüncesini akıllara getirmektedir.

REFERANSLAR

- Akbaba-Altun, S., Yerin-Güneri, O., Erdur-Baker, Ö. (2006). Basındaki yansımaları ile okulda şiddet. *Eurasian Journal of Educational Research*, 6(24), 12-21.
- Bester S and du Plessis A. (2010). Exploring a secondary school educator's experiences of school violence: A case study. *South African Journal of Education*, 30.
- Blanco F, Breglia MG, Guarcello L, Valdivia C. (2008). *Violence against children: preliminary evidence from Colombia*. El Salvador: Cambodia and Working Paper.
- Bogavac & Otasevic (2015). *National study on the social problem of sexual abuse of children*. Incest Trauma Center.
- Bokzam, K. (2022). The impact of Covid-19 on domestic violence and digital abuse: Addressing the problem through a national action plan. *Int'l & Comp. L. Rev.* 30 (1).
- Bullen, P., & Harre, N. (2000). *The Internet: Its effects on safety and behaviour*. Implications for adolescents. Department of Psychology, Auckland University.
- Burton P & Leoschut L. (2013). *School violence in south africa results of the 2012 national school violence study*. Centre for Justice and Crime Prevention, South Africa.
- Durrant JE. (2005). *Corporal punishment: prevalence, predictors and implications for Child behaviour and development*. In: Hart SN, editor. Eliminating corporal punishment. Paris: UNESCO.
- Ferrara P., Ianniello F., Cutrona C., Quintarelli F., Vena F., Del Volgo V., et al. (2014). A focus on recent cases of suicides among Italian children and adolescents and a review of literature. *Ital J Pediatr*, 40(69).
- Ferrara, P., Franceschini, G., Villani, A., Corsello, G. (2019). Physical, psychological and social effects of school violence on children. *Ital J Pediatr* 45(76) <https://doi.org/10.1186/s13052-019-0669-z>
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2009). Lifetime assessment of poly-victimization in a national sample of children and youth. *Child Abuse & Neglect*, 33(7), 403–411. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.09.012>
- García Pinzón, V. & Rojas Ospina, E.J. (2020). La política de seguridad en El Salvador: la construcción del enemigo y sus efectos en la violencia y el orden social. *Revista de Estudios Sociales* 73(73), 96–108.
- Glusac D., R Makitan V., Radosav D. & Milanov D. (2015). Adolescents' informal computer usage and their expectations of ICT in teaching -Case study: Serbia. *Computers & Education*, 81, 133-142.
- Glusac, D., Ljubojev, N. & Radosav, D. (2017). *Parents' perception of the needs for implementing measures for child protection on the Internet*. Proceedings of International Conference of Information Technology and Development of Education VIII (ITRO 2017), Zrenjanin, Serbia, June 22, 2017.
- Gonçalves de Assis S, de Vasconcellos Carvalhaes de Oliveira R, de Oliveira Pires T,

- Quintes Avanci J, Pires Pesce R. (2013). Family, school and community violence and problem behavior in childhood: results from a longitudinal study in Brazil. *Paediatrics Today*, 9 (1).
- Helsper, E. J., & Smahel, D. (2020). Excessive internet use by young Europeans: psychological vulnerability and digital literacy?. *Information, Communication & Society*, 23(9), 1255-1273.
- Higgins, G. E., Wolfe, S. E., & Catherine, D. (2014). Digital piracy: An examination of three measurements of self-control. 37-41.
- Hillis S, Mercy J, Amobi A, Kress H. (2016). Global prevalence of past-year violence against children: A systematic review and minimum estimates. *Pediatrics*, 137(3).
- Ilene R. Berson, Michael J. Berson & John M. Ferron (2002) Emerging risks of violence in the digital age. *Journal of School Violence*, 1(2), 51-71, doi: 10.1300/J202v01n02_04
- Jevtić, B. R. & Jevtić, D. D. (2015). Uticaj modernih tehnologija na život i rad školske dece. *Učenje i Nastava*, 2, 383–398.
- Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N., Lattanner, M.R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137.
- Kubiszewski, V., et al. (2015). Does cyberbullying overlap with school bullying when taking modality of involvement into account? *Computers in Human Behavior*, 43, 49-57.
- Lee, S. J. (2013). Parental restrictive mediation of children's internet use: Effective for what and for whom?. *New Media & Society*, 15(4), 466-481.
- List, A. (2019). Defining digital literacy development: an examination of preservice teachers' beliefs. *Computers & Education*, 138, 146-158.
- Livingstone, S., Stoilova, M. & Kelly, A. (2016a) *Cyberbullying: incidence, trends and consequences*. In: Ending the Torment: Tackling Bullying from the Schoolyard to Cyberspace. United Nations Office of the Special Representative of the Secretary-General on Violence against Children, New York, USA, pp. 115-120. ISBN 9789211013443.
- Livingstone, S. & Brake, D. (2010) On the rapid rise of social networking sites: new findings and policy implications. *Children & Society*, 24(1), 75-83.
- Livingstone, S. & Haddon, L. (2009). EU kids online. *Zeitschrift Für Psychologie/Journal of Psychology*, 217, 236.
- Livingstone, S., Carr, J. & Byrne, J. (2016b). *One in three: Internet governance and children's rights*. Innocenti Discussion Paper, No. 1, UNICEF Office of Research, Florence.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. & Ólafsson, K. (2011). *Risks and Safety on the*

Internet: The Perspective of European Children. FullFindings. London: EU Kids Online.

- Livingstone, S., Ólafsson, K., Helsper, E. J., Lupiáñez-Villanueva, F., Veltri, G. A., Folkvord, F. (2017). Maximizing Opportunities and Minimizing Risks for Children Online: The Role of Digital Skills in Emerging Strategies of Parental Mediation, *Journal of Communication*, 67(1), 82–105, <https://doi.org/10.1111/jcom.12277>
- Milovanović, S. (2019). *Nasilje na Internetu – kriminološki aspekt*. Master rad. Univerzitet u Nišu: Pravni fakultet.
- Mohammadyari, S., & Singh, H. (2015). Understanding the effect of e-learning on individual performance: The role of digital literacy. *Computers & Education*, 82, 11-25.
- O’Connell, R. (2001). *Be somebody else but be yourself at all times: Degrees of identity*.
- Pinheiro P. (2006). *World report on violence against children*. United Nations Secretary General’s Study on Violence against Children. UN, New York.
- Piquero, A. R., D. P. Farrington, B. C. Welsh, R. Tremblay, & W. G. Jennings. (2009). Effects of Early Family/Parent Training Programs on Antisocial Behavior and Delinquency. *Journal of Experimental Criminology* 5 (2), 83–120.
- Popadic & Kuzmanovic, D. (2016). *Youth in the world of the internet*, Ministry of Education, UNICEF, Belgrade, ISBN 978-86-7452-066-6.
- Rodríguez-de-Dios, I., van Oosten, J. M. F., & Igartua, J.-J. (2018). A study of the relationship between parental mediation and adolescents’ digital skills, online risks and online opportunities. *Computers in Human Behavior*, 82, 186–198.
- Swart L, Seedat M, Stevens G, Ricardo I. (2002). Violence in adolescents’ romantic relationships: findings from a survey amongst school-going youth in a South African community. *Journal of Adolescence*, 25 (4)
- Traxler, J., & Lally, V. (2016). The crisis and the response: After the dust had settled. *Interactive Learning Environments*, 24(5), 1016-1024.
- UNESCO (2011). Institute for Statistics. Global education digest 2011: comparing education statistics across the world.
- UNICEF (2018). *An everyday lesson: End violence in schools*. New York: USA https://www.unicef.org/publications/files/An_Everyday_Lesson-ENDviolence_in_Schools.pdf
- Walker, S. P., S. M. Chang, M. Vera-Hernández, & S. E. Grantham-McGregor. (2011). Early childhood stimulation benefits adult competence and reduces violent behavior. *Pediatrics* 127(5), 849–857.
- Wang, C., Shannon, D. M., & Ross, M. E. (2013). *Students’ characteristics, self-regulated learning, technology self-efficacy, and course outcomes in online learning*. 37–41.
- WHO. *Violence against children online*. What health systems and health care pro-

viders can do. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/child-maltreatment/online-violence-final.pdf?sfvrsn=d8d2053f_2&download=true

- Winston R, Chicot R. (2016). The importance of early bonding on the long-term mental health and resilience of children. *London J. Prim Care*, 8(1),12–4.
- Wolak, J., Finkelhor, D., Mitchell, K. J., & Ybarra, M. L. (2008). Online predators and their victims: Myths, realities, and implications for prevention and treatment. *American Psychologist*, 63(2), 111–128.
- World Health Organization (2002). *World report on violence and health*. 07.01.2020 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;jsessionid=3072286457F595755E97FA5D5A6DEA54?sequence=1
- Yavuzer, H. (2013). *Ana-baba ve çocuk* (24. Baskı). Remzi Kitabevi.

Bölüm 18

OTEL GELİR YÖNETİMİ VE YAPAY ZEKA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Fırat ATBAŞ¹

¹ Arş.Gör.Dr. Fırat Atbaş, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Düzce, Türkiy. E-posta: firatatbas@duzce.edu.tr.
Orcid No: 0000-0002-7124-9060

1. Giriş

Gelir yönetimi, otel endüstrisinin çok önemli bir yönüdür; temel amaç, mevcut ve geçmiş rezervasyon verilerine dayanarak gelecekteki talebi tahmin ederek geliri en üst düzeye çıkarmaktır (Avinal, 2006). Bu, özellikle fiyat duyarlılığından ziyade arzu edilen deneyimleri sağlamaya odaklanan lüks otellerde önemlidir (Kimes ve Ho, 2018). Çeşitli gelir akışlarını oda gelir yönetimiyle bütünleştiren yeni ortaya çıkan toplam gelir yönetimi trendi, rekabetçi pazarlarda gelir maksimizasyonu sağlamada da önemlidir (Zheng ve Forgacs 2017). Pazar bölümlendirmesi, talep tahmini ve dinamik fiyatlandırmayı da içeren gelir yönetimi ilkeleri ve uygulamaları konaklama endüstrisindeki başarı için gereklidir (Tranter vd., 2008).

Otel yöneticileri, iyi tanımlanmış ve tekrarlanabilir bir gelir yönetimi sürecine duyulan ihtiyaç, gelir yöneticileri için net kariyer yollarının eksikliği ve nitelikli personel bulma zorluğu (Kimes, 2008) ve gelir yönetimini otel işinin diğer alanlarına genişletmenin karmaşıklıkları dahil olmak üzere, geliri optimize etme konusunda bir dizi zorlukla karşı karşıyadırlar (Noone vd., 2017). Ekonomik gerileme, müşteri oranlarındaki direnç, sözleşme yeniden müzakereleri, rekabet ve fiyat savaşlarıyla ilgili endişelerle durumu daha da karmaşık hale getirmektedir (Kimes, 2009). Bu zorluklar, üst düzey oda gelirlerinin ötesine geçen ve müşteri değerini ve stratejik kar yönetimini dikkate alan, gelir yönetimine yönelik stratejik bir yaklaşım ihtiyacını vurgulamaktadır (Noone vd., 2017).

Otel yöneticileri, geliri optimize etmeye gelince, konaklama sektörünün karmaşık doğasını yansıtan çeşitli zorluklarla ve karmaşıklıklarla karşı karşıyadır. Bazı temel zorluklar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- i. Dinamik Talep Modelleri:* Otel odalarına olan talep oldukça dinamiktir ve mevsimsellik, yerel olaylar ve ekonomik koşullar gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu dalgalanmaları tahmin etmek ve bunlara yanıt vermek zor olabilmektedir (Kimes, 2013).
- ii. Rekabetçi Ortam:* Oteller, rakiplerin fiyatlandırma stratejilerinin doluluk oranlarını ve geliri doğrudan etkilediği rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermektedir. Yöneticiler rekabetçi kalabilmek için fiyatlarını sürekli izlemeli ve ayarlamalıdır (Noone vd., 2003).
- iii. Mevsimsel Değişiklikler:* Farklı mevsimler, fiyatlandırmayı ve envanter yönetimini etkileyen farklı talep seviyelerine neden olmaktadır. Yoğun sezonlarda daha yüksek fiyatlara olan ihtiyacı, yoğun olmayan dönemlerde doluluğu koruma hedefiyle dengelemek stratejik planlama gerektirmektedir (Weatherford ve Kimes, 2003).

- iv. **Teknolojik Gelişmeler:** Yapay zeka da dahil olmak üzere teknoloji, gelir optimizasyonu için fırsatlar sağlarken aynı zamanda karmaşıklığı da beraberinde getirmektedir. Gelişmiş gelir yönetimi sistemlerini uygulamak ve yönetmek otel yöneticileri için zorlayıcı olabilmektedir (Sigala, M. (2017).
- v. **Müşteri Davranışı:** Müşteri davranışını, tercihlerini ve rezervasyon modellerini anlamak ve tahmin etmek, etkili gelir yönetimi için çok önemlidir. Bu, fiyatlandırma ve promosyon stratejilerini farklı pazar bölümlerine uyarlamak için verilerin analiz edilmesini içermektedir (Xiang vd., 2017).
- vi. **Dağıtım Kanalları:** Oteller envanterlerini çevrimiçi seyahat acenteleri, doğrudan rezervasyonlar ve ortaklıklar gibi çeşitli kanallar aracılığıyla dağıtır. Oran eşitliği sorunlarından kaçınırken bu kanalları etkili bir şekilde yönetmek sürekli karşılaşılan bir zorluktur (Xu, 2016).
- vii. **Ekonomik Belirsizlik:** Enflasyon, döviz dalgalanmaları ve küresel olaylar gibi ekonomik faktörler seyahat talebini etkileyebilir. Otel yöneticilerinin hem tatil hem de iş seyahatini etkileyen ekonomik belirsizliklere uyum sağlaması gerekmektedir (Gursoy vd. 2013).
- viii. **Mevzuata Uygunluk:** Fiyatlandırma şeffaflığı ve adil rekabet uygulamaları gibi çeşitli düzenlemelere ve endüstri standartlarına uyum, gelir yönetimine ek bir karmaşıklık katmanı eklemektedir (Sigala, 2015).
- ix. **Konuk Değerlendirmeleri ve İtibar:** Çevrimiçi değerlendirmeler ve itibar yönetimi, bir otelin başarısında çok önemli bir rol oynamaktadır. Olumsuz incelemeler veya itibarın zedelenmesi, talep ve fiyatlandırma stratejilerini önemli ölçüde etkileyebilir (Fileri, 2015).
- x. **Personel Eğitimi ve Devri:** Etkin gelir yönetiminin uygulanması, vasıflı ve eğitilmiş bir iş gücü gerektirir. Yüksek ciro ve sürekli eğitim ihtiyacı, tutarlı bir gelir yönetimi stratejisinin sürdürülmesinde engel olabilir (Kim ve Lee, 2018).

Özetle, otel yöneticileri, geliri optimize etme konusunda pazar dinamikleri ve teknolojik entegrasyondan misafir davranışını anlamaya ve rekabet avantajını korumaya kadar çok yönlü zorluklarla karşı karşıyadır. Bu zorlukların üstesinden başarılı bir şekilde gelmek, stratejik planlama, teknolojinin etkili kullanımı ve konaklama sektörünün sürekli gelişen dinamiklerinin derinlemesine anlaşılmasının bir kombinasyonunu gerektirir.

2. Otel Gelir Yönetimine Genel Bakış

Konaklama endüstrisi bağlamında gelir yönetimi, geliri ve karlılığı en üst düzeye çıkarmak için stratejik fiyatlandırmayı ve otel kaynaklarının tahsisini içermektedir. Doğru ürünü, doğru müşteriye, doğru zamanda, doğru fiyata satma uygulamasıdır. Gelir yönetimi, talep, piyasa koşulları, müşteri davranışları ve rekabet gibi faktörlere dayalı olarak fiyatlandırma ve stok kararlarını optimize etmeyi amaçlamaktadır. Gelir hedeflerine ulaşmak için tahmin, fiyatlandırma optimizasyonu, talep analizi ve envanter yönetimini içermektedir.(Cross, Higbie, & Cross, 2009).

Avinal (2006) da bu düşünceleri destekler nitelikte, otel gelir yönetimini, talebi tahmin ederek ve oda fiyatlarını buna göre ayarlayarak geliri en üst düzeye çıkarma uygulaması olarak ifade etmiştir. Pak (200) ise, sabit ve bozulabilir bir kapasitenin en yüksek geliri elde eden müşterilere satılmasını içerdiğini belirtmiştir. Bu, performans ölçümü, yönetim taahhüdü ve mülk yönetim sistemleriyle entegrasyon gerektiren gelir yönetimi sistemlerinin kullanılmasıyla başarılmaktadır (Avinal, 2006). Otellerde gelir yönetiminin uygulanması talep tahmini, fazla rezervasyon, oda tahsisi kontrolü ve fiyatlandırmayı içermektedir (Xu, 2003). Gelir yönetimine veri odaklı yaklaşım giderek daha önemli hale gelmiş ve karar almada sanat ve bilim arasındaki dengede bir değişime yol açmıştır (Joseph, 2016).

Gelir yönetimi, geliri ve elde edilen karı en üst seviyeye çıkarmak adına ürün veya hizmetlerin fiyatlandırılmasını ve kullanılabilirliğini optimize etmeyi içermektedir. Gelir yönetimine yönelik geleneksel yaklaşımlar zaman içinde değişmiş ve gelişime uğrayarak; konaklama, havayolu ve araç kiralama gibi sektörlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Gelir yönetimindeki bazı bazı temel geleneksel yaklaşımlar şunlardır:

Getiri Yönetimi: Dinamik fiyatlandırma olarak da bilinen getiri yönetimi, fiyatların talep dalgalanmalarına göre ayarlanmasını içermektedir. Amaç, talebin yüksek olduğu dönemlerde daha yüksek, talebin düşük olduğu dönemlerde ise daha düşük fiyatlar uygulayarak geliri en üst düzeye çıkarmaktır. Ürün veya hizmetin bozulabilir bir envantere sahip olduğu havayolları, oteller ve diğer endüstriler uygulama alanlarına örnek olarak verilebilir (Kimes, 1989).

Fazla Rezervasyon: İşletmelerin bazı müşterilerin rezervasyonlarını iptal edeceklerini veya gelmeyeceklerini tahmin ederek gerçek kapasitelerinden daha fazla rezervasyon veya rezervasyon kabul ettiği bir stratejidir. Bu stratejinin uygulama alanlarını ise havayolu endüstrisi, oteller ve etkinlik planlamaları oluşturmaktadır (Belobaba, 1987).

Segmentasyon: Segmentasyon, ödeme istekliliği, satın alma davranışı ve diğer demografik veya psikografik değişkenler gibi faktörlere dayalı

olarak müşterileri farklı segmentlere ayırmayı içermektedir. Daha sonra her segmente farklı fiyatlandırma stratejileri uygulanmaktadır. Farklı müşteri segmentlerine (örneğin iş seyahatinde olanlar, tatil amaçlı seyahat edenler ve grup rezervasyonları) farklı oda fiyatlarının sunulduğu otellerde bu stratejinin uygulanması yaygındır (Crossi 1997).

Konaklama Süresi Kontrolleri: Bu yaklaşım, kalış süresine bağlı olarak indirimler veya teşvikler sunmayı içermektedir. Örneğin oteller, birden fazla gece konaklayan misafirlere daha düşük gecelik fiyatlar sunabilir. Oteller ve tatil köyleri, daha uzun rezervasyonları teşvik etmek için sıklıkla konaklama süresi kontrollerini kullanmaktadırlar (Weatherford ve Kimes, 2003).

Sabit Fiyatlandırma: Bazı endüstriler, talep dalgalanmalarına bakılmaksızın fiyatların sabit kaldığı sabit fiyatlandırma stratejilerini kullanabilir. Bu, dinamik endüstrilerde daha az yaygındır ancak belirli pazarlarda bulunabilir. Perakende, marketler ve bazı hizmet sektörleri sabit fiyatlandırmayı kullanabilmektedir (Talluri ve van Ryzin, 2004).

Yoğun ve Yoğun Olmayan Fiyatlandırma: Fiyatlar talebin yoğun olduğu dönemlerde daha yüksek, yoğun olmadığı zamanlarda ise daha düşük olarak belirlenir. Bu, müşterilerin taleplerini daha az yoğun dönemlere kaydırmasını teşvik etmektedir. Tema parkları, kayak merkezleri ve bazı ulaşım hizmetleri gibi endüstrilerde bu stratejinin kullanımı uygundur (McGill ve van Ryzin, 1999).

Grup Fiyatlandırması: Bu strateji ile gruplara özel fiyatlandırma veya paketlerin sunulmasını içermektedir. İşletmeler bu stratejiyi kullanarak, grup rezervasyonlarını teşvik edebilir ve genel geliri artırabilirler. Bu stratejinin uygulama alanına bakıldığı zaman; oteller, etkinlik mekanları ve havayollarını görmekteyiz (Kimes, 2003).

3. Gelir Yönetiminde Yapay Zekanın Rolü

Yapay Zeka, genellikle insan zekası gerektiren görevleri yerine getirebilen bilgisayar sistemlerinin geliştirilmesini ifade etmektedir. Yapay zeka sistemleri, genellikle insanın bilişsel yeteneklerini taklit ederek verileri analiz etmek, kalıplardan öğrenmek, kararlar almak ve sorunları çözmek için tasarlanmıştır (Millauer ve Vellekoop, 2019). Sanoff, (2022) ise, yapay zekayı, insan zekasını makinelerde kopyalamayı, onların insanlar gibi düşünmesini, öğrenmesini ve sorunları çözmesini sağlamayı amaçlayan bir alan olduğunu; bununda, geleneksel algılara meydan okuyarak insan olmayan varlıklara zeka ve yaratıcılık kazandırmayı içerdiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Wu (1986) ise, yapay zekayı, bilgisayarların algı, bilgi temsili, akıl yürütme, problem çözme ve planlama dahil insan benzeri görevleri

yerine getirmesini sağlayan bir bilgisayar bilimi dalı olarak tanımlamıştır. Ayrıca, çeşitli sektörlerdeki uygulamalarıyla hızla gelişen ve geleneksel süreçlerde verimliliğin artmasına yol açan bir alandır (Tripathi, 2021).

Gelir yönetimi de dahil olmak üzere iş süreçlerini optimize etmede yapay zekanın artan önemi literatürde açıkça görülmektedir. Millauer (2019) ve Rubab (2023), yapay zekanın konaklama endüstrisinde gelir yönetimini geliştirme ve otomasyon, süreç optimizasyonu ve veriye dayalı içgörüler yoluyla iş büyümesini artırma potansiyelini vurgulamaktadırlar. Apté (2010), özellikle karar verme süreçlerinde iş optimizasyonunda makine öğreniminin rolünü daha da vurgulamaktadır. Wamba-Taguimdje vd. ise (2020), yapay zekanın firma performansı üzerindeki etkisine ilişkin kapsamlı bir analiz sunarak yapay zeka tabanlı dönüşüm projelerinin organizasyonel ve süreç performansını iyileştirmedeki iş değerinin altını çizmektedir. Bu çalışmalar toplu olarak yapay zekanın gelir yönetimi ve iş süreçlerindeki dönüştürücü potansiyelinin altını çizmektedir.

Gelir yönetimi, geliri, doluluk oranlarını ve karlılığı en üst düzeye çıkarmak için fiyatlandırmayı, tahminleri ve envanter tahsisini optimize etmeyi içerdiğinden otel endüstrisinde çok önemlidir (Tayeh vd. 2021). Oteller, yapay zeka destekli gelir yönetimi sistemlerinden yararlanarak fiyatları ayarlayabilir, talebi tahmin edebilir ve gerçek zamanlı olarak envanter tahsis edebilir; bu da gelirin ve operasyonel verimliliğin artmasına yol açmaktadır. Bu, otellerin kârlı kalabilmek için değişen talebe, mevsimselliğe ve rekabete uyum sağlaması gereken rekabetçi bir pazarda özellikle önemlidir. Bu nedenle, yapay zeka tarafından desteklenen etkili gelir yönetimi stratejileri, otellerin sektörde başarılı olması ve finansal başarıya ulaşması için çok önemlidir (Kadagidze ve Ugrelidze, 2023).

Diğer taraftan, yapay zeka, özellikle akıllı oteller bağlamında otel yönetimine giderek daha fazla entegre edilmektedir. Guo (2021) ve Cıtak vd. (2021), kişisel müşteri hizmetleri, sohbet robotları, iş zekası araçları ve sanal gerçeklik dahil olmak üzere otel hizmetlerinin çeşitli yönlerinde yapay zekanın uygulanmasına dikkat çekmektedirler. Yapay zeka ve robot teknolojisinin otel endüstrisinde benimsenmesi de araştırılmakta ve Nam vd. (2021) bu benimsemeyi etkileyen faktörleri tanımlamaktadır. Bu çalışmalar toplu olarak yapay zekanın otel yönetiminde operasyonel verimliliği ve müşteri deneyimini artırma potansiyelinin altını çizmektedir.

Yapay zeka teknolojileri çeşitli endüstrileri dönüştürmekte ve konaklama sektörü de bu dönüşümüne uğrayan sektörlerden birisidir. Yapay zekanın entegrasyonu, gelişmiş müşteri deneyimleri, gelişmiş operasyonel verimlilik ve veriye dayalı karar alma dahil olmak üzere çok sayıda fayda sağlamaktadır.

4. Otel Gelir Yönetiminde Yapay Zekanın Faydaları

Yapay zekanın işletmelerde yer alan rutin görevlerin otomasyonu, çeşitli sektörlerde verimliliği artırmanın önemli bir unsurudur ve yöneticilerin zamanlarını ve kaynaklarını daha stratejik karar almaya ayırmalarına olanak tanımaktadır. Millauer ve Vellekoop (2019) yapay zekanın otel gelir yönetiminde aşağıdakiler dahil çeşitli avantajlar sunduğunu belirtmişlerdir:

Bilime Dayalı Gelir Yönetimine Geçiş: Yapay zeka, kurala dayalı gelir yönetiminden bilime dayalı gelir yönetimine geçişi sağlayarak yazılımı karar vermede daha doğru, güvenilir ve buluşsal hale getirir.

Verimlilik ve Maliyet Azaltma: Gelişmiş teknoloji, süper bilgisayarlar ve bulut hizmetleri, daha verimli analizlere olanak tanıyarak oteller için daha düşük maliyetler ve daha yüksek kar sağlar.

Özelleştirme ve Kişiselleştirme: Yapay zeka, memnuniyet, tercihler, konum ve harcama alışkanlıklarına dayalı konuk profilleri oluşturarak konuklara özel paketler ve kişiselleştirilmiş teklifler sunabilmektedir.

Merkezileştirme ve Maliyet Azaltma: Yapay zeka, bir yöneticinin birden fazla mülkü denetlemesine izin vererek maliyetleri azaltarak gelir yönetiminin merkezileştirilmesini kolaylaştırabilir.

Büyük Veri Kullanımı: Yapay zeka, fiyatlandırma, kısa ve uzun vadeli stratejiler ve odaların satışı için yeni bir kanal olarak büyük verilerin kullanılmasına olanak tanımaktadır.

Otomatik Rezervasyon ve Rezervasyonlar: Otel işletmelerinde bulunan yapay zeka destekli sistemler, rezervasyonun en başından sonlanışına kadar olan bütün süreci yönetebilirler. Bu sayede personel iş yükü azalmış ve hatalarda minimuma indirilmiş olur. Geliştirilen sohbet robotları bütün bu işlemleri gerçekleştirebilir (Dinh vd. 2013).

Öngörücü bakım: Yapay zeka kullanılarak bakıma ihtiyacı olan ekipmanları zamanlarını tespit ederek, gerçekleştirilecek arızaları önlemeye katkıda bulunur. (Li ve Wang, 2017).

Çalışan Planlaması ve Yönetimi: Yapay zeka, geçmiş verilere, doluluk oranlarına ve özel etkinliklere dayalı olarak personel programlarının optimize edilmesine yardımcı olarak yeterli personel seviyelerinin sağlanmasına yardımcı olabilir. Örnek olarak, yapay zeka algoritmaları, verimli personel programları önermek için geçmiş doluluk kalıpları ve olaylar gibi faktörleri göz önünde bulundurarak aşırı veya eksik personel riskini azaltabilir (Kropp ve Lindsay).

Bu avantajlar, konaklama sektöründe gelişmiş gelir yönetimi stratejilerine, maliyet tasarruflarına ve gelişmiş konuk deneyimlerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, yapay zeka, bu rutin görevleri otomatikleştirerek konaklama endüstrisindeki yöneticilere stratejik karar alma, müşteri memnuniyeti ve genel iş büyümesine odaklanma gücü verebilmektedir. Manuel görevlerden stratejik düşünmeye geçiş, pazardaki operasyonel verimliliğe ve rekabet gücüne önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

5. Gelir Yönetiminde Yapay Zeka Uygulamaları

Yapay zeka, otellerin fiyatları talep, mevsimsellik ve rakip fiyatları gibi faktörlere göre ayarlamasını sağlamada çok önemli bir rol oynamaktadır. Zhang vd. (2019), otel gelir yönetimi için, taban fiyat ve tahmini doluluk gibi faktörlere dayalı olarak fiyat ayarlamaları yapmak için 'Derin Sinir Ağı' adlı dinamik bir fiyatlandırma sistemi geliştirmiştir. Bu sistem, rasyonel fiyat ayarlamaları açısından kurula dayalı bir stratejiden daha iyi performans göstermiştir. Rust ve Cho (2018), bu bağlamda yapay zekanın önemini daha da vurgulayarak otellerin farklı müşteri ve oda türleri için en uygun fiyatları belirlemek ve rakiplerin davranışlarına göre fiyatları ayarlamak için yapay zekayı kullanabileceğini belirtmiştir. Guizzardi vd. (2017), ön rezervasyon, oda kalitesi, hizmetler, rekabet, mevsimsellik ve fuarlar gibi fiyat düzeylerini etkileyen faktörlerle birlikte otel endüstrisinde dinamik fiyatlandırma stratejilerinin yaygınlığını vurgulamıştır. Bayoumi vd. (2013), sezonluk bir referans fiyat etrafında değişen ve geliri en üst düzeye çıkarmak için bir optimizasyon algoritması kullanılarak belirlenen fiyat çarpanlarına dayalı dinamik bir fiyatlandırma yaklaşımı önermiştir. Bu çalışmalar topluca, otellerin fiyatları çeşitli faktörlere göre ayarlamasını sağlamada yapay zekanın önemli rolünü ortaya koyuyor.

Bunlara ek olarak, yapay zeka, otel endüstrisinde müşteri memnuniyetini ve sadakatini önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahiptir (Prentice, 2020). Yapay zeka, geleneksel kullanıcı deneyimlerini dijital içerikle geliştirerek, ilgili dijital içeriği otomatik olarak tanıyan ve ekleyen, daha kişiselleştirilmiş bir deneyime yol açan karmaşık bir platform oluşturabilir (Bronzin vd., 2021). Bu, yapay zekanın bireysel müşteri tercihlerini anlama ve karşılama rolünü vurgulayan Pal vd. (2019) tarafından da desteklenmektedir. Ameen vd. (2020), yapay zeka destekli müşteri deneyimleri bağlamında güvenin, algılanan fedakarlığın ve ilişki bağlılığının önemini altını çizerek, bu faktörlerin yapay zekanın müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkisini daha da artırabileceğini öne sürmektedir.

Bunların yanı sıra, yapay zekanın konaklama endüstrisindeki otel operasyonlarında çeşitli uygulamaları vardır. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır:

Kat hizmetleri otomasyonu: Yapay zeka destekli robotlar, temizlik, çamaşır yıkama ve oda servisi gibi temizlik görevlerini otomatikleştirmek için geliştirilmiştir. Çalışmalar, bu robotların yüksek düzeyde temizlik ve hizmet kalitesini korurken operasyonel verimliliği artırabildiğini ve işçilik maliyetlerini azaltabildiğini göstermiştir (Kadagidze. ve Ugrelidze , 2023).

Bakım yönetimi: Yapay zekayı kullanan tahmini bakım zamanı, potansiyel ekipman arızalarını oluşmadan önce tespit edebilir, arıza süresini azaltabilir, operasyonel verimliliği artırabilir ve bakım maliyetlerinden tasarruf sağlayabilir (Wang vd. 2019).

Envanter yönetimi: Yapay zeka destekli sistemler, talebi tahmin ederek ve envanter seviyelerini buna göre ayarlayarak envanter yönetimini optimize edebilir, israfı azaltabilir ve karlılığı artırabilir ((Kadagidze. ve Ugrelidze , 2023).

Bu uygulamalar, yapay zekanın konaklama sektöründe operasyonel verimliliği, müşteri deneyimini ve gelir yönetimini nasıl önemli ölçüde iyileştirebileceğini göstermektedir. Ayrıca, yapay zeka, konaklama endüstrisinde müşteri deneyimi yönetiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zekanın bu alandaki bazı önemli uygulamaları şunlardır:

Kişiselleştirilmiş oda tercihleri: Yapay zeka destekli sistemler, konukların önceki rezervasyonlarına, geri bildirimlerine ve sosyal medya etkinliklerine göre oda tercihlerini kişiselleştirerek müşteri deneyimini geliştirebilir ve sadakati artırabilir (Choi vd., 2021).

Özelleştirilmiş öneriler: Yapay zeka, konukların tercihlerine ve davranışlarına göre hizmet ve ürünler için kişiselleştirilmiş öneriler sunarak gelirin artmasını ve müşteri memnuniyetinin artmasını sağlayabilir (Nasir vd., 2020).

Chatbotlar ve sanal asistanlar: Yapay zeka destekli sohbet robotları ve sanal asistanlar konuk etkileşimlerini kolaylaştırabilir, zamanında ve doğru bilgiler sağlayabilir ve konukların hayal kırıklığını azaltarak genel konuk deneyimini iyileştirebilir (Kadagidze. ve Ugrelidze , 2023).

Bu uygulamalar, yapay zekanın kişiselleştirilmiş ve verimli hizmetler sunarak müşteri deneyimini nasıl iyileştirdiğini ve sonuçta konaklama endüstrisinde müşteri memnuniyetinin ve sadakatının artmasına yol açtığını göstermektedir. Yapay zeka, konaklama endüstrisinde oda envanterinin aşağıdaki yollarla etkili bir şekilde yönetilmesine yardımcı olabilmektedir:

Talep Tahmini: Yapay zeka destekli sistemler, geçmiş verilere, hava durumu tahminlerine ve olaylara dayanarak otel odalarına yönelik talebi tahmin edebilir. Bu, otellerin fiyatlandırma ve envanter stratejilerini optimize etmelerine olanak tanıyarak talebi karşılamak için doğru sayıda

odanın doğru zamanda mevcut olmasını sağlayabilmektedir (Kadagidze. ve Ugrelidze , 2023).

Envanter Tahsisi: Yapay zeka, talebi tahmin ederek ve envanteri en karlı kanallara tahsis ederek envanter tahsisini optimize edebilir. Bu, oda envanterinin verimli bir şekilde tahsis edilmesini sağlayarak doluluk oranlarını ve geliri en üst düzeye çıkarmaktadır (Xie et al., 2021).

Dinamik fiyatlandırma: Yapay zeka, fiyatlandırma stratejilerini talebe, mevsimselliğe ve rekabete göre optimize ederek gelir ve karlılığın artmasına yol açabilir (Huang vd., 2020).

Talep tahmini, envanter tahsisi ve dinamik fiyatlandırma için yapay zekadan yararlanan oteller, konaklama sektöründe doluluk oranlarını, geliri ve fiyatlandırmayı en üst düzeye çıkarmak için oda envanterlerini etkili bir şekilde yönetebilirler. Literatüre genel olarak bakıldığında zaman, konaklama endüstrisinde yapay zekanın gelir yönetimi, operasyonel verimlilik ve müşteri deneyimi hususlarında önemi görülmektedir. Ancak yapay zekanın benimsenmesinde ve uygulanmasında vasıflı personel ihtiyacı, veri gizliliği endişeleri ve yapay zeka algoritmalarındaki önyargı potansiyeli gibi zorluklar da vardır. Bu zorlukların üstesinden gelmek ve konaklama endüstrisinde yapay zekanın tam potansiyelini keşfetmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Kadagidze. ve Ugrelidze, 2023).

6. Vaka Çalışmaları ve Başarı Öyküleri

Yapay zekanın konaklama sektöründe kullanılmasında büyük zincir oteller öncü olmuşlardır. Bunlardan en önemlilerinden birisi Marriott otelleridir. Konaklama sektörünün misafir hizmetlerinde ikonik lideri Marriott International, misafirler için yapay zekayla desteklenen ek etkileşim noktaları yaratmaktadır. Marriott Rewards chatbotları Facebook Messenger, Slack ve Google Assistant'ta mevcuttur ve sadakat üyelerine konaklama öncesinde, sırasında ve konaklamalar arasında hizmet vermektedir. Facebook Messenger ve Slack'teki Marriott Rewards üyeleri, 4.700'den fazla oteldeki seyahatleri araştırıp rezervasyon yaptırabilmekte, Marriott Rewards ve SPG hesaplarını bağlayabilmektedirler. Marriott Traveller dijital dergisindeki makalelerle yaklaşan konaklamalarını planlayabilmekte ve Müşteri Etkileşim Merkezi çalışanlarıyla doğrudan sohbet edebilmektedirler (Marriott, 2023).

Yapay zekayı otellerinde kullan bir diğer zincir otel ise Hilton'dur. Hilton, kişiselleştirilmiş konuk deneyimi sağlamak için yapay zeka, makine öğrenimi ve yapay zeka destekli müşteri hizmetleri, sohbet robotu mesajlaşması ve veri analitiği şeklinde gelişmiş analizler uygulamaktadır. Hilton, müşterileri daha iyi anlamak ve kârlı müşterileri belirlemek amacıyla müşterileri belirlemek ve çekmek ve büyük miktarda müşteri verisini analiz

etmek için tahmine dayalı analitiği kullanmaktadır. Ayrıca misafirleri yerel turistik mekanlar, otel özellikleri ve olanakları ile yemek önerileri hakkında bilgilendirmek için yapay zeka destekli chatbotlar kullanılmaktadır. Örneğin Hilton, konukların daha iyi katılımını sağlamak amacıyla IBM ile iş ortaklığı yaparak Watson yapay zeka tarafından desteklenen otel konsiyerj robotu Connie'yi tanıtmıştır (Global Data, 2022).

Oteller, konukların basit sorularını yanıtlamak için sohbet robotları kullanmaktadırlar. Sohbet robotları, konukların otel havuzunun ne zaman açık olduğu veya çıkış saatinin kaç olduğu gibi otel bilgileriyle ilgili sorularını yanıtlayabilmektedir. Bazen Hotelbot'lar olarak adlandırılan sohbet robotları, misafir hizmetleri uygulamaları aracılığıyla başlatılmaktadır. Hilton otelleri yakın zamanda Çin pazarlarına yönelik bir sohbet robotu olan Xiao Xi'nin 50.000'den fazla müşteri sorgusuna yüzde 94'lük bir müşteri memnuniyeti puanıyla yanıt verdiğini belirtmiştir (Hilton, 2020).

7. Otel Gelir Yönetiminde Yapay Zeka Kullanımının Zorlukları

Yapay zekanın gelir yönetiminde uygulanması önemli faydalar sunarken aynı zamanda bazı zorlukları ve endişeleri de beraberinde getirmektedir. Bu sorunların ele alınması, yapay zeka teknolojilerinin başarılı entegrasyonunu ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak için çok önemlidir.

Ana endişelerden biri otomasyon nedeniyle potansiyel iş kaybı korkusudur. Ayrıca yeni teknolojiye duyulan güven eksikliğinin yanı sıra bilgisayar korsanlığına veya veri sızıntılarına karşı savunmasızlık da söz konusu olabilmektedir (Millauer, 2019). Eleştirilenler, otomatikleştirilmiş gelir yönetimi sistemlerinin konaklama endüstrisinde önemli olan insan ilişkilerini sürdürme ve yaratma yeteneğinden yoksun olduğunu ileri sürmektedirler (Wang, 2012). Ek olarak, otomasyonun kesintiler, bilgisayar korsanlığı saldırıları veya sistem arızaları durumunda hassasiyeti artırması nedeniyle otellerin insan çalıştırmak yerine yalnızca otomasyona mı güvenmesi gerektiği sorusunun varlığı kaçınılmazdır. Ayrıca, oteller için daha yüksek risklere yol açabilecek yapay zeka sistemlerine olan bağımlılığın artması konusunda endişeler bulunmaktadır. Son olarak yapay zeka sistemlerini geliştirmenin ve uygulamanın maliyeti, özellikle küçük oteller için önemli bir zorluktur (Wang vd., 2015).

Yapay zeka, büyük verilerin kullanımına ve bilime dayalı bir yaklaşıma geçişe olanak sağlayabilir, ancak aynı zamanda iş kaybı, veri kırılganlığı ve teknolojiye olan güven eksikliği ile ilgili endişeleri de artırmaktadır (Millauer, 2019). Bankacılık sektöründe yapay zeka kişiselleştirilmiş hizmetler, süreç otomasyonu ve gelişmiş güvenlik sunmakta ancak aynı zamanda iş kaybı, mahremiyet ihlalleri ve insan dokunuşunun kaybı gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir (Ghandour, 2021). Yapay zekanın

ağ gelir yönetiminde kullanımı, genelleştirilmiş bir çekim modelinin ve etkili bir formülasyonun getirilmesi yoluyla optimize edilebilir (Gallego vd., 2011). Bununla birlikte, yapay zekanın gelir yönetiminde başarılı bir şekilde uygulanması, sistem yönetimi, kullanıcı eğitimi ve öğretimine sürekli yatırım yapılmasını gerektirir (Ghandour, 2021).

Otel gelir yönetiminde yapay zeka algoritmalarının kullanımı, iş kaybı ve veri güvenlik açığı dahil olmak üzere hem fırsatlar hem de riskler sunmaktadır. Gelir yönetiminin önemli bir yönü olan algoritmik fiyatlandırma, tüketicilerin tepkisini tetikleyebilir ve kurumsal sosyal sorumluluğu etkileyebilir (Millauer, 2019). Bu algoritmalarındaki önyargılar, kullanıcıların bu önyargıları yönetmek için davranışlarını değiştirmesiyle otel derecelendirmelerini de önemli ölçüde etkileyebilir. Bu sorunları çözmek, otel ürünlerini kategorize etmek ve geliri optimize etmek için yapay zekayı kullanan rekabetçi bir gelir yönetimi modeli önerilmektedir. Ancak bu modeldeki etik hususlar ve potansiyel önyargılar açıkça tartışılmamaktadır (Rest vd., 2022).

8. Geleceğin Trendleri ve Yenilikleri

Yapay zekada ortaya çıkan trendler, otel gelir yönetiminin geleceğini önemli ölçüde etkilemeye hazırlanmaktadır. Bu trendler, konaklama sektöründe karar verme süreçlerini geliştirmek, fiyatlandırma stratejilerini optimize etmek ve genel operasyonel verimliliği artırmak için ileri teknolojilerden yararlanmaktadır.

Sigala (2020) çalışmasında, COVID-19'un etkileriyle mücadele etmek için turizm endüstrisinde yapay zekanın, robot teknolojisinin ve diğer dijital ilerlemelerin hızlandırılmış şekilde benimsenmesini tartışmaktadır. Yapay zeka destekli web sitelerinin, chatbotların ve dijital ödemelerin kullanımı, COVID-19 önlemlerinin zorunlu kıldığı yeni işletim ortamının bir parçası olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca, otel gelir yönetiminde yapay zekanın kullanımını içerebilecek, insan merkezli ve sorumlu bir işletim ortamının yeniden tasarlanması ve uygulanması için dönüştürücü araştırma ihtiyacını vurgulamaktadır.

Kadagidze ve Ugrelidze (2023) ise çalışmalarında, yapay zekanın sanal ve artırılmış gerçeklik gibi diğer gelişen teknolojilerle entegrasyonu ve daha geniş bir yelpazede işlem gerçekleştirebilen yapay zeka destekli robotların geliştirilmesi de dahil olmak üzere konaklama endüstrisinde yapay zeka kullanımında gelecekteki potansiyel gelişmeler veya eğilimleri tartışmaktadırlar. Bu gelişmeler verimliliği, kişiselleştirmeyi ve rahatlığı artırarak otel operasyonlarını ve müşteri deneyimini etkileyebilir. Bunlara ek olarak, Ivanov vd. ise (2020), özellikle otel gelir yönetimi bağlamında, dinamik fiyatlandırma, talep tahmini ve envanter tahsisi gibi yapay zekada

ortaya çıkan trendlerin otel gelir yönetiminin geleceğini şekillendirmeye devam etmesi beklendiğini ifade etmişlerdir. Bu yapay zeka destekli sistemler, otellerin fiyatlandırmayı, tahminleri ve envanter tahsisini optimize etmesine olanak tanıyarak gelirin, doluluk oranlarının ve kârlılığın artmasına yol açabilecektir. Bu nedenle, yapay zekanın diğer gelişen teknolojilerle entegrasyonunun ve yapay zeka destekli sistemlerin devam eden ilerlemesinin gelecekte otel gelir yönetimini daha da geliştirmesi beklenmektedir.

Bütün bunlara ek olarak, konaklama sektörü; yapay zeka, makine öğrenimi, doğal dil işleme ve tahmine dayalı analitik gibi ileri teknolojilerin entegrasyonu nedeniyle önemli bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu teknolojiler operasyonları optimize etmek, misafir deneyimini geliştirmek ve sürdürülebilirlik çabalarını geliştirmek için kullanılmaktadır (Štilić vd., 2023). Özellikle makine öğrenimi, talep ve fiyat tahmininde, rezervasyon iptali tahmininde ve finansal ve iş verimliliğinde uygulanmakta olup, uygulanmasında Çin ve ABD öncülük etmektedir (Alotaibi, 2020). Otel endüstrisinde yapay zeka ve robotiğin benimsenmesi, teknolojik, organizasyonel ve çevresel hususlar dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Veri kalitesi ve analizi üzerindeki etkisinin yanı sıra gelecekteki iş koşullarını ve turist talebini tahmin etme potansiyeline odaklanılarak konaklama endüstrisinde makine öğreniminin kullanımı da vurgulanmaktadır (Parvez, 2020).

9. Sonuç

Otel gelir yönetimi ve yapay zeka arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman, otel işletmelerinin kar maksimizasyonunu sağlamak adına ve işleri daha verimli bir şekilde yönetebilmek amacıyla yapay zekayı kullandıkları görülmektedir. Konaklama endüstrisinde geliri en üst düzeye çıkarmak için stratejik bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu, otel gelir yönetiminin zorlukları ve karmaşıklıkları tartışılmıştır. Dinamik talep modelleri, rekabetçi ortam ve ekonomik gerileme gibi otel yöneticilerinin geliri optimize etmede karşılaştığı zorlukları vurgulanmıştır. Yapay zekanın gelir yönetimindeki rolü, geliri ve operasyonel verimliliği en üst düzeye çıkarmak için fiyatlandırmayı, tahminleri ve envanter tahsisini iyileştirme potansiyeline odaklanılmıştır. Ayrıca, dinamik fiyatlandırma sistemleri, talep tahmini ve konuk etkileşimleri için sohbet robotları dahil olmak üzere gelir yönetimindeki çeşitli yapay zeka uygulamalarını da kapsamaktadır.

Diğer taraftan, otel gelir yönetiminde yapay zekanın kullanımı hem fırsatlar hem de riskler sunmaktadır. Ayrıca müşteri deneyimini geliştirmek ve geliri optimize etmek için büyük veri analitiğini ve makine öğrenimini kullanarak konaklama endüstrisini yeniden şekillendirmek için de kullanılabilir. Ayrıca yapay zeka, özellikle kısıtlı durumlarda otel gelir yönetimini iyileştirmek için akıllı buluşsal yöntemler ve simülatörlerle birleştirilebilir. Ek olarak, potansiyel iş kaybı, teknolojiye güven eksikliği ve

veri zayıflığı gibi gelir yönetiminde yapay zeka ile ilgili zorlukları ve endişeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Otel gelir yönetimi için yapay zekadaki gelecekteki trendleri ve yenilikleri, yapay zekanın diğer gelişen teknolojilerle entegrasyonunu ve bunun otel operasyonları ve müşteri deneyimi üzerindeki etkisi önemlidir. Sonuç olarak, bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığı zaman yapay zekanın otel gelir yönetiminde devrim yaratma potansiyeli olduğu görülmektedir, ancak aynı zamanda ilgili risklerin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi ihtiyacının da olduğu göz ardı edilmemelidir.

10. Kaynakça

- Alotaibi, E. (2020). Application of Machine Learning in the Hotel Industry: A Critical Review.
- Ameen, N., Tarhini, A., Reppel, A.E., ve Anand, A. (2020). Customer experiences in the age of artificial intelligence. *Computers in Human Behavior*, 114, 106548 - 106548.
- Apté, C. (2010). The Role of Machine Learning in Business Optimization. *International Conference on Machine Learning*.
- Avinal, E.A. (2006). Revenue Management in Hotels. *Journal of Foodservice Business Research*, 7, 51 - 57.
- Bayoumi, A., Saleh, M., Atiya, A.F., ve Aziz, H.A. (2013). Dynamic pricing for hotel revenue management using price multipliers. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 12, 271-285.
- Belobaba, P. P. (1987). An airline seat allocation model. *Transportation Science*, 21(2), 63-73.
- Bronzin, T., Prole, B., Stipic, A., ve Pap, K. (2021). Artificial Intelligence (AI) Brings Enhanced Personalized User Experience. *2021 44th International Convention on Information, Communication and Electronic Technology (MIPRO)*, 1070-1075.
- Choi, Y., Choi, M., Oh, M. (Moon), ve Kim, S. (Sam). (2019). *Service robots in hotels: understanding the service quality perceptions of human-robot interaction*. *Journal of Hospitality Marketing ve Management*, 1–23. doi:10.1080/19368623.2020.170
- Citak, J., Owoc, M.L., ve Weichbroth, P. (2021). A note on the applications of artificial intelligence in the hospitality industry: preliminary results of a survey. *International Conference on Knowledge-Based Intelligent Information ve Engineering Systems*.
- Cross, R. G. (1997). Revenue management: Hard-core tactics for market domination. *Broadway, New York: Broadway Books*.
- Cross, R. G., Higbie, J. A., ve Cross, D. Q. (2009). Revenue management's renaissance: A rebirth of the art and science of profitable revenue generation. *Cornell Hospitality Quarterly*, 50(1), 56–81. <https://doi.org/10.1177/1938965508328716>
- Dinh, T. N., Thai, M. T., Niyato, D., ve Wang, P. (2013). A survey of mobile cloud computing: Architecture, applications, and approaches. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 13(18), 1587-1611.
- Filieri, R. (2015). What makes an online consumer review trustworthy? *Annals of Tourism Research*, 50, 62-73.
- Gallego, G., Ratliff, R., ve Shebalov, S. (2011). A general attraction model and an efficient formulation for the network revenue management problem.

- Ghandour, A. (2021). Opportunities and Challenges of Artificial Intelligence in Banking: *Systematic Literature Review. TEM Journal*.
- Global Data (2022). Hilton Worldwide Holdings Inc (HWHI) – Digital Transformation Strategies, Erişim Tarihi: 15.10.203. <https://www.globaldata.com/store/report/hilton-worldwide-holdings-inc-enterprise-tech-analysis/>
- Guizzardi, A., Pons, F. M. E., ve Ranieri, E. (2017). Advance booking and hotel price variability online: Any opportunity for business customers? *International Journal of Hospitality Management*, 64, 85–93. doi:10.1016/j.ijhm.2017.05.002
- Guo, Q. (2021). Research on the Application of Artificial Intelligence Technology in Teaching Introduction to Hotel Management in the Context of Smart Hotel. *2021 7th Annual International Conference on Network and Information Systems for Computers (ICNISC)*, 155-157.
- Gursoy, D., Chi, C. G. Q., ve Lu, L. (2013). Antecedents and outcomes of price fairness perceptions in the context of hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 244-252.
- Hilton (2020, Kasım 17). Hilton Introduces AI Customer Service Chatbot as Part of New Move-in Digital Strategy. Press Center, Hilton, <https://newsroom.hilton.com/corporate/news/hilton-introduces-customer-servicechatbot-to-china>.
- Huang, T., (2022), What Affects the Acceptance and Use of Hotel Service Robots by Elderly Customers? *China Sustainability* 14(23), 16102; <https://doi.org/10.3390/su142316102>
- Ivanov, S., Seyitoglu, F., ve Markova, M. (2020). Hotel managers' perceptions towards the use of robots: a mixed-methods approach. 22(4): 505–535. PMID: PMC7486590; doi: 10.1007/s40558-020-00187-x
- Joseph, S.H., Stierand, M.B., ve Mourik, A.V. (2016). Hotel revenue management: Then, now and tomorrow. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 15, 252 - 257.
- Kadagidze L. ve Ugrelidze E. (2023), AI in Hospitality Industry: A Comprehensive Study On its Impact On Operations, Customer Experience, And Revenue Management, VII-International European Conference on Interdisciplinary Scientific Research,
- Kim, W. G., ve Lee, H. (2018). The impact of service orientation on frontline employee customer orientation: A study of the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 69, 76-83.
- Kimberly A. Tranter, Trevor Stuart-Hill, Juston Parker, and Prentice Hall (2008). Introduction to Revenue Management for the Hospitality Industry: Principles and Practices for the Real World, *Journal of Hospitality Financial Management*, . 16, 2.
- Kimes, S. E. (1989). The basics of yield management. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 30(3), 14-19.

- Kimes, S. E. (2003). Optimal guaranteed discount pricing for hotel rooms. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 2(2), 156-167.
- Kimes, S.E. (2008). Hotel Revenue Management: Today and Tomorrow.
- Kimes, S.E. (2009). Hotel Revenue Management in an Economic Downturn: Results from an International Study.
- Kimes, S. E. (2013). The Basics of Yield Management. *Cornell Hospitality Report*, 13(18), 6-17.
- Kimes, S.E., ve Ho, J. (2018). Revenue management in luxury hotels. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 17, 291-295.
- Kropp, F., & Lindsay, J. (2014). Workforce Analytics: A Critical Evaluation. *Organizational Dynamics*, 43(3), 236-245.
- Li, S., Xu, L. D., & Wang, X. (2017). Compressed sensing signal and data acquisition in wireless sensor networks and Internet of Things. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 13(2), 775-783.
- Marriot. (2023) Marriott International's AI-powered Chatbots on Facebook Messenger and Slack, and Aloft's ChatBotlr, Simplify Travel for Guests Throughout Their Journey, <https://news.marriott.com/news/2017/09/28/marriott-internationals-ai-powered-chatbots-on-facebook-messenger-and-slack-and-alofts-chatbotlr-simplify-travel-for-guests-throughout-their-journey>
- McGill, J. I., ve van Ryzin, G. J. (1999). Revenue management: Research overview and prospects. *Transportation Science*, 33(2), 233-256.
- Millauer, T.,ve Vellekoop, M. (2019). Artificial intelligence in today's hotel revenue management: opportunities and risks. *Research in Hospitality Management*, 9(2), 121-124.
- Nam, K., Dutt, C., Chathoth, P., Daghfous, A., ve Khan, M. (2020). The adoption of artificial intelligence and robotics in the hotel industry: prospects and challenges. *Electronic Markets*, 31, 553 - 574.
- Noone, B. M., Kimes, S. E., ve Renaghan, L. M. (2003). Price Discrimination in Broadway Theatre. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 2(2), 140-150.
- Noone, B.M., Enz, C.A., ve Glassmire, J. (2017). Total Hotel Revenue Management: A Strategic Profit Perspective.
- Pak, K. (2000). Revenue Management: New Features and Models.
- Pal, S., Halder, S., ve Talware, P.A. (2019). Artificial Intelligence Tools for Enhancing Customer Experience. *International Journal of Recent Technology and Engineering*.
- Parvez, M. (2020). Use of machine learning technology for tourist and organizational services: high-tech innovation in the hospitality industry. *Journal of Tourism Futures*.
- Rubab, S.A. (2023). Impact of AI on business growth. *The Business and Management Review*.

- Rust, J., ve Cho, S. (2018). Optimal Dynamic Hotel Pricing.
- Sanoff, S.P. (2022). Artificial IntelligenceArtificial Intelligence. *International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology*.
- Sigala, M. (2015). Integrating technology and processes: The role of inter-departmental communication in the adoption of customer relationship management (CRM) systems in travel firms. *International Journal of Hospitality Management*, 49, 105-116.
- Sigala, M. (2017). The impact of integrating social media within integrated marketing communication on perceived brand equity. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 8(1), 94-113.
- Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal of Business Research*. doi:10.1016/j.jbusres.2020.06.015
- Štilić, A., Ničić, M., ve Puška, A. (2023). Check-in to the future: Exploring the impact of contemporary information technologies and artificial intelligence on the hotel industry. *Turisticko poslovanje*.
- Talluri, K. T., ve van Ryzin, G. J. (2004). Revenue management under a general discrete choice model of consumer behavior. *Management Science*, 50(1), 15-33.
- Tripathi, S. (2021). Artificial Intelligence.
- Van der Rest, J.I., Sears, A.M., Kuokkanen, H., ve Heidary, K. (2022). Algorithmic pricing in hospitality and tourism: call for research on ethics, consumer backlash and CSR. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*.
- Wamba-Taguimdje, S., Wamba, S.F., Kamdjoug, J.R., ve Wanko, C.E. (2020). Influence of artificial intelligence (AI) on firm performance: the business value of AI-based transformation projects. *Bus. Process. Manag. J.*, 26, 1893-1924.
- Wang, T. K., ve Piao, Y. (2019). Development of BIM-AR-based facility risk assessment and maintenance system. *Journal of Performance of Constructed Facilities*, 33(6), 04019068.
- Wang, X. L. (2012). The impact of revenue management on hotel key account relationship development. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(3), 358–380. <https://doi.org/10.1108/09596111211217860>
- Wang, X. L., Yoonjoung Heo, C., Schwartz, Z., Legohérel, P., ve Specklin, F. (2015). Revenue management: Progress, challenges, and research prospects. *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 32(7), 797–811. <https://doi.org/10.1080/10548408.2015.1063798>
- Weatherford, L. R., ve Kimes, S. E. (2003). The perceived fairness of yield management: A demand-based approach to evaluating consumer reactions to price variability. *Journal of Service Research*, 5(4), 350-361.
- Xiang, Z., Du, Q., Ma, Y., ve Fan, W. (2017). A comparative analysis of major online review platforms: Implications for social media analytics in hospitality and tourism. *Tourism Management*, 58, 51-65.

- Xu, X., Ryan, B., ve Prybutok, V. (2016). The impact of online reviews on hotel booking intentions and perception of trust. *Tourism Management*, 53, 74-85.
- Yadegaridehkordi, E., Nilashi, M., Shuib, L., Nasir, M. H. N. B. M., Asadi, S., Samad, S., ve Awang, N. F. (2020). The impact of big data on firm performance in hotel industry. *Electronic Commerce Research and Applications*, 40, 100921.
- Zhang, Q., Qiu, L., Wu, H., Wang, J., ve Luo, H. (2019). Deep Learning Based Dynamic Pricing Model for Hotel Revenue Management. *2019 International Conference on Data Mining Workshops (ICDMW)*, 370-375.
- Zheng, C., ve Forgacs, G. (2017). The emerging trend of hotel total revenue management. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 16, 238-245.

Bölüm 19

SAĞLIK MESLEK LİSESİ ÖĞRENCİLERİ İLE ENDÜSTRİ MESLEK LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KÜLTÜR DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mehmet Ali ZENGİN¹

Mustafa SEKMEN²

Murat TEKBALKAN³

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Samsun, Türkiye, (orcid.org/ 0000-0001-6718-3364)

2 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Samsun, Türkiye, (orcid.org/ 0000-0003-4361-3117)

3 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Samsun, Türkiye, (orcid.org/ 0000-0002-5581-1500)

1. GİRİŞ

İş sağlığı güvenliği (İSG) bütün çalışanları ilgilendiren ve çalışma hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. İş sağlığı ve güvenliğinin temel amacı; çalışma hayatında çalışanların sağlığına zarar verebilecek hususların önceden belirlenerek gereken önlemleri almak, güvenli bir çalışma ortamı sağlamak, çalışanları meslek hastalıklarına ve iş kazalarına karşı korumaktır. (Gopang ve ark., 2016). İş sağlığı ve güvenliğine yönelik işveren, devlet ve çalışanlara pek çok sorumluluk ve görevler düşmektedir. Türkiye’de 2003 yılından itibaren iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 2003 yılında yürürlüğe giren ve daha kapsamlı olan 4857 sayılı İş Kanunu, işletmelerde İSG kültürünün oluşması ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 2012 yılında çıkarılan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, sadece özel sektör işletmelerini değil, kamu kurum ve kuruluşlarını da kapsayacak şekilde hazırlanmış ve çalışanların sağlık ve güvenlik politikalarına katılımını amaçlamıştır (Üngüren ve Koç, 2016).

Mesleki ve teknik okullarda İSG kavramı özel bir öneme sahiptir. Öğrenciler meslek liselerinde üretim, imalat ve atölye ortamıyla tanışmaktadırlar. Güvenlik kültürünün kazanılması ve farkındalığın ortaya çıkarılması açısından meslek liselerinde verilecek İSG eğitimleri çok önemlidir. Meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin ileride çalışacakları ortamlar nedeniyle iş sağlığı güvenliği hakkında daha bilinçli olmaları beklenmektedir. Gelişen teknoloji ve sanayileşme ile birlikte çalışma ortamları da değişmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2017 verilerine göre Dünya genelinde her yıl yaklaşık 350 bin kişi iş kazası, 2 milyon kişi meslek hastalıklarından dolayı yaşamını yitirmektedir (TMMOB, 2020). Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) son 10 yıllık verilerine göre Türkiye’de ise her 2 dakikada bir iş kazası olmakta ve her 6 saatte bir çalışan iş kazası sonucu hayatını kaybetmektedir. Diğer taraftan Türkiye’de her 2,5 saatte bir işçi iş göremez hale gelmektedir (Sekmen ve Zengin, 2023).

Meslek Liseleri, teorik ve uygulamalı bir müfredat kullanarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Öğretilen yetkinlikler tutum, bilgi ve beceriler olmak üzere üç alanı içermektedir. Pratik öğrenmeye ilişkin tutumlar, öğrencilerin laboratuvar/atölyede uygulamalı etkinlikleri gerçekleştirirken gösterdiği performansa uygun çalışmalarıdır. İş güvenliği, atölyede öğrenmenin uygulanmasındaki tutumun bir yönüdür. Bilgi, atölyede pratik becerilerin öğrenilmesi için teorik bir temel olarak tasarlanmıştır. Beceri ise, teorik olarak öğrenilen bilgilerin doğru olarak uygulanmasıdır (Wijanarka, ark. 2019). Çalışma hayatında Meslek Lisesi mezunları üst düzey yönetici ile kalifiye işçi arasında, kalifiye işçiye göre daha fazla teorik bilgi ve uygulama becerisine sahip ara eleman olarak çalışmaktadırlar.

Yirminci yüzyılın başlarından beri eğitimciler, öğrencilerin pasif öğrenciler olmaksızın, öğrenme sürecine aktif olarak katıldıkları takdirde daha etkili öğrendiklerini göstermiştir (Stuart, 2014). Eğitim ve öğretim düzeyi, işyerlerindeki iş kazalarının başlıca nedenlerinden biri olarak tanımlanmaktadır (Kintu ve ark., 2015). Mesleki eğitim, çalışanlarda belirli becerilerde uzmanlaşma, performans geliştirme, iyi çalışma alışkanlıkları kazanma ve iş verimliliği artışı sağlamaktadır. İSG eğitimi, mesleki eğitim ve öğretimin bir parçasıdır ve güvenlik alışkanlıklarını ve sağlık bilincini geliştirmeyi ve bir güvenlik kültürü oluşturmayı hedeflemektedir (Brahm ve Singer, 2013). İSG eğitimi, meslek hastalıklarını ve kazaları azaltmak, çalışanların kendi kendine yardım yeteneklerini geliştirmek ve çalışanların sağlık ve güvenliğini korumak için büyük önem taşımaktadır (Haas ve ark., 2014; Sarı, 2009).

Tirakioğulları (2019) yaptığı çalışmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinin İSG kültür seviyelerini ölçmüş ve güvenlik kültürünün iş kazalarını önlemedeki etkisini incelemiştir. Güvenlik eğitiminin düşük güvenlik farkındalığının ise yüksek seviyede olduğu sonucuna varmıştır. Irmak (2020) yaptığı çalışmada Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (MTAL) öğrencilerinde İş güvenliği algı düzeyini incelemiştir. Öğrencilerdeki iş güvenliği algısının 5 puan üzerinden ortalama 3,45 ve iyi seviyede olduğunu belirtmiştir.

Saraç (2023) çalışmasında otomotiv sektörü çalışanlarının iş güvenliği kültürü, iş tatmin düzeyleri ve bunları etkileyen faktörleri incelemiştir. En sık iş kazası nedeni olarak “ilgisizlik ve dikkatsizlik (%58,4) olduğunu ifade etmiştir. Yine çalışanlarda iş tatmini ile iş kazası geçirme ve tanık olma durumları arasında anlamlı bir fark olmadığı, yaş arttıkça risk analizi konusundaki bilgi düzeylerinin de arttığı ve yönetimin iş güvenliği uygulamalarına yaklaşımının çalışanları da etkilediğini belirtmiştir.

Demir ve ark. (2021) yaptıkları çalışmada, inşaat sektörü çalışanlarında iş doyumu ile iş güvenliği algısı arasındaki ilişkiyi 161 inşaat işçisiyle anket yöntemi kullanarak araştırmıştır. Analizlerinde çalışanlarda iş doyumu ile iş güvenliği algısı arasında pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki bulunduğu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, iş güvenliği algısı ile yaş arasında anlamlı farklılığın olduğunu ve 26-35 yaş aralığındaki işçilerin İSG algı düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Yılmaz ve Motorcu (2020) yaptıkları çalışmada, itfaiye ve AFAD çalışanlarının iş güvenliği faaliyetlerine katılım düzeyleri ile iş güvenliği farkındalıklarını demografik verilere göre araştırmıştır. Çalışma kapsamında 60 kişi ile anket yapılmıştır. Analizlerinde İSG faaliyetlerine katılım, İSG farkındalık ve yetkinlikleri ile İSG eğitimi alma ve eğitimleri faydalı bulma gibi demografik özelliklerle arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğunu belirtmişlerdir.

Atay (2006) çalışmasında, çalışanların iş doyumu düzeyleri ile İSG algıları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizler sonucunda, çalışanlarda iş doyumu düzeyleri ile İSG algıları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu, iş doyumu düzeyi arttıkça iş güvenliği algılama düzeylerinin de arttığını, sosyo-ekonomik düzey ve eğitim düzeyi arttıkça İSG algılarının da arttığını belirtmiştir.

Tekin ve arkadaşları (2021), ilkokul üçüncü sınıf öğrencilerinde İSG eğitimini almadan ve aldıktan sonraki İSG farklılıklarını incelemiştir. Öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerini belirlemek için ön test uygulanmış ve sonra İSG eğitimleri verilerek son test uygulanmıştır. Analizler sonucunda, ön test ve son test sonuçları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Yıldız ve Yılmaz (2017), yaptığı çalışmada inşaat sektörü çalışanların güvenlik kültürü düzeyini araştırmak için yönetici ve işçiler ile anket çalışması yapmıştır. Çalışmada demografik özellikler ve güvenlik performansı arasındaki ilişki de incelenmiştir. Analizlerinde güvenlik kültürü ve güvenlik performansı değişkenleri arasında yüksek bir korelasyon olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, inşaat sektöründeki iş kazalarının önlenmesine yönelik çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

Kahveci ve Gültekin (2022), liman çalışanlarında İSG farkındalık ve bilinç düzeylerinin araştırmak için 142 çalışanla anket yapmıştır. Çalışma sonucunda İSG konusundaki farkındalık ve bilinç düzeyinin liman çalışanlarının iş performansını pozitif yönde etkilediğini ve iş performans varyansının %26'lık kısmının İSG farkındalığı ve bilincine bağlı olduğunu belirtmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı, Samsun ili Bafra ilçesinde bulunan Bafra MTAL ve İbn-i Sina MTAL öğrencilerinin İSG kültür düzeylerini karşılaştırmaktır. Bununla birlikte öğrencilerden alınan demografik verilere göre İSG kültür düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Literatürde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak tek okul üzerinde yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın farklı (sağlık ve endüstri meslek) meslek liselerinde yürütülmesi ve aralarındaki farklılıkların ortaya konulması önceki çalışmalardan ayrılmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma 2022-2023 eğitim-öğretim döneminde farklı türdeki meslek liselerinde kayıtlı öğrencilerden toplanan verilerin analiz edildiği betimleyici ve kesitsel bir araştırmadır. Araştırmanın evreni, Samsun ili Bafra İlçesinde bulunan Bafra MTAL ve İbn-i Sina MTAL'ye kayıtlı öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında sağlık meslek lisesi olarak değerlendirilen İbn-i Sina MTAL'de ebe yardımcılığı, hemşire yardımcılığı, sağlık bakım teknisyenliği bölümleri bulunurken endüstri meslek lisesi olarak

değerlendirilen Bafra MTAL’de ise bilişim teknolojileri, makine teknolojisi, metal teknolojisi, motorlu araçlar teknolojisi bölümleri bulunmaktadır. Çalışmanın yürütüldüğü 2022-2023 eğitim öğretim döneminde Bafra MTAL’ye kayıtlı 447 öğrenci, İbn-i Sina MTAL’ye kayıtlı 374 öğrenci olmak üzere toplam 821 öğrenci bulunmaktadır. Evreni temsil edecek örneklemin belirlenmesinde, sağlık meslek lisesi ve endüstri meslek lise öğrencilerinin kendi içinde homojen evreni oluşturan grupların ise homojen dağılmadığı varsayımı ile tabakalı örneklem metodu kullanılmıştır. Bu doğrultuda evreni oluşturan tabakalardaki öğrenci sayıları dikkate alınarak %95 güven aralığında ($\alpha=0,05$), Bafra MTAL’de en az 207, İbn-i Sina MTAL’de en az 173 olmak üzere toplam 380 örneklem alınması gerekmektedir. Çalışma Bafra MTAL’de 213, İbn-i Sina MTAL’de 186 olmak üzere toplam 399 öğrenciden alınan veriler üzerinden yürütülmüştür.

Çalışmada iş güvenliği kültürünü ölçmek için Alkan (2017) tarafından geliştirilmiş ve güvenilirlik analizleri yapılmış 15 ifade kullanılmıştır. İfadelerin cevapları 5’li Likert’e göre ölçeklendirilmiştir. Bu ölçeğe göre “Hiç Katılmıyorum (1)” “Tamamen Katılıyorum (5) olarak ölçeklendirilmiştir. Ankette bulunan iş sağlığı ve güvenliği kültürüne yönelik 15 sorudan oluşan ölçeğin güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alpha değeri 0,779 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte öğrencilerin iş güvenliği kültürleri arasında farklılık olup olmadığını karşılaştırmak için demografik verilerini ölçen 4 soru (Okul bilgisi, cinsiyet, daha önce iş kazasına maruziyet, daha önce ramak kala olaya maruziyet) sorulmuştur. Demografik özelliklere göre öğrencilerin görüşlerinin değişip değişmediğini belirlemek için T-testi ve ANOVA testleri ile tanımlayıcı istatistiksel metotlar (Sayı, Yüzde, Frekans) kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H_1 : Öğrencilerin okudukları okul ile İSG kültürleri arasında anlamlı fark vardır.

H_2 : Öğrencilerin cinsiyetleri ile İSG kültürleri arasında anlamlı fark vardır.

H_3 : Öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi ile İSG kültürleri arasında anlamlı fark vardır.

H_4 : Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi ile İSG kültürleri arasında anlamlı fark vardır.

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı İstatistikî Bilgilere Ait Bulgular

Çalışmanın yürütüldüğü Bafra MTAL ve İbn-i Sina MTAL’de okuyan öğrencilerin tanımlayıcı istatistikî bulguları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikî Bulgular

Okul Adı	n	%	Anne Eğitim Seviyesi	n	%
Bafra MTAL	213	53	İlk Öğretim	280	70
İbn-i Sina MTAL	186	47	Lise	104	26
Toplam	399	100	Ön Lisans ve Üzeri	15	4
Cinsiyet	n	%	Baba Eğitim Seviyesi	n	%
Kadın	154	39	İlk Öğretim	251	63
Erkek	245	61	Lise	124	31
Toplam	339	100	Ön Lisans ve Üzeri	24	6

Çalışma kapsamında yapılan anketlerin okul bazında dağılımı incelendiğinde anketlerin %53'ünün Bafra MTAL'de, %47'sinin ise İbn-i Sina MTAL'de yapıldığı görülmektedir. Okullar bazında farklı sayıda anket yapılmasının sebebi Bafra MTAL'nin öğrenci sayısının daha fazla olmasıdır. Çalışmaya katılan öğrencilerin %61'i erkek, %39'u ise kız öğrencilerden oluşmaktadır. Okullar bazında dağılım incelendiğinde endüstri meslek lise kapsamında değerlendirilen Bafra MTAL'de erkek öğrencilerin ağırlıklı olduğu görülürken sağlık meslek lisesi kapsamında değerlendirilen İbn-i Sina MTAL'de kız öğrencilerin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Mesleki teknik Anadolu lisesinde okuyan öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyleri incelendiğinde %70 ile "İlköğretim" mezunu oldukları, babalarının ise %63 ile benzer şekilde "İlköğretim" mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Her iki lisede okuyan öğrencilerin iş güvenliği kültürü ifadelerine verdikleri cevapların yüzde (%) dağılımları Tablo 2'de gösterilmiştir. İş sağlığı ve güvenliği kültürüne yönelik ifadelerden 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 14 ve 15. ifadeleri olumsuz oldukları için SPSS programında ters kodlama yapılmıştır.

Tablo 2. İş Güvenliği Kültürü İfadelerinin Dağılımı

İş Güvenliği Kültürü İfadeleri	Kesinlikle Katılmıyorum (%)		Kararsızım (%)	Katılıyorum (%)		Ort.	Std. Sapma
	Kesinlikle Katılmıyorum (%)	Katılmıyorum (%)		Katılıyorum (%)	Kesinlikle Katılıyorum (%)		
1*. İş güvenliği kurallarından bazıları güvenli bir şekilde çalışabilmek için gerekli değildir.	5,5	7,3	17,6	18,6	51,0	4,0	1,2
2*. İSG hakkındaki sorunların benim değil, yöneticilerin problemi olduğunu düşünüyorum.	4,0	7,0	28,1	26,1	34,8	3,8	1,1
3*. Bazı durumlarda işin yapılması için risk almanın zorunlu olduğunu düşünüyorum.	10,1	13,4	27,0	23,0	26,5	3,4	1,3
4*. Üretimin iş güvenliğinden daha önemli olduğunu düşünüyorum.	8,6	7,1	18,0	20,8	45,6	3,9	1,3

5*. İş güvenliği uygulamasının önemli ve yaygın olmasını sağlayan unsurun, kurallara uyulması için yapılan baskı olduğunu düşünüyorum.	5,4	10,7	32,5	25,3	26,1	3,6	1,1
6*. İSG konusunda aldığım eğitimlerin çalışma hayatımda faydalı olmayacağını düşünüyorum.	13,4	11,1	14,4	19,2	41,9	3,7	1,4
7. Yangın, elektrik kazaları, doğal afetler gibi acil durumlarda nasıl doğru ve hızlı müdahale edileceğini biliyorum.	7,1	14,1	25,9	25,4	27,5	3,5	1,2
8. Yaptığım işle alakalı güvenlik kurallarını anlıyorum.	4,8	7,6	17,3	26,1	44,2	4,0	1,2
9. Çalıştığım alandaki güvenlik sorunlarıyla baş edebiliyorum.	3,8	9,5	26,6	29,4	30,7	3,7	1,1
10. Güvenlik kurallarına her zaman uyuyorum.	5,4	9,4	26,5	24,7	33,9	3,7	1,2
11. İSG yalnız çalışma ortamında değil, hayatın her aşamasında olmalıdır.	3,1	11,7	16,1	18,1	51,0	4,0	1,2
12*. Güvenlik kuralları bazen göz ardı edilebilir.	8,4	10,2	19,6	20,9	41,0	3,8	1,3
13*. Önceden kimsenin başına bir kaza gelmediyse, kural dışı çalışmanın bir zararı yoktur, benim başıma da gelmez.	6,8	8,3	13,9	18,9	52,0	4,0	1,3
14*. İSG kurallarına “arkadaşlarım dalga geçerse” diye uymadığım oluyor.	6,8	9,3	14,9	22,9	46,1	3,9	1,3
15*. Çalışma sırasında küçük şakalaşmalardan zarar gelmez.	9,6	8,3	16,9	19,1	46,1	3,8	1,3
Ortalama	6,8	9,7	21,0	22,6	39,9	3,8	1,2

* Sorular ters kodlanmıştır.

Tablo 2’de iş güvenliği kültürüne yönelik ifadelerin genel olarak ortalamalarının 3,8 ile yüksek olduğu görülmektedir. İfadeler arasında en düşük ortalamaya sahip ifade “3. Bazı durumlarda işin yapılması için risk almanın zorunlu olduğunu düşünüyorum” ifadesidir. Bu ifadeye öğrencilerin yaklaşık %50’si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevapları vermişlerdir. Benzer şekilde “7. Yangın, elektrik kazaları, doğal afetler gibi acil durumlarda nasıl doğru ve hızlı müdahale edileceğini biliyorum.” ifadesi de en düşük ortalamaya sahip ifadeler arasındadır. Öğrencilerin yaklaşık %53’ü acil durumlara nasıl müdahale edeceklerini bilmediklerini belirtmişlerdir.

Okul bazında iş güvenliği kültürüne yönelik ifadelerin ortalamaları incelendiğinde İbn-i Sina MTAL öğrencilerinin genel ortalaması 3,98 iken Bafra MTAL öğrencilerinin genel ortalamasının 3,64 olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda sağlık meslek lisesi kapsamında incelenilen İbn-i Sina MTAL’nin genel ortalamasının endüstri meslek lisesi kapsamında incelenilen Bafra MTAL’nin genel ortalamasında daha yüksek olduğu belirlenmiştir. İfade bazında verilen cevap ortalamaları incelendiğinde İbn-i Sina MTAL öğrencilerinin en düşük ortalamaya sahip olduğu ifade 3,22 ortalama ile “3. Bazı durumlarda işin yapılması için risk almanın zorunlu olduğunu düşünüyorum” ifadesi iken Bafra MTAL öğrencilerinin en düşük ortalamaya sahip olduğu ifade 3,27 ortalama ile “5*. İş güvenliği uygulamasının önemli

ve yaygın olmasını sağlayan unsurun, kurallara uyulması için yapılan baskı olduğunu düşünüyorum.” ve “7. Yangın, elektrik kazaları, doğal afetler gibi acil durumlarda nasıl doğru ve hızlı müdahale edileceğini biliyorum.” ifadelerdir.

3.2. Bağımsız Değişkenlere Göre İş Güvenliği Kültürünün Farklılıkları Analizine Ait Bulgular

Demografik veriler kapsamında öğrencilere 4 farklı soru sorulmuştur. Öğrencilerin demografik verilere verdikleri cevaplar ile İSG kültürleri arasında anlamlı ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Araştırma kapsamında iki bağımsız grup ortalamaları arasındaki farklılığı test etmek için bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla grup arasında farklılıkların olup olmadığını test etmek için One-way ANOVA testi kullanılmıştır. Aşağıda katılımcıların demografik verileri ile İSG kültürleri arasında farklılık olup olmadığını değerlendirmek için uygulanan testlerin sonuçları verilmiştir.

3.2.1. Okula göre İş Güvenliği Kültürleri Arasındaki Farklılıklar

Öğrencilerin okudukları okula göre iş güvenliği kültürleri arasındaki farklılık bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde okula göre öğrencilerin iş güvenliği kültürlerini ölçen ifadelerle verdikleri cevap ortalamalarının istatistiki olarak anlamlı farklılıklarının olduğu belirlenmiştir (Sig < 0,05). İstatistiki sonuçlara göre H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. Okula Göre İş Güvenliği Kültürü ANOVA Test Sonuçları

Okul	n	Ortalama	Std. Sapma	t	df	Sig. (2-tailed)
Bafra MTAL	198	3,65	0,42	-5,339	348	,000*
İbn-i Sina MTAL	152	3,99	0,47			

* $p < 0.05$

İbn-i Sina MTAL öğrencilerinin iş güvenliği kültür ifadelerine verdikleri cevap ortalamalarının Bafra MTAL öğrenci ortalamalarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir, Tablo 3.

3.2.2. Cinsiyete göre İş Güvenliği Kültürleri Arasındaki Farklılıklar

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre iş güvenliği kültürleri arasındaki farklılık bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiştir. Kız ve erkek öğrencilerin iş güvenliği kültürlerini ölçen ifadelerle verdikleri cevap ortalamalarının istatistiki olarak anlamlı farklılıkları olduğu belirlenmiştir (Sig. (2-tailed) < 0,05). İstatistiki sonuçlara göre H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyete Göre İş Güvenliği Kültür Farklılıkları T Test Sonuçları

Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	df	Sig. (2-tailed)
Kız	129	4,05	0,54	6,531	348	,000*
Erkek	221	3,63	0,60			

* $p < 0.05$

Gruplar arasındaki farkın belirlenmesi için yapılan karşılaştırma sonuçlarına göre kız öğrencilerin iş güvenliği kültür ifadelerine verdikleri cevap ortalamalarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir, Tablo 4.

3.2.3. Anne Eğitim Seviyesine Göre İş Güvenliği Kültürleri Arasındaki Farklılıklar

Öğrenci annelerinin eğitim seviyeleri ilköğretim, lise, ön lisans ve üzeri olmak üzere 3 farklı grupta toplanmıştır. Öncelikle gruplar arasında homojenlik test edilmiştir. Gruplar arası homojenlik test sonuçlarına göre grupların homojen dağıldığı belirlenmiştir (Sig.= 0,645). Gerçekleştirilen One Way ANOVA Analiz sonuçları incelendiğinde, annelerinin eğitim seviyesine göre öğrencilerin iş güvenliği kültürlerini ölçen ifadelerine verdikleri cevap ortalamalarının istatistiki olarak anlamlı farklılıklarının olduğu belirlenmiştir, Tablo 5, (Sig < 0,05). İstatistiki sonuçlara göre H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Anne Eğitim Seviyesine Göre İş Güvenliği Kültürleri ANOVA Test Sonuçları

Sınıf	n	Ortalama	Std. Sapma	F	P
İlk Öğretim	249	3,85	0,61	3,289	0,038*
Lise	90	3,67	0,57		
Ön Lisans ve Üzeri	11	3,60	0,74		
Toplam	350	3,79	0,61		

Gruplar arasındaki farklılığı hangi grup lehine değiştiğini belirlemek için One Way ANOVA analizindeki “Post Hoc” sekmesinde homojen dağılan gruplar için uygulanan “Tukey” testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Anne Eğitim Seviyesine göre Çoklu Korelasyon Tukey Testi Sonuçları

(I) Anne Eğitim Seviyesi		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
İlk Öğretim	Lise	,17521	,07474	,051	-,0007	,3511
	Ön Lisans ve Üzeri	,24026	,18723	,406	-,2005	,6810
Lise	İlk Öğretim	-,17521	,07474	,051	-,3511	,0007
	Ön Lisans ve Üzeri	,06505	,19410	,940	-,3918	,5219
Ön Lisans ve Üzeri	İlk Öğretim	-,24026	,18723	,406	-,6810	,2005
	Lise	-,06505	,19410	,940	-,5219	,3918

Tablo 6’da detayları gösterilen Tukey test sonuçlarına göre ilk öğretim eğitim seviyesine sahip annelerin diğer eğitim seviyelerine göre olumlu anlamda istatistiki olarak farklılaştığı görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde de annesi ilköğretim eğitim seviyesinde olan öğrencilerin iş güvenliği kültürlerini ölçen ifadelerle verdikleri cevap ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

3.2.4. Baba Eğitim Seviyesine göre İş Güvenliği Kültürleri Arasındaki Farklılıklar

Öğrenci babalarının eğitim seviyeleri annelere benzer şekilde ilköğretim, lise, ön lisans ve üzeri olmak üzere 3 farklı grupta toplanmıştır, Tablo 7. Öncelikle gruplar arasında homojenlik test edilmiştir. Gruplar arası homojenlik test sonuçlarına göre grupların homojen dağıldığı belirlenmiştir (Sig.= 0,926). Gerçekleştirilen One Way ANOVA Analiz sonuçları incelendiğinde, babaların eğitim seviyesine göre öğrencilerin iş güvenliği kültürlerini ölçen ifadelerle verdikleri cevap ortalamalarının istatistiki olarak anlamlı farklılıkların olmadığı belirlenmiştir (Sig > 0,05). İstatistiki sonuçlara göre H_4 hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 7. Baba Eğitim Seviyesine Göre İş Güvenliği Kültürleri ANOVA Test Sonuçları

Sınıf	n	Ortalama	Std. Sapma	F	P
İlk Öğretim	228	3,80	0,60	,507	0,603
Lise	105	3,81	0,62		
Ön Lisans ve Üzeri	17	3,65	0,69		
Toplam	350	3,79	0,61		

Gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olmamasına rağmen grupların ortalamaları incelendiğinde en düşük ortalamanın ön lisans ve üzeri eğitim seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu düşüklüğün sebebi bu grupta yer alan babaların frekanslarının 17 ile diğer gruplara göre çok düşük kalması olabilir. Bu durumda ön lisans ve üzeri eğitim grubunun verilerden çıkarılarak analizin tekrarlanması daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, sağlık meslek lisesi öğrencileri ile endüstri meslek lisesi öğrencilerinin İSG kültür düzeyleri karşılaştırılmış ve öğrencilerin iş güvenliği kültürlerinin çalışma kapsamında toplanan demografik verilere göre değişip değişmediği araştırılmıştır.

Araştırma sağlık meslek lisesi kapsamında Samsun ili Bafra ilçesinde 2022-2023 eğitim-öğretim yılında eğitim gören İbn-i Sina MTAL'den 186 öğrenci, endüstri meslek lisesi kapsamında ise Bafra MTAL'den 213 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %61'i erkek, %39'u kız öğrencilerden oluşmaktadır. Yapılan analizler sonucunda ağırlıklı olarak mesleki ve teknik Anadolu liselerini erkek öğrencilerin (%60) tercih ettiği belirlenmiştir. Bununla birlikte araştırmaya katılan öğrencilerin anneleri (%70) ve babaları (%63) ağırlıklı olarak ilkokul seviyesinde eğitime sahiptir.

Çalışmada kapsamında öğrencilerden demografik veriler alınarak öğrencilerin İSG kültür düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıkların olup olmadığı test edilmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin İSG kültür düzeyleri ile okudukları okul (H_1 kabul), cinsiyeti (H_2 kabul) ve anne eğitim seviyesi (H_3 kabul) arasında anlamlı farklılıklar bulunurken; babalarının eğitim düzeyleri (H_4 ret) ile İSG kültür düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların bulunmadığı belirlenmiştir.

İSG eğitimi, iş yerinde güvenlik kültürünün oluşturulması ve sürdürülmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Çalışanların bilinçli, dikkatli ve sorumlu bir şekilde işlerini yapmalarına yardımcı olmaktadır. Meslek lisesinde iş güvenliği eğitimi, genç profesyonellerin güvenli ve etkili bir şekilde çalışmalarını sağlamak, meslekleriyle ilgili özel güvenlik gereksinimlerini karşılamak ve genel olarak daha bilinçli ve sorumlu bireyler yetiştirmek için kritik bir bileşendir.

Ülkemizde İSG eğitimi konusunda yapılan önemli eksikliklerden biri de İSG eğitimlerinin ileri yaşlarda verilmeye başlanmasıdır. Meslek liseleri öğrencilerinin yaşları ağırlıklı olarak 14-18 yaş arasında olduğu görülmektedir. Ne yazık ki ileri yaşlarda verilen İSG eğitimleri kültürün oluşmasını desteklememektedir. Eğitimler aile ile başlamalı okul ve çevre ile desteklenmelidir. Öncelikli olarak aileler tarafından çocuklara kendi güvenlikleri için İSG eğitimi verilmelidir. Bu eğitimler, güvenli oyun alanları seçimi, küçük çocukların kimyasal maddelere karşı korunması, ev kazalarını önleme ve yangın güvenliği gibi konuları içerebilir. Ev dışındaki alanlarda (parklar, oyun alanları ve spor tesisleri vb.) çocuklar için özel güvenlik kuralları ve davranışlar öğretilmelidir. Aletlerin güvenli kullanımı, düşme önlemleri, arkadaşlarla güvenli etkileşim gibi konular bu eğitim kapsamında olabilir. Bununla birlikte, çocuklara güvenli bisiklet kullanımı (bisiklet kaskı,

dizlik, dirseklik gibi koruyucu donanımları kullanmayı) ve yaya olarak güvenli davranışlar konusunda eğitim vermek, trafik kurallarına uymayı ve tehlikelerden kaçınmayı öğretmek açısından önemlidir. Okullar, çocukların büyük bir kısmını kapsayan bir topluluktur. İSG eğitimi, okullarda çocukların güvenli bir çevrede eğitim almasını sağlamak adına önemlidir. Öğrencilere yangın tahliye prosedürleri, acil durum numaraları ve diğer temel güvenlik bilgileri verilmelidir. İleriki eğitim dönemi olan meslek liselerinde iş sağlığı ve güvenliği kültürünün devam ettirilmesi, öğrencilerin ve personelin sağlığını korumanın yanı sıra, verimliliği artırma, profesyonellik kazandırma ve gelecekteki meslek yaşamları için hazırlama açısından büyük bir öneme sahiptir.

Lise eğitim seviyesindeki öğrencilerde iş güvenliği kültürü oluşturmak ve sürdürmek için öğrenci, öğretmen ve idari personelden oluşan bir iş güvenliği komitesi kurulabilir. Bu komite, güvenlik konularını düzenli olarak değerlendirebilir, güvenlik politikalarını geliştirebilir ve uygulamaları denetleyebilir. Okullarda risk değerlendirmesi yapmak 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanununa göre zorunludur. Öğrencilerin de dahil edileceği risk değerlendirme ekipleri oluşturularak okulunuzdaki potansiyel tehlikelerin belirlenmesi ve bu tehlikelere karşı alınabilecek önlemlerin birlikte değerlendirilmesi öğrencilerde ileride çalışma hayatında da karşılaşabilecekleri tehlikeler ve riskler konusunda farkındalık oluşturabilir. Güvenlik kültürünü pekiştirmek için etkileşimli etkinlikler düzenlenebilir. İş sağlığı ve güvenliği konularında bilgi yarışmaları, drama performansları, tiyatrolar veya diğer etkinliklerle öğrencilere katılım fırsatları sağlanabilir. Unutulmamalı ki, güvenlik kültürü sürekli bir çaba ve öğrenme sürecidir.

Meslek liselerinde güvenlik kültürünü oluşturmak ve sürdürmek gerek okul yönetimine gerek öğrencilere gerekse devlet yönetimine önemli avantajlar sağlayacaktır. Güvenlik kültürü oluşturmak, yerel ve ulusal iş sağlığı ve güvenliği yasalarına uyum sağlamayı kolaylaştırır. Bu da okulun hukuki sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı olabilir. Güvenlik kültürüne sahip okullar, öğrencilere ve velilere güven verir. Bu durum, okulun işveren markasını güçlendirir ve olumlu bir itibar oluşturur. Güvenli bir okul ortamı, öğrenci katılımını artırabilir ve öğrencilerin moralini yükseltebilir. Öğrenciler, kendilerini güvende hissettiklerinde daha iyi performans gösterme eğiliminde olurlar. Oluşturulacak güvenlik kültürü ile iş kazaları ve güvenlik ihlalleri azalabilir ve bu durum gerek okul döneminde gerekse çalışma hayatında karşılaşılabilecek potansiyel maliyetleri önleyebilir. Sigorta primleri, tazminat ödemeleri ve eksik iş günleri gibi maliyetlerin azalması sağlanabilir. Güvenlik kültürü, öğrencilerin iş dünyasında uzun vadeli başarı elde etmelerine katkıda bulunabilir. Güvenli çalışma alışkanlıkları ve iş güvenliği bilinci, öğrencilerin uzun vadeli kariyer başarıları için sağlam bir temel oluşturabilir. İş kazalarının ve meslek hastalıklarının azalması, devletin

sosyal sigorta maliyetlerini düşürebilir. Sigorta şirketlerine yapılan ödemeler azaldığında, devletin bütçesi üzerinde olumlu bir etki oluşabilir. Bununla birlikte güvenlik kültürüne sahip bir ülkede, iş yerlerinde çalışanların sağlığı ve güvenliği daha iyi korunduğu için iş piyasasında daha rekabetçi bir ortam oluşabilir. Bu, nitelikli iş gücünü çekmeye ve istihdam seviyelerini artırmaya yardımcı olabilir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından “PYO.HMY.1914.23.001” proje numarası ile desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

- Atay, F. (2006). Endüstri alanında çalışan bireylerin iş doyumu düzeylerinin iş güvenliği algıları açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Brahm, F., Singer, M. (2013). Is more engaging safety training always better in reducing accidents? Evidence of self-selection from Chilean panel data. *Journal of Safety Research*, 47, 85-92.
- Demir, E., Ensari, M., Uçan R., Kayhan, H. (2021). İş doyumu ile iş güvenliği algısı arasındaki ilişki: İnşaat işçileri örneği. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(1), 58-63.
- Gopang, M. A., Nebhwani, M., Khatri, A., Marri, H. B. (2017). An Assessment of Occupational Health and Safety Measures and Performance of SMEs: An Empirical Investigation, *Safety science*, 93, 127-133.
- Haas, E.J., Hoebbel, C.L., Rost, K.A. (2014). An analysis of trainers' perspectives within an ecological framework: factors that influence mine safety training processes. *Safety and Health at Work*, 5(3), 118-124.
- Irmak, İ. (2020). Gümüşhane Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin İş Güvenliği Algısının Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
- Kahveci, S., Gültekin, Z. (2022). Liman çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği farkındalık ve bilinç düzeylerinin iş performansına etkisi. *Ergonomi*, 5(2), 98-107.
- Kintu, D., Kyakula, M., Kikomeko, J. (2015). Occupational safety training and practices in selected vocational training institutions and workplaces in Kampala, Uganda. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 21(4), 532-538.
- Saraç, E. (2023). Fabrika Çalışanlarının İş Güvenliği Kültürü ve İş Doyum Düzeylerinin Belirlenmesi: Çalışanların İş Güvenliği Kültürü ve İş Doyum Düzeyleri. *Turkey Health Literacy Journal*, 4(2), 37-44.
- Sekmen, M. ve Zengin, M.A. (2023). Türkiye madencilik sektörü iş kazalarının analizi ve gelecek perspektifleri. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*. 35(2), 246-258.
- Tekin, A., Tekin, F., Suvaydan, F., Güler, G., & Hafızoğlu, E. (2021). İlkokul Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Algısının Değerlendirilmesi. *Soma Meslek Yüksekokulu Teknik Bilimler Dergisi*, 2(32), 9-18.
- Tirakioğulları, Ö. (2019). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Güvenlik Kültürlerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Düzce.
- TMMOB (2020). İşçi sağlığı ve iş güvenliği. Oda Raporu. Erişim Tarihi: 02.12.2023, https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/israpor_06082020.pdf.

- Üngören, E., Koç, T.S. (2016). Konaklama İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Örgütsel Güven Üzerindeki Etkisi, *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(2), 127-156.
- Wijanarka, B.S., Sukardi, T., Rahdiyanta, D., Ngadiyono, Y. (2019). Evaluation of implementation of health and safety in industry and vocational school in Yogyakarta Special Region. In *Journal of Physics: Conference Series*, 1273(1), 1-7.
- Yıldız, S., Yılmaz, M. (2017). Türk inşaat sektöründe çalışanların güvenlik kültürü düzeyinin ve güvenlik performansı ile ilişkisinin incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 20(1), 137-149.
- Yılmaz, A. G. K., Motorcu, A. R. (2020). İtfaiye ve AFAD çalışanlarının güvenlik kültürü: İş güvenliği farkındalık ve yetkinlikleri ile iş güvenliği faaliyetlerine katılımlarının demografik faktörlere göre değerlendirilmesi. 2. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi. Konya

Bölüm 20

KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNDE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Gökçe Yasemin ERSÖZ¹

¹ Araş. Gör. Gökçe Yasemin Ersöz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-4599-7014>

Girişimcilikle ilgili psikolojik temelli yaklaşımların temelini oluşturan kuramlardan birisi kişilik kuramlarıdır. Kişilerin bir girişim başlatma kararlarından önce çok çeşitli faktörlerden etkilendiği iyi bilinmektedir. Bunlar arasında kişiliğin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bir kişinin dış dünyaya bakış açısı ve karar vermesi, birçok duruma verdiği tutarlı tepkiler olarak tanımlanan kişiliğinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Araştırmalar kişiliğin girişimcilikte yönlendirici bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu kitap bölümünde, kişilik kavramı ve motivasyonla ilişkisi incelenecektir.

1. Kişilik Kavramı

Araştırmacılar tarih boyunca insanların davranışlarını etkileyen unsurları anlamaya çalışmışlardır. Son zamanlarda diğer sosyal bilim alanları da, daha önce psikoloji ve davranış bilimleri gibi beşeri bilimlere odaklı alanlarda çalışılan kişilikle ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle kişiliğin işletme, pazarlama ve yönetimle olan ilişkisi daha yakından incelenmektedir (Çakırlar, 2021). Araştırmalar, bireyin davranışlarının önemli bir kısmının kişilik özelliklerinden etkilendiğini göstermiştir. Bu nedenle bireyin davranışını tahmin edebilmek için kişilik fikrinin unsurlarını anlamak çok önemlidir.

Latince kökene dayanan “persona”, tiyatro sanatçılarının yüzlerine taktığı maskeyi ifade etmektedir ve “kişilik” kavramı da buradan ortaya çıkmıştır (Luthans, 1985). Roma tiyatrosunda oyuncuların sahnede canlandığı karakterlerin özelliklerini taklit eden “persona” maskeleri, oyuncular tarafından oyunlarını sahnelemek amacıyla giyilmektedir (Soysal, 2008). Oyuncu taktığı maskeye göre oyununu oynamakta ya da maske oynadığı oyuna göre seçilmektedir (Altınköprü, 2005). Bu bakış açısına göre kişinin kişiliği, toplumda oynadığı rol ve dış dünyaya sunduğu yüz olarak tanımlanabilmektedir (Luthans, 1985).

Bireysel farklılıkların ardındaki temel nedenlerden biri olarak kişilik çalışmaları geçtiğimiz yüzyılda daha da önem kazanmış olmasına rağmen, terimin köklerinin M.Ö. zamanlara uzandığı bilinmektedir (Çakırlar, 2021). Kişilik, felsefe tarihinde sıklıkla bahsedilen, düşünürlerin ele aldığı konulardan birisidir. Örneğin modern tıbbın kurucusu olarak kabul edilen Hipokrat, bazı hastalarının davranışları birbirine benzerken, bazılarının ise bambaşka özelliklerle öne çıktığını fark etmiştir. Hipokrat, hastalarını çeşitli özelliklerine göre soğukkanlı kişiler, iyimserler, körelilikler ve melankolikler olarak sınıflandırmıştır (Camgöz, 2009). Bu sınıflandırma, kişiliğin ilk dolaylı sınıflandırması olarak anılmaktadır.

Tarihi eskilere dayanmasına, uzun zamandır toplumsal yaşamın bir bileşeni olarak yer almasına rağmen, bilimsel gelişimi, 1930’lu yıllarda kendi alanı haline gelerek diğer bilimsel disiplinlerden ayrılarak başlamıştır (Yelboğa,

2006). Loevinger'e göre, kişilik hakkında bilimsel olarak ilk kez detaylı bir çalışmayı, Sigmund Freud yapmıştır. Freud'un psikanaliz kuramı bu anlamda yapılmış ilk bilimsel inceleme sayılmaktadır. Sonraki yıllarda birçok filozof Freud'un insanların kişiliklerine ilişkin teorilerinden ilham almıştır. Benzer iddialar Schultz ve Freud tarafından da ileri sürülmektedir. Schultz'a göre kişiliği açıklamaya yönelik oluşturulan her çalışma, Freud'un araştırmalarının unsurlarını içermektedir (Akdeniz, 2013). Schultz'a göre kişilik, gelişimsel ve genetik unsurların birleşiminden kaynaklanan bir yapıdır. Başka bir deyişle, kişinin kişiliği, deneyimlerinin ve kalıtsal özelliklerinin birleşiminden kaynaklanan kalıplaşmış bir durumdur. Bu da her bireyi benzersiz kılmaktadır (Ercan, 2010).

İnsan kişiliğinin doğası karmaşıktır. Bu bağlamda kişilik fikrini tanımlamak zordur. Kavramın tanımlanmasındaki temel zorluk, sosyal etkiler, iç hedefler, diğer insanlarla ilişkiler ve zihin ve beden nitelikleri dahil olmak üzere ilgili tüm unsurları kapsayacak kadar kapsamlı bir tanım bulmaktır (Robbins ve Judge, 2017). Bununla birlikte, Gordon Allport (1937) gibi ilk kişilik araştırmacılarının bir kısmı, çalışmalarında kişiliği tanımlamak için büyük bir girişimde bulunmuşlardır.

Bukonuda, 1937 Allport yayını "Personality: A Psychological Interpretation" ufuk açıcı bir çalışma olarak kabul edilmektedir. Allport, kitaba kendi kişilik tanımını ve diğer kırk dokuz tanımın bir derlemesini dahil etmiştir. Allport, bu tanımları dikkate alarak kişiliği "kişinin ortamına benzersiz ve değişik bir şekilde uyumunu sağlayan psiko-fiziksel durumların dinamik bir organizasyonu" şeklinde tanımlamaktadır (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020).

Türk Dil Kurumu kişiliği "*bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin bütünü*" şeklinde tanımlamaktadır (TDK, 2019). Norman, (1963) kişilik için: "Bir kişinin yapılarının, davranış kalıplarının, eğilimlerinin ve ilgilerinin ve manevi davranış ve becerilerinin en belirgin birleşimidir." tanımını yapmıştır.

Burger'in (2006) belirttiği gibi kişilik, "Bireyden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişi içi süreçlerdir." Burger, kişiliği kişinin yaşam biçimi şeklinde açıklamaktadır. İnsanın yetenekleri, dostlukları, zihinsel ve kişisel nitelikleri de bu varoluşun bir parçasıdır (Burger, 2006). Kişilik, genel olarak "bireyin kendisini diğer bireylerden ayıran, iç ve dış çevresiyle kurduğu tutarlı ve yapılandırılmış ilişki biçimi" olarak tanımlanmaktadır (Cüceloğlu, 2003).

Bir kişinin kişiliği, onu diğer insanlardan ayıran hem doğuştan hem de yaşam olayları sonucunda edinilen tüm özelliklerden oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle kişinin kişiliği, doğumundan itibaren anne ve babasından aldığı genetik materyale dayalı psikolojik bir sürecin sonucudur (Digman, 1990). Kişilik, Nolen-Hoeksema ve diğerleri tarafından "bireyin fiziki ve toplumsal

çevreyle bireysel tarzı etkileşimini meydana getiren kendine özgü fikir, duygu ve tutum kalıpları” olarak tanımlanmaktadır (2009).

Jung’a göre kişilik, bireyin temel özelliklerinin zirvesidir ve o kişinin varoluşu boyunca var olan tüm biyolojik, sosyal ve psikolojik unsurlardan oluşmaktadır. Jung’a göre kişilik, bireyin bütünlüğünün tam olarak anlaşılmasını temsil eden ulaşılamaz bir idealdir. Kişinin dış ortama uyum sağlarken kendini özgürce ifade etme şeklidir. Ancak bu erişilmezlik idealin karşıt görüşü olarak görülmemelidir çünkü idealler hedeflerden ziyade yol göstericidir (Jung; 2020).

Tanımlara bakıldığında, kişilik teorisyenlerinin kendi teorik eğilimlerine uygun olarak kişiliği çeşitli şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Bununla birlikte, daha yakından bakıldığında tanımlar arasında pek çok benzerlik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu benzerlikler ışığında kişilik, “bir bireyi diğerinden ayıran bir dizi benzersiz, tutarlı ve yapılandırılmış, hatta kalıplaşmış özellikler” (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020), şeklinde tanımlanabilmektedir.

2. Kişilik Kuramları

Çok sayıda bilim insanı kişiliği açıklamak için çok çeşitli teoriler öne sürmüştür. Bazı bilim insanları, kişinin kişiliğinin dışsal tezahürleri olan düşünce ve eylemlere daha fazla vurgu yaparken, diğerleri insanların nasıl öğrendiği ve öğrendiklerini nasıl uyguladığı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kişilik kuramlarındaki her teori, düşünürün kişisel deneyimleri, dünya görüşü ve yaşamından etkilenecek geliştirilmiştir. Gözlemcinin bakış açısı, görülenin nasıl yorumlanacağını her zaman etkilediğinden, bunun sonucunda çeşitli kişilik kuramları meydana gelmiştir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020).

Her kişilik teorisi, insanın gelişiminin belirli bir yönünü temel ilgi alanı olarak kabul etmiş ve diğer yönleriyle örtüşmesine olanak sağlayacak şekilde geliştirmiştir (Özdemir ve diğerleri, 2012). Bu nedenle kişilik üzerine yapılan araştırmalar, ölçüm için çeşitli metodolojileri ve yöntemleri içermektedir. Bu farklı yaklaşımların bir sonucu olarak araştırmalar hem benzer hem de farklı ilişkileri ortaya çıkarmıştır (Yalçın, 2015).

2.1. Psikodinamik Kuramlar

Psikodinamik teoriler kişiliğin, eylemi ortaya çıkaran bilinçüstü güdüler tarafından nasıl yönlendirilebileceğine bakmaktadır. Kişiliğin psikolojik özelliklerine odaklanan bu yaklaşımın iki temel bileşeni vardır. Bilinçaltının sağladığı motivasyon ve buna karşı olan diğer güdüler engelleyen savunma mekanizması bu teorisinin uygun şekilde şekillendirilmesindeki en önemli unsurlardır (İyigün, 2011).

Psikodinamik kuramlar; Sigmund Freud'un Kişilik Teorisi, Alfred Adler'in Kişilik Teorisi, Gustav Jung'un Kişilik Teorisi, Karen Horney'in Kişilik Teorisi ve Erik H. Erikson'un Kişilik Teorisi olarak ele alınmaktadır.

Sigmund Freud (1856–1939) tüm zamanların en başarılı ve önemli kişilik teorisyeni olarak kabul edilmektedir ve psikodinamik teorileri ortaya çıkaran ilk kişidir. Fizik araştırmalarından elde edilen “termodinamik” teorisi, Freud'un “psikodinamik” sisteminin gelişiminin temelini ortaya çıkarmıştır. Termodinamik, “Isı ve mekanik enerjinin ne olduğunu, nasıl birleştirilip dönüştürüldüğünü inceleyen fizik bilim dalıdır.” şeklinde tanımlanmaktadır. Psikodinamik de şu şekilde tanımlanmaktadır: “Psişik enerjinin ne olduğunun ve davranışa nasıl yansıdığına incelenmesidir.”. Teori temel olarak, eylemlerin farkındalıktan bağımsız bir süreçle, bilinçdışı bir şekilde gerçekleştirildiğini belirtmektedir (Morris, 2002).

Freud da görüşlerinde bu bilinç farkındalığı bulunmayan zihinsel birimlerinden bahsetmektedir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020). Freud tarafından oluşturulan kişilik teorisinde, birey, çocukluk çağında başlayan ve sonrasında çok da fazla değişmeyen sabit bir kişilik yapısı geliştirmektedir. Freud kişiliğin üç temel unsurdan etkilendiğini belirtmektedir: “İd” (alt ben), “ego” (ben) ve “süperego” (üst ben) kişiliği doğurmaktadır. Bunlar insanların nasıl davrandığını etkilemektedir (Başaran, 1992). İd, haz prensibiyle çalışan, sürekli haz peşinde koşan ve acıdan kaçan ilkel benliğin temel ihtiyacıdır. İd içerisinde belli ihtiyaçlar sebebiyle zaman içinde belirli bir enerji birikimi olmakta, bu birikimin çeşitli şekillerde serbest bırakılması ve yeniden denge durumuna gelmesinin sağlanması gerekmektedir. Ego, idin isteklerini dikkate alan, dağınıklığını temizleyen ve bu isteklere gerçeklikle uyumlu bir şekilde yanıt veren mekanizmadır. Ancak ego, idin sorgusuz ve düşüncesiz şekilde sürekli olarak yaptığı istekleri, gerçekler, dış dünya düzeni ve mantık ekseninde değerlendirmekte, sorgulamakta bunun sonucuna göre bu isteğe ya olumlu, ya olumsuz cevap vermekte veya isteği ertelemektedir. Belirli bir yaştan sonra ise, daha önceleri (doğuştan beri) var olmayan süperego ortaya çıkmaya başlamaktadır. İçinde yaşanan kültürün değerleri ve ahlaki kuralları süperegonun gelişimine yol açmaktadır. Birey yalnızca süperego yoluyla ahlaklı ve vicdanlı bir insan haline gelebilmekte ve yaşadığı topluma uyum sağlayabilmektedir (Üçok ve Öztümür, 2019).

Alfred Adler (1870–1937) ise, Freud'un öğrencilerindedir ancak ona göre en önemli ayırt edici özelliği, onun “üstünlük” arayışına yaptığı vurgudur (Cüceloğlu, 2003). Adler, Freud'un haz ilkesine olan inancını paylaşmadığı için (Gerrig ve Zimbardo, 2016), üstünlüğün, insanların sahip olmak için çabaladıkları temel güç olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre üstünlük hissi ve dürtüsü, cinsel dürtüden bile ağır basmaktadır. Adler, bir kişinin kendisini başka bir yerde, başka kişilerin karşısında üstün veya aşağı olarak algıladığında

üstünlük duygusunun oluştuğunu iddia etmektedir. Bu noktada, meydana gelen ve yine Adler'e ait olan bir diğer olgu da "Aşağılık Duygusu" (aşağılık kompleksi) düşüncesidir. Bu duygu, bireylerin tamamen ebeveynlerinin bakım ve ilgisine muhtaç oldukları bebeklik zamanlarından itibaren gelişmekte ve sonsuza kadar sürmektedir. Daha sonraki yaşamda bu duygu kişilik oluşumunda etki etmektedir (Cüceloğlu, 2003). Ayrıca Adler'e göre kişilik oluşumunda ailedeki doğum sırası da önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır ki, bu fikri ilk öne süren kişi de Adler'dir.

Carl Gustav Jung (1875–1961) da aynı Adler gibi Freud'un öğrencisidir, ancak cinselliğin çok fazla önem taşıdığına inanan Freud'un tam tersine, cinsel dürtünün zihinsel yaşamın atası olduğu fikrini reddederek onun fikirlerinden sapmıştır. Jung'a göre günümüze kadar varlığını sürdüren kolektif bir bilinçdışı vardır. Carl Jung'a göre nesiller boyunca insanların karşılaştığı bazı mühim deneyimler ve kavramlar evrensel şekilde ortak hafıza haline gelmektedir. Jung, paylaşılan hafızanın bu bileşenlerini arketipler olarak adlandırmaktadır. Rüyaların, mitlerin, edebiyatın ve filmlerin hepsinin farklı arketiplerin yansımalarını içerdiğini söylemektedir. Benzer görsellerin farklı kültürlerde küçük değişikliklerle yer aldığını söylemektedir (Cervone ve Pervin, 2016). Persona fikri, Jung'un kişiliğe bağladığı başka bir fikirdir. Jung'un Yunanca'daki Persona teriminden açıkça benimsediği bu fikirle, kişinin kimliğini dış dünyaya sunarken ve orada oynadığı rolleri gerçekleştirirken taktığı maskeye atıf yapmaktadır (Funder, 2019). Jung iki temel kişilik kategorisi belirlemiştir. Bu iki tür dışa dönük ve içe dönüktür. Ayrıca ona göre bu iki unsurun insanların kişiliklerinin gelişmesinde de önemli etkileri bulunmaktadır (Köknel, 1984).

Karen Horney (1885–1952), Freud'un psikanalitik teorisinin bazı temel fikirlerine meydan okumuş ve içsel özelliklerden çok sosyal etkilere dayanan bir kişilik modeli önermiştir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020). Horney'e göre, davranış, kişinin doğuştan iyi ya da kötü olmasından ziyade, kişinin başkalarıyla olan ilişkilerinden etkilenmektedir (İyigün, 2011). Ona göre "kaygı ve korku" kişiliğin temel bileşenleridir ve esasen kişinin kişiliğini şekillendiren şeylerdir (Smith, 2007). İnsanlar, çeşitli koşulların getirdiği kaygı ve korkulardan kurtulmak için çeşitli etkinliklere katılmaktadırlar (Eren, 2001). Horney'e göre üç kişilik tipi bulunmaktadır: saldırgan, içe dönük ve dışa dönük. Bunlar insanların korku ve kaygılarıyla baş etmelerine yardımcı olmak için oluşturdukları ve kişilik türlerine etki eden duygulardır (Can ve diğerleri, 2011).

Bir başka çağdaş Freudcu teorisyen ise Erik H. Erikson (1902–1994)'dur. Onu Freud'dan ayıran şey, kişinin kişisel gelişiminin ve kişilik gelişiminin yaşam boyunca sürekli olduğunu iddia etmesidir. Erikson, Freud'un yapısal paradigmasında id merkezi karakter olmasına rağmen egoyu vurgulamıştır (Schultz ve Schultz, 2009). Erikson egoya vurgu yapmakta ancak kişinin sosyal

yönüne yoğunlaşmaktadır (Cüceloğlu, 2003). Tarihsel ve kültürel unsurların da bu sosyal varlığın kişiliği üzerinde etkili olduğunu iddia etmektedir (Schultz ve Schultz, 2009). Jung, Adler ve Horney gibi psikodinamik düşünürler Freud'un Libido teorisini onaylamamış ve onun yerine kendi fikirlerini geliştirmişlerdir. Erikson, Freudyen psikologlar arasında kendi kuramını geliştirmek yerine Freud'un kuramını güncellemeyi ve geliştirmeyi tercih eden psikologdur (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020).

2.2. Davranışsal Kuramlar

Kişiliği anlamak için davranışçı teori gözlemlenebilir eylemlere dayanmaktadır (Özeke Kocabaş, 2017). Psikanalitik teorinin aksine davranışçı teori, kişiliğin gelişiminde “davranışın çevresel veya durumsal belirleyicilerinin” sahip olduğu rolü vurgulamaktadır. Farklı bir ifadeyle, Freud ve diğer kişilik teorisyenlerinin ortaya koyduğu argüman olan bireyin kendi biyolojisi veya bilişsel süreçleri hakkındaki inançlarından ziyade, gözlemlenebilen ve ölçülebilen eylemlerin ana odak noktası olması gerektiği yönündedir. Sonuç olarak çevresel ve insan faktörleri arasındaki etkileşimler davranışları şekillendirmektedir. Bu düşünceye göre insan davranışını öncelikli olarak belirleyen iç süreçlerden ziyade dış faktörlerdir. Öğrenmenin çevrede gerçekleştiği, insanların eylemlerini değiştirdiği ve bunun da çevreyi etkilediği söylenmektedir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020).

Davranışsal kuramlar, Ivan Pavlov, John B. Watson, Burrhus F. Skinner, Edward Lee Thorndike ve Albert Bandura'nın da aralarında bulunduğu araştırmacıların fikirleri sayesinde ortaya çıkmıştır.

Pavlov'un klasik koşullanma teorisinin davranışsal teorilerin temelini oluşturduğu ifade edilebilmektedir. Ivan Pavlov (1849–1936), insan öğrenme süreçlerinin, hayvanlarda keşfedilenlerle aynı klasik koşullanma ilkelerini gösterebildiğini iddia etmektedir. Bireyler çevrelerine göre tepki vermekte ve zamanla bu eylemler, sonuçta kişinin kişiliğini oluşturan davranış kalıplarına dönüşmektedir (Özeke Kocabaş, 2017). John B. Watson (1878–1958) da, bu alanda araştırmalar yapmış ve klasik koşullanma yaklaşımına katılmıştır.

Skinner (1904–1990), tarafından ise, edimsel koşullanma hipotezi yaratılmıştır. Bu kurama göre ise, insanlar bir eylem sonrasında ödül veya ceza aldıklarında, yapılması istenilen eylem tekrar etmektedir (Aydın, 2000). Sonuç olarak kişi, çocukluğundan beri çok çeşitli çevresel ipuçlarına maruz kalmakta, bunları ödül veya ceza olarak sınıflandırmakta ve hareketlerinin sayısını bu duruma bağlı şekilde ayarlamaktadır. Zamanla bireyin kişiliği öğrenilmiş davranış kalıplarıyla şekillenmektedir (Aytaç ve İlhan, 2007).

Bu benzerlikte bir teori de Thorndike tarafından ortaya atılmıştır. Thorndike (1874–1949), bu teorisine “etki yasası” ismini vermiştir ve “tepkiyi

ödüllendirmenin tepkiyi güçlendireceğini” öne sürmektedir. Thorndike ve Skinner’ın araştırmalarının davranışçı teoriyi geliştirdiği belirtilmektedir (Özeke Kocabaş, 2017).

Albert Bandura (1925–2021), insanların kişiliklerinin başkalarında gözlemledikleri eylemler tarafından şekillendiği fikrini destekleyerek sosyal teoriyi geliştirmiştir (Ünlü, 2001). Bu teori Skinner’ın bakış açısıyla aynı fikirde olsa da dolaylı öğrenmeye, yani diğer insanların eylemlerini gözleyerek öğrenmeye daha fazla vurgu yapmaktadır. (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020). Bu teori, gözlemlerin yanı sıra, insanların yaşamları boyunca deneyimledikleri teşvik ve cezaların da, belirli eylem şekillerinin oluşmasında rol oynadığını kabul etmektedir (Baysal ve Tekarslan, 2004).

2.3. Biyolojik Kuramlar

Bu düşünceye uygun olarak kişiliğin önemli yönlerinin kalıtsal olduğu söylenmektedir. Davranışsal genetik araştırmalarına dayanarak, boyumuzun atalarımızın genetik bir kalıtısı olduğu gibi, kişiliğimizin bir kısmının da genlerimizden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Teori, üreme başarısının atalarımızdan gelecek nesillere aktarılması en muhtemel kişilik niteliği olduğunu iddia etmektedir (Buss, 2009).

Biyolojik yaklaşımın en tanınmış savunucularından biri Hans Eysenck (1916–1997)’tir. Eysenck, kişinin kişiliğinin biyolojik yapısıyla yakından bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Kişilik özelliklerinin alt bölümlere ayrılabilmesi üç temel kategori olduğunu iddia etmektedir: nevrozizm, psikotizm ve dışadönüklük. İçe dönük insanlar dış uyaranlardan kaçınmayı tercih ederken, dışa dönük insanların onlara yönelme olasılıkları daha yüksektir. Örneğin içedönük kişi sessiz, az ışıklı, kalabalık olmayan ortamları severken, dışadönük kişi toplantı, parti, konser gibi çok sayıda insanın olduğu sosyal ortamlardan hoşlanır. İçedönüklerin yalnız kalmayı sevdiğileri, dışadönüklerin ise başkalarıyla etkileşimde bulunmak istedikleri öne sürülebilmektedir. Eysenck’e göre bu farklılığın nedeni retiküler aktivite sistemidir. Bireyin limbik sisteminin korku, gerginlik ve kaygıya nasıl tepki vereceğini etkilediğini öne süren Eysenck’e göre, limbik sistemdeki değişiklikler kişinin bu tür olaylara farklı tepkiler vermesine yol açmaktadır ve nevrozizm boyutu bu limbik sistemle ilişkilidir. Psikotizm boyutundaki farklılıkların ise, bireyin risk alma eğilimleri, saldırganlığı ve düşünme şekli gibi şeyleri etkileyen monoamin oksidaz ve testosteron gibi hormonların konsantrasyonlarından kaynaklandığı öne sürülmektedir (Ashton, 2018).

2.4. İnsancıl Kuramlar

Bu görüş davranışsal ve psikodinamik teorisyenlerin yöntemlerine karşı geliştirilmiştir. İnsancıl teorinin kişiliğe olumlu bakış açısı ve bireyi dikkate

alması, onu diğer teorilerden en çok ayıran özelliğidir (Uzun, 2020). Bu hipotez, bireyin kendine özgü özellikleri ile mevcut koşulları arasında bir bağlantı ve etkileşim olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte bazıları kişiliğin tek başına dış çevresel faktörlerle yeterince açıklanamayacağını ileri sürmektedir. İnsancıl teori, insan davranışlarının kişinin kendisinin ve diğer insanların dünya algılarına göre değiştiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla kişiliğin oluşmasında bireylerin “ihtiyaçları, beklentileri ve algıları” önemli bir role sahiptir (Kaşlı, 2009).

İnsancıl bakış açısı, kişinin doğumdan itibaren sahip olduğu potansiyellerine odaklanmanın normal büyüme ve ilerlemeyi garanti ettiği varsayımını yapmaktadır (Sudak, 2011). İnsan merkezli yaklaşım, her bireyin varlığının değerli olduğunu ve her bireyin daha mutlu ve anlamlı bir yaşam sürmek için çaba göstermesi gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle bu çabayı gösteren kişinin eylemlerinin, bu çabaya göre oluştuğu iddiası vardır (Torun, 2007).

Carl Rogers (1902–1987) ve Abraham Maslow (1908–1970), bireye odaklanan ve onun kişiliğine, davranışına ve motivasyonuna bakan insancıl yaklaşımın en önde gelen savunucularından ikisidir.

Maslow, insanın doğası gereği iyi olduğunu öne sürdüğü için insancıl bakış açısının önemli bir temsili olarak kabul edilmektedir. Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisine göre gerekli çevresel koşullar sağlandığı sürece tüm insanlar sağlıklı bir şekilde gelişmektedir. Kendini gerçekleştirme, kişinin varoluşundan gelen temel potansiyelidir. İstenmeyen davranışlar, çeşitli çevresel faktörler yüzünden gereksinimlerin farklı düzeylerde karşılanması imkansız hale geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Sosyal varlıklar olan insanlar, toplumda barış içinde bir arada yaşayabilmek için sevgi ve ait olma arzusuna bağlıdırlar. Sevilme ve ait olma istekleri yeterli düzeyde karşılandığında saygınlık arzusu gelişmektedir. Burada bireyin olumlu benlik algısının yanı sıra yaşadığı kültüre ilişkin olumlu benlik algısının da ön plana çıktığı görülmektedir. Bu aşamaya bağlı özelliklerin; bilgili veya yetkin olmak, birey olarak başarılı olmak, meslek edinmek, güvenilir olmak ve yöneticilik pozisyonuna sahip olmak olduğu ileri sürülmektedir. Kendini gerçekleştirme arzusu, ihtiyaç piramidinin zirvesinde yer almaktadır. Bir kişi kendini gerçekleştirmeye ulaştığında tüm potansiyelini ifade edebilecek noktaya gelmiştir. Bu noktada kişi hayatının amacını keşfetmekte ve maddi doyumdan manevi doyuma geçiş yapmaktadır (Çetinkaya-Yıldız ve Gençtanırım-Kurt, 2019).

Carl Rogers insancıl kuramın kurucularından bir diğeridir. Rogers’a göre insanlar bir zorlukla karşı karşıya kaldıklarında başarılı olmak için daha çok çalışmaktadırlar (Behrem, 2017). Rogers’a göre her birey bir değişikliği yapabilecek kapasiteye ve kendisine avantaj sağlayacak bir güdüye sahiptir. Herkesin bir ideal ve bir de öz kimliği vardır. İdeal kimlik: olmak istediğiniz

kişi; öz kimlik: deneyimler yoluyla dönüştüğünüz kişidir. Rogers'a göre insanlar kim olduklarının farkındadır ancak kimlikler bilinçaltındadır. Bu sebeple, insanlar birbirinden farklı deneyimlere ve öz kimliklere sahip olabilirler. Bu durum kişinin kendini tanımlaması ile gerçek kimliği arasında uyumsuzluğa yol açmakta ve bu durum kişinin psikolojik iyi oluşuna zarar vermektedir (Baysal ve Tekarslan, 2004).

2.5. Bilişsel Kuramlar

İnsan davranışındaki farklılıkları anlamak için bu yöntem, farklı insanların bilgiyi nasıl yorumladığına bakmaktadır. George Kelly (1905-1967) bu fikrin kurucuları arasında yer almaktadır. Kelly'ye göre bilişsel yapılar kişisel yapılardır. Psikolojik sorunlar kaygıdan kaynaklanmaktadır. Olayların nasıl sonuçlanacağını öngörememek bu tedirginliğin kaynağıdır. Kelly, "Her şeyi mükemmel yapmalıyım" ve "Herkes tarafından sevilmeliyim" gibi bazı fikirlerin duygusal sorunlara yol açtığını ileri sürmektedir (Özhan, 2015). Kelly, tek bir gerçeklik olmasına rağmen insanların bunu çeşitli nedenlerden dolayı farklı yorumladığını iddia etmektedir. Çeşitli gerçekliklerin, her kişinin kendine özgü yapılarının gelişimine katkıda bulunduğu ve bunların daha sonra davranışlara dönüştüğü belirtilmektedir. Bebeklikten itibaren birey çeşitli kişisel yapılar meydana getirmektedir.

2.6. Ayırıcı Özellikler Kuramı

Bu yöntem, her bireyin kendine özgü kişilik özelliklerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kişinin bir özelliğe sahip olma derecesi ve bu özelliğin tezahürüne odaklanılmaktadır (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020). Ayırt edici özellikleri keşfetmek ve karakterize etmek için, ayırt edici özellik kişilik yaklaşımının geliştirilmesi sırasında başlangıçta tüm kişilik özellikleri bir çerçeveye entegre edilmek istenmiştir. Bu amaçla tipoloji sistemi ve kişilik tipleri oluşturulmuştur. Buradaki amaç, farklı insan türlerinin sayısını ve her bireyin kişilik tipini tespit etmektir. Özellik teorisi savunucularının amacı, genel olarak davranışın nedenlerini anlamaya çalışmak yerine, kişinin kişiliğini tespit etmek ve sergileyeceği davranış türünü tahmin etmektir (Burger, 2006). Bu yöntem, önceki bölümlerde tartışılan yöntemlerin aksine, kişilik özelliklerini objektif olarak ölçmeyi ve bunları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Paul T. Costa, Gordon W. Allport, Raymod Cattell, Hans Eysenck, Robert R. McCrae ve Raymod Cattell, bu yaklaşımın dikkate değer savunucularıdır.

Ayırt edici özellikler kavramı ilk olarak Gordon W. Allport (1897-1967) tarafından incelenmiştir (Yanbastı, 1990). Allport'a göre insanlar, farklılıklarına rağmen, her bireyde farklı şekilde ifade edilen bazı niteliklere sahiptirler (Öztabağ, 1983). Allport, gözlemlenebilir ve ölçülebilir iki uçlu özelliklerin bir kişinin kişiliğini açıklayabileceğini iddia etmektedir. Her kişilik özelliği bir

skala vasıtasıyla puanlanarak kişilik yapısı ortaya çıkarılmaktadır. Tamamen aynı kişiliğe sahip iki kişiyi bulmak oldukça imkansızdır çünkü ölçekte çok fazla özellik ve puan bulunmaktadır (Şahin, 2019).

Raymod Cattell (1905-1998), teorinin en önde gelen savunucularından biridir. Cattell, Allport'un, ayırt edici niteliklerin kişiliğin temel çerçevesini oluşturduğu ve bu özelliklerin belirli bir durumda bireyin davranışını etkilediği yönündeki teorisine katılsa bile, bu özelliklerin kişinin doğasında olduğu fikrini reddetmiştir. Cattell'e göre, ayırıcı özellikler yalnızca açık davranışların yakından ölçülmesiyle kavranabilir çünkü bunlar fiziksel veya beyin süreçleriyle ilişkili değildir. Ayrıca Cattell, kişilik gelişimi ve işlevine ilişkin hassas ve güvenilir değerlendirmelere dayanan yönetsel bir metodolojinin gerekliliğini vurgulamış ve kişilik incelemelerinde faktör analizi tekniğini kullanmıştır (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020). Faktör analizi, bir değişken koleksiyonu arasındaki bağlantıları özetlemeye yönelik, bir değişkenin diğerlerini nasıl etkilediğini ve diğer grup değişkenlerinden nasıl farklılaştığını belirlemeyi içeren bir yöntemdir. Hangi değişken setinin kişinin kişilik yapısını daha başarılı ve basit bir şekilde temsil edeceği, kişilik teorisinde faktör analizi kullanılarak bulunabilmektedir (Dal ve Eroğlu, 2015).

Yaklaşımın temsilcilerinden bir diğeri ise Hans J. Eysenck'tir. Eysenck'in biyolojik temelli yaklaşıma olduğu gibi ayırıcı özellikler yaklaşımına da katkısı bulunmaktadır. Cattell gibi Eysenck de faktör analizinin kullanılması gerektiğini ve psikolojinin amacının davranışı tahmin etmek olduğunu savunmaktadır. Ancak faktör analiziyle keşfedilen kişilik özelliklerinin biyolojik temellerinin de kamuya açıklanması gerektiğini savunarak Biyoloji Temelli Bileşen Analitik Ayırt Edici Özellik Teorisi'ni geliştirmiştir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020). Cattell'e benzer şekilde Eysenck de bir kişilik teorisi geliştirmek için faktör analizini kullanmış, ancak bir adım daha ileri giderek ikincil faktör analizi gerçekleştirmiştir. Bu hipoteze göre, tüm kişilik nitelikleri nevroitiklik ile duygusal istikrar, psikotizm ile süpereo gücü ve içe dönüklük ile dışadönüklük arasındaki uç noktalar arasında yer almaktadır. Bu boyutlar arasında herhangi bir ilişki yoktur. Örneğin nevroitiklik-duygusal istikrar uçlarında, psikotizm-süpereo gücü uçlarında süpereo gücü boyutuna daha yakın olan bir kişi aynı zamanda nevroitiklik boyutuna da daha yakın olabilmektedir. Ayrıca örneğin dışadönüklük-içe dönüklük boyutu için, insanların bu iki uçtan yalnızca birine ait olarak sınıflandırılabileceği fikrinin doğru olmadığını, yalnızca bu iki uçtan hangisinin her bireyde daha baskın olduğunu belirlemeye yardımcı olduğunu belirtmek önemlidir (Taş ve Özpek, 2019).

Paul T. Costa ve Robert R. McCrae, ayırıcı özellikler kuramının diğer ve en önemli temsilcileri şeklinde kabul edilmektedir. McCrae ve Costa'nın araştırması, kişiliğin ayırt edici özelliklerini ve temel boyutlarını belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmanın sonucunda insanların kişilik özelliklerinin çeşitli

başlıklar altında kategorize edildiğini keşfettiklerinde, kişiliğin araştırılması durumunu yeni bir boyuta taşımışlardır. Burger'a göre (2006) çok sayıda araştırmacının kişilik değerlendirmeleri birbirlerine benzer kategoriler altına girmektedir. Öz disiplin, uyumluluk ve yeni deneyimlere açıklık bahsedilen ilk niteliklerdir. Daha sonra bu üç özelliğe dışadönüklük ve nevroitiklik eklenmiştir. Bunların hepsi *beş faktörlü kişilik modelinin* veya daha çok bilinen adıyla *büyük beşlinin (big five)* gelişmesine yol açmıştır. Birçok sosyal bilimci, kullanımının kolay olması, diğer ölçeklerle birleştirilebilmesi ve diğer çalışmalarla karşılaştırılabilmesi nedeniyle beş büyük kişilik özelliğini kullanmış ve halen de kullanmaktadır (Feist ve Feist, 2006).

“Büyük Beş Faktör”, “Büyük Beşli”, “Beş Faktör Modeli”, “Beş Faktör Kuramı” gibi çeşitli ifadelerle bilinen bu modelin, çeşitli kültürlerde ve farklı yaşta kesimlerde en sık uygulanan ve kavramsal hale getirilen model olduğu belirtilmektedir. Beş faktörlü modelin geçerliliğini doğrulayan sonuçlar, çeşitli kültürel bağlamlarda modelin tutarlılığı ve kanıtlanabilirliği üzerine yapılan araştırmalarda bulunmuştur (Burger, 2006; Costa ve McCrae, 1992; Digman, 1990; Goldberg, 1990; Noller, Law ve Comrey, 1987). Bunun sonucunda, ayırıcı özellik kişilik teorisi artık daha çok bilinmeye ve daha fazla bilimsel araştırmaların odak noktası olmaya başlamıştır.

2.6.1. Beş Faktör Kişilik Modeli

Allport ile başlayan ayırıcı özellik kuramı, Cattell ve Eysenck ile daha da gelişerek süregelmiştir. 1930'lu yıllarda özelliklerin ayırt edilmesi fikri sosyal bilimlerde öne çıkan bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda birçok farklı yazar tarafından geliştirilen tartışma temalarının (Lewin, 1935; Allport, 1937; Murray, 1938) tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde birleştirildiği söylenmektedir. Kişilik yapısı ve bunun ölçülebilmesi üzerine araştırmalar ise 1950'lerde ve 1970'lerde yapılmıştır.

Allport ve Odbert, 1936'daki araştırmalarıyla beş faktörlü kişilik özellikleri teorisinin temelini oluşturmuşlardır. Ve bireyleri birbirinden ayırt eden 18.000 sözcük keşfetmişlerdir (Shaye, 2009). Allport ve Odbert'in araştırmasına dayanarak Cattell, 1943'te 16 faktör teorisini geliştirmek için faktör analizini kullanmıştır (Somer, 1998). Daha sonra 1963 yılında Norman kişilik özellikleri kavramı üzerine yaptığı çalışma sonucunda kişilik özelliklerini beş boyuta indirgemıştır. Dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve kültür, Norman'ın bu sınıflandırmaya uygun olarak tanımladığı ve “Kişilik Özelliklerinin Yeterli Sınıflandırılması” başlığı altında tanımladığı beş boyuttur (Yoon, 1997). Benzer şekilde Eysenck, iki farklı kişilik boyutunu (dışa dönüklük ve içe dönüklük) kapsayan kişilik niteliklerini tanımlamış ve nörotizm faktörünü de buna eklemiştir.

Daha sonra birçok akademisyen, istatistiksel yazılımların ve gelişen bilgisayar teknolojilerinin uygulanması yoluyla kişilik teorisinin temel yönlerini tespit etme çabalarına devam etmiştir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2020). Araştırmacılar, her biri farklı veri setleri kullanan çeşitli çalışmalarda, kişiliğin beş özelliğinden oluştuğunu öne süren karşılaştırılabilir bulgular keşfetmişlerdir (Goldberg, 1990; John, Donahue ve Kentle, 1991; Pulver, Allik, Pulkkinen, & Hamalainen, 1995). Hatta Goldberg (1981, 1990), Büyük Beş'i çürütme maksatlı 1431 özellik tanımlayıcısını kullanarak çok yönlü bir çalışma gerçekleştirmiş ve sonuç aynı kalmıştır. Goldberg, beş faktörden birine kültür değil de akıl ismini verse de, bulgularını çeşitli teknikler ve farklı özellik kelimeleri kullanmaya devam edip sürekli tekrarlayarak çalışmanın kapsamını genişletmiş ancak her defasında yine aynı beş faktörü elde etmiş ve sonunda, bu tekrar eden beş kişilik faktörüne "Büyük Beşli" ismini vermiştir (Goldberg, 1981). Sonuç olarak, modelin ortaya çıkmasıyla birlikte kişilik değerlendirmesi için bir çerçeve oluşturulmuş ve 1990'lı yıllarda beş bileşenli kişilik özellikleri üzerinde bir anlaşmaya varılmıştır (Caballero ve diğerleri, 2013).

Sonrasında, McCrae ve Costa'nın (2003) modele bağlı bir ölçek üreterek ve beş faktörlü model üzerinde en kapsamlı çalışmayı yaparak en önemli katkıyı yaptıkları ifade edilebilmektedir. McCrae ve Costa, Norman'ın (1963) araştırmasını geliştirmek için gerçekleştirdikleri çalışmada Norman'ın dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve duygusal denge bileşenleriyle benzer sonuçlar bulmuşlardır. Aynı çalışmada Norman'ın "kültür" unsuru "deneyime açıklık" şeklinde yeniden tasarlanmıştır. Beş boyutun nevroitiklik, dışadönüklük, uyumluluk, deneyime açıklık ve öz disiplin (sorumluluk) olduğu bulunmuştur. Faktör analizinin kullanıldığı ve 2003 yılında gerçekleştirilen bu çalışmanın, teorisinin yerleşip literatürde kabul görmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir (McCrae ve Costa, 2005).

- *Deneyime açıklık*: Çeşitliliğe değer verenleri, duvarlarla çevrili olan ve yalnızca tanıdıkları şeylerle ve insanlarla bağlantı kurma konusunda rahat hissedenlerden ayıran özelliklerden biri, yeni deneyimlere açıklıklarıdır. Örneğin bu kişiler restoranlarda farklı menü öğelerini denemeyi seven ve her zaman ilginç yeni yemek mekanları arayışında olan bireylerdir. Tam tersine, bildiklerine sadık kalanlar ise yeni deneyimlere kapalı olanlardır. Deneyime açıklığı yüksek olan kişiler geleneksel olana meydan okuyan kişilerdir; deneyime açıklığı az kişiler ise geleneksel olanı örnek alan ve bununla bağlantılı şekilde değişmez hayatlar kuran kişilerdir. Açıklık konusunda iyi puan alan insanlar genellikle özgür ruhlu, yaratıcı, meraklı ve geniş zevklere sahip kişilerdir. Bunun tersi kişiler de, meraktan yoksundurlar ve geleneksel, pragmatik ve muhafazakardırlar (Feist ve Feist, 2006).
- *Sorumluluk*: Bir kişinin hedef odaklı konsantrasyonu, tutarlılığı ve

kararlılığı hakkında fikir sahibi olmak konusunda fayda sağlayan boyuttur. Sorumluluktan yoksun olanlar her duruma karşı bezgin ve dikkatsiz bireylerdir. “Organize, güvenilir, çalışkan, öz disiplini yüksek, dakik, sorumlu, dikkatli, hırslı, kararlı” sorumluluk konusunda yüksek puan alan kişilerin özellikleridir. Sorumluluk açısından daha az puan alan kişiler ise “amaçsız, güvenilir olmayan, tembel, özensiz, düşüncesiz, iradesine sahip çıkamayan, hazcı” kişilerdir (Cervone ve Pervin, 2016).

- Dışadönüklük: Bu boyutta ortalama olarak yüksek puan alan kişilerin yüksek düzeyde dışa dönük, az puan alan kişilerin ise içe dönük özellikler gösterdiği söylenmektedir. Dışadönük bireyler genellikle sosyal, neşeli, canlı, performans sergileyen, etkileşimden hoşlanan ve yüksek derecede özgüvene sahip kişilerdir. Dışadönüklük, bireyin başkalarıyla ilişkilerindeki rahatlık derecesini, sosyal ve kişilerarası etkileşim düzeyini, uyarılma arzusunu ve rekabet gücünün miktarını ve derecesini yansıtan psikolojik bir yapıdır. Bu, içedönükler tembel, asosyal ve isteksiz kişiler demek değildir. Dışadönük insanlarla karşılaştırıldığında, daha çekingen ve isteksiz olmaktan ziyade “yavaş tempolu” bireyler olarak tanımlanabilmektedirler (Burger, 2006).
- Uyumluluk: Bu özellik kişinin, başkalarıyla geçinme, işbirliği yapma ve iletişim kurma kapasitesini ve rakipleriyle olan ilişkisindeki kibarlık seviyesini ifade etmektedir. Daha çok uyumluluk eğiliminde olan kişilerin, nazik olmaya, başkalarıyla iyi geçinmeye, alçakgönüllü olmaya ve empati kurmaya daha yatkın oldukları belirtilmektedir (Tai ve diğerleri, 2012). Uyum sağlayabilen kişiler, başkalarına inanan, onlara güvenen ve onlar hakkında nadiren şüphelenen bireylerdir (McCrae ve Costa, 2005).
- Nevrotiklik (Duygusal Denge): Bireyin hoş olmayan duygularının uyarımlarla tetiklenme derecesini ifade etmektedir ve duygusal dengenin göstergesidir. Eysenck’in nevrotiklik ve dışadönüklük boyutları kavramsallaştırmasını paylaşan McCrae ve Costa, nevrotiklik oranı fazla olan kişilerin gergin, kolay tedirgin olan, kolayca sinirlenen, kendisine acıma duyan, duygusal ve stresle ilişkili hastalıklara daha yatkın olduğunu iddia etmektedir. Düşük puan alanlar sakin, soğukkanlı, coşkuz ve durumundan memnun insanlar olma eğilimindedir (Feist ve Feist, 2006).

Birçok bilim insanı, ilk olarak İngilizce olarak oluşturulan modeli birçok başka dile tercüme etmiştir. Pek çok dilde yapılan araştırmaların bulgularına dayanarak beş faktörlü kişilik modelinin evrensel olduğunu söylemek yanlış olmaz. Somer (1998), Türkçe yapılan araştırmalarda beş bileşenin sürekli

olarak tutarlı bulgular ürettiğini, zeka/deneyime açıklık boyutunda ise daha az netlik bulunduğunu tespit etmiştir. Somer ve Goldberg (1999) Türkiye araştırmalarında da beş faktörlü modeli doğrulayan sonuçlar bulmuşlardır.

3. Girişimcilik ve Kişilik

Girişimci kişiliği tanımlamaya çalışan çalışmalar, kişilik kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte sektörde kendine yer bulmaya başlamıştır. Bununla birlikte, 20. yüzyıldan itibaren girişimcilik kavramında meydana gelen kuramsal gelişimdeki değişimler nedeniyle, politik iktisatçılar girişimcilik faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmaya başlamış, sosyologlar ve psikologlar ise bireyin kendine özgü girişimci kişiliğini vurgulamaya başlamışlardır (Solymossy, 1998).

Kişilik “kişinin iç ve dış çevresiyle kurduğu, onu diğer bireylerden ayıran tutarlı ve yapılandırılmış bir ilişki biçimi” (Cüceloğlu, 2003) şeklinde açıklanırsa, girişimciler yakın nitelikler gösteren bireyler olarak girişimci davranışlar sergilemeye, bu nitelikleri göstermeyen kişilere göre daha fazla eğilime (veya potansiyele) sahip olacakları kabul edilmektedir (Lachman, 1980).

İktisat, sosyoloji, psikoloji ve işletme alanlarındaki yaklaşımların, girişimcilerin kişilik özelliklerine odaklanarak, “Girişimci kimdir?”, “Girişimciyi davranışa iten nedir?” “Onları ayıran nitelikler nelerdir?” gibi sorular sorması, yirminci yüzyılda bir ivme kazanmıştır. Özellikle yirmi birinci yüzyılın başından itibaren startup kültürünün artan cazibesi nedeniyle önem kazanmıştır.

Aşağıdaki iki soru, kişilik ve girişimcilik arasındaki bağlantıya ilişkin geniş kapsamlı güncel araştırmaların merkezinde yer almaktadır: 1) Bir kişinin girişimci olma şansı belirli kişilik özelliklerine mi bağlıdır? 2) Bir girişimcinin başarı şansı ile belirli kişilik özellikleri arasında bir bağlantı var mıdır? Girişimcilerin ortak kişilik özelliklerini diğer bireylerinkilerle karşılaştırmak için bu araştırmalar, kişilik özellikleri ile iş hayatı ve büyüme hızı gibi girişimcilik başarısını değerlendiren istatistikler arasındaki ilişkiyi ölçmeye devam etmiştir (Baron, 2004).

Girişimci kişilik üzerine yapılan çalışmalarda girişimcilerde ortak olan kişilik özellikleri gözlemlenmiştir. Girişimcilik niyetinin çalışma ortamı, demografik özellikler ve yaşam değerlerinin yanı sıra direkt olarak kişinin kendi kişilik özelliklerinden de etkilendiği bulunmuştur. Bir girişimcinin çevresiyle olan ilişkisini tam olarak karakterize eden ve kalabalıklar içinde öne çıkmasına yardımcı olan davranışları, mizacı ve alışkanlıkları, onun kişilik yapısına dair fikir vermektedir (Tok ve diğerleri, 2015).

Bu bakımdan girişimcinin kişilik tipi de onu toplumun diğer üyelerinden ayırabilmektedir, aynı çevreye ve demografik özelliklere sahip bazı bireylerin girişimci olduğunu görülürken, bazıları da girişimciliği desteklememektedir (Uygun ve diğerleri, 2012).

Girişimcilerin bireysel niteliklerine ilişkin çalışmaların ve yaklaşımların başlaması, 1960 senesine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. McClelland'ın (1961) Harvard Üniversitesi'ndeki çalışmaları, girişimciliğe psikolojik yaklaşımın yaygın olarak benimsenmesinin başlangıcını işaret etmektedir. Aynı dönemde kişilik ile girişimcilik arasındaki bağlantıyı aydınlatmak amacıyla çok sayıda önemli çalışma (Collins ve Moore, 1964; Smith, 1967) yapılmıştır (Gupta ve Muita, 2013). Bu çalışmalar neticesinde, girişimci tanımına uyan kişiler; değişik geçmişlere, cinsiyetlere, yaşlara, eğitim ve deneyim düzeylerine sahiptir. Bu bireyleri birleştiren şey, güçlü ortak kişilik özelliklerinin, girişimciliği sürdürme motivasyonlarının temelini oluşturmasıdır.

Bu çalışmaların öncülerinden McClelland (1961), girişimci kişilerin orta derecede risk alma karakterine sahip olduğu ve başarı dürtüsünün diğer kişilik özelliklerine göre daha yüksek ölçüldüğü sonucuna varmıştır (Gupta ve Muita, 2013). Ona göre, girişimci bireyleri başarıya iten en önemli faktör proaktivite boyutu olup, bunu başarı odaklılık ve başkalarına bağlılık boyutları takip etmektedir. Proaktivite, başarı eğilimi ve diğerlerine bağlılık üzere üç temel yetki alanı şeklinde düzenlenen bu araştırma, başarılı girişimcileri gösteren niteliklerin ülkeden ve endüstriden bağımsız şekilde tanımlanabileceğini göstermektedir (McClelland, 1987). Pek çok araştırma halen bu sonuçları kullanmaya devam etmekte ve benzer sonuçların ve özelliklerin bir listesini sunmaktadır. Başarılı bir girişimciyi daha orta düzey bir girişimciden ayıran McClelland özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: McClelland- Başarılı Girişimcilerin Kişilik Özellikleri

<i>Proaktivite</i>
1. İnsiyatif
2. Özgüven
<i>Başarı Eğilimi</i>
3. Fırsatlara karşı yaklaşım ve harekete geçme
4. Verimlilik eğilimi
5. Üst nitelikte bir iş çıkarma kaygısı
6. Sistemik planlama
7. İzleme
<i>Diğerlerine Bağlılık</i>
8. Sözleşmelere bağlılık
9. İş ilişkilerinin önemini anlamak

Kaynak: McClelland, 1987: 219–233.

1960'lı yıllardan günümüze girişimcilerin özelliklerine ilişkin algılar da aynı şekilde bu çalışma ile şekillenmiştir. Bu ve ilgili çalışmalara dayanarak yapılan başka çalışmalar sonucunda girişimcilerin kişilik ve karakteristiğini belirlemeye çabalayan çok sayıda özellik ve bu özelliklere uygun olarak düzenlenen tablo ve listeler geliştirilmiştir. Bu liste ve tabloların girişimci kişilik envanterlerinin geliştirilmesine şüphesiz ciddi bir katkısı olmuştur.

Aşağıda çeşitli araştırmacılar tarafından başarılı girişimcileri tasvir etmeye yönelik yapılan çalışmalarda belirlenen kişilik özellikleri listelenmiştir.

Tablo 2: Başarılı Girişimcilerin Kişilik Özellikleri

Tarih	Yazar	Özellikler
1848	Mill	Risk faktörü
1917	Weber	Resmi otorite ve gücün kaynağı olma
1934	Schumpeter	Yenilik yapma, önyak olma, inisiyatif alma
1954	Sutton	Sorumluluk almaya istekli olma
1959	Hartman	Resmi otorite ve gücün kaynağı olma
1961	McClelland	Risk üstlenme, başarı arzusu
1963	Dauids	Hırs, bağımsız olma arzusu, sorumluluk, kendine güven
1964	Pickle	Bireyler arası ilişkiler, iletişim yeteneği, teknik donanım
1965	Litzinger	Risk arama, bağımsız olma arzusu, tanınmak isteme, babacan olma, lider olma
1971	Palmer	Yenilikçilik
1971	Hormaday ve Aboud	Başarı motivasyonu, özerk olma, saldırganlık, güç arzusu, tanınmak isteme
1973	Winter	Güç arzusu
1974	Borland	İçsel güç odağı
1974	Liles	Başarı arzusu
1974	Gasse	Bireysel değer odaklılık
1978	Timmons	Motivasyon/kendine güven, hedef odaklılık, orta derece risk üstlenme, kontrol odağı, yenilik yapma
1980	Hull vd.	Yaratıcılık, risk üstlenme, ısrarcı olma, esneklik, liderlik, standart düzenlemelere karşı olma
1980	Brockhaus	Risk almaya yatkınlık
1980	Sexton	Enerjiklik/hırslı olma; pozitif aksaklıklar
1981	Mescon, Montanari	Başarılı olma, hâkim olma, özerk olma, dayanıklılık, kontrol
1981	Welsh-White	Kontrol arzusu, sorumluluk almaya istekli olma, orta seviyede risk üstlenme, kendine güven
1982	Dunkelberg ve Cooper	Büyümeye dönüklük, bağımsızlığa dönüklük
1998	Hansemark	Başarı motivasyonu, kontrol odaklılık
1999	Thompson	Fark yaratıcı, fırsatları değerlendiren, kaynak bulmaya yatkın, değer yaratıcı, network kurabilen, donanım ve yetenek sahibi, sermaye yaratabilen, risk alan, engellerle savaşıyor, yaratıcı ve yenilikçi
2004	Witt	Network kurabilen
2005	Hisrich vd.	Yenilikçilik, riskleri üstlenen, değişim odaklılık, proaktif
2006	Kutanis	Risk üstlenen, başarı motivasyonu
2008	Raposo vd.	Liderlik, kendine güvenen, ekonomik açıdan hırslı, iyimser, bağımsız ve özerk olma arzusu, mesleğe adanmışlık

Kaynak: Kuratko ve Hodgets, 1995: 45

İlerleyen tarihlerde de girişimcilerin kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar devam etmiştir. Başarılı girişimcilerin bireysel özelliklerinin belirlenmesi araştırmaların temel amacı olmuştur. Bu çalışmalar aynı zamanda girişimcilerin literatürde bahsedilen birçok ortak özelliğini de ortaya çıkarmıştır. Girişimci kişiliğın öne çıkan bazı özellikleri içerisinde başarıma isteği, hesaplanmış riskleri üstlenme, kontrol odaklılık, yenilikçilik, proaktiflik, iyimserlik ve stres toleransı yer almaktadır (Güney, 2008; Carpenter, 2012).

Örneğin, 2007'deki çalışmalarında Rauch ve Frese girişimcilikle ilişkili olan ve olmayan birkaç kişilik özelliğini sıralamışlardır. Bir dizi özelliği tanımlayan çalışmanın bulguları, girişimci davranışla en yakından ilişkili özelliklerin ve değişkenlerin öz yeterlilik, proaktif kişilik, yenilikçilik, başarı yönelimi veya başarı dürtüsü olduğunu göstermiştir (Rauch ve Frese, 2007).

Chell (2008) girişimcilerin kişilik niteliklerine ilişkin değerlendirmesinde üç temel unsura dikkat çekmiştir. Bunlar, başarı için güçlü bir dürtü, iç kontrol odağı ve risk alma eğilimidir. Girişimciler yukarıda belirtilen niteliklere sahip olmanın yanı sıra, topluma değer katan yaratıcılıkları ve liderlikleriyle de öne çıkmaktadırlar (Thomas ve Mueller, 2000; Hisrich, 2005).

Obrecht (2004) proaktifliği girişimci kişiliğin ortaya çıkmasını etkileyen en belirgin özellik olarak nitelendirirken, Stevenson ve Gumpert girişimcilerin temel özelliğinin risk alma eğilimleri olduğunun altını çizmiştir (Konaklıoğlu ve Kızanıklı, 2011). 1988'de Solomon ve Winslow, kendine güven, korkusuzluk, iyimserlik ve bağımsızlık gibi özelliklere dayanarak farklı girişimci türleri arasında ayırım yapmaya çalışmıştır. Ören ve Biçkes (2011) kişilik özelliklerinde girişimcilik özelliklerini araştırmak için daha çok risk üstlenme, başarı arzusu duyma ve kontrol odaklı olma üstünde durmuşlardır (Solymossy, 1998).

Yan (2010) proaktivite, kontrol odağı, başarıma dürtüsü ve risk alma eğilimi gibi kişilik faktörlerinin yeni bir iş kurma kararı üzerindeki etkisini araştırdı. Araştırmanın bulguları göstermektedir ki bu dört özellikten üçü (kontrol odaklılık, risk üstlenme ve proaktif olma) girişimcilik eğilimi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir (Yan, 2010).

Ancak girişimcilik literatüründe özellik yaklaşımına yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bu bireysel değişkenlerin (özerklik, risk üstlenme, kontrol odaklılık, başarı arzusu vb.) bireyin kişiliğini açıklamada yeterli yordayıcı olamayacağı, çünkü bunların yalnızca kişiliğe ilişkin çok sınırlı bir genel açıklama sağladığı belirtilmektedir. Bu nedenle, geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bir yapı olduğu gösterilen ve genel olarak kişiliği en iyi açıkladığı söylenen (Ciavarella ve diğerleri, 2004) beş faktörlü kişilik modelinin de bu bağlamda girişimcilik literatürüne katkı sağlayabileceği düşüncesiyle son zamanlarda bu modellerle de incelemeler yapılmıştır. Model, girişimci

zihniyetin özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla birçok araştırma ve deneyde uygulanmıştır ve halen de birçok araştırmada uygulanmaktadır (Sığı ve Gürbüz, 2011).

Literatür incelendiğinde beş faktörlü kişilik özelliğinin (sorumluluk, deneyime açıklık, uyumluluk, dışadönüklük ve nevrotiliklik) tüm boyutlarının girişimcilik ile doğrudan ilişkili olduğu bilinmektedir. Örneğin bir girişimcinin güvenilir, girişken, büyümeye açık olması ve çalıştığı organizasyondaki diğer kişilerle uyum ve duygusal bağ kurabilmesi gerekmektedir. Bir girişimcinin başarısının en önemli bileşenleri bu niteliklerdir. Olumlu etkili kişilik özellikleri girişimci üzerinde iyi bir etkiye sahiptir ve onun motivasyonunu ve performansını artırmaktadır.

Beş faktörlü kişilik özelliğinin dışa dönüklük boyutunda yer alan özelliklerine göre bu kişilik tipine sahip kişilerin girişimci olma olasılıkları daha yüksektir. Dışadönük insanlar çevreleriyle ağ kurmakta, sosyal etkileşimler gerçekleştirmekte ve kendilerine güvenmektedirler (Kerr ve diğerleri, 2018). Girişimciler, ortaklar, hissedarlar, işgörenler ve tüketiciler gibi farklı bağlamlardaki insanlarla etkileşime girmek zorundadır. Belirli durumlarda bir hissedarı, yatırım bankacısını veya müşteriyi bir mal veya hizmet satın almaya ikna etmeye çalışan bir satıcı gibi davranmak zorunda kalabilmektedirler. Benzer şekilde, bu dış bağlantıların yanı sıra, çalışanları ve çalışma arkadaşlarıyla kişilerarası bağları geliştirmeye de çaba göstermek zorundadır. Dolayısıyla girişimcileri işlerini kurma aşamasında ve işletme sürecinde başarılı kılan bu niteliklerdir. Geleneksel çalışma hayatı ve yönetimle karşılaştırıldığında girişimcilik, iç ve dış çevreyle daha fazla sosyal bağlantı kurmayı içermektedir (Çetin ve Varoğlu, 2009).

Düzen, beceriklilik, disiplin, hedefe ulaşma motivasyonu ve girişimcilerin sahip olduğu başarı dürtüsü sorumluluk faktörü ile uyumludur. Costa ve McCrae'nin (1992) çalışmasına göre, yüksek derecede sorumluluğa sahip bireyler azimli, istekli ve başarı odaklı olma eğilimindedir (Costa ve McCrae, 1995). Bir girişimci bu niteliklere sahip değilse ve önceden plan yapmadan veya disipline başvurmadan hareket ediyorsa, yaptığı işin ciddiyetini anlayamayabilmektedir. Ciddiyet ve disiplin içermeyen ve bir düzene sahip olmayan işler başarısız olmaktadır. Dolayısıyla başarı için çabalayan, sorumlu davranan, ekibine de sorumluluğu kazandırmaya çalışan bir girişimci için başarı kaçınılmazdır (Ören ve Biçkes, 2011).

Uyumlu insanların sergilediği karakteristik özelliklerin de, girişimci davranışla ilişkili olduğu gösterilmiştir. İşbirlikçi, arkadaş canlısı, güvenilir, sadık ve empatik bir kişi uyumlu bir insan olarak kabul edilmektedir (Hachana ve diğerleri, 2018). İnsan kaynakları girişimcilik operasyonlarının bileşenlerinden biridir ve girişimcilik bu kaynağın etkin ve verimli kullanılmasını ve organize edilmesini gerektirmektedir. Başarılı bir işin unsurlarından biri de bu hususun

etkin bir şekilde kontrol edilmesi ve amaca yönlendirilmesidir. Bir girişimcinin çevresiyle ilişkiler kurma yeteneği, başarısı için kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak, yeni bir işe başlamak belirli bir düzeyde uyum gerektirmektedir. Çevreleriyle güvenilir, uyumlu, nazik ve saygılı bağlantılar kuran girişimciler için tekrarlanan başarı elde edilebilmektedir (Ciavarella ve diğerleri, 2004). Baron ve Markman (2000) tarafından yapılan araştırmaya göre, başkalarıyla iyi çalışan ve karşılıklı güvene sahip girişim sahiplerinin daha büyük firmalarla ittifak kurma olasılıkları daha yüksektir, bu da yeni ürünlerin yaratılmasına, hissedar değerinin artmasına ve şirketin hayatta kalmasına yol açmaktadır.

Deneyime açıklığı yüksek olmanın getirdiği estetik eğilim, merak, yaratıcılık gibi özelliklerin de girişimci olmayı kolaylaştırdığı sonucuna varılmıştır (Özgüner, 2015). Yeni deneyimlere karşı yüksek düzeyde duyarlılık sergileyen bireyler, yaratmaya ve yenilik yapmaya meraklı, düşünceli ve gelenekselliğe karşı olarak nitelendirilmektedir. Schumpeter (1935) girişimcinin niteliklerini çoğunlukla yenilik eğilimine bağlamaktadır. Araştırmalar girişimcilerin yenilikçi ve yaratıcı olma konusunda güçlü bir dürtüye sahip olduklarını göstermektedir (Gartner, 1985). Yeni bir firma kurmak için kişinin benzersiz zorlukları çözmeye yaratıcı olması, taktiklerde, iş süreçlerinde veya ürünlerde yeni teknikler kullanması ve orijinal fikirler üretmesi gerekmektedir. Bird'e (1989) göre işletmenin hem başarısında hem de kendisini rakiplere karşı savunabilmesinde en önemli unsurlardan biri yaratıcı olma ve yeni yaklaşımların keşfedilmesidir.

Yeni işler kuran girişimcilerin daha az nevroitik olma eğiliminde oldukları gösterilmiştir. "Nevrotiklik" terimi bir kişinin duygusal istikrarını tanımlamaktadır. Duygusal dengeye sahip insanlar sakin, rahat, kendine güvenen, stresi düşük ve hoşgörülüdür (Hachana ve diğerleri, 2018). Öte yandan, yüksek derecede nevroitiklik sergileyenler daha depresif ve endişeli olma ve özgüven eksikliği yaşama eğilimindedir. Girişimciler bir işletmenin her bir birimi ve her açısı için sorumluluk altındadırlar ve yapılandırması tamamlanmamış bir çevrede işlerini yürütmektedirler (Dyer, 1994). Yöneticilerle aynı emeklilik veya sigorta gibi mali güvencelere sahip değildirler, ancak şirkette oldukça büyük bir kişisel ve mali sorumlulukları vardır. Bu nedenle, standart yönetim pozisyonunun ötesinde girişimcilik eylemi, çalışma ortamı, iş yükü, aile ve iş dengesizliği ve yeni bir organizasyonu başlatma ile sürdürmenin mali riskleri, fiziksel ve psikolojik strese yol açabilmektedir. Ayrıca, büyük bir özgüven ve kişinin çevresel sonuçları etkileyebileceğine duyduğu inanç girişimcileri karakterize eden özellikleridir (Chen ve diğerleri, 1998; Simon ve diğerleri, 1999). Denis ve arkadaşları (2016) beş faktörlü kişilik özellikleri ile girişimcilik potansiyeli arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın bulguları, girişimciliğin nevroitiklikten olumsuz etkilendiğini ve nevroitiklikteki artışın girişimcilik yeteneğindeki düşüşle ilişkili olduğunu göstermiştir.

Robinson (2014) “Başarılı girişimciliğin 7 özelliği” başlıklı makalesinde başarılı girişimcilerin özelliklerini yedi başlık altında derlemiştir. Bu özellikler arasında tutku, azim, belirsizliğe karşı tolerans, güven, esneklik, kendine inanma ve yeni kurallar yaratma özellikleri yer almaktadır. Yayımlanan 23 çalışmanın incelendiği “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Girişimcilik Durumu” araştırması, girişimcilerin kurumsal yöneticilerden farklı kişilik özelliklerine sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle, deneyime açıklık, dürüstlük, vicdan ve sorumluluk gibi özelliklerde üst derecelerde olduklarını, nevroitiklik özelliğinde ise alt derecede olduklarını belirtmiştir.

Zhao ve Seibert (2006) meta-analiz yaklaşımını kullandıkları çalışmalarında kişilik faktörlerinin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmanın bulguları, dışadönüklük boyutu hariç diğer dört büyük bileşen kişilik özelliğinin girişimcilik eğilimini yordamada başarılı olduğunu göstermiştir.

Mendoza ve Lacap (2015), işletme öğrencilerinin kişilik özelliklerini ve bu özelliklerin onların girişimciliği sürdürme isteklerini nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma bulguları, dışadönüklüğün anlamlı bir ilişki sergilememesine rağmen, katılımcıların deneyime açıklık, sorumluluk, uyumluluk ve nevroitikliklerinin girişimcilik hedefleriyle anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir.

4. Girişimci Kadın Kişiliği

Çeşitli akademisyenler, çeşitli kategoriler kullanarak kadın girişimcilerin temel özelliklerini ifade etmeye çalışmışlardır. Yetim (2002) girişimci kadınların özelliklerini üç gruba ayırmıştır. Bunlardan ilki, tamamen cinsiyet ayrımı gözetmeyen girişimci olmanın getirdiği karakter özellikleridir. Bu özellikler arasında, bunlarla sınırlı olmamak üzere, yaratıcı olma, risk üstlenme, özgüven, bağımsız olma, mantık ve rekabetçi olma yer almaktadır. İkinci grup girişimci özellikler sosyo-kültürel değerlerle ilişkilidir. Bunlar arasında çevresiyle etkili iletişim, başkaları tarafından saygı duyulması, yakın çevresindeki ilişkileri ve kaynakları etkili bir gelişim ve yönetim yoluyla koruma ve yakın ailesinin desteğini kazanma yer almaktadır. Üçüncü kategori cinsiyet rollerinden kaynaklanan özelliklerden oluşmaktadır; duygusal, özverili, hoşgörülü, iletişim becerisine sahip, sorunları çabuk çözebilen ve dikkatli bir dinleyici olmayı içeren özelliklerdir (Yetim, 2002).

Öncelikle girişimci bireylerin sahip olduğu özellikleri incenecek olursa, girişimcilik için temel ve önemli kişilik özelliklerinden birinin başarı güdüsü olduğu bilinmektedir. Başarı motivasyonu yüksek insanlar sürekli kendilerini geliştirmek istemektedirler. İnsanlar başarıya güdülendikleri için kendi girişimlerini kurmaktadırlar. Waddell (1983), kadın sekreterler, yöneticiler ve şirket sahipleri üzerinde yaptığı araştırmada, kadın işletme sahiplerinin

başarıya daha fazla yöneldiğini keşfetmiştir. Bennett ve Dann'in (2000) Avustralya'daki 197 kadın girişimciyi kapsayan araştırmasına göre, kadın girişimcilerin başarı puanı daha yüksektir. Ülkemizde yapılan bir araştırma, kadın girişimcilerin %54'ünün kendi işini kurma tercihlerinin başarı arzularından etkilendiğini söylediğini ortaya koymuştur (Yağcı ve Bener, 2005). Hong Kong'da tekstil alanında çalışan 20 kadın girişimciyle gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, başarı dürtüsü, kadınların kendi işlerini kurmasındaki temel motivasyon kaynağı olarak bulunmuştur (Chu, 2000).

Erkek ya da kadın olsun, tüm başarılı girişimcilerde genellikle sahip olması beklenen temel karakter özelliklerinden biri belirsizliğe karşı hoşgörüdür. Belirsizliği tolere etmek, bireylerin girişimcilik için gerekli olan şansları denemelerine olanak tanımaktadır. Beklenmedik geleceğe yönelik öngörülemeyen durumların, belirsizliği tolere edememekle ilişkili olduğu öne sürülmektedir (Grenier ve diğerleri, 2005). Sexton ve Bowman'ın (1990) yaptığı bir araştırmaya göre kadın girişimciler, erkek meslektaşlarına kıyasla belirsizliğe daha az toleranslıdır. Başka bir deyişle, kadınların belirsizlikle karşılaşma istekleri erkeklere göre daha azdır (Sexton ve Bowman, 1990). Girişimci olmayanlarla yapılan bir araştırmada da aynı sonuca ulaşılmıştır. 240 Kanadalı üniversite öğrencisini içeren bir araştırmada kız öğrencilerin belirsizliğe karşı daha fazla hoşgörüsüzlük gösterdiği ortaya çıkmıştır (Dugas ve diğerleri, 2004).

Çok sayıda araştırma, girişimcilerin özgüvene bir kişilik özelliği olarak ilk sırada değer verdiklerini göstermiştir. Bir kadın girişimcinin sahip olması gereken niteliklerin sorulduğu 200 kadın girişimcinin katıldığı bir araştırmada, verilen yanıtlara göre kadın girişimcilerin sahip olması gereken özelliklerden ilkinin özgüven olduğu ortaya çıkmıştır. Önem verilen diğer iki önemli nitelik ise dürüst olmak ve işyerinde etik olabilmek ile cesaret ve risk üstlenebilmektir (Çakıcı, 2006).

Özerk olma tüm girişimcilik davranışı sergileyen bireylerde yaygın olarak göze çarpan bir özelliktir. Özerk olma, kişinin kendi sınırlarını veya amaçlarını oluşturabilme ve kontrolü altında tutabilme kapasitesidir (Döm, 2008). Erkeklerin ve kadınların girişimcilik özelliklerini karşılaştıran bir araştırmaya göre kadın girişimcilerin özerklik arzusunun daha ağır bastığı belirtilmiştir (Cromie, 1987). Benzer şekilde, Sexton ve Bowman'ın araştırması da, kadın girişimcilerin, erkek girişimcilere kıyasla özerklikle ilişkilendirilen kişilik niteliklerinin daha fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır (Sexton ve Bowman, 1990). Yunanistan'da yapılan farklı bir araştırmada ise 80 kadın girişimciye neden girişimcilikle uğraştıkları sorulmuş; gösterdikleri sebepler içerisinde özerk olmayı istemeleri bulunmuştur (Sarri ve Trihopoulou, 2005).

Girişimcilerin paylaştığı bir diğer özellik ise baskınlıktır. Baskın olma, insanları organize etme, yönlendirme, ikna etme ve onları kontrol edebilme ile ilgili bir özelliktir (Murray, 2008). Singapur şehrinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre kadın çalışanların, kadın girişimcilere göre daha düşük baskın olma motivasyonu bulunmuştur (Lee, 1997).

Özkaya (2009), 25 kadın girişimcinin katılımıyla Manisa şehrinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Buna göre, kadınlar risk alan, özgüvenli, yaratıcı ve yenilikçi olarak tanımlanmıştır.

Hindistan'da sivil toplum kuruluşlarını işleten yirmi kadın girişimci Handy ve diğerleri (2002) tarafından incelenmiştir. Bu kadınların %65'i özgüvenli, %80'i risk üstlenen ve %65'i hırslı bir yapıya sahip şekilde tanımlanmıştır.

Sexton ve Bowman'a (1985) göre kadın girişimciler özerk, bağımsız ve baskın olma özelliklerinin yanı sıra, aynı zamanda risk alan, esnek ve destek ihtiyacı düşük kişilerdir.

Tüm girişimciler belirli ortak özellikleri paylaştığı için, erkekler ve kadınlar da kişilik açısından bazı özellikleri paylaşmaktadır. Araştırmalar, kadın ve erkek girişimciler arasında kişilik özellikleri açısından çok az fark olduğunu göstermektedir. Hem erkekler hem de kadınlar, bağımsızlık için çabalayan ve başarılı olmaya çalışan enerji dolu bir kişilik tipine sahiptir. Öte yandan erkekler kadınlara göre daha az hoşgörülü, daha esnek ve daha özgüvenlidirler. Bu sebeple firmaların yönetim metodları çeşitli açılardan farklılık gösterebilmektedir.

Erkek ve kadın girişimciler ve yöneticilerle yapılan bir araştırmaya göre, erkek ve kadın girişimciler yenilikçilik, risk üstlenme ve başarı arzusu gibi kişilik özelliklerine erkek ve kadın yöneticilere göre daha fazla derecede sahiptir. Ancak erkek ve kadın girişimciler arasında bu özellikler açısından gözle görülür bir fark bulunmamaktadır (Carland ve Carland, 1991).

Diğer taraftan kadınların erkeklerle paylaştıkları benzer özelliklerinin yanı sıra, cinsiyetlerine özgü bazı özellikleri de vardır. Kadın ve erkek girişimciler arasındaki farklılıkların, kadınların yapısal (içgüdüsel) ve düşünsel özelliklerinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Alternatif olarak bunun, kadın beyninin işleyiş şeklinin kadındaki değişik dışa vurumundan kaynaklandığı da düşünülebilmektedir (İlter, 2008).

İş yaşamında kadınlar genellikle beynin sol tarafının özelliklerini vurgulama eğiliminde olmakta, liderliğin daha hassas ve kadınsı yönünü geliştirmeye odaklanmamakta ve beynin sağ tarafının kapasitesinden ve kendilerine sağlayacağı avantajdan yararlanmamaktadır. Oysa bu nitelikler

hem erkeklerin hem de kadınların ekonomik ortamda başarılı olması için gereklidir. Wonder ve Donovan'ın araştırmasına göre beynin baskın yarım küresi solda, baskın olmayan yarım küresi ise sağda yer almaktadır. Beynimizin sağ tarafı kadınsı temelleri kapsarken, sol kısmı rasyonel olan ve daha çok erkeksi düşünce kalıplarını ve becerilerini içeren kısımdır (Wonder ve Donovan, 1984).

Kadınlık temelli yeteneklerin değeri ve gücü, ekonomik sektörde başarıya ulaşan ve bunu sürdüren kadınlar tarafından kanıtlanmıştır. Fortune dergisinin son iki yılda iş dünyasının en etkilileri olarak sıraladığı elli kadının özellikleri incelendiğinde, bu kadınların cesur ve girişken oldukları ortaya çıkmaktadır. Ama onları asıl farklı kılan, bu erkeksi özellikleri kadınsı becerileriyle nasıl harmanladıklarıdır. Bu kadınlar, normalde donuk olan iş dünyasına tutku ve duygu katarak ilişkileri güçlendirmiş, şirketlerini ve iş arkadaşlarını geliştirmiş ve işletmelerine gelişim, değişim ve enerji sağlamışlardır (Deemer ve Fredericks, 2006).

İki cinsiyet arasındaki ayırım, birçok girişimcinin sahip olduğu ayırt edici kişisel özellikler sayesinde daha net anlaşılmaktadır. Erkek girişimci, ikna kabiliyeti ve zekasının yanı sıra idealistlik özelliklerine de sahiptir. Kadın girişimci ise, esnek ve hoşgörülü olmanın yanında, gerçekçi bakış açılarına sahiptir. Erkeğin kadına kıyasla daha üst düzeyde özgüvenli olduğu gözlenmektedir. Kadın meslektaşları sosyoekonomik çerçeveye uyum sağlamak isterken, erkek girişimciler kendi işinin patronu olma mücadelesi vermektedir (İlter, 2008). Kadın girişimci daha hoşgörülü olan, esneklik konusunda daha pozitif, hedeflerine ulaşmak adına gerekli bilgiye sahip, gerçekçi ve yaratma yeteneği olan, enerji dolu ve merak duygusu olan, orta düzeyde özgüvene sahip, sosyo-ekonomik alanda mücadele edebilen kişiler olarak nitelendirilmektedir. Erkek girişimci ise kendi işletmesinin patronu olma arzusu taşıyan, ideallerine bağlı ve yenilik yapmayı seven, ikna yeteneği olan, hedeflerine ulaşmak adına gerekli niteliklere sahip, özgüvenli bireylerdir (Tahtalı, 2018).

Moore (2000) kadın girişimcilerin özelliklerini özetlemiş ve onları özverili, zeki, bağımsız ve sosyal açıdan öne çıkabilen, amaç ve hedefleri olan insanlar olarak tanımlamıştır. Ayrıca hesaplanmış risk alabilmeli, zorluklarla cesaret ve sabırla mücadele edebilmeli, iş planlarını ve sonuçlarını sürekli değerlendirebilmeli ve olumlu bir sosyal algıya sahip olmalıdır (Moore, 2000).

Yapılan bir araştırmaya göre başarılı girişimci kadınların kişilik özellikleri arasında kendi işinin sorumluluğunu almak isteme, enerjik, kendine güvenme, hırslı, rekabetçi, hedef odaklı olma ve özerk olmayı tercih etme yer almaktadır (Yetim, 2002).

Susanne Jalbert (1999) yaptığı araştırmada kadın girişimcilerin şu özelliklerini tespit etmiştir: Cesarete karşı güçlü bir eğilime ve yüksek düzeyde enerjiye sahip olmak; risk almaya istekli olmak; yüksek düzeyde kişisel motivasyona sahip olmak; evli olmak ve ailenin ilk çocuğu olmak; girişimci bir babaya sahip olmak; sosyal ve iş yönetimi becerilerine sahip olmak; güçlü sosyal bağlantılara sahip olmak; ve yeterli paraya sahip olmak (aktaran Tunç Baranoğlu, 2018).

Başka bir araştırmadaki kadın girişimciler kendilerini başkalarıyla güçlü bağlar kurabilen, mükemmeliyetçi, enerjik ve çalışkan bireyler olarak tanımlamışlardır. Ayrıca kendilerini bağımsız, özerk ve patron gibi hissettiklerini ifade etmişlerdir (Lee-Gosselin ve Gris , 1990). Benzer bir araştırmaya göre kadın girişimciler şu kişisel niteliklere sahiptir:  zerktirler, hedef odaklıdır, rekabetçidirler, enerjiktirler, kendilerine güvenirler, sabırlıdır, demokratiktirler ve uzlaşmacıdır (Zapalska ve Fogel, 1998).

Soysal'a (2010) göre, araştırmasının bulguları çoğu kadının yenilikçiliğin girişimci olmalarına yardımcı olabilecek çok önemli bir kişisel nitelik olduğunu düşündüğünü göstermiştir. Ayrıca kadınlar, risk almaları, yaratıcılıkları ve kendilerine olan güvenlerinin girişimci olma kararlarına katkıda bulunduğunu düşündüklerini dile getirmişlerdir (Soysal, 2010).

Başka bir araştırmada kadınlar çalışkan olduklarını, g cl  iletişim becerilerine sahip olduklarını ve mücadeleci bir eğilime sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu kadınlara göre hoşgörü, mükemmeliyetçilik ve  zg ven iş dünyası için önemli kişilik özellikleridir ( zdemir, 2010). şahin'e (2006) göre kadınların iş hayatındaki başarısı, onların karar verme becerilerine, zaman yönetimi becerilerine ve geleceği planlama yeteneklerine bağlanabilmektedir.

Kutunis ve Alpaslan (2006), yöneticilik ve girişimcilik yapan kadınlar üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada girişimci kadınların karakteristiklerini araştırmışlardır. Buna göre girişimci kadını, kuvvetli sezgilere, kendine güvene, risk almaya, yüksek ikna yeteneğine, sabra, dayanıklılığa ve inisiyatifte sahip biri olarak nitelendirmişlerdir. Aynı araştırmaya göre, girişimci olarak çalışmak kadınlara diğer istihdam türlerine göre daha fazla özerklik sunmakta ve onlara hem kısa hem de uzun dönemli planlar oluşturma, kaynakları akıllıca kullanma, başkalarıyla iletişimi geliştirme ve devam ettirme, tecrübelerini diğer verimli alanlarda kullanabilme ve kendi yeteneklerini uygulama gibi fırsatlara erişim olanağı sağlamaktadır (Kutunis ve Alpaslan, 2006).

KAYNAKÇA

- Akdeniz, C. (2013). *Kişilik Profillerine Göre Öğretmenlerin Öğrenme Stratejisi Tercihleri ve Öğretim Stratejilerini Kullanma Durumları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Allport, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York, NY: Holt.
- Altınköprü, T. (2005). *Şahsiyet Analizi*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Ashton, M. C. (2018). *Individual differences and personality (3 ed.)*. London: Academic Press.
- Aydın, C. H. (2000). Öğrenme ve Öğretme Kuramlarının Eğitim İletişimine Katkısı. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*. 17(17), 183-197.
- Aytaç, Ö., ve İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18, 101-120.
- Baron, R. A. (2004). The cognitive perspective: a valuable tool for answering entrepreneurship's basic "why" questions. *Journal of business venturing*, 19(2), 221-239.
- Baron, R. A., & Markman, G. D. (2000). Beyond social capital: How social skills can enhance entrepreneurs' success. *Academy of Management Perspectives*, 14(1), 106-116.
- Başaran, İ. E. (1992). *Yönetimde İnsan İlişkileri: Yönetmel Davranış*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Baysal, A. C. ve Tekarslan, E. (2004). *İşletmeciler İçin Davranış Bilimleri*. İstanbul: Avcıol Basım Yayımları.
- Behrem, Ü. (2017). *Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Adalet Algısı Aracılığıyla Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bennett, R., & Dann, S. (2000). The changing experience of Australian female entrepreneurs. *Gender, work & organization*, 7(2), 75-83.
- Bird, B. J. (1989). *Entrepreneurial Behavior*. Glenview, Illinois: Scott, Foresman and Company.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri*. Çev. İ. D. ErgüvanSarioğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Buss, D. M. (2009). How Can Evolutionary Psychology Successfully Explain Personality and Individual Differences?. *Perspectives on Psychological Science*. 4(4), 359-366.
- Caballero, S., Fuchs, R. M. ve Priale, M. A. (2013). The Influence Of Personality Traits On Social Enterprise Start-Up: The Case Of Peruvian Social Entrepreneurs. In *EMES-SOCENT Conference Selected (Vol. 7, ss. 1-18)*.
- Camgöz, S. M., (2009). *Kişilik Özellikleri İle Finansal Performans Arasındaki İlişkiler: A Tipi Yatırım Fonu Yöneticileri Üzerinde Bir Değerlendirme* (Yayımlanma-

- miş Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Carland, J. A. C., & Carland, J. W. (1991). An empirical investigation into the distinctions between male and female entrepreneurs and managers. *International Small Business Journal*, 9(3), 62-72.
- Cervone, D. ve Pervin, L. A. (2016). Kişilik Kuramı: Günlük Gözlemlerden Sistematik Kurama (Çev: M. Baloğlu). İçinde *Kişilik Psikolojisi: Kuram ve Araştırma* (ss. 1-32). Ankara: Nobel Yayın.
- Chell, E. (2008). *The Entrepreneurial Personality: A Social Construction* (2 baskı.). New York: Routledge.
- Chen, C. C., Greene, P. G., & Crick, A. (1998). Does entrepreneurial self-efficacy distinguish entrepreneurs from managers?. *Journal of business venturing*, 13(4), 295-316.
- Chu, P. (2000). The characteristics of Chinese female entrepreneurs: motivation and personality. *Journal of Enterprising Culture*, 8(01), 67-84.
- Ciavarella, M. A., Buchholtz, A. K., Riordan, C. M., Gatewood, R. D., & Stokes, G. S. (2004). The Big Five and venture survival: Is there a linkage?. *Journal of business venturing*, 19(4), 465-483.
- Collins, O. F., Moore, D. G., & Unwalla, D. B. (1964). The enterprising man. (No Title).
- Costa Jr, P. T., & McCrae, R. R. (1995). Domains and facets: Hierarchical personality assessment using the Revised NEO Personality Inventory. *Journal of personality assessment*, 64(1), 21-50.
- Costa, P. T., ve McCrae, R. R. (1992b). Four Ways Five Factors Are Basic. *Personality And Individual Differences*. 13, 653-665.
- Costa, C., Breda, Z., Bakas, F. E., Durão, M., ve Pinho, I. (2016). Through The Gender Looking-Glass: Brazilian Tourism Entrepreneurs. *International Journal Of Gender And Entrepreneurship*. 8(3), 282-306.
- Cromie, S. (1987). Motivations of aspiring male and female entrepreneurs. *Journal of Organizational Behavior*, 8(3), 251-261.
- Cüceloğlu, D. (2003). *İnsan ve Davranışı*, 12. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çakıcı, A. (2006). Mersin'deki kadın girişimcilerin iş yaşamını etkileyen faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(4), 54-78.
- Çakırlar, H. (2021). *Kişilik Özellikleri ile Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama Arasındaki İlişkide Motivasyon ve İlgileniminin Rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, F., & Varoğlu, A. K. (2009). Özellikler Bağlamında Girişimcinin Beş Faktör Kişilik Örüntüsü. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8(2), 51-66.
- Çetinkaya-Yıldız, E. ve Gençtanırım-Kurt, D. (2019). İnsancıl Kuram: C. Rogers Ve A. Maslow. *Kişilik Kuramları* (ss. 436-483). Editörler Dilek Gençtanırım-Kurt ve Evrim Çetinkaya-Yıldız. Ankara: Pegem Akademi.

- Çiçek, D., Zencir, E. ve Kozak, N. (2017). Women in Turkish Tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 31, 228-234.
- Dal, Ö. G. V. ve Eroğlu, A. H. (2015). Farklı Kişilik Özelliklerine Sahip Bireylerin Risk Algılarının Tüketici Davranışı Açısından İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 20(2). 361-385.
- Deemer, C., Fredericks, N. (2006). *Dancing on the Glass Ceiling* (Çev. S. Özer), İstanbul: Optimist Yayınları.
- Denis, C. R., Ariyaratne, C., & Perera, C. (2016, December). A study on the impact of personality traits on entrepreneurial capacity of undergraduates of Faculty of Management Studies of Sabaragamuwa University of Sri Lanka. In *University of Sri Jayewardenepura, Sri Lanka, 13th International Conference on Business Management (ICBM)*.
- Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emengence Of The Five-Factor Model. *Annual Review Of Psychology*. 41, 417-440.
- Döm, S. (2008). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dugas, M. J., Schwartz, A., & Francis, K. (2004). Brief report: Intolerance of uncertainty, worry, and depression. *Cognitive therapy and research*, 28, 835-842.
- Dyer, W. G. (1994). Toward A Theory Of Entrepreneurial Careers. *Entrepreneurship Theory And Practice*. 19(2): 7-21.
- Ercan, S., ve Gokdeniz, I. (2009). Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan. *Bilig Turk Dunyasi Sosyal Bilimler Dergisi*. 49, 59-82.
- Eren, E. (2001). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi (7. Baskı)*. İstanbul: Beta.
- Ergen, F. D. (2018). *Türkiye’de Medikal Turizm Girişimciliği: İstanbul Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Feist, J. ve Feist, G. (2006). *Theories Of Personality*. New York: Mcgraw Hill.
- Gartner, W. B. (1985). A conceptual framework for describing the phenomenon of new venture creation. *Academy of management review*, 10(4), 696-706.
- Gerrig, R. J. Ve Zimbardo, P. G. (2013). *Psikoloji Ve Yaşam: Psikolojiye Giriş*. (Çev: G. Sart). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Goldberg, L. R. (1981). Language And Individual Differences: The Search For Universals İn Personality Lexicons. İçinde L. Wheeler (Ed.), *Review Of Personality And Social Psychology: Vol. 2* (ss. 141-165). Beverly Hills, CA: Sage.
- Goldberg, L. R. (1990). An Alternative “Description Of Personality”. The Big-Five Factor Structure. *Journal of Personalitiy and Social Psychology*. 59, 1216-1229.
- Grenier, S., Barrette, A. M., & Ladouceur, R. (2005). Intolerance of uncertainty and intolerance of ambiguity: Similarities and differences. *Personality and individual differences*, 39(3), 593-600.

- Gupta, A., & Muita, S. R. (2013). Relationship between entrepreneurial personality, performance, job satisfaction and operations strategy: An empirical examination. *International Journal of Business and Management*, 8(2), 86-95.
- Güney, S. (2008). *Girişimcilik: Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*. 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hachana, R., Berraies, S., & Ftiti, Z. (2018). Identifying personality traits associated with entrepreneurial success: does gender matter?. *Journal of Innovation Economics & Management*, (3), 169-193.
- Handy, F., Kassam, M., & Renade, S. (2002). Factors influencing women entrepreneurs of NGOs in India. *Nonprofit Management and Leadership*, 13(2), 139-154.
- Hisrich, R.D. (2005). *Entrepreneurship: New Venture Creation*, 5th edition, New Delhi: Tata McGraw Hill.
- İlter, B. (2008). *Girişimcilik Sürecinde Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunların Analizi: Kagider Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İyigün, N. Ö. (2011). *Psikolojik Kontratın Örgütsel Sapma Üzerindeki Etkisinde Kişilik Özelliklerinin Rolü ve Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- John, O. P., Donahue, E. M. ve Kentle, R. L. (1991). Big Five Inventory. *Journal Of Personality And Social Psychology*. 6, 235-256.
- Jung, C. G. (2020). *Kişiliğin Gelişimi*. (Çev: D. Olgaç). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kerr, S. P., Kerr, W. R., & Xu, T. (2018). Personality traits of entrepreneurs: A review of recent literature. *Foundations and Trends® in Entrepreneurship*, 14(3), 279-356.
- Konaklıoğlu, E., & Kızanlıklılı, M. M. (2011). Üniversite öğrencilerinin proaktif kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişki. *Ticaret ve Turizm Eğitimi Fakültesi Dergisi*, 1(2), 72-92.
- Köknel, Ö. (1984). *Kayıdan Mutluluğa Kişilik* (1. Basım). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kuratko D. F. ve R. M. Hodgets (1995). *Entrepreneurship*. London: Dryden Press.
- Kutunis, R. Ö., & Alpaslan, S. (2006). Girişimci ve yönetici kadınların profilleri farklı mıdır?. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 139-153.
- Lachman, R. (1980). Toward measurement of entrepreneurial tendencies. *Management International Review*, 20(2), 108-116.
- Lee, J. (1996). The motivation of women entrepreneurs in Singapore. *Women in Management Review*, 11(2), 18-29.
- Lee-Gosselin, H., & Grisé, J. (1990). Are women owner-managers challenging our definitions of entrepreneurship? An in-depth survey. *Journal of business ethics*, 9, 423-433.

- Lewin, E. (1935). *A Dynamic Theory Of Personality*. New York: Mcgraw-Hill.
- Luthans, F. (1985). *Organizational Behavior*. New York: Mc Graw-Hill.
- Marangoz, M. (2012). *Girişimcilik*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- McClelland, D.C. (1961). *The Achieving Society*. NJ: Princeton.
- McClelland, D. C. (1987). Characteristics Of Successful Entrepreneurs. *The Journal Of Creative Behavior*. 21(3), 219-233.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2005). *Personality in Adulthood: A Five-Factor Theory Perspective*. New York: The Guildford Press.
- Mendoza, D. B., & Lacap, J. P. G. (2015). Personality traits and entrepreneurial intentions of business administration students of selected higher education institutions in Pampanga, Philippines. *International Journal of Social Sciences*, 1(1), 613-631.
- Moore, D. P. (2000). Transitions-milestones on the route to success. *USASBE Proceeding*, 18, 1-5.
- Morris, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak*. (Çev. N. Öztan). Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Murray, H. A. (2008). *Explorations in Personality*. New York: Oxford University Press.
- Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B. L., Loftus, G. R. ve Wagenaar, W. A. (2009). *Atkinson & Hilgard's Introduction to Psychology*. UK: Cengage Learning EMEA.
- Noller, P., Law, H. ve Comrey, A. L. (1987). Cattell, Comrey, and Eysenk Personality Factors Compared: More Evidence Fort He Five Robust Factors?. *Journal of Personality and Social Psychology*. 53, 775-782.
- Norman, W. T. (1963). Toward An Adequate Taxonomy of Personality Attributes: Replicated Factor Structure in Peer Nomination Personality Ratings. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 66(6), 574-583.
- Ören, K. ve Biçkes, M. (2011). Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Potansiyeli Üzerindeki Etkileri (Nevşehir'deki Yüksek Öğrenim Öğrencileri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16(3), 67-86.
- Özdemir, A. A. (2010). Motivation Factors of Potential Entrepreneurs and a Research Study in Eskişehir. *Ege Academic Review*, 10(1), 117-139.
- Özeke Kocabaş, E. (2017). Davranışçı Kuramlar: Watson ve Skinner. *Kişilik Kuramları: Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle (2 Baskı)*. (ss. 354-380). (Ed.) Dilek Gençtanırım-Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız. Ankara: Pegem Akademi.
- Özgüner, M. (2015). A study on the relationship between entrepreneurship types and personality types. *Route Educational And Social Science Journal*, 2(1), 148-160.
- Özhan, Ş. (2015). *Kişilik Özellikleri ve Nostalji Eğiliminin Marka Sadakatine Etkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

- Özkaya, M. O. (2009). Kadın girişimcilere yönelik “strateji geliştirmede” yerel yönetimlerle işbirliği içinde olmak, mümkün mü?. *Journal of Management and Economics Research*, 7(11), 56-72.
- Öztabağ, L. (1983). *Psikolojide İlk Adım* (1. Basım). İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Paksoy, H. M., Özbezek, B. D. ve Gül, M. (2019). Kişilik Özellikleri ve Sosyal Sorumluluk Bilincinin Sosyal Girişimcilik Özelliklerine Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Social Sciences*. 14(3), 973-1006.
- Pulver, A., Allik, J., Pulkkinen, L. ve Hämäläinen, M. (1995). A Big Five Personality Inventory in Two Non-Indo-European Languages. *European Journal Of Personality*. 9(2), 109-124.
- Rauch, A., & Frese, M. (2007). Let’s put the person back into entrepreneurship research: A meta-analysis on the relationship between business owners’ personality traits, business creation, and success. *European Journal of work and organizational psychology*, 16(4), 353-385.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2017). *Organizational behavior*. Pearson.
- Robinson, J. (2014, Ocak). The 7 Traits of Successful Entrepreneurs. *Entrepreneur*. <https://www.entrepreneur.com/leadership/the-7-traits-of-successful-entrepreneurs/299822>. (12.08.2022).
- Sarri, K., & Trihopoulou, A. (2005). Female entrepreneurs’ personal characteristics and motivation: a review of the Greek situation. *Women in management review*, 20(1), 24-36.
- Sexton, D. L., & Bowman, N. (1985). The entrepreneur: A capable executive and more. *Journal of business venturing*, 1(1), 129-140.
- Sexton, D. L., & Bowman-Upton, N. (1990). Female and male entrepreneurs: Psychological characteristics and their role in gender-related discrimination. *Journal of business venturing*, 5(1), 29-36.
- Shultz, D. ve Shultz, S. (2009). *Theories of Personality* (9. Baskı). Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning.
- Shaye, A. (2009). *Infidelity in Dating Relationships: Do Big Five Personality Traits And Gender Influence Infidelity?*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Los Angeles: Alliant International University.
- Sığırı, Ü., & Gürbüz, S. (2011). Akademik başarı ve kişilik ilişkisi: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 10(1), 30-48.
- Simon, M., Houghton, S. M., & Aquino, K. (2000). Cognitive biases, risk perception, and venture formation: How individuals decide to start companies. *Journal of business venturing*, 15(2), 113-134.
- Smith, N. R. (1967). *The entrepreneur and his firm: The relationship between type of man and type of company*. East Lansing, MI: Bureau of Business and Economic Research, Michigan State University.
- Smith, V. B. (2007). Karen Horney And Psychotherapy İn The 21st Century. *Clin Soc Work*. 35, 57-66.

- Solymossy, E. (1998). *Entrepreneurial dimensions: The relationship of individual, venture, and environmental factors to success*. Case Western Reserve University.
- Somer, O. (1998). Türkçe'de Kişilik Özelliği Tanımlayan Sıfatların Yapısı ve Beş Faktör Modeli. *Türk Psikoloji Dergisi*. 13(42), 17-32.
- Somer, O. ve Goldberg, L. R. (1999). The Structure Of Turkish Trait-Descriptive Adjectives. *Journal Of Personality And Social Psychology*. 76(3), 431-450.
- Soysal, A. (2008). Çalışma Yaşamında Kişilik Tipleri: Bir Literatür Taraması. *Çimento İşveren Dergisi*. 22(1), 4-19.
- Soysal, A. (2010). Kadın girişimcilerin özellikleri, karşılaştıkları sorunlar ve iş kucakacak kadınlara öneriler: Kahramanmaraş ilinde bir araştırma. *Eskişehir Osmaniye Karamanmaraş Necmeddin Erbakan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 71-95.
- Sudak, M. K. (2011). *Kişilik Tipleri, Duyusal Zeka, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, E. S. (2019). Ayırıcı Özellikler Kuramı: G. Allport, R. Cattell, P. T.Costa ve R. R. McCrae. *Kişilik Kuramları: Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle (2 Baskı)*. (ss. 510-555). (Ed.) Dilek Gençtanırım-Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız. Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, E. (2006). *Kadın girişimcilik ve Konya ilinde kadın girişimcilik profili üzerine bir uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Tok, N., Seçer, A., Davran, M. K., Çobanoğlu, F., & Özalp, B. (2015). Ziraat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinde Girişimcilik Özellikleri, Algısı ve Eğilimi: Çukurova ve Adnan Menderes Üniversitesi Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 143-156.
- Tunç Baranoğlu, M. (2018). *Batman KOSGEB kadın girişimciliği profiline yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman: Batman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- TDK, Türk Dil Kurumu. (2019). *Kişilik*. <http://www.tdk.gov.tr>.
- Tahtalı, F. A. (2019). *Türkiye'de Kadın Girişimciliği ve Malatya Kentsel Alanda Kadın Girişimciliği Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, M. ve Özpek, Ö. (2019). Hans Eysenck'in Kişilik Kuramı Kapsamında Andy Warhol'un Kişilik Tanımı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 6(6), 498-515.
- Thomas, A. S. ve Mueller, S. L. (2000). Case For Comparative Entrepreneurship: Assessing The Relevance Of Culture. *Journal of International Business Studies*. 31(2): 287-302.
- Torun, A. (2007). İşyerinde Psikolojik Danışmanlık. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. (37), 127-157.
- Uygun, M., Mete, S., & Güner, E. (2012). Genç girişimci adayların girişimcilik eğitimi ve girişimcilik özellikleri arasındaki ilişkiler. *Organizasyon ve Yönetim*

Bilimleri Dergisi, 4(2), 145-156.

- Uygun, R. (2006). Türkiye’de Girişimcilik Kültürünü Yönlendiren Öncü Girişimciler ve İbrahim Bodur Modeli. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Uzun, S. (2020). Yaşlılarda, Kadınlarda ve Adölesanlarda Kişilik Algısı Değişimi ve Nedenleri. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(1), 431-449.
- Üçok, S. B., ve Öztemür, G. (2019). Psikoanalitik Kuram: S. Freud. *Kişilik Kuramları: Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle (2 Baskı)*. (ss. 66-101). (Ed.) Dilek Gençtanırım-Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız. Ankara: Pegem Akademi.
- Ünlü, S. (2001). Kişilik Kuramları. *Psikoloji Ders Kitabı*. (Ed.) Ayham Hakan. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Waddell, F. T. (1983). Factors affecting choice, satisfaction, and success in the female self-employed. *Journal of Vocational Behavior*, 23(3), 294-304.
- Wonder, J., & Donovan, P. (1984). Whole-brain thinking: Working from both sides of the brain to achieve peak job performance. (*No Title*).
- Yalçın, O. (2015). *Kişilik Özelliklerinin ve Risk Algısının Karar Verme Stillerine Etkisi: Pilotlar Üzerinde Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yanbastı, G. (1990). *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Yazgan İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E. (2020). *Kişilik Kuramları*. 16. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Yelboğa, A. (2006). Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *ISGUC The Journal Of Industrial Relations And Human Resources*. 8(2), 196-217.
- Yetim, N. (2002). Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 2(1), 79-92.
- Yoon, K. (1997). *General Mental Ability and The Big Five Personality Dimensions: An Investigation of The Cross-Cultural Generalizability of Their Construct and Criterion-Related Validities in Korea*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Iowa: The University of Iowa.
- Yağcı, F., & Bener, Ö. (2005). Girişimci kadınların demografik ve genel karakteristikleri ile kadınları girişimciliğe motive eden faktörler. *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 85-100.
- Yan, J. (2010). The impact of entrepreneurial personality traits on perception of new venture opportunity. *New England Journal of Entrepreneurship*, 13(2), 21-35.
- Zapalska, A., & Fogel, G. (1998). Characteristics of Polish and Hungarian entrepreneurship. *The Journal of Private Enterprise*, 8(2), 132-144.
- Zhao, H., & Seibert, S. E. (2006). The big five personality dimensions and entrepreneurial status: a meta-analytical review. *Journal of applied psychology*, 91(2), 259-271.

Bölüm 21

YERİNDE YAŞLANMADA ESENLİK

Ahmed Hamza ALPAY¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Yaşlı Bakımı Pr., ahamzaalpay@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8781-6939

Giriş

Yaşlanma süreçleri biyolojik, psikolojik ve sosyal düzeylerde meydana gelir. Genellikle her disipline özgü çok sayıda farklı yaşlanma teorisi vardır. Gerçek şu ki, yaşlanma hızını düzenleyen veya yöneten farklı süreçleri tanımlamaya başlasak da hiç kimse gerçekten neden yaşlandığımızdan emin değildir (Aldwin & Gilmer, 2004: 43). Yaşlanma, biliş, sosyal ağlar ve sağlık durumundaki fonksiyonel düşüşler gibi zorluklarla ilişkilidir. Ancak paradoksal olarak da esenliğin korunması veya iyileştirilmesiyle ilişkilidir (Turner vd., 2022: 1992). Bu doğrultuda yerinde yaşlanmanın sayısız tanımı vardır. Bunlar şunları içerir: Genç insanların fizyolojik ve psikolojik yeteneklerine sahip olma ve yaşamla iç içe olma; kişinin potansiyeline ve fiziksel, psikolojik ve sosyal refaha ulaşması; sonraki yaşamın zorluklarını karşılamak için kişinin değerlerini uyarılma yeteneği; gerçekçi bir benlik duygusu sürdürmek; tükenen rezervler karşısında çeşitli telafi edici ve uyumlu stratejiler kullanmak; bilişsel verimlilik; bir ömür boyunca biriken psikolojik kaynaklar; kendine hâkim olma; üretkenliğin sürdürülmesi; başarı; ve basitçe, optimum işlevsellik ile birlikte bir var olma ve esenlik duygusu (Bowling, 2005: 6). Bu tanımları birçok şekilde kullanırız. Bazen, ait göründükleri yaş grubuna dayalı olarak biriyle ortak bir noktamızın olup olmadığı konusunda üstü kapalı yargılarda bulunuruz. Yaşı açıkça sosyal eylem veya politika için belirli bir hedef seçmek veya bir konu tanımlamak için kullanırız. Kronolojik yaş da dâhil olmak üzere tüm bu tanımlar öznelidir. Yaşlanma tanımlarını veya yaş kategorilerini seçerken, altında yatan amacın bilincinde olmalı ve tanımlarımızı buna göre seçmeliyiz (Morgan & Kunkel, 2016: 18). Büyüyen yaşlı insan topluluğu içinde, önemli bir heterojenlik gözlemlenmektedir. Tıbbi uzmanlıktan bağımsız olarak, sağlık uzmanlarının yaşlıları algılama biçimi, yalnızca hastaları görme eğilimi nedeniyle ön yargılı olabilir ve yaşlılığın homojen bir kırılma olduğu inancını olumsuz şekillendirebilir (Tinker vd., 2016: 191). Etik bir bakış açısından, ‘başarılı yaşlanma’ stratejileri, insan yaşlanmasının belirli koşulları altında mutluluğa, insani gelişmeye ve iyi bir yaşama nasıl ulaşılacağına ilişkin sağduyulu tavsiyeler olarak karakterize edilebilir. Bu gerontolojik kavramlar kamu politikalarına girdikten sonra, tavsiyelerinin ihtiyatlı niteliğinin ötesinde başka normatif içerimleri de olur. İyi bir yaşlılığa ulaşmak için topluma karşı görevlerini yerine getiren yaşlanan bir vatandaş olarak nasıl yaşanması gerektiği hâline gelebilir. Örneğin, ‘aktif yaşlanma’ standartlarını karşılayamayan kişiler, daha yüksek sağlık sigortası ücretleri veya katkı payları ödetilerek sorumlu tutulabilir. Bu aynı zamanda, değerlerin çoğulculuğu pahasına sağlığa mutlak bir öncelik veren riskten kaçınan bir topluma da yol açabilir. Öte yandan, yerinde yaşlanmanın ön koşulları, bu açıdan bireysel başarıların belirli toplumsal koşullara bağlı olması ölçüsünde, bireylerin topluma karşı öne sürebilecekleri iddiaları haklı çıkarabilir. Bu şekilde ‘yerinde yaşlanma’ aynı zamanda toplumun

yaşlanan vatandaşlarına karşı sahip olduğu görevleri de tanımlar (Ehni vd., 2018: 262). Şimdiye kadar literatür taraması, fiziksel ve biyomedikal esenlik, bilişsel esenlik, sosyal esenlik ve evdeki esenlik ile ilgili olarak yaşlanmayı araştırmıştır (LeRoux, 2017: 55). Bu çalışmada yerinde yaşlanmayı etkileyen tüm faktörleri tek başına araştırmak imkânsız olsa da yaşam memnuniyetini etkileyen diğer esenlik alanları incelenecektir.

1. Metodoloji

Kavram geliştirme, açıklayıcı teori ile kümülatif bir bilgi bütünü oluşturmakla ilgilenen araştırmacılar için ilk adımdır (Lee, 2008: 27-28). Okuma materyallerinden veya veri yorumlama alıştırmalarından elde edilen hipotezler, kavram geliştirme modelinin temelini oluşturur. Farklı teorik çerçeveler tarafından desteklenen iki farklı tahmine veya tek bir hipoteze sahip olmak oldukça mümkündür. Bu, kültürlerarası ve/veya yaşam döngüleri arası verileri tartışmaya dâhil etmenin özellikle iyi bir yoldur (Montgomery, 1984: 464). Bu stratejilerin daha yüksek yaşam doyumu ve esenlik seviyeleri ile ilişkili olduğuna dair bazı destekleyici kanıtlar vardır. Fiziksel sağlık durumu ile birlikte esenlik sağlanması ve sürdürülmesi 'yerinde yaşlanma' için gereklidir (Bowling, 2005: 6).

Yerinde yaşlanmada potansiyel olarak dönüştürücü yeni bakış açılarının dile getirilmesini sağlamak için gündelik kabul edilen varsayımlar hakkında eleştirel düşünmek (sorunsallaştırma) gereklidir. Araştırma soruları oluşturmanın en yararlı yollarından biri de budur. İyi bir araştırma sorusu, araştırmacıyı analiz edilebilecek ve yorumlanabilecek verileri belirleme veya toplama arayışına yönlendirecektir. Peki iyi bir sorunun özellikleri nelerdir? Her şeyden önce soru önemli bir konuya odaklanmalıdır. Kendinize bu araştırma yapılmazsa ne olacağını sorun; gerçekten önemli mi? Bundan kimler faydalanacak? İyi sorular genellikle bulgulardan yararlanabilecek kişilerle birlikte oluşturulur. Başkalarının önemli sorular olarak ne düşündüğünü görmek için dergiler, fon sağlayan kuruluşlar veya eğitim alanında öncelik belirleme çalışmalarına bakılabilir. Bazen yeni veriler bir araştırma sorusuna yol açabilir. Bu araştırma soruları pratikte olup bitenlere ilişkin bir teori veya hipotez tarafından yönlendirilir. Araştırma sorularının oldukça sorunsal olarak başlaması, doğrudan yerinde yaşlanma bağlamına odaklanması alışılmadık bir durum değildir. Ancak daha geniş bir ilgi alanına sahip (Mattick vd., 2018: 105) sosyal teori çalışması içe dönük, dar, uygulanamaz ve fikirleri kıyaslanamaz ve gereğinden fazla felsefi görünebilir. Yine de teorileştirme, insan eylem ve bilincine ilişkin bilgi ve fikirlerin doğasını yansıtan ya da varsayan bir uygulamadır. Bu, felsefe ile sosyal teori arasında ince bir çizgi olduğu anlamına gelir; ki bu, genel olarak bilimin bir özelliğidir. Akılda tutulması gereken diğer önemli bir nokta, kuramların sosyal fenomenleri analiz etmenin uygun yolunun ne olması gerektiğine

dair kültürel olarak baskın görüşleri yansıtmıştır (Hendricks & Powell, 2009: 6). Bu tür tasarım nedensellik açısından özellikle zayıftır. Çünkü aynı araştırma konuları için bir zaman veya durumdan daha sonraki bir zaman veya duruma tahmin yapılmasına izin vermez. Karşılaştırmalar, farklı kişi veya gruplarla sınırlıdır ve incelenen değişkenlerin sabit mi yoksa değişken mi olduğu hakkında bize hiçbir şey söylemez (Lazarus & Lazarus, 2006: 33).

2. Yerinde Yaşlanma

Yaşlanmaya odaklı stratejilerin yaşam tatmini üzerinde depresyon riskinden daha güçlü bir etkisi vardır. Duygulara ve sosyal desteğe yönelik stratejilerin etkisinde (Konaszewsk vd., 2022: 118) insanların ruh halleri her gün karşılaştıkları deneyimler ve zorluklarla iyiye ya da kötüye doğru şekillenebilir. Bu duygusal deneyimler genellikle geçici ve kısa sürelidir. Bu ilişki çoğu insan için geçerlidir ve yaşam boyu gelişim literatüründe açıkça örneklendirilebilir. Bazı teoriler, sosyal motivasyonlarda ve duygu düzenlemesinde yaş grupları arasındaki farklılıkları varsayarak bu çelişkili sonuca değinmiştir. Özellikle yaşlı yetişkinler, genç bireylere kıyasla olumlu bilgileri olumsuz bilgilere göre önceliklendirme eğilimindedir. Yaşlı yetişkinler anlamlı sosyal olgulara daha fazla güvenir ve duyguları üzerinde daha iyi kontrol uygulayabilir (Turner vd., 2022: 1992). Bununla birlikte, çoğunlukla bu teoriler genellikle üzerinde çalışılan belirli süreçlere (örneğin genetik veya moleküler) özgüdür. Farklı teoriler veya yaşlanma mekanizmaları arasında köprü kurmak için nispeten az sayıda girişimde bulunulmuştur. Bengtson, Rice ve Johnson (1999), gerontoloji teorilerindeki entegrasyon eksikliğinin iki nedenini öne sürüyorlar. Birincisi, teorilerin odaklanabileceği yaşın üç farklı yönü vardır: Yaşlanan nüfusun özellikleri, gelişim veya yaşlanma süreci ve yaşın sosyal yapıya dâhil edilme şekli. İkincisi, gerontoloji tarihsel olarak aşağıdan yukarıya bir disiplin olmuştur. Gevşek bir şekilde modeller hâlinde gruplandırılabilen gerçeklerden (sistemik gözlem) başlar. Nadiren teori statüsüne ulaşır. Belirli bir olguda yer alan süreçleri açıklamaya veya en azından belirtmeye çalışır. Ne yazık ki, literatürde modeller ve teoriler çoğu zaman dikkatli bir şekilde birbirinden ayrılmamaktadır (Aldwin & Gilmer, 2004: 43). Literatürde yerinde bir yaşlanma yapısının amacı nedir? *Yerinde yaşlanmanın* tanımı -veya daha doğrusu kriteri- kritik bir role hizmet eder. Yerinde yaşlanmanın arzu edilen bir şey ve başarısız yaşlanmanın ise kaçınılması gereken bir şey olduğunu varsayarsak, müdahale gerekip gerekmediğine karar vermek için bir kriter sağlar. Ayrıca, bir grup bireyin başarılı (veya başarısız) yaşlandığını tespit edersek; paylaştıkları özellikleri (örneğin, bir genin varlığı veya ortak bir beslenme öyküsü) keşfedebiliriz. Bu paylaşılan özellikler, müdahaleler ve bunların nasıl anlaşılacağı konusunda önerilerde bulunulabilir (Hartley vd., 2018: 84). Bu, bilme teorisiidir. Bu, bilginin doğasını inceleyen felsefe dalıdır. Bilginin epistemik duruşları, açığa vurma amacına ve sosyal insanın anlaşılmasına yöneliktir.

Epistemoloji, bilgi teorisi ve bilginin doğası hakkında sahip olduğumuz varsayımlar ve inançlardır. Dünyayı nasıl biliyoruz? Sorgulayan ile bilinen arasındaki ilişki nedir? (Jennings, 2009: 9).

Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, birçok çalışmanın bu ilişkileri tanımlarken makro düzeyde bir bakış açısı benimsemesidir. Bu sayede esenlik ve duygulanım eğilimlerindeki farklılıklara ilişkin genel bir bakış sunmasıdır. Bu, insanlar arasındaki ortalama farklılıkları belirlemek ve gruplar arasındaki genel kalıpları anlamak için önemlidir. Ancak ölçülen süreç veya faktörlere ilişkin daha derin bir anlayış geliştiremediğimiz için sınırlıdır. Örneğin, ortak bir bulgu, öznel iyi oluşun yetişkin ömrü boyunca U şeklinde bir yörüngeye sahip olduğu ve kazanımların orta yaştan sonra görüldüğü yönündedir (Turner vd., 2022: 1992). C. L. Estes ve E. A. Binney (1989), yakından ilişkili iki anlatıya sahip olan 'yaşlanmanın biyomedikalleşmesi' ifadesini kullanmışlardır: Birincisi, tıbbi bir sorun olarak yaşlanmanın sosyal inşası; ikincisi, yaşlanmayı tıbbi bir sorun olarak düşünmekten doğan yaşçı uygulamalar ve politikalar. Bu yazarlara göre; yaşlılığı hastalıkla bir tutmak, toplumu yaşlanmayı patolojik veya anormal olarak düşünmeye teşvik etmiştir. Hasta rolü beklentileri, sosyal geri çekilme, aktivitede azalma, artan bağımlılık, etkinlik ve kişisel kontrol kaybı gibi davranışlarla sonuçlanabilir. Bunların tümü tıbbi tanım, yönetim ve tedavi yoluyla yaşlıların sosyal kontrolüyle sonuçlanabilir (Powell, 2017: 3). Bir dizi daha spesifik öğrenme hedefi, yerinde yaşlanmanın bireysel deneyimi ile daha geniş sosyal yapı arasındaki dinamik ilişkiyi anlamak içindir:

(1) yerinde yaşlanma süreciyle ilgili olarak demografik değişiklik kalıpları,

(2) yerinde yaşlanma gerçekliğini yorumlamak için kullanılmış veya kullanılacak teorik bakış açıları ve

(3) yerinde yaşlanma ile ilişkili biyolojik ve psikolojik değişiklikler (Montgomery, 1984: 456). Bu spesifik öğrenme hedeflerinin diğer yorumları, emekli toplulukları için reklamların, sürekli tüketimi teşvik etmek için tasarlanmış coğrafi bir yaşlanma deneyiminin olumlu görüntülerini oluşturmak için nasıl inşa edildiğini göstermektedir. Tüketim yerleri olarak emeklilik topluluklarının bu temsilleri; yerinde yaşlanmanın gerileme, kırılma, hastalık gibi imajlarını reddeder. Ve bunun yerine yerinde yaşlanma, sağlık ve esenlik ile ilgili olumlu imajları teşvik eder (Andrews vd., 2007: 159).

3. Esenlik Olgusu

Yaşlanmaya ilişkin çeşitli biyolojik, psikolojik ve sosyal teorilerin yaşlanmayı hızlandıran veya yavaşlatan etkenler üzerine değerlendirmeleri vardır. Ve dolayısıyla bunları yaşlılıkta yaşam kalitesi üzerindeki etkileri

açısından yeniden ifade etmek; farklı teori ve modellerin yer aldığı kapsayıcı bir çerçeve sağlayabilir. Ve bu durum yaşlanma süreçleriyle bağlantılı olabilir (Aldwin & Gilmer, 2004: 44). *Esenlik olgusu*, insanların bilişsel (örneğin belirli veya genel yaşam doyumu) veya duygusal (örneğin neşe duyguları) yaşamlarına ilişkin kendi değerlendirmelerinden oluşur. Kavram, duruma (mevcut esenlik) ve özelliğe (karakterin özelliği olarak esenlik) ayrılabilir. P. B. Warr (1999), kişisel olarak bildirilen iyi oluş ölçümlerinin en az dört faktörü yansıttığını varsaymıştır: (1) koşullar, (2) özelemler, (3) başkalarıyla karşılaştırmalar ve (4) bir kişinin temel mutluluk eğilimi (Bowling, 2005: 17). Örneğin, daha düşük evlilik oranları, daha yüksek boşanma oranları ve daha düşük doğurganlık oranlarının neden olduğu aile yapılarındaki değişiklikler, daha önce aile aracılığıyla sağlanan destek ve bakımın nasıl değiştirileceği konusunda sorular ortaya çıkarmaktadır. Aile, kırılğan yaşlı insanların bakımının odak noktası olmaya devam edebilir mi? (Doling, 2005: 14). Bakıma muhtaç olan ya da ciddi kronik hastalıktan muzdarip olan yaşlılar, her zamanki gibi marjinalleştirildi ve klişeleştirildi: Esneklik, aktivasyon ve bireyselleşme zamanlarında, başarılı bir şekilde yaşlanmayan emekliler kendileri üzerinde yeterince araştırma yapmayanlar tarafından, “pasif nesnelere dönüşmüş” olarak keşfedilirler. Başarılı yaşlanmayı sağlık, bağımsızlık ve üretkenlikle ilişkilendirmenin; kriterlerini karşılamayanlar üzerinde ayrımcı etkileri vardır: “Zarif kaynak perspektifinin arkasında, yeni bir biçimde bir sefalet perspektifi gizlidir; Eğer kişi aktif değilse ve zinde değilse, o zaman tek suçlu kendisidir” (van Dyk, 2014: 96). Mevcut araştırmaların sonuçları, uygun başa çıkma stratejileri geliştirmeyi amaçlayan programlara işaret etmektedir. Bu programlar stratejilerin beliren yetişkinlik döneminde ruh sağlığı açısından derecesini ortaya koymaktadır. Daha da önemlisi, aktif stratejilerin tercihi cinsiyete bağlı değildir. Yaşlı yetişkinlerin bu tür başa çıkma stratejilerini kullanma becerilerini güçlendirmek ve geliştirmek son derece önemlidir. Çünkü bu onların esenliğinde bir artışa yol açar. İkinci olarak, yaşlı yetişkinler kaçınma stratejilerini nadiren kullansalar da bunu yapmanın sonuçları son derece ciddidir. Araştırmalar kaçınma stratejilerinin hem olumlu hem de olumsuz ruh sağlığı göstergelerinin en güçlü yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan yetişkinlerin ruh sağlığının yararına müdahaleler, kaçınma stratejilerinin kullanımını caydırmaya odaklanmalıdır. Bu çalışmanın sınırlamalarına bakarsak; yaşlı yetişkinlerin tercih ettiği başa çıkma stratejilerini etkileyebilecek stres türlerine değinilmedi. Çalışmanın sınırlılıklarında ruh sağlığının olası belirleyicileri olarak sadece bir negatif gösterge depresyon riski ve bir pozitif gösterge esenlik belirtildi. Daha sonraki araştırmalarda, benlik saygısı, öz-yeterlik, tutarlılık duygusu, kaygı ve beden kabulü gibi zihinsel durumun olumlu ve olumsuz ek göstergelerinin dâhil edilmesi faydalı olacaktır. Daha önceki araştırmaların da gösterdiği gibi, bireyler yetişkinlikte birçok türde stres etkeniyle uğraşmaktadır. Ve tercih ettikleri başa çıkma stratejilerinin etkinliği değişkendir (Konaszewsk vd., 2022: 119).

Yaşlı yetişkinlerle yapılan araştırmalar, bilişsel bozukluğun derecesi ne olursa olsun, bireyler günlük yaşamda telafi stratejilerini ne kadar çok kullanırsa; işlevsel bağımsızlık düzeylerinin de o kadar yüksek olduğunu göstermiştir. Yaşlı yetişkinlere, muhtemelen sağlıklı beyin yaşlanmasına ilişkin psikososyal destek uygulanırsa; kaçınılmaz hafıza kayıpları karşısında olumsuz düşüşleri önlemek mümkün olabilir. Ek olarak, mevcut çalışmanın güçlü bir yönü, değişken zaman dilimleri boyunca hafızadaki genel eğilimleri hatırlatan yöntemlerle karşılaştırıldığında; bu deneyimlerin ortaya çıktıkları duygu ve hafıza geçişlerine ilişkin günlük verileri vurgulamasıdır. Bununla birlikte, hafıza kaybı deneyimlerine zaman açısından daha yakın olmakla birlikte, günde bir kez veri toplanması da bir zayıflık olabilir. Çünkü günün sonunda tüm hafıza kayıplarının hatırlanmamış olması mümkündür. Bu nedenle potansiyel olarak hatırlamayı en fazla ön yargılı hâle getirir. Bu endişeyi gidermek için geleceğe yönelik önemli bir yön, nadir deneyimlere çok uygun olan ve katılımcının hafıza yükünü en aza indiren olaya bağlı örneklemeyi dâhil etmektir. Bu yöntemi kullanarak, katılımcılar bir hafıza kaybı deneyiminden hemen sonra bir anket başlatacak ve yanıtlayacaktır. Böylece anlık duygusal sonuçlar da dâhil olmak üzere belirli türdeki kayıpların hem miktarı hem de etkisi ölçülebilecektir. Bu çalışma, farklı demografik geçmiş ve yaşlardaki insanlarda hem yaygın hem de göze çarpan günlük bir sorun olarak hafıza kayıplarının rolüne işaret etmektedir. Dikkate alınması gereken noktalardan biri, hafıza kaybı ile esenlik arasındaki doğrudan ilişkinin küçük etkileri olduğudur. Bu çalışmanın tasarımı günlük olayları daha geniş sonuçlara bağlamayı içerdiğinden; bu korelasyonlar hem günlük olayları hem de genel özellikleri (örneğin eğitim, istihdam) içeren birçok faktörden oluşmaktadır. Bu nedenle, günlük esenliği bozma olasılığı en yüksek olan ve dolayısıyla yaşam algılarını etkileyen diğer günlük deneyimlerin belirlenmesi; gelecekteki müdahalelerin deneyim türlerine ve hangi tür bireylere odaklanması gerektiğine olanak tanıyacaktır. Bu çalışmadaki literatür taraması, günlük hafıza kayıplarının orta ve ileri yaşlarda olası bir bozulma kaynağı olduğunu tanımladı. Bu da günlük sorunların hafızayla ilgili olarak tipik teorileştirmeden daha büyük etkileri olduğuna işaret ediyor. Orta yaşlı yetişkinler arasındaki bulgular özellikle bilgilendiricidir. Çünkü bu grup genellikle günlük hafıza sorunlarının değerlendirilmesinde hedeflenmez. Gelecekteki araştırmalar, bu deneyimlerin neden yaşam doyumunu etkilediğini daha iyi anlamak için bu yaş aralığındaki yetişkinler için kendi kendine algılanan günlük hafıza sorunlarının anlamını ortaya koymalıdır. Mevcut analizlerde yaşam doyumunun ölçüsü kısadır. Ve esenlik algılarını kapsayan daha geniş bir yapının yalnızca bir göstergesini sağlıyor. Ek takip çalışmaları, fiziksel sağlık ve işlevsellik ile ilişkili olduğu gösterilen diğer olası ilgili yapılara odaklanabilir. Yaşa göre yaşam memnuniyeti ve esenlik konusundaki eğilimler geniş çapta belirlenmiş olsa da bireylerin mevcut seviyelerine nasıl ulaştığı daha az araştırılmıştır. Yaşam memnuniyeti

ve esenlik gibi daha geniş kavramları anlamının önemli bir bileşeni mikro düzeyde yapılacak analizdir (Turner vd., 2022: 2004). Toplumların ekonomik olarak gelişmesi önemlidir. Çünkü belirli bir ekonomik gelişme düzeyine ulaşıldığında, yaşlı yetişkinlere keşif süresini uzatacak koşullar oluşacaktır. Ve bu dönemde yetişkinlikte üstlenilen rollerin yarattığı beklentiler de değişecektir (Konaszewsk vd., 2022: 114). Bununla birlikte, fonksiyonel sağlık bozulduğunda yaşlı yetişkinlerin bağımlılık ve bakımevlerine yatırılma riski daha yüksektir. Başarılı yaşlanmayı düşündüğümüzde, pahalı emeklilik topluluklarının reklamlarında çoğunlukla öne sürülen aktif yaşlı imajı ortaya çıkıyor (Aldwin & Gilmer, 2004: 8).

Sosyal gerontolojide yaşlanmanın sosyal yönlerine yapılan vurgu değil; yaşlanma süreci ile daha geniş sosyal sistem arasındaki ilişkiye yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Politikalar, kalıplar ve anlamlar daha geniş kültürel kalıpları ve değerleri yansıtır ve etkiler (Montgomery, 1984: 456). Yaklaşımın en büyük faydalarından biri, yaş araştırmalarını daha geniş akademik kaygılarla ilişkilendirmesi, özellikle teoriyle aktif bir şekilde meşgul olması ve entelektüel izolasyonu azaltmaya yardımcı olmasıdır. Yaşam akışına odaklanmanın, yaşlılıkla ilgili çalışmayı yaşamın erken dönemleriyle bütünleştirme etkisi de olmaktadır. Yaşın farklı ve yalıtılmış olarak görülme biçimlerinin azaltılması; yaşlı bireylerin homojenleştirildiği, “yaşlı”nın tek kimliğine indirildiği süreçlerin altını oydu (Twigg & Martin, 2015: 9). Başa çıkma, insan uyumu için çok merkezi olduğundan bu terim aslında her zaman kullanılmasa da atıfta bulunduğumuz esenliktir. Stresi yönetmekten veya sadece yaşamın sorunlarıyla uğraşmaktan bahsettiğimizde ima edilir. Esenlik, günümüzde çok tanıdık bir kelime hâline geldi. Ancak çoğu okuyucunun gerçekte ne hakkında olduğunu, ne bildiğimizi ve bilmediğimizi kavraması için yeterince tanıdık değildir (Lazarus & Lazarus, 2006: 52). Bu nedenle, yaşlı yetişkinlerin psikososyal risk faktörlerinin sağlık üzerindeki etkilerine karşı göreceli hassasiyet veya dayanıklılığına ilişkin bulgular karışıktır. Ve muhtemelen faktör türüne, sağlık sonuçlarına ve örneklemin yaşına göre değişiklik gösterir. Riskin daha az olduğu bulgusuna rağmen Williams (2000) şunu belirtmiştir: “Yaş arttıkça psikososyal göreceli riskin azaldığı göz önüne alındığında bile; bunların yaşlılar arasında koroner kalp hastalığı ve tüm nedenlere bağlı ölümler üzerinde devam eden önemli etkisi şu anlama gelir: Psikososyal risk faktörleri muhtemelen yaşlılar arasında genç gruplara göre daha fazla ölüme neden olmaktadır” (Aldwin & Gilmer, 2004: 63-64).

Tartışma ve Sonuç

İnsan faydacı bir varlıktır ve insanı tamamen soyut bir merakla anlamaya çalışan bilim adamlarının sayısı gerçekten çok azdır (Stieglitz, 1946: 80-81). Giderek daha fazla aile, her gün artan miktarda yardıma ihtiyaç duyan

akrabaları veya arkadaşları için uzun vadeli bakım düzenlemeleri konusunda karar verme zorluğuyla karşı karşıya kalıyor. Uzun süreli bakım hakkında karar verme; bireyler, aileler, sağlık sistemleri ve kamu politikası üzerinde etkileri olan bir konudur. Nasıl, ne zaman, kim tarafından ve hangi sonuçla; uzun vadeli bakım kararıyla ilgili farklı sorulardan bazılarıdır. Bu konuların her birine birçok farklı disiplin perspektifiyle yaklaşılabilir. Psikologlar, bu türden müzakereler ve kararlarda yer alan iletişim ve bilişsel süreçlerle ilgilenebilirler. Sosyologlar, aile üyeleri, yaşlı bireyler ve profesyoneller kararlar üzerinde müzakere ederken ortaya çıkabilecek hiyerarşiyi veya güç farklılıklarını göz önünde bulundurabilirler. Hayatı tartışılan yaşlı bireyin planlama ve kararlarda söz sahibi olmasını sağlamakla da ilgilenebilirler. Bir sosyal gerontolog, uzun vadeli bakımla ilgili kararların süreçleri ve sonuçlarını tam olarak anlamak için tüm bu bakış açılarından yararlanır (Morgan & Kunkel, 2016: 25). Fakat az ya da çok bağımsız yaşayabilmek, çok eskinin birincil değeridir (Lazarus & Lazarus, 2006: 5). Esenlik duygusu, herkes için sağlığı iyileştirmenin önemli bir yolu olarak giderek daha fazla belirginleşmektedir (Moyano-Fernández, 2022: 1). Belirli başa çıkma stratejilerinin etkililiği hakkında daha fazla bilgi edinmek için yaşlı yetişkinlik döneminin tamamını kapsayan boylamsal çalışmalar yürütmek faydalı olacaktır. Bu çalışmada incelenen değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin belirlenmesine yönelik deneysel çalışmaların yapılması da faydalı olacaktır. Başa çıkma stratejileri yaşlı yetişkinler arasında ruh sağlığının önemli belirleyicileridir. Beliren yetişkinlik döneminde yaşam memnuniyetini artırmak ve depresyon riskini en aza indirmek için başa çıkma stratejilerini teşvik etmek önemlidir. Aktif başa çıkma ve sosyal destek aramaya bağlantılı becerileri destekleyen eğitim; olumsuz ruh sağlığı göstergelerinin azaltılmasında ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde değerli olabilir (Konaszewsk vd., 2022: 119). Bu çalışmadaki teorik çerçeve, esenlik olgusuna yönelik ilgi ve araştırmayı teşvik edecektir. Bu doğrultuda, yerinde yaşlanma olgusunun esenlik olgusunu desteklediği iddia edilebilir. Yaşlı bireylerin esenlik süreci, bu çalışmada olduğu kadar diğer araştırmaların çoğunda yerinde yaşlanmaya uygulanabilir. Bununla birlikte, yerinde yaşlanma motivasyonu; başarılı yaşlanma ve kuşaklararası dayanışmaya da odaklanabilir.

Kaynakça

- Aldwin, C. M., & Gilmer, D. F. (2004). *Health, Illness, and Optimal Aging: Biological and Psychosocial Perspectives*. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications, Inc.
- Andrews, G. J., Cutchin, M., McCracken, K., Phillips, D. R., & Wiles, J. (2007). Geographical Gerontology: The constitution of a discipline. *Social Science & Medicine*, 65(1), 151-168.
- Bowling, A. (2005). *Ageing Well: Quality of Life in Old Age*. Maidenhead: McGraw-Hill Education.
- Doling, J. F. (2005). Editorial Introduction. In J. F. Doling, C. Jones Finer, & T. Maltby (Eds.), *Ageing Matters: European Policy Lessons From the East* (pp. 14-17). Aldershot, Hants, England: Routledge.
- Ehni, H.-J., Kadi, S., Schermer, M., & Venkatapuram, S. (2018). Toward a global geriatrics-gerontology and the theory of the good human life. *Bioethics*, 32(4), 261-268.
- Hartley, A., Angel, L., Castel, A., Didierjean, A., Geraci, L., Hartley, J., Hazeltine, E., Lemaire, P., Maquestiaux, F., Ruthruff, E., Taconnat, L., Thevenot, C., & Touron, D. (2018). Successful aging: The role of cognitive gerontology. *Experimental Aging Research*, 44(1), 82-93.
- Hendricks, J., & Powell, J. L. (2009). Theorizing in social gerontology: the raison d'être. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 29(1/2), 5-14.
- Jennings, L. K. (2009). *Aging in a confined place: An exploration of elder inmate health and healthcare*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the School of Social Work in the Graduate School of the University of Alabama, Tuscaloosa, Alabama.
- Konaszewsk, K., Niesiołbędzka, M., & Kolemba, M. (2022). Coping and Mental Health during Emerging Adulthood. The Relationships between Coping Strategies and Risk of Depression and Life Satisfaction among Students in Higher Education. *Polish Psychological Bulletin*, 53(2), 112-121.
- Lazarus, R. S., & Lazarus, B. N. (2006). *Coping with Aging*. Oxford: Oxford University Press.
- Lee, M. (2008). *Aging in place: A contemporary social phenomenon*. A Dissertation Submitted to Oregon State University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.
- LeRoux, J. C. (2017). *Aging in place: A needs assessment*. A Dissertation Presented to the Faculty of the California School of Professional Psychology Alliant International University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Psychology.
- Mattick, K., Johnston, J., & de la Croix, A. (2018). How to...write a good research question. *The Clinical Teacher*, 15(2), 104-108.
- Montgomery, R. J. V. (1984). Teaching Social Gerontology. *Teaching Sociology*, 11(4),

455-468.

- Morgan, L. A., & Kunkel, S. (2016). *Aging, Society, and the Life Course, Fifth Edition* (Vol. Fifth edition). New York, NY: Springer Publishing Company.
- Moyano-Fernández, C. (2022). Building Ecological Solidarity: Rewilding Practices as an Example. *Philosophies*, 7(4), 1-14.
- Powell, J. L. (2017). *Rethinking Aging : Foucault, Victims and Death*. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers, Inc.
- Stieglitz, E. (1946). Gerontology Comes of Age. *The Scientific Monthly*, 62(1), 80-82.
- Tinker, A., Hussain, L., D'Cruz, J. L., Tai, W. Y. S., & Zaidman, S. (2016). Why should medical students study Social Gerontology? *Age And Ageing*, 45(2), 190-193.
- Turner, J. R., Mogle, J., Hill, N., Bhargava, S., & Rabin, L. (2022). Daily Memory Lapses and Affect: Mediation Effects on Life Satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, 23(5), 1991-2008.
- Twigg, J., & Martin, W. (Eds.). (2015). The field of cultural gerontology: an introduction. *Routledge Handbook of Cultural Gerontology* (pp. 1-15). London: Routledge.
- van Dyk, S. (2014). The appraisal of difference: Critical gerontology and the active-ageing-paradigm. *Journal of Aging Studies*, 31, 93-103.

Bölüm 22

GAZİANTEP MUTFAĞI VE GASTROMİLLİYETÇİLİK

Fatih Berzan KASAR¹

Hatice PEKMEZ²

¹ Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Ana Bilim Dalı
ORCID: 0009-0000-7111-2294

² Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Turizm Fakültesi ORCID: 0000-0003-3903-469X

1. Giriş

Yeme ve içme davranışı, bir insanın veya toplulukları oluşturan her bireyin yaşamsal döngüsünü sürdürebilmesi için elzem bir davranış biçimi olarak nitelendirilse de yapılan bu davranış biçimi uzun bir zaman dilimi sürecinden geçilerek sosyalleşmenin, insani duygular ve uygulamalar gibi faktörlerin harmanlanması sonucu şekillenip mutfağa yansıyan bir kültürü haline gelmiştir (Diken, 2023). Bir milletin mutfak kültürü, yaşanan bölge içerisinde barındırdığı toplumun yüzyıllarca yıldan bu yana süregelen sosyal, ekonomik, kültürlerarası etkileşimi ve coğrafyanın sunduğu imkanların (iklim, toprak yapısı, vb.) doğrultusunda oluşturduğu yeme içme davranışı olarak tanımlanabilir (Uçuk ve Perçin, 2022).

Son iki yüz yılda, önceki yıllara oranla Sanayi Devriminin etkisiyle gelişen ve daha hızlı bir ivme kazanan, özellikle 21. Yüzyılın ilk yıllarından günümüze kadar olan süreçte büyük bir sıçrama yapan teknolojik gelişmeler (telefon, bilgisayar vb. ürünler), internet ağı ve bu internet ağının ortaya çıkardığı medya türlerinin mutfak kültürlerini etkileyip, etkileyeme devam edeceği görülmektedir. Hızla gelişen, değişen ve küreselleşen dünya, toplumların yeme ve içme alışkanlıklarını yozlaştırmasının yanında o yöreye ya da mutfağa ait olan yemekleri, içecekleri, gastronomi ürünlerini ve kültür yapısını değişime uğratabilmektedir. Bu çerçevede oluşan yeme içme yozlaşmasının önüne gastromilliyetçilik kavramı ortaya çıkmaktadır. Gastromilliyetçilik, milletlerin benimsedikleri, oluşturdukları yeme içme kültürlerine sahip çıkarak ve ait olduğu ulusun milli duyguları ile geçmişten günümüze süregelen gastronomi ürünlerinin gelecek nesillere, içinde olduğu topluma, kültüre ve millete ait sembol ya da ayırt edici bir kavram ile aktarılmasıdır. Bir ürün üzerinde veya değerlendirilmesinde gastromilliyetçilik kavramını oluşması için gastronomik kimliğin oluşması ve coğrafi işaretlemenin alınması büyük bir önem arz edildiği görülmektedir (Yıldırım, 2020).

Gastronomik kimlik, bir toplumun yaşamsal döngüsünü sürdürdüğü coğrafya veya bölgenin sunmuş olduğu imkanlar ve sunulan bu imkanların bölge insanları tarafından kullanılarak çevresel faktörlerin, sosyal etkileşimlerin, inançlarının ve toplumun değerler olgusunu oluşturan davranışlarının etkileri ve nitelikleri sonucunda ait olduğu bölgeye özgü ve ayırt edici özellikler barındırılarak üretilen, hazırlanan, tüketilen yeme içme kültürü olarak tanımlanabilir (Acuner ve Keskin, 2023). Bu konuda ulusal ve uluslararası rekabetçi pazarlama ortamında bir toplumun mutfak kültürü sonucu üretilen ürünün gastronomik kimliğinde söz edilebilmesi için coğrafi işaretlemenin önemi ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Köşker vd., 2018).

Coğrafi İşaretler; bir ürünün bilinirliğini, tanımlanmasını ve yanında bulundurduğu bir ya da birden çok belirgin özelliklerinin bulunduğu bölgeye

veya coğrafyaya ait doğal ve beşerî faktörlerin üretimi ve oluşumu sonucu ortaya çıkan kalite işaretlenmesi olarak tanımlanabilir (Yılmazbilen, 2020). Coğrafi İşaret tesciline gıda, tarım, maden, el sanatları, sanayi ürünleri de konu olabilmenin yanında mahreç, menşe ve geleneksel ürün adı altında tescillenebilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023). Üretilen bir ürünün içinde barındırdığı üretim niteliklerinin tümünün veya üretilen ürünün emsallerinden fark edilebilen nitelikleri bulunduran, oluştuğu bölgeye ait beşerî veya doğal unsurların etkisiyle ortaya çıkan ürünün köken adının korunmasına menşe adı denir. Fakat, üretimi yapılan ürünün tüm süreç ve işlem niteliklerinin tamamının menşe adının tanımlandığı o bölgede veya coğrafi alan sınırları içerisinde gerçekleşmesi gerekir. Mahreç işareti ise üretilen ürünün üretim aşamasında, sürecinde bulunan niteliklerinden en az birinin o bölgeye ya da oluştuğu yöreye ait olmasına denir. Üretilen ürünün dahil bulunduğu pazar veya piyasa da tasvir etmek için kullanılan betimlemeye geleneksel ürün adı verilir. Geleneksel ürün adının verilebilmesi için ürünün fark edilebilen nitelikler barındırması, uygulanan metot ve işlemlerin geleneksel, kuşaktan kuşağa aktarımının en az otuz yıl olduğunun ispat edilmesi gerekir (Işkın, 2020; Altıntaş, 2023).

Türk Mutfağı, dünyadaki en önemli mutfakların başında yer almaktadır. Türkiye de ise ülkesinin mutfak adıyla değil, şehrinin mutfak adıyla ünlenen Gaziantep Mutfağı, UNESCO'nun Yaratıcı Şehirler ağına Gastronomi alanında 2015 yılında seçilen ilk şehir olma özelliğini kazanmıştır (Pekmez, 2022). Gaziantep' in Türkiye' de ilk gastronomi şehri olarak seçilmesi ve mutfağında birçok yemek çeşidinin bulunmasında, 6000 yıllık tarihi geçmişiyile birden çok medeniyete ev sahipliği yapmış olması ve bu medeniyetlerden etkilenmesiyle oluşmuştur (Karahan, vd., 2023).

Bu bağlamda Gaziantep mutfağının gastromilliyetçi yapıda olduğunun ve gastronomik kimliğinin oluştuğu, şehre ait gastronomi ürünlerinin coğrafi işaret alması ve alacak olması küreselleşen, globalleşen dünya da şehrin mutfak kültürünün sürdürülebilir bir şekilde nesiller boyunca bir bütünlük içinde aktarılması Gaziantep gastronomisi için büyük önem taşıdığı belirtilmek istenilmektedir.

2. Gastromilliyetçilik

Türkçeye Fransızcandan geçmiş bir kelime olan gastronomi, kökeni bakımından Yunanca olup gastro- (mide) ve -nomos- (kanun, kural) sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır (Öney, 2016). Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde gastronomi: "Yiyecek ve içecek yapımında pişirme tekniklerinin tümünün kullanılarak sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli yemek yapma ve yemek yapma sanatı" diye ifade edilmiştir. Millet kelimesi ise, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde: "Aynı topraklar üzerinde

yaşayan, dil, tarih, örf, adet, duygu birliği olan insan topluluğu; ulus” olarak ifade edilmektedir. Yine bir diğer sözcük olan ve Türk Dil Kurumunun ifade etmiş olduğu milliyetçilik: “Maddi ve manevi açıdan milletin ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutup, yalnızca bir ideoloji olmayıp, yaşam tarzı olan ulusçuluk, ulusalcılık ve milletseverlik” olarak tanımlamıştır (TDK, 2023).

Gastromilliyetçilik veya diğer adı ile mutfak milliyetçiliği, bir toplumun kültür oluşum süreci alanlarından olan mutfak kültürünün oluştuğu toplumda tarımsal faaliyetler sonucu oluşan mahsulün tarladan mutfağa, mutfakta yapılan üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ürüne (gıda, yemek, içecek vb.), üretim aşamalarının tümünün uygulandığı, tüketiminin gerçekleştirilmeden önce sunumunun nasıl yapıldığı, sunum yapıldıktan sonra nasıl tüketildiği, ürün tanıtımının ve pazarlamasının ne düzey bir etkide yapıldığı, kısacası yapımından pişirilmesine, sunulduğundan tüketimine, ulusal ya da uluslararası alanda tanınırlığının yapılması sonunda uygulanan faaliyetlerin her aşamasının sürdürülebilir, milliyetçi, ulusal duygu anlayışla yapılması olarak tanımlanabilir (DeSoucey, 2010; Mincyte, 2011; Bowen ve Gaytan, 2012; Huysmans, 2022). Gastromilliyetçiliğin asıl amacı hassasiyet gösterilerek ulusal mutfağın milliyetçilik anlayışı hissiyatıyla topluma milli bir mutfak şuuru benimsetilerek ulusal ve uluslararası pazarlama arenasında geleceğe miras sürdürülebilir mutfak kültürü bırakılmak istenilmekte olup ve bırakılmak istenen mirasın ulusal, uluslararası organizasyon kuruluşlarında (UNESCO) yer alarak ve milli yeme içme kültürü hakkında bilgilendirici, tanıtıcı eserler yazılıp, kongreler düzenlenerek yaygınlaştırılmış pazarlamacı faaliyetler (Gastronomi festivalleri, ulusal ve uluslararası yarışmalar, yerel mutfak kültürünü destekleyen teşvikler, vb.) düzenlenerek ulusal ve uluslararası camiaya milli yeme içme kültürüne ne denli bir ölçüde önem verildiğinin gösterildiği görülmesi istenilmektedir (Şahin, 2017; Bucak ve Yiğit, 2019; Yıldırım, 2020). Bu ölçekte bakıldığında gastromilliyetçi anlayışa örnek gösterilebilir uygulamalara bakıldığında gerek yurt içinde gerekse yurt dışında birçok işletme ve restoran örneği verilebilir. Bu işletme ve restoranlara örnek verilecek olunursa; Avustralya’nın Sidney kentinde bulunan “Efendy”, İngiltere’nin başkenti Londra da buluna “Sofra” ve yine İngiltere’nin başkenti Londra da buluna “Hazev”, Japonya’nın başkenti Tokyo da bulunan “Topkapı” Türk mutfağını yurt dışında temsil eden restoran ve işletmelerin birkaçına örnek gösterilebilir. Yurt içinde ise yerli turist ve yabancı turistlere Türk mutfağının milliyetçi duygusunu aktaran restoran ve işletmelere Gaziantep şehri ölçeğinde örnek verilecek olunursa; tarihi bir geçmişi olan “İmam Çağdaş”, Türkiye de ve Gaziantep’te bilinen ilk baklava işletmecisi olan ve Türkiye’nin birçok şehrinde şubeleri olan “Güllüoğlu Baklavaları”, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bünyesinde bulunan, Türkiye’nin ve Gaziantep’in tarihi mutfak kültürünü tanıtan “Mutfak Sanatları Merkezi”

birçok restoran ve işletmelerin birçoğuna örnek olarak verilebilir. Bu örnekleri verilen restoran ve işletmelere bakıldığında Türk mutfağının ve Gaziantep mutfağının kültürünü yansıtan yemeklerin, içeceklerin, tatlıların, mezelerin yapılışından ve servis edilmesine değin milli duygular yansıtılarak, milli yiyeceklerin tanıtılmasına, korunmasına ve sürdürülebilirliğine fayda sağlamaktadırlar. Bir ulusun küreselleşen dünyada mutfak kültürünü milli duygularıyla yani gastromilliyetçi anlayışla koruyup ve geleceğe miras sürdürülebilir bir mutfak kültürü anlayışla bırakıla bilinmesi için gastronomik kimliğinin oluşturulması ve coğrafi işaretlemelerin alınmasının önemi ortaya çıkmaktadır (Pulluk ve Örnek, 2021). Bu bağlamda bakıldığında bir ülkenin veya şehrin gastronomi kimliğinin oluşturulmasında ve mutfak kültürünün sonucu oluşmuş olan ürünlerine coğrafi işaret alınmasında en önemli etkenlerinden biri olan gastromilliyetçilik, mutfak kültürünün üretim ürünleri (yemekler, içecekler, vb.) ile mutfak kültürünün oluştuğu toplumun milli duyguları arasındaki ilişkinin sonucunun doğrultusunda oluştuğu görülmektedir (Şahin, 2017). Aşağıdaki verilen şekilde gastromilliyetçi anlayış ve yapısını oluşturan katmanların süreci gösterilmektedir.

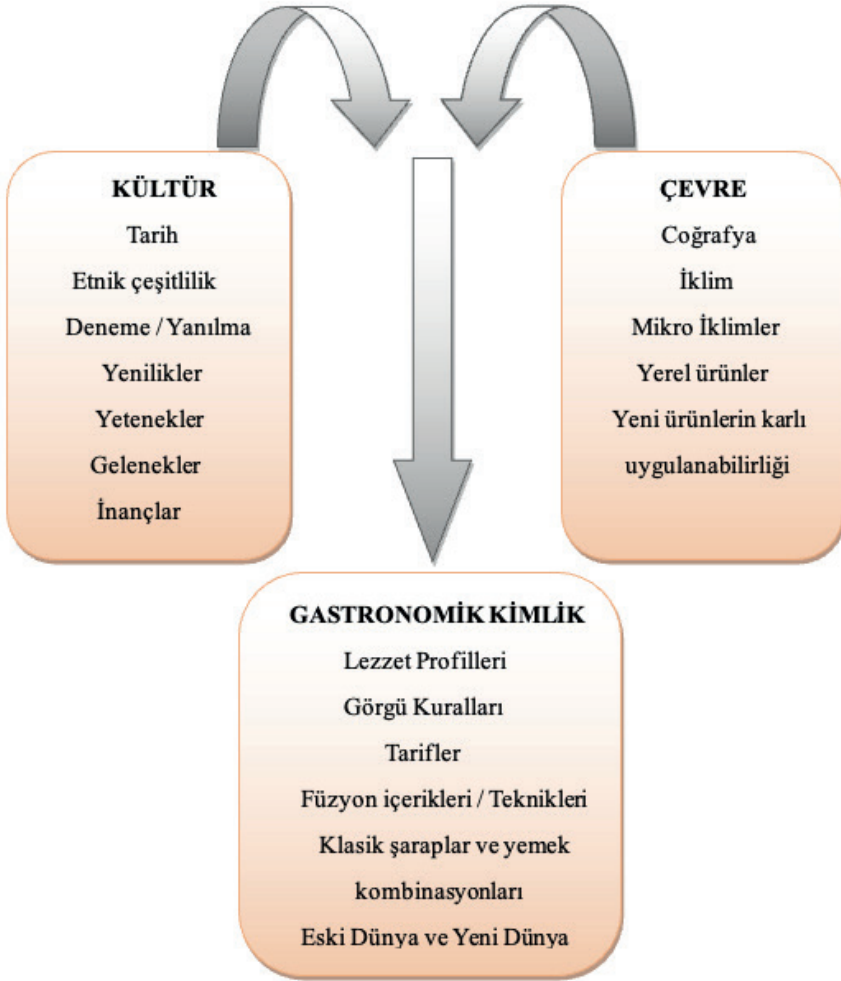

Şekil 1: Gastromilliyetçi yapının oluşum süreci (Şahin, 2017)

2. 1. Gastronomik Kimlik

Bir mutfak kültürünün gastromilliyetçi olduğunun veya olmadığının değerlendirilmesi yapılırken gastronomik kimlik oluşumuna bakılır. Gastronomik kimlik için yapılan tanımlamalara bakıldığında bu konuda kavram oluşturan ve ilk tanımlamayı yapan Harrington (2005)'a göre gastronomik kimlik, **belirli bir bölgede üretilen yiyecek ve içeceklerin ne, nasıl, niçin, ne zaman sorularına cevap bulunduğu üretimi ve tüketimi bu ifadeler ile esas alınabilen yiyecek ve içecek nitelikleri** olarak ifade edilmiştir ve gastronomik kimliğin ortaya çıkmasında etkili olan unsurların çevre ile kültür yapılarının etkileşiminin sonucu oluşan yapı modeli olarak tanımladığı görülmektedir. Bir diğer tanımlamaya bakıldığında gastronomik kimlik, bir yörenin veya milletin mutfak kültürünü ve bu kültürün geleceğe

aktarımında, ait olduğu yörenin yeme içme özelliklerinin pazarlanmasında rekabet üstünlüğü sağlayan önemli bir faktör görevi görmektedir (Başat, vd., 2017).

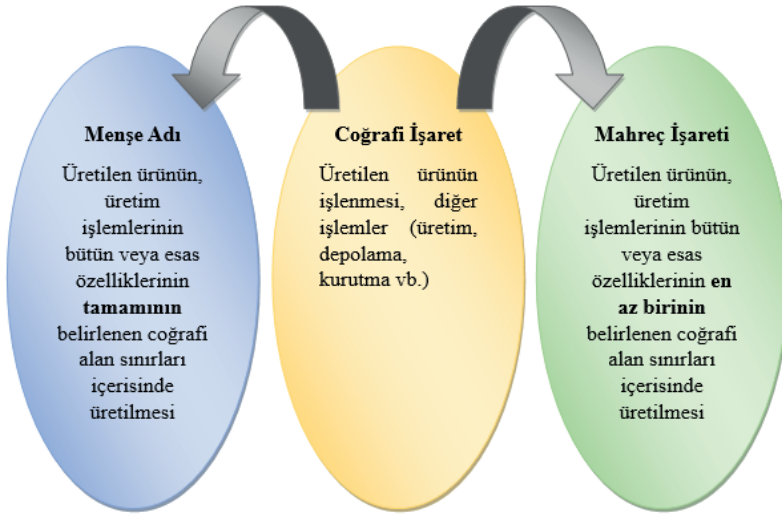
Şekil 2: Gastronomik kimlik modeli (Harrington, 2005)

Yukarıda verilen şekil 2’ de gastronomik kimliğin oluşmasında kültürel ve çevresel faktörlerin etkinliği büyük önem taşıdığı görülmektedir. Gastronomik kimliği oluşmasında veya oluşturulmasında ve yeme içme kültür yapısının üretimi sonucu oluşan ürünlerin coğrafi işaret kavramı açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

2.2. Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı

Coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı kavramlarına Türkiye özelinde bakılıp ve Türk Patent ve Marka Kurumu’nun yaptığı tanımlama şu şekilde:

“Coğrafi işaretler sınai mülkiyet haklarından birisidir. Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökeni bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir.” olarak ifade edilmiştir. Türkiye’ de yasa ve kanunnamelerde coğrafi işaret kavramının tanımı ve kapsayıcılığı gıda dışında tarım, maden, el sanatları, sanayi ürünleri ve hayvancılık gibi birçok alanda kendini göstermektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023; Şahin ve Meral, 2012). Coğrafi işaretlerin sağladığı en belirgin özelliğın tekel hakkı olup, bu haklar bireysel (patent, telif ve marka vb.) olmayan ortak değerler ve çalışmalar sonucu oluşan haklardır. Coğrafi işaretler menş e adı ve mahreç işareti olarak ikiye ayrılıp tescil yapılmaktadır (Gökovalı, 2007).

Şekil 3: Menş e Adı ve Mahreç İşareti arasındaki fark (Denk ve Bilici, 2022)

Yukarıda verilen şekil 3’ te tescili yapılacak olan ürünlerin “Menş e Adı” ve “Mahreç işareti” tescillendirilmesinin alınmasında etkili olan fark gösterilmek istenmiştir. Bu iki tescillendirme grubuna dahil olmayan ve olamayan ürünler ise “Geleneksel Ürün Adı” ile ifade edilmektedir fakat geleneksel ürün adı şartlarını taşıması durumunda bu şekilde ifade edilmektedir (Denk ve Bilici, 2022).

2.2.1. Menş e Adı

Türk patent ve Marka Kurumunun göre menş e adı tanımı: “Bir ürünün, bütün ya da esas özellikleri belirli bir coğrafi alana veya yöreye ait doğal ve beşerî unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaretlere menş e adı denir. Ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tamamının belirlenen coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu çerçevede menş e adı olarak tescil edilen coğrafi işaretlerin kaynaklandıkları

yöre ile bağları çok kuvvetlidir.” belirtilerek ifade edilmiştir (Türk Paten ve Marka Kurumu, 2023). Menşe adı işaretlemesi alan ürünün veya ürünlerin ait olduğu bölgenin ya da coğrafyanın haricinde üretilmeleri, işlenmeleri gibi vb. uygulamalar yapılamamaktadır ve bu sebeple ürün asıl özelliklerini sadece bulunduğu bölge veya coğrafyada üretildiğinde aslını koruyup sürdürebilir ve bu ürünler eşsiz, emsalleri olmayan ürünlerdir. Menşe adı işaretlemesine örnek verilecek olunursa, Gaziantep Zahter Balı'nın tescil belgesinin ifadesinde, “Gaziantep ilinin dağlık bölgelerinde yetişen zahter bitkisinin yaygın olduğu bölgelerden elde edilen, Gaziantep ili genelinde 1900'lü yıllardan beri üretilmekte olan Gaziantep Zahter Balı için iyi kurutulmuş ardıç, meşe ve çam ağacından yapılan kovanlar kullanılan ve hasadı, 1-15 Temmuz arasında yapılır.” bu ifadeler ışığında Gaziantep Zahter Balı'nın üretimi bu coğrafi alan dışında üretimi yapılamayıp ve diğer menşe adı işaretlenmesi alan tüm ürünler için geçeli olmaktadır (Tekelioğlu, 2019).

Şekil 4: Menşe adı (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023)

2.2.2. Mahreç İşareti

Türk patent ve Marka Kurumunun göre mahreç işaretinin tanımı: “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşmiş olan; üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere mahreç işareti denir ve hammaddesi veya üretim, işleme aşamalarından bir tanesi yörede gerçekleşen bir ürün mahreç işareti olarak tescillendiğinde diğer üretim ve işleme aşamaları kaynaklandığı yöre dışında da gerçekleştirilebilir.” bu şekilde ifade edildiği görülmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023). Bu tanımlamadan mahreç işareti alan Antep Baklavası, Antep Beyranı, Antep Katmeri, Antep Şiveydizi örneklerine bakıldığında ait oldukları bölgenin dışında da üretilmektedirler fakat bu ürünler hammadde, üretim metotları ve ürün özellikleri bakımından mahreç işaretini alan bölgede üretilen üründen farksız olması gerekmektedir. Bu bağlamda mahreç işareti, menşe adı işaretlemesinin aksine geniş çerçevede uygulanabilirlik kolaylığı sağlamaktadır (Çalışkan ve Koç, 2013).

Şekil 5: Mahreç İşareti (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023)

2.2.3. Geleneksel Ürün Adı

Türk Paten ve Marka kurumuna göre geleneksel ürün adı; “Menşe adı veya mahreç işareti kapsamına girmeyen ilgili piyasada bir ürünü tarif etmek için geleneksel olarak en az otuz yıl süreyle kullanıldığı kanıtlanan, aşağıdaki şartlardan en az birini sağlaması hâlinde geleneksel ürün adı olarak tanımlanır. Bu şartlardan biri, üretilen ürünlerin geleneksel üretim ve işleme yöntemi kullanılması veya geleneksel bileşimden kaynaklanması gerekmektedir. Bir diğer şart ise ürünlerin geleneksel hammadde veya malzemeden üretilmiş olması gerekir.” olarak ifade edilip ve tanımlanmıştır. Bu ifadeler çerçevesinden bakıldığında geleneksel ürün adları belirli bir bölge, alan veya coğrafya ile sınırlandırılması yapılmamaktadır. Geleneksel ürün adlarına örnek verilmek istenirse bunlar; Ezo Gelin Çorbası, Osmanlı Şerbeti, Türk Lokumu, Ayran vb. birçok örnek verilebilir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023).

Şekil 6: Geleneksel Ürün Adı (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023)

Yukarıda coğrafi işaretlemenin tanımlamalarına bakıldığında coğrafi işaretlemelerin dünya mutfağı ve dünya pazarlamasında yöre halkının ekonomisine, mutfak kültürünün korunmasına, geliştirilmesine ve sürdürülebilirlik sağlaması açısından büyük bir önem taşıdığı görülmektedir.

2. 3. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Mutfak Kültürü

Son yüzyıllarda sanayileşmenin, teknolojik gelişmelerin ve aşırı nüfus çoğalmasının etkisiyle kaynakların olumsuz kullanımı, insanların bilinçsiz, aşırı tüketimi sonucu canlılar toplumunu, yaşam beraberliğini, biyosferin, doğal hayatın ve kültür-toplum değerlerinin yavaş yavaş yok olmaya başlaması sürdürülebilirlik teriminin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır (Çekal ve Doğan, 2021). Birleşmiş Milletler, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyon'unun (The World Commission on Environment and Development-WCED) 1987' de "Ortak Geleceğimiz" (Brundtland) adlı raporunun Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine bildirmesinin ardında 1992' de Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde 178 devletin katılımıyla Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında yapılan açıklamaya bakıldığında; **"insanoğlunun sürdürülebilir gelecek olgusunun merkezinde yer aldığı, her insanın doğa ile uyumlu, sağlıklı ve verimli bir yaşam hakkı olduğu"** ifadesi belirtilerek kabul edilmiş olup, küreselleşen dünyada hızlı ve bilinçsiz tüketime kapılmış insanlık için uyarı niteliğindedir. Birleşmiş Milletlerin yayınlamış olduğu raporda sürdürülebilir sanayi, tarım, orman, ekolojik yaşam döngüsü, çevre, kentleşme, ekonomi kavramları üzerinde durulmuş ve sürdürülebilir bir dünya geleceği oluşturulmak istenmiştir (Bozlağan, 2005). Bu tanımlamadan yola çıkarak sürdürülebilirlik olgusunu açıklayacak tek ve genel bir terim yoktur, fakat sürdürülebilirlik tanımını yaptığımızda karşımıza çıkan tanım şudur: İnsanlığın, doğal hayat ve ekolojik dengenin yaşam devamlılığının sekteye uğramadan, bilinçli bir üretimin, tüketimin yapıldığı ve yapılmasının sağlandığı olanakların tümü denilebilir (Coşkun, vd., 2017). Bu olanaklar, toplumların yaşam döngülerini oluşturdukları, kültür bileşenlerini sağlandığı, devam ettirdiği, üretim ve tüketim (Tarım, sanayi, çevre, kentleşme, mutfak, vb.) gibi yaşamın bütün aktif alanlarında yapıldığında anlam kazanmaktadır. Kültür, bir toplumun veya milletin sahip olduğu, geçmişten günümüze kadar vazgeçilmesi kolay olamayan ve miras olarak geleceğe aktarılan, paylaşılan maddi ve manevi değerler bütünü diye tanımlanabilir (Eren ve Sezgin, 2017). Mutfak kültürü ise günümüze kadar gelen toplumun değerler bütünü olan kültürün yeme içme üretiminde, tüketiminde öğrenilerek veya öğretilmiş olarak yansması denilebilir. Sürdürülebilirlik mutfak kültürü, mutfak kültürünü var eden unsurların, olguları aktarılmasından mutfakta kullanılacak ürünlerin yetiştirilmesinden, işlenmesinden ve işlem sonunda çıkan ürünün tüketilmesinin sonunda ekosistemi, doğayı olumsuz yönden etkilemeden gelecek nesillere bir miras unsuru olarak aktırılması olarak tanımlanabilir (Ağcakaya ve Can, 2019). Gaziantep mutfağı sürdürülebilir mutfak kültür mirasına örnek bir şehirdir. Somut olamayan kültürel miras kapsamında Unesco Yaratıcı Şehirler Ağı Programına 2015 yılında dahil olması bu örneğe bir kanıttır. Gaziantep şehrinin bu ağa dahil olması şehrin uluslararası alanında gastronomiyetçilik

yönünde ülke imajını yükseltmektedir. Gastromilliyetçilik ve sürdürülebilir mutfak kültürünün gelecek nesillere miras olarak bırakmak için ürünlerin coğrafi işarete alması ve alınması gerekmektedir. Küreselleşen dünyada kültür mirası ürünlerin coğrafi işaret alması uluslararası arenada ülkenin, şehrin bilinirlik artmakta ve ülke, şehir turizmine, ekonomisine değer katmaktadır.

3. Gaziantep Tarihi

Gaziantep tarihinin meydana gelmesinde, şehri oluşturan tüm unsur ve özelliklerinde coğrafi konumunun etkisi büyüktür. Bölgenin, Mezopotamya ve çevresindeki ilk medeniyetlere ev sahipliği yapması, tarihin önemli yollarından ipek yolunun Gaziantep' ten geçmesi, Anadolu topraklarından kuzey ve batı yönünden Avrupa'ya, güneyden Ortadoğu ve Afrika'ya, doğusundan Çin' e kadar gidilebilen ticari yolların kesişme noktasında bulunması medeniyetine, tarihine ve günümüze yön vermiştir. Gaziantep şehri, 6000 yıllık geçmişle tarih öncesi dönem uygarlıklarına, çağlara (Kalkolitik, Paleolitik, Neolitik ve Maden), Hitit, Asur, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devleti gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Gaziantep ve çevresinde biline ilk yerleşim yeri Dolike (Dolike) olarak anılan, Gaziantep şehir merkezine kuzeyden on kilometre uzaklıkta olan Dülük Köyü ve çevresi olarak bilinmektedir. Gaziantep Cumhuriyet yıllarına kadar olan zamanda Arapça kökenli bir kelime olan güzel pınar anlamına gelen Ayıntab olarak anılmış, Kurtuluş Savaşı'nda Fransız işgaline karşı halkın kendi imkanlarıyla verdiği kahramanca mücadelesi sonucunda şehre 8 Şubat 1921 yılında Gazi unvanı verilmiş ve şehrin adı Gaziantep olarak değiştirilmiştir. Gaziantep şehri ekonomik (Sanayi, tarımsal, ticari ve turizm faaliyetleri) kültürel, nüfus yoğunluğu ve kentte yaşana bilinirlik olanakları açısından bakıldığında Türkiye'nin altıncı, Güneydoğu Anadolu bölgesinin birinci büyük kentidir. (Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023; Kayıkçı, 2016; Süzer ve Özkanlı, 2020). Bu açıdan bakıldığından geçmişten günümüze kadar gelinin süreçte Gaziantep şehrinin büyük bir kültür ve medeniyet zenginliğinin olduğu görülmektedir. Şehirde oluşan bu kültürel zenginlik şehrin sanatsal alanlarında (mimari, bakır işlemeciliği, el sanatları, folklor vb.) görüldüğü gibi yeme içme alanında da görülmektedir.

4. Gaziantep Mutfağı

Bütün uygarlıkların ve milletlerin mutfak kültürü, çevrelerinde bulunan medeniyetlerden etkilenmesiyle, toplumu var eden, etkileyen tarihi mücadelelerin ve olayların oluşumuyla, toplumun aynası olan örf ve âdet uygulamalarının sonucunda, geçmişten günümüze değin etkisinde kaldıkları inançların, yaşam döngülerinin oluştuğu bölgenin ve coğrafyanın sunduğu imkanların doğrultusunda var ettikleri yeme içme alışkanlıkları olarak tanımlanabilmektedir (Karataş, vd., 2023). Gaziantep, Mezopotamya

topraklarının batı sınırı olan Fırat Nehir'inin batısında yer alması, bilinen en eski buğday türü olan ve buğdayların atası kabul edilen Siyez buğdayının, ilk evcil hayvanların yetiştirildiği Bereketli Hilal bölgesinin içerisinde bulunması, tarihte Neolitik Dönemde oluşturulan ve dünyanın en eski mabedi kabul edilen 12000 yıllık geçmişiyle bilinen ilk toplu yeme içme kültürünün oluştuğu ve şenliklerin organize edildiği Göbeklitepe'ye yakın olmasının, ilk medeniyet topluluk devletleri olan Asur, Hitit, Roma uygarlıklarının yönetiminde bulunması, yakın dönemde Arap - İslam devletleri olan Emevî, Abbasi ve ardından Türk - İslam devletleri olan Selçuklu, Osmanlı İmparatorluğunun eline geçmesinin, birçok ulus ve milletlerin (Türk, Kürt, Arap, Ermeni) uzun yıllar bir arada yaşamasının etkisiyle şehrin mutfak kültürünün çok eski ve köklü olduğu görülmektedir. (Özcan, 2019; Oğan, 2022). Gaziantep içinde barındırdığı çoklu kültür yapısını şehrin her yerinde kendini belirgin olarak gösterip, bu çoklu birleşik kültürü mutfağını da taşımıştır. Taşınan bu kültürel miras, şehrin yeme içme zenginliğine katkı sağlayıp ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Türkiye de mutfağında en fazla ürün ve yemek çeşidi bulunan şehir Gaziantep mutfağıdır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Gaziantep gastronomi alanında, şehir mutfağının bilinirliğinin ülke mutfağının bilinirliğinin önüne de geçmektedir. Gaziantep'te günümüzde hala devam eden, imece usulüyle yemek yapma geleneği sürdürülmektedir, sürdürülen bu gelenek Gaziantep şehrinin büyük bir miras şehri örneği olduğu ve bu usul ile yemeklerin öz yapısının korunduğunu görülmektedir. Bu işlev yönünden bakıldığında Yaratıcı Şehirler Ağına 2015 yılında dahil olması büyük bir önem göstermektedir. Gaziantep mutfağında kullanılan etler, hayvansal ürünler ve tarım ürünlerinin hemen hemen hepsini il sınırı içerisinde yetiştiği, az miktarda da çevre illerde yetişen ürünler kullanılmaktadır. Gaziantep ili sınırları içerisinde yetiştirilen ürünlere bakıldığında Antep Fıstığı, Araban Sarımsağı, Nizip Zeytinyağı, Oğuzeli Narı, İslâhiye Biberi, Nizip Patlıcanı başta olmak üzere buğday, bakliyat ve bunun yanında birçok kurutmalıklar barındırmaktadır. Et yemeklerinin dışında yetişen tarım ürünleriyle mevsimine uygun sebze, meyve, bakliyat ve sosların et ile birleştirilerek birbirinden lezzetli tencere yemekleri yapılmaktadır. Tencere yemeklerinin çeşitliliği yönünden bakıldığında hiçbir dünya mutfağında bu denli çok çeşitte tencere yemekleri bulunmamaktadır. Mutfakta kullanılan ürünlerle hemen hemen bütün yemek pişirme teknikleri uygulanarak atık oluşturmadan göze, koku duyularına, mideye hitap eden doyurucu ve akılda iz bırakan yemek, tatlı ve içecekler yapılmaktadır. Günümüz dünyasının en büyük sorunlarından biri olan insan tüketimi için üretilen gıda veya yemeklerin daha tüketiciye varmadan yüzde 50' sinden fazlasının atığa dönüştüğü görülmektedir. Bu yönden bakıldığında Gaziantep mutfak kültüründe, İslam dinin getirdiği gerekliliklerin en önemli kavramlarından biri olan israfın önüne geçildiği görülmektedir. Gaziantep mutfağında görülen bu israfın önüne geçme anlayışı sürdürülebilir mutfak

kültürü ve sürdürülebilir dünya için işlevsel bir katkı sağlamaktadır (Uçuk ve Kayran, 2020; Çirifoğlu ve Akoğlu, 2020; Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

5. Gaziantep Mutfağının Gastromilliyetçiliği, Gastronomik Kimliği ve Sürdürülebilirliği

Gastromilliyetçilik veya mutfak milliyetçiliğine Gaziantep şehri özelinde bakıldığında geçmişten günümüze kadar olan süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapması ve şehrin içerisinde birçok dini, etnik yapıyı ve milleti barındırması özelliğiyle bir kültür mozaigi örneği olan Gaziantep şehri, birçok yönden etkilendiği gibi mutfağında da bu kültür mozaigini barındırarak mutfak kimliğini oluşturmuş ve ülke mutfağıyla değil, şehrin mutfak ismiyle ulusal ve uluslararası alanda önemli yer edinmiştir. Şehrin bu kültür mozaigi yapısının gastronomi alanında görülen etkilerine bakıldığında şehir mutfağının ülke mutfağında popüler olması elbette şehrin mutfak kültürünün sahiplenilmesi, geliştirilerek gelecek nesillere aktarma duygusu oluşturmaktadır ve bu sahiplenme ulusal ve uluslararası alanda yaygın bir şekilde sürdürülebilir popülerlik kazandırılarak tanıtımın yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin 1972 yılında UNESCO'nun Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'ni kabul edip, 1982 yılında Bakanlar Kurulu tarafında onaylanıp Resmî Gazete' de yayınlanıp ve gerekli belgelerin 1983 yılında UNESCO Genel Merkezi'ne sunulmasıyla Türkiye Sözleşmeye 16.03.1983 tarihinde resmen taraf olarak kabul etmiştir (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2023). Bu karar dahilinde bakıldığında Gaziantep gastronomi alanından, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) "Yaratıcı Şehirler Ağı"na 2015 yılında katılmasıyla gastromilliyetçilik adına büyük önem olduğu görülmektedir (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2023). Gastromilliyetçiliğe katkı sunması açısından bakıldığında coğrafi işaretlemelerin dışında Gaziantep şehrinin müzelerinin varlığı büyük bir önem taşımaktadır. Bu müzelere gastronomi üzerinde örnekler verilecek olunursa bu müzeler; Emine Göğüş Mutfak Müzesi, Gaziantep Baklava Müzesi, Gaziantep Fıstık Müzesi, Udma Peynir Müzesi, Rayiha Baharat Müzesi Gaziantep şehrinin sürdürülebilir gastronomisi ve turizmine katkı sağlamaktadır (Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). Gaziantep'in gastromilliyetçiliğine katkı sağlaması açısından şehirde düzenlenen gastronomi festivalleri de büyük önem taşımaktadır. Gaziantep kültürünün ve düzenlenen etkinlikler açısından uluslararası bir sanat projesi kazanarak düzenlenen "GastroAntep Kültür Yolu Festivali" Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin organize ettiği ve Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü katkılarıyla 2023 yılı itibari ile beşincisini düzenlemiştir ve bu düzenlenen etkinliğe uluslararası şefler, yazarlar, medya kuruluşları ve en önemlisi olan Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen insanlara şehrin yapısını, imajını ve yeme içme kültürünü tanıtarak Gaziantep

gastromilliyetçiliğine katkı sağlanılmaktadır (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2023). Suna ve Uçuk (2018)'un yaptıkları çalışmaya göre “Gaziantep denilince aklınıza ne gelmektedir?” sorusuna ankete dahil olan kişilerin cevaplarına bakıldığında ilk verilen yanıtların Gaziantep şehrinin yemek ve içeceklerinin olduğu görülmüştür. Bu cevaplar doğrultusundan bakıldığında Gaziantep şehri yemek ve içecekleriyle ülke ve yurtdışındaki toplumların hafızalarında yer edinmiştir. Gaziantep şehri bu yönüyle gastronomik kimliğini oluşturduğu görülmektedir ve oluşturduğu gastronomik kimliğiyle ulusal ve uluslararası alanda şehri adına bir marka oluşturmaktadır, oluşturulan bu marka değeri gerek Gaziantep şehri gerekse Türkiye'nin ekonomik, sosyal, kültürel vb. imajına pozitif bir değer kazandırılması olarak görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi gastromilliyetçiliğin ve gastronomik kimliğin oluşması için coğrafi işaretlenmelerin yapılması ve alınması gerekmektedir, alınan coğrafi işaretlenmelerin yeme içme alanında standart reçetelerin oluşturulmasına olanak vermektedir. Oluşan bu olanaklar avantajıyla sürdürülebilir bir mutfak anlayışı, sürdürülebilir gastronomi kültürü oluşmaktadır. Sürdürülebilirlik açısından bakıldığında Gaziantep şehrinin Türkiye de en çok coğrafi işaret almasıyla standart reçeteli ürünlerinin fazla olması Gaziantep şehrinin sürdürülebilir bir mutfak anlayışının olduğu görülmektedir ve yine sürdürülebilir örneği verilecek olunursa; Gaziantep şehrinde halkın özellikle şehrin kadınlarının geçmişten günümüze gelen süreçte imece usulüyle yemeklerini ve içeceklerini yapmaları açısından bakıldığında yapılan bu imece usulü öğretici niteliklerini içerisinde barındırarak geleceğe miras aktarımı olduğu görülmektedir ve bu geleceğe miras aktarımının şehrin sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir mutfak anlayışında olduğunu kanıtı niteliğindedir. Bu değerlendirmeler ışığında coğrafi işaret alan ve almayan gastronomi ürünüyle Türkiye de 300'e yakın yemek çeşidini mutfağında barındıran tek şehir konumunda olan Gaziantep'in gastromilliyetçiliğine, gastronomi kimliğine ve şehrin mutfak sürdürülebilirliğine en önemli fayda sağlayan kavramın coğrafi işaretlemeler ve ürün tescili olduğu görülmektedir. Coğrafi işaretleme alımında 17.05.2000 yılında Gaziantep'in ilk tescil alan ürünün olan Antep Fıstığı şehrin gastromilliyetçiliğine katkısı sebebiyle ilk olup, günümüze gelene süreçte 100' ün üzerinde yapılan tescil ve halen başvuru sürecinde olan gastronomi ürünleri şehrin gastromilliyetçi bir yapıda olduğu görülmektedir (Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). Gaziantep şehrinin 2023 yılı itibari ile 103 adet ürünü coğrafi işaret tescili almış bulunmaktadır. Tescil edilmiş ürünlerin 12'si menşe adı, 90'ı da mahreç işareti ve 1'i geleneksel ürün adı (Ezo Gelin Çorbası) ile tescillenmiştir. Coğrafi işaret tesciline dahil olan bu ürünlerin 98 tanesi gastronomi ürünüdür ve Gaziantep'te bu ürünlere ek kebab ve tatlı çeşitleri eklendiğinde ürün sayısı 400'ün üzerine çıkmaktadır (Özkan ve Turgut, 2022; Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023). Bu doğrultuda Gaziantep'e ait olan coğrafi işaret tescilli gastronomi ürünleri, menşe adı

ve mahreç işareti olarak iki ayrı tablo da gösterilmektedir fakat şehrin tek geleneksel ürün adı tescilli ürünü olan 10.09.2020 yılında Oğuzeli Belediyesi tarafından tescil ettirilen Ezo Gelin Çorbası tablo içerisinde dahil edilmemiştir. Tablo 1’de menşe adı tescilli ürünler, Tablo 2’de ise mahreç işareti tescilli ürünler listelenmiştir.

Tablo 1: *Gaziantep İlinin Tescilli “Menşe Adı” İşaretili Ürünleri (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023)*

No	Tescil Edilen Ürünler	Tescil Ettiren Kurum/Kuruluş	Tescil Tarihi
1	Gaziantep/Antep Fıstığı	Gaziantep Ticaret Odası	17.05.2000
2	Gaziantep/Antep Fırıği	Gaziantep Ticaret Borsası	24.11.2017
3	Gaziantep/Antep Kuruluk Patlıcanı	Gaziantep Ticaret Borsası	14.08.2018
4	Gaziantep/Antep Oğuzeli Narı	Gaziantep Ticaret Borsası	02.09.2019
5	Gaziantep/Nizip Nanesi	Nizip Ticaret Borsası	12.03.2020
6	Gaziantep/Araban Sarımsağı	Araban Kaymaklığı	01.09.2020
7	Gaziantep/Antep Urmu Dut Şurubu	Gaziantep Ticaret Borsası	28.09.2020
8	Gaziantep/Nizip Patlıcanı	Nizip Ticaret Odası	20.11.2020
9	Gaziantep/Antep Menengiç-Melengiç Kahvesi	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	16.12.2020
10	Gaziantep/Antep Dolmalık Biber Kuru	Gaziantep Ticaret Borsası	10.05.2021
11	Gaziantep/ İslâhiye Biberi	Gaziantep Ticaret Borsası	05.01.2022
12	Gaziantep/Antep Zahter Balı	Gaziantep Ticaret Borsası	24.03.2022

Tablo 2: *Gaziantep İlinin Tescilli “Mahreç İşaretili” Ürünleri (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023)*

No	Tescil Edilen Ürünler	Tescil Ettiren Kurum/Kuruluş	Tescil Tarihi
1	Gaziantep/Antep Baklavası	Gaziantep Sanayi Odası	04.01.2008
2	Gaziantep/Nizip Zeytinyağı	Nizip Ticaret Odası	05.06.2012
3	Gaziantep/Antep Peyniri- Sıkma Peyniri	Gaziantep Ticaret Borsası	04.06.2018
4	Gaziantep/Antep Pekmezi	Gaziantep Ticaret Borsası	24.07.2020
5	Gaziantep/Antep Yuvarlaması/Yuvalaması	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	13.01.2017
6	Gaziantep/Antep Tırnaklı Pidesi	Gaziantep Ticaret Borsası	31.10.2017
7	Gaziantep/Antep Lahmacunu	Gaziantep Ticaret Borsası	20.11.2017
8	Gaziantep/Antep Köy Kahkesi	Gaziantep Ticaret Borsası	25.12.2017
9	Gaziantep/Antep Katmeri	Gaziantep’i Geliştirme Vakfı	07.12.2017

No	Tescil Edilen Ürünler	Tescil Ettiren Kurum/Kuruluş	Tescil Tarihi
10	Gaziantep/Antep Fıstık Ezmesi	Gaziantep Ticaret Borsası	20.11.2017
11	Gaziantep/Antep Bulguru	Gaziantep Ticaret Borsası	25.12.2017
12	Gaziantep/Antep Beyranı	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	13.01.2017
13	Gaziantep/Antep Yeşil Zeytin Böreği	Gaziantep Kulübü Derneği	16.11.2018
14	Gaziantep/Antep Şiveydizi	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	15.03.2018
15	Gaziantep/Antep Muskası	Gaziantep Ticaret Borsası	13.06.2018
16	Gaziantep/Antep Meyan Şerbeti	Gaziantep Ticaret Borsası	01.07.2019
17	Gaziantep/Antep Kurabiyesi	Gaziantep Ticaret Borsası	18.06.2019
18	Gaziantep Sütlu Zerdesi/ Gaziantep Astarlı Sütlaç	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	26.11.2020
19	Gaziantep/Antep Sarımsak Aşı	Gaziantep Kulübü Derneği	16.11.2020
20	Gaziantep/Antep Sarımsak Kebabı	Gaziantep Kulübü Derneği	16.11.2020
21	Gaziantep/Antep Nohut Dürümü	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	17.12.2020
22	Gaziantep/Oğuzeli Nar Ekşisi	Oğuzeli Belediyesi	03.12.2020
23	Gaziantep/Antep Kuymağı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	07.12.2020
24	Gaziantep/Antep Keme Kebabı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	18.05.2021
25	Gaziantep/Antep Maş Piyazı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	02.09.2021
26	Gaziantep/Antep Erik Tavası	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	30.04.2021
27	Gaziantep/Antep Firik Pilavı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	19.04.2021
28	Gaziantep/Antep Firikli Acur Dolması	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	26.03.2021
29	Gaziantep/Antep Alaca Çorba	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	09.06.2021
30	Gaziantep/Antep İçli Köftesi	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	12.07.2021
31	Gaziantep/Antep Sebzeli Peynirli Böreği	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	06.08.2021
32	Gaziantep/Antep Şekerli Peynirli Böreği	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	06.08.2021
33	Gaziantep/Antep Yoğurtlu Patates	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	15.05.2021
34	Gaziantep/Antep Yağlı Köfte	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	01.07.2021
35	Gaziantep/Antep Yenidünya Kebabı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	30.04.2021
36	Gaziantep/Oğuzeli Kurutmaliği	Oğuzeli Belediyesi	08.04.2021

No	Tescil Edilen Ürünler	Tescil Ettiren Kurum/Kuruluş	Tescil Tarihi
37	Gaziantep/Antep Süzek Yapması	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	15.05.2021
38	Gaziantep/Antep Tene Katması	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	20.04.2021
39	Gaziantep/Antep Simit Kebabı	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	19.04.2021
40	Gaziantep/Antep Mumbar Dolması	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	06.08.2021
41	Gaziantep/Antep Pirpirim Aşı	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	06.12.2021
42	Gaziantep/Antep Mercimekli/Malhıtalı Köftesi	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	09.02.2021
43	Gaziantep/Antep Küşleme Kebabı	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	09.02.2021
44	Gaziantep/Antep Lebniye Çorbası	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	15.05.2021
45	Gaziantep/Antep Fasulyeli Kabak Dolması	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	20.04.2021
46	Gaziantep/Antep Haveydi Köfte	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	21.04.2021
47	Gaziantep/Antep Doğrama	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	15.05.2021
48	Gaziantep/Antep Kabaklama	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	03.06.2021
49	Gaziantep/Antep Alenaziği	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	04.05.2021
50	Gaziantep/Antep Börek Çorbası	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	02.07.2021
51	Gaziantep/Antep Çağırtlak/Carlak Kebabı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	09.08.2021
52	Gaziantep/Antep Altı Ezmeli Kebab	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	20.08.2021
53	Gaziantep/Antep Sumağı	Gaziantep Ticaret Borsası	08.07.2021
54	Gaziantep/Antep Allı Yeşilli Dolma- Nakışlı Dolma	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	01.07.2021
55	Gaziantep/Antep Börk Aşı/ Gaziantep Mıdırık Aşı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	04.10.2021
56	Gaziantep/Antep Arap Köftesi	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	19.10.2021
57	Gaziantep/Antep Dolangel Tatlısı	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	15.11.2021
58	Gaziantep/Antep Sebzeli Kebab	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	31.01.2022
59	Gaziantep/Antep Çağla Aşı	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	24.01.2022
60	Gaziantep/Antep Maş Çorbası	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	07.03.2022
61	Gaziantep/Antep Şöbiyeti	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	06.04.2022
62	Gaziantep/Antep Ayvalı Ekşili Taraklık	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	18.04.2022
63	Gaziantep/Antep Şirin Tarhanası	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	15.04.2022

No	Tescil Edilen Ürünler	Tescil Ettiren Kurum/Kuruluş	Tescil Tarihi
64	Gaziantep/Antep Yoğurtlu Taze Fasulye	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	10.02.2022
65	Gaziantep/Antep Sini Köftesi	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	11.04.2022
66	Gaziantep/Antep Muhammarası	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	11.04.2022
67	Gaziantep/Antep Omacı-Pisik Köftesi	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	18.04.2022
68	Gaziantep/Antep Koruk Ekşisi	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	11.04.2022
69	Gaziantep/Antep Haylan Kabağı Kuruğu	Gaziantep Ticaret Borsası	07.04.2022
70	Gaziantep/Antep Haylan Kabağı Dolması	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	07.04.2022
71	Gaziantep/Damat Dolması	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	14.02.2022
72	Gaziantep/Antep Öz Çorba	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	09.02.2021
73	Gaziantep/Antep Bülbül Yuvası	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	06.04.2022
74	Gaziantep/Antep Acur- Biber Turşusu	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	31.03.2022
75	Gaziantep/Antep Ekşili Akıtmalı Ufak Köfte	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	17.01.2022
76	Gaziantep/Antep Yarım Tava	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	13.04.2022
77	Gaziantep/Antep Peynirli İrmik Helvası	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	10.02.2022
78	Gaziantep/Antep Kübban Ekmeği	Gaziantep Ticaret Borsası	07.03.2022
79	Gaziantep/Antep Karası Kuru Üzümlü	Gaziantep Ticaret Borsası	07.04.2022
80	Gaziantep/Antep Biber Salçası	Gaziantep Ticaret Borsası	14.09.2022
81	Gaziantep/Antep Buhara Pilavı	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	23.02.2022
82	Gaziantep/Antep Zahter Çayı	Gaziantep Ticaret Borsası	18.05.2022
83	Gaziantep/Antep Malhıtalı Aşı-Lapası	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	19.12.2022
84	Gaziantep/Antep Bakla Tavası	Gaziantep'i Geliştirme Vakfı	08.02.2023
85	Gaziantep/Antep Simit Aşı	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	21.07.2023

6. Sonuç

Gaziantep 2023 yılı itibari ile Türkiye'nin 81 ili arasında en çok coğrafi işaret tescilli ürünü olan şehirdir. Bu alanda lider il konumunda olan Gaziantep, ülke gastronomisine örnek olmakta ve yön verdiği görülmektedir. Gastro-diplomasi çalışmaları sonucunda önemli bir örnek olan Gaziantep şehri, 2015 yılında UNESCO "Yaratıcı Şehirler Ağı" programına dahil olarak gastronomi alanında yapılan çalışmaların önemini kanıtlamış ve

ülke gastromilliyetçiğine pozitif değer katarak, yön veren şehir konumunda olduğu görülmektedir. Gaziantep şehri son yıllarda birçok ürün tescili başvurusunda bulunmuştur. 2020 yılından itibaren bakıldığında şehre ait olan 60'ın üzerinde gastronomi ürününün tescili aldığı görülmekle beraber, 2023 yılı itibariyle de 2 adet gastronomi ürünü tescili almıştır ve ürün tescili başvuruları yapılmaya devam edilmektedir (Pekmez, 2022). Gaziantep şehrinin gastromilliyetçi yapısına önem gösterilerek şehrin 98 adet gastronomi ürününün tescillendirilmesinde katkıda bulunan kurum ve kuruluşlara bakıldığında 35'inin Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (%35,71 oranında), 28'inin Gaziantep'i Geliştirme Vakfı (%28,57 oranında), 23'ünün Gaziantep Ticaret Borsası (%23,46 oranında), 3 adetini Gaziantep Kulübü Derneği (%3,06 oranında), 3 adetini Oğuzeli Belediyesi (%3,06 oranında), 2 tanesini Nizip Ticaret Odası (%2,04 oranında) ve 1'er tanesini de Gaziantep Ticaret Odası (%1,02 oranında), Gaziantep Sanayi Odası (%1,02 oranında), Nizip Ticaret Borsası (%1,02 oranında) ve Araban Kaymakamlığı (%1,02 oranında) tescil eden kurum veya kuruluşlar olmuşlardır. Bu yönüyle bakıldığında Gaziantep gastronomisinin gelişmesinde kurum ve kuruluşların önemi büyüktür. Alınan coğrafi işaret tescilli ürünlere bakıldığında Gaziantep şehri gastronomi kimliğini oluşturmuş ve geliştirmeye devam ettiği görülmektedir. Bu sebebiyle şehrin yeme içme kültürünün sonucu olan gastronomi ürünlerinin standart reçeteli ürünlerinin sayısı artmaktadır ve artan bu reçetelere bakıldığında şehrin veya ülkenin herhangi bir yerinde üretilecek olan Gaziantep'in coğrafi işaretli gastronomi ürünlerinin lezzetini değişmez hale getirmektedir. Standartlaşan reçeteler ve tatlar şehrin ve ülkenin sürdürülebilir mutfak anlayışını benimsemesini ve gelecekte de bu fikir ile yeni ürünlerin oluşumunu sağlamaktadır. Gaziantep şehri gastronomisinin üretimi olan ürünlerinin coğrafi işaret tescillerinin alınması, şehrin gastromilliyetçilik, gastronomik kimlik ve sürdürülebilir mutfak anlayış yapısına özen gösterilerek üretim yapılması, Gaziantep'in turizm destinasyonuna büyük bir değer sağlamaktadır. Kazanılan bu değer şehrin markalaşma yolunda ve markalaşma çalışmalarına yansımaktadır. Markalaşma çalışmalarının en önemli faydası yerel halkın ve üreticilerinin ekonomik, sosyal vb. yaşamlarının refahını arttırdığı görülmektedir. Bu çalışma da bir şehrin ya da ülke mutfağının milliyetçi duygular ile üretim yapmasının önemine değinilmek istenmiştir. Gaziantep mutfağı ve gastromilliyetçilik kavramlarına değinilerek bu konuda daha çok çalışmanın yapılması ülke ve Gaziantep şehrinin gastronomisini ileriye taşıyacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acuner, E., Keskin, C. (2023). Rize Gastronomik Kimliğinin Arz Yönlü Destinasyon Rekabetçiliğinde Destinasyon İtibarının Aracı Rolü. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 7(2), 893-916.
- Ağcakaya, H., Can, İ., I. (2019). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Mutfak Kültürünün Sürdürülebilirliği: Türkiye'deki Gastronomi Müzeleri Örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 788-404.
- Altıntaş, B. (2023). Yerel Halkın Coğrafi İşaretli Ürünlere Bakış Açılıarı: Sivas İli Örneği. T.C. İstanbul Topkapı Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.)
- Başat, H., Sandıkçı, M., Çelik, S. (2017). Gastronomik Kimlik Oluşturmada Yöresel Ürünlerin Rolü: Ürünlerin Satış ve Pazarlamasına Yönelik Bir Örnek Olay İncelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 64-76.
- Bowen, S., Gaytan, M., S. (2012). The Paradox of Protection: National Identity, Global Commodity Chains and the Tequila. *Oxford University Press on behalf of the Society for the Study of Social Problems*, 59(1), 70-93.
- Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. *Journal of Social Conferences*, 1011-1028.
- Bucak, T., Yiğit, S. (2019). Gastromilliyetçilik ve Gastrodiplomasi Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1305-1320.
- Coşkun, K., Künc, S., Çelik, S., Acar, S. (2017). Siirt İlinin Gastronomi Açısından Sürdürülebilirlik Analizi: Büryan Örneği. *Proceedings Book*, 391-397.
- Çalışkan, V., Koç, H. (2013). Türkiye'de Coğrafi İşaretlerin Dağılım Özelliklerinin ve Coğrafi İşaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28), 193-214.
- Çekal, N., Doğan, E. (2021). Sürdürülebilir Gastronomide Standart Reçete ve Coğrafi İşaretlerin Önemi. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 49-60.
- Çirişoğlu, E., Akoğlu, A. (2021). Restoranlarda Oluşan Gıda Atıkları ve Yönetimi: İstanbul İli Örneği. *Akademik Gıda*, 19(1), 38-48.
- Denk, E., Bilici, S., N. (2022). Yerel Yöneticilerin Değerlendirilmeleriyle Coğrafi İşaretler. *Proceedings Book*, 86-106.
- DeSoucey, M. (2010). Gastronationalism: Food Traditions and Authenticity Politics in the European Union. *American Sociological Review*, 75(3), 432-455.
- Diken, H., A. (2023). Geleneksel Türk Mutfak Kültüründeki Alışkanlık ve Davranış Örüntüleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(142), 282-292.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (2023). Gaziantep Mutfağı; <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/gaziantepi-kesfet/gaziantep-mutfagi>, (Erişim Tarihi: 07.12.2023).
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (2023). Gaziantep Uluslararası Gastronomi Festivali GastroAntep; <https://gastroantepfest.com/tr/Manage/GastroAntep?ye->

ar=2023, (Erişim Tarihi: 08.12.2023).

- Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023). Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı; <https://gaziantep.ktb.gov.tr/TR-52292/tarihce.html>, (Erişim Tarihi: 27.10.2023).
- Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023). Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı; <https://gaziantep.ktb.gov.tr/TR-149194/gastronomi.html>, (Erişim Tarihi: 29.10.2023).
- Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023). Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı; <https://gaziantep.ktb.gov.tr/TR-131846/muzeler.html>, (Erişim Tarihi: 08.12.2023).
- Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023). Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı; <https://gaziantep.ktb.gov.tr/TR-207872/ilimize-ait-tescil-lenmis-cografisi-isaretli-urunler.html>, (Erişim Tarihi: 09.12.2023).
- Gökovalı, U. (2007). Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(2), 141-160.
- Harrington, R., J. (2005). Defining Gastronomic Identity: “The Impact of Environment and Culture on Prevailing Components, Texture and Flavors in Wine and Food”. Journal of Culinary Sciensr and Technology, 4(2-3), 129-152.
- Harrington, R., J. (2005). Defining Gastronomic Identity: “The Impact of Environment and Culture on Prevailing Components, Texture and Flavors in Wine and Food”. Journal of Culinary Sciensr and Technology, 4(2-3), 129-152.
- Huysmans, M. (2022). Exporting Protection: EU Trade Agreements Geographical Indications and Gasronationalism. Review of International Political Economy, 29(3), 979-1005.
- Işkın, M. (2020). Türk Mutfağında Coğrafi İşaretli Lezzetler. Nobel Yayıncılık.
- Karahan, S., Uzun, G., Uca, S. (2023). Gaziantep Yöresel Lezzetleri ile İlgili Videoların İçerik Analizi. Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 6(1), 1-16.
- Karaş, M., Aksu, B., F., Deniz, G. (2023). Unesco Yaratıcı Şehri Gaziantep’in Gastronomi Turizmi Cazibe Unsurları. Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi, 3(1), 105-125.
- Kayıkcı, G. (2016). Gaziantep’in Tarihi ve Kültürel Yapısı İçinde Giysi Özellikleri. Kalemisi, 4(8), 771-791.
- Köşker, H., Ercan, F., Albuz, N. (2018). Osmanlı Çileği’nin Gastronomik Kimlik Unsuru Olarak Değerlendirilmesi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(30), 1236-1269.
- Mincyte, D. (2011). Unusual Ingredients: Gastronationalism, Globalization, Technology and Zeppelins in the Lithuanian Imagination. Anthropology of East Europe Review, 29(2), 1-21.
- Oğan, Y. (2022). Gastronomi Alanında Tematik Araştırmalar 1. Çizgi Kitabevi Yayınları.

- Öney, H. (2016). Gastronomi Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (35), 193-203.
- Özcan, E. S. (2019). “Tarım ve Hayvancılık Göbeklitepe de mi Başladı?” Bilim ve Teknik Dergisi.
- Özkan, A., Turgut, M. (2022). İç Göç ile Yemek Kültüründeki Değişimin İncelenmesi (Gaziantep Örneği). Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırma Dergisi, 5(2), 32-46.
- Pekmez, H. (2022). Coğrafi İşaretler ve Gastronomi Turizmi ile Markalaşan Şehir Gaziantep. GANUD-3 International Conference on Gastronomy, Nutrition and Dietetics, 271-282.
- Pekmez, H. (2022). Coğrafi İşaretler ve Gastronomi Turizmi ile Markalaşan Şehir Gaziantep. GANUD-3 International Conference on Gastronomy, Nutrition and Dietetics, 271-282.
- Pulluk, E., Örnek, A. (2021). Gastrodiplomasi ve Gastromilliyetçilik. Gastronomi Araştırmaları, 55-63.
- Suna, B., Uçuk, C. (2018). Coğrafi İşaret ile Tescil Edilmiş Ürüne Sahip Olmanın Destinasyon Pazarlamasına Etkisi. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6(3), 100-118.
- Süzer, Ö., Özkanlı, O. (2020). Bölge Mutfaklarının Kullanılan Malzemeler Bağlamında Değerlendirilmesi: Gaziantep Yemekleri Üzerine Bir İnceleme. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(2), 117-138.
- Şahin, A. (2017). Gastromilliyetçilik Kavramının İncelenmesi: Coğrafi İşaret ve Markalaşma Faktörleri. Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 10(48), 459-464.
- Şahin, A. (2017). Gastromilliyetçilik Kavramının İncelenmesi: Coğrafi İşaret ve Markalaşma Faktörleri. Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 10(48), 459-464.
- Şahin, A., Meral, Y. (2012). Türkiye’de Coğrafi İşaretleme ve Yöresel Ürünler. Türk Bilimsel Derleme Dergisi, 5(2), 88-92.
- Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 47-75.
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://www.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaret>, (Erişim Tarihi: 26.10.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://www.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaret>, (Erişim Tarihi: 20.11.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://www.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaret>, (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://www.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaret>, (Erişim Tarihi: 22.11.2023).

- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://www.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaret>, (Erişim Tarihi: 24.11.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/geleneksel-urun-adi-nedir>, (Erişim Tarihi: 25.11.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://www.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaret>, (Erişim Tarihi: 25.11.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; Coğrafi İşaretler. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaretler/liste?il=72&tur=&urunGrubu=&adi=>, (Erişim Tarihi: 09.12.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaretler/liste?il=27&tur=43&urunGrubu=&adi=>, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaretler/liste?il=27&tur=44&urunGrubu=&adi=>, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2023). Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografisi-isaretler/liste?il=&tur=81&urunGrubu=&adi=#>, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti, Türk Dil Kurumu (2023). Türk Dil Kurumu Başkanlığı; <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 12.11.2023).
- Uçuk, C., Kayran, M., F. (2020). Gaziantep Mutfağının Tarihsel Gelişimi: Milli Mücadele Döneminde Gaziantep'te Yeme İçme Faaliyetleri. *Safran Kültür ve Turizm Araştırma Dergisi*, 3(2), 258-272.
- Uçuk, C., Şahin, P., N. (2022). Sürdürülebilirlik Kapsamında Coğrafi İşaretli Yemekler ve Yerel Yemekler İçin Duyusal Analiz Yöntemi ile Geliştirilmiş Standart Reçete: Deneysel Bir Araştırma. *Journal of Gastronomy, Hospital and Travel*, 5(4), 1878-1893.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu (2023). UNESCO Dünya Miras Listesi: <https://www.unesco.org.tr/pages/125/122/UNESCO-Dunya-Miras-Listesi>, (Erişim Tarihi: 07.12.2023).
- Yılmazbilen, M., M. (2020). Ulusal ve Uluslararası Başarılı Örnekler Işığında Coğrafi İşaretlerin Etkin Yöntemi. T.C. Türk Patent ve Marka Kurumu Coğrafi İşaretler Dairesi Başkanlığı, *Uzmanlı Tezi*, Ankara.
- Yıldırım, E. (2020). Gastromilliyetçilik ve Gastrodiplomasi Arasındaki İlişki Üzerine Teoride Pratiğe Bir Bakış. *Kapadokya Akademi Bakış Dergisi*, 4(1), 76-99.
- Yıldırım, E. (2020). Gastromilliyetçilik ve Gastrodiplomasi Arasındaki İlişki Üzerine Teoride Pratiğe Bir Bakış. *Kapadokya Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 76-99.
- Yönet, E., F., Ceyhun S., A. (2017). Gastronomi Turizmi Açısından Mersin Yöresi Mutfak Kültürünün Sürdürülebilirliği. *Proceedings Book*, 161-170.

Bölüm 23

ROMA DÖNEMİ ÖNCESİNDE YÖNETİCİ KÜLTÜ

Haralambos NİKOLAYİDİS¹

¹ Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, xnikolaides@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5633-2723

İnsanların tanrı seviyesine çıkarılmaları, toplumların var olması ile birlikte görülmeye başlamaktadır. Bu sebeptir ki yönetici kültü konusu üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda yönetici kültürünün (veya genel olarak tanrılaştırma olgusunun) doğu uygarlıkları ve Hellen dünyasında gelişimi ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu çalışmada Roma Dönemi öncesindeki yönetici kültü, “Doğu Dünyasında Yönetici Kültü” ve “Hellen Dünyasında Yönetici Kültü” olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi’ne gelindiğinde yönetici kültürünün imparatorluk kültürüne evrildiği görülmektedir. Bu konu çalışmaya dahil edilmemiş olup çalışma kapsamında önceki süreçlerin açıklanması hedeflenmiştir.

Doğu Dünyasında Yönetici Kültü

Bireylerin tanrılaştırılması, Hellen ve Roma kültüründen çok daha eskiye dayanarak prehistorik uygulamaların yanı sıra özellikle Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında tanrı-kral anlayışı ile ortaya çıkmaktadır. Eski Mısır toplumunun yöneticileri olan firavunlar birer ölümlü olarak değil, aksine birer tanrı olarak değerlendirilmekteydi. IV. ve V. hanedanların (M.Ö. 2600-2340) firavunları, tanrının oğlu unvanını alırken bu şekilde doğumları itibariyle kendilerine tanrısal nitelik yüklenmekteydi. Bir yandan insanlar arasında yaşamaları, diğer yandan tanrısal öz taşımaları sebebiyle, insanlar ve tanrılar arasında elçilik görevini yerine getirmişlerdir. Bu çerçevede ise yönetici kültü doğrudan firavun veya kendisinin kalıcı ruhu (Ka) ile bağlantılı olmuştur¹. Böylelikle tanrı vasfı taşıyan tek kişi olarak firavun, tanrının Ka’sının beslenmesi ve yaşatılması için gereken bütün ritüellerin yürütülmesinden sorumlu tutulmaktaydı². Kuşkusuz bir yöneticiye yüklenen bütün bu anlam ve nitelik nafile değildir; çeşitli eserler aracılığıyla yöneticinin insanların sıradan dünyasına ait olmadığı, tanrılar tarafından seçilmiş olduğu, isyanları bastırıp sınırları genişlettiği, birlik ve beraberliği sağladığı gibi erk temsili propaganda mesajları beraberinde kullanılmaktadır³.

Mezopotamya’da ilahi açıdan krallık daha az etkileyici olarak önerilmektedir. Çünkü monarşi, dünyevi ve sosyal güçlerin etkili olduğu doğal bir sistem olarak kabul görmemektedir. Krallık, bir sosyal kurum olarak kabul görmüş, buna rağmen yöneticinin iradesi doğrultusunda ilerleyen istekler doğa ile uyum içinde değildi. Mezopotamya mitolojisinde yer bulan Anu ve Enlil “Tanrıların Kralı” olarak ifade edilmekteyken, isimlerinin kökü de krallık ile bağlantılı olmasına karşın genel kapsamda kral unvanının Mısır’a kıyasla daha az katı olduğu görüşü hakimdir⁴. Yine Mezopotamya’da krallığın ilahi boyutlarının doğuştan gelmediği, bölgedeki siyasi ve sosyal olayların kutsal

1 Baz, 1998: 1.

2 Freeman, 2005: 51.

3 Morris, 2013: 39-60.

4 Frankfort, 1948: 231-232.

krallık algısının şekillenmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir⁵.

Sümer mitolojisinde, krallığın tufanın ardından göklerden indiği inancı bulunmaktadır. Güçlerini tanrıdan aldığı inanılan krallar, din, askerlik ve iktisat/bayındırlık alanlarından sorumlu olup kült bakımından yöneticiye tanrısallıktan ziyade kutsallık atfedilmektedir⁶. Yöneticinin idari haklarının gökyüzünden geldiği düşünülmeyle beraber kralların tanrılaştırıldıklarına dair örnekler de bulunmaktadır⁷. Bir kralın kendisini tanrı ilan etmesi, ilk kez Akkad toplumunda görülmektedir. Mezopotamya'daki ilk kral olarak değerlendirilen Naram-Sin'in (M.Ö. 2254-2218) ismi, öncüllerinden farklı olarak çivi yazılı belgelerde tanrıların isimlerinin yazıldığı şekilde yazılmaktayken, kendisini örnek alan kral Sulgi de (M.Ö. 2094-2047) kendisini tanrı ilan eden ilk kral olarak ifade edilmektedir. Her ne kadar M.Ö. 3. binyılda tanrı-kral anlayışının ortaya çıktığı görünse de bu tarz uygulamaların kısa bir dönemi kapsadığı ve bu sebeple de Mısır'ın aksine gelenek haline gelmediği de anlaşılmaktadır⁸.

Pers kralları önceki kralın ölümüyle veya kendilerinin fiziksel doğumuyla değil, taç giyme töreni ile yeni bir insan haline gelmekteydi⁹. Akhemenid ikonografisinde Büyük Kral, Pers tanrısı Ahuramazda ile aynı görünüşe sahiptir. Fiziki olarak ikisi de aynı saç sakal tarzına, taca, süslemelere sahipken bu yöntemle tanrının görkemi, parlaklığı ve şanı krala da aktarılmaktadır. Pers kralları tanrı olmamalarına karşın, tanrılardan aldıkları destek ve genel kapsamda kendileri ile olan yakın ilişkileri üzerinden anlaşılmaktaydı; kralın tanrı ile eşit olmamasına karşın, en azından diğer insanlardan daha üstün olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır. Tanrı ile bir tutulan kral ise rahiplerin (*magi*) refakatinde Ahuramazda'nın onuruna dualar ve ritüeller gerçekleştirmek veya kutsal ateşin sürekli yanması gibi işlerden sorumluydu. Hellen kültürü buradan etkilenecek bu husus özelinde iki kültür arasındaki etkileşim tanrısal (*theion*), tanrı ile eşit (*isotheos*), saf (*akakos*) gibi unvanlar ile ruh (*daimon*)¹⁰ gibi kavramlar üzerinden görülebilmektedir¹¹. Hellenler, Pers krallarını Spartalı krallar gibi tanrıların oğulları olarak görmekteydi fakat tam olarak Perslerin krallarını nasıl algıladıklarına dair Hellenlerin fikri olup olmadığı bilgisi eksiktir. Yine de Hellenler, Perslerin kendi krallarına bir kült adadıkları ve ona tapındıkları bilgisine sahipti¹².

5 Cooper, 2008: 261-265.

6 Yurtsever, 2015: 4.

7 Baz, 1998: 1.

8 Yurtsever, 2015: 5.

9 Llewellyn-Jones, 2015: 213.

10 Perslerde ruhu ifade etmek için *fravashi* kavramı kullanılmıştır.

11 Llewellyn-Jones, 2017: 79-80.

12 Tuplin, 2017: 102-103.

Hellen Dünyasında Yönetici Kültü

Hellen dünyasındaki bazı fani figürler (örneğin Asklepios, Dionysos ve Herakles) ölümlerinden sonra Olympos'a yükselmiştir. Yarışmalardaki zaferler, bir koloninin başarıyla kurulması gibi olağandışı başarılar, bazı fanileri sıradan ölümlerden ayırmış ve ölümden sonra bile eylemlerini sürdürebilmelerine imkan tanımıştır¹³. Bu şekilde Herakles gibi yarı tanrı hikayelerinden oluşan mitolojik alıntılar ise toplumun bir insanın tanrılaştırılma fikrini algılayabilmesini desteklemiştir. Bu tanrılaştırma süreci esnasında bireyin başarısı, sahip olduğu pozisyon veya iktidar göz önünde bulundurularak tanrı veya kahraman onurlandırmasına layık görülmeğe ydi. Arkaik Dönem'de yönetici kültüründen ziyade *ktistes*lerin ölümünden sonra kahramanlaştırılması görülürken M.Ö. 4. yy. itibarıyla bazı komutan ve krallara tanrısal onurlandırmalar yapılmaya başlanmıştır¹⁴. Arkaik ve Klasik dönemlerde yönetici kültürünün görülmemesine ilişkin olarak Price, yönetici ile yerleşim arasındaki ilişkiye değinerek bir uyumsuzluğa dikkat çekmektedir; bu dönemlerde bir yerleşime hükmeden *tyran*ların kendilerine üstünlük sağlayan unvan ve göreve başlama ritüelleri olmadığı gibi, yerleşime karşı cephe almaları hoş görülmemiş ve sadece geçici olarak toplum içinde yer almışlardır¹⁵.

III. Aleksandros'tan önce Hellen dünyasında yaşayan bir kişinin tanrılaştırılması Spartalı Lysandros ile görülmektedir. İlk olarak kendisi bir kahraman olarak tanrılarla bir tutulmaya çalışılmış, kendisinin adına ise altar, kurban ve ilahiler adanmasına karşın bu durum çok uzun sürmemiştir¹⁶. M.Ö. 5. yy.'ın sonuna denk gelen Lysandros örneği yanı sıra M.Ö. 4. yy.'ın ilk yarısından Dion örneği de sunulmakta, fakat her iki isim de bu uygulamaya istisnai durum şeklinde değerlendirilmektedir¹⁷. III. Aleksandros öncesi kulte layık görülen bazı yöneticiler ise başarılarıyla beraber sıralanabilmektedir¹⁸; Olympia oyunlarında atlet olarak yarışan I. Aleksandros (M.Ö. 498-454), Makedonia'nın Hellenleşme sürecine katkısı olan ve çeşitli oyunlar düzenleyen Arkhelaos (M.Ö. 413-399), Olympia oyunları düzenleyen, yarışan ve kendini kral olarak ilan eden II. Philippos (M.Ö. 359-336).

Şüphesiz imparatorluk kültürü öncesi en önemli ve en ünlü yönetici kültürü II. Philippos'un ardından gelen oğlu III. Aleksandros'a atfedilen kültürdür. Kendisinin tanrılaştırılma süreci ise dört farklı aşamada değerlendirilmektedir; Hogarth'ın önerdiği bu aşamalar¹⁹ kısaca III. Aleksandros'un Ammon tapınağı ile Baktra'daki ziyafet etkinliğini ziyaret etmesi, Opis isyanı ve son olarak Hellen kentlerinin kendisini onurlandırma talebi şeklinde sıralanmaktadır.

13 Chaniotis, 2003: 432.

14 Teraman, 2014: 239-241.

15 Price, 1984: 25.

16 Yurtsever, 2015: 7.

17 Price, 1984: 26.

18 Yurtsever, 2015: 7-8.

19 Hogarth, 1887: 318-325.

Tabi ki bu dört aşamalı önerinin yanı sıra babası II. Philippos'un da tanrı sıfatı taşıması sebebiyle bu niteliğin kendisine de yüklenmesi, ayrıca babasının soyunun Herakles'e dayandığı inancı ile annesinin kendisini Dionysos kültüne adanması gibi olaylar III. Aleksandros'un tanrısallığına zemin hazırlamıştır²⁰. Böylelikle fetihlerin ardından doğuda hakim olan mutlak güç ve yönetim görüşü ile zaten sahip olunan Hellen ve Makedon gelenekleri ile harmanlanarak III. Aleksandros'un yönetici kültü şekillenmiştir²¹.

III. Aleksandros'un ölümünden sonra coğrafyaya hakim olan ardılları arasında benzer kültürler atfedilmektedir. Hellenistik kral ve hanedanlıklarında monarşi ve din başlığı altında değerlendirme yapan Walkbank, kralların görevlerini etkileyen dini etkenleri şu şekilde değerlendirmekte ve sıralamaktadır²²: a) hanedanlık ve üyeleri genel kapsamda tanrı veya tanrıçaların koruması altında olup bu tanrıları kendileri hanelerinin koruyucusu olarak tanımlamaktadır, b) bazen krallar bazı tanrılar tarafından asimile olmakta, hatta bazı durumlarda tanrılar aracılığıyla tanımlanmaktaydı, c) krallar ve kraliçeler için belirli kültürler krallığın içinde veya dışında kurulabilmekteydi, d) resmi olarak ölen yöneticilerin fakat bazı zamanlar da yaşayan yöneticilere ait hanedan kültürü kurulabilmekteydi.

Bu süreçte krala ve kraliçeye (veya ölen yakınlarına) ithafen bir yönetici kültürünün bir *polis* tarafından mı yoksa hanedanlığın kendisi tarafından mı tanıtılıp tanıtılmadığı hususunun üzerinde durmak gerekmektedir. Dönem içinde yönetici kültürünün bir *polis* tarafından kurulmasına en iyi örnek olarak Antigonos Monophtalmos ve Demetrios Poliorkites kültürleri gösterilmektedir. Her iki isim de Atina'da, kente özgürlük sunmalarına atıfta bulunularak *soter* yani kurtarıcı olarak onurlandırılmış ve bu kapsamda bir altar inşa edilmiş, iki *phyleye* isimleri verilmiş (Antigonis ve Demetrias) ve bir festival düzenlenmiştir. Yine kent tarafından kurulan başka bir kültür de III. Attalos ile ilgili olup elde edilen bir zafer sonrası Pergamon'daki Asklepieion'da muzaffer kral tipinde bir heykelin tapınağa yerleştirilmesi ve yılda bir kere festival ile beraber sunuların gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Hanedanlık tarafından ölen bir kral veya kraliçenin tanrılaştırılması en çok Ptolemaios Krallığı'nda görülmektedir. I. Ptolemaios öldükten sonra oğlu II. Ptolemaios tarafından tanrı ilan edilmiş, sonrasında eşi Berenike'nin kültü izlemiştir. I. Ptolemaios ve eşi Berenike *theoi soter* (kurtarıcı tanrılar) olarak tapınım görmüştür. Benzer durum II. Ptolemaios'un eşi Arsinoe için de geçerli olmuştur. Son olarak, kültür henüz yaşayan yönetici tarafından bütün krallıkta kurulması durumu Seleukoslar Krallığı'nda karşılaşılmaktadır. Seleukoslar, Erken Hellenistik Dönem'de diğer hanedanlıklar ile benzer şekilde kültürleri kurarken hanedanlıkta yaşarken kendi kültü tanıtan ilk kişi

20 Yurtsever, 2015: 8.

21 Teraman, 2014: 245.

22 Walkbank, 2008: 84-86.

III. Antiokhos'tur. Kendisi ve atalarının yanı sıra eşi Laodike için de krallık dahilinde kültün sahiplenildiği görülmektedir²³. Son olarak, Hellenistik krallıklarda, kralların yanı sıra II. Arsinoe, V. Laodike, I. Berenike gibi kraliçe kültürlerinin de ön plana çıktığını söyleyebilmek mümkündür²⁴.

Hellenistik Dönem dahilinde Anadolu kentlerine hakimiyet kuran Pers kralı ve kendisine bağlı satraplar, yönetici kültü için potansiyel taşımalarına karşın, Hellen kentlerinde kendilerine adanmış bir kült uygulaması henüz tespit edilememiştir. *Tyran*ların idari tarzından farklı olarak Pers monarşisinin daha gelişmiş olması, beraberinde sorunları da getirirken, yönetici kültü veya benzeri kültürler bu duruma çare olarak görülmemiştir²⁵.

Son olarak, Roma öncesi bireyi esas alan kült uygulamaları bağlamında kahraman kültüne kısaca değinmek gerekmektedir. Hellen kültüründe kahraman kültüne ait ilk izler, Homeros destanlarındaki anlatılarda görülebilmektedir. Söz konusu anlatılarda direkt atıflara yer verilmezken, Erekhtheos onuruna kurban kesilmesi (Resim 2), Odysseus'un ölüleri ararken çeşitli ritüelleri yerine getirmesi, Patroklos'un ölümünden sonra adına cenaze oyunlarının düzenlenmesi (Resim 3) gibi kahramanları esas alan geleneklere dair bilgiler elde edilmektedir²⁶. M.Ö. 7. yy. itibariyle cenaze töreniyle ilişkili Myken yapıları yeniden hizmete sokularak bu yapılar mevcut aile veya ataların efsanevi kişilikler ile bağlantı kurabileceği kült yerleri şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Böylelikle hem tanrılar hem de diğer ölümlerden ayrılarak kahraman kültü farklı bir değer ve anlam kazanmıştır²⁷. Bu konuda yürütülen çalışmalarda sıklıkla yönetici figürlerin kahraman ve tanrı özelliklerinin iç içe geçtiği görülmektedir²⁸. Yöneticilerin kahraman sıfatlarından ziyade tanrı niteliklerinin ön plana çıktığını öneren Price²⁹ ise kahraman kültü uygulamaları krallara ithafen yapılmadığından ve mezarları *heroon* olarak adlandırılmadığından, ayrıca kahramanlık kültürünün ölümlülüğü de çağrıştırmaları ve yurttaşlar arasında yaygınlaşması sebebiyle yöneticiler-krallar için uygunsuz bir sınıflandırma ölçüğü olacağını savunmaktadır. Arkaik Dönem'de rekabet içindeki soylu aileler, soylarını ve geleneklerini ünlü mitolojik bir kahraman ataya dayandırmaya ve üyelerinden birini kahramanlaştırmaya çalışmış, kahramanlar üzerinden kimlik yaratma geleneği ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar devam etmiştir³⁰.

23 Chaniotis, 2003: 436-437.

24 Caneva, 2012: 75-101.

25 Price, 1984: 25-26.

26 Nappi, 2019: 629.

27 Vernant, 2015: 45-47.

28 Farnell, 1921; Ekroth, 2007: 113-114.

29 Price, 1984: 32-40.

30 Nappi, 2019: 630.

Sonuç

Roma Dönemi öncesinde yönetici kültü değerlendirilirken, bireylerin tanrılaştırılmasının özellikle Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında tanrı-kral anlayışı ile ortaya çıkması sebebiyle, öncelikle doğu dünyasında yönetici kültüne yer verilmiştir. “Doğu dünyasında yönetici kültü” başlığında değinildiği üzere özellikle Mısır’da firavunlara yüklenen tanrısallık itibarıyla çeşitli propaganda mesajlarının kullanıldığı görülmektedir. Firavunun tanrı tarafından seçilmesi mesajıyla firavunun otoritesi güçlendirilmekte; firavun halktan ayrı, yüksek bir konuma yerleştirilmektedir.

Mezopotamya’ya bakıldığında Mısır’a göre tanrısallığın daha az öne çıktığı, kralların tanrısallığının doğuştan gelmediği anlaşılmaktadır. Sümer’de ise krallığın tufandan sonra göklerden indiğine ve kralların güçlerini tanrıdan aldığına inanılsa da yöneticiye tanrısallıktan ziyade kutsallık atfedilmekte olup Mısır’da görüldüğü gibi tanrı-kral anlayışının süregelmediği, bu anlayışın kısa süreleri kapsayacak şekilde hakim olduğu bilinmektedir. Pers krallarında kralın tanrıların desteğini aldığı, diğer insanlardan üstün bir konumda olduğu ve Hellenlerin Perslerin kendi krallarına bir kült adayarak ona tapındıkları bilgisine sahip oldukları aynı başlık altında ifade edilmektedir.

Hellen dünyasına gelindiğinde çeşitli başarılar sonucunda fani bireylere ölümden sonra da başarı sağlayan eylemlerini sürdürebilme imkanı tanınmakta, ancak Arkaik ve Klasik dönemlerde yönetici kültü görülmemektedir. Yaşayan bir kişinin tanrısallaştırılması ise III. Aleksandros’tan önce MÖ 5. yy.’ın sonuna denk gelen Spartalı Lysandros ile görülmektedir. “Hellen dünyasında yönetici kültü” başlığında ifade edildiği üzere, III. Aleksandros’tan önce bazı yöneticiler külte layık görülmüş olmakla beraber en ünlü yönetici kültü III. Aleksandros’a atfedilen kült olmuştur. Yönetici kültü anlayışı, III. Aleksandros’un ölümünden sonra da devam etmiştir.

Yöneticilerin eylemlerinin kaynağını tanrı ile ilişkilendirmeleri, doğuştan veya yönetime gelerek tanrısallık kazandıkları vurgusunda bulunmaları, tanrı ile eşit olmaları veya tanrının desteğiyle buldukları konumda yer aldıkları yönünde propagandaları sayesinde yöneticiler halk üzerindeki etkilerini arttırmakta, otoritelerini güçlendirmekte ve konumlarını meşrulaştırmaktadır. Bu sebeple olmalıdır ki benzer uygulamalar farklı coğrafyalarda görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

- BAZ, F. (1998). *Roma İmparator Kültü*. (Yüksek Lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- CANEVA, S. G. (2012). Queens and Ruler Cults in Early Hellenism: Festivals, Administration, and Ideology. *Kernos*, 25, Liege: 75-101.
- CHANIOTIS, A. (2003). The Divinity of Hellenistic Rulers. A. Erskine (ed.). *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford: 431-445.
- COOPER, J. S. (2008). Divine Kingship in Mesopotamia, A Fleeting Phenomenon. Nicole Brisch (ed.). *Religion and Power, Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Chicago: 261-265.
- EKROTH, G. (2007). Heroes and Hero-Cults. *A Companion to Greek Religion*, Oxford: 100-114.
- FARNELL, L. R. (1921). *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*. Oxford: Clarendon Press.
- FRANKFORT, H. (1948). *Kingship and the Gods, A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- FREEMAN, C. (2005). *Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (çev. Suat Kemal Angı). Ankara: Dost Kitabevi.
- HOGARTH, D. G. (1887). The Deification of Alexander the Great. *The English Historical Review*, Oxford: 317-329.
- LLEWELLYN-JONES, L. (2015). "That My Body Is Strong": The Physique and Appearance of Achaemenid Monarchy. Dietrich Boschung-Alan Shapiro-Frank Wascheck (ed.). *Bodies in Transition, Dissolving the Boundaries of Embodied Knowledge*, Paderborn: 211-249.
- LLEWELLYN-JONES, L. (2017). The Achaemenid Empire. Touraj Daryaee (ed.). *King of the Seven Climes, A History of the Ancient Iranian World (3000 BCE – 651 CE)*, Jordan: 63-103.
- MORRIS, E. F. (2013). Propaganda and Performance at the Dawn of the State. Jane A. Hill-Philip Jones-Antonio J. Morales (ed.). *Experiencing Power, Generating Authority, Cosmos, Politics, and the Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia*, Philadelphia: 33-64.
- NAPPI, M. (2019). Kahramanlık Kültü. Umberto Eco (ed.). *Antik Yunan*, (çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: 629-635.
- NEILS, J. (2021). Bulls and rams: The sacrifice to Erechtheus. *Opuscula*. Stockholm: 331-339.
- PRICE, S. R. F. (1984). *Rituals and Power – The Roman Imperial Cult in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.

- TERAMAN, Ö. (2014). *Kent Mekanı Tasarımında İdeolojik Bir Temsil Aracı: Küçük Asya'da Roma İmparatorlar Kültü'nün Mimari Yoluyla Temsili*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TUPLIN, C. (2017). The Great King, His God(s) and Intimations of Divinity. The Achaemenid Hinterland of Ruler Cult?. Timothy Howe-Edward Anson-Michael Fronza et. al. (ed.). *The Ancient History Bulletin*, 31, 3-4, Northfield: 92-111.
- VERNANT, J. P. (2015). *Eski Yunan'da Mit ve Din*. (Çev. Murat Erşen). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- WALKBANK, F. W. (2008). Monarchies and Monarchic Ideas. *The Hellenistic World*, Cambridge: 62-100.
- YURTSEVER, A. (2015). Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, Eskişehir: 1-16.

Resim 1: III. Aleksandroşun mermer başı, MÖ 300-150 (Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1872-0515-1 20.12.2023)

Resim 2: Parthenon kuzey frizi, Erechtheos'a kurban sahnesi (Kaynak: NEILS, 2021).

Resim.3: Patroklos'un ölümünden sonra düzenlenen cenaze oyunlarının tasvir edildiği MÖ 6. yy dinos parçası (Kaynak: <https://cycladic.gr/en/essay/i-aggeioplastiki-kai-aggeiografia-tiw-archaikis-periodou/> 20.12.2023)

Bölüm 24

GASTRONOMİ TURİSTLERİNİN E-ŞİKAYET DAVRANIŞLARI: TRIPADVISOR YORUMLARININ İÇERİK ANALİZİ

*Merve BAŞAR DEĞER¹
Derya ÖZİLHAN ÖZBEY²*

¹ Akdeniz Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları, ABD, Antalya,
e-posta: 202252071004@ogr.akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3333-6681

² Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi Serik İşletme Fakültesi, Antalya,
e-posta: deryaosebey@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5296-0789

GİRİŞ

Bir ülkenin kültüründe önemli yere sahip olan yeme içme davranışının, geçmişten günümüze farklılaşıp, olgunlaşması kaçınılmazdır. Bu sebeple daimî olan beslenme ihtiyacı, modern zamanda yalnızca ihtiyaç olmaktan çıkmış, haz ve keyif veren bir faaliyete dönüşmüştür. Birçok farklı kavramı içinde barındıran gastronomi sözcüğü, yeme içme davranışı ile ilgili tüm bilgileri kapsamak amacıyla ortaya çıkarılmıştır (Oktay, 2018: 3). Devamında ise gastronomi, farklı disiplinlerin ilgi alanlarına girerek yeni terimler ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlardan biri de *gastronomi turizmi*dir. Gastronomi turizmi 1990'lardan itibaren öncelikle akademik alanda tanınmaya ve gelişmeye başlamıştır. (Hatipoğlu, 2014: 26). Söz gelimi gastronomi turizmi, turizm çeşitleri arasında ön plana çıkan, her geçen gün talebi artan ve yeme-içme ile ilgili yenilikleri doğuran bir alan haline gelmiştir. Gastronomi turizmi, yemek yemenin fizyolojik ihtiyaç boyutundan ayrılıp, haz veren ve merak dürtüsü uyandıran bir eyleme dönüşmesiyle beraber ortaya çıkmaktadır (Ertamay ve İrigüler, 2020: 17). Diğer yandan gastronomi turizmi, kültürlerin birbiri arasındaki etkileşiminden doğan yeme-içme eylemi ile dünyanın çeşitli ülke ve bölgelerine özgü yemek kültürü ve özelliklerini kapsayan bir turizm dalı olmuştur. Buradan hareketle yemek kültürü tarihsel olarak eskiye dayanan ve günümüzde potansiyelini koruyarak devam ettiren Türk mutfağının kendine has ürünlerini tanıtmaya gayesiyle Türkiye'de gastronomi turizmi, oldukça önemli bir turizm çeşidi haline gelmiştir.

Türkiye, tarih boyunca pek çok farklı milleti ve kültürü barındıran bir bölge olan Anadolu topraklarında yer almaktadır. Söz gelimi ülkenin her bir bölgesinde ayrı beslenme alışkanlıkları ve yemek kültürlerinin varlığı rahatlıkla dile getirilebilir (Sezgin ve Karaman, 2020: 253). Akdeniz bölgesi ve özellikle Antalya ili turizm bakımından en çok ziyaret edilen destinasyonlardan biri olmasının yanı sıra ve ev sahibi halk ile yabancı ziyaretçilerin diğer bölgelere göre daha fazla etkileşimde bulunduğu söylenebilir (Girgin, 2018; 797) Bu etkileşim sonucunda restoranların müşteri yükünün arttığı ve gastronomi turistlerinin büyük beklentilerle ziyaret ettiği yerel restoran deneyimlerine önem verdikleri görülmektedir (Girgin, 2018; 805-807). Teknolojinin gelişmesiyle beraber çevrimiçi platformların sayısı artarak, müşterilere bilgi veren seyahat tavsiye siteleri geliştirilmiş ve önceden gidecekleri yerler ve restoran işletmeleri hakkında bilgi sahibi olmaları kolaylaşmıştır. Aynı zamanda müşteriler çevrimiçi olarak deneyimledikleri restoranlara yorum yapabilmekte, memnuniyet ve şikâyetlerini kolayca dile getirebilmektedir. Böylelikle müşteri memnuniyeti, şikâyet yönetimi gibi konuların daha da ön plana çıktığı görülmektedir ve *e-şikâyet* gibi yeni kavramlar türemektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gastronomi Kavramı

Gastronomi, insanların fizyolojik ihtiyacı olan beslenme eyleminin, kültürle ve hedonik tüketimle harmanlanarak yemek üzerine bir bilim, sanat ve disiplin olarak açıklanabilir. Köken olarak ise gastronomi kelimesi, Yunanca “gastro” *mide, karın* ile “nomos” *kanun, yönetim* kelimelerinden bir araya gelerek oluşan bu kavram, Türkçeye Fransızcadan geçmiştir (Kyriakaki, Zagkotsi ve Trihas, 2016: 228; Öney, 2013: 160). Gastronomi terimi TDK’de; “Yemeği iyi yeme merakı.” veya “Sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi” olarak açıklanmıştır. The Encyclopedia Britannica’da ise “Güzel yemek pişirme, yemek yeme sanatı veya etkinliği” olarak (britannica.com, 2022) tanımlandığı görülmektedir. Santich (2004: 16)’e göre gastronominin kapsamı ve amacı, neyin yenileceği ve içileceği, ne kadar, nasıl, nerede ve ne zaman, neden, hangi biçimde ve hangi kombinasyonlarda yenileceği konusunda bir rehber ya da tavsiye içermesidir. Bu tür tavsiyeler, sözlük tanımlarında ve günümüzde gastronomi anlayışında örtük olarak bulunan yeme ve içme ile ilgili bilgi ve becerilerin edinilmesini kolaylaştırmaktadır. Gillespie (2001: 5)’a göre ise gastronomi, yiyecek ve içecek kaynaklarının nasıl kullanıldığını anlamak için bir alan sağlamaktadır. Buradan hareketle gastronomi sayesinde, çeşitli ülke ve kültürlerde kullanılan yaklaşımların yiyecek ve içecekler açısından benzerliklerinin bir resmini oluşturmak mümkündür.

Gastronomi genellikle sadece yemek pişirme ve iyi yemek yeme sanatı (TDK, 2022) olarak anılmaktadır ancak bu, gastronominin yalnızca bir parçasıdır; gastronomi bunlarla sınırlı olmamakla beraber şarap ve diğer içecekler hakkında tatma, hazırlama, deneyimleme, deneme, araştırma, keşfetme, anlama ve yazma ile ilgilenmektedir. Bunlara ek olarak kimya, edebiyat, biyoloji, jeoloji, tarih, tarım bilimi, antropoloji, müzik, felsefe, psikoloji ve sosyolojinin de etkisiyle gastronomi, karma multidisipliner bir faaliyet olduğu iddia edilmektedir (Kivela ve Crotts, 2006: 355).

Tarihsel olarak incelendiğinde gastronomi, The American Webster Sözlüğünde “gastrologia” olarak geçen sözcük, M.Ö. 4. Yüzyılda Antik Yunanda şair Archetratoes tarafından yazılan kitapta bulunan şiirde ilk kez görülmüştür (Oktay, 2018: 1; Öztürk ve Güven, 2020: 1). Uzun yıllar sonra 1801’de gastronomi sözcüğü, “*Gastronomi ya da Tarladan Sofraya İnsan*” adlı bir kitapta Fransız bir şair olan Berchoux tarafından yazılan *De La “Gastronomie”* şiirinde kullanılmıştır (Öztürk ve Güven, 2020: 2). Daha 19. yüzyıl sonlarına doğru Charles Monselet’in “bütün şart ve yaşlarda tadılabilen sanat” şeklinde gastronomiyi tanımlamasının ardından, Croze Magnan’ın “*Gastronomie a Paris*” adlı eseri yayınlanmış ve buna bağlı olarak literatür

gelişip zenginleşmeye ve gastronomi kavramı tanınmaya başlamıştır (Akt. Göker, 2011: 28).

Gastronomi Turizmi ve Gastronomi Turisti

Gastronomi turizmi, temel motivasyonu yemeğin üretim aşamalarını görmek özel bir yemek çeşidini tatmak veya yiyecek üreticilerini, yemek ile ilgili festivalleri, özel alanları ve işletmelerini ziyaret etmek olarak tanımlanmıştır (Birdir ve Akgöl, 2012: 58). Harrington ve Ottenbacher (2010: 15)'in tanımına göre ise gastronomi veya mutfak/yemek turizmi, unutulmaz yiyecek-içecek deneyimleri için bir fırsatın seyahat motivasyonu ile davranışına önemli ölçüde katkıda bulunduğu turizm çeşidi şeklinde ifade edilmiştir. 1990'lerden itibaren turizm algısı dünya çapında değişmeye başlamıştır. Seyahat edenler arasında gittikleri yerde daha önce deneyimlediklerinden farklı olan şeyleri görme isteği, tatmin düzeyinin artması ile gastronomi ön plana çıkmaya başlamıştır.

Culinary Tourism (Mutfak Turizmi) kavramı Lucy Long ilk kez 1998 yılında tarafından tanıtılmıştır. 2001 yılına kadar gastronomi turizmi, sadece akademisyenlerin ilgi alanında olan bir turizm türüydü ve mutfak turizmi kavramı kullanılmaktaydı. 2001 yılında ise Eric Wolf, dünyada gastronomi turizmi üzerine ilk makalesi yayınlanmıştır ve 2003 yılında ICTA'yı (Uluslararası Mutfak Turizmi Derneği) kurmuştur. Araştırmacıların daha önce mutfak turizmi ve şarap turizmi hakkında yazılar yazmış olmalarına rağmen, 2001 yılına kadar çalışmaları çok nadiren yayınlanmış ve iş dergileri bunları yayınlamayı reddetmiştir. Daha sonra Wolf, 2006 yılında Uluslararası Mutfak Turizmi Enstitüsü kurmuştur. Uluslararası Mutfak Enstitüsü, dünya çapında yiyecek, içecek ve turizm personeli hakkında kaynakları ve bilgileri olan küresel bir otorite olarak kabul edilir ve gastronomi ile gastronomi turizminin gelişmesinde ve tanıtılmasında büyük rol oynamıştır (Melnyk, 2006: 142; Sandybayev, 2016: 1).

Gastro turist veya bilinen adıyla gastronomi turisti, yalnızca yemek yiyebilmek ve bölgenin mutfağını deneyimlemek için bir yerden başka bir yere konaklamaya giden kişi olarak tanımlanabilir. Bir diğer tanıma göre ise gastronomi turisti, "belirli bir destinasyonun yerel gastronomisini deneyimlemek veya gastronomi ile ilgili faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla kısmen veya tamamen seyahatlerini planlayan turistler ya da ziyaretçiler" olarak ifade edilmiştir (Yılmaz, 2021: 7). Çağlı (2012: 98)'ya göre ise üç farklı gastro turist bulunmaktadır;

- Birinci turist tipi, gastronomi alanında uzmanlaşmış, keşfedilmemiş ya da gün yüzüne çıkan, bölge gastronomisini derinlemesine inceleyen kişilerdir. Gittikleri yerlerle ilgili dünya çapında dergilerde yazılar yayımlar ve eleştiride bulunarak bölge gastronomisinin gelişmesini sağlarlar.

- İkinci turist tipi, gastronomiye ilgili, kendini geliştirmek ve farklı gastronomi kültürlerini deneyimlemek amacıyla tek başına veya bir uzman rehberliğinde yapılan turlar ile ziyaret ederler.
- Üçüncü turist tipi ise, yeme içme eyleminden haz duyan ve “turistik gastronomi atraksiyonlarına” ilgili turistlerdir.

Kivela ve Crotss (2006: 360)’a göre gastronomi turistleri, yaş, cinsiyet veya bir etnik gruba ait değildir; diğer turizm türlerinden farklı olarak, gastronomi yıl boyunca, günün her saatinde ve her hava koşulunda mevcuttur; çoğu zaman gastronomi turistleri *kaşiflerdir* ve gastronomi, seyahat edenlerin uygulamalı ve etkileşimli deneyimleri için yeni taleplerini karşıladığından *deneyimsel* özelliktedir.

Şikâyet ve E-Şikâyet Kavramları

Şikâyet kavramı, tüketicinin aldığı ürün veya hizmetten duyduğu tatminsizliğin bir çıktısı olarak açıklanabilir (Argan, 2014: 50). Yapılan bir tanımda şikâyet, “tüketicinin olumsuz geribildirimi, bir kişinin, bir ürünle ilgili olumsuz nitelikte iletişim kurma etkinliklerini içeren bir eylem, satın alma sırasında oluşan tatminsizlik algısı ya da beklentilerinin karşılanmaması” şeklinde dile getirilmiştir (Albayrak, 2013: 28). Bir diğer tanıma göre şikâyet, “İşletme düzeyinde sağlanan olumsuz müşteri geri bildirim” şeklinde tanımlanmıştır (Bell, Mengüç ve Stefani, 2004: 118).

Müşterilerin şikâyet, memnuniyet ve nötr durumda olmalarının açıklanması araştırmacılara göre şu şekilde olmaktadır; Herhangi bir satın alma veya hizmet deneyimi sonucunda satın alma deneyimi, tüketicinin olayla ilgili beklentilerini aşarsa, olumlu bir onaylama meydana gelmiştir; satın alma deneyimi tüketici beklentilerinin altında kalırsa, olumsuz bir onaylamama meydana gelmiştir; son olarak, satın alma deneyimi tüketici beklentilerini karşılıyorsa, sıfır bir onaylama veya nötr (tepkisizlik) meydana gelmektedir (Weiss, Feinstein ve Dalbor, 2004: 26). Tax, Brown ve Chandrashekar (1998)’a göre, şikâyet etmeyi seçen müşteriler, işletmelere güvenilirliklerini gösterme şansı sunar ve bu eylem müşterilerin sonraki tutum ve davranışlarını şekillendirmeye yaramaktadır (Akt. Su ve Bowen, 2001: 37).

İnternetin ortaya çıkışı ve iletişim kapasitesi, tüketicilerin kötü deneyimlerini diğer tüketicilerle aktarmaları için forum işlevi gören birden fazla şikâyet sitesinin oluşmasına sebep olmuştur. (Harrison-Walker, 2001: 397). İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte her müşteri bir yazar olabilir ve dünya onların izleyicisi konumundadır; bu durum son zamanlarda e-şikâyet kavramının ve kullanımının yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Tyrell ve Woods, 2004: 184). O halde e-şikâyet (elektronik şikâyet), bir ürün ve hizmetten yararlanan müşterinin, bu deneyimde yaşadığı memnuniyetsizliği

çevrimiçi platformlarda ifade etmesi şeklinde tanımlanabilir (Şahin vd., 2018: 71). E-şikayetler, çevrimiçi özelliğe sahip olduğundan neredeyse anında gönderilir ve alınır, bu etkileşim müşteri sorununun çözümünde bir ön adım olarak görülmektedir. Ayrıca şikayetlerini ifade etmek için sonraki bir bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılacak olan çok sayıda web sitesi türüne sahiptir ve benzer düşünen tüketicilerle bir topluluk duygusu geliştirerek şikayetlerinin anlaşılması ve dile getirilmesi kolaylaşmaktadır (Goetzinger, 2007: 53).

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, Antalya'da faaliyet gösteren restoran işletmelerine yapılan çevrimiçi yorumlara ilişkin şikâyet unsurlarının belirlenmesi ve sınıflandırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın birincil amacı, tüketicilerin çevrimiçi incelemelerinde dikkate aldıkları temel değişkenleri yakalamak ve incelemenin olumlu ya da olumsuz olmasına bakılmaksızın, önemli sayıda kişi tarafından belirtilen yemek deneyiminin temel unsurlarını belirleyebilmektir (Pantelidis, 2010: 485). Araştırmada kullanılan dünyanın en büyük seyahat tavsiye sitelerinden biri olan Tripadvisor.com sitesinde bulunan olumsuz yorumlar tespit edilerek Antalya'daki restoran işletmelerinin müşteri ilişkileri ve şikâyet yönetimi hakkında fikir sahibi olunması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Yapılan araştırmada Antalya'da faaliyet göstermekte olan ve Tripadvisor internet sayfasında kayıtlı, 22.05.2022 tarihi itibarı ile en yüksek puana sahip 10 restoran işletmesi incelenmeye alınmış ve nitel bir analiz yöntemi olan içerik analizi aracılığı ile elde edilen veriler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Nitel analiz, verilerden çıkarılabilecek anlamları yorumlamak ve yapılandırmak için genellikle tümevarımsal akıl yürütme süreçlerine dayanması şeklinde açıklanmaktadır (Thorne, 2000: 68). Nitel analiz, insan davranışlarının değişken doğasından yola çıkarak eylemlerin nasıl şekillendiğine odaklanmaktadır; bu sayede sonuçtan çok sürece bağlı bir amaç benimsemiştir (Çelik vd., 2020: 400). Nitel analizin bir parçası olan içerik analizi ise genellikle görsel ve yazılı verilerin analizinde kullanılan tümdengelim bir yaklaşımdır (Aydın, 2018). İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklamaya ve çıkarım yarayacak kavramlara ve ilişkilere erişmektir (Karataş, 2015: 74).

Araştırmada Tripadvisor sitesinin kullanılmasının sebebi, dünya çapında 859milyonu aşkın yorumasahip bir web kuruluşu olmasıdır (Tripadvisor, 2022b). Yapılan bir çalışmada, her yıl yüz milyonlarca potansiyel otel ziyaretçisinin bu tür inceleme sitelerine başvurduğu ve Tripadvisor'ın kurumsal seyahat harcamaları üzerinde tahmini olarak yıllık 500 milyon euro değerinde bir etkisi olduğu belirtilmiştir (Tuominen, 2011: 3). Tripadvisor'da yemek kalitesi, hizmet kalitesi, atmosfer ve paranın karşılığını ayrı ayrı değerlendirilmesi sayesinde müşteri memnuniyeti, tekrarlanan satın alma işlemiyle pozitif yönde

ilişkili olduğu görülmüştür (Živadinović, 2022: 255). Bir diğer çalışmada ise, restoran seçimi için TripAdvisor'ı kullanan müşteri sayısının önemli ölçüde arttığı, restoran yorumlarını okuyan çevrimiçi okuyucuların % 41'inin daha sonra restoranlardan birini ziyaret ettiğini bildirmektedir (Cassar vd., 2020: 86). Buradan hareketle çalışmada kullanılan Tripadvisor sitesinin müşterilerin satın alma kararlarını büyük ölçüde etkileyen ve ziyaret ettikleri restoranları değerlendirmesine yarayan önemli bir çevrimiçi platform olduğu söylenebilir.

Araştırmanın evrenini Antalya'da faaliyet gösteren en yüksek puanlı 10 restoran işletmesinde yeme-içme aktivitesinde bulunan müşterilerin Tripadvisor sitesine yorum bırakan 6.528 müşteri yorumunun olumsuz olarak kodlanan 274'ü oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan çevrimiçi platform, dinamik bir yapıya sahip olduğundan dolayı 22.05.2022 tarihine dek yapılan yorumlar dikkate alınmıştır. Bu yorumların içerisinde ortalama, kötü ve berbat olmak üzere 274 olumsuz yorum, şikâyet unsurlarının belirlenmesi adına değerlendirmeye alınmıştır. Olumsuz yorumlar değerlendirmeye alınırken, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz yapılırken, Excel programından yararlanılmıştır. Elde edilen veriler çıkarımlar doğrultusunda kategorize edilerek kodlama tekniği uygulanmıştır. Yorumların değerlendirilmesinde ve şikâyet unsurlarının sınıflandırılmasında Şahin vd., (2018) ve Erdem ve Yay (2017)'in hazırladığı araştırmadan yararlanılmıştır. Araştırmalardan edinilen bulgulara göre fiyatlandırmadan kaynaklı şikâyetler, ürün ile ilgili şikâyetler, servis ile ilgili şikâyetler, hizmet ortamıyla ilgili şikâyetler, personel ile ilgili şikâyetler, müşteri kaynaklı şikâyetler ve yasal boşluk kaynaklı şikâyetler olmak üzere yedi farklı kategori kullanılmıştır. Bu kategoriler alt başlıklara ayrılarak, şikâyet unsurlarının saptanması ve daha net anlaşılması için detaylandırılmıştır. Şikâyet unsurları kategorize edildikten sonra Word Art programı yoluyla kelime bulutu çizilmiştir. Şikâyet unsurları ve çalışmaya ilişkin kavramlar önem sırasına göre programdan yararlanarak görselleştirilmiştir.

Bulgular

Yapılan içerik analizinde incelenen yorumlar en fazla sırasıyla Türkçe, İngilizce, Rusça, Almanca ve diğer diller olmak üzere ayrıldığı görülmüştür. Araştırmanın konusu olan TripAdvisor sitesinde yer alan Antalya'da bulunan en yüksek puanlı restoranlar Tablo 1'de listelenmiştir;

RESTORAN İŞLETMELERİ	Yorum Sayıları	Derecelendirme				
		Mükemmel	İyi	Ortalama	Kötü	Berbat
1. Kaleiçi Steak Gastro Bar	353	342	3	3	1	4
2. Ayar Meyhanesi	1.830	1.683	92	36	9	10
3. Seli Food & Drinks	82	82	0	0	0	0

4. Manjoo Burger & Coffee	167	162	2	1	0	2
5. Balıkcı Meyhanesi Kaleici	952	890	38	6	9	9
6. Food in Box	722	621	54	16	8	23
7. Hayat Restaurant	297	272	11	2	3	10
8. Yemenli Restaurant	1.380	1.237	57	29	25	32
9. Terrace Steak House Restaurant	214	195	8	2	2	7
10. Pizza Argentina	530	480	25	14	5	6
TOPLAM	6.528	5.964	290	109	62	103
%	100*	%91,36	%4,44	%1,66	%0,94	%1,57

Tablo 1. Antalya'da Faaliyet Gösteren Tripadvisor'daki En Yüksek Puanlı Restoranlar

*Yüzdeler tabloya eklenirken basamak sayısı azaltılmıştır.

** Erişim Tarihi: (07.06.2022)

Tablo 1'de görüldüğü üzere restoranlara ait toplam yorum sayısı 6.528'dir. Bu yorumlar içerisinde ortalama 109, kötü 62, berbat 103 yorum olmak üzere toplam 274 olumsuz yorum saptanmıştır. Analiz edilen yorum sayısı yüzdeye vurulduğunda mükemmel ve iyi olarak derecelendirilmiş yorumlar arasından %95,8 oranında olumlu yorum yapıldığı ve ortalama, kötü ve berbat derecelendirilmiş yorumlar içerisinde %4,17 oranında olumsuz yorum bulunmuştur. Listede bulunan en yüksek puanlı restoranlar ile en fazla yorum sayısı arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 2'de Antalya'da bulunan en yüksek puanlı on restorana gelen yorumlar incelenmiş ve kategorilere ayrılmıştır.

Tablo 2. İncelenen Yorumlara Göre Restoran ile İlgili Şikayetlerinin Sınıflandırılması

ŞİKAYET UNSURLARI	SAYI	%
Fiyatlandırmadan Kaynaklanan Şikayetler	143	25,31
Fiyatın Beklentinin Üstünde Olması (Pahalılık)	105	18,58
Vaadedilen Fiyatla Ödenen Fiyatın Aynı Olmaması	38	6,73
Ürün ile İlgili Şikayetler	197	34,86
Yemeğin Yeterli Pişirilmemesi	14	2,48
Yemeğin Kalitesi	76	13,4
Yemeğin Lezzeti	53	9,38
Yemeğin Sunumu ve Hijyenik Olması	10	1,77
Yemeğin Olması Gerekenden Sıcak/Soğuk Olması	13	2,30
Porsiyon Miktarı	31	5,48

Servis ile İlgili Şikayetler	68	12,03
Servisin Yavaş Olması	35	6,19
Servisin Eksik Yapılması	33	5,84
Hizmet Ortamıyla İlgili Şikayetler	35	6,19
Restoran Ambiyansı	29	5,13
Restoran Hijyeni ve Düzeni	6	1,06
Personel ile İlgili Şikayetler	101	17,87
Personel İlgisizliği ve Yetersiz Olması	38	6,72
Personel Kabalığı	38	6,72
Personelin Niteliksiz Olması	23	4,07
Personel Kıyafeti ve Kişisel Hijyeni	2	0,35
Müşteri Kaynaklı Şikayetler	16	2,84
Müşteri Kalabalığı	6	1,06
Müşteri Gürültüsü ve Uygunsuz Davranışı	10	1,77
Yasal Boşluk Kaynaklı Şikayetler	3	0,53
Müşterilerin Tehdit Edilmesi	3	0,53
TOPLAM	563	100*

*Yüzdeler tabloya eklenirken basamak sayısı azaltılmıştır.

** Erişim Tarihi: (07.06.2022)

Tablo 2’de görüldüğü üzere incelenen restoranlara yapılan 274 olumsuz yorum içerisinde 563 şikâyet unsuru saptanmıştır. Bunun sebebi, yorumların çoğunluğu incelemede en az iki veya daha fazla faktöre sahip olması dolayısıyla faktörlere atfedilen sayılar yorum sayısını aşmaktadır. Restoranlara ait yorumlar içerisinde sınıflandırılan şikâyet unsurlarına göre 197 yorum ile en çok ürün ile ilgili şikâyetlerin yapıldığı görülmüştür. Ancak en fazla şikâyetin fiyat ile ilgili şikâyet kategorisinde bulunan 105 yorum ile “*Fiyatın Beklentinin Üstünde Olması (Pahalılık)*” ile ilişkin olduğu saptanmıştır. Diğer şikâyet öğeleri ise personel ile ilgili şikâyetlerden 101 yorum içerisinde “*personel ilgisizliği ve yetersiz olması*” ve “*personel kabalığı*” unsurlarının 38 yorumla eşit olduğu görülmüştür. Personel şikâyetlerine ilişkin olarak restoran çalışanlarının özellikle yabancı uyruklu müşterilere saygısız davrandıkları yorumlara yansımaktadır.

Servis ile ilgili şikâyetler 68 yorum; hizmet ortamıyla ilgili şikâyetler 35 yorum ve müşteri kaynaklı şikâyetlere ilişkin 16 yorum yapıldığı görülmektedir. Servis ile ilgili şikâyetlerde ön plana çıkan şikâyet servisin yavaş olmasıdır. Restoran deneyimi yaşayan müşteriler hizmetin çok yavaş yapıldığından yakınmaktadır.

Hizmet ortamıyla ilgili şikâyetlerden *restoranın ambiyansı*, yani restoranın fiziksel özelliklerinden (masaların konumu, ergonomisi vb.) müşterilerin memnun olmadığı görülmektedir. Müşteriden kaynaklanan şikayetlerde ise müşterinin gürültüsü ve uygunsuz davranışı unsuru göze çarpmaktadır. Bu şikâyet unsurunda yabancı uyruklu müşteriler, çevrelerindeki Türk müşterilerin kalabalık olmasından ve sigara kullanımından rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir.

Tablo 2'ye göre en az şikâyet alan unsur "*yasal boşluk kaynaklı şikayetler*" olarak tespit edilmiştir. Yasal boşluk kaynaklı şikayetlerde bulunan *müşterilerin tehdit edilmesi* unsuru, tamamı yabancı uyruklu müşterilere yönelik bir şikâyet ögesidir. Restoran işletmesinin menüde vadedilen fiyattan fazla bir fatura çıkarması ve itiraz eden yabancı uyruklu turistleri polise teslim edecekleri yönünde şikayetler mevcuttur.

Şekil 1.

Şekil 1'de görülen kelime bulutu, çalışmanın konusunu oluşturan şikâyet unsurunu temele alınmıştır. Ardından fiyat, servis, müşteri, ürün gibi yorumlarda şikâyeti oluşturan terimler kelime bulutuna eklenmiştir. Tablo 2'de belirtilen şikâyet unsurlarından öne çıkan ürün ile ilgili şikâyetler nedeniyle, *ürün*; ikinci sırada bulunan fiyatlandırmadan kaynaklı şikâyetler unsurundan dolayı, *fiyat* kelime bulutu oluşturulurken sıkça kullanılmıştır. Söz gelimi, Tablo 2'de ki alt başlıklarda en çok şikâyet yaratan *yemeğin kalitesi*, *yemeğin lezzeti*, *porsiyon miktarı*, *pahalılık*, *restoran ambiyansı* gibi unsurlar sırasıyla kelime bulutuna yansıtılmıştır. Bu durumda, müşterilerin restoranlar hakkında yaptıkları değerlendirmede ortak e-şikâyet faktörlerinin göze çarpması ve daha net anlaşılması açısından oluşturulan kelime bulutu ile çalışmaya katkı sağlanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İnternet, son 20 yılda yaygınlaşan çevrimiçi geniş ağlara sahip olan bir alandır. İnsanlar gelişmeleri internet üzerinden takip etmekte ve kendileri de çeşitli platformlar aracılığıyla bu alana ortak olmaktadır. Araştırmada kullanılan Tripadvisor.com internet sitesi de, tüketiciler arasında yaygınlaşan ve popülerleşen platformlardan biridir. Tüketiciler Tripadvisor seyahat sitesi bünyesinde bulunan restoran işletmelerine, ülke ve şehirleri filtreleyerek kolayca ulaşabilmekte ve yaşadıkları deneyimler hakkında memnuniyet ve şikâyetlerini dile getirebilmektedir.

Araştırmanın sonucuna göre Antalya'daki en yüksek puanlı 10 restoranı deneyimleyen müşteriler, alt kategorilerden %18,58 oranla en çok *fiyatın beklentinin üstünde olması (pahallık)* unsurundan tatmin olmadıkları ve şikâyet ettikleri görülmektedir. İkinci sırada *yemeğin kalitesi* %13,4 oranında şikâyet edildiği ve üçüncü sırada *personel ilgisizliği - yetersiz olması ve personel kabalığı* sorununun %6,72 oranında şikâyet faktörü olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmaya göre, inceleme yapılan restoranlardaki şikâyet faktörünün ürünlerle ve fiyatlandırma ilgili olduğu ve müşterilerin yemeklerle ilgili birçok olumsuz noktaya değinerek şikâyetinde bulunduğu yorumlarda gözlemlenmiştir. Yorumlarda en çok karşılaşılan sorun ise yemeğin kalitesine oranla fiyatının yüksek olması nedeniyle müşterilerin şikâyet etme eğiliminin arttığı görülmüştür.

Araştırmaya konu olan restoran işletmelerinin, bulgular sonucunda yemek lezzet ve kalitelerini, eğitimli personel sayısını artırmaları ve menü fiyatlandırmada daha makul oranların kullanılması tavsiye edilmektedir. Şikâyetlerin en aza indirgenmesi için müşterilerin beklentilerinin karşılanması restoran işletmelerinin devamlılığı açısından önem arz etmektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda, çalışma kapsamına alınan restoran işletmeleri artırılarak şikâyet unsurları detaylandırılabilir; böylece sorunların ana kaynağı bulunarak işletmelerin müşterilerine sunduğu hizmet kalitesi artırılabilir. Ek olarak müşterilerin şikâyetlerine verilen dönütler incelenerek yapılan düzeltmelerle aynı şikâyetlerin devam edip etmediği, işletmelerin kalite standartlarının korunması konusundaki yaklaşımlarına ışık tutulabilir.

REFERANSLAR

- Argan M. (2014). “E-Şikâyetle İlgili Tanımlayıcı Bir Çalışma: Şikâyet Forumu Olarak Bir Web Sitesinin Sosyal Ağ Analizi” *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, IUYD’2014 / 5(1).
- Albayrak A. (2013). “Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikayetleri ve Şikayete İlişkin Davranışlar” *Paradonks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi* Temmuz 2013, Cilt: 9, Sayı: 2 ISSN: 1305-7979.
- Bell S. J., Mengüç B. ve Stefani S. L. (2004). “When Customers Disappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints” *Journal of the Academy of Marketing Science*. Volume 32, No. 2, pages 112-126. DOI: 10.1177/0092070303261467.
- Birdir K. ve Akgöl Y. (2012). “Gastronomi Turizmi ve Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi” *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* Cilt 3, Sayı 2, 2015, ss.57-68.
- Cassar, M. L., Caruana, A., & Konietzny, J. (2020). Wine and satisfaction with fine dining restaurants: an analysis of tourist experiences from user generated content on TripAdvisor. *Journal of Wine Research*, 31(2), 85-100.
- Chernysh I., Makhovka V. ve Nataliia M. (2021). “Gastronomy As A Factor Of Competitive Advantage Of Cultural Tourism Services” *Economics and Region* No 2 (81), Yuri Kondratyuk National University.
- Çelik, H., Başer Baykal, N. ve Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkelere. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 8(1), 379-406. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m
- EB (2022). <https://www.britannica.com/dictionary/gastronomy> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022).
- Erdem Ö. Ve Yay Ö. (2017). “Tripadvisor’daki Müşteri Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi: Antalya Örneği” *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5/4 (2017) 227-249.
- Ertamay İ. S. ve İrigüler F. “Gastronomiye Giriş” (ed.). Akbaba, A. ve Çetinkaya N. (2020). “Gastronomi ve Yiyecek Tarihi” Detay Yayıncılık, Ankara.
- Gillespie, C. (2001). “European Gastronomy into the 21st Century” Oxford Butterworth-Heinemann.
- Girgin, G. K. (2018). “Yerel Gıdaların Tüketilmesine Yönelik Turist Motivasyonlarının Ölçülmesi: Antalya’da Bir Uygulama” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Nisan 2018 22 (Özel Sayı): 793-810.
- Goetzinger, L. M. (2007). *Consumer Complaint Behavior: Studies on Behavioral Dimensions and The Impact of The Internet*, Doctoral Thesis, Purdue University West Lafayette, Indiana, 144.
- Göker G. (2011) “Destinasyon Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Turizmi (Balıkesir İli Örneği)” *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek*

Lisans Tezi, Balıkesir.

- Harrington, R. J. and Ottenbacher, M. C. (2010). "Culinary Tourism A Case Study of the Gastronomic Capital" *Journal of Culinary Science & Technology*, 8:1, 14-32, DOI: 10.1080/15428052.2010.490765.
- Harrison-Walker J. L. (2001). "E-Complaining: a Content Analysis of An Internet Complaint Forum", *Journal of Services Marketing*, Vol. 15 Iss. 5 pp. 397- 412.
- Hatipoğlu, A. (2014). "Osmanlı Mutfağının Gastronomi Turizmi Çerçevesinde İncelenmesi" Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kivela, J. and Crotts, J.C. (2006). "Tourism And Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience a Destination" *Journal of Hospitality & Tourism Research*, Vol. 30, No. 3, 354-377. DOI: 10.1177/1096348006286797.
- Kyriakaki, A. Zagkotsi, S. & Trihas, N. (2016). "Gastronomy, Tourist Experience and Location. The Case Of The "Greek Breakfast" *Tourism: An International Multidisciplinary Journal Of Tourism*, Volume 11, Number 3, pp. 227-261UDC: 338.48+640(050).
- Melnyk, O. (2006). "Prospectiveness Of Culinary Tours To Nature Park Beremytske" 3. Байлик С.І. Вступ в анімацію гостинності: навч. Посіб. /С.І. Байлик. – Х.: Прапор, 2006. – 160 с.
- Aydın, N. (2018). "Nitel araştırma yöntemleri: etnoloji" *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2 (2), 60-71. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ihssr/issue/36852/425401>
- Oktay, S. (2018). "Gastronomi Bilimine Giriş" *Der Yayınları*, İstanbul.
- Öney, H. (2013). *Gastronomi Turizmi*. S. bahçe (ed.). "Alternatif Turizm İçinde" *Es-kişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları*, 158-188.
- Öztürk B ve Güven S. "Gastronomiye Giriş" (ed.). Akbaba, A. ve Çetinkaya N. (2020). "Gastronomi ve Yiyecek Tarihi" *Detay Yayıncılık*, Ankara.
- Pantelidis, I. S. (2010). "Electronic Meal Experience: A Content Analysis of Online Restaurant Comments" *Cornell Hospitality, Q*, 51(4), 483-491.
- Sandybayev A. (2016). "Gastronomic Tourism as a Destination Attraction in Kazakhstan" *Impact Factor 3.582 Case Studies Journal ISSN (2305-509X) – Volume 5, Issue 7–July-2016*.
- Sezgin, C. A. ve Karaman, E. E. (2020). Ed. Çetinkaya, N. "Yemek, Kültür ve Toplum" *Nobel Yayınları*, 1. Baskı, Ankara.
- Su W. & Bowen J.T (2001). "Restaurant Customer Complaint Behavior" *Journal of Restaurant & Foodservice Marketing*, 4:2, 35-65, DOI: 10.1300/ J061v04n02_03.
- Şahin S., Girgin G., Kazoğlu İ., Coşkun G. (2018). "Gastronomi Turistlerinin E-Şikâyet Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Alaçatı Örneği (A Research on

E-Complaint Behaviour of Gastronomy Tourists: Alaçatı Sample)” Journal of Tourism and Gastronomy Studies 6/1 (2018) 68-82.

TDK (2022). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.03.2022).

Thorne, S. (2000). Data analysis in qualitative research. Evidence-Based Nursing, 3(3), 68–70. doi:10.1136/ebn.3.3.68

Tripadvisor (2022a). https://www.tripadvisor.com.tr/Restaurants-g297962-Antalya-Turkish_Mediterranean_Coast.html (Erişim Tarihi: 24.05.2022).

Tripadvisor (2022b). <https://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

Tuominen, P. (2011). The influence of TripAdvisor consumer-generated travel reviews on hotel performance. University of Hertfordshire. <https://uhra.herts.ac.uk/handle/2299/7612>. (Erişim Tarihi: 14.11.2023).

Tyrrell, B. and Woods, R. (2004). “E-Complaints: Lessons to Be Learned from the Service Recovery Literature” Journal of Travel & Tourism Marketing, 17:2-3, 183-190, DOI: 10.1300/J073v17n02_14.

Weiss R., Feinstein A. H. & Dalbor M. (2004). “Customer Satisfaction of Theme Restaurant Attributes and Their Influence on Return Intent” Journal of Foodservice Business Research, 7:1, 23-41, DOI: 10.1300/J369v07n01_03.

Yılmaz, G. (2021). Ed. Yılmaz, G ve Şahin, A. “Örnek Olaylarla Gastronomi Turizminde Yeni Eğilimler” Detay Yayıncılık, 1. Baskı.

Živadinović, B. (2022). Influence of TripAdvisor reviews on guest satisfaction with restaurants in major cities of former Yugoslavia. *Ekonomika preduzeća*, 70(3-4), 254-268.

Bölüm 25

KORAKESİON SIKKELERİ ÜZERİNDE TANRI VE TANRIÇA TASVİRLERİ

Mustafa YILDIZLI¹

¹ Dr., yildizlimustafa46@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2734-9507

Giriş

Bu çalışmada Korakesion'da başılmış kent sikkeleri üzerinde tasvir edilen tanrı ve tanrıçalar incelenmiştir. Korakesion teolojisinde hangi tanrı ve tanrıçalara yer verildiği ve hangi imparatorların sikkelerinde bu tanrı ve tanrıçaların işlendiği araştırılmıştır. Bu doğrultuda 65 adet sikke değerlendirilmiştir. Bu sikkeler üzerinden Korakesion'un Roma Dönemi'ndeki inanç sistemine ışık tutmak amaçlanmıştır.

Antik Çağ'da hem siyasi hem de dini propagandanın en yaygın aracı sikkelerdir. Siyasi, ekonomik ve sosyal yaşamın önemli bir parçası olan sikkeler, Roma imparatorlarının güçlerini halka göstermesinde bir araç olmuştur. Bu doğrultuda sikkelerin ön yüzünde imparatorların portreleri ve onlara verilen ünvanlar, arka yüzünde ise tapınaklar, zafer takları, su kemerleri, tanrı ve tanrıçalar betimlenmiştir. Özellikle geniş bir dağıtım ve yol ağına sahip olan imparatorluk, sikkeler sayesinde imparatorların tanınırlığını ve gücünü çok hızlı bir şekilde eyaletlerde göstermiştir. MÖ 190 yılında Seleukos Krallığı ve Roma arasındaki mücadeleden (Magnesia Savaşı) Roma galip çıkmıştır (Arslan ve Yıldızlı, 2020: 311-312). Bunun sonucunda MÖ 188 yılında Apamaeia Antlaşması yapılmıştır. Bu barış antlaşması sonrası Roma'nın Anadolu'da hakimiyeti artmış ve Anadolu'daki kentlere kendi adlarına sikke basma hakkı verilmiştir. Korakesion bu dönemde Roma'nın Anadolu'daki dostu olan Pergamon krallığı sınırları içerisinde yer almaktadır ve bu haktan yararlanamamıştır. Kent ancak eldeki verilere göre kendi sikkesini Roma İmparatorluk Dönemi'nde basmaya başlamıştır. Korakesion darplı en erken sikke imparator Traian (MS 98-117) dönemindedir. Kentin en geç darplı sikkesi ise imparator Gallienus dönemine aittir. Buradan da Korakesion darplı sikkeler MS 98'de basılmaya başlanmış ve MS 268 yılında da son bulmuştur. Bu dönemlerde sikke basan kent gelişimini biraz geç tamamlamış ve sikke basmaya da geç başlamıştır. Korakesion sikkelerinin arka yüzünde *KOPAKHCIOΤΩΝ* veya *KOPAKHCΙΩΤΩΝ* lejantına yer verilmiştir (Levante, 1978). Bu lejant kent adına basılan sikkeleri göstermektedir. Korakesion kendi adına sikke basımında çevresinde yer alan kentlere göre geç kalmıştır. Bu veriler doğrultusunda kentin Roma Döneminde gelişimini biraz geç tamamladığı ve sikke basma hakkını da bundan dolayı geç elde ettiğini söyleyebiliriz.

Yöntem

Bu çalışma için öncelikle yayınlar, özel koleksiyonlar, müzayede kurumları ve sikke web sayfaları taranmıştır. Bu taramalar sonucu Korakesion darplı sikkeler tespit edilmiş ve bu sikkelerin çoğunu Levante (1978: 24-32) *The Coinage of Korakesion in Cilicia* başlıklı çalışmasında yayınlamıştır. Bu çalışmasında kent hakkında kısa bilgi veren Levante

(1978) sonrasında kent sikkelerinin katalogunu yapmıştır. Bu bilgiler kent sikkelerini tanıtımdan öteye giden bir çalışma değildir. Bu yüzden bu çalışmada kentte ait sikkelerde görülen tanrı ve tanrıçalar üzerinde durarak kent teolojisi hakkında bilgi edinmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda tespit edilen sikkelerin hangi imparator adına basıldığı ve hangi tanrı ve tanrıçalara yer verildiği saptanmıştır. Bu sikkelerdeki tanrı ve tanrıçaların ikonografik ve kültlerle ilişkisi araştırılmış ve değerlendirilmiştir.

Tanrılar

Zeus

Greklere baş tanrısı Zeus¹, Rheia ile Kronos'un oğludur. Gökyüzünün hâkimi, tanrıların ve insanların babasıdır (Erhan, 2014: 222). Asa, şimşek demeti, kartal ve taht onun sembolleridir. En çok bilinen atribütü şimşek demetidir. Korakesion'a ait beş sikkenin arka yüzünde Zeus tasvir edilmiştir (Kat. no. 1-5). Üç sikkede tahta oturan Zeus işlenirken diğer iki sikkede ayakta duran Zeus işlenmiştir. Üç sikke imparator Traian'a, biri Severus Alexander'a ve diğeri imparator Gallienus'un eşi imparatoriçe Salonina'ya aittir.

Tahta Oturan Zeus

Traian, 98-117 (Kat. no. 1, 2, 3)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli başı sağa

A.Y.: Tahta oturan Zeus'un sol elinde asa, sağ elinde phiale tutmakta ve sol boşlukta kartal yer almaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Traian'a ait üç sikkede de Zeus betimlenmiştir. Zeus burada yarı çıplak işlenmiştir. Tanrının sembolü olan asa ve kartal da bu sikkelerde işlenmiştir. Phialenin de işlenmesi kültle alakalıdır.

Ayakta Duran Zeus

Severus Alexander, 222-235 (Kat. no. 4)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran Zeus, yarı giyimli işlenmiş, baş sola, vücut ise $\frac{3}{4}$ cepheden, sağ elini ileriye uzatmış ve phiale tutmakta, sağ kolunu omuz hizasında dirsekten yukarıya kırmış ve asasına dayanmıştır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Salonina, 254-268 (Kat. no. 5)

1 Zeus ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Grimal, 1990: 453-456; Erhat, 1996: 293-298; Agizza, 2006: 31-35.

Ö.Y.: İmparatoriçenin inci diademli, giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran Zeus, yarı giyimli, baş sola, vücut cepheden, sağ elini ileriye uzatmış ve phiale tutmakta, sağ kolunu omuz hizasında dirsekten yukarıya kırmış ve asasına dayanmıştır. Sol omuz üzerinden pelerin aşağı doğru sarmaktadır. *KOPAKHCIOYTON*.

İki sikkenin de arka yüzü benzer şekilde tasvir edilmiştir. İmparatoriçenin sikkesinde Zeus'un sol ayağı öndeyken Severus Alexander'ın sikkesinde sağ ayak öndedir. Buradan da vücudun biraz farklı işlendiğini anlamaktayız.

Zeus'a ait beş sikkede phiale ve asa işlenmiştir. Tanrının Korakesion'da kültürünün olduğunu düşünebiliriz. Bu sikkeler haricinde Korakesion'da Septimius Severus adına basılmış bir sikkede de tahta oturan Zeus betimlenmiştir (Levante, 1978: no. 16).

Korakesion'a komşu yerleşimlerde Zeus'un bu iki tipi de işlenmiştir (Erhan, 2014: 234). Bölgede Zeus kültürünün sadece Korakesion'da değil diğer yerleşimlerde de görüldüğü düşünülebilir. Ayrıca kentlerin birbirinden etkilendiğini gösteren önemli bir veridir. Zeus'un ayakta duran, yarı çıplak, bir elinde asa, diğer elinde phiale tuttuğu örnekler genel olarak Dağlık Kilikia'da (Kilikia Tracheia) görülmektedir.

Poseidon

Kronos ve Rheia'nın oğlu olan Poseidon, denizler tanrısıdır ve Olymposlu on iki tanrıdan biridir ve baş tanrı Zeus'un kardeşidir (Grimal, 1990: 370; Erhat, 1996: 252; Agizza, 2006: 129). Depremlerden de sorumlu olan tanrı güçlüdür. Zaman zaman Zeus'a kafa tutan tanrı Amphitrite ile evlenmiştir. Sikkeler üzerinde Poseidon genel olarak ayakta durmakta, çıplak veya yarı çıplak, bir elinde trident, diğer elinde ise yunus balığı tutar şekilde tasvir edilmiştir. Trident en bilinen sembolüdür. Sakallı, yaşlı bir insan gibi işlendiği sikkelerde vardır. Tanrının Roma'daki yansıması Neptün'dür.

Korakesion'da iki sikkede Poseidon tasvir edilmiştir (Kat. no. 6-7). Bu iki sikkede tanrı ayakta durmakta ve yarı çıplaktır. Tanrının bu tip sikkeleri liman kentlerinde yoğunlaşmaktadır. Korakesion'da bir liman kentidir. Liman kentlerinde ticaret ve balıkçılık temel geçim kaynakları olmaktadır. Denizlerin tanrısı olan Poseidon'a bu sebepten tapınım olduğu düşünülmektedir.

Yarı Giyimli Ayakta Duran Poseidon

Valerianus, 253-260 (Kat. no. 6-7)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli ve giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrı yarı giyimli, sağ elini ileriye uzatmış ve yunus balığı tutmakta, sol elini dirsekten kırmış ve tridente yaslanmıştır. *KOPAKHCIOΤΩN*

Hades

Yeraltı tanrısı olan tanrı Hades, Kronos ile Rheia'nın oğludur ve Zeus'la Poseidon'un kardeşidir. Üçü arasında bir paylaşım olmuştur. Bu paylaşımında ölümler ülkesi Hades'e düşmüştür (Grimal, 1990: 167; Erhat, 1996: 120-121; Hamilton, 2004: 15; Agizza, 2006: 143; Erhan, 2014: 988). Roma dünyasında tanrı Pluton olarak adlandırılmıştır.

Korakesion'a ait üç sikkede Hades işlenmiştir (Kat. no. 8, 9, 10). İki sikke mitolojik sahne içermektedir. Bu sahnede Hades dört atın çektiği quadriga'da Persephone'yi yeraltı dünyasına kaçırmaktadır (Kat. no. 8-9).

Antoninus Pius, 138-161 (Kat. no. 8-9)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, sakallı ve giyimli büstü sağa

A.Y.: Dört atlı quadriga üzerinde Hades cepheden işlenmiş, baş profilden sola, pelerinli tanrının sağ kolunda giyimli Persephone, sol elinde ise meşale tutmaktadır. *KOPAKHCIOΤΩN*.

Bu iki sikkede de sahneler aynıdır. Persephone (Kore) kaçırılma anında kurtulmaya çalışıyor. Tanrı Hades'in bilinen tek hikayesi bu efsanedir. Bu efsanevi sahne seramiklerde, frizlerde, mozaiklerde ve sikkelerde işlenmiştir. Hades'in Persephone'yi kaçırması Demeter'i kızdırdı ve bolluk bereket tanrıçası toprakta tohumların yeşermesini engelledi. Bu durum insanları zor duruma düşürmüştür ve baş tanrı Zeus araya girerek olayı çözmüştür. Demeter kızına kavuşmuş ancak yılın üçte bir dönemini yine yeraltı dünyasında Hades ile geçirmek zorunda kalmıştır. Bu olay sonucunda Persephone, mevsimler döngüsünün de sembolü olmuştur.

Septimius Severus-Caracalla, 193-211 (Kat. no. 10)

Ö.Y.: Solda imparator Septimius Severus defne çelenkli, zırh giyimli büstü profilden sağa, sağda Caracalla defne çelenkli, giyimli büstü profilden sola. İmparator ve oğlu karşılıklı profilden işlenmiş.

A.Y.: Tahta oturan tanrı Hades, baş profilden sola, vücut $\frac{3}{4}$ cepheden, sol elinde asa tutmakta, sağ elini ileriye doğru uzatmış ve kerberos köpeği ayaklarının önünde oturur vaziyettedir.

Bu tipte Hades tahta oturmakta ve önünde kerberos köpeği tasvir edilmiştir. Kerberos yeraltı dünyasının kapısında bekçilik yapmaktadır. Bu köpek Hades'le özdeşleşen bir hayvandır. Hades Kilikia ve Pamphyhia

sikkelerinde çok nadir görülmektedir. Pisidia kentlerinde ise tanrı daha çok tasvir edilmiştir. Korakesion sikkelerinde görülmesi de bu bölgenin etkisiyle olmuş gibi görünmektedir.

Apollon

Artemis'in ikiz kardeşi olan Apollon, Zeus ile Leto'nun oğludur (Grimal, 1990: 48-51; Erhat, 1996: 44-51; Bonnefoy, 2000: 48-52; Hamilton, 2004: 16-17). Grek pantheonunda on iki tanrıdan biri olan tanrı çok yönlüdür. Güzel sanatların, müziğin, kehanetin ve gençlerin koruyucu tanrısıdır. Sağlıkla da ilişkili olan tanrı ölümü geciktirme bilgisine de sahiptir (Bonnefoy, 2000: 48). Apollon'un tasvirlerinde ok, yay, üç ayaklı kazan, lyra, sadak, omphalos, palmye, zeytin, defne dalı ve tacı, geyik, karaca, koç, kurt, domuz, kurbağa, fare, çekirge, bülbül, kırlangıç, yunus balığı, phiale, flüt ve kargı kullanılmıştır (Erhan, 2014: 20). Korakesion sikkeleri arasında bir adet Apollon sikkesi tespit edilmiştir (Kat. no. 8).

Apollon Sidetes: Tanrının kent koruyuculuğunu ve kuruculuğunu simgeleyen tipidir. Bu tipte, kısa khitonlu, başörtülü. Sağ elinde phiale, sol elinde asa (defne ağacı?) ve sağ boşlukta, karga veya sunak yer almaktadır. Bu tipte kargasız örneklerde görülmektedir. Korakesion sikkesinde karga yoktur.

Marcus Aurelius, 161-180 (Kat. no. 11)

Ö.Y.: Defne çelenkli imparatorun başı sağa

A.Y.: Ayakta duran kısa khitonlu ve uzun mantolu apollon cepheden, baş sola bakar vaziyettedir. Sağ elini ileriye uzatmış ve phiale tutmakta, sol elinde ise asa tutmaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Apollon'un Sidetes tipi sikkenin arka yüzüne işlenmiştir. Tanrının burada kent koruyucu özelliği ön plana çıkartılmıştır ve imparator Marcus Aurelius bu tip sikkeyi bölgenin diğer önemli kentlerinden biri olan Laertes'te de bastırmıştır (Erhan, 2014: 41, Res. 35). Buradan da anlaşılacağı üzere tanrının koruyucu vasfını imparator bölgede üstlenmektedir. Bu bir nevi imparatorun propagandasıdır.

Apollon Sidetes tasvirli sikkeler Pamphylia, Pisidia ve Kilikia Trakheia'da görülmektedir. Korakesion Roma Dönemi'nde bazen Pamphylia bazen de Kilikia bölgesi sınırları içerisinde yer almıştır. Bundan dolayı da sikkelerde iki bölgenin etkisi görülebilmektedir. Bu sikkede Pamphylia² ve Pisidia etkisi vardır. Tanrının elinde phiale bulunan örnekleri doğrudan kült ile ilişkilendirilmiştir (Erkan, 2014: 57).

2 Pamphylia yerleşimi olan Side'de tanrının bu şekilde betimlenmiş sikkeleri bulunmaktadır. Apollon Side için önemli bir tanrıdır ve Sideliler tanrını "Apollon Sidetes" olarak anmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alanyalı, 2011, 76-77.

Hermes

Grek pantheonunda haberci tanrıdır ve Zeus ile Maia'nın oğludur (Grimal, 1990: 197; Erhat, 1996: 140; Bonnefoy, 2000: 401-402; Hamilton, 2004: 20; Agizza, 2006: 58). Ölülerin ruhlarını (psykhopompos=ruhlar klavuzu) yeraltı dünyasına taşıma görevi de Hermes'e verilmiştir (Grimal, 1990: 199; Erhat, 1996: 141; Agizza, 2006: 58; Demirtaş, 2013: 5, 7; 2015: 42; Erhan, 2014: 152). Ticaretin, hırsızların, gezginlerin ve çobanların tanrısıdır. Flüt ve kitharayı o icat etmiştir. Flütü tanrı Apollona vermiş ve karşılığında atribütlerinden biri haline gelen kerykeionu elde etmiştir (Agizza, 2006: 60; Erhan, 2014: 152). Hermes'in en belirgin üç atribütü vardır. Bunlar kanatlı başlık (petasos), kanatlı sandalet ve elindeki kanatlı kerykeion'dur. En çok kerykeion ile tasvir edilmektedir ve en ayırt edici sembolüdür. Roma pantheonunda Merkür olarak anılmaktadır. Korakesion'da beş sikke üzerinde Hermes tasvir edilmiştir (Kat. no. 12-16). Bu sikkelerin üçünde ayakta durmakta ve çıplak işlenmiştir. İki sikkede ise kayalıkta oturmakta ve çıplak betimlenmiştir.

Kaya Üzerinde Çıplak Oturan Hermes

Iulia Mamaea, 222-235 (Kat. no. 12)

Ö.Y.: Julia Mamaea'nın giyimli büstü sağa

A.Y.: Baş profilden sola, başında petasos, sol elinde kerykeion, ayağında kanatlı sandaleti, çıplak kayaya oturan Hermes, sağ elini ileri uzatmış ve para kesesi tutmakta. *KOPAKHCIOΤΩΝ*.

Gallienus, 253-268 (Kat. no. 16)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, giyimli ve zırlı büstü profilden sağa

A.Y.: Kayalıkta çıplak oturan Hermes profilden sola, başında petasos, ayağında kanatlı sandaleti, sol eli kalçasına doğru ve elinde kerykeion, ileriye doğru uzattığı sağ elinde ise para kesesi tutmakta. *KOPAKHCIOΤΩΝ*.

Kat. no. 12 ve 16'da Hermes aynı şekilde tasvir edilmiştir. Bölgede bu şekilde tasvir Laertes'te görülmektedir (Erhan, 2014, 163). Laertes, Korakesion'un çok yakınındadır ve Valerianus'un (253-260) imparatorluk yaptığı dönemde basılmıştır. Korakesion ve Laertes sikkeleri MS 3. yüzyıl sikkeleridir. Buradan da anlaşılacağı üzere bu dönemde Hermes'in yol gösterici özelliği ön plana çıkarılmıştır. İmparatorlar bölgede hakimiyetini bu şekilde tasvir ettirmişlerdir.

Ayakta Duran Hermes

Maximus, 235-238 (Kat. no. 13, 14, 15)

Ö.Y.: Maximus'un başı sağa

A.Y.: Ayakta duran Hermes çıplak, baş sola, sağ elinde para kesesi, sol elinde kerykeion ve omuzundan aşağıya sarkan khylamis. *KOPAKHCIOYTON*.

Hermes'in ayakta duran üç sikkesi işlenmiştir (Kat. no. 13, 14, 15). Maximus'un Caesar olduğu yıllarda basılan bu sikkelerin ön yüzünde baş profilden sağ ve etrafında lejant yer almaktadır. Arka yüzde ise Hermes ayakta ve çıplak işlenmiştir. Ayakta duran Hermes'in başı profilden sola, vücut ise $\frac{3}{4}$ cepheden, sağ elini ileriye uzatmış ve para kesesi tutmakta sol eli geride ve kerykeion tutmaktadır. Omuzdan ve sol kolundan aşağı doğru khylamis sarkmaktadır. Üç sikkede bu şekildedir.

Serapis

Serapis Mısır kökenli bir tanrıdır³. Mısır'da Osiris ile özdeşleşen tanrı Greklerde Serapis olarak anılmıştır (Witt, 1971:55). Grekçede Σάραπις (Sarapis) veya Σέρραπις (Serapis) olarak geçmektedir (Saygı, 2000: 16). Nil nehriyle ilişkili olan tanrı, hastalıklara çare bulma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Zeus, Hades, Poseidon, Helios, Pan, Adonis ve Asklepios'un özelliklerine sahip olan tanrı çok yönlüdür (Tacitus, 1917: 282-283; Ferguson, 1985: 36; Kart, 2008: 9-10; Erhan, 2014: 212). Alexandria'da ortaya çıkan tanrı buradan Grek dünyasına yayılmıştır ve kült Roma'da devam etmiştir. Anadolu'da da Serapis kültü görülmüştür. Tanrı seramikler, terrakottalar, mezar stelleri, heykeltıraşlık eserleri ve sikkeler üzerinde tasvir edilmiştir (Milleker, 1985: Pl. 24-29; Abdelwahed, 2016: Figure 1). Asa, kalathos başlık, kerberos, güneş ve boğa tanrının sembolleridir. Tanrı adına yapılmış tapınaklara "Serapeum" denilmektedir. Tanrının saç stili Zeus, Poseion ve Asklepios'un saç stili ile aynı şekildedir. Bu saç stili ile o tanrılarla özdeşleştirilmeye çalışılmıştır.

Korakesion sikkeleri içerisinde dört adet sikkenin arka yüzünde tanrı Serapis yer almaktadır (Kat. no. 17-20). Bu sikkelerin üçünde tahta oturmakta (Kat. no. 17, 18, 19), diğerinde ise yarı giyimli ayaktadır (Kat. no. 20). Dört ayrı imparatorun sikkesinde Serapis'i görmek de şaşırtıcı bir durumdur. Buradan da anlaşılacağı üzere Roma imparatorları sikkelerinde Mısır kökenli olduğu düşünülen tanrıya yer vermiştir.

Tahta Oturan Serapis

Hadrian, 117-138 (Kat. no. 17)

Ö.Y.: İmparatorun başı sağa

A.Y.: Tahta oturan tanrı profilden sola, kalathos başlıklı, sol elini dirsekten kırmış ve asa tutmakta, sağ elini ileriye uzatmış ve ayağının önünde duran kerboros köpeğine uzatmıştır. *KOPAKHCIOYTON*.

³ Mısır tanrıları da Grek tanrıları gibi Anadolu'da sikkelerde tasvir edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Magie, 1953, 163-187).

Tanrı bu sikkede Hades ile özdeşleştirilmiştir ve yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilmiştir.

Marcus Aurelius, 161-180 (Kat. no. 18)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Tahta oturan tanrı profilden sola, kalathos başlıklı, sol elini dirsekten kırmış ve asa tutmakta, sağ elini ileriye uzatmış ve ayağının önünde duran kerberos köpeğine uzatmıştır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Lucius Verus, 161-169 (Kat. no. 19)

Ö.Y.: İmparatorun çelenkli (defne tacı) başı, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Tahta oturan tanrı profilden sola, kalathos başlıklı, sol kolunu omuz hizasında kaldırmış ve elinde asa tutmakta, sağ elini ileriye doğru uzatmış ve elinde patera tutmakta, ayağının önünde ise kerberos köpeği yer almaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Ayakta Duran Serapis

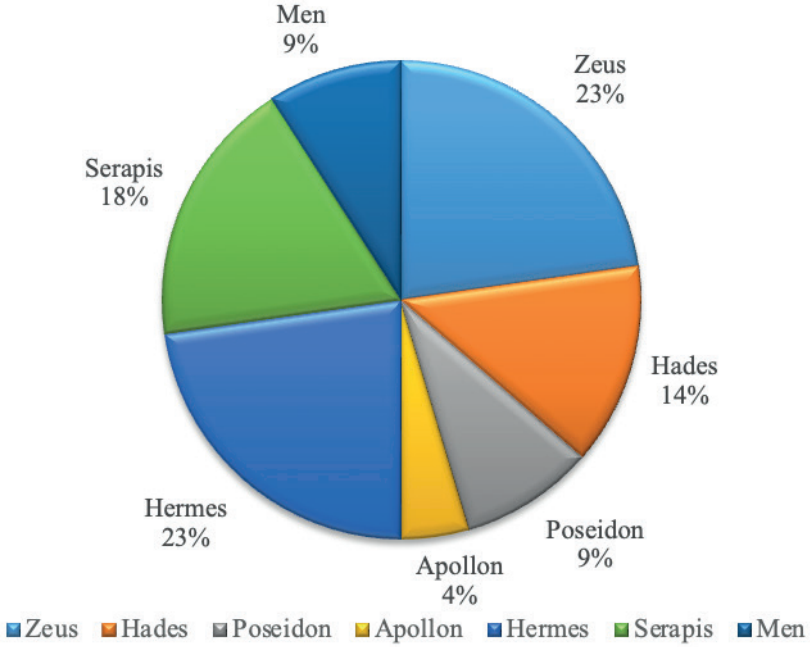
Severus Alexander, 222-235 (Kat. no. 20)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrı yarı giyimli, başında kalathos ve başı sola, sol elinde asa tutmakta, sağ elini omuz hizasında yukarıya doğru kaldırmış. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Men

Frigya kökenli olduğu düşünülen tanrı ay ile sembolize edilmektedir (Erzen, 1953: 1; Türkan, 2012: 333-334). Frig başlığı, khiton, çizme ve sırtında hilal ile betimlenen tanrı, sakalsız, uzun saçlı genç bir erkek olarak eserlerde tasvir edilmiştir. Genellikle elinde çam kozalağı olan sahnelere rastlansa da üzüm salkımı, phiale/patera veya kalkan tutarken de görüldüğü eserler bulunmaktadır (Karayaka, 2007: 33; Erhan, 2014: 175). Tanrının sembolleri çam kozalağı, horoz, koç ve at'tır. At üzerindeki sahneleri daha çok ön plana çıkmaktadır. Hastaları iyileştiren, günahkârları cezalandıran ve ölüleri koruyan bir tanrı olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca ay özelliğinden dolayı doğaya verimlilik sağlayan özelliği de bulunmaktadır. Tanrı tapınım gördüğü bölgeye göre farklı özellikler göstermektedir. Ay tanrısı olması ve aya yüklenen anlamlardan dolayı bu farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Tanrı sikkeler üzerinde de tasvir edilmiştir. Sikkelerde genellikle ayakta işlenen Men, Frig başlığı ve sırtındaki ay sembolü ile ayırt edilebilmektedir. Korakesion'da iki adet sikkede tanrı Men tasvir edilmiştir ve bu sikkeler imparator Marcus Aurelius'a aittir (Kat. no. 21-22).

Grafik 1. Korakesion Sikkelerinde Tanrı Tasvirlerinin Sayısal Verileri

Marcus Aurelius, 161-180 (Kat. no. 21-22)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Baş profilden sola. Ayakta duran tanrı Frig başlıklı, khiton giyimli ve gövde cepheden işlenmiş, sırtından hilal çıkmakta, sağ elini hafif ileri uzatmış ve elinde çam kozalağı, sol eli belinde ve giysisini tutmakta. [KOP] AKHCİΩTΩN.

Korakesion'da iki sikkede aynı imparatora ait olup; darpta aynıdır. Bundan dolayı da sikkelerin ön yüzü ve arka yüzü aynıdır. Sadece arka yüzde lejantların korunan kısmı farklıdır. Kat. no. 21'de [KOP]AKHCİΩTΩN kısmı okunabilmekteyken kat. no. 22'de KOPA[KHCİΩTΩN] kısmı oklanabilmektedir.

Tanrının sadece bir imparatora ait sikkede yer alması, kentte Men kültürünün çok yaygın olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca bölgede yer alan kent sikkelerinde de tanrının işlenmediği görülmüştür. Ancak bu eldeki verilere göre böyledir. İlerde yeni bulgular bu durumu değiştirebilir. Tanrının sikkeler üzerinde tasvir edildiği en yakın örnekler Pisidia ve Isaura bölgelerinde görülmektedir.

Helios

Korakesion'da bir sikkede tanrı betimlenmiştir⁴. Ancak bu çalışmada sikkeye yer verilememiştir. Sikke Severus Alexander'a aittir. Sikkenin arka yüzünde quadriga üzerinde Helios, sağ elinde küre tutmakta, sol elini ise geriye doğru uzatmıştır (Levante, 1978: no. 23).

Tanrıçalar

Antik Çağ sikkelerinde Athena, Artemis, Aphrodite, Demeter, Hera, Tykhe ve yerel tanrıçalar işlenmiştir. Korakesion sikkelerinde ise bu tanrıçalardan Athena, Artemis, Demeter ve Tykhe tasvir edilmiştir. Tanrıçaların özelliklerine göre imparatorlar kentte propagandasını yapmışlardır.

Artemis

Apollon'un ikiz kardeşi olan Artemis, Zeus ve Leto'nun kızıdır (Grimal, 1990: 60; Albayrak, 2012: 2; Erhan, 2014: 283). Strabon (2000: 186) tanrıçanın isminin *Artemas*'dan geldiğini belirtmektedir. Emin ve sağlıklı anlamına gelen bu kelime tanrıça için önerilen isimlerden bir tanesidir⁵. Hayvanların koruyucusu, bakire, güzel, avcı, ışık, ay, bereket, kent tanrıçası ve yolların koruyucu tanrıçası gibi birçok özelliği vardır. Ok, yay, mızrak, meşale, defne ağacı, ayı, geyik, köpek, domuz ve boğa tanrıçanın sembolleridir. En ayırt edici olanlar ise ok, yay ve geyiktir. Romalılar Diana olarak tanımlamıştır.

Korakesion'da beş sikkede Artemis betimlenmiştir (Kat. no. 23-27). Üç sikke imparator Antoninus Pius zamanında, iki sikke Marcus Aurelius'un hükümrânlığında basılmıştır. Korakesion'da imparator Antoninus Pius'un ardılı olan Aurelius'unda aynı sikkeden bastırması kentte izlediği politikanın benzer olduğunu düşündürmektedir. Çünkü ele geçen beş sikkede aynı şekilde tasvir edilmiştir. Sadece ön yüzde imparator değişmiştir. Buradaki üç sikkede tanrıça ayakta durmakta, giyimli, elinde yay, sırtında sadak, ok ve yanında köpek durmaktadır (Kat. no. 23, 24, 25). Diğer iki sikkede tek fark köpeğin olmamasıdır ve tanrıçanın işlendiği yön değişmiştir (Kat. no. 26-27).

Antoninus Pius, 138-161 (Kat. no. 23-25)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli başı sağa

A.Y.: Ayakta duran giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş sağa, sol elinde yay, sağ eliyle sadaktan ok çekmekte, sol ayağın yan tarafında köpek. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Marcus Aurelius, 161-180 (Kat. no. 26-27)

4 Helios sikkesi için bkz. (Levante, 1978; no. 23)

5 Artemis isminin etimolojisi için bkz. (Robert, 1963: 419; 236; Çelgin, 1986: Albayrak, 2008: 1-3)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş sola, sağ elinde yay, sol eliyle sadaktan ok çekmektedir. *KΟΡΑΚΗCΙΩΤΩΝ*.

Marcus Aurelius ile aynı dönemde imparatorluk yapan Lucius Verius'un da aynı sikkeden bastırıldığı görülmüştür (Levante, 1978: no. 15a). Bu iki eş imparator ve Antoninus Pius Korakesion'da Artemis tasvirli sikke bastırmıştır. İşleniş tarzı da sikkelerin hemen hemen aynıdır.

Korakesion sikkelerinde görülen Artemis, avcılık özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Tanrıçanın kentte kültürünün olup olmadığı kesin olmamakla birlikte sikkelerden yola çıkıldığında tanrıçanın kültürünün olabileceğidir.

Athena

Zeus ile Metis'in kızı olan Athena, savaşçı bir tanrıçadır ve zekasıyla ön plana çıkmaktadır (Grimal, 1990, 66). Hesiodos'a (1977: 134-135) göre tanrıçanın doğumu Zeus'un başından olmuştur. Baykuş, horoz, yılan, kalkan, miğfer, zırh, mızrak, aegis ve zeytin ağacı sembolleridir. Tanrıçanın kent koruyucu özelliği de bulunmaktadır ve Atina kentinin de koruyucu tanrıçasıdır. Palladios, Parthenos, Promakhos, Polias, Gorgophonos gibi sıfatları bulunmaktadır (Agizza, 2004: 42; Erhat, 1996: 65; Erhan, 2014: 310). Roma'da Minerva olarak adlandırılmıştır.

Korakesion sikkelerinde Athena ayakta savaşçı özelliği ile tasvir edilmiştir. Altı sikkede tanrıçanın işlendiği görülmüştür (Kat. no. 28-33). Lucius Verus, Severus Alexander, Maximinus, Maximus ve Valerianus'a ait sikkelerin arka yüzünde tanrıçaya rastlanılmaktadır. MS 2.- 3. yüzyılda tanrıçanın kent sikkelerinde yer aldığı eldeki verilerle anlaşılmıştır.

Lucius Verus, 161-169 (Kat. no. 28)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, sakallı, zırh giyimli büstü sola

A.Y.: Ayakta duran khiton giyimli tanrıça, vücut cepheden, miğferli baş profilden sola, sol elinde mızrak, sağ elinde patera/phiale, sol boşlukta yanan sunak, sağ boşlukta mızrağa dayalı kalkan yer almaktadır. *KΟΡΑΚΗCΙΩΤΩΝ*.

Tanrıça bu sahnede elindeki phialeyi yanan sunağın üzerinde tutmaktadır. Bu sahne tanrıçanın kültürünün varlığını gösteren önemli veridir.

Severus Alexander, 222-235 (Kat. no. 29)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli başı sağa

A.Y.: Ayakta duran khiton giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, miğferli baş profilden sola, sol elinde mızrak, sağ elinde trompet tutmaktadır.

KOPAKHCIOΤΩN.

Athena ordu müzikleri icra eden özelliği ile de bilinmektedir (Levante, 1978: 25). Burada tanrıçanın ordu üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir.

Maximinus I, 235-238 (Kat. no. 30)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran khiton giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, miğferli baş profilden sola, sol elinde mızrak, sağ elinde nike tutmaktadır. Nike uzun giysili profilden sağa, elinde çelenk tutmakta ve bu çelenkle tanrıça Athena'yı taçlandırmaktadır. *KOPAKHCIOΤΩN.*

Maximus, 235-238 (Kat. no. 31-32)***Kat. no. 31***

Ö.Y.: İmparatorun zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran khiton giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, miğferli baş profilden sola, sol elinde mızrak, sağ elinde nike tutmaktadır. *KOPAK[H]I[OΤΩN].*

Kat. no. 32

Kat. no. 32'nin ön yüzü 31 nolu sikke ile aynı, arka yüzünde de tanrıça Athena işlenmiş fakat bu kez sağ ayağı önünde duran kalkanı sağ eli ile tutmaktadır. *KOPAKHCIOΤΩN.*

Valerianus, 253-260 (Kat. no. 33)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, miğferli baş profilden sola, sol elinde palmiye dalı, sağ elinde çakıl taşı, sol boşlukta vazoya yer almakta ve çakıl taşını tanrıça bunun içine atmaktadır. *KOPAKHCIOΤΩN.*

Tanrıça altı sikkede de ayakta tasvir edilmiştir ve bu sahnelerde elinde kalkan, mızrak, trompet, patera/phiale, palmiye dalı ve nike tutmaktadır. Ayrıca tanrıçanın yan boşluklarında altar, kalkan ve vazoya görülmektedir. Bu sahnelerin hepsi bir amaç doğrultusunda yapılmıştır. Bu sikkelerde tanrıçanın hem savaşçı özelliğine hem de barışçıl yaklaşımına vurgu yapılmak istenmiştir. Tanrıçanın sorguçu ve püsküllü miğferi buradaki tüm sikkelerde görülmektedir. Ayrıca yanan sunak ise tanrıçanın kentte kültünün olduğunu gösteren önemli bir veridir.

Demeter

Kronos ile Rheia'nın kızı olan tanrıça, bereket ve bolluğun simgesidir (Grimal, 1990: 122). Tarım ile ilişkilendirilen tanrıça, gizemin de tanrıçası olarak tapınım görmüştür. Homeros destanlarında *güzel saçlı kraliçe ve güzel örgülü Demeter* olarak anılmıştır (Homeros, 1999: XIV. 328; 2000: V. 125; Sina, 2004. 38). Greklerde toprak ana, barış getirici ve ailenin de koruyucu tanrıçası olarak tapınım görmüş olup: adına “thesmophoros” festivalleri düzenlenmiştir (Erhan, 2014: 376). Buğday demeti, haşhaş, meyve ve tahıllarla dolu cornucopia, meşale, mersin ağacı ve nergis ile temsil edilmiştir. Bunların yanı sıra inek, domuz ve yılan da kutsal hayvanlarıdır (Karayaka, 2007: 117; Erhan, 2014: 376). Roma İmparatorluğunda tanrıça Ceres olarak adlandırılmıştır. Demeter'in en çok bilinen hikayesi kızı Persephone'nin Hades tarafından yeraltı dünyasına kaçırılmasıdır. Bu mitosta Demeter kızını aramakta ve asli görevi olan tarımla ilgilenmemiştir ve halk kıtlık çekmiştir. Bu hikâyeye mevsimler döngüsünü oluşturan bir mitosa dönmüştür.

Sikkeler üzerinde Demeter sıkça işlenmiştir. Bu sahnelerde genel olarak elinde buğday başağı, meşale ve cornucopia tutmaktadır. Korakesion'da on beş sikke üzerinde tanrıça tasvir edilmiştir (Kat. no. 34-48). On sikke üzerinde tanrıça ayakta durmakta, sağ elinde buğday başağı, sol elinde meşale tutmaktadır (Kat. no. 34-43). Diğer beş sikkede ise tanrıça yılanların çektiği arabaya (biga) binmiş, peplos giyimli ve her iki elinde yanan meşale ile tasvir edilmiştir.

Ayakta Duran Demeter

Traian, 98-117 (Kat. no. 34-39)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran giyimli tanrıça, vücut cepheden, baş profilden sola, sağ elini ileriye uzatmış ve elinde buğday başağı, sol elinde ise meşale tutmaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Traian'a ait altı sikkede de sahne aynı şekilde tasvir edilmiştir. Bu sikkeler aynı anda basılmış olmalıdır.

Hadrian, 117-138 (Kat. no. 40-42)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran giyimli tanrıça, vücut cepheden, baş profilden sola, sağ elini ileriye uzatmış ve elinde buğday başağı, sol elinde ise meşale tutmaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Hadrian'a ait üç sikkede de sahne aynı şekilde tasvir edilmiştir. Bu sikkeler

aynı anda basılmış olmalıdır. Traian sikkelerinde elinde tuttuğu buğday başağı yukarıya doğru iken Hadrian sikkelerinde aşağı doğru durmaktadır.

Antoninus Pius, 138-161 (Kat. no. 43)

Kat. no. 43

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli başı sağa

A.Y.: Ayakta duran giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sağ elini ileriye uzatmış ve elinde buğday başağı ve haşhaş kapsülü, sol elinde ise meşale tutmaktadır. Sol boşlukta tanrıçanın ayağının hemen önünde altar yer almaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

On sikkede de benzer sahnelerin art arda gelen üç imparator tarafından kullanılması, imparatorların birbiriyle olan yakınlığı ve o zamanın tanrıçaya bakış açısını ortaya koymaktadır. Tanrıça bu sikkelerde buğday başağı, haşhaş kapsülü ve meşale tutarken tasvir edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzerine bu semboller tanrıçanın kentte kültürünün varlığını işaret eden önemli verilerdir.

Biga'ya Binen Demeter

Antoninus Pius, 138-161 (Kat. no. 44-45)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Yılanların çektiği arabaya (biga) binen peplos giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden sola, baş profilden sola, her iki elinde de yanan meşale tutmaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

İmparatorun iki sikkesi de aynı şekilde tasvir edilmiştir. Bu sikkeler aynı zamanda basılmış olmalıdır.

Lucius Verus, 161-169 (Kat. no. 46)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sola

A.Y.: Yılanların çektiği arabaya (biga) binen peplos giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden sola, baş profilden sola, her iki elinde de yanan meşale tutmaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Marcus Aurelius, 161-180 (Kat. no. 47)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Yılanların çektiği arabaya (biga) binen peplos giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden sola, baş profilden sola, her iki elinde de yanan meşale tutmaktadır. *KOPAKHCICΩTΩN*.

Severus Alexander, 222-235 (Kat. no. 48)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Yılanların çektiği arabaya (biga) binen peplos giyimli tanrıça, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden sola, baş profilden sola, her iki elinde de yanan meşale tutmaktadır. *KOPAKHCIOYTON*.

Beş sikkede tanrıça aynı şekilde işlenmiş ve dört imparatorun sikkesinde de bu tasvir sevilerek işlenmiştir. Bu imparatorların kentte ve bölgede uyguladığı politik düşüncelerin benzer olduğunu söylemek mümkündür. Bu sikkelerden yola çıkıldığında kentte tanrıça kültürünün olduğunu söyleyebiliriz. Bu kültürde tanrıça insanlara tarımı ve tohum ekmeyi öğretmektedir. Tarımı ve bolluğu simgeleyen özelliği ile tanrıça bu sikkelerde ön plana çıkarılmıştır.

Tykhe

Şans, kader ve bereket tanrıçası olan Tykhe, Okeanos ile Thetys'in kızıdır. Roma'da Fortuna olarak adlandırılmıştır (Grimal, 1990: 444; Erhat, 1996: 289). İsis ve Nemesis ile özdeşleştirilen tanrıça, başında kalathos ve elinde dümen, mızrak, palmiye dalı, cornucopia, buğday başağı ile tasvir edilmiştir. Tanrıça ayrıca kuleli sur tacı ile kent koruyucu özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

Korakesion'a ait on yedi sikkede tanrıça betimlenmiştir. Bu sikkelerin on dördünde tanrıça ayakta, giyimli, kalathos başlıklı, sol elinde cornucopia (bereket boynuzu), sağ elinde ise dümen tutmaktadır. Eldeki verilere göre kentte tanrıçanın en çok bu şekilde betimlenmiş sikkesi yoğunluk göstermektedir. Üç sikkede ise kent koruyucu özelliğini gösteren kuleli sur tacı başlığı ve büstü ile işlenmiştir.

Ayakta Duran Bereket Boynuzu ve Dümen Tutan Tykhe

Bu tipte tanrıça ayakta, giyimli, kalathos başlıklı, sol elinde cornucopia (bereket boynuzu), sağ elinde ise dümen tutmaktadır.

Traian, 98-117 (Kat. no. 49)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, kalathos başlıklı, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYTON*.

Hadrian, 117-138 (Kat. no. 50-51)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, kalathos başlıklı, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYTON*.

Marcus Aurelius, 161-180 (Kat. no. 52)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, sakalı, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, kalathos başlıklı, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYTON*.

Iulia Mamaea, 222-235 (Kat. no. 53-55)

Ö.Y.: Mamaea büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYTON*. Üç sikkede aynı zamanda darp edilmiştir.

Severus Alexander, 222-235 (Kat. no. 56)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, kalathos başlıklı, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYTON*.

Maximinus, 235-238 (Kat. no. 57-58)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, kalathos başlıklı, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYTON*. İmparatorun iki sikkesi de aynı şekilde darp edilmiştir.

Maximus, 235-238 (Kat. no. 59)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, kalathos başlıklı, vücut $\frac{3}{4}$ oranında cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYTON*.

Valerianus, 253-260 (Kat. no. 60-62)

Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli, zırh giyimli büstü sağa

A.Y.: Ayakta duran tanrıça giyimli, kalathos başlıklı, vücut $\frac{3}{4}$ oranında

cepheden, baş profilden sola, sol elinde cornucopia, sağ elinde dümen vardır. *KOPAKHCIOYON*.

İmparator iki sikkede yaşlı, bir sikkede genç tasvir edilmiştir. Her ne kadar sikke kataloglarında genç tasvir edilene de Valerianus denilmiş olsa da bu imparatorun torunu Valerian II olabilir.

Kent Koruyucusu Tykhe

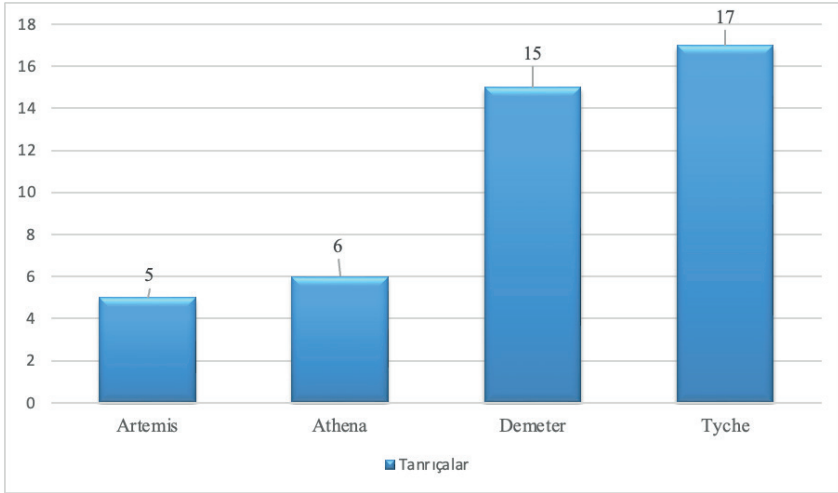
Bu tipte tanrıçanın başında kuleli sur tacı yer almakta ve büst şeklinde işlenmiştir. Korakesion'da üç sikkede tanrıçanın bu tipi görülmüştür (Kat. no. 63-65).

Traian, 98-117 (Kat. no. 63-65)

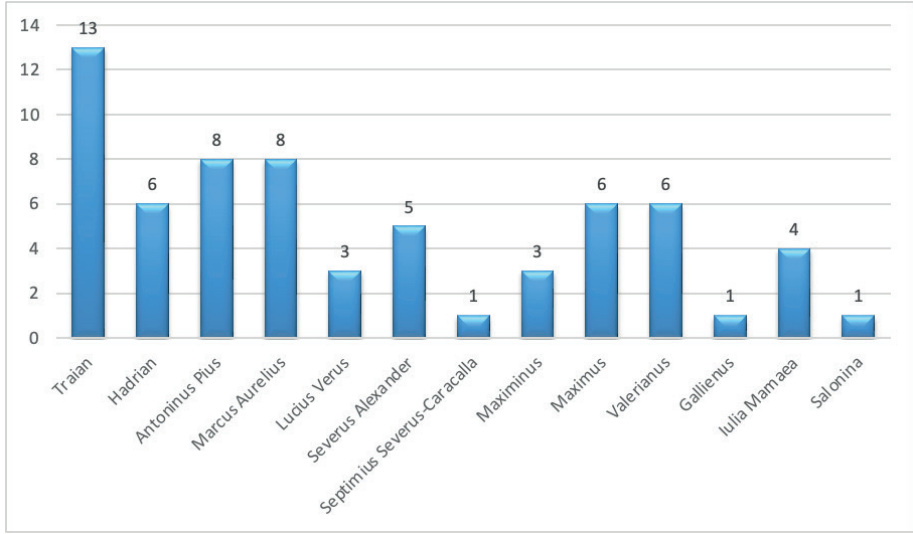
Ö.Y.: İmparatorun defne çelenkli başı sağa

A.Y.: Kuleli sur tacı başlıklı tanrıçanın giyimli büstü profilden sağa. *KOPAKHCIOYON*.

Tanrıça üç sikkede aynı şekilde tasvir edilmiştir. Bu sikkelerde tanrıçanın kent koruyuculuğu ön plana çıkarılmıştır.

Grafik 2. Korakesion Sikkelerinde Tanrıça Tasvirlerinin Sayısal Verileri

Grafik 3. Korakesion Sikkelerinde Roma İmparator ve İmparatoriçe Sikkelerinin Sayısal Verileri

Tartışma ve Sonuç

Korakesion darplı sikkeler Traian ile başlamış ve Gallienus'un eşi Salonina'nın ölümüne kadar devam etmiştir (MS 98-268). Bu tarihten sonrasında kentte sikke basıldığına dair herhangi bir veri yoktur. Kazı çalışmalarında ele geçecek yeni bulgular bu tarihi ileriye götürebilir. Ancak bölge genelinde bu sorun ile karşılaşılması bir tesadüf değildir. Bu dönemden itibaren bölgenin askeri imparatorlar nedeniyle sık sık el değiştirmesi ve düzensizliğin hâkim olması, kentlerin öneminin azaldığını ve yerleşimlerin küçülmüş olabileceğini düşündürmektedir. Korakesion bazen Pamphylia bazen de Kilikia bölgesi kentleri arasında gösterilmiştir. Tam sınırda kaldığı için kentin bölgesi sürekli değişmiş gibi gözükmektedir. Kentte genel olarak Kilikia Tracheia (Dağlık Kilikia) etkisi görüldüğünü hem sikkelerden hem de ele geçen buluntulardan söylemek mümkündür. Korakesion sikkeleri üzerindeki Hades ve Men tasvirleri Pisidia ve Isaura bölgelerinde yaygın olarak görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere kentin bu bölgelerden etkilendiği ve bundan dolayı bu tanrıları tasvir ettiği söylenebilir.

Korakesion darplı 65 sikke bu çalışmada değerlendirilmiştir ve birçok tanrı, tanrıça kültürünün kentte görüldüğü sonucuna varılmıştır. Kentte Zeus, Poseidon, Hades, Hermes, Apollon, Helios, Serapis ve Men gibi tanrıların yanı sıra Artemis, Athena, Demeter ve Tykhe kültürünün görüldüğü anlaşılmıştır. Ancak kentin yerleşim yeri günümüz Alanya'nın şehir merkezinde kaldığı için tahribat çok fazladır ve bu kültürlere dair mimari verilerde tespit edilememiştir. Alanya Kalesi kentin erken yerleşimi olarak görülmekte fakat bu kale Orta Çağ'da sürekli el değiştirmiştir ve bundan dolayı buradaki Roma mimarisi de

bilinmemektedir. Ayrıca Roma mimarisine ait parçalarda surlarda ve surlara bağlı kulelerde devşirme olarak kullanılmıştır. Özgün malzemenin in-situ olmaması nedeniyle Roma dönemine ait yapıların yerlerini tespit etmemiz mümkün gözükmemektedir.

Sikkeler üzerindeki tasvirlerin birçok amacı vardır. Genellikle Roma imparatorluk Dönemi'nde sikkeler üzerinden imparatorlar otoritelerini göstermek için farklı ikonografilere başvurmuşlardır. Kentlerin kontrolünü sağlamak için sikke basımlarında kentin inanış biçiminin etkisinin olduğunu da söylemek mümkündür. Ayrıca kentlerde sikke basarken imparatorları kızdırmadan onları onore edecek özelliklerle tasvir etmişlerdir. Roma imparatorlarının arka yüzünde işlenen tanrı ve tanrıçalar ile imparatoru bağdaştırma yoluna gidilmiş ve imparatorun arka yüzdeki figürün özellikleriyle anılması sağlanmıştır.

Korakesion sikkelerinde Zeus'un tahta oturan ve ayakta duran, yarı çıplak, bir elinde asa, bir elinde phiale tuttuğu örnekler görülmektedir. Bu tip sikkeler genel olarak Dağlık Kilikia'da (Kilikia Tracheia) görülmektedir. Korakesion'da iki sikkede Poseidon tasvir edilmiştir. Tanrının bu tip sikkeleri liman kentlerinde yoğunlaşmaktadır. Korakesion'da bir liman kentidir. Liman kentlerinde ticaret ve balıkçılık temel geçim kaynakları olmaktadır. Denizlerin tanrısı olan Poseidon'a bu sebepten tapınım olduğu düşünülmektedir. Hades'e ait üç sikke görülmektedir ve bunların ikisinde quadriga üzerinde Hades'in Persephone'yi yeraltı dünyasına kaçırma sahnesi yer almaktadır. Bu mitolojik sahnedir ve birçok sanat eserinde işlenmiştir. Diğerinde ise tanrı tahta oturmakta ve önünde kerberos köpeği vardır. Bu sahne yeraltı dünyası ile ilgilidir. Tanrının ölümden sonrası yaşamdaki hakimiyeti burada sergilenmiştir. Apollon tasvirli Korakesion darplı sikkede tanrının kent koruyuculuğu ve kuruculuğu ön plana çıkarılmıştır. Beş sikke üzerinde Hermes tasvir edilmiştir. Bu sikkelerin üçünde ayakta durmakta ve çıplak işlenmiştir. İki sikkede ise kayalıkta oturmakta ve çıplak betimlenmiştir. Bu sikkelerde Hermes'in yol gösterici özelliği ön plana çıkarılmıştır. Korakesion sikkeleri içerisinde dört adet sikkenin arka yüzünde tanrı Serapis yer almaktadır. Bu sikkelerin üçünde tahta oturmakta, diğerinde ise yarı giyimli ayaktadır. Dört ayrı imparatorun sikkesinde tanrı Serapis işlenmiştir. Roma imparatorları sikkelerinde Mısır kökenli olduğu düşünülen tanrıya yer vermiş ve bu tanrıya Zeus, Poseidon ve Asklepios'un özellikleri atfedilmiştir. İki sikkede tanrı Men işlenmiş ve hastaları iyileştiren, günahkârları cezalandıran ve ölüleri koruyan özelliği ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca askerlik özellikleriyle de bilinen tanrı, ay özelliğinden dolayı doğaya verimlilik sağlamaktadır. Sikkelerde tanrı Men, Frig başlığı ve sırtındaki ay sembolü ile tasvir edilmiştir. Tanrının sadece bir imparatora ait sikkede yer alması, kentte Men kültürünün çok yaygın olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca bölgede yer alan kent sikkelerinde de tanrının işlenmediği görülmüştür.

Tanrının sikkeler üzerinde tasvir edildiği en yakın örnekler Pisidia ve Isaura bölgelerinde görülmektedir. Bu kültürün komşu bölgeden buraya gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

Korakesion sikkeleri üzerinde yer alan tanrıça sayısı tanrılara göre azdır. Bu sikkelerde Artemis, avcılık; Athena, savaşçı, barışçıl ve kent koruyuculuğu; Demeter, tarımı ve bolluğu; Tykhe, bereket, bolluk, kentlerin koruyucu ve bağımsızlığını simgeleyen özelliklerle tasvir edilmiştir. Sikkeler üzerinde görülen bu tanrıçaların kentte kültürünün varlığını mimari açıdan destekleyen bir veri yoktur. Ancak sikkeler üzerinden yorumlamak gerekirse bu tanrıçaların kentte kültürünün olduğu ve özellikle Demeter ve Tykhe kültürünün yaygın olabileceğini söyleyebiliriz.

Korakesion darplı sikkelerde görülen tanrı ve tanrıçalara ait kültürlerin varlığı epigrafik ve arkeolojik kalıntılarla desteklenmemektedir. Bu durumun temel sebebi de kentin Roma yerleşimine dair verilerin pek ele geçmemesidir. Ayrıca Korakesion'un yerleşim yeri olarak gösterilen Alanya Kalesi'nin Orta Çağ'da kullanımı da kentin çehresini tamamen değiştirmiştir. Dolayısıyla kentte görülen tapınımlara dair verilere ulaşmak mümkün değildir. Ancak sikkeler üzerindeki tasvirlerden kentte görülen tapınımlar yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda kentte Zeus, Hades, Poseidon, Apollon, Hermes, Serapis, Men, Helios gibi tanrıların yanı sıra tanrıça Artemis, Athena, Demeter ve Tykhe kültürünün var olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdelwahed, Y. (2016). "Two Festivals of the God Serapis in Greek Papyri", *Rosetta* 18, 1-15.
- Agizza, R. (2006). *Antik Yunan'da Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Albayrak, Y. (2008). *Anadolu'da Artemis Kültü*, (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Albayrak, Y. (2012). "Anadolu'da Artemis'in Sıfatları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (48), 1-15.
- Alanyalı, H. S. (2011). "Side'nin Roma Dönemi Pantheonu", *Anadolu/Anatolia* 37, 75-92.
- Arslan, M. & Yıldızturnan, D. (2020). "Magnesia Savaşı ve Sonuçları", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 23, 305-322.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, (Çev. L. Yılmaz), I. Cilt, İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları.
- Çelgin, G. (1986). *Artemis: Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Demirtaş, N. (2013). *Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia'da Hermes*, (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirtaş, N. (2015). "Pisidia Bölgesi Şehir Sikkeleri Üzerindeki Hermes Tasvirleri", *TAD* 34(57), 41-53.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Erhan, F. (2014). *Antik Çağ Kilikia Sikkelerinde Dinsel Tasvirler*, (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erzen, A. (1953). "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", *Belleten* XVII/65, 1-14.
- Ferguson, J. (1985). *The Religions of the Roman Empire (Aspects of Greek and Roman Life)*, Cornell University Press.
- Grimal, P. (1990). *A. Concise Dictionary of Classical Mythology*, Basil Blackwell.
- Hamilton, E. (2004). *Mitologya*, (Çev. Ü. Tamer), İstanbul, Varlık Yayınları.
- Hesiodos, (1977). *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (Çev. S. Eyüpoğlu ve A. Erhat), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karayaka, N. (2007). *Helenistik ve Roma Dönemlerinde Pisidia Tanrıları*, İstanbul, Ege Yayınları.
- Kart, E. (2008). *Anadolu'da İsis Sarapis Kültü ve Bunun Kaunos'ta İzleri*, (Yayınlanmamış yüksek lisan tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

- Levante, E. (1978). “The Coinage of Korakesion in Cilicia”, *The Numismatic Chronicle* (1966-), *Sevent Series, Vol. 18* (138), 24-32.
- Magie, D. (1953). “Egyptian Deities in Asia Minor in and on Coins”, *American Journal of Archaeology*, *Vol. 57* (3), 163-187.
- Milleker, E. J. (1985). “Three Heads of Sarapis from Corinth”, *Hesperia* 54 (2), 121-135.
- Robert, L. (1963). *Noms Indigènes Dans L'Asie-Mineure Gréco-Romaine*. Bibliotheque Archeologique et Historique De L'Institut Français D'Archeologie D'Istanbul. XIII, Paris, 410-435.
- Saygı, L. E. (2000). *Anadolu'da Serapis Kültü*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sina, A. (2004). “Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44 (1), 37-52.
- Strabon, (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap: XII-XIII-XIV)*, (Çev. A. Pekman), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tacitus, (1917). *History (Tacitus: The History Germania Agricola)*, E. Rhys (Ed.), London-New York.
- Türkan, A. (2012). “Men, Mensis, Moon, Ay Tanrı Men, Özellikleri ve Kültü”, T. Yiğit, M. A. Kaya ve A. Sina (Haz.), *Ömer Çapar'a Armağan*, 333-348, Hel Yayıncılık.
- Witt, R. E. (1971). *Isis in the Graeco-Roman World*, Thames and Hudson.

İnternet Kaynakları

- https://www.acsearch.info/search.html?term=coracesium&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1¤cy=usd&order=0
- https://www.vcoins.com/cn/stores/marc_breitsprecher_classical_numismatist/8/product/marcus_aurelius_ad_161180_cilicia_coracesium_19826_men/1211121/Default.aspx
- <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coin/341509>
- <https://www.asiaminorcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=339>
- https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?city_id=419

1

2

3

Traian, 98-117, Zeus

4

5

6

Severus Alexander, 222-235, Zeus

Salonina, 254-268, Zeus

Valerianus, 253-260, Poseidon

7

8

9

Valerianus, 253-260, Poseidon

Antoninus Pius, 138-161, Hades-Persephone

10

11

12

Septimius Severus-Caracalla, 193-211, Hades

Marcus Aurelius, 161-169, Apollon

Iulia Mamaea, MS 222-235, Hermes

13

14

15

Maximus, Caesar, 235/6-238, Hermes

Maximus, 235-238, Hermes

16

17

18

Gallienus, 254-268, Hermes

Hadrian, 117-138, Serapis

Marcus Aurelius, 161-180, Serapis

Şekil 1.

19
Lucius Verus, 161-169, Serapis

20
Severus Alexander, 222-235, Serapis

21
Marcus Aurelius, 161-180, Men

22
Marcus Aurelius, 161-180, Men

23
Antoninus Pius, 138-161, Artemis

24

25
Antoninus Pius, 138-161, Artemis

26

Marcus Aurelius, 161-180, Artemis

27

28

Lucius Verus, 161-169, Athena

29

Severus Alexander, 222-235, Athena

30

Maximinus I, 235-238, Athena

31

Maximus, 235-238, Athena

32

Maximus, 235-238, Athena

33

Valerianus, 253-260, Athena

34

35

Traian, 97-118, Demeter

36

Şekil 2.

Traian, 97-118, Demeter

Hadrian, 97-118, Demeter

Antoninus Pius, 138-161, Demeter

Lucius Verus, 161-169, Demeter

Marcus Aurelius, 161-180, Demeter

Severus Alexander, 222-235, Demeter

Traian, 98-117, Tykhe

Hadrian, 117-138, Tykhe

Marcus Aurelius, 161-180, Tykhe

Iulia Mamaea, 222-235, Tykhe

Şekil 3.

55

Julia Mamaea, 222-235, Tykhe

56

Severus Alexander, 222-235, Tykhe

57

Maximinus I, 235-238, Tykhe

58

Maximinus I, 235-238, Tykhe

59

Maximus, Caesar, 235-238, Tykhe

60

Valerianus, 253-260, Tykhe

61

Valerianus, 253-260, Tykhe

62

63

Traian, 117-138, Tykhe

64

65

Traian, 117-138, Tykhe

Şekil 4.

Bölüm 26

PAZARLAMA İLETİŞİMİNDE KELİMELEİN ÖTESİ: EMOJİLER VE MARKALARIN ÖRNEK UYGULAMALARI

*V. Özlem AKGÜN¹
Selcan BOZOĞLAN²*

1 Doç. Dr. V. Özlem AKGÜN, Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman,
ozlemakgun@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0597-7318

2 Selcan BOZOĞLAN, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bozoglanselcan42@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0701-4793

GİRİŞ

Emojiler, duygu ve düşüncelerin yazınsal olarak ifade edilmesinin yetersiz kaldığı durumlarda anlaşılması kolay ve hızlı biçimde bu tür hislerin aktarılmasına imkân sağlayan küçük resimler olarak ifade edilmektedir. Teknolojinin her geçen gün gelişim göstermesi ile yazışma dilinde sıklıkla kullanılan emojilere karşı, bireylerin adaptasyon süreci de oldukça hızlı biçimde gerçekleşmektedir. Emoji kullanımının yaygınlaşmasındaki önemli gerekçeler arasında, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle günlük yaşamın en önemli kaynağı olan zamanı boşa geçirmeme kaygısı, emojilerle bireylerin duygu ve düşüncelerini uzun cümlelerle anlatmaya gerek kalmadan daha anlaşılır biçimde ifade etmesinin mümkün hale gelmesi yer almaktadır. Markalar ile müşteriler arasındaki pazarlama iletişimini sağlıklı kılmak ve markanın sürdürülebilirliğini sağlamak, işletmelerin rekabet üstünlüğü açısından son derece önemlidir. Markalar, tüketicilerle uzun vadeli sürekli ilişkiler kurmak ve hedef kitlelerine farklı kanallardan hitap edebilmek adına çeşitli yollara başvurmaktadır. Bu kapsamda bugünün pazarlama ortamında faaliyet gösteren işletmeler, vermek istedikleri bir mesajı, duyguyu ya da fikri aktarmak için dijital simgeler olarak da ifade edilen emojilerden faydalanmaktadır ve böylelikle yeni nesil bir pazarlama aracı olarak emoji pazarlaması kavramının kullanımı da hızla yaygınlaşmaktadır. Pazarlama iletişimi araçlarından birisi haline gelen emoji kavramı, zaman zaman kelimelerin yerine geçerek duyguların, düşüncelerin hedef kitleye iletilmesi açısından oldukça etkin ve önemli bir pazarlama iletişimi aracı olarak ifade edilmektedir.

Yapılan bu çalışmanın amacı, kişilerin gündelik yaşamlarında sıklıkla kullanmış oldukları emojinin kavram olarak değerlendirilmesi ve yeni nesil bir pazarlama aracı olarak bütünleşik pazarlama iletişimi açısından doğru yerde ve doğru zamanda kullanıldığında markalara ne gibi avantajlar sunacağına ortaya koyulmasıdır. Bu bağlamda çalışma kapsamında emoji pazarlaması kavramının tanımına, emoji pazarlamayla ilgili çeşitli kavramlara, emoji pazarlamasının bütünleşik pazarlama iletişimindeki yerine değinilmekte ve konuyla ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalara yer verilmektedir. Ayrıca bugünün hiper rekabet ortamında rakiplerin önüne geçmek isteyen markaların, emoji pazarlama alanında yapmış olduğu öne çıkan uygulamaları da örneklendirilmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte bugünün dijital çağında, bireyler çok daha kısa ve anlaşılır biçimde iletişim kurmayı tercih etmektedir. Zaman içinde metin tabanlı iletişimde, duygusal ifadeleri ve niyetleri iletmek için sembollerin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bahsi geçen bu semboller,

kelimelerin yerine geçerek iletişimi daha hızlı ve etkili hale getirmektedir. Bununla birlikte kısa yol olarak bireylerin kullanımına yönelik sürekli olarak geliştirilmektedir (Erşan, 2020). Emojiler, ilk kez Japonya’da ortaya çıksa da kökeninin Eski Mısır’da kullanılan hiyerogliflere dayandığı ifade edilmektedir ve hiyeroglifler aracılığıyla Eski Mısırlıların resim yoluyla olayları ve durumları izah etmesi bu duruma örnektir (Bak, 2019). Başlangıçta metin tabanlı emoticonlar olarak kullanılan semboller, renkli ve çeşitli grafik şekilleriyle emojiler haline dönüşmüştür. Sosyal medyanın ve mobil iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, emoji uygulamalarının popüleritesi daha fazla artmıştır. Bugün markalar ve tüketiciler, emoji kullanarak iletmek istedikleri mesajlarını ve duygusal ifadelerini karşı tarafa daha etkili bir şekilde iletebilmekte, iletişimlerini daha eğlenceli hale getirebilmekte ve kendilerini semboller aracılığı ile daha iyi ifade edebilmektedir. Pazarlama iletişimi stratejilerinde, emoji uygulamaları giderek daha fazla tercih edilir hale gelmektedir. Emoji uygulamalarının pazarlama iletişimi üzerindeki etkileri çeşitli yönlere sahiptir. Öncelikle, emoji kullanımı markaların hedef kitleleri ile duygusal bir bağ kurmaları imkanını artırmaktadır. Metin tabanlı iletişimde eksik kalabilecek duygusal ifadeler sembolize edilerek, markaların tüketicilerle derin bir bağ kurması daha olanaklı hale gelmektedir. Bununla birlikte, emoji kullanımı markaların iletişimlerini kişiselleştirmelerine ve tüketiciyle daha samimi ve eğlenceli bir ilişki kurmalarına da katkı sunmaktadır.

1.1 Emoticon ve Emoji Kavramlarına Genel Bakış

İngilizce emoticon kelimesi, emotion (duygu) ve icon (ikon) kelimelerinin birleşimi ile ortaya çıkan, yüz ifadesi anlamına gelmektedir (Erşan, 2020). Emoticon, kelimelerin yokluğunda ya da yetersiz kaldığı durumlarda duyguları, duygusal durumları veya bilgileri karşı tarafa aktarmak için noktalama işaretleri vasıtasıyla ve sayılardan da yararlanarak oluşturulan ifadelerdir. 1982 yılında Mellon Üniversitesi Dil Teknolojileri Enstitüsü ve Bilgisayar Bilimleri Bölümünde profesör olarak görev yapan Scott Fahlman tarafından geliştirilmiş olan ilk emoticonlar, gülen yüz “:)” ve “:(” üzgün yüz, bu alandaki ilk örnekler arasında yer almaktadır (Thompson ve Filik, 2016; Krohn, 2004; Çevikyiğit, 2021).

1982 yılından bugüne dek emoticonlar sayıca artarak düz, basit ifadelerden anlaşılması karmaşık ifadelerle doğru gelişim göstermiştir. Bunun yanı sıra soyut ifadelerin ya da duyguların temsilinde ve çeşitli durumlarda kullanılan yüz ifadelerini aktarmak için de (<3), (^.^), (*_*), (^_-) şeklinde kullanımlar söz konusudur (Rodrigues vd., 2018). Emoticonlar, aslında emojilerin öncüsü olarak bilinmektedir. Emoticonların, ortaya çıkışının 1980’ler olduğu ifade edilmektedir. Emoticonlar için çeşitli kaynaklarda farklı çıkış hikayeleri olduğu görülse de ortaya çıkış amacının ortak olduğu ifade edilmektedir

(Özdemir vd., 2019). Emocitonlar, karşılıklı yüz yüze yapılan konuşmalarla aynı duyguyu aktarabilmek için mesajlarda belirtilen ifadelerdir. Noktalama işaretleri ile oluşturulan sembollerin yani emocitonların sonraki aşamasında “emoji”ler yer almaktadır. Bir insan beyni, yazılı metin bazlı ifadelerden ziyade görsel ifadelerde 60.000 kat daha fazla hızlı çalışmaktadır (Kızılkaya, 2018). Bu nedenle iletişim esnasında yansıtılmak istenen duygunun güçlendirilmesinde, emojiler oldukça etkin bir rol oynamaktadır (Uğur ve Özsoy, 2020). Emojiler aracılığıyla kullanılan ifadeler, mesajı veren tarafın duygularının rahatlıkla anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Emoticon ve emoji kavramları arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Örneğin emoticonlar, noktalama işaretlerinin devreye girmesi ile yazı metninin dışında oluşturulduğu halde kişilerin duygularını yansıtabilmektedir. Emoticonlar, duyguların ifade edilebilmesine alt yapı oluştururken, emojiler emoticonların resme dönüşmüş halini ifade etmektedir (Bozkurt, 2019). Birçok kişi emojiyi, gülen surat olarak benimsemektedir. Gülümseyen insanı yüzü stilize olarak temsil eden renk ise sarıdır. Bununla birlikte, emojiler yalnızca insan yüzleri ile sınırlı değildir. Bazı modern emojiler, stilistik olarak yazılmış kelimeleri veya sayıları da içermektedir. Emoticon (ifade) ise duygu simgesi ifadesinin portesidir. Emoticon için duyguları temsil eden simge tanımı yapılmaktadır. Emoticon, bireylerin klavye yolu ile noktalama işaretlerini kullanarak çeşitli ifadeler kullanmasıdır. Örneğin, “:(“üzgün surat ifadesi noktalama işaretlerinin kullanılması ile oluşmaktadır. Emoticon, alfa sayısal karakterler kullanılarak oluşturulan yüzlerden oluşmaktadır. Emoji ise, kelimeler yerine bir şeyi ifade etmek için kullanılabilir küçük resimlerden oluşmaktadır. Tür olarak bakıldığında, emoticon yazı, emoji ise resimdir. Emojiler, aynı zamanda duyguların ifadesi dışında farklı amaçlara da hizmet etmektedir. Örneğin; karşılıklı sohbette konuşulacak bir konu olmadığında emojiler, sohbetin devamlılığını sağlayabilmekte ve eğlence için bireylerin farklı anlatım biçimi geliştirmesine ön ayak olmaktadır (Kelly ve Wats, 2015). Çeşitli yönlerden farklılıklar olsa da emoji ve emoticonun amaçları benzerlik göstermektedir.

Emojilerin amacı, duygu, ifade veya fikirleri metin kullanmadan iletmektir. Emojiler, renkli ve çeşitli semboller, nesnelere, yüz ifadeleri ve daha fazlasıyla duygusal tonlamaları iletebilmektedir. Emoticonların amacı ise, metin tabanlı iletişimde duygusal ifadelerin aktarımını sağlamaktır. Ayrıca noktalama işaretleri ve karakterler kullanarak oluşturulan basit semboller ile duygusal nüansları vurgulamak amaçlanmaktadır (sonsuzteknoloji.com, 2018).

Toplumlarda kişileri, bir şemsiye altında toplayan en önemli unsurlardan bir tanesi dildir. Dijital çağın yaşandığı bugünlerde dilin, sosyal medyadaki karşılığı ise emojilerdir. Emojiler, ilk olarak Japonya’da ortaya çıkan ve zaman içinde dünya genelinde popüler hale gelen sembollerin evrimini

yansıtmaktadır (Nasır ve Büyüközkan, 2021). Zaman içinde adeta bir dil olarak kullanılmaya başlanan emojiler, dijital sözsüz iletişimde de son derece önemli bir araç haline gelmiştir (Köprücü, 2022). Tarihsel süreci incelendiğinde, duvar yazısından sembollere, sembollerden emoticonlara ve son olarak bugün popülerliği artan emojilere doğru bir geçiş sürecinin yaşandığı ifade edilmektedir. İnsanlık tarihinden bu yana “emoji” olarak adlandırılan bu görsel simgeler, kuşkusuz birden oluşmamıştır. Bu görsel dilin, birçok aşamadan geçilerek bugünlere ulaştığı düşünülmektedir. Görsel sembollerin öncü kullanımlarının, ilk yazılara, duvara çizilen resimlere, çivi yazılarına, hiyerogliflere dayandığı bilinmektedir. Tarih boyunca birden fazla uygarlık, çeşitli yazı stilleri ve şekilsel semboller kullanmıştır ve bu sembollerin evrilerek emoji formunu aldığı görülmektedir (Yelken, 2019). Geçmiş dönemlerde pek çok uygarlığın, kişiler arası iletişimi simgeler ve şekiller aracılığıyla sağladığı ifade edilmektedir. Yazılan ilk yazılardan dahi çok daha eski zamanlarda, iletişimde çeşitli görseller kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, insanlık tarihinde, mağara duvarlarına hayvan figürlerinin resmedildiği bilinmektedir. Bu ilk resimlere MÖ 36.500 ile 32.000 yıllarına ait olduğu düşünülen, Fransa’daki Lascaux ve İspanya’daki Altamira mağaralarında rastlanılmıştır. Rastlanılan figürlerin, birer iletişim kurma şekli olduğu düşünülmektedir. O dönemde yaşayan insanların, görsel ifadeler yoluyla yazılı iletişim olmadan birbirlerine mesajlar gönderildiği düşünülmektedir (Yaban, 2012). Bir diğer iletişim unsuru olan piktogram da görsel iletişimin öncü unsurları arasında yer almaktadır ve aynı zamanda sade ve anlaşılır bir şekle sahiptir. Sade ve anlaşılır olması, görüntü kalabalığı yaratmaması ve gereksiz ifadeleri devre dışı bırakması görsellik açısından başarılı bir piktogram için önemlidir. Piktogramın, anlam ve kimlik görselleştirmelerinin dengeli bir harmanıdır (Güler, 2016).

Emojiler, en yalın haliyle karşı tarafa duyguları kısa yoldan anlatma biçimidir. Bugün, internet kullanımının artması ile bireyler duygu ve düşüncelerini ifade edebilmek için emojilerden sıklıkla faydalanmaktadır. Emojiler aracılığı ile adeta beden dili ile aktarılmak istenen pek çok mesaj, dijital hale dönüştürülmektedir. Çeken vd. (2017) göre; emojiler, duyguları, hisleri veya düşünceleri ifade etme ve destekleme gayesi ile kullanılan resim karakterleridir.

Japonca dilinden gelen emoji kelimesi; (絵e-resim), (文mo-yazma) ve (絵ji-karakter) sözcüklerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır (Davis ve Edberg, 2016; Sümer, 2017). İlk emoji seti, SoftBank Şirketi tarafından üretilmiş olan bir cep telefonu aracılığıyla ortaya çıksa da emojilerin dünyaca tanınması 1999 yılında, bir Japon sanatçısı olan ve mobil operatör şirketinde görev yapan Shigetaka Kurita tarafından tasarlanan bir emoji seti ile gerçekleşmiştir. Kurita, bilgiyi basit bir şekilde, hedef kitlelere iletme için tasarlamış olduğu ara yüz aracılığıyla hava durumu, duygular,

trafik vb. birçok şeyi 176 yeni simgeyi 12x12 piksel boyutunda emojiilere dönüştürmüştür (Çevikyığıt, 2021). Zaman içinde Japonlar telefon aracılığı ile birbirleriyle iletişim kurmak için emojiileri sıklıkla kullanmaya başlamıştır. 1999 yılında emojiiler çok az sayıda ve kısıtlı olmasına rağmen Japonlar, metin mesajları kullanmak yerine duygu ve düşüncelerini kısaca anlatmanın yolunu bu şekilde bulmuştur. Japonya’da, emoji kullanımı metin içerikli yazıların yanına eklenen küçük kalp simgeleriyle başlamıştır. Aynı zamanda NTT Dacomo isimli şirkette, çağrı cihazları ile iletişimi kolaylaştırmak amacıyla minik kalp simgesi gibi semboller tasarlanmıştır. Bu trend, Amerika’da yaşayan genç kesim tarafından kültürel bir olgu haline getirilerek emojiilerin kitaplarda, sergilerde, sosyal medya mecralarında ve hatta sanatçı Katy Perry’nin desteklediği emoji müzik videolarında kullanılmasına yol açmıştır (Bozkurt, 2019). Emoji kullanımının artmasıyla, dijital yazı karakterlerini standardize eden Unicode konsorsiyumu da dijital metinlere emoji sembollerini eklemeye başlamıştır. Bu adım, farklı dilleri konuşan kişilerin duygusal ifadeleri paylaşmalarını ve iletişim kurmalarını daha kolay hale getirmiştir. Teknoloji şirketleri gibi büyük platformlar da emoji kullanımını desteklemeye başlayarak, akıllı telefonlardan sosyal medyaya kadar emoji kullanımı yaygınlaşmıştır. Örneğin 2011 yılında Apple emoji klavyesi yayınlamış ve 2013 yılında Android cihazlar için de aynı klavyeyi sunmuştur (Wijeratne, 2018). Günümüzde, Unicode’un oluşturduğu karakter setinde ise 3633 emoji bulunmaktadır ve yeni emojiiler sürekli olarak eklenmeye devam etmektedir. Bu durum, emoji kültürünün sürekli gelişmekte olduğunu ve iletişimde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Sığırcı, 2023).

Zaman içinde telefon, televizyon ve internetin ortaya çıkması ile doğrudan veya dolaylı iletişim de gelenekselden moderne evrilmeye başlamış ve toplumların dijitalleşme süreci hızlanmıştır. İnternet kullanıcıları artık ortak kültür unsuru olan dili, dijital ortamda aktif bir şekilde kullanarak iletişim kurabilmektedir. Yazılı bir metin, fotoğraf veya video gibi iletişim araçlarının yanında sözcüklerin ve resimlerin birleşimi ile ortaya çıkan emojiiler, süreç içinde kişilerin iletişim ihtiyacını kolaylaştıran bir rol üstlenmiştir (Köprücü, 2022). Mesaj yolu ile iletişim esnasında, bireylerin kendilerini doğru biçimde ifade edebilmeleri, mesaj metni ile verilmek istenen duygu ve düşüncelerin yanlış anlaşılmasının önüne geçilmesi bir diğer ifade ile duyguların tam anlamı ile görsel bir dil olan emojiiler ile karşı tarafa yansıtılabilmesi emojiileri daha çekici kılmaktadır. Aynı zamanda emojiiler ile bireyin kendisini ifade etmesi mümkündür ve karşı tarafın mesajdaki hissi hızlı bir şekilde anlamasını da mümkün kılmaktadır (Yeşiltepe, 2018).

Emoji, kodları ve isimleri daha önceden tanımlayarak sunan grafik sembollerdir ve kendi içerisinde alt kategorilere ayrılmaktadırlar. Bunlar; hava durumu, gezegenler, sağlık durumu, meslekler, çeşitli kutlamalar,

Tablo 1. *Emoji Pazarlama Alanın Yapılan Ulusal ve Uluslararası Çalışmalar*

Yazar/ Yazarlar	Bulgular
Gökalgiller& Saatcioğlu, 2016	Bu çalışmada, reklamlarda kullanılan emojiilerin, reklam tutumlarına yansımaları belirlenmeye çalışılmıştır ve emojiilerin etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak 398 katılımcı ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket sonuçlarına göre, bireylerin emoji kullanımları arttıkça emoji içerikli reklamlara yönelik tutumlarının da olumlu yönde arttığı tespit edilmiştir.
Yakın&Eru, 2016	Bu çalışmada, sosyal pazarlama kampanyalarında emoji kullanımına yönelik tutumları ölçme ve gelecekte emojiileri reklamı kampanyalarında kullanacak işletmelere yol gösterme amaçlanmıştır. Yapılan anket sonucuna göre, emojiilerin sosyal reklamları etkili olduğu bulgusu elde edilmiş ve emojiilerin sosyal kampanyalarda kullanımının uygun olduğu tespit edilmiştir.
Toksöz& Kahraman, 2017	Yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin emoji algısını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Yapılan araştırma neticesinde, emoji kullanımının orta seviyede olduğu fakat emoji kullanımının duygu ve düşünceleri ifadeye yarar sağladığı sonucuna varılmış, bununla birlikte kadınların erkeklerle göre emoji kullanımının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
Marzoog, 2017	Bu çalışma, Twitter kullanıcılarının emoji yorumlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırma kapsamında, R programından faydalanılarak Twitter'dan veri toplanmıştır. Elde edilen veriler, Çankaya Üniversitesi'nde 201 katılımcı üzerinde yapılan bir anket formunda kullanılmıştır. Katılımcıların en çok kullandığı ilk 100 emoji için, farklı kişilerin bu emojiileri farklı şekillerde algıladığı sonucuna varılmıştır.
Vangelov, 2017	Bu çalışmada, işletmelerin pazarlama iletişimlerinde yer alan emojiilerin kullanımını kolay ve görselleştirilmiş bir yaklaşımla tespit etmek amaçlanmıştır. Göstergibilimsel analiz tekniğinden faydalanılmış ve tüketiciler ile emojiiler arasında nasıl bir iletişim kurulduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, işletmelerin müşterilerle iletişimlerinde aktif olarak emojiileri kullandığını kanıtlamayı amaçlamış ve bu hedefe ulaşmıştır.
Kurtoğlu & Özbölük, 2018	Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin emoji kullanımının markalara karşı tutumları ve bu tutumların markalar hakkındaki olumlu sözlü iletişimlerini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamıştır. Veriler, anket yöntemiyle üniversite öğrencilerinden toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin hem genel olarak hem de cinsiyete göre ayrı ayrı emoji kullanımlarının markalara yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca etkilerin istatistiksel olarak cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna da varılmıştır.
Prada vd., 2018	Bu çalışmada, elektronik aracılı iletişimin (EMC) günlük hayatta yaygın hale gelmesi ve bu iletişimde kullanılan metin tabanlı iletişim biçimlerinin genellikle görsel paralinguistik ipuçları içermesi incelenmiştir. Özellikle emoji ve ifadelerin kullanımı, kullanıcıların bildirilen sıklığı, tutumları ve kullanım güdülerine odaklanarak karşılaştırılmıştır. Araştırmada ayrıca yaş ve cinsiyet gibi faktörlerin etkisini de incelemiştir. Çalışma kapsamında 474 katılımcı ile yapılan bir anket üzerinden veriler toplanmıştır. Katılımcılar, emoji kullanımına karşı daha olumlu tutumlar sergilemiş ve kullanma güdülerine daha fazla özdeşleşmişlerdir. Ayrıca, yaşa göre yapılan analizlerde genç katılımcıların tüm değerlendirmelerde (sıklık, tutum, güdüler) daha yüksek puanlar verdiği tespit edilmiştir. Cinsiyet açısından, kadınların emojiyi, daha sık kullandıkları ve erkeklerden daha olumlu tutumlar sergiledikleri sonucuna varılmıştır.
Wijeratne, 2018	Yapılan çalışmada EmojiNet'ten türetilen emoji anlamlarının benzerlik ve anlam ayrımı sorunlarını çözmek için yeni uygulamaları tartışılmaktadır. EmojiNet'ten elde edilen emoji anlamlarının benzerliklerini ve farklılıklarını ölçmek için emoji yerleştirme modelleri kullanılmıştır. Emoji açıklamaları, algılama etiketleri ve duygu tanımları üzerinden farklı eğitim veri setleri kullanılarak çoklu gömme modelleri öğrenilmiştir. Ve bu çalışma neticesinde, EmojiNet'teki emoji anlamlarının model doğruluğunu %9 oranında artırabileceği sonucuna varılmıştır.
İşler & Demir, 2019	Bu çalışmada, genç neslin emoji kullanımına yönelik tutumlarının ve markalarında emojiye veren işletmelere ilişkin algılamaları arasındaki ilişkinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF işletme bölümünde 332 öğrenciyeye anket yapılmıştır. Yapılan anketlerin analizleri sonucunda, emoji kullanımının yüksek düzeyde olduğu ve markalarda kullanılan emojiilere yönelik algıların ise hem pozitif hem de negatif yönde değiştiği tespit edilmiştir.

Yelken, 2019	Bu çalışmada, emojiilerin dijital sektörde nöropazarlama yöntemleri kullanılarak insanlarda uyandırılmak istenen duygunun oluşumuna dair yönlendirme potansiyelini incelemek amaçlanmıştır. 30 şehirden, 107 farklı meslek grubuna mensup 562 kişi ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, 18-35 yaş grubu katılımcıların farklı duyguları aynı emoji üzerinden ifade ettiği ve gençler arasında emoji kullanımının daha yaygın olduğu gözlemlenmiştir.
Bozkurt, 2019	Bu çalışmada, işletmelerin pazarlama iletişimi araçlarından biri olan emojiinin kullanımını özellikleri ile inceleyip, markaların bu sürede yapmış olduğu emoji kampanyalarının örnek olaylar yöntemiyle akademik makale, internet yazıları vb. çalışmalar incelenerek görsel örnekler ile desteklemek amaçlanmıştır. Akademik literatürün sınırlı olması nedeniyle bu çalışmada doküman inceleme yöntemi tercih edilmiştir ve emojiilerin duyguları iletmek için en basit yöntem olarak kabul edildiği vurgulanmış, emojiilerin firmalar için önemli bir araç haline geldiği ifade edilmiştir.
Erşan, 2020	Bu çalışmada, tüketicilerin emoji bulunan reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, reklamlarda emoji kullanımının tüketiciyi olumlu bir yönde etkileyip satın alma eylemi gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.
McShane vd., 2021	Bu çalışma, emojiilerin Twitter'da kullanımı ve emojiilerin markalar üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışma sonucunda emojiye yer verilen tweetlerin daha fazla beğeni aldığı ve retweet etkileşimine katkı sunduğu tespit edilmiş, emojiilerin marka üzerindeki duygusal bağlantı etkisinin ise değişkenlik gösterdiği sonucuna varılmıştır.
Çakır & Çakın, 2022	Bu çalışmada, markaların dijital platformlarda emojiileri kullanma biçimi ve sıklığı araştırılmıştır. Araştırma, 6 ulusal ve 6 uluslararası olmak üzere toplam 12 firmanın Dünya Emoji Günü kapsamındaki sosyal medya paylaşımlarını incelemiştir. Araştırma, Dünya Emoji Günü (17-25 Temmuz 2021) kapsamında paylaşılan görsellerle sınırlı tutulmuştur. Çalışma sonucunda işletmelerin, emojiileri bir tutundurma unsuru olarak kullanmasının yanında, markalarıyla özdeşleştirerek, farkındalık oluşturdıkları bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca çalışmada emojiilerin kullanımıyla markaların hem hedef kitlelerin ilgisini çekmeyi hem de kendi markalarını daha bilinir hale getirmeyi amaçladığı vurgulanmıştır.
Garda, 2022	Bu çalışmada ilişkisel pazarlama bağlamında konaklama işletmelerinde emoji kullanımının müşteri memnuniyetine etkisi araştırılmıştır. Konyada bulunan 5 yıldızlı konaklama tesislerinde kolayca örnekleme yöntemi ile seçilen 214 müşteriye anket uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda kadınların erkeklere göre, gençlerin yaşlılara göre, eğitim düzeyi yüksek olanların ise düşük olanlara göre sosyal medya ve mesajlarda daha sık emoji kullanımına yer verdikleri bulgusu elde edilmiştir.
Çakar & Bostancı, 2023	Bu çalışmada, emoji kullanımının beden dili kullanmadan duyguları iletebilmenin etkili bir yolu olarak nasıl anlaşıldığı, farklı kültürler tarafından nasıl yorumlandığı ve evrensel bir dil olup olmadığı araştırılmıştır. Sakarya Üniversitesi ve Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin, emojiilerin standart anlamlarını doğru bir şekilde yorumlama yetenekleri, beden dili kullanarak kendilerini ifade etme biçimleri ve kültürel farklılıkların emojiilerin anlamına olası etkileri incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemi ve betimsel araştırma modeli kullanılarak gerçekleştirilen çalışma sonucunda seçilen 11 emojiinin öğrenciler arasında farklı anlamlar taşıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin yaşadıkları kıta ile emojiileri anlamlandırma arasında herhangi bir fark olmadığı görülmüştür.
Özkaya, 2023	Bu çalışmada, sosyal medya mecralarından Instagram, Facebook ve Twitter'da kullanılan emojiiler tespit edilmiş ve kullanılan emojiilerin temsil ettikleri gösterge anlamları üzerinde durularak kültür dilbilimi üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tespit edilen emojiilerin hangi sosyal medya platformunda kullanıldığını belirtmek üzere bir sınıflandırma yapılmıştır. Sosyal ağlar arasında emoji kullanımının en yüksek olduğu platformun %53'lük oranla Facebook olduğu tespit edilmiştir.

Kaynak: Araştırmacılar tarafından, derlenerek oluşturulmuştur.

3. EMOJİ KULLANIMININ PAZARLAMADAKİ YERİ

Rekabet yarışında, hangi sektör olursa olsun pazarlama stratejilerinde kişiye özel uygulamaların olması son derece önemlidir. Hedef yönlü reklamlar veya sohbet robotları gibi teknolojiler, pazarlama açısından anlamlı ve kişiselleştirilmiş bir standart oluşturmaktadır. Sosyal medya kullanımındaki gönderiler, pazarlama faaliyetlerine farklı bir anlam kazandırmaktadır. Bununla birlikte markaların emoji kullanmalarının, önemli gerekçeleri söz konusudur. Emojiler aracılığıyla marka içeriği oluşturulduğu zaman, bu durum tüketiciler nazarında markanın uzun vadede daha akılda kalıcı olmasını ve benzersiz kılınmasını mümkün hale getirmektedir. Emojiler, tüketiciler ile daha samimi ilişkiler kurulmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda emojilerin kullanılması, tüketicilerin kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlamakta ve bu durum tüketici katılımını artırmaktadır.

Emojiler, pazarlama iletişimde kısalık ve netliğin en önemli avantajlarını sağlamaktadır. Reklamcılık gibi maliyetli bir pazarlama iletişimi yerine emoji pazarlaması, resim ve sembollerin etkili kullanımıyla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu semboller, verilmek istenen mesajları hızlı ve etkili bir şekilde iletmek amacıyla kullanılmaktadır. Emoji pazarlaması, dijital medya platformlarında, bültenlerde ve reklamlarda emoji kullanarak pazarlama stratejileri geliştirmeyi içermektedir. Emoji, marka imajını şekillendirerek marka algılamasını da etkilemektedir (Erdoğan ve Şahin, 2019).

Pazarlama açısından, marka imajına uygun emoji tercih edilmesi ve emojinin markayı temsil etmesinden kaynaklı yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek şekilde seçilmemesi son derece önemlidir. Bu sebeple, kullanılan emojilerin anlamları detaylı biçimde araştırılmalıdır (Kabacan, 2020). Diğer yandan, emoji kullanımının hedef kitleye uygunluk açısından da dikkatli bir şekilde yapılması oldukça önemlidir (Arya vd., 2018). Dijital pazarlama çağında en gelişmiş pazarlama iletişimi araçlarından birisi olan emojiler, birden fazla markanın pazarlama kampanyasında tüketici ile marka arasında bağ kurulmasına aracılık etmektedir ve aynı zamanda tüketici ile marka arasında kurulan bağın hızlı bir yolu olarak da önemli bir avantaj sunmaktadır (Yakın ve Eru, 2017). Emojilerin anlamı kültürel farklılıklara ve demografik farklılıklara göre değişebilmektedir. Bundan dolayı markalar, hedef kitlelerinin beklentilerine ve tercihlerine uygun emoji seçimleri yapmalıdır (Özcan, 2014).

3.3 MARKALARIN EMOJİ KULLANIM ÖRNEKLERİ

Markalar, yeni bir emoji üretmeden de yalnızca reklam amaçlı olarak tutundurma çalışmalarında çeşitli emojilerden faydalanmaktadır. Çokuluslu markalar açısından değerlendirildiğinde yeni bir reklam platformu olarak düşünülen emojiler, müşterilere ulaşmanın alternatif bir

yolu olarak düşünülmektedir. Bireylerin düşünce ve duygularını aktarmak için faydalanılan emoji, reklamlarda da tüketicilere verilmek istenen mesajların ve aktarılmak istenen duyguların iletimi için kullanılmaktadır. Markalar, tüketiciye vermek istedikleri birçok mesajı, reklamlarda emoji kullanarak aktarmaktadır. Tüketicilere aktarılan bu mesajın ikna edici olması ve tüketicilerin duygularını harekete geçirmesi oldukça önemlidir. Tüketicilerin reklam yolu ile ikna edilebilmesi için reklamların çekici olması gerekmektedir (Gökalgiller ve Saatcioğlu, 2016). Duygusal çekicilik ile karşı tarafın reklama karşı tepkisi ve aynı zamanda markaya olan ilgisi artırılmaya çalışılmaktadır (Akarsu vd., 2020). İşletmelerin müşteriler ile sağlıklı ve uzun vadeli bir iletişim sağlaması, işletmenin başarısı açısından önemlidir.

Gıda sektöründe faaliyet gösteren Pınar markası, emoji trendini ürün ambalajlarına yansıtan yenilikçi markalar arasında yer almaktadır. Pınar marka üçgen peynir ve ayran ambalajlarında yer alan emoji ürünler, farklı tasarımlarıyla tüketicilerin dikkatini çekmeyi başarmaktadır.

Görsel 2. Pınar markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.pinar.com.tr

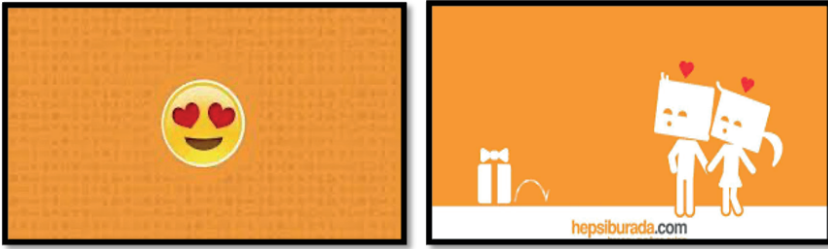
Özellikle son yıllarda Dünyada ve Türkiye’de emoji kullanımının daha yaygın hale gelmesi ile tüketicilere hitap eden pek çok bilinen marka, emojiyi tutundurma aracı olarak kullanmaktadır. Dünya genelinde, emoji içerikli reklam örneği olarak, alkolsüz içecek markası Coca-Cola öne çıkanlar arasında yer almaktadır. Coca-Cola markası, pazarlama iletişimi stratejisinde ürün ambalajlarında çeşitli emoji’lerden faydalanmaktadır. Bununla birlikte mutluluğun evrensel bir dil olmasını vurgulayan Coca-Cola Porto Riko, EmotiCoke kampanyası aracılığıyla kullanıcıları gülücüklerden web adresi yapmaya davet etmekte ve kullanıcılar da mikrositeye girebilmek için adres satırına istedikleri emojiyi çizebilmektedir (dijitalajanslar.com, 2023)

Görsel 3. Coca-Cola markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.hinasafdar.wordpress.com

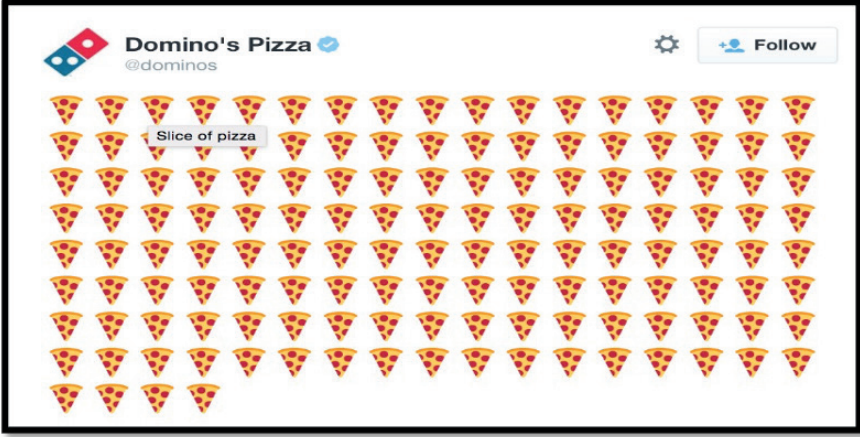
Online alışveriş sitesi Hepsiburada'nın, sevgililer günü reklam kampanyasında yer alan ve hediye almayı düşünen kitleye karşı emoji içerikli reklam ile tüketiciye seslenip onlarla duygusal bağ kurmayı hedeflediği reklam filmi, markaların tutundurma kampanyalarında emoji kullanım örnekleri arasında yer almaktadır (Gökaliğiller ve Saatcioğlu, 2016).

Görsel 4. Hepsiburada markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.youtube.com

Pizza zinciri markası Domino's, emojiyi bir pazarlama iletişimi aracı olarak uygulayan markalar arasında yer almaktadır. Pizza emojişinin ortaya çıkışını bir fırsat olarak gören marka yöneticileri, bu durumu bir pazarlama iletişimi olarak kullanma başarısı göstermiştir. Özellikle sosyal medyanın popüler dili haline gelen emojişleri sıklıkla kullanan marka, Amerika'da hayata geçirmiş olduğu bir kampanya dahilinde yenilikçi bir sipariş yöntemi olarak Twitter'da paylaşılan pizza emojişini ile sipariş almaya başlamıştır. Kullanıcılar, 'Tweet-to-Order' özelliğini kullanmak için Domino's Pizza'nın resmi internet sitesine giriş yaptıktan sonra "Easy Order" seçeneğini aktif ederek Twitter üzerinden şirketin '@Dominos' isimli hesabına '#EasyOrder' hastag'i ile Pizza emojişini gönderdikleri takdirde siparişi tamamlayabilmektedir (ntv.com.tr, 2023).

Görsel 5. Domino's markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.pazarlamaturkiye.com

Dünyanın en popüler içecek markalarından birisi olan Pepsi, dikkat çekmek ve tüketicilerin zihninde farklı bir algı yaratmak için kutu kolaların üzerine farklı ve eğlenceli emojiler yerleştirerek evrensel bir dil olarak 'PepsiMoji' kampanyası düzenlemiştir.

Görsel 6. Pepsi markası emoji kullanım örneği

Kaynak: Arthur, 2016

Unilever çatısı altında faaliyet gösteren kişisel bakım markası Dove, emojilerde kullanılan görsellerde saçların genellikle düz olmasına atıf yaparak eğlenceli bir iletişim kampanyası gerçekleştirmiştir. "Love Your Curls-Saçlarındaki Kıvrımları Sev" sloganı kapsamında kullanıcıların indirmesi gereken ayrı bir klavye Dove emoji klavyesini eklemiş ve bu emoji ile tüketicilerden fazlaca beğeni almıştır (Bozkurt, 2019).

Görsel 7. Dove markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.bjoli.blogspot.com

Meksika mutfağının temsilcilerinden fast food markası Taco Bell, bütünlük pazarlama stratejisinin bir parçası olarak taco emojişinin tanınması için imza toplayarak Unicode Konsorsiyumuna başvurmuş ve bu başvurusu sonucu Emojipediaya taco emojişii eklenmiştir (Leary, 2005).

Görsel 8. Taco Bell markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.yum.com

Dünyanın en büyük otomotiv markalarından birisi olan Toyota, gerçekleştirmiş olduğu tutundurma kampanyası kapsamında spor hayranlarının sporla ilgili duygularını ifade etmelerini kolaylaştıran ve spor emojişileri içeren "Toyota FanMoj's" adında özel bir emoji klavyesi geliştirmiştir (Aslan, 2021). Ayrıca bir başka kampanyada da farklı Toyota marka araç modellerinin yer aldığı görsellere, kullanıcıların duygularını emojişiler ile iletmelerini istenmiştir.

Görsel 9. Toyota markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.joemyerstoyota.com

Kahve zinciri markası Starbucks, emojileri pazarlama iletişimi stratejilerinde kullanan markalar arasındadır. Starbucks, sosyal medya platformlarına uyum sağlayarak kendi emoji klavyesini geliştirmiş böylece Starbucks kahveye olan sevgi ve ilgiyi iletilmek istenen mesajlara dahil etmiş, bu mesajların kitlelere yayılmasını sağlamıştır (Hidayetoğlu, 2017).

Görsel 10. Starbucks markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.stories.starbucks.com

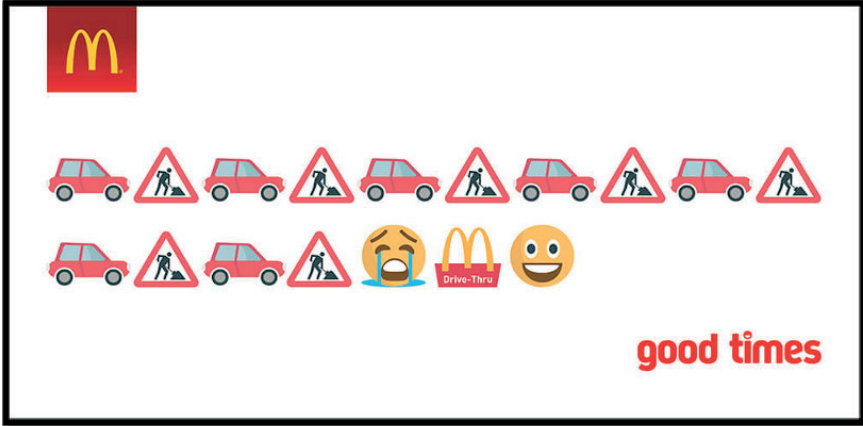
Çok uluslu fast-food restoran zincir markalarından birisi olan Burger King, emoji pazarlama stratejisinin dışında kalmamak ve bilhassa Z kuşağında farkındalık yaratabilmek adına tüm telefon uygulamalarına, “Chicken Fries” emojisi ekleyerek kendi emoji klavyesini oluşturmuştur (Bozkurt, 2019).

Görsel 11. Burger King markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.shortyawards.com

En büyük fast-food restoran zinciri markası McDonald's, hazırlanmış olduğu emoji ile kısa hikayelerden oluşan tutundurma kampanyasıyla, tüketicilerin zihninde pozitif duygular yaratmak istemiştir. "Kötü bir gün mü geçiriyorsun? Kaygılanmayın McDonald's'a gelin, bir şeyler yiyin ve iyi vakit geçirin" benzeri sloganlarla tüketicilerle empati kurarak, onların zamanını daha eğlenceli hale getirmeyi arzulamıştır (Düzen, 2020).

Görsel 12. McDonald's markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.sixthstory.co.uk

Çay üretici markası ÇAYKUR, düzenlemiş olduğu pazarlama iletişimi çalışmasında çayın kültürün bir parçası haline gelmesi avantajından yararlanmak istemiştir. Marka yöneticileri, yiyecek ve içecek emoji türleri kapsamında ince bardak emojisinin olmayışını fırsata çevirmiş ve #TEAmojiNOW hastagi ve "ince belli bardak emojisinin artık zamanı geldi" sloganıyla bu durumu gündeme getirmiş, böylelikle Türk kültürünün tanıtılmasına katkı sunmayı amaçlamıştır (Bozkurt, 2019).

Görsel 13. ÇAYKUR markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.youtube.com

ÇAYKUR'un buzlu çay kategorisinde faaliyetlerini sürdüren Didi markası, tüketicilere yönelik gerçekleştirdiği eğlenceli kampanyasında, Didi'nin soğukluğu ile buluşunca tüketicilerin kendilerini nasıl hissettiklerini emojiyle anlatmasını istemiştir. Ayrıca emojiyle tasarlanan Didi ambalajlarıyla da tüketicilerin ilgisini çekmek hedeflenmiştir.

Görsel 14. Didi markası emoji kullanım örneği

Kaynak: www.rizehaberleri.com

World Wildlife Fund (WWF)-Dünya Doğayı Koruma Vakfı da emojiyle faydalanan kuruluşlar arasında yer almaktadır. İklim değişikliği tartışmaları devam ederken insan nüfusunun giderek artmasıyla, yaban hayatı yaşam alanlarının da sürekli olarak ihmal edildiğini vurgulayan WWF, nesli tükenmekte olan 17 hayvanı emoji pazarlama sanatıyla ifade etmeye çalışmıştır. WWF tarafından yayınlanan ve nesli tükenmekte olan hayvanların emojiyle yer aldığı paylaşımın, retweet edilmesi ile kişiler her bir tweet başına 0.10 euro bağış yapabilmektedir (Raghavan, 2020).

Görsel 15. WWF emoji kullanım örneği

Kaynak: Raghavan, 2023

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Teknolojik gelişmelerin hızlandığı, yaratıcılığın önem kazandığı bugünün pazarlama dünyasında, tüketici davranışlarının ve alışkanlıklarının sürekli olarak değiştiği bir dönemden geçilmektedir. Bu dönüşüm, pazarlama iletişimine yönelik yeni stratejilerin ve yöntemlerin ortaya çıkmasına katkı sunmaktadır. Markalar, tüketiciler üzerinde duygusal tepkiler oluşturan pazarlama uyaranlarına daha fazla ağırlık verirken aynı zamanda tüketici zihnindeki konumlandırmalarını da pekiştirmek ve güçlendirmek istemektedir. Bununla birlikte tüketicilerin bir markayı tekrar tercih etme ve satın alma kararı, pazarlama iletişimi kanallarının doğru kullanılmasıyla yakından ilişkilidir. Teknolojinin hızla gelişmesi ve tüketicilerin alışkanlıklarının değişimi, iletişim araçlarının da radikal biçimde dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönüşümün bir sonucu olarak, emoji uygulamaları pazarlama iletişimde markaların gözdesi haline gelmeye başlamıştır. Emojiler, bugünün dijital çağında evrensel bir dil niteliği kazanan ve tüketicilerin duygu durumlarını, niyetlerini iletmede etkin araçlardan birisidir. Gelişen teknoloji sayesinde, kelimelerin gücünden daha fazlasını sunan emojiler, iletişimde görsellik sağlamanın, müşterilerle duygusal bağ kurmanın, etkileşimi artırmanın ve marka bilinci oluşturmanın da önemli bir araçtır.

Emoji sembolleri, markaların hedef kitleleriyle duygusal bağ kurma, iletişimi kişiselleştirme, etkileşimi artırma ve tüketici katılımını artırma hedeflerini destekleyen pazarlama iletişimi çalışmalarında markaların sıklıkla faydalandığı bir dildir. Hızlı, kolay ve eğlenceli bir iletişimi mümkün kılan emoji sembolleri, metin tabanlı iletişimde eksik kalabilecek duygusal ifadeleri sembolize ederek markaların tüketicilerle daha derin

bir bağ kurmasına yardımcı olmaktadır. Emoji kullanımında göz ardı edilmemesi gereken unsurlar söz konusudur. Emojilerin etkisi, her tüketici özelinde farklı olabilmektedir. Emoji sembollerinin, kültürel farklılıklar ve sembolik ifadelerin değişkenliği nedeniyle farklı yorumlara açık olabileceği unutulmamalıdır. Markalar, bu bağlamda hedef kitlelerini iyi anlamalı ve sembollerin anlamlarını yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermeyecek biçimde doğru kullanmalıdır.

Mevcut literatürün de desteklediği üzere, emoji kullanımının reklamları daha etkili hale getirdiği yönünde çıkarımlar yapmak mümkündür. Emojiler, reklamlarda, sosyal medya kampanyalarında ya da ürün ambalajlarında kullanıldığında tüketicilerin tanıtımı yapılan ürüne yönelik ilgi düzeyi artmakta ve bu durum da ürünün algılamasını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Özellikle emojilerin farklı dilde hazırlanan reklamlarda kullanılması, reklamın anlaşılabilirliğini artırma yönünde önemli rol üstlenmekte ve bu durum da emojilerin reklam dili olarak evrensel biçimde kullanılabilmesine işaret etmektedir. Evrensel anlam taşıyan emojiler sayesinde, markanın daha dikkat çekici hale gelmesi, pazarlama iletişimi çabalarının hedef kitleye daha iyi hitap edebilmesi bağlamında özelleştirilmesi ve mesaj içeriğinin sıkıcılıktan ve sıradanlıktan uzak çok daha eğlenceli hale dönüştürülmesi mümkündür. Yapılan bu çalışma ile pazarlama yöneticilerine ve ilgili taraflara gerek sosyal medya çalışmalarında gerek e-posta kullanımlarında gerekse de diğer tutundurma çabalarında emoji kullanımına yer vermeleri, hedef kitleye vermek istedikleri mesajı daha dikkat çekici, eğlenceli ve akılda kalıcı biçimde iletmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, H., Gülmez, E., & Öztürk, M. (2020). Reklamlarda emoji kullanımı: Emojilerin reklam mesajı hatırlanırılığı etkisi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 36, 1-32.
- Arya, V., Sethi, D. & Verma, H. (2018). Are emojis fascinating brand value more than textual language? Mediating role of brand communication to SNS and brand attachment an insight from India. *Corporate Communications An International Journal*, 23(4), 648-670.
- Aslan, E. (2021). Toyota Way ve Toyota Tarihçesi, Erişim Adresi: <https://www.kariyerimdergisi.com/toyota-way-ve-toyota-tarihcesi/>, [Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2023].
- Bak, G. (2019). Ergenlik dönemindeki çocukların Facebook üzerindeki paylaşımları ve emoji kullanımı üzerine bir araştırma. Erişim Adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.researchgate.net/profile/Goekhan-Bak-2/publication/331935547_Ergenlik_Donemindeki_Cocuklariin_Facebook_Uzerindeki_Paylasimlari_ve_Emoji_Kullanimi_Uzerine_Bir_Arastirma/links/5df65fb492851c836480ad45/Ergenlik-Doenemindeki-Cocuklariin-Facebook-Uezerindeki-Paylasimlari-ve-Emoji-Kullanimi-Uezerine-Bir-Arastirma.pdf [Erişim Tarihi: 25.11.2023].
- Bozkurt, S. (2019). Pazarlama İletişimi Çerçevesinde Günümüz İşletmeleri ve Emoji Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi, Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çakar, İ. & Bostancı, M. (2023). Dijital beden dili: uluslararası öğrencilerin emojileri anlamlandırılması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 223-248.
- Çakır, S. & Çakın, Ö. (2022). Markaların dijital iletişimde emoji kullanım alışkanlıkları. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 7(1), 101-114.
- Çeken, B., Aypek, A. & Tuğrul, D. (2017). İletişimde emojilerin kullanımı ve incelenmesi. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(16), 91-106.
- Çevikyigit, G. (2021). Reklamlarda emoji kullanımının beğeni düzeyine etkisi: üniversite öğrencileri üzerine uygulamalı bir çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 39-67.
- Davis, M & Edberg, P. (2016). Unicode Emoji. Erişim Adresi: <http://unicode.org/reports/tr51/adverts/>[Erişim: 12 Temmuz 2023].
- Düzen, A. (2020). Mac. Donald's Tarihçesi, Hikayesi. Erişim Adresi: <https://www.kariyerimdergisi.com/mc-donalds-tarihcesi-hikayesi/>, [Erişim Tarihi: 6 Temmuz 2023].
- Erdoğan, U. & Şahin, E. (2019). Yeni nesil pazarlama aracı; emoji pazarlama kullanılan reklamlara ilişkin tüketici tutumları bağlamında bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1991-2003.
- Erşan, C. (2020). Reklamda Emoji Kullanımının Tüketici Satın Alma Kararına Etki-

si: Öznel İyi Oluş'un Aracılık Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

- Garda, B. (2022). The Effect of Emoji Use on Customer Satisfaction in Hospitality Businesses: A Study in 5-Star Hotels adverts/[Erişim: 12 Temmuz 2023]. *Kahramanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 310-324.
- Gökalgiller, E. & Saatçioğlu, E. (2016). Reklamlarda emoji kullanımı: Emoji içerikli reklamlara yönelik tüketicilerin tutumlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(2), 65-91.
- Güler, T. (2016). Yazılı tarihin başlangıcından günümüz dünyasına piktogramların işlevi üzerine bir değerlendirme. *İdil Dergisi*, 5(25), 1521-1538.
- Hidayetoğlu, B. (2017). Geçmişten Günümüze Starbucks Kahve Zinciri, Erişim Adresi: <https://coffeemag.com.tr/starbucks-kahve/>, Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2023. <https://worldemojiawards.com/>, Erişim Tarihi: 2 Kasım 2023. <https://www.dijitalajanslar.com/coca-cola-emojili-web-kampanyasi-emoticoke/>. [Erişim Tarihi: 25.06.2023]. <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/emoji-ile-pizza-siparisi-alacak,yj0ZmEr3CEyh-cW0nAwyMGQ#>. [Erişim Tarihi: 21.07.2023].
- İşler, D. & Demir, N. (2019). Markaların emoji kullanımına yönelik bireylerin tutumları: Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Vizyoner Dergisi*, 10(25), 466-484.
- Kabacan, D. (2020). Pazarlamada Emojilerin Gücü, <https://www.marketingtr.net/tr/blog/detay/Pazarlamada-Emojilerin-Gucu/6/205/205>, [Erişim Tarihi: 27 Haziran 2023].
- Kelly, R. & Watts, L. (2015), Characterising the inventive appropriation of emoji as relationally meaningful in mediated close personal relationships, Paper presented at Experiences of Technology Appropriation: Unanticipated Users, Usage, Circumstances, and Design, Oslo, Norway, 1-7.
- Kızılkaya, M. (2018). Duygu Analizi ve Sosyal Medya Alanında Uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Köprücü, O. (2022). Emoji Pazarlama: Markaların Twitter Kullanımları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Krohn, Franklin B. (2004). A Generational Approach to Using Emoticons as Nonverbal Communication. *J. Technical Writing and Communication*, 34(4), 321-328.
- Kurtoğlu, R. & Özbölük, T. (2018). Üniversite öğrencilerinin emoji kullanımları ve emoji kullanan markalara karşı tutumları üzerine bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 697-713.
- Leary, E. (2005). Immokalee İşçileri Taco Bell'i Yıktı. Erişim Adresi: <https://monthlyreview.org/2005/10/01/immokalee-workers-take-down-taco-bell/>, [Erişim Tarihi: 24 Haziran 2023].

- Marzoog, D. (2017). Emoji Usage on Twitter Data: Analyzing The User's Interpretations Emoji Indeograms. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Enstitüsü, Çankaya.
- McShane, L., Pancer, E. Poole, M. & Deng, Q. (2021). Emoji, playfulness, and brand engagement on twitter. *Journal of Interactive Marketing*, 53, 96-110.
- Nasır, A., B, G. (2021). Emoji kullanımının marka imajına etkisi: Bir deneysel araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1).
- Özcan, B. Ö., (2014). Hayvan semboller ve marka maskotlarında kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 53-68.
- Özdemir, G., Gökdağ, R. & Neslihanoglu, S. (2019). Sosyal medyada emoji kullanımı ve anlamlandırılması: Anadolu üniversitesi iletişim bilimleri fakültesi örneği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 12(1), 425-443.
- Özkaya, İ. (2023). Gösterge niteliğinde olan emojilerin kültür aktarımındaki rolü üzerine. *Umay Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 78-85.
- Prada, M., Rodrigues, D. L., Garrido, M. V., Lopes, D., Cavalheiro, B., & Gaspar, R. (2018). Motives, frequency and attitudes toward emoji and emoticon use. *Telematics and Informatics*, 35(7), 1925-1934.
- Rodrigues, D., Prada, M., Gaspar, R., Garrido, M.V. & Lopes, D. (2018). Lisbon Emoji and Emoticon Database (LEED): Norms for Emoji and Emoticons in Seven Evaluative Dimensions, *Behav Res*, 50, 392-405.
- Sığırcı, M. (2023). Emoji: Kim, Ne Zaman İcat Etti? Erişim Adresi: <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/emojinin-icadi>, [Erişim Tarihi: 25 Haziran 2023].
- Sonsuz Teknoloji, (2018). Emoji ve Emoticon Arasındaki Fark Nedir? Erişim Adresi: <https://www.sonsuzteknoloji.com/emoji-ve-emoticon-arasindaki-fark-nedir/#:~:text=Emoji%20ile%20emoticon%20aras%C4%B1ndaki%20temel,k%C3%BC%C3%A7%C3%BCk%20bir%20resim%20kullan%C4%B1larak%20yap%C4%B1mas%C4%B1d%C4%B1r>, Erişim Tarihi: 24 Haziran 2023.
- Sümer, S. (2017). A brief perspective on emoji marketing. *International Journal of New Technology and Research*, 3(9), 29-31.
- Thompson, Dominic; Filik, Ruth (2016). Sarcasm in Written Communication: Emoticons are Efficient Markers of Intention, *Journal of Computer- Mediated Communication*, 21, 105-120.
- Toksöz, L. & Kahraman, C. (2017). Türk üniversitesi öğrencilerinin emoji algısı. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 247-256.
- Uğur, E. & Özsoy, S. (2020). Emojilerin iletişim kavramları ve etkinliği açısından değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(110), 173-185.
- Vangelov, N. (2017). Emojis in Marketing Communications. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sofia University Journalism and Mass Communication, Bulgaristan.

- Wijeratne, S. (2018). A Framework to Understand Emoji Meaning: Similarity and Sense Disambiguation of Emoji using EmojiNet. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Wright State University, Sri Lanka.
- Yaban, N. (2012). Sanat ve görsel iletişiminin buluşma noktası: ekslibris. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 973-984.
- Yakın, V. & Eru, O. (2017). An appliacion to determine the effiaccy of emoji use on social markating ads. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 231-240.
- Yelken, S. Y. (2019). Türkiye’de En Çok Kullanılan Emojilerin Anlam ve Duygusal Karşılıklarının Araştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yeşiltepe, P. (2018). Mobil Uygulamaların Bildirimlerinde Emoji Kullanımının Marka İletişimine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.

Görsel Listesi

- <https://fortune.com/2016/06/21/72-new-emojis-released-today/> [Erişim: 05 Temmuz 2023].
- https://www.pinar.com.tr/medya_merkezi/detay/Pinar-Ucgen-Peynirler-Ve-Pinar-Ayranlar-Dile-Geldi/3336/4425/0[Erişim: 13 Temmuz 2023].
- <https://hinasafdar.wordpress.com/2015/10/22/share-a-feeling-say-it-with-coke-emoticons/>[Erişim: 13 Temmuz 2023].
- <https://www.youtube.com/watch?v=YeXtFgy3404>[Erişim: 07 Temmuz 2023].
- <https://pazarlamaturkiye.com/markalarin-emojilesmesi/>[Erişim: 08 Temmuz 2023].
- Arthur, R. (2016). PepsiCo, ‘PepsiMoji’ Kampanuasını Başlatıyor, Erişim Adresi: <https://www.beveragedaily.com/Article/2016/03/15/PepsiCo-PepsiMoji-campaign-creative-and-personal-packaging>, [Erişim: 13 Temmuz 2023].
- <https://bjoli.blogspot.com/2016/02/markalarin-emoji-sevgisi.html> [Erişim: 09 Temmuz 2023].
- <https://www.yum.com/wps/portal/yumbrands/Yumbrands/company/our-brands/taco-bell> [Erişim: 09 Temmuz 2023].
- <https://www.joemyerstoyota.com/blog/2015/october/16/toyota-creates-fanmojis-to-improve-your-game-day-trash-talk.htm>[Erişim: 10 Temmuz 2023].
- <https://stories.starbucks.com/stories/2016/starbucks-new-emoji-keyboard-app/>[Erişim: 11 Temmuz 2023].
- <https://shortyawards.com/8th/burger-king-chicken-fries-emoji-campaign>[Erişim: 12 Temmuz 2023].
- <https://sixthstory.co.uk/blog/mcdonalds-emoji-adverts/>[Erişim: 12 Temmuz 2023].
- <https://www.youtube.com/watch?v=n6F6VYQIsag>[Erişim: 12 Temmuz 2023].

<https://www.rizehaberleri.com/caykur-un-didi-si-emoji-lendi/78985/>[Erişim:13 Temmuz 2023].

Raghavan, R. (2020). Emoji Pazarlaması Üzerine Eksiksiz Bir Kılavuz, Erişim Adresi: <https://acowebs.com/emoji-marketing/>, [Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2023].